

TEISĖS MOKSLO PAVASARIS

2025

Vilniaus universiteto
Teisės fakulteto
Studentų mokslinė draugija

TEISĖS MOKSLO PAVASARIS 2025

Vilniaus universiteto
Teisės fakulteto
Studentų mokslinė draugija

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA

2025

REDAKTORIŲ KOLEGIJA

Atsakomasis redaktorius

Prof. dr. Rimantas Simaitis

Atsakomoji sekretorė

Dr. Milda Markevičiūtė

Nariai:

Prof. dr. (HP) Jevgenij Machovenko

Prof. dr. Jurgita Paužaitė-Kulvinskienė

Prof. dr. Vigita Vėbraitė

Recenzentai:

Prof. dr. Jurgita Paužaitė-Kulvinskienė

Prof. dr. Vigita Vėbraitė

Mecenatas

Rėmėjas

ISSN 2345-0878 (spausdintas)

ISSN 2538-8916 (internete)

© Vilniaus universitetas, 2025

Mielieji studentai ir visi skaitytojai!

Džiaugiuosi galėdama pasveikinti jus su šio naujojo leidinio pasirodymu – dar vienu gražiu pavyzdžiu, kaip Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentai geba jungti studijas, mokslą ir kūrybišką mintį. Kiekvienais metais jau turime gražią tradiciją laukti naujos VU Teisės fakulteto Studentų mokslinės draugijos (SMD) knygos, kurioje galima skaityti puikius ir visiems aktualius straipsnius įvairiomis temomis. Studentų mokslinė draugija mūsų fakultete turi jau ilgą istoriją ir yra ypač smagu, kad vis daugiau studentų susidomi šia veikla, siūlo savo temas bei aktyviai bendrauja tarpusavyje bei su mentoriais.

Galima atkreipti dėmesį ir didžiuotis, kad šiemet ir vėl leidinyje yra keli straipsniai anglų kalba, juos rašo ne tik vientisųjų teisės studijų studentai, bet ir anglų kalba pas mus fakultete studijuojantys asmenys. Ši knyga išsiskiria ir tuo, kad joje rasite tarpdisciplininius straipsnius, kuriuose savo mintis pristato Teisės fakulteto studentai su savo kolegomis iš kitų fakultetų. Tai tik parodo, kad jau nuo studijų universitete suprantama, jog teisės mokslas yra glaudžiai susijęs su įvairiomis sritimis ir daugelio klausimų nėra įmanoma nagrinėti tik iš teisinės pusės.

Nuoširdžiai dėkoju visiems studentams, kurie skyrė savo laiką tyrimams, rašymui ir dalyvavimui SMD veikloje. Jūsų darbas praturtina ne tik fakulteto, bet ir platesnės teisės mokslo bendruomenės gyvenimą. Taip pat, žinoma, dėkoju ir dėstytojams bei mentoriams, kurie dalijosi savo žiniomis, skatino ir palaikė jaunuosius kolegas.

Be abejo, atskiros padėkos nusipelno ir šios iniciatyvos nuolatiniai rėmėjai. Už ją nuoširdžiai dėkoju advokatų profesinei bendrijai COBALT bei Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Alumni draugijai. Taipogi padėkos žodžiai turi būti skirti SMD veiklos „varikliams“ Vilniaus universiteto Studentų atstovybei Teisės fakultete ir prof. Rimantui Simaičiui už jų pastovų ir įkvepiantį indėlį į Studentų mokslinės draugijos veiklą skatinimą ir organizavimą.

O dabar kviečių visus skaityti straipsnius ir tegul ši knyga tampa įkvėpimu naujiems tyrimams, drąsioms mintims ir dar glaudesniajam bendradarbiavimui tarp studentų, mokslininkų ir praktikų.

Prof. dr. Vigita Vėbraitė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto prodekanė studijoms

2025 m. lapkričio 5 d., Vilnius

TURINYS

Apeliacinės instancijos teismo teisė panaikinti apskųstą baigiamąjį teismo aktą ir perduoti bylą nagrinėti iš naujo pirmosios instancijos teismui civiliniame ir baudžiamajame procesuose.....	6
<i>Domantas Mažrimas, Liudas Taupėris</i>	
Cognitive Biases in Commercial Arbitration	37
<i>Ditė Elzbergaitė, Julija Jakutytė</i>	
Cross-Border Litigation in Environmental and Human Rights Cases in the EU: Legal Strategies for Victims.....	55
<i>Augustė Jurjonaitė, Simona Rėklaitė</i>	
Dirbtinio intelekto naudojimas teismo procese	69
<i>Eva Armonaitė, Vaidvilė Bodna</i>	
Forum Shopping: išradinga strategija ar piktnaudžiavimas savo procesinėmis teisėmis?	85
<i>Rugilė Mikalajūnaitė, Gabija Beglecovaitė</i>	
Gydytojo baudžiamoji atsakomybė: ultima ratio ar kasdienybė?	111
<i>Rugilė Karčinskaitė, Viktorija Jonuškaitė</i>	
Human Rights and Supply Chain Responsibility in Corporate Climate Action: A Comparative Evaluation of International Frameworks	129
<i>Nana Ochkhikidze, Guranda Kartvelishvili</i>	
Humaniško baudžiamojo įstatymo link – ar Lietuvos baudžiamoji teisė sugebėjo išsivaduoti iš represyvumo gniaužtų?	151
<i>Miglė Bernatonytė, Vidas Krušinskas</i>	
Moters nužudymas (femicide) Lietuvoje.....	188
<i>Elžbieta Cibaitė, Augustina Binkytė</i>	
Numanomas ir informuotas sutikimas organų donorystėje: ar Lietuva galėtų pasekti Ispanijos pavyzdžiu?	214
<i>Liepa Burneikaitė, Justina Galvičiūtė, Rusnė Gutauskaitė</i>	

Ordalijos kaip įrodinėjimo priemonė teismų procese	244
<i>Rimgaudas Statkus, Šarūnas Kilčiauskas, Adomas Talijūnas</i>	
Pasaulinės dirbtinio intelekto valdysenos perspektyvos: nacionalinių dirbtinio intelekto strategijų palyginimas inovacijų amžiuje	261
<i>Marija Golubovič, Austėja Ignotaitė</i>	
Sanctions Without Weight: How Sanctions Affect Russia's Power in Space?	280
<i>Liepa Žukauskaitė, Kristina Valkiūnaitė</i>	
Startuolių žlugimas ir įstatyminis reglamentavimas	296
<i>Erikas Mečkovskis, Nikita Laurėlis</i>	
Tarptautinės (humanitarinės) teisės taikymas autonominėms ginklų sistemoms: Rusijos agresijos Ukrainoje atvejo analizė	327
<i>Agota Stankevičiūtė, Agata Romanovska</i>	
Teisė į kompensaciją ir komercinė veikla: ar galimas balansas kuriant dirbtinį intelektą?	342
<i>Justyn Kicel, Jokūbas Jurkevičius</i>	
Teisėjų sprendimų priėmimą lemiantys veiksniai: psichoemocinės sveikatos poveikis sprendimų priėmimo procesui	369
<i>Ignas Antanaitis, Guoda Baubaitė, Rugilė Kriščiukaitytė</i>	
Teismo medicinos ekspertas – labiau teisėjas ar liudytojas?	391
<i>Alina Stimburytė, Evelina Jakštaitė</i>	
Teritorinio teisingumo poreikis	410
<i>Gabrielė Katasanovaitė, Emilė Ieva Šapkauskaitė</i>	
Už netikro balso – reali grėsmė: teisės į balsą gynimo problematika XXI amžiuje.	418
<i>Milda Budzinauskaitė, Gabija Volkutė</i>	

APELIACINĖS INSTANCIJOS TEISMO TEISĖ PANAIKINTI APSKŪSTĄ BAIGIAMĄJĮ TEISMO AKTĄ IR PERDUOTI BYLĄ NAGRINĖTI IŠ NAUJO PIRMOSIOS INSTANCIJOS TEISMUI CIVILINIAME IR BAUDŽIAMAJAME PROCESUOSE

Domantas Mažrimas, Liudas Tauperis

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

4-o kurso Teisės studentai

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: domantas.mazrimas@tf.stud.vu.lt; liudas.tauperis@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius prof. habil. dr. Vytautas Nekrošius

El. paštas: vytautas.nekrosius@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinis kuratorius prof. dr. Aurelijus Gutauskas

El. paštas: aurelijus.gutauskas@tf.vu.lt

Šio straipsnio pagrindinis tikslas – remiantis teisės mokslo doktrina, Lietuvos Respublikos teismų praktika ir teisės norminiais aktais detaliai išanalizuoti apeliacinės instancijos teismo teisės panaikinti teismo baigiamąjį aktą ir perduoti bylą nagrinėti iš naujo pirmosios instancijos teismui sampratą ir pasinaudojimo šia teise pagrindus bei nustatyti šios teisės įtaką procesų subjektams ir jų elgesiui. Atsižvelgiant į tai, kad minėta apeliacinės instancijos teismo teisė glaudžiai susijusi su civilinio ir baudžiamojo procesų principų įgyvendinimu, procesų subjektų požiūriu į teismų sistemą ir jos efektyvumo užtikrinimu, nagrinėjamos temos kontekste svarbu nustatyti, kokios yra šios teisės taikymo ribos ir įvertinti galimas pokyčių perspektyvas.

Pagrindiniai žodžiai: pirmosios instancijos teismas, apeliacinės instancijos teismas, teisė perduoti bylą nagrinėti pirmosios instancijos teismui, ribota apeliacija, teisė į tinkamą teismo procesą.

THE RIGHT OF THE COURT OF APPEAL TO REVERSE THE FINAL JUDGMENT UNDER APPEAL AND TO REFER THE CASE BACK TO THE COURT OF FIRST INSTANCE IN CIVIL AND CRIMINAL PROCEEDINGS

The main aim of this article is to provide a detailed analysis of the concept of the right of the court of appeal to reverse the final judgment under appeal and to refer the case back to the court of first instance, and the grounds for exercising this right, as well as to determine the impact of this right on the behaviour of the participants in the proceedings, taking into account the doctrine of law, the jurisprudence of the courts of the Republic of Lithuania and the normative legal acts. Given that the aforementioned right of the court of appeal is closely related to the implementation of the principles of civil and criminal proceedings, the attitude of the subjects of the proceedings towards the judicial system and ensuring its efficiency, it is important to identify the limits of the application of this right and to assess the possible future developments.

Keywords: court of first instance, court of appeal, right to refer the case back to the court of first instance, limited appeal, right to fair trial.

Ivadas

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 str. 1 d. skelbiama, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą¹. Šiame Konstitucijos straipsnyje įtvirtintas konstitucinis teisminės gynybos principas, kuris, remiantis oficialiąja konstitucine jurisprudencija, apima ir galimybę teismo baigiamąjį aktą apskųsti bent vienos aukštesnės instancijos teismui (teisę į apeliaciją)².

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – KT) ne kartą yra konstatavęs, kad asmens teisė kreiptis į teismą, įtvirtinta Konstitucijos 30 str. 1 d., taip pat konstitucinis teisinės valstybės principas suponuoja asmens teisę į tinkamą teisinį procesą, *inter alia* tinkamą teismo procesą, kuris yra būtina sąlyga teisingai išspręsti bylą³. Tinkamo teismo proceso principas, be kita ko, glaudžiai susijęs ir su civilinio bei baudžiamojo procesų paskirtimis. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) 2 str. įtvirtinta civilinio proceso paskirtis – ginti teisėtus asmenų interesus, tinkamai pritaikyti įstatymus, taip pat kuo greičiau atkurti teisinę taiką tarp ginčo šalių, aiškinti bei plėtoti teisę⁴. Remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendumu. *Valstybės žinios*, 1992, 33-1014.

² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 7-254.

³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2018 m. spalio 11 d. nutarimas. TAR, 16105.

⁴ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743. *Valstybės žinios*, 2002, 36-1340.

proceso kodekso (toliau – BPK) 1 str., baudžiamajame procese yra siekiama ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas⁵.

Šiame kontekste išskirtina ir atskirai analizuotina apeliacinės instancijos teismo (toliau – AIT) teisė⁶ panaikinti apskųstą baigiamąjį teismo aktą⁷ ir perduoti bylą nagrinėti iš naujo pirmosios instancijos teismui (toliau – PIT) (toliau ir AIT teisė perduoti bylą PIT, AIT bylos perdavimas PIT), kadangi vis dar aktualus išlieka šios teisės taikymo ribų klausimas.

Taigi, šio straipsnio **tikslas** – nustatyti, kokios yra AIT teisės perduoti bylą PIT taikymo ribos, ir įvertinti, kokie pokyčiai galimi ir reikalingi, kad būtų užtikrintas šios teisės efektyvus veikimas bei civilinio ir baudžiamojo procesų paskirties ir principų įgyvendinimas, taip pat atskleisti, kokią įtaką AIT teisė perduoti bylą PIT daro procesų subjektams ir jų elgesiui. Mokslinio straipsnio **objektas** – AIT teisė perduoti bylą PIT.

Šio mokslinio straipsnio **aktualumą ir originalumą** lemia tai, kad, kaip minėta, galimybė teismo baigiamąjį aktą apskųsti bent vienos aukštesnės instancijos teismui yra konstitucinė garantija. AIT teisė perduoti bylą PIT, be kita ko, glaudžiai susijusi su civilinio ir baudžiamojo procesų paskirties ir principų įgyvendinimu, šios teisės reglamentavimas ir tinkamas taikymas gali turėti įtakos ir proceso subjektų elgesiui, jų požiūriui į teismų instancinę sistemą, o nagrinėjamos temos kontekste aktualių tyrimų atlikta nedaug ir jie atlikti seniai.

Atliekant tyrimą taikyti istorinis, lyginamasis, lingvistinis, sisteminis **metodai**. Istorinis metodas taikytas siekiant atskleisti AIT teisės perduoti bylą PIT nagrinėti iš naujo teisinio reguliavimo raidos kai kuriuos etapus, lyginamasis – nagrinėjant teismų jurisprudenciją, teisės doktrinoje pateikiamas teisės mokslininkų mintis, lyginant teismų jurisprudencijos, nacionaliniuose ir užsienio valstybių teisės aktuose įtvirtintus, teisės doktrinoje suformuluotus teiginius, taip pat AIT teisės perduoti bylą PIT civiliniame ir baudžiamajame procesuose turinį, lingvistinis – atliekant nagrinėjamos temos kontekste aktualių teisės šaltinių bei teismų praktikos analizę, o taikant sisteminį metodą susietos įvairiuose teisės šaltiniuose įtvirtintos, teisės mokslininkų suformuluotos nuostatos.

⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. 2002 m. kovo 14 d. Nr. IX-785. *Valstybės žinios*, 2002, 37-1341.

⁶ Nors autoriai pasirinko šiame kontekste straipsnyje (ir straipsnio pavadinime) vartoti žodį „teisė“, tai vertintina kritiškai. Teisės doktrinoje vyrauja pozicija, kad nors galima išskirti nemažai teismo teisių, tačiau jos yra iš teismo sampratos ir funkcijų kylančių valdingų įgalinimų ekstrapoliacija, o, kita vertus, ir procesinės pareigos.

⁷ Šiame moksliniame straipsnyje vartojamas terminas „teismo baigiamasis aktas“ turi dvejopą reikšmę ir vartojamas turint omenyje PIT sprendimą civiliniame procese bei PIT nuosprendį baudžiamajame procese.

Didžiausią reikšmę atliekant tyrimą turėjo šie šaltiniai: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) praktika, Lietuvos Respublikos Konstitucija, KT jurisprudencija, CPK ir jo komentaras, BPK ir jo komentaras. Be kita ko, darbe buvo remiamasi įvairiais teisės mokslininkų darbais ir kitais šaltiniais.

1. Apeliacinės instancijos teismo teisės panaikinti apskųstą baigiamąjį teismo aktą ir perduoti bylą nagrinėti iš naujo pirmosios instancijos teismui esmė ir paskirtis

Asmens teisė apskųsti PIT baigiamąjį aktą bent vienos aukštesnės instancijos teismui (apeliacijos teisė) – konstitucinė teisė, teisės į teisminę gynybą sudėtinė dalis⁸, todėl negali būti nepagrįstai ribojama. Visgi byla AIT nenagrinėjama pakartotinai (*de novo*), AIT nevyksta ir PIT proceso tąsa – Lietuvoje įtvirtintas dalinės (ribotos) apeliacijos modelis, o AIT patikrina PIT baigiamojo akto pagrįstumą ir teisėtumą neperžengdamas (išskyrus išimtis) apeliacinio skundo ribų (*revisio prioris instantiae*)⁹. Vis dėlto baudžiamajame procese pastebėtina visiškos (neribotos) apeliacijos modelio¹⁰ apraiškų, susijusių su neribotomis galimybėmis AIT rinkti naujus įrodymus, kaltinimo keitimo instituto samprata¹¹, dėl ko byla, nors ir apeliacinio skundo ribose, AIT iš dalies gali būti išnagrinėjama *de novo*. Kad ir kaip bebūtų, ir CPK, ir BPK yra aiškiai numatyti AIT įgaliojimai išnagrinėjus bylą priimti konkrečius sprendimus, tiksliai įvardijami jų priėmimo pagrindai.

Vienas iš AIT įgaliojimų – AIT teisė perduoti bylą PIT. Artimiausi AIT teisei perduoti bylą PIT AIT įgaliojimai – panaikinti PIT baigiamąjį aktą ir priimti naują sprendimą / nuosprendį bei pakeisti PIT baigiamąjį aktą. Kuria iš šių teisių konkrečioje situacijoje gali pasinaudoti AIT, iš esmės priklauso nuo to, ar tam tikras PIT proceso teisės normų pažeidimas gali būti ištaisytas AIT ar ne. Taigi, AIT teisė

⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 7-254.

⁹ RANDAKEVIČIENĖ, Irma (2009). Teismų sprendimų kontrolės formos baudžiamajame procese. Iš: ANCELIS, Petras; AZUBALYTĖ, Rima; BELEVIČIUS, Linas *et al.* (2009). *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Monografija. Vilnius: Industrias, p. 185; NEKROŠIUS, Vytautas (2002). *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, p. 210-223.

¹⁰ Autoriai laikosi pozicijos, kad visiškos (neribotos) apeliacijos trūkumai (instancinio mentaliteto formavimasis, galimybė vilkinti procesą, teismų veiklos efektyvumo mažinimas) nusveria privalumus, atsižvelgiant į tai, autoriai palaiko poziciją, jog Lietuvoje tiek civiliniame, tiek baudžiamajame procesuose apeliacija turėtų būti grindžiama dalinės (ribotos) apeliacijos modeliu. Visgi visiškos apeliacijos modelio apraiškos baudžiamajame procese tam tikra prasme gali būti pateisinamos – tai galėtų būti siejama ir su baudžiamųjų teisinių santykių prigimtimi, jų subjektais, valstybės teise bausti, baudžiamojo proceso pobūdžiu ir teisėjo aktyvumu jame bei kitais baudžiamosios justicijos ypatumais.

¹¹ GARNELIENĖ, Laima ir RIMŠELIS, Ernestas (2009). Apeliacijos sampratos įtaka teismų praktikai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*, 4(4), p. 248.

perduoti bylą PIT – AIT įgaliojimas, kuriuo AIT gali pasinaudoti, kai išnagrinėjęs bylą padaro išvadą, kad PIT buvo padaryti pažeidimai, kurių negalima ištaisyti AIT.

AIT teisės perduoti bylą PIT negarinėti iš naujo paskirtis – užtikrinti, kad būtų įgyvendintas tinkamo (teisingo, sąžiningo) proceso principas ir priimtas teisingas (teisėtas ir pagrįstas) baigiamasis teismo aktas byloje. Šios paskirties įgyvendinimas, atspindėtinas AIT teisės perduoti bylą PIT turinyje, kuris formuojamas šią teisę reglamentuojant ir taikant, gali turėti teigiamos įtakos užtikrinant teismų instancinės sistemos efektyvumą ir teigiamai keisti proceso subjektų elgesį, jų požiūrį į instancinę teismų sistemą (tai plačiau analizuojama šio straipsnio 3 dalyje).

Tinkamo (teisingo, sąžiningo) proceso principas aiškintinas remiantis Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 str., kuriame nustatytas bylos nagrinėjamo per įmanomai trumpiausią laiką lygybės ir viešumo sąlygomis pagal įstatymą sudaryto nepriklausomo ir nešališko teismo reikalavimas¹². Ir baudžiamojo proceso teisės, ir civilinio proceso teisės doktrinoje pateikiama daugybė šio principo turinio interpretacijų, tačiau jis iš esmės susijęs su tinkamu teisės normų ir principų pritaikymu siekiant teisingo teismo baigiamojo akto priėmimo per kuo trumpesnę laiką. Proceso koncentruotumo (greitumo) principas laikytinas tik tinkamo (teisingo, sąžiningo) proceso sudėtine dalimi, o proceso trukmė yra vertinamasis kriterijus, todėl ar procesas iš tiesų vyko per ilgai, nustatinėjama *ad hoc*, ir turi būti atsižvelgiama į aplinkybių, lėmusių proceso trukmę, visetą, *inter alia* bylos sudėtingumą¹³. Taigi, proceso koncentruotumui (greitumui) neturi būti teikiamas prioritetas teisingo teismo baigiamojo akto priėmimo atžvilgiu.

Teisingo teismo baigiamojo akto priėmimo reikalavimas suvokiamas plačiai: teisingumo principas, taip pat nuostata, kad teisingumą vykdo teismai, reiškia, jog konstitucinė vertybė yra būtent teisingo teismo baigiamojo akto priėmimas. Konstitucinė teisingumo samprata suponuoja tokių teismo sprendimų (kitų baigiamųjų teismo aktų), kurie savo turiniu nėra neteisingi, priėmimą¹⁴. Atsižvelgiant į tai, teisingo teismo baigiamojo akto priėmimas galėtų būti siejamas su pastarojo pagrįstumu ir teisėtumu.

Tais atvejais, kai AIT nustatoma, kad PIT priimtas akivaizdžiai neteisingas baigiamasis aktas, AIT teisė perduoti bylą PIT gali būti svarbi dėl keleto priežasčių, susijusių su iš šios teisės paskirties kylančiais jos tikslais: 1) jei PIT baigiamąjį aktą priima padaręs tam tikrus esminius proceso pažeidimus, apskritai negalima laikyti, kad procesas PIT įvyko, o AIT išnagrinėjęs bylą ir priėmus baigiamąjį teismo aktą AIT taptų

¹² Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). *Valstybės žinios*, 1995, 40-987.

¹³ *Boddaert prieš Belgiją* [EŽTT], Nr. 12919/87, [1992-10-12]. ECLI:CE:ECHR:1992:1012 JUD001 291987.

¹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. birželio 26 d. nutarimas. TAR, 10749.

pirmąją teismo instanciją ir tai prieštarautų apeliacijos esmei, pažeistų asmens teisę į gynybą, 2) tam, kad nebūtų pažeisti ir civiliniame, ir baudžiamajame procesuose AIT ribojantys du pagrindiniai apeliacijos principai: *non reformatio in peius* ir *tantum devolutum quantum appellatum*. Principas *tantum devolutum quantum appellatum* reiškia, kad AIT tikrina apskųstą baigiamąjį PIT aktą tik tiek, kiek to prašoma apeliaciniame skunde ir tik dėl tų asmenų, kurie padavė apeliacinius skundus (šis principas turi išimčių (CPK 320 str., BPK 320 str.)). *Non reformatio in peius* principas glaudžiai susijęs su *tantum devolutum quantum appellatum* principu ir reiškia draudimą bloginti apelianto padėtį. CPK 313 str. nustatyta, kad draudžiama priimti apelianto padėtį bloginantį sprendimą, jei apeliacinį skundą paduoda tik viena iš šalių. BPK 320 str. 4 d. nustatyta, kad pabloginti nuteistojo ar išteisintojo, taip pat asmens, kuriam byla nutraukta, padėtį AIT gali tik tuo atveju, kai dėl to yra prokuroro, nukentėjusiojo ir civilinio ieškovo skundai. Visgi negali susiklostyti situacija, kai AIT, ribojamas aptariamų principų, negalėtų priimti teisingo baigiamojo akto¹⁵, todėl AIT turi būti suteikta teisė tokiais atvejais perduoti bylą PIT¹⁶.

Taigi, AIT teisė perduoti bylą PIT – vienas iš AIT įgaliojimų, kuriuo AIT gali pasinaudoti, kai išnagrinėjęs bylą padaro išvadą, kad PIT buvo padaryti neištaisyti AIT pažeidimai. Šios teisės paskirtis – užtikrinti, kad nebūtų pažeistas teisės į tinkamą (teisingą, sąžiningą) procesą principas ir būtų sudarytos sąlygos teisingo baigiamojo teismo akto priėmimui.

¹⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. birželio 26 d. nutarimas. TAR, 10749.

¹⁶ CPK 313 str. eksplicitiškai įtvirtinta, kad AIT bylos perdavimas PIT nėra laikomas *non reformatio in peius* principo pažeidimu. Manytina, kad net ir tais atvejais, kai AIT bylą perduoda PIT nepagrįstai, tai galėtų būti laikoma netinkamu CPK ar BPK aiškinimu ir taikymu, tačiau ne *non reformatio in peius* principo pažeidimu, mat šis principas – apeliacinio proceso, ne bylos nagrinėjimo PIT principas, ir CPK (CPK 313 str.), ir BPK (BPK 320 str.) įtvirtintas būtent prie apeliacinį procesą reglamentuojančių teisės normų, o AIT bylą perdavus PIT byla neišnagrinėjama iš esmės, bylos išnagrinėjimas iš esmės perkeliamas PIT – PIT šio principo pažeisti negali, nes jis jam netaikomas. Visgi teismų praktikoje baudžiamosiose bylose pastebėtina pozicija, kad AIT teisė perduoti bylą PIT – ne teisingo baigiamojo teismo akto priėmimui užtikrinti svarbi priemonė, o, kai netinkamai taikoma, - *non reformatio in peius* principo pažeidimas, be to, *non reformatio in peius* principo turi būti laikomasi visose proceso stadijose: „Tiek nagrinėjant bylą apeliacine, tiek kasacine tvarka, tiek ir perdavus bylą iš naujo nagrinėti pirmosios ar apeliacinės instancijos teismui nuteistojo padėtis paprastai negali būti bloginama, kai byla nagrinėjama pagal jo skundą“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. vasario 15 d. nutartyje baudžiamojoje byloje Nr. 2K-44-495/2023) Tokia pozicija kritikuotina, nes neatitinka AIT bylos perdavimo PIT esmės ir paskirties, be to, vargu, ar suderinama su teismų instancinės sistemos paskirtimi – bylą nagrinėjant kitos instancijos teisme, nevysta proceso tėsa.

2. Apeliacinės instancijos teismo nutarties panaikinti apskųstą baigiamąjį teismo aktą ir perduoti bylą nagrinėti iš naujo pirmosios instancijos teismui priėmimo pagrindai

2.1. Apeliacinės instancijos teismo nutarties panaikinti apskųstą sprendimą ir perduoti bylą nagrinėti iš naujo pirmosios instancijos teismui priėmimo pagrindai civiliniame procese

Kaip buvo minėta anksčiau, CPK įtvirtinta AIT teisė perduoti bylą PIT nėra absoliuti. Anot LAT, tam, kad būtų įgyvendinti pamatiniai civilinio proceso principai, AIT gali perduoti bylą PIT tik išimtiniais CPK nustatytais atvejais¹⁷, todėl norėdamas pasinaudoti šia teise AIT privalo pasiremti konkrečiu CPK nustatytu pagrindu. CPK yra numatyti šie pagrindai AIT perduoti bylą PIT: kai nustatomi absoliutūs arba santykinai absoliutūs sprendimo negaliojimo pagrindai (CPK 327 str. 1 d. 1 p.), kai neatskleista bylos esmė ir pagal byloje pateiktus įrodymus bylos negalima išnagrinėti iš esmės AIT (CPK 327 str. 1 d. 2 p.). Jeigu PIT išsprendė ne visus byloje pareikštus reikalavimus, AIT gali neišspręstų reikalavimų dalyje perduoti bylą PIT (CPK 327 str. 2 d.). Autorių nuomone, dėl teisės doktrinoje ir teismų praktikoje suformuotų nuostatų, diskutuotina, ar proceso teisės normų pažeidimas, dėl kurio galėjo būti neteisingai išspręsta byla (CPK 329 str. 1 d.), gali būti traktuojamas kaip savarankiškas pasinaudojimo aptariama teise pagrindas. Autoriai atkreipia dėmesį ir į tai, kad lingvistinis CPK 330 str. aiškinimas suponuoja galimybę materialinės teisės normų pažeidimą laikyti atskiru pagrindu AIT perduoti bylą PIT. CPK komentare nurodoma, kad AIT, nustatęs PIT sprendimo panaikinimo ar pakeitimo pagrindus, nurodytus CPK 329 – 330 str., gali sprendimą panaikinti ir perduoti bylą PIT¹⁸. Vis dėlto materialinės teisės normų pažeidimą (CPK 330 str.) pripažinus pagrindu AIT perduoti bylą PIT, būtų iš dalies paneigtas šios teisės absoliutumo ribojimas, kuriuo siekiama užtikrinti pamatinių civilinio proceso principų įgyvendinimą. Sutiktina su LAT pozicija, kad materialiosios teisės normų pažeidimas ar netinkamas jų taikymas ar aiškinimas negali būti pagrindas AIT perduoti bylą PIT, nes tokius pažeidimus gali ištaisyti AIT, įvertinęs byloje surinktus įrodymus¹⁹. Todėl, autorių nuomone, CPK 330 str. įtvirtintas sprendimo panaikinimo pagrindas neturėtų būti laikomas pagrindu AIT perduoti bylą PIT. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad CPK yra numatyti 4 pagrindai, kuriais remdamasis AIT gali perduoti bylą PIT. Jie aptariami šio straipsnio 2.1.1 – 2.1.4 poskyriuose.

¹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-74-469/2019.

¹⁸ LAUŽIKAS, Egidijus; DRIUKAS, Artūras; JOKŪBAUSKAS, Česlovas *et al.* (2005). *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. II tomas (II-III dalys)*. Vilnius: Justitia, p. 337.

¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-29/2009, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. vasario 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-74-421/2015.

2.1.1. Absoliutūs arba santykinai absoliutūs sprendimo negaliojimo pagrindai

CPK 327 str. 1 d. 1 p. numatyta, kad AIT panaikina apskųstą teismo sprendimą ir perduoda bylą PIT nagrinėti iš naujo, jeigu nustatomi CPK 329 str. 2 ir 3 d. nurodyti absoliutūs arba santykinai absoliutūs sprendimo negaliojimo pagrindai. Absoliučių sprendimo negaliojimo pagrindų sąrašas yra baigtinis²⁰ ir AIT negali savo iniciatyva jokio kito procesinio teisės pažeidimo pripažinti absoliučiu ar santykiniai absoliučiu sprendimo negaliojimo pagrindu. Teisės doktrinoje pabrėžiama, kad nustačius CPK 329 str. 2 d. išvardintus pagrindus, privaloma iš naujo pakartoti procesą PIT²¹, o CPK 329 str. 3 d. nustatyti santykinai absoliutūs sprendimo negaliojimo pagrindai nuo absoliučių sprendimo negaliojimo pagrindų skiriasi tuo, kad AIT jų buvimo netikrina *ex officio* – jais turi remtis apeliantas²².

Pažymėtina, kad tiek santykinai absoliutūs, tiek absoliutūs sprendimo negaliojimo pagrindai sukelia tokius pačius teisinius padarinius, todėl AIT ir santykinai absoliučių negaliojimo pagrindų atveju (kai jais remiamasi apeliaciniame skunde) privalo perduoti bylą PIT nagrinėti iš naujo²³. Taigi, nustačius absoliutų sprendimo negaliojimo pagrindą, tuo pačiu nustatoma ir tai, kad tinkamas procesas PIT iš esmės neįvyko, todėl AIT privalo perduoti bylą PIT, o jei egzistuoja santykinai absoliutūs sprendimo negaliojimo pagrindas, AIT privalo bylą perduoti PIT tik tuo atveju, jeigu šia aplinkybe remiamasi apeliaciniame skunde.

2.1.2. Neatskleista bylos esmė ir pagal byloje pateiktus įrodymus bylos negali išnagrinėti apeliacinės instancijos teismas

CPK 327 str. 1 d. 2 p. numatyta, kad AIT perduoda bylą PIT, jeigu neatskleista bylos esmė ir pagal byloje pateiktus įrodymus bylos negalima išnagrinėti AIT. Tokia situacija gali susiklostyti, kai PIT nepareikalavo iš šalių sukonkretinti savo reikalavimų ir atskirtimų, pateikti įrodymų, todėl iš bylos medžiagos neįmanoma aiškiai nustatyti, kokie teisiniai santykiai sieja šalis²⁴.

LAT praktikoje išaiškinta, kad bylos esmė suprantama kaip svarbiausios faktinės ir teisinės aplinkybės, o taikant CPK 327 str. 1 d. 2 p. turi būti nustatomos šios sąly-

²⁰ LAUŽIKAS, Egidijus; MIKELĖNAS, Valentinas ir NEKROŠIUS, Vytautas (2005). *Civilinio proceso teisė. II tomas*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia, p. 305.

²¹ DRIUKAS, Artūras ir VALANČIUS, Virgilijus (2009). *Civilinis procesas: teorija ir praktika. IV tomas*. Vadovėlis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, p. 154.

²² LAUŽIKAS, Egidijus; MIKELĖNAS, Valentinas ir NEKROŠIUS, Vytautas (2005). *Civilinio proceso teisė. II tomas*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia, p. 304.

²³ LAUŽIKAS, Egidijus; DRIUKAS, Artūras; JOKŪBAUSKAS, Česlovas et al. (2005). *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. II tomas (II-III dalys)*. Vilnius: Justitia, p. 346.

²⁴ LAUŽIKAS, Egidijus; MIKELĖNAS, Valentinas ir NEKROŠIUS, Vytautas (2005). *Civilinio proceso teisė. II tomas*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia, p. 306.

gos: bylą nagrinėjant PIT nebuvo atskleista jos esmė ir pagal byloje pateiktus įrodymus bylos negalima AIT išnagrinėti iš esmės. Be to, turi būti atsižvelgiama į neištirtų aplinkybių apimtį ir pobūdį, įrodymų gavimo galimybes, o AIT bylą perduoti PIT gali tik tuo atveju, jeigu byla apeliacine tvarka būtų nagrinėjama beveik visa apimtimi iš naujo²⁵. Tokia teismų pozicija sietina su tuo, kad visais atvejais AIT turi prioretiizuoti galimybę pats ištaisyti PIT padarytas klaidas. Jeigu PIT tam tikrų aplinkybių nenustatė arba nustatė, kad tam tikrų aplinkybių nėra, tai dar nereiškia, jog teismas neatskleidė bylos esmės ir AIT gali perduoti bylą PIT²⁶.

CPK komentare taip pat nurodoma, kad jeigu teismas tinkamai įvykdė pareigą išaiškinti, tačiau šalys nesilaikė pareigos rūpintis proceso skatinimu, AIT neturėtų perduoti bylos PIT²⁷. Teismo išaiškinimo pareiga reiškia, kad teismas privalo atkreipti šalių dėmesį į visas esmines bylai aplinkybes bei neaiškius ir nepilnus šalių teiginius, kuriems įrodyti reikėtų pateikti papildomų įrodymų. Vertinant, kaip teismas šią pareigą vykdė, iš bylos medžiagos turi būti aiškiai matoma, kad teismas atkreipė šalių dėmesį į esmines bylos aplinkybes ir esamas jų išaiškinimo spragas bei nurodė jų pašalinimo galimybes²⁸. Pasak V. Nekrošiaus, pareiga rūpintis proceso skatinimu yra tam tikras šalių elgesio būdas nagrinėjant ginčą, kuris suponuoja tai, kad šalys pačios turi rūpintis vykstančiu procesu ir savo įrodymus pateikti laiku bei vertinti jų poreikį konkrečioje proceso stadijoje²⁹.

Apibendrinant galima teigti, kad kiekvienu atveju, vertindamas, ar byla perduotina PIT dėl neatskleistos bylos esmės, AIT privalo atsižvelgti į tai, ar PIT tinkamai atliko pareigą išaiškinti ir ar šalys laikėsi savo pareigos rūpintis proceso skatinimu. Taip pat AIT privalo nustatyti, ar egzistuoja visos sąlygos CPK 327 str. 1 d. 2 p. numatyto pagrindo taikymui, bei atsižvelgti į PIT neištirtų aplinkybių apimtį, pobūdį, įrodymų gavimo galimybes ir į tai, ar bylos nagrinėjimas AIT nereikštų bylos nagrinėjimo beveik visa apimtimi iš naujo.

2.1.3. Byloje išspręsti ne visi reikalavimai

CPK 327 str. 2 d. numatyta, kad jeigu PIT išsprendė ne visus byloje pareikštus reikalavimus, AIT gali neišspręstų reikalavimų dalyje perduoti bylą PIT, o kitoje dalyje

²⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. rugsėjo 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-326-1075/2018, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. gruodžio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-286-403/2022.

²⁶ DRIUKAS, Artūras ir VALANČIUS, Virgilijus (2009). *Civilinis procesas: teorija ir praktika. IV tomas*. Vadovėlis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, p. 151-152.

²⁷ LAUŽIKAS, Egidijus; DRIUKAS, Artūras; JOKŪBAUSKAS, Česlovas et al. (2005). *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. II tomas (II-III dalys)*. Vilnius: Justitia, p. 341.

²⁸ BRAZDEIKIS, Aurimas; NEKROŠIUS, Vytautas; SIMAITIS, Rimantas et al. (2016). *Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos*. Mokslo studija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 32-33.

²⁹ NEKROŠIUS, Vytautas (2002). *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, p. 82.

spręsti bylą CPK nustatyta tvarka. Paminėtina, kad kai nustatoma, jog PIT sprendimu nusprendė ne dėl visų pareikštų reikalavimų, tai laikoma absoliučiu sprendimo negaliojimo pagrindu (CPK 329 str. 2 d. 7 p.). Tačiau, kaip nurodoma CPK komentare, CPK 327 str. 2 d. yra įtvirtinta šio absoliutaus sprendimo negaliojimo pagrindo išimtis, kuri, PIT nusprendus ne dėl visų byloje pareikštų reikalavimų, įgalina AIT perduoti bylą PIT tik neišspręstų reikalavimų dalyje³⁰. LAT praktikoje nurodoma, kad PIT neišsprendus dalies byloje pareikštų reikalavimų procesas PIT dėl šių reikalavimų laikytinas neįvykusių, o AIT negali pakeisti PIT ir nagrinėti klausimų, kurių PIT nenagrinėjo ir neišsprendė³¹. Apibendrinant galima teigti, kad AIT gali perduoti bylą PIT ir ne visa apimtimi – jei PIT neišsprendė visų byloje pareikštų reikalavimų, AIT gali perduoti bylą PIT tokių reikalavimų dalyje. Jeigu AIT išnagrinėtų reikalavimus, kurių nenagrinėjo PIT, būtų paneigta apeliacijos esmė, teisminės gynybos, tinkamo teismo proceso ir kiti civilinio proceso principai, nes AIT neišspręstų reikalavimų dalyje iš esmės pakeistų PIT.

2.1.4. Procesinės teisės normų pažeidimas arba netinkamas jų pritaikymas, jei dėl to galėjo būti neteisingai išspręsta byla, o apeliacinės instancijos teismas negali ištaisyti šių pažeidimų

CPK 329 str. 1 d. numatyta, kad procesinės teisės normų pažeidimas arba netinkamas jų pritaikymas, jeigu dėl to galėjo būti neteisingai išspręsta byla, suteikia AIT teisę perduoti bylą PIT, jeigu šių pažeidimų negali ištaisyti AIT. LAT praktikoje nurodoma, kad yra dvi CPK 329 str. 1 d. taikymo sąlygos: pirma, AIT turi padaryti išvadą, kad dėl proceso teisės normų pažeidimo galėjo būti neteisingai išspręsta byla, antra, šių pažeidimų negali ištaisyti AIT³².

Pažymėtina, kad dėl teisės doktrinoje pateikiamų nuostatų ir teismų praktikoje suformuotos pozicijos gali kilti dvejonų, ar aptariamas pagrindas laikytinas visiškai savarankišku pagrindu AIT perduoti bylą PIT. CPK komentare nurodoma, kad CPK 329 str. 1 d. yra glaudžiai susijusi su CPK 327 str. 1 d. 2 p. įtvirtintu pagrindu AIT perduoti bylą PIT (kai yra neatskleista bylos esmė), nes neatskleidęs bylos esmės teismas visada pažeidžia proceso teisės normas. Visgi galima ir tokia situacija, kai AIT negali ištaisyti kitų proceso teisės pažeidimų, nesusijusių su bylos esmės neatskleidimu (pavyzdžiui, PIT bylą išnagrinėjo rašytinio proceso tvarka, nors buvo privalomas žodinis procesas, ir dėl to byla buvo išspręsta neteisingai)³³.

³⁰ LAUŽIKAS, Egidijus; DRIUKAS, Artūras; JOKŪBAUSKAS, Česlovas *et al.* (2005). *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. II tomas (II-III dalys)*. Vilnius: Justitia, p. 341.

³¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. sausio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-123-823/2022.

³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-208/2010.

³³ LAUŽIKAS, Egidijus; DRIUKAS, Artūras; JOKŪBAUSKAS, Česlovas *et al.* (2005). *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. II tomas (II-III dalys)*. Vilnius: Justitia, p. 340.

LAT, plėtodamas CPK 329 str. 1 d. aiškinimo ir taikymo praktiką, išskiria CPK 329 str. 1 d. nurodytą pagrindą AIT perduoti bylą PIT kaip atskirą, tačiau jau tose pačiose nutartyse sugretina jį su CPK 327 str. 1 d. 2 p. įtvirtintu pagrindu – laikomasi pozicijos, kad taikant CPK 329 str. 1 d. turi egzistuoti toks proceso teisės normų pažeidimas, dėl kurio galėjo būti neteisingai išspręsta byla. Neteisingas bylos išsprendimas gali apimti tiek materialiai neteisingą bylos rezultatą, tiek esminį byloje dalyvaujančių asmenų procesinių teisių suvaržymą, dėl kurio lieka **neatskleista bylos esmė**, jei toks pažeidimas negali būti ištaisytas AIT³⁴.

Autorių nuomone, ta apimtimi, kuria CPK 329 str. 1 d. įtvirtintas pagrindas AIT perduoti bylą PIT susijęs su proceso teisės normų pažeidimais, lemiančiais materialiai neteisingą bylos rezultatą (ne bylos esmės neatskleidimą), jei tokių pažeidimų negalima ištaisyti AIT, jis laikytinas savarankišku pagrindu AIT perduoti bylą PIT, tačiau jeigu CPK 329 str. 1 d. yra taikoma kartu su CPK 327 str. 1 d. 2 p., tada CPK 329 str. 1 d. įtvirtintas pagrindas AIT perduoti bylą PIT turėtų būti traktuojamas kaip neatskleistos bylos esmės pagrindo sudėtinė dalis.

Lingvistiniu metodu analizuojant CPK 327 str. 1 d. 2 p. ir 329 str. 1 d. nėra aišku, ar šias teisės normas apskritai sieja koks nors ryšys. Manytina, kad siekiant juridinės technikos prasme aiškesnio reguliavimo, be to, atsižvelgiant į AIT teisės perduoti bylą PIT esmę, jos paskirtį, pagrindai AIT perduoti bylą PIT turėtų būti įtvirtinti tik CPK 327 str. arba šis straipsnis turėtų nukreipti į kitas CPK normas. Todėl, autorių nuomone, CPK 327 str. 1 d. 1 p. ir 2 p. turėtų nukreipti į CPK 329 str. 1 d. (taip, kaip CPK 327 str. 1 d. 1 p. pateikiama nuoroda į CPK 329 str. 2 ir 3 d.).

Apibendrinant galima teigti, kad CPK 329 str. 1 d. įtvirtintas pagrindas AIT perduoti bylą PIT gali būti suvokiamas dvejopai: kaip savarankiškas pagrindas AIT perduoti bylą PIT, jei CPK 329 str. 1 d. numatyti proceso teisės normų pažeidimai nėra susiję su bylos esmės neatskleidimu, taip pat kaip CPK 327 str. 1 d. 2 p. įtvirtinto pagrindo AIT perduoti bylą PIT sudėtinė dalis. Autorių nuomone, CPK 327 str. 1 d. 1 p. ir 2 p. turėtų nukreipti į CPK 329 str. 1 d. (taip, kaip CPK 327 str. 1 d. 1 p. pateikiama nuoroda į CPK 329 str. 2 ir 3 d.).

2.2. Apeliacinės instancijos teismo nutarties panaikinti apskųstą nuosprendį ir perduoti bylą nagrinėti iš naujo pirmosios instancijos teismui priėmimo pagrindai baudžiamajame procese

BPK 326 str. 1 d. 4 p. numatyta, kad AIT panaikina PIT nuosprendį ir perduoda bylą PIT nagrinėti iš naujo nustatęs bent vieną iš keturių pagrindų, kurių sąrašas yra

³⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-74-469/2019, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. kovo 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-50-313/2022.

baigtinis³⁵. Šiuo metu galiojančioje BPK redakcijoje įtvirtintus pagrindus AIT perduoti bylą PIT būtų galima suskirstyti į dvi grupes: 1) BPK 326 str. 1 d. 4 p. eksplacitiškai įvardinti baudžiamojo proceso pažeidimai, 2) neatitiktis tarp AIT ir PIT nustatytų faktinių veikos aplinkybių, jei tai gali lemti *non reformatio in peius* ir *tantum devolutum quantum appellatum* principų pažeidimą.

2.2.1. BPK 326 str. 1 d. 4 p. eksplacitiškai įvardinti baudžiamojo proceso pažeidimai

Iki 2019 m. gruodžio 19 d. galiojusioje BPK redakcijoje buvo numatyti tik trys AIT bylos perdavimo PIT pagrindai, kurie, autorių nuomone, ir galėtų būti apibrėžti kaip šiuo metu galiojančio BPK 326 str. 1 d. 4 p. eksplacitiškai įvardinti baudžiamojo proceso pažeidimai: a) bylą išnagrinėjo šališkas PIT (bylą nagrinėjęs teisėjas (arba bent vienas iš kolegijos teisėjų), esant kuriam nors iš BPK 58 str. išvardytų nušalinimo pagrindų, nenusišalino arba nebuvo nušalintas. Teismo (teisėjo) šališkumas turėtų būti suprantamas subjektyviuoju ir objektyviuoju aspektais³⁶. Visgi šališkumas neaiškintinas pernelyg plačiai – teismo padarytos teisės aiškinimo ir taikymo klaidos, baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimai nėra pakankamas pagrindas konstatuoti, kad teismas nagrinėjo bylą šališkai³⁷. BPK komentare nurodoma, kad šis pagrindas AIT perduoti byl PIT galėtų būti siejamas ne tik su teismo (teisėjo), bet ir su kitų proceso subjektų, nurodytų BPK 57 str. 2 d. ir dalyvavusių bylą nagrinėjant PIT, šališkumu³⁸), b) byla išnagrinėta pažeidžiant BPK 224 ir 225 str. nustatytas teisingumo taisykles (turimi omenyje tie atvejai, kai byla, kuri pirmąją instanciją nagrinėtina apygardos teisme, išnagrinėjama apylinkės teisme, taip pat atvejai, kai byla, nagrinėtina trijų teisėjų kolegijos, išnagrinėjama teisėjo vienasmeniškai), c) AIT paaiškėja, kad nuteistasis veikos padarymo metu sirgo ar iki nuosprendžio priėmimo PIT susirgo psichikos liga ir jam turėjo būti taikomos priverčiamosios medicinos priemonės³⁹.

³⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. gruodžio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-272-387/2023.

³⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. gruodžio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-256-976/2024.

³⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. kovo 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-137/2008.

³⁸ GODA, Gintautas; KAZLAUSKAS, Marcellis; ŠUMSKAS, Artūras *et al.* (2003). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. V-XI dalys (221–446 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, p. 286.

³⁹ Tiesa, panaikinti PIT nuosprendį galima ne tik aptartų baudžiamojo proceso pažeidimų atvejais – tokią galimybę numatyta ir kai ikiteisminio tyrimo metu buvo surašytas iš esmės BPK 219 str. reikalavimų neatitinkantis kaltinamasis aktas ir tai trukdo nagrinėti bylą. Tokiu atveju, remiantis BPK 326 str. 1 d. 5 p., AIT perduoda bylą prokurorui. Na o jei nustatomi BPK 369 str. 3 d. numatyti esminiai baudžiamojo proceso pažeidimai, AIT panaikina PIT nuosprendį ir priima naują nuosprendį (BPK 329 str. 1 d. 4 p.). Be kita ko, esminių baudžiamojo proceso pažeidimų pripažintinas ir toks atvejis, kai bylą nagrinėjant PIT egzistavo, tačiau nenustatytos aplinkybės, dėl kurių procesas negalimas (BPK 3 str. 1 d. 3-7 p.), to-

Autorių nuomone, BPK 326 str. 1 d. 4 p. (ir BPK 326 str. 1 d. 5 p.) kontekste nevar-
totinas esminių baudžiamojo proceso pažeidimų terminas. BPK 369 str. 3 d. numat-
yta: „Esminiais šio Kodekso pažeidimais laikomi tokie šio Kodekso reikalavimų pa-
žeidimai, dėl kurių buvo suvaržytos įstatymų garantuotos kaltinamojo teisės ar kurie
sukliudė teismui išsamiai ir nešališkai išnagrinėti bylą ir priimti teisingą nuosprendį
ar nutartį“⁴⁰. Konkrečių esminių baudžiamojo proceso pažeidimų sąrašas BPK nenu-
matytas, taigi, teismai *ad hoc* turi vertinti, ar tam tikri baudžiamojo proceso pažei-
dimai tiriant nusikalstamą veiką ar nagrinėjant bylą teisme buvo padaryti, o jei buvo
padaryti, ar tie pažeidimai yra esminiai. BPK 326 str. 1 d. 4 p. įtvirtintų baudžiamojo
proceso pažeidimų atvejais AIT perduoda bylą PIT nenustatinėdamas tokio pažei-
dimo įtakos įstatymų garantuotoms kaltinamojo teisėms ar išsamiam ir nešališkam
bylos išnagrinėjimui priimant teisingą nuosprendį ar nutartį, todėl tokių pažeidimų
esmingumas BPK prasme yra preziumuojamas⁴¹. Nustčius, kad egzistuoja minėti
BPK 326 str. 1 d. 4 p. (ir BPK 326 str. 1 d. 5 p.) eksplicitiškai įvardinti baudžiamojo
proceso pažeidimai, kyla abejonių dėl proceso teisėtumo, todėl daroma išvada, kad
nuosprendį vienareikšmiškai reikia panaikinti.

CPK AIT netaisyti civilinio proceso pažeidimai, kurie verčia abejoti proceso
PIT teisėtumu, yra įtvirtinti atskiro 329 str. 2 ir 3 d., tokie pažeidimai CPK įvardinti
kaip absoliutūs sprendimo negaliojimo pagrindai⁴². Visgi absoliučių sprendimo ne-
galiojimo pagrindų yra maždaug dukart daugiau nei tokiems pagrindams prilygintų
baudžiamojo proceso pažeidimų, be to, remiantis CPK 329 str. 1 d., ir kiti esminiai
civilinio proceso pažeidimai, jeigu dėl jų galėjo būti neteisingai išspręsta byla ir jų ne-
įmanoma ištaisyti AIT, gali būti pagrindas perduoti bylą PIT nagrinėti iš naujo. Taip
pat pažymėtina, kad absoliutūs sprendimo negaliojimo pagrindai, kaip jau minėta,
įtvirtinti atskirame CPK straipsnyje prie apeliacinį procesą reglamentuojančių teisės

kiais atvejais AIT turėtų panaikinti PIT nuosprendį ir bylą nutraukti (BPK 326 str. 1 d. 2 p., BPK 327 str. 1 d. 1 p.).

⁴⁰ Teismų praktikoje BPK 369 str. 3 d. interpretuojama įvairiai – pastebėtina pozicija, kad pagrindai
baudžiamojo proceso pažeidimų pripažinti esminiu (pažeidimu buvo suvaržytos įstatymų garantuotos
kaltinamojo teisės ar sukludytas teismui išsamiai ir nešališkai išnagrinėti bylą ir priimti teisingą nuo-
sprendį ar nutartį) yra atskiri ir pakanka nustatyti vieną iš jų, tačiau kaltinamojo teisių suvaržymai, kaip
pagrindas pripažinti baudžiamojo proceso pažeidimą esminiu, turi būti esminiai (Lietuvos Aukščiausio-
jo Teismo 2023 m. birželio 15 d. nutartyje baudžiamojoje byloje Nr. 2K-91-976/2023). Visgi pripažintina,
kad tais atvejais, kai nustatytas baudžiamojo proceso pažeidimas sukludė teismui išsamiai ir nešališkai
išnagrinėti bylą ir priimti teisingą nuosprendį ar nutartį, teismas net ir nenustatęs kaltinamojo teisių
suvaržymo, o nustatęs, pavyzdžiui, kitų proceso dalyvių teisių suvaržymą, turėtų galėti tokį baudžiamojo
proceso pažeidimą pripažinti esminiu.

⁴¹ RIMŠELIS, Ernestas (2006). *Esminiai baudžiamojo proceso teisės pažeidimai: samprata, vertinimas ir
procesiniai padariniai*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Mykolo Romerio universite-
tas. Vilnius.

⁴² LAUŽIKAS, Egidijus; DRIUKAS, Artūras; JOKŪBAUSKAS, Česlovas *et al.* (2005). *Lietuvos Respu-
blikos civilinio proceso kodekso komentaras. II tomas (II-III dalys)*. Vilnius: Justitia, p. 344-346.

normų. Dėl įvardintų priežasčių kyla pagrįstų abejonų dėl BPK 326 str. 1 d. 4 p. ir 5 p. įvardintų baudžiamojo proceso pažeidimų pakankamumo, baigtinio tokių pažeidimų sąrašo reikalingumo ir jų įtvirtinimo BPK juridinės technikos racionalumo.

1961 m. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso, galiojusio iki 2003 m. gegužės 30 d., atskirame 382 str. (prie apeliacinį procesą reglamentuojančių teisės normų) buvo įtvirtinta ne tik esminių baudžiamojo proceso pažeidimų sąvoka, bet ir numatyti konkretūs atvejai, kuriems esant, baudžiamojo proceso pažeidimai vienareikšmiškai turėjo būti pripažinti esminiais⁴³. Tiesa, pažymėtina, kad remiantis aptariamo kodekso 381 str. teismas, nustatęs egzistuojant bet kurį esminį baudžiamojo proceso pažeidimą, visais atvejais turėjo panaikinti nuosprendį ir „bylą perduoti iš naujo tirti arba iš naujo nagrinėti teisme“. Taigi, aptartas teisinis reguliavimas juridinės technikos prasme labai panašus į įtvirtintą CPK ir yra akivaizdžiai žymiai aiškesnis nei šiuo metu galiojančiame BPK įtvirtintas teisinis reguliavimas, tačiau toks platus eksplicitiškai baudžiamojo proceso įstatyme įvardintų AIT netaisytinų baudžiamojo proceso pažeidimų sąrašas bei visų esminių baudžiamojo proceso pažeidimų pripažinimas pagrindu AIT perduoti bylą PIT gali kelti klausimų dėl proceso greitumo principo tinkamo įgyvendinimo.

Pasak M. Kazlausko, „<...> nepriklausomai nuo klaidų ir pažeidimų pobūdžio apeliacine tvarka byla turi būti išnagrinėta ir išspręsta iš esmės. Todėl pasidarė neaktualus kaip apeliacinis pagrindas - esminiai baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimai. Šios naujovės yra aktualios proceso optimalumo požiūriu, nes nebus įstatyminio preteksto vilkinti proceso eigą, grąžinant bylą į ankstesnes stadijas“⁴⁴. Autorių nuomone, tokia M. Kazlausko pozicija iš dalies kritikuotina. Baudžiamajame procese būtina siekti principų suderinamumo ir pusiausvyros⁴⁵. Tai reiškia, kad negali susiklostyti situacija, kai vienam iš baudžiamojo proceso principų yra nepagrįstai suteikiamas prioritetas kito principo atžvilgiu. Atsižvelgiant į tai, proceso greitumo negali būti siekiama netinkamo proceso dalyvių teisių užtikrinimo ar reikšmingų bylų aplinkybių neišaiškinimo (teisingumo (sąžiningumo) principo) sąskaita⁴⁶. Nagrinėjant bylą turi būti siekiama priimti visais atžvilgiais teisingą sprendimą, o operatyvumas turėtų būti vertinamas tik kaip tokio sprendimo priėmimo būdas.

Autoriams taip pat kyla klausimų, kodėl šiuo metu galiojančio BPK 326 str. 1 d. 4 p. pasirinkta nurodyti būtent minėtus baudžiamojo proceso pažeidimus, kuriems

⁴³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. 1961 m. birželio 26 d. *Vyriausybės žinios*, 1961, 18-148.

⁴⁴ KAZLAUSKAS, Marcellis (2000). Naujo baudžiamojo proceso kodekso projekto koncepcija ir sistema. *Teisė*, 37, p. 72.

⁴⁵ JURKA, Raimundas; AŽUBALYTĖ, Rima; GUŠAUSKIENĖ, Marina et al. (2009). *Baudžiamojo proceso principai*. Metodinė mokomoji priemonė. Vilnius: Eugrimas, p. 17.

⁴⁶ GODA, Gintautas; KAZLAUSKAS, Marcellis ir KUČONIS, Pranas (2011). *Baudžiamojo proceso teisė*. Vadovėlis. Antras leidimas. Vilnius: Registrų centras, p. 63.

egzistuojant nuosprendis naikinamas, o byla perduodama PIT nagrinėti iš naujo. Manytina, kad tai galėjo lemti itin skubotas šių pagrindų įtvirtinimo BPK svarstymas⁴⁷. Toks teisinis reguliavimas nesukuria prielaidų tinkamam bylos išnagrinėjimui ir teisingo teismo baigiamojo akto priėmimui AIT tais atvejais, kai gynėjo dalyvavimas PIT buvo būtinas (BPK 51 str. 1 d.), tačiau nebuvo užtikrintas, kai byla išnagrinėta neteisėtos sudėties PIT, kai nuosprendis neturi motyvų ir kitais esminių baudžiamojo proceso pažeidimų, kuriuos kažin, ar galima ištaisyti AIT, atvejais. Vargu, ar galima teigti, jog proceso dalyvių teisė į teisingą (sąžiningą) procesą įgyvendinama tinkamai, jei tokie baudžiamojo proceso pažeidimai BPK prasme laikomi ištaisytiniais AIT.

Pavyzdžiui, remiantis Austrijos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 281 ir 288 str., gynėjo dalyvavimo, kai jis privalomas, neužtikrinimas, yra *expressis verbis* įtvirtintas apeliacijos pagrindas, be kita ko, ir pagrindas visais atvejais nuosprendį panaikinti ir bylą perduoti žemesnės instancijos teismui nagrinėti iš naujo⁴⁸. Tiesa, ir Lietuvoje teismai, nors ir išeidami už BPK 326 str. 1 d. 4 p. taikymo ribų, būtino gynėjo dalyvavimo neužtikrinimą pripažįsta pagrindu AIT perduoti bylą PIT nagrinėti iš naujo⁴⁹.

Teismo sudėtis BPK 326 str. 1 d. 4 p. taikymo kontekste galėtų būti pripažinta neteisėta, jei: a) bylą nagrinėjanti teisėjų kolegija būtų sudaryta pažeidžiant įstatyme numatytas kolegijos sudarymo tvarkos taisykles, b) teismo procesinį sprendimą būtų priėmęs ir pasirašęs teisėjas (teisėjai), nesantis teisėjų kolegijos nariu. Civiliniame procese teismas pripažįstamas esančiu neteisėtos sudėties ir jo šališkumo atvejais⁵⁰. Šiame kontekste paminėtina LAT nutartis, kurioje konstatuota, kad apeliacine tvarka baudžiamąją bylą pagal nuteistojo apeliacinį skundą dėl PIT nuosprendžio išnagrinėjo neteisėtos sudėties Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija, nes bylą išnagrinėjo ir nuosprendį pasirašė teisėjas, įstatymo nustatyta tvarka nepaskirtas kolegijos nariu, o toks pažeidimas laikytinas esminiu baudžiamojo proceso pažeidimu ir pagrindu LAT bylą perduoti AIT nagrinėti iš naujo⁵¹.

Pasak E. Rimšelio, proceso teisės normų pažeidimai, lemiantys proceso PIT neteisėtumą ir galėjimą konstatuoti, kad procesas PIT išvis neįvyko (BPK 326 str. 1 d. 4 p. a-c papunkčiuose numatyti baudžiamojo proceso pažeidimai baudžiamajame

⁴⁷ RIMŠELIS, Ernestas (2006). *Esminiai baudžiamojo proceso teisės pažeidimai: samprata, vertinimas ir procesiniai padariniai*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Mykolo Romerio universitetas. Vilnius, p. 159-163.

⁴⁸ Austrijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. 1975 m. gruodžio 26 d., BGBl., 1975, 631/1975.

⁴⁹ Šiaulių apygardos teismo 2024 m. balandžio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-111-744/2024.

⁵⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. kovo 1 d. praktikos apžvalga Nr. AC-58-1 (2023). Sprendimo panaikinimas pažeidus arba neteisėtai pritaikius proceso teisės normas. *Teismų praktika*, 58.

⁵¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. rugsėjo 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-217-976/2019.

procesė, absoliutūs sprendimo negaliojimo pagrindai civiliniame procese, sprendimo negaliojimo pagrindai administracinių bylų teisenoje) turėtų būti tiek CPK, tiek BPK, tiek Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatyme reglamentuojami iš esmės taip pat (išskyrus tam tikrų procesų ypatumų nulemtą skirtingų pažeidimų galimybę)⁵². Sutiktina su tokia pozicija. Sunku suvokti, kodėl esant tam tikriems proceso teisės normų pažeidimams civiliniame ar administraciniame procesuose galima konstatuoti, kad procesas PIT visai neišvyko, o baudžiamajame procese tie patys pažeidimai laikomi ištaisytiniais AIT. Tai, kaip minėta 1 šio straipsnio dalyje, negalima būti pateisinama ir siekiu įgyvendinti proceso koncentruotumo principą, suteikiant jam prioritetą tinkamo (teisingo, sąžiningo) proceso principo atžvilgiu.

Visgi net ir išplėtus minėtą BPK 326 str. 1 d. 4 p. eksplacitiškai įvardintų baudžiamąjo proceso pažeidimų, kuriuos nustačius AIT turėtų perduoti bylą PIT, sąrašą, pripažintina, kad gali susiklostyti tokia situacija, kai AIT, nustatęs egzistuojant esminį baudžiamąjo proceso pažeidimą, suvokdamas, kad jo negalima ištaisyti AIT, negalėtų bylos perduoti PIT, kadangi visus tokius atvejus *expressis verbis* numatyti sudėtinga. Manytina, kad esminių baudžiamąjo proceso pažeidimų vertinimas, juos nustačius, AIT turėtų būti atliekamas *ad hoc*, o nesant galimybės jų ištaisyti AIT (dėl 1 šio straipsnio dalyje įvardintų priežasčių), teismui turėtų būti suteikiama teisė perduoti bylą PIT.

Taigi, autorių nuomone, esminių baudžiamąjo proceso pažeidimų sąvoka turėtų būti apibrėžta kitame (naujame) BPK straipsnyje, prie apeliacinį procesą reglamentuojančių teisės normų, numatant, kad tais atvejais, kai AIT nustatytas esminis baudžiamąjo proceso pažeidimas, kurio negalima ištaisyti AIT, PIT nuosprendis panaikinamas ir byla perduodama PIT nagrinėti iš naujo. BPK 326 str. 1 d. 4 p. a – c papunkčiai turėtų būti sujungti į vieną a papunktį, nukreipiantį į minėtą naująjį BPK straipsnį, į kurį ir perkeltinas BPK 326 str. 1 d. 4 p. a – c papunkčiuose eksplacitiškai įvardintų baudžiamąjo proceso pažeidimų sąrašas, aiškiai nurodant, kad tokių baudžiamąjo proceso pažeidimų atvejais PIT nuosprendis be išimčių turi būti panaikinamas, o byla perduodama PIT, be to, šis sąrašas tobulintinas, papildant jį naujais punktais, *inter alia* tokiais kaip: 1) jeigu byla išnagrinėta pažeidžiant BPK 51 str. nustatytas būtino gynėjo dalyvavimo taisykles, 2) jeigu byla išnagrinėta neteisėtos sudėties teismo, 3) jeigu PIT nuosprendis yra be motyvų. Tokie pakeitimai, be kita ko, turėtų įtakos ir BPK 329, 369, 382 straipsniuose įtvirtintų nuostatų formuluotėms.

⁵² RIMŠELIS, Ernestas (2006). *Esminiai baudžiamąjo proceso teisės pažeidimai: samprata, vertinimas ir procesiniai padariniai*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Mykolo Romerio universitetas. Vilnius, p. 163-165.

2.2.2. Neatitiktis tarp apeliacinės instancijos ir pirmosios instancijos teismų nustatytų faktinių veikos aplinkybių, jei tai gali lemti *non reformatio in peius* ir *tantum devolutum quantum appellatum* principų pažeidimą

Nuo 2019 m. gruodžio 19 d. BPK 326 str. 1 d. 4 p. papildytas d papunkčiu, numatančiu, kad AIT bylą perduoda PIT ir tais atvejais, kai ištyrus ir įvertinus įrodymus AIT padaroma išvada, kad veikos faktinės aplinkybės iš esmės skiriasi nuo PIT nustatytųjų ir tai gali lemti esminį nuteistojo, išteisiniojo ar asmens, kuriam byla nutraukta, padėties pabloginimą, ir dėl to būtų peržengtos bylos nagrinėjimo apeliacine tvarka ribos. Šio pagrindo įtvirtinimas BPK sietinas su 2017 m. birželio 26 d. KT nutarimu, kuriame KT pripažino, kad BPK 326 str. 1 d. 4 p. prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 str. 1 d., konstituciniams teisinės valstybės, teisingumo principams tiek, kiek jame nenustatyti AIT įgaliojimai, ištyrus įrodymus, kuriuos įvertinus galėtų būti padarytos išvados, kad faktinės aplinkybės iš esmės skiriasi nuo nustatytųjų PIT ir tai gali lemti esminį nuteistojo, išteisiniojo ar asmens, kuriam byla nutraukta, padėties pabloginimą, perduoti bylą iš naujo nagrinėti PIT⁵³.

LAT ne kartą yra konstatavęs, kad remiantis BPK 326 str. 1 d. 4 p. d papunkčiu, AIT gali perduoti bylą PIT tik esant šių būtinų sąlygų visumai: 1) ištyrus ir įvertinus įrodymus AIT padaroma išvada, kad veikos faktinės aplinkybės iš esmės skiriasi nuo PIT nustatytųjų, 2) tai gali lemti esminį nuteistojo, išteisiniojo ar asmens, kuriam byla nutraukta, padėties pabloginimą, 3) dėl to būtų peržengtos bylos nagrinėjimo apeliacine tvarka ribos⁵⁴. Faktinės aplinkybės, nustatytos AIT, pripažįstamos iš esmės besiskiriančiomis nuo PIT nustatytųjų, kai nustatoma daugiau tos pačios nusikalstamos veikos epizodų, iš esmės pasikeičia nusikalstamų veikų apimtis, padarymo laikas, vieta, būdas ir pan. bei jeigu tai turi įtakos veikos kvalifikavimui, bausmei ar kitaip suvaržo kaltinamojo teisę į gynybą. Esminį padėties pabloginimą gali lemti nusikalstamos veikos perkvalifikavimas į sunkesnę, bausmės sugriežtinimas, išteisiniojo ar asmens, kuriam byla nutraukta, nuteisimas, didesnio žalos atlyginimo priteisimas ir pan. Na o bylos nagrinėjimo apeliacine tvarka ribos peržengiamos tada, kai AIT nustato tam tikras inkriminuojančias faktines aplinkybes, o to nebuvo prašoma prokuroro, nukentėjusiojo ar civilinio ieškovo apeliaciniuose skunduose⁵⁵.

Nagrinėjant 326 str. 1 d. 4 p. d papunktyje numatytą pagrindą AIT perduoti bylą PIT, paminėtina, kad šis AIT įgaliojimas glaudžiai susijęs su kitu – kaltinimo keitimo teisme – institutu, kadangi tais atvejais, kai faktinės aplinkybės, nustatytos AIT, ski-

⁵³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. birželio 26 d. nutarimas. TAR, 10749.

⁵⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-215-976/2020.

⁵⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. gegužės 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-143-788/2023.

riasi nuo PIT nustatytųjų, tačiau nenustatomos kitos aptartos BPK 326 str. 1 d. 4 p. d papunktyje numatyto pagrindo AIT perduoti bylą PIT taikymui būtinos sąlygos, yra pagrindas taikyti kaltinimo keitimo teisme institutą.

Kaltinime nurodytos veikos esminės faktinės aplinkybės ir jos kvalifikavimas gali būti keičiami BPK 256 str. numatytais atvejais: 1) pagal prokuroro ar nukentėjusiojo rašytinį prašymą; 2) teismo iniciatyva. Bet kuriuo atveju teismui tenka pareiga nedelsiant apie kaltinimo keitimą pranešti nagrinėjimo teisme dalyviams ir informuoti apie teisę prašyti pertraukos pasirengti gynybai. Veikos faktinės aplinkybės ir jų vertinimas, veikos kvalifikavimas BPK 256 str. nustatyta tvarka gali būti keičiami ir PIT, ir AIT⁵⁶.

Teisės doktrinoje veikos faktinių aplinkybių keitimo iš esmės skirtingomis AIT galimybė, kuri neribojama⁵⁷, kritikuojama, mat skirtingose valstybėse, pritaikius bet kurį apeliacijos modelį, AIT negalima reikšti naujų materialinių teisinių reikalavimų ar naujų kaltinimų, o AIT ginčo apimtis negali būti iš esmės platesnė nei PIT. Priešingu atveju AIT tampa PIT, o proceso dalyviai praranda galimybę pasinaudoti viena teismo instancija ir skusti teismo nuosprendį nustatytų faktinių aplinkybių atžvilgiu⁵⁸.

Kaltinimo keitimo teisme instituto raida susijusi su 2013 m. lapkričio 15 d. KT nutarimu⁵⁹. Šiame nutarime, be kita ko, konstatuota, kad „Baudžiamojo proceso kodekso 256 str. 1 d. (2011 m. gruodžio 22 d. redakcija) tiek, kiek joje neribojamas kaltinime nurodytos veikos faktinių aplinkybių pakeitimas apeliacinės instancijos teisme iš esmės skirtingomis aplinkybėmis, neprieštaruja Konstitucijos 31 str. 2, 6 d., 111 str. 1, 4 d., konstituciniam teisinės valstybės principui.“ Ši Konstitucijos 31 str. 2, 6 d., 111 str. 1, 4 d., konstituciniam teisinės valstybės principui neprieštaraujanti pripažinta nuostata aktuali ir nagrinėjamos temos kontekste.

Vienam iš pareiškėjų abejonių dėl minėtos nuostatos konstitucingumo kilo todėl, nes veikos faktines aplinkybes AIT pakeitus iš esmės skirtingomis proceso dalyviai tokio jų nustatymo ir vertinimo nebegali apskusti, o AIT tampa pirmąja ir vienintele teismo instancija ir taip yra pažeidžiama asmens teisė į gynybą. KT, nesutikdamas su pareiškėjo pozicija, nurodė, kad asmens teisė kreiptis į teismą veikos faktines aplinkybes AIT pakeitus iš esmės skirtingomis nėra suvaržoma, mat galima kreiptis į kasacinės instancijos teismą dėl AIT padaryto BPK 20 str. 5 d., kurioje nustatyta, kad teisėjai įrodymus vertina pagal savo vidinį įsitikinimą, pagrįstą išsamiu ir nešališku

⁵⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. vasario 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-44-495/2023.

⁵⁷ AIT ribojamas tik jau aptartų *non reformatio in peius* ir *tantum devolutum quantum appellatum* principų – pakeisti PIT nustatytas veikos faktines aplinkybes, jei tai lemtų nuteistojo ar išteisintojo, taip pat asmens, kuriam byla nutraukta, padėties pabloginimą, AIT gali tik esant prokuroro, nukentėjusiojo ar civilinio ieškovo apeliaciniam skundui ir tik tokia apimtimi, kokia skunde prašoma.

⁵⁸ GARNELIENĖ, Laima ir RIMŠELIS, Ernestas (2009). Apeliacijos sampratos įtaka teismų praktikai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*, 4(4), 243–259, p. 250.

⁵⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 119-6005.

visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaudamiesi įstatymu⁶⁰, pažeidimo, kuris gali būti pripažintas esminiu.

Tokia KT argumentacija kritikuotina. KT yra konstatavęs: „Nesutinkančiam su jo atžvilgiu priimto teismo sprendimu asmeniui įstatymai garantuoja galimybę skųsti jį hierarchine linija, t. y. garantuojamas priimto sprendimo teisėtumo ir pagrįstumo tikrinimas aukštesnės instancijos teisme“⁶¹. Remiantis BPK 376 str. 1 d., kasacinės instancijos teismas tikrina apskųstus AIT nuosprendžius ir nutartis tik teisės taikymo aspektu (tikrina jų teisėtumą, ne pagrįstumą), o kasacija laikoma ekstraordinare (išimtinė) teismų sprendimų kontrolės forma⁶². Aiškindamas BPK 20 str. 5 d. turinį, LAT yra nurodęs: „Proceso dalyviui nepriimtinos teismų išvados dėl įrodymų vertinimo, bylos faktinių aplinkybių nustatymo savaime negali būti laikomos prieštaraujančiomis įstatymui, jeigu teismo sprendimas pakankamai motyvuotas ir jame nėra prieštaravimų“⁶³. Be kita ko, kaip teisingai pastebi E. Rimšelis, visai nesvarbu, kad Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolas Nr. 7 suteikia asmeniui teisę skųsti teismo baigiamąjį aktą bent vienos aukštesnės instancijos teismui – Lietuva pasirinko asmenims suteikti didesnes garantijas nei numatyta minėtame protokole, todėl jos asmenims ir turėtų būti užtikrinamos⁶⁴. Atsižvelgiant į išdėstytus argumentus, manytina, kad AIT pakeitus PIT nustatytas veikos faktinės aplinkybės iš esmės skirtingomis iš dalies ribojama asmens teisė apskųsti teismo aktą pagrįstumo aspektu, todėl sutiktina, kad AIT įgaliojimai keisti veikos faktines aplinkybes iš esmės skirtingomis dėl įvardintų priežasčių turėtų būti labiau apriboti.

Pažymėtina, kad nors aptariama veikos faktinių aplinkybių keitimo iš esmės skirtingomis AIT situacija ir susijusi su BPK 326 str. 1 d. 4 p. d papunktyje įtvirtintu pagrindu AIT perduoti bylą PIT, gretinti pastarųjų nereikėtų, mat BPK 326 str. 1 d. 4 p. d papunktyje įtvirtintas pagrindas, remiantis konstitucine jurisprudencija, BPK nustatytas turint konkretų tikslą – kad AIT būtų suteikta teisė perduoti bylą PIT, kai PIT

⁶⁰ Esminiu BPK 20 str. nuostatų pažeidimu gali būti pripažįstami atvejai, kai teismo išvados padarytos nesiėmus įmanomų priemonių visoms bylai teisingai išspręsti reikšmingoms aplinkybėms nustatyti, nebuvo įvertinti visi bylai išspręsti reikšmingi įrodymai, vertinant įrodymus padaryta klaidų dėl jų turinio, remtasi duomenimis, kurie negalėjo būti pripažinti įrodymais, nepagrįstai įrodymais nepripažinti duomenys, atitinkantys BPK 20 str. 1–4 d. nustatytus reikalavimus, neišdėstyti teisiniai argumentai dėl ištirtų įrodymų vertinimo ir pan. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. lapkričio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-254-1214/2024).

⁶¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 91–2289.

⁶² RANDAKEVIČIENĖ, Irma (2009). Teismų sprendimų kontrolės formos baudžiamajame procese. Iš: ANCELIS, Petras; AŽUBALYTĖ, Rima; BELEVIČIUS, Linas *et al.* (2009). *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Monografija. Vilnius: Industrus, p. 190–191.

⁶³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-218/2009.

⁶⁴ RIMŠELIS, Ernestas (2006). *Esminiai baudžiamojo proceso teisės pažeidimai: samprata, vertinimas ir procesiniai padariniai*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Mykolo Romerio universitetas. Vilnius, p. 157.

nuosprendis akivaizdžiai neteisingas ir AIT negali ištaisyti esminių klaidų, nes pažeistų *non reformatio in peius* bei *tantum devolutum quantum appellatum* principus.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, kyla klausimas, ar veikos faktinių aplinkybių keitimas iš esmės skirtingomis AIT negalėtų būti apribotas išplečiant BPK 326 str. 1 d. 4 p. d papunktyje įtvirtinto pagrindo AIT perduoti bylą PIT taikymo ribas. Autoriai abejoja, ar suteikti pagrindą AIT perduoti bylą PIT visais atvejais, kai AIT būtų nustatytos iš esmės skirtingos faktinės aplinkybės nei buvo nustatytos PIT, būtų racionalu ir pagrįsta proceso greitumo principo kontekste. Tiesa, veikos faktinių aplinkybių keitimo iš esmės skirtingomis AIT institutas galėtų būti ribojamas suteikus AIT teisę perduoti bylą PIT jau anksčiau (šio straipsnio 2.2.1 poskyryje) aptartu pagrindu – kai AIT nustatomi esminiai baudžiamojo proceso pažeidimai, kurių negalima ištaisyti AIT. Tokie AIT bylos perdavimo PIT atvejai neturėtų tapti „panacėja“, nes AIT vis dėlto dažniausiai gali pats ištaisyti tiek faktinių aplinkybių nustatymo, tiek teisės taikymo klaidas, padarytas PIT, todėl turėtų būti vertinama, ar nustatinėjant veikos faktines aplinkybes PIT buvo padarytas esminis baudžiamojo proceso pažeidimas, be to, ar tokio pažeidimo negalima ištaisyti apeliacinės instancijos teisme, t. y., ar remiantis iki šiol suformuota ir analizuota LAT praktika, AIT nustatytos veikos faktinės aplinkybės skiriasi nuo PIT nustatytųjų iš esmės ir dėl to, bylą išnagrinėjus AIT, AIT virstų PIT. Kad ir kaip bebūtų, tokio pagrindo AIT perduoti bylą PIT įtvirtinimas BPK ir aptartas jo interpretavimas vienareikšmiškai turėtų įtakos kitiems AIT įgaliojimams (pakeisti PIT nuosprendį nuosprendžiu (BPK 326 st. 2 d. 2 p.), panaikinti PIT nuosprendį ir priimti naują nuosprendį (BPK 326 str. 4 d.)), tačiau pastarieji neturėtų būti paneigiami, nes aptariamas pagrindas, kaip minėta, turėtų būtų taikomas tik išimtiniais atvejais.

Atsižvelgiant į išdėstytus argumentus, darytina išvada, kad BPK 326 str. 1 d. 4 p. d papunktyje numatytas pagrindas AIT perduoti bylą PIT yra apibrėžtas turint konkretų tikslą ir labai siaurai. Šis pagrindas glaudžiai susijęs su kaltinimo keitimo AIT institutu ir taikytinas tik kai nustatomos visos jo taikymo sąlygos, todėl būtų neįmanoma pritaikyti kaltinimo keitimo teisme instituto. Visgi kaltinimo keitimo AIT instituto taikymas galėtų bei tam tikrais atvejais turėtų būti apribotas ir, autorių nuomone, tai galėtų būti pasiekta suteikus AIT teisę perduoti bylą PIT jau anksčiau (šio straipsnio 2.2.1 poskyryje) aptartu pagrindu – kai AIT nustatomi esminiai baudžiamojo proceso pažeidimai, kurių negalima ištaisyti AIT.

3. Apeliacinės instancijos teismo teisės panaikinti apskųstą baigiamąjį teismo aktą ir perduoti bylą nagrinėti iš naujo pirmosios instancijos teismui įtaka konkrečioms proceso subjektams

Pagrindai AIT perduoti bylą PIT civiliniame ir baudžiamajame procesuose iš dalies skiriasi – nors abiejuose procesuose egzistuoja galimybė AIT perduoti bylą PIT tais atvejais, kai PIT padaromi itin šurkštūs proceso teisės normų pažeidimai, visgi

šių pažeidimų sąrašas ir turinys baudžiamajame procese yra gerokai siauresni. Be to, civiliniame procese AIT suteikiama teisė perduoti bylą PIT ir tais atvejais, kai AIT nustatomi kiti proceso teisės normų pažeidimai arba netinkamas jų pritaikymas, jeigu dėl to galėjo būti neteisingai išspręsta byla. Pažymėtina ir tai, kad CPK 327 str. 1 d. 2 p. įtvirtintas pagrindas AIT perduoti bylą PIT, kai PIT neatskleidžiama bylos esmė. Šis pagrindas susijęs su draudimu civiliniame procese AIT pateikti naujus įrodymus, taigi, ir su pasirinktu ribotos (dalinės) apeliacijos modeliu. Skirtingas AIT teisės perduoti bylą PIT reguliavimas civiliniame ir baudžiamajame procesuose ne tik verčia abejojti, ar abiejuose jų pasiekiami aptariamose teisėse tikslai, analizuoti šio straipsnio 1 dalyje, bet taip pat skatina panagrinėti, kokios įtakos tai gali turėti.

Analizuojant, ar AIT teisė perduoti bylą PIT išvis yra reikalinga ir kokios turėtų būti jos taikymo ribos, kartais teigiama, kad ši teisė iš esmės prailgina procesą ir kelia abejonių proceso koncentruotumo (greitumo) principo įgyvendinimo aspektu. LAT ne kartą yra konstatavęs, kad AIT teisė perduoti bylą PIT turi būti taikoma išimtiniais atvejais – jos taikymo pagrindų sąrašo reglamentavimas paremtas *numerus clausus* principu, o teismai neturėtų šio sąrašo interpretuoti pernelyg plačiai⁶⁵. Kad ir kaip bebūtų, proceso koncentruotumo (greitumo) principas neturėtų būti suprantamas tik kaip vienos konkrečios bylos sprendimo tikslas, nes tik tada, kai pirmoji teismo instancija vertinama kaip pagrindinė, o aukštesnės – kaip išimtinės, galima kalbėti apie palankias koncentruotumo principo įgyvendinimo galimybes, o jei vyrauja pozicija, kad „rimtas“ procesas pasiekiamas tik AIT ar LAT, apie realų koncentruotumo principo įgyvendinimą kalbėti sudėtinga⁶⁶. Taigi, nors AIT teisė perduoti bylą PIT turėtų būti labai ribota, kad būtų įgyvendintas proceso koncentruotumo (greitumo) principas konkrečioje byloje, ilgalaikėje perspektyvoje ši teisė, kita vertus, galėtų teigiamai prisidėti prie efektyvesnio teismų instancinės sistemos veikimo, proceso dalyvių požiūriu į teismų instancinę sistemą formavimo bei pasitikėjimo PIT skatinimo, todėl ir prie proceso koncentruotumo (greitumo) principo įgyvendinimo.

3.1. Apeliacinės instancijos teismo teisės panaikinti apskųstą baigiamąjį teismo aktą ir perduoti bylą nagrinėti iš naujo pirmosios instancijos teismui įtaka teismų instancinės sistemos efektyvumui

Teismų instancinė sistema yra brangi ir laiko, ir pinigų atžvilgiu tiek valstybei, tiek proceso dalyviams⁶⁷, todėl kiekviena valstybė turi pareigą rūpintis, kad būtų sudaro-

⁶⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. rugsėjo 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-326-1075/2018, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. gruodžio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-272-387/2023.

⁶⁶ NEKROŠIUS, Vytautas (2002). *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, p. 139.

⁶⁷ LAUŽIKAS, Egidijus; MIKELĖNAS, Valentinas ir NEKROŠIUS, Vytautas (2005). *Civilinio proceso teisė. II tomas*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia, p. 267.

mos tinkamos sąlygos teismų instancinei sistemai veikti efektyviai. Autorių nuomone, viena iš šios pareigos įgyvendinimo priemonių yra tinkamas AIT teisės perduoti bylą PIT reglamentavimas, aiškinimas ir taikymas.

Įvertinus šio straipsnio 2.1 skyriuje analizuotus CPK įtvirtintus pagrindus AIT perduoti bylą PIT, galima teigti, kad CPK ši teisė reglamentuojama iš esmės aiškiai, AIT suteikiama pakankamai plati diskrecija pasinaudoti šia teise: ir nustčius, kad byla PIT išnagrinėta pažeidžiant esmines civilinio proceso taisykles (CPK 327 str. 1 d. 1 p.), o dėl to galima laikyti, kad procesas PIT visai neįvyko, ir tais atvejais, kai kyla abejonių dėl bylos nagrinėjimo PIT kokybės, jei dėl to lieka neatskleista bylos esmė (CPK 327 str. 1 d. 2 p.). CPK 327 str. 1 d. 2 p. įtvirtintas neatskleistos bylos esmės pagrindas – abstraktus ir iš pirmo žvilgsnio ne visai aiškus, be to, kaip minėta šio straipsnio 2.1 skyriuje, teismų praktikoje jis tam tikrais atvejais taikomas kartu su CPK 329 str. 1 d. įtvirtintu pagrindu AIT perduoti bylą PIT. Visgi pagrindai AIT perduoti bylą PIT turėtų būti aiškinami atsižvelgiant į aptariamą AIT teisės paskirtį, analizuotą šio straipsnio 1 dalyje. Pažymėtina, kad CPK 327 str. 1 d. 2 p. turėtų būti siejamas su civiliniame procese pasirinktu apeliacijos modeliu ir atitinkamai su draudimu pateikti naujus įrodymus AIT – jei šio pagrindo AIT perduoti bylą PIT CPK nebūtų, AIT tam tikrais atvejais, negalėdamas ištirti ir įvertinti naujų duomenų, bylos esmės taip ir negalėtų atskleisti, todėl nebūtų užtikrintas tinkamo (teisingo, sąžiningo) proceso principo įgyvendinimas. CPK 327 str. 1 d. 2 p. ir CPK 329 str. 1 d. įtvirtintus pagrindus AIT perduoti bylą PIT aiškinant itin plačiai, atsirastų galimybė pažeisti proceso koncentruotumo principą. Be to, galėtų kilti abejonių, ar AIT yra efektyvus ir ar apskritai yra poreikis turėti „perduodančiąją“ apeliaciją. Kita vertus, manytina, kad LAT praktikoje nuostatos dėl pagrindų AIT perduoti bylą PIT yra aiškos, todėl vargu, ar civiliniame procese AIT gali piktnaudžiauti šia teise. Autoriai, vertindami 2019 – 2023 m. civilinių bylų nagrinėjimo AIT ataskaitas, nemato jokių galimo piktnaudžiavimo apraiškų (AIT bylų perdavimas PIT sudaro tarp 8 ir 9,8 procentų visų nutarčių / sprendimų, priimtų išnagrinėjus bylas pagal apeliacinius skundus dėl PIT sprendimų)⁶⁸.

Diskutuotina, ar baudžiamajame procese AIT teisė perduoti bylą PIT reglamentuojama, aiškinama ir taikoma taip, kad būtų sudarytos sąlygos teismų instancinei sistemai veikti kuo efektyviau, kadangi galimybės AIT pasinaudoti šia teise yra itin ribotos. Viena vertus, tai susiję su šio straipsnio 2.2 dalyje aptartu neaiškiu ir iš dalies nepagrįstu šios teisės reglamentavimu BPK, kita vertus, su pasirinktu apeliacijos modeliu. Kaip buvo minėta anksčiau, baudžiamajame procese pastebėtina visiškos (neribotos) apeliacijos modelio apraiškų, todėl vyrauja nuostata, kad AIT beveik visuomet turėtų bylą išnagrinėti iš esmės. Gali būti diskutuojama, ar BPK neturėtų būti numa-

⁶⁸ Lietuvos teismai (n.d.). *Statistika* [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/statistika/106>.

tytas papildomas pagrindas AIT perduoti bylą PIT, labiau susijęs su teismų instancinės sistemos efektyvumo užtikrinimu (referuojama į CPK 327 str. 1 d. 2 p. įtvirtintą neatskleistos bylos esmės pagrindą), bet, matyt, atsižvelgiant į teisinį reguliavimą ir susiformavusią teismų praktiką dėl naujų įrodymų AIT pateikimo plačių galimybių, kaltinimo keitimo instituto AIT taikymo (artimą *de novo* nagrinėjimui bylos nagrinėjimą AIT lemiančių veiksmų ir visiškos apeliacijos modelio bruožų), baudžiamojo proceso specifikos, kol kas tai įgyvendinti būtų sudėtinga. Autoriai, vertindami 2019 – 2023 m. baudžiamųjų bylų nagrinėjimo AIT ataskaitas, daro išvadą, kad net ir 2019 m. BPK įtvirtinus papildomą pagrindą AIT perduoti bylą PIT, reikšmingų pokyčių neįvyko – ir toliau šia teise beveik nesinaudojama (AIT bylų perdavimas PIT sudaro tarp 0,5 ir 0,8 procento visų priimtų AIT nutarčių / nuosprendžių išnagrinėjus bylas pagal apeliacinius skundus dėl PIT nuosprendžių)⁶⁹, todėl kalbėti apie realią teigiamą šios teisės įtaką teismų instancinės sistemos efektyvumui sudėtinga. Situacija galėtų pasikeisti BPK numatus šiame straipsnyje aptartus papildomus pagrindus AIT perduoti bylą PIT ir įvertinus, ar baudžiamajame procese neturėtų būti labiau ribojama galimybė AIT pateikti naujus įrodymus, keisti veikos faktinių aplinkybių nustatymą ir vertinimą, t. y., ar neturėtų būti linkstama prie dalinės (ribotos) apeliacijos modelio, tačiau pastarasis aspektas išeina už nagrinėjamos temos ribų.

AIT teisė perduoti bylą PIT negali būti reglamentuojama itin plačiai ir taikoma pernelyg dažnai, tačiau lygiai taip pat ši teisė negali būti ir nepagrįstai labai ribojama. Pasak V. Nekrošiaus, jeigu galimybė AIT pasinaudoti aptariama teise būtų per daug apribota, tikėtina, kad PIT pradėtų atmetinai nagrinėti bylas, tikėdamasis, jog visas bylos nagrinėjimo brokas bus pašalintas AIT, be to, PIT būtų nepakankamai skatinamas ateityje panašių klaidų nebekartoti. Kita vertus, jei AIT teisės perduoti bylą PIT reglamentavimas būtų itin liberalus ir ja būtų naudojamosi dažnai, susidarytų palankios sąlygos „tinginiauti“ AIT teisėjams ir bylos galėtų būtų perdavinėjamos PIT nepagrįstai⁷⁰. Taigi, AIT teisės perduoti bylą PIT reglamentavimo ir taikymo kontekste privalu ieškoti „aukso viduriuko“ – galimybė AIT perduoti bylą PIT turėtų būti siejama su jos paskirtimi, aptarta šio straipsnio 1 dalyje, ir neturėtų būti nei per daug suvaržyta, nei pernelyg atlaisvinta. Be kita ko, svarbu atsižvelgti į procese taikomo apeliacijos modelio bei paties proceso ypatumus. Tik tinkamas teisinis reglamentavimas bei nuosekliai formuojama teismų praktika gali daryti teigiamą įtaką efektyviam teismų instancinės sistemos veikimui.

⁶⁹ Lietuvos teismai (n.d.). *Statistika* [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/statistika/106>.

⁷⁰ NEKROŠIUS, Vytautas (2002). *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, p. 213.

3.2. Apeliacinės instancijos teismo teisės panaikinti apskųstą baigiamąjį teismo aktą ir perduoti bylą nagrinėti iš naujo pirmosios instancijos teismui įtaka proceso dalyvių elgesiui ir jų požiūriui į teismų instancinę sistemą

Proceso dalyvių elgesys ir jų požiūris į teismų instancinę sistemą tiesiogiai priklauso nuo šios sistemos efektyvumo. Minėta, kad teismų instancinės sistemos efektyvumui įtakos turi, be kita ko, ir tai, kokie ir kokios apimties įgaliojimai suteikti AIT. AIT teisė perduoti bylą PIT, kaip vienas iš AIT įgaliojimų, turi būti reglamentuojama ir taikoma taip, kad proceso dalyviams kiltų kuo mažiau abejonių dėl PIT darbo kokybės, kita vertus, tai neturi sudaryti galimybių proceso dalyviams piktnaudžiauti procesu.

Teismų instancinė sistema gali suformuoti vadinamąjį instancinį mentalitetą, kai bylininkai iš anksto nusiteikia bylinėtis visose instancijose, o dažnai – tik iš principo⁷¹. Advokatas prof. dr. R. Drakšas, vienoje daug visuomenės dėmesio sulaukusioje byloje atstovavęs kaltinamąjį, žiniasklaidai pateikė tokią poziciją: „Jeigu išteisins – skųs prokuratūra, jeigu neišteisins – skųsime mes. Jokių tarpinių variantų, kad tave tenkina švelnesnė bausmė, nebus⁷².“ Autorių nuomone, tokia proceso dalyvių pozicija menkinamas procesas PIT, nes pirmoji instancija vertinama lyg pasirengimas rimtam nagrinėjimui, kuris turėtų įvykti jau tik bylą nagrinėjant AIT ar LAT.

Teisės doktrinoje pažymima, kad instancinio mentaliteto formavimuisi įtakos turi ir AIT proceso turinys bei AIT įgaliojimai⁷³. Autorių įsitikinimu, AIT teisės perduoti bylą PIT tinkamas reglamentavimas ir taikymas gali būti viena iš priemonių, galinčių keisti proceso dalyvių elgesį ir požiūrį į PIT bei didinti proceso PIT vaidmenį teismų instancinėje sistemoje. Pasak V. Nekrošiaus, ribotosios apeliacijos modeliu paremtame procese pagrindinė ir svarbiausia teismo instancija – pirmoji instancija, proceso dalyviai yra verčiami atidžiau rūpintis proceso eiga ir jau PIT pateikti visus turimus įrodymus⁷⁴. Autorių nuomone, pasitikėjimas PIT turėtų būti skatinamas nepriklausomai nuo pasirinkto apeliacijos modelio. Šio straipsnio 3.1 skyriuje minėta, kad PIT teisėjų įsitikinimas, jog bet koks jų darbo brokas bus ištaisytas AIT (t. y. AIT nesinaudos teise perduoti bylą PIT), gali neigiamai veikti jų darbo kokybę, todėl, tikėtina, ir

⁷¹ LAUŽIKAS, Egidijus; MIKELĖNAS, Valentinas ir NEKROŠIUS, Vytautas (2005). *Civilinio proceso teisė. II tomas*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia, p. 266.

⁷² SLAVISKAITĖ, Deimantė (2024-12-18). Prabilo agresyvių moterį nušovęs policininkas: atskleidė, kaip jaučiasi. *LNK.LT* [interaktyvus]. <https://lnk.lt/straipsniai/Lietuvoje/prabilo-agresyvia-moteri-nu-soves-policininkas-atskleide-kaip-jauciasi/290358>.

⁷³ GARNELIENĖ, Laima ir RIMSELIS, Ernestas (2009). Apeliacijos sampratos įtaka teismų praktikai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*, 4(4), 243–259, p. 250.

⁷⁴ NEKROŠIUS, Vytautas (2002). *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, p. 214.

proceso dalyvių požiūrį į PIT, mat pastarieji, tikėdamiesi, kad rimtas procesas vyks tik AIT, nes ir pats AIT rimtesnis, ir teisėjai jame rimtesni, bus įsitikinę, kad procesas PIT – tik parengiamoji teismo stadija, kurios kokybė galima ar reikia abejoti.

Vis dėlto pripažintina, kad jei AIT teisė perduoti bylą PIT būtų visai ar beveik visai neribojama, tai galėtų turėti neigiamos įtakos proceso dalyvių elgesiui, nes atsirastų galimybė tam tikriems proceso dalyviams piktnaudžiauti procesu – dėl skirtingų priežasčių vilkinti procesą⁷⁵. Be kita ko, A. Brazdeikis yra pažymėjęs, kad būtent atstovai (nagrinėjamos temos kontekste ir gynėjai), ypač advokatai, dažnai būna netinkamo akto procese faktiniai autoriai⁷⁶, tikėtina, kad itin plačios įstatyminės galimybės AIT perduoti bylą PIT ar netinkamas šios teisės aiškinimas ir taikymas galėtų paskatinti kai kuriuos atstovus (gynėjus) piktnaudžiaujant procesu siekti materialinės naudos – juk nuo to, kiek procesinių dokumentų reikia parengti, keliuose teismo posėdžiuose reikia sudalyvauti, kiek laiko su klientu reikia derinti gynybinę poziciją, tiesiogiai priklauso atstovo (gynėjo) atlyginimas – bylą nagrinėjant ilgai atstovui (gynėjui) atsiranda galimybė daugiau uždirbti. Taigi, AIT teisė perduoti bylą PIT, jei ji visai ar beveik visai neribojama, gali turėti neigiamos įtakos proceso dalyvių elgesiui.

Apibendrinant galima teigti, kad AIT teisė perduoti bylą PIT turi būti reglamentuojama ir taikoma taip, kad būtų pilnai įgyvendintas jos tikslas, aptartas šio straipsnio 1 dalyje, tokiu atveju bus galima kalbėti apie teigiamą jos įtaką proceso dalyvių elgesiui bei požiūriui į teismų sistemą. Pernelyg išplėtus šios teisės taikymo ribas, rezultatas gali būti priešingas.

Išvados ir pasiūlymai

1. AIT teisė perduoti bylą PIT – tik vienas iš AIT įgaliojimų, kuriuo AIT gali pasinaudoti, kai išnagrinėjęs bylą padaro išvadą, kad PIT buvo padaryti pažeidimai, kurių negalima ištaisyti AIT. AIT teisė perduoti bylą PIT baudžiamajame ir civiliniame procesuose turi būti reglamentuojama ir taikoma taip, kad nebūtų pažeistas teisės į tinkamą (teisingą, sąžiningą) procesą principas ir būtų sudarytos sąlygos teisingo baigiamojo teismo akto priėmimui.
2. CPK yra numatyti šie pagrindai AIT perduoti bylą PIT: kai nustatomi absoliutūs arba santykinai absoliutūs sprendimo negaliojimo pagrindai (CPK 327 str. 1 d. 1 p.), kai neatskleista bylos esmė ir pagal byloje pateiktus įrodymus bylos negalima išnagrinėti iš esmės AIT (CPK 327 str. 1 d. 2 p.). Jeigu PIT išsprendė ne visus by-

⁷⁵ Civiliniame procese piktnaudžiavimas galėtų būti susijęs ir su draudimu apeliacinės instancijos teisme pateikti naujus įrodymus, mat pažeidęs pareigą rūpintis proceso skatinimu PIT asmuo vis tiek galėtų tikėtis, kad AIT bylą perduos PIT.

⁷⁶ BRAZDEIKIS, Aurimas (2011). *Piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Vilniaus universitetas. Kaunas: Lithuanian Academic Libraries Network LABT, p. 152-153.

loje pareikštus reikalavimus, AIT gali neišspręstų reikalavimų dalyje perduoti bylą PIT (CPK 327 str. 2 d.). Pažymėtina, kad materialinės teisės normų pažeidimas (CPK 330 str.) neturėtų būti laikomas pagrindu AIT perduoti bylą PIT.

3. Diskutuotina, ar proceso teisės normų pažeidimas, dėl kurio galėjo būti neteisingai išspręsta byla (CPK 329 str. 1 d.), gali būti traktuojamas kaip savarankiškas pagrindas AIT perduoti bylą PIT, mat ir teismų praktikoje jis taikomas kartu su CPK 327 str. 1 d. 2 p. įtvirtintu neatskleistos bylos esmės pagrindu. Bet kuriuo atveju CPK 327 str., kuriame numatyti pagrindai AIT perduoti bylą PIT, turėtų nukreipti, be kita ko, ir į minėtą CPK 329 str. 1 d. Vertindamas, ar bylos esmė neatskleista (CPK 327 str. 1 d. 2 p.), AIT privalo atsižvelgti į tai, ar PIT tinkamai atliko pareigą išaiškinti ir ar šalys rūpinosi proceso skatinimu bei į PIT neištyrę aplinkybių apimtį, pobūdį, įrodymų gavimo galimybes, taip pat į tai, ar bylos nagrinėjimas AIT nereikštų bylos nagrinėjimo beveik visa apimtimi iš naujo.
4. BPK įtvirtintus pagrindus AIT perduoti bylą PIT būtų galima suskirstyti į dvi grupes: 1) BPK 326 str. 1 d. 4 p. eksplicitiškai įvardinti baudžiamojo proceso pažeidimai, 2) neatitiktis tarp AIT ir PIT nustatytų faktinių veikos aplinkybių, jei tai gali lemti *non reformatio in peius ir tantum devolutum quantum appellatum* principų pažeidimą.
5. BPK 326 str. 1 d. 4 p. a – c papunkčiuose eksplicitiškai įvardintų baudžiamojo proceso pažeidimų, kuriuos nustatęs AIT turėtų perduoti bylą PIT, sąrašas tobulintinas. Esminių baudžiamojo proceso pažeidimų sąvoka turėtų būti apibrėžta kitame (naujame) BPK straipsnyje, prie apeliacinį procesą reglamentuojančių teisės normų, numatant, kad tais atvejais, kai AIT nustatytas esminis baudžiamojo proceso pažeidimas, kurio negalima ištaisyti AIT, PIT nuosprendis panaikinamas ir byla perduodama PIT nagrinėti iš naujo. BPK 326 str. 1 d. 4 p. a – c papunkčiai turėtų būti sujungti į vieną a papunktį, nukreipiantį į minėtą naująjį BPK straipsnį, į kurio atskirą dalį ir perkeltinas BPK 326 str. 1 d. 4 p. a – c papunkčiuose eksplicitiškai įvardintų baudžiamojo proceso pažeidimų sąrašas, nurodant, kad tokių baudžiamojo proceso pažeidimų atvejais PIT nuosprendis be išimčių turi būti panaikinamas, o byla perduodama PIT, be to, šis sąrašas turėtų būti papildytas naujais punktais, *inter alia* tokiais kaip: 1) jeigu byla išnagrinėta pažeidžiant BPK 51 str. nustatytas būtino gynėjo dalyvavimo taisykles, 2) jeigu byla išnagrinėta neteisėtos sudėties teismo, 3) jeigu PIT nuosprendis yra be motyvų. BPK 326 str. 1 d. 4 p. d papunktyje įtvirtintas pagrindas AIT perduoti bylą PIT neturėtų būti aiškinamas plačiai, o galimybė juo pasinaudoti atsiranda tik tada, kai egzistuoja jame numatytų sąlygų visuma, *inter alia non reformatio in peius ir tantum devolutum quantum appellatum* principų galimas pažeidimas. Šis pagrindas glaudžiai susijęs, tačiau nepainiotinas su kaltinimo keitimo AIT institutu, kurio taikymui teiktina pirmenybė. Visgi kaltinimo keitimo AIT instituto taikymas galėtų bei tam tikrais atvejais turėtų būti apribotas, tai galėtų būti pasiekta suteikus AIT teisę perduoti

bylą PIT kitu aptartu pagrindu – kai AIT nustatomi esminiai baudžiamojo proceso pažeidimai, kurių negalima ištaisyti AIT.

6. Pagrindai AIT perduoti bylą PIT civiliniame ir baudžiamajame procesuose iš dalies skiriasi – nors abiejuose procesuose egzistuoja galimybė AIT perduoti bylą PIT tais atvejais, kai PIT padaromi itin šiuurkštūs proceso teisės normų pažeidimai, visgi šių pažeidimų sąrašas ir turinys baudžiamajame procese yra gerokai siauresni. Be to, civiliniame procese AIT suteikiama teisė perduoti bylą PIT ir tais atvejais, kai AIT nustatomi kiti proceso teisės normų pažeidimai arba netinkamas jų pritaikymas, jeigu dėl to galėjo būti neteisingai išspręsta byla. Pažymėtina ir tai, kad CPK 327 str. 1 d. 2 p. įtvirtintas pagrindas AIT perduoti bylą PIT, kai PIT neatskleidžiama bylos esmė, šis pagrindas susijęs su draudimu civiliniame procese AIT pateikti naujus įrodymus, taigi, ir su pasirinktu ribotos (dalinės) apeliacijos modeliu. Nepagrįstai siauras pagrindų AIT perduoti bylą PIT sąrašas ir jų turinio netinkamas aiškinimas gali turėti neigiamos įtakos teismų instancinės sistemos veikimui (PIT galėtų atmestina nagrinėti bylas, tikėdamasis, jog bylos nagrinėjimo brokas bus pašalintas AIT, be to, nebūtų pakankamai skatinamas ateityje panašių klaidų nebekartoti) bei skatinti proceso dalyvių instancinio mentaliteto formavimąsi. Kita vertus, pernelyg išplėtus galimybes AIT perduoti bylą PIT, taip pat galima tikėtis neigiamų pasekmių: susidarytų palankios sąlygos AIT teisėjams „tinginiauti“, o kitiems proceso dalyviams piktnaudžiauti procesu ir dėl skirtingų priežasčių jį vilkinti.

Šaltinių sąrašas

Norminiai teisės aktai

Tarptautiniai teisės aktai

1. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). *Valstybės žinios*, 1995, 40-987.

Lietuvos Respublikos teisės aktai

2. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. *Valstybės žinios*, 1992, 33-1014.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. 2002 m. kovo 14 d. Nr. IX-785. *Valstybės žinios*, 2002, 37-1341.
4. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743. *Valstybės žinios*, 2002, 36-1340.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. 1961 m. birželio 26 d. *Vyriausybės žinios*, 1961, 18-148.

Kitų valstybių teisės aktai

6. Austrijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. 1975 m. gruodžio 26 d., *BGBL*, 1975, 631/1975.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija

7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 91-2289.
8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 7-254.
9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 119-6005.
10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. birželio 26 d. nutarimas. TAR, 10749.
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2018 m. spalio 11 d. nutarimas. TAR, 16105.

Specialioji literatūra

12. BRAZDEIKIS, Aurimas (2011). *Piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Vilniaus universitetas. Kaunas: Lithuanian Academic Libraries Network LABT.
13. BRAZDEIKIS, Aurimas; NEKROŠIUS, Vytautas; SIMAITIS, Rimantas *et al.* (2016). *Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos*. Mokslo studija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
14. DRIUKAS, Artūras ir VALANČIUS, Virgilijus (2009). *Civilinis procesas: teorija ir praktika. IV tomas*. Vadovėlis. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
15. GARNELIENĖ, Laima ir RIMŠELIS, Ernestas (2009). Apeliacijos sampratos įtaka teismų praktikai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*, 4(4), 243-259.
16. GODA, Gintautas; KAZLAUSKAS, Marcelis; ŠUMSKAS, Artūras *et al.* (2003). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. V-XI dalys (221-446 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
17. GODA, Gintautas; KAZLAUSKAS, Marcelis ir KUČONIS, Pranas (2011). *Baudžiamojo proceso teisė*. Vadovėlis. Antras leidimas. Vilnius: Registrų centras.
18. JURKA, Raimundas; AŽUBALYTĖ, Rima; GUŠAUSKIENĖ, Marina *et al.* (2009). *Baudžiamojo proceso principai*. Metodinė mokomoji priemonė. Vilnius: Eugrimas.
19. KAZLAUSKAS, Marcelis (2000). Naujo baudžiamojo proceso kodekso projekto koncepcija ir sistema. *Teisė*, 37, 64-75.
20. LAUŽIKAS, Egidijus; MIKELĖNAS, Valentinas ir NEKROŠIUS, Vytautas (2005). *Civilinio proceso teisė. II tomas*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia.
21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. kovo 1 d. praktikos apžvalga Nr. AC-58-1 (2023). Sprendimo panaikinimas pažeidus arba neteisingai pritaikius proceso teisės normas. *Teismų praktika*, 58.
22. NEKROŠIUS, Vytautas (2002). *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia.
23. RANDAKEVIČIENĖ, Irma (2009). Teismų sprendimų kontrolės formos baudžiamajame procese. Iš: ANCELIS, Petras; AŽUBALYTĖ, Rima; BELEVIČIUS, Linas *et al.* (2009). *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Monografija. Vilnius: Indrustus, 175-213.

24. RIMŠELIS, Ernestas (2006). *Esminiai baudžiamojo proceso teisės pažeidimai: samprata, vertinimas ir procesiniai padariniai*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Mykolo Romerio universitetas. Vilnius.
25. LAUŽIKAS, Egidijus; DRIUKAS, Artūras; JOKŪBAUSKAS, Česlovas *et al.* (2005). *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. II tomas (II-III dalys)*. Vilnius: Justitia.

Teismų jurisprudencija

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai

26. *Boddaert prieš Belgiją* [EŽTT], Nr. 12919/87, [1992-10-12]. ECLI:CE:ECHR:1992:1012 JUD001291987.

Bendrosios kompetencijos teismų praktika

27. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. kovo 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-137/2008.
28. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-29/2009.
29. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-218/2009.
30. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-208/2010.
31. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. vasario 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-74-421/2015.
32. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. rugsėjo 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-326-1075/2018.
33. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-74-469/2019.
34. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. rugsėjo 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-217-976/2019.
35. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-215-976/2020.
36. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. sausio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-123-823/2022.
37. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. kovo 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-50-313/2022.
38. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. gruodžio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-286-403/2022.
39. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. vasario 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-44-495/2023.
40. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. gegužės 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-143-788/2023.

41. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. birželio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-91-976/2023.
42. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. gruodžio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-272-387/2023.
43. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. lapkričio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-254-1214/2024.
44. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. gruodžio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-256-976/2024.
45. Šiaulių apygardos teismo 2024 m. balandžio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-111-744/2024.

Kiti šaltiniai

Elektroniniai leidiniai

46. SLAVISKAITĖ, Deimantė (2024-12-18). Prabilo agresyvią moterį nušovęs policininkas: atskleidė, kaip jaučiasi. *LNK.LT* [interaktyvus]. <https://lnk.lt/straipsniai/Lietuvoje/prabilo-agresyvia-moteri-nusoves-policininkas-atskleide-kaip-jauciasi/290358>.
47. Lietuvos teismai (n.d.). *Statistika* [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/statistika/106>.

APELIACINĖS INSTANCIJOS TEISMO TEISĖ PANAIKINTI APSKŪSTĄ BAIGIAMĄJĮ TEISMO AKTĄ IR PERDUOTI BYLĄ NAGRINĖTI IŠ NAUJO PIRMOSIOS INSTANCIJOS TEISMUI CIVILINIAME IR BAUDŽIAMAJAME PROCESUOSE

SANTRAUKA

Šiame straipsnyje analizuojama AIT teisės perduoti bylą PIT esmė ir paskirtis, pagrindai AIT perduoti bylą PIT civiliniame ir baudžiamajame procesuose bei šios teisės įtaka konkretiems proceso subjektams. AIT teisė perduoti bylą PIT yra svarbi siekiant įgyvendinti tinkamo (teisingo, sąžiningo) proceso principą ir priimti teisingą baigiamąjį teismo aktą tiek civiliniame, tiek baudžiamajame procesuose. Atsižvelgiant į tai, AIT teisė perduoti bylą PIT negali būti pernelyg ribojama, tačiau nėra ir absoliuti.

CPK yra numatyti keturi pagrindai, kuriais remdamasis AIT gali bylą perduoti PIT: 1) kai nustatomi absoliutūs arba santykinai absoliutūs sprendimo negaliojimo pagrindai, 2) kai PIT neatskleista bylos esmė ir pagal byloje pateiktus įrodymus bylos negali išnagrinėti AIT, 3) kai byloje išspręsti ne visi reikalavimai, 4) jei egzistuoja procesinės teisės normų pažeidimas arba netinkamas jų pritaikymas, jei dėl to galėjo būti neteisingai išspręsta byla, o AIT negali ištaisyti šių pažeidimų. BPK numatytus AIT bylos perdavimo PIT pagrindus galima suskirstyti į dvi grupes: BPK 326 str. 1 d. 4 p. eksplacitiškai įtvirtinti baudžiamojo proceso pažeidimai bei neatitiktis tarp AIT ir PIT nustatytų faktinių veikos aplinkybių, jei tai gali lemti *non reformatio in peius* ir *tantum devolutum quantum appellatum* principų pažeidimą.

Tinkamas teisinis reguliavimas ir kryptingas teismų praktikos formavimas gali padėti rasti AIT teisės perduoti bylą PIT ribojimo „aukso viduriuką“, o tai, savo ruožtu, gali turėti teigiamos įtakos teismų instancinės sistemos veikimui bei proceso dalyvių elgesiui ir požiūriui į teismų sistemą.

THE RIGHT OF THE COURT OF APPEAL TO REVERSE THE FINAL JUDGMENT UNDER APPEAL AND TO REFER THE CASE BACK TO THE COURT OF FIRST INSTANCE IN CIVIL AND CRIMINAL PROCEEDINGS

SUMMARY

This article analyses the essence and purpose of the right of the court of appeal (hereinafter – the CA) to reverse the final judgment under appeal and to refer the case back to the court of first instance (hereinafter – the CFI), the grounds for exercising this right in civil and criminal proceedings, and the impact of it on the specific subjects of proceedings. This right is important for the implementation of the principle of due (fair) process and the adoption of a fair final judgment in both civil and criminal proceedings. In this context, it shall not be unreasonably limited, but it is not absolute either.

The Code of Civil Procedure of the Republic of Lithuania provides four grounds on which the CA shall reverse the final judgment under appeal and refer the case back to the CFI: (1) absolute or quasi absolute grounds for annulment of a judgment, (2) failure of the CFI to determine the substance of the case if the CA is unable to resolve the case on the basis of the evidence in the case, (3) failure of the CFI to resolve all the claims in the case, and (4) infringement of the procedural rules or their incorrect application, which may have led to the unfair resolution of the case, and which cannot be rectified by the CA. The grounds for the CA to reverse the final judgment under appeal and to refer the case back to the CFI provided for in the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania may be divided into two groups: infringements of the rules of criminal procedure, explicitly provided for in Subpara. 4, Para. 1, Art. 326 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania, and discrepancies between the factual circumstances of the criminal act as established by the CA and the CFI, if this may result in a violation of the principles of *non reformatio in peius* and *tantum devolutum quantum appellatum*.

Proper legal regulation and focused development of case law may lead to a “golden mean” of the limitation of the right of the CA to reverse the final judgment under appeal and to refer the case back to the CFI, consequently, this may have a positive impact on the functioning of the court system and on the behaviour and approach of the participants of the proceedings towards the judicial system.

COGNITIVE BIASES IN COMMERCIAL ARBITRATION

Ditė Elzbergaitė, Julija Jakutyte

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

4-o kurso Teisės studentės

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius

El. paštas: dite.elzbergaitė@tf.stud.vu.lt; julija.jakutyte@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius dr. Jurgis Bartkus

El. paštas: jurgis.bartkus@tf.vu.lt

This article analyses the impact of cognitive biases on arbitrators' decisions in commercial arbitration proceedings. Strategies are outlined that can help to reduce the impact of cognitive biases, ensuring greater objectivity in arbitration.

Keywords: cognitive bias, commercial arbitration, impartiality, decision-making, bias mitigation.

Straipsnyje analizuojama kognityvinių šališkumų įtaka arbitrų sprendimams komercinio arbitražo procese. Pateikiamos strategijos, galinčios padėti sumažinti šių šališkumų įtaką ir užtikrinti objektyvesnį arbitražo procesą.

Pagrindiniai žodžiai: kognityviniai šališkumai, komercinis arbitražas, nešališkumas, sprendimų priėmimas, šališkumų valdymas.

Introduction

There is an ever-persistent idea that cognitive biases are flaws within otherwise rational and measured arbitrators' decision-making process. Commercial arbitration (hereafter arbitration) rules emphasize impartiality, with clauses on arbitrator's neutrality found in both institutional rules¹ and ad hoc rules². While bias in this context is typically understood as prejudice for or against a party, cognitive bias is a normative concept that refers to situations where an individual's reasoning consistently deviates from an established standard of rational thinking³. These deviations are not

¹ ICC Arbitration Rules (2021), Art. 11(1).

² UNCITRAL Arbitration Rules (2021), Art. 11.

³ COLE, Tony; ORTOLANI, Pietro and WRIGHT, Sean (2020). Arbitration in its psychological context: A contextual behavioural account of arbitral decision-making. *The Oxford Handbook of International Arbitration*. Oxford: Oxford Academic, p. 939.

tied to specific beliefs or ideas but rather arise from inherent and unavoidable patterns in the way the human mind processes decisions⁴. Hence, cognitive biases cause predictable errors intrinsic to all human reasoning.

Cognitive bias indicates that an arbitrator's reasoning may be partial, as it remains susceptible to subconscious influences. This is why a well-intentioned advice to young arbitrators, such as leaving all biases, both conscious and unconscious, before entering the hearing room, fails to recognize cognitive biases for what they are⁵: common artifacts of human reasoning to which all arbitrators are subject⁶. This inherent aspect of human cognition emphasizes the importance of properly addressing the impact cognitive biases have in arbitration.

The influence of cognitive biases on decision-makers has been subject of extensive research producing insights in both psychology and legal studies. Currently, there is no dispute in academia that cognitive biases impact judges and arbitrators alike⁷. Thus, this article's **originality** stems from the fact that the degree of investigation on how biases manifest in arbitration remains relatively limited, particularly regarding how they affect arbitrators in specific stages of arbitration, so the article addresses this gap by examining how cognitive biases influence decision-making at different stages of arbitration.

The primary **aim** of this article is to assess the impact of cognitive biases on arbitrators' decision-making and to develop individual mitigation strategies to improve fairness in arbitration. The arbitration process is divided into three stages: the preliminary review of the case, the hearings and the drafting of the final award. These stages simplify the intricate arbitration process into manageable segments, thus making it easier to find peculiarities of how specific biases manifest and propose appropriate mitigation strategies.

The object of this article is the decision-making processes of arbitrators, with a focus on the role of selected cognitive biases, such as confirmation bias, overconfidence bias, anchoring, framing, and coherence bias across the stages. The article sets out the following **objectives**: to identify cognitive biases most relevant to each stage

⁴ MARIAN, Cornel and WRIGHT, Sean P. (2017). Separate Awards for the Advance on Costs: Psychological Phenomena That Account for Biased Risk Assessment Generated by Early Victories and Identify Methods for Legal Counsel to De-Bias Risk Assessment. In: COLE, Tony (ed.), *The Roles of Psychology in International Arbitration*. International Arbitration Law Library, Volume 40. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, p. 236.

⁵ GICQUELLO, Myriam (2022). Biased or not biased? Arbitral decision-making and arbitrators' preferences. *Journal of International Dispute Settlement*, 13(3), p. 358.

⁶ COLE, Tony; ORTOLANI, Pietro and WRIGHT, Sean (2020). Arbitration in its psychological context: A contextual behavioural account of arbitral decision-making. In: SCHULTZ, Thomas and ORTINO, Federico (eds), *The Oxford Handbook of International Arbitration*. Oxford: Oxford Academic, p. 944.

⁷ FRANCK, Susan D. et al. (2017). Inside the arbitrator's mind. *Emory Law Journal*, 66, p. 1137.

of arbitration, to analyze how these biases influence the decision-making of arbitrators, and to suggest mitigation strategies to enhance the quality and fairness of the arbitration process.

The methods are based on a comprehensive literature review, utilizing cross-disciplinary sources from psychology, law, and behavioral economics. This integrative approach enables a thorough examination of the topic by combining insights from various fields. The literature reviewed includes empirical studies, theoretical analyses, experimental research, qualitative studies, and case-law. **Key sources** offer foundational-theoretical background into cognitive biases and detailed conceptualizations of their mechanisms, also providing for empirical and experimental evidence on their effects on arbitrators. The analysis is grounded in the procedural frameworks of widely recognized arbitration rules, such as the institutional ICC Rules and ad hoc UNCITRAL Rules, both of which were chosen for their global reputation, broad applicability, and role in promoting fairness and consistency in decision-making. This combination of perspectives ensures a nuanced understanding of the interplay between cognitive biases and arbitrators' decision-making.

The Impact of Cognitive Biases Throughout the Arbitration Process

Cognitive biases affect arbitrators differently across the various stages of arbitration, with certain biases playing a more prominent role during specific phases. During preliminary review, confirmation bias and overconfidence bias shape initial assessments; during hearings, anchoring and framing dominate; and in drafting the award, arbitrators are most affected by the coherence bias.

Biases in the Preliminary Review of the Case

The preliminary review serves as an initial assessment by the arbitrator to determine whether the dispute is appropriate for resolution through the pertinent arbitration.

Conflict of interest check is a crucial part of the preliminary review. Arbitrators' conflicts of interest usually fall into one of two categories: lack of independence and lack of impartiality⁸. Practically, as stated in ICC rules, a prospective arbitrator shall sign a statement of impartiality and independence before an appointment or confirmation⁹.

The impartiality and independence evaluation may be precarious because in international commercial arbitration primarily it is under the discretion of the arbitrators

⁸ PARK, William W. (2015). Arbitrator Bias. *Transnational Dispute Management*, 12, p. 6.

⁹ ICC Arbitration Rules (2021), Art. 11(1).

to decide on their own case (the challenge)¹⁰. Hence, the arbitrator assesses their subjective relation with the participants in the proceedings, which is a highly subjective process.

This is problematic as impartiality and independence are both determined based on the standard of reasonable doubt. Despite that some regulations, for example the IBA Guidelines on Conflicts of Interest in International Arbitration 2014 (hereinafter IBA Guidelines), confronting such potential issues with the compromise of providing practical examples of conflicts of interest, the assessment always shall include the commercial and legal context within which, and the arbitration agreement pursuant to which, any particular arbitrator acts¹¹. Additionally, application lists cover many of the varied situations that commonly arise in practice, but they do not purport to be exhaustive, nor could they be¹². Assessing self-neutrality is a highly subjective process as relationships or dependence cannot be concretely evaluated or calculated¹³. Therefore, the potential arbitrator is to solve a subjective matter mainly based on a standard, while lacking practical and concrete guidelines.

When making decisions under uncertainty, individuals tend to rely on biases as they are fast and easy. However, this reliance on quick judgement is prone to biases, particularly in cases when clear and practical guidance is not available¹⁴.

Confirmation bias, the predominant bias at this stage, refers to the tendency to seek, remember, and interpret information that confirms pre-existing beliefs, while disregarding contradicting evidence. This bias can lead one to focus on data that supports one's views and downplay conflicting information¹⁵. In the context of self-assessment, arbitrators may unconsciously seek out information that supports their belief of being neutral. For instance, if an arbitrator has a strong belief about being impartial due to experience or impeccable reputation, they could selectively focus on occurrences where their neutrality has been confirmed, overlooking evidence of subtle biases or conflicts of interest. Similarly, research has revealed that nearly all dissents authored by party-appointed arbitrators favor of the party who appointed them, or at least never against the appointing party¹⁶. Hence, conformation bias can falsify the arbitrator's sense of neutrality, leading them to erroneously state that they meet the standard of impartiality and independence.

¹⁰ PAP, Kristof (2020). *Impartiality and Independence in International Commercial Arbitration*, p. 21.

¹¹ Born, Gary, (2009). *International Commercial Arbitration*. Kluwer Law International, p.1929.

¹² IBA Guidelines on Conflicts of Interest in International Arbitration (2014), Art. 7.

¹³ YU, Hong-Lin and SHORE, Laurence (2003). Independence, impartiality, and immunity of arbitrators: US and English perspectives. *International and Comparative Law Quarterly*, 52, p. 936.

¹⁴ KAHNEMAN, Daniel (2011). *Thinking, Fast and Slow*. London: Farrar, Straus and Giroux, p. 80.

¹⁵ KAHNEMAN, Daniel; SIBONY, Olivier and SUNSTEIN, Cass R. (2021). *Noise: A Flaw in Human Judgment*. New York: Little, Brown and Company, p. 203.

¹⁶ BERG, A.J., 2011. Dissenting opinions by party-appointed arbitrators in investment arbitration. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, p. 824.

Overconfidence bias refers to the tendency to overestimate one's knowledge, often forming an unwarranted certainty about their decisions. An arbitrator's trust in their experience and career is closely tied to this bias, which may lead to premature conclusions and insufficient consideration of alternative possibilities, thus decreasing judgement accuracy¹⁷. Overconfidence manifests when individuals heavily rely on past successes, assuming that future results will align without properly evaluating new or contradictory evidence. Gradually, arbitrators may develop a strong belief in their ability to remain neutral, reinforced by their experience of successful unbiased decisions. However, this bias may cause them to downplay signs of possible conflicts of interest, relying on their established reputation as proof of their impartiality. While it may be mentally rewarding, overestimation of their own neutrality compromises the ability to identify conflicts of interest, thereby undermining the integrity of arbitration. Essentially, overconfidence can be summarized as follows: the more confident one feels in their judgements, the less receptive they tend to become to information that challenges their beliefs¹⁸.

From the perspective of the parties involved in arbitration, the issue of an arbitrator's neutrality is challenging, as proving bias is often difficult, if not impossible. Unless an arbitrator explicitly announces their partiality or is overheard making a private admission, it is difficult to imagine how "proof" of bias would be obtained¹⁹. Due to these complexities, a practice has emerged whereby an arbitrator might voluntarily step down to alleviate one side's discomfort and promote trust in the arbitral process²⁰.

It might seem that the most straightforward solution to mitigating cognitive biases is the arbitrator's withdrawal. However, it has been argued that by doing so solely based on the appearance of bias would automatically disqualify the most informed and competent arbitrators²¹. The obstacle is that removing such arbitrators could deprive the arbitration process of professionals who are best equipped to render decisions. Consequently, it becomes evident that the mere existence of a relationship does not necessarily imply a conflict of interest in every case.

¹⁷ ARKES, Hal R. et al. (1988). Eliminating the hindsight bias. *Journal of Applied Psychology*, 73(2), p. 307.

¹⁸ KAHNEMAN, Daniel (2011). *Thinking, Fast and Slow*. London: Farrar, Straus and Giroux, p. 86.

¹⁹ United States Court of Appeals for the Second Circuit, 7 November 1984, *Morelite Construction Co. v. New York City District Council Carpenters Benefit Funds*, Case No. 748 F.2d 79.

²⁰ PARK, William W. (2015). Arbitrator Bias. *Transnational Dispute Management*, 12, p. 2.

²¹ United States Court of Appeals for the Second Circuit, 3 February 1981, *Produce, Inc. v. A/S Rosshavet*, Case No. 638 F.2d 548.

Biases During Hearings

As various arbitration rules state, hearings are not mandatory but may be requested either by the parties or at the discretion of the arbitral tribunal²². Most hearings feature opening statements from both the claimant and the respondent, witness and expert testimonies, and their examination and cross-examination. Until the hearings, the arbitral tribunals rely on the written statements of claim and defense. Therefore, it is the first opportunity for the tribunal to engage with live arguments and evidence, creating a dynamic medium where anchoring and framing biases come into play.

Anchoring is a cognitive bias that affects reasoning by creating reliance on the initial estimate, otherwise known as the anchor²³. Anchors can be both numerical and non-numerical and are most often used by the parties in the beginning of the hearing in order to harness the power of the first impression²⁴. Two cognitive effects further illustrate how anchors shape arbitrators' decision-making: primacy and recency. Primacy refers to the phenomenon where information presented first has an advantage over information presented later²⁵ and explains arbitrators' tendency to stick to initial opinions and fit in the new information to already formed impressions²⁶. In contrast, recency leads arbitrators to prioritize the most recent information, as it is more easily recalled²⁷. While no consensus exists on which effect is stronger²⁸, strategically introducing anchors in opening statements and reinforcing them in closing arguments allows counsel to shape arbitral decision-making.

Anchoring bias is associated with numerical estimates. One may argue that due to arbitration's commercial nature, the figure of damages is backed by substantial evidence leaving little room for discretionary assessment. Such assessment is often prevalent in judicial adjudication where the judges are tasked to evaluate the dam-

²² ICC Arbitration Rules (2021), Art. 26; UNCITRAL Arbitration Rules (2021), Art. 28.

²³ DRAHOZAL, Christopher R. (2004). A behavioral analysis of private judging. *Law and Contemporary Problems*, 67(1/2), p. 110.

²⁴ CYMROT, Mark A. and LEVINE, Paul (2017). Going first makes a difference: Decision-making dynamics in arbitration. In: COLE, Tony (ed.), *The Roles of Psychology in International Arbitration*. International Arbitration Law Library, Volume 40. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, p. 179.

²⁵ CYMROT, Mark A. and LEVINE, Paul (2017). Going first makes a difference: Decision-making dynamics in arbitration. In: COLE, Tony (ed.), *The Roles of Psychology in International Arbitration*. International Arbitration Law Library, Volume 40. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, p. 179.

²⁶ CYMROT, Mark A. and LEVINE, Paul (2017). Going first makes a difference: Decision-making dynamics in arbitration. In: COLE, Tony (ed.), *The Roles of Psychology in International Arbitration*. International Arbitration Law Library, Volume 40. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, p. 180.

²⁷ CYMROT, Mark A. and LEVINE, Paul (2017). Going first makes a difference: Decision-making dynamics in arbitration. In: COLE, Tony (ed.), *The Roles of Psychology in International Arbitration*. International Arbitration Law Library, Volume 40. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, p. 180.

²⁸ VOSS, Jansen (2005). The science of persuasion: An exploration of advocacy and the science behind the art of persuasion in the courtroom. *Law and Psychology Review*, 29, p. 311.

ages based on subjective evaluation of suffering, pain and other non-measurable elements²⁹. However, even well-justified figures of damages can act as anchors and subtly skew the subsequent judgements.

Anchors are usually presented during parties' opening statements or witness testimonies, when a precise numerical value relevant to the proceedings is introduced. For example, a claimant might state that the case concerns a damages claim of specific amount from the outset. This figure then serves as an anchor and disproportionately influences the arbitral tribunal's judgement and potentially biases their final decision toward that initially presented figure³⁰. Following this reasoning, the amount of damages awarded will either be higher or lower compared to the anchor³¹. Scholars have observed that the anchor might not even be reasonable or directly connected with the case for the anchoring bias to occur³². Moreover, assuming that more than one numerical value is introduced, it is difficult to determine which one will dominate as the anchor.

This leads to issues caused by multiple anchors presented during a hearing. Cross-examination of witnesses is an opportunity for the opposing counsel to challenge the initial anchors by raising doubts about their justification. This is done by asking questions that would induce uncertainty and expose inconsistencies as to the justification of the amount claimed. Thus, cross-examination might encourage the arbitral tribunal to reassess their initial judgements based on the anchor.

Second prominent cognitive bias during the hearings stage is the framing bias. While the anchoring bias, primacy and recency effects concern the power of the first impression, the framing bias addresses how that impression is put before the arbitrators³³. It is first important to distinguish between framing and framing bias. Framing is a choice on how to present information. In the context of a hearing, this would entail manner and style of presentation³⁴. Framing bias, however, refers to the subconscious response to the framing resulting in a possible deviation from the rational

²⁹ SUSSMAN, Edna (2017). Biases and heuristics in arbitrator decision-making: Reflections on how to counteract or play to them. In: COLE, Tony (ed.), *The Roles of Psychology in International Arbitration*. International Arbitration Law Library, Volume 40. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, p. 55.

³⁰ FURNHAM, Adrian and BOO, Hua Chu (2011). A literature review of the anchoring effect. *The Journal of Socio-Economics*, 40(1), p. 35.

³¹ BYSTRANOWSKI, Piotr; JANIĆ, Bartosz and PRÓCHNICKI, Maciej (eds.) (2022). *Judicial Decision-Making: Integrating Empirical and Theoretical Perspectives*. Cham: Springer, p. 81.

³² FRANCK, Susan D. et al. (2017). Inside the arbitrator's mind. *Emory Law Journal*, 66, p. 1142.

³³ CYMROT, Mark A. and LEVINE, Paul (2017). Going first makes a difference: Decision-making dynamics in arbitration. In: COLE, Tony (ed.), *The Roles of Psychology in International Arbitration*. International Arbitration Law Library, Volume 40. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, p. 183.

³⁴ SUSSMAN, Edna (2017). Biases and heuristics in arbitrator decision-making: Reflections on how to counteract or play to them. In: COLE, Tony (ed.), *The Roles of Psychology in International Arbitration*. International Arbitration Law Library, Volume 40. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, p. 56.

choice³⁵. Both processes are interlinked as framing leads to bias, though the distinction is important considering that not all framing might influence the decision-making of the arbitrators.

Framing is more commonly known as advocacy or persuasion, one of the primary tools arbitration counsel employ to effectively convince the tribunal as it has been proven that arbitrators are susceptible to the framing bias³⁶. This can take the form of choosing the right words to express the story, emphasizing certain parts of that story, selecting the manner and order in which the story is told³⁷. All of these choices are employed deliver a well-crafted presentation that even a seasoned arbitrator would believe. Framing lacks a precise definition but commonly involves non-verbal communication, repetition, and the contrast effect.

Since non-verbal communication accounts for 65-70% of the total communication between humans³⁸, arbitrators naturally observe counsel's and witnesses' body language, eye contact and vocal cues. Elements like tone, pitch, gestures, and facial expressions enhance persuasiveness, as does repetition of chosen information, which reinforces the key points³⁹.

The contrast effect influences decision-making in two ways. First, arbitrators tend to avoid losses more than they seek, making loss-framing an effective tool for justifying higher damages⁴⁰. Second, decision-making can be skewed by misleading comparisons⁴¹, such as introducing an unreasonably high damages claim or experts with vastly different qualifications to advice on the same issue.

Biases in Drafting the Award

The content of the final award is determined independently by the arbitrator or, in case of the tribunal, by a majority decision⁴², with the presiding arbitrator solely is-

³⁵ BERATŠOVÁ, Adriana et al. (2016). Framing and bias: A literature review of recent findings. *Central European Journal of Management*, 3(2), p. 28.

³⁶ FRANCK, Susan D. et al. (2017). Inside the arbitrator's mind. *Emory Law Journal*, 66, p. 1160.

³⁷ SUSSMAN, Edna (2013). Arbitrator decision making: Unconscious psychological influences and what you can do about them. *The American Review of International Arbitration*, 24(3), p. 498.

³⁸ VOSS, Jansen (2005). The science of persuasion: An exploration of advocacy and the science behind the art of persuasion in the courtroom. *Law and Psychology Review*, 29, p. 316.

³⁹ VOSS, Jansen (2005). The science of persuasion: An exploration of advocacy and the science behind the art of persuasion in the courtroom. *Law and Psychology Review*, 29, p. 314.

⁴⁰ CYMROT, Mark A. and LEVINE, Paul (2017). Going first makes a difference: Decision-making dynamics in arbitration. In: COLE, Tony (ed.), *The Roles of Psychology in International Arbitration*. International Arbitration Law Library, Volume 40. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, p. 183.

⁴¹ RACHLINSKI, Jeffrey J.; WISTRICH, Andrew J. and GUTHRIE, Chris (2013). Altering attention in adjudication. *UCLA Law Review*, 60(1586), p. 1597.

⁴² ICC Arbitration Rules (2021), Art. 32; UNCITRAL Arbitration Rules (2021), Art. 33.

suing the award shall no majority be reached. Depending on the distribution of tasks within the tribunal, all arbitrators deliberate together and then work both individually and collectively to produce a coherent and argumentative decision. While the earlier stages of arbitration focus on analyzing the information presented by the parties, drafting the award regards decision-making, hence, the arbitrators are to synthesize the information, make decisions and provide clear justifications for their conclusions. At this stage arbitrators are particularly influenced by individual cognitive biases such as the coherence bias.

The coherence bias arises as a natural response to avoid cognitive dissonance, a distressing state that most individuals seek to minimize or eliminate entirely⁴³. Cognitive dissonance inevitably occurs in complex decision making⁴⁴, when there is an incompatibility within conflicting views, arguments or other pieces of information. Coherence, as a decision-making model, is theoretically neutral when the information processed is neutral⁴⁵. However, considering the adversarial nature of arbitration, the information presented to arbitrators is inherently biased. Such bias disrupts neutrality and leads to arbitrators unconsciously favoring certain arguments over others. The aim to achieve coherence applies to ensuring internal consistency of the award and to align with the wider legal context, including relevant precedents and doctrine.

The final award is a result of analyzing arguments to reach justified conclusions, ultimately forming the decision. Certainly, parties provide conflicting evidence as they seek to support their positions. It is known that arbitrators are not immune to the urge to interpret such evidence in a way that would help achieve a coherent solution⁴⁶, even if that entails overlooking certain facts or circumstances. While evaluating the evidence, certain facts may be given greater importance than others. Thus, evidence can be interpreted both by devaluating and ignoring certain parts of that information altogether⁴⁷.

The same principle applies to the evaluation of parties' arguments. During the process of decision-making, arbitrators' perspectives gradually shift towards the state

⁴³ GICQUELLO, Myriam (2022). Biased or not biased? Arbitral decision-making and arbitrators' preferences. *Journal of International Dispute Settlement*, 13(3), p. 354.

⁴⁴ MISCHKOWSKI, Dorothee; GLÖCKNER, Andreas and LEWISCH, Peter (2021). Information search, coherence effects, and their interplay in legal decision making. *Journal of Economic Psychology*, 87(3), p. 1.

⁴⁵ SIMON, Dan and READ, Stephen J. (2023). Toward a general framework of biased reasoning: Coherence-based reasoning. *Perspectives on Psychological Science*, 20(3), p. 4.

⁴⁶ GICQUELLO, Myriam (2022). Biased or not biased? Arbitral decision-making and arbitrators' preferences. *Journal of International Dispute Settlement*, 13(3), p. 351.

⁴⁷ MISCHKOWSKI, Dorothee; GLÖCKNER, Andreas and LEWISCH, Peter (2021). Information search, coherence effects, and their interplay in legal decision making. *Journal of Economic Psychology*, 87(3), p. 1.

of coherence, endorsing arguments that support the winning position and rejecting those that oppose it⁴⁸. This tendency is often reflected in the final award: by seeking to reach the state of coherence arbitrators may unintentionally overlook inconsistencies to their reasoning. Thus, the conclusions may not correspond to an objectively accurate resolution of the dispute.

Additionally, the arbitrators are not immune to the external influences. Educational and professional backgrounds shape their decisions, which affect how they search for information to ensure the quality of awards. Their legal backgrounds play a major role as well: common law practitioners emphasize the substance of the contract, while civil law practitioners prioritize compliance with statutory law. These different perspectives affect procedural decisions in arbitration proceedings and shape how arbitrators evaluate and integrate information into their reasoning⁴⁹. Information search is one of the most influential ways that maximizes the coherence bias. Arbitrators may search for and accept only information that supports the arguments they are building or seek out opposing information solely to refute it⁵⁰. Similar to how they evaluate information presented by the parties, arbitrators often search for sources that would support their arguments as this way arbitrators can enhance coherence while maintaining an appearance of rationality⁵¹. Moreover, allegedly neutral information is particularly influenced by the overall assessment of the case⁵², highlighting the powerful role of coherence bias for arbitrators when crafting a consistent argument.

Mitigating the Influence of Cognitive Biases in Arbitration

As biases are an inherent feature of human cognition, their impact on arbitrators varies with cognitive abilities. While legally-trained arbitrators are generally less susceptible to biases due to their expertise, additional measures, such as education on

⁴⁸ SUSSMAN, Edna (2017). Biases and heuristics in arbitrator decision-making: Reflections on how to counteract or play to them. In: COLE, Tony (ed.), *The Roles of Psychology in International Arbitration*. International Arbitration Law Library, Volume 40. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, p. 58.

⁴⁹ GICQUELLO, Myriam (2022). Biased or not biased? Arbitral decision-making and arbitrators' preferences. *Journal of International Dispute Settlement*, 13(3), p. 359.

⁵⁰ MISCHKOWSKI, Dorothee; GLÖCKNER, Andreas and LEWISCH, Peter (2021). Information search, coherence effects, and their interplay in legal decision making. *Journal of Economic Psychology*, 87(3), p. 1.

⁵¹ MISCHKOWSKI, Dorothee; GLÖCKNER, Andreas and LEWISCH, Peter (2021). Information search, coherence effects, and their interplay in legal decision making. *Journal of Economic Psychology*, 87(3), p. 2.

⁵² MISCHKOWSKI, Dorothee; GLÖCKNER, Andreas and LEWISCH, Peter (2021). Information search, coherence effects, and their interplay in legal decision making. *Journal of Economic Psychology*, 87(3), p. 6.

cognitive biases and deliberate mitigation strategies, can further enhance their ability to decision-making.

Understanding the existence of cognitive biases is a critical first step toward reducing susceptibility to them. Only arbitrators who recognize the extent and nature of their personal susceptibility to cognitive biases will proactively prevent these biases from affecting their decisions⁵³. Beyond identifying potentially distorting influences, arbitrators must also understand their direction and magnitude⁵⁴. Considering the lack of formal requirements for arbitrators to be knowledgeable about cognitive biases, the discretion to pursue such understanding lies entirely with the arbitrators themselves.

Awareness of cognitive biases, combined with general advice to remain cautious, is unlikely to be sufficient. A more effective approach involves complementing this awareness with training methods that reduce subjectivity⁵⁵. Structuring decision-making processes by delaying premature intuitions and minimizing the influence of irrelevant information is especially important⁵⁶. This can be achieved by slowing down the deliberations. Furthermore, increasing cognitive load, for example by using a foreign language, has been shown to enhance systematic and rational thinking, thus reducing cognitive biases⁵⁷.

Mitigating Biases in the Preliminary Review of the Case

Having established that confirmation and overconfidence biases influence arbitrator's assessment of their own neutrality during the preliminary review stage, provided are the suggested mitigation strategies.

Previously discussed method to enhance an arbitrator's neutrality is the creation of checklists that identify potential conflicts of interest. While checklists align with Kahneman's debiasing approach and have a proven history of improving objective decision-making⁵⁸, IBA Guidelines note their limitations, as they cannot circumscribe

⁵³ COLE, Tony; ORTOLANI, Pietro and WRIGHT, Sean (2020). Arbitration in its psychological context: A contextual behavioural account of arbitral decision-making. *The Oxford Handbook of International Arbitration*. Oxford: Oxford Academic, p. 944.

⁵⁴ GALINSKY, Adam D. and MUSSWEILER, Thomas (2001). First offers as anchors: The role of perspective-taking and negotiator focus. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(6), p. 666.

⁵⁵ COLE, Tony; ORTOLANI, Pietro and WRIGHT, Sean (2020). Arbitration in its psychological context: A contextual behavioural account of arbitral decision-making. *The Oxford Handbook of International Arbitration*. Oxford: Oxford Academic, p. 946.

⁵⁶ CHARLOTIN, Damien; DÍAZ-CÓRDOVA, Leonor and GREENWOOD, Lucy (2022). *Noises off: Towards greater consistency in international arbitration awards*. *Journal of International Arbitration*, 39(2), p. 230.

⁵⁷ KEYSAR, Boaz; HAYAKAWA, Sayuri L. and AN, Sun Gyu (2012). The foreign-language effect: Thinking in a foreign tongue reduces decision biases. *Psychological Science*, 23(6), p. 666.

⁵⁸ KAHNEMAN, Daniel; SIBONY, Olivier and SUNSTEIN, Cass R. (2021). *Noise: A Flaw in Human Judgment*. New York: Little, Brown and Company, p. 196.

all possible conflict of interest scenarios. Consequently, IBA Guidelines continue to assess the practical application of these guidelines to improve their effectiveness⁵⁹.

A useful debiasing technique is the “consider-the-opposite” approach. Confirmation bias often leads an arbitrator to unconsciously base their judgement on self-serving information, such as past neutrality. To mitigate confirmation bias, the arbitrator should consciously question the facts that could indicate their subjectivity, rather than only seek evidence that supports their neutrality. A recent study has shown that participants actively considering the opposite (of their own) view showed a significantly less biased and more open-minded evaluation of the evidence compared to the motivation-focused group⁶⁰. Whilst this study was conducted in the context of criminal investigation, its findings are applicable to the evaluation of an arbitrator’s self-neutrality.

Sequencing information technique significantly improves decision strategy⁶¹. Arbitrators should document their judgement of neutrality at each step: the initial case review (first impression), when they acquire more information on the participants of the proceedings in the pre-arbitration stage, and when signing the statement of neutrality. This kind of sequencing information helps to avoid the risk that they see only what they are looking for⁶².

Functionally, the current neutrality statements are considered as standardized and insufficiently comprehensive. The ICC statement, for example, merely requires the arbitrator to select either “yes” or “no” in response to a question regarding neutrality. If “yes” is selected, they are only required to disclose any facts or circumstances that could be considered subjective in nature.

To enhance the statement form, it is recommended to incorporate the consideration of the opposite perspective, such as “Please disclose any prior interactions with the participants of the proceedings that could influence your neutrality”. Additionally, the form should foster self-assessment by including questions like, “Please revisit your decision on your neutrality after further review of case materials and reflection. Has your assessment changed?”. These opposite perspective questions serve as a debiasing technique by prompting the arbitrator to consider factors that may challenge their initial judgement, influenced by cognitive bias. The self-assessment questions encourage the arbitrator to reflect on their judgement process over time, thereby reducing the influence of cognitive biases.

⁵⁹ IBA Guidelines on Conflicts of Interest in International Arbitration (2014), p. 5.

⁶⁰ FAHSING, Ivar; RACHLEW, Asbjørn and MAY, Lennart (2023). *Have you considered the opposite? A debiasing strategy for judgment in criminal investigation. The Police Journal*, 96(1), p. 49.

⁶¹ KAHNEMAN, Daniel; SIBONY, Olivier and SUNSTEIN, Cass R. (2021). *Noise: A Flaw in Human Judgment*. New York: Little, Brown and Company, p. 206.

⁶² KAHNEMAN, Daniel; SIBONY, Olivier and SUNSTEIN, Cass R. (2021). *Noise: A Flaw in Human Judgment*. New York: Little, Brown and Company, p. 206.

Mitigating Biases During Hearings

During hearings arbitrators are affected by anchoring and framing biases, influenced by how parties present information. Anchoring skews judgment by giving undue weight to initial information, while framing emphasizes certain elements over others to shape perception.

Anchoring bias is particularly deceptive as awareness alone does not eliminate its effects⁶³. When a certain value, whether numerical or non-numerical, is introduced by one of the parties, the arbitrator should actively seek additional information about the anchor. Depending on the context of arbitration, this could involve asking questions to justify the anchor's relevance, explain its composition, detail the methodology used to calculate it, etc.

To overcome framing bias is to understand the broader context beyond how parties frame an argument. One of the most effective ways to mitigate this bias is through the arbitrator's prior knowledge or experience in the subject matter presented by the parties⁶⁴. Being familiar with the topic enables the arbitrator to recognize and counter framing tactics.

Even in cases where arbitrators lack subject-specific expertise, the adversarial nature of arbitration itself can effectively combat framing bias⁶⁵. By requiring both parties to present, often mirroring the same facts, the process inherently counteracts framing bias. Moreover, arbitrators are encouraged to adopt a proactive approach by asking targeted questions, critically engaging with evidence and challenging the arguments presented. The combination of adversarialism and active arbitrator involvement ensures a more impartial decision-making process.

Mitigating Biases in Drafting the Award

Coherence bias arises during the drafting of the award, stemming from the arbitrator's individual perception of information, independent of party interference. This bias is linked to arbitrator's natural drive to seek coherence in conflicting arguments.

Coherence bias reflects the shift from conflict to closure⁶⁶, a cognitive response to the discomfort of managing conflicting narratives. The arbitrator's focus is direct-

⁶³ BYSTRANOWSKI, Piotr; JANIK, Bartosz and PRÓCHNICKI, Maciej (eds.) (2022). *Judicial Decision-Making: Integrating Empirical and Theoretical Perspectives*. Cham: Springer, p. 89.

⁶⁴ BERATŠOVÁ, Adriana et al. (2016). Framing and bias: A literature review of recent findings. *Central European Journal of Management*, 3(2), p. 29.

⁶⁵ POSNER, Richard A. (1999). An economic approach to the law of evidence. *Stanford Law Review*, 51, p. 1494.

⁶⁶ SUSSMAN, Edna (2017). Biases and heuristics in arbitrator decision-making: Reflections on how to counteract or play to them. In: COLE, Tony (ed.), *The Roles of Psychology in International Arbitration*. International Arbitration Law Library, Volume 40. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, p. 58.

ed toward producing a coherent final award, which instinctively amplifies the desire for cohesion. This instinct risks oversimplifying the complexities of the proceedings. Research highlights that shifting the attention back to the decision-making process rather than fixating solely on the outcome can help counteract coherence bias⁶⁷. By prioritizing a methodological and slow deliberation, the arbitrator avoids premature decisions and coherence at the expense of accuracy⁶⁸.

One effective mitigation method is the mentioned practice of “considering-the-opposite”. This practice encourages the arbitrator to consider information that is inconsistent with one’s initial beliefs⁶⁹. Additionally, actively reflecting on the weaknesses on one’s arguments or reasoning⁷⁰ can challenge the tendency to create a narrative that avoids cognitive dissonance, even if it compromises rationality. Another approach is to break down the narrative into smaller segments to avoid excessive coherence⁷¹ (Charlotin et al., 2022, p. 230). Rather than aligning all arguments into one seamless narrative, arbitrators should evaluate each argument individually and critically reassess the final decision to ensure no arguments were overlooked.

Conclusions

1. Arbitrators are susceptible to cognitive biases that can impact their decision-making throughout the arbitration process. During the preliminary review of a case, arbitrators are subject to confirmation bias and overconfidence bias, which may affect their initial self-assessment of neutrality. To mitigate these biases, the application of the “consider the opposite” approach and the sequencing information method is suggested. These techniques can be effectively integrated into the arbitrator’s statement of impartiality and independence by including standard-form questions that prompt consideration of opposing perspectives and self-assessment over time. This reflective approach facilitates a more objective evaluation, reducing the impact of cognitive biases on the arbitrator’s self-assessment.
2. During the hearing stage, arbitrators are susceptible to anchoring and framing biases, which arise from the way information is presented by the parties and can

⁶⁷ GICQUELLO, Myriam (2022). Biased or not biased? Arbitral decision-making and arbitrators’ preferences. *Journal of International Dispute Settlement*, 13(3), p. 356.

⁶⁸ GUTHRIE, Chris; RACHLINSKI, Jeffrey J. and WISTRICH, Andrew J. (2007). *Blinking on the bench: How judges decide cases*. Cornell Law Review, 93, 1-43, p. 33.

⁶⁹ GALINSKY, Adam D. and MUSSWEILER, Thomas (2001). First offers as anchors: The role of perspective-taking and negotiator focus. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(6), p. 659.

⁷⁰ SPAMANN, Holger (2020). Extension: Lawyers’ role-induced bias arises fast and persists despite intervention. *The Journal of Legal Studies*, 49(2), p. 484.

⁷¹ CHARLOTIN, Damien; DÍAZ-CÓRDOVA, Leonor and GREENWOOD, Lucy (2022). *Noises off: Towards greater consistency in international arbitration awards*. *Journal of International Arbitration*, 39(2), p. 230.

distort judgement. To mitigate these biases, arbitrators should actively engage with the information presented, seek additional evidence, question the relevance of initial anchors, and introduce competing anchors. To counter framing bias, arbitrators should critically evaluate evidence and consider the alternative, thus making more objective decisions, resulting in fairer and more balanced outcomes.

3. Coherence bias can significantly affect the objectivity of the final award. Coherence bias may result in premature judgements that favor consistency over accuracy. To mitigate this bias, arbitrators should actively consider weaknesses of one's arguments or breaks down statements into smaller segments. This encourages openness to alternative interpretations and reduces reliance on initial thoughts. By consciously challenging the coherence bias, arbitrators can ensure that the decisions are based on a comprehensive and balanced evaluation, promoting fairer outcomes.

List of sources

Academic literature

1. ARKES, Hal R. et al. (1988). Eliminating the hindsight bias. *Journal of Applied Psychology*, 73(2), p. 305-307.
2. BERATŠOVÁ, Adriana et al. (2016). Framing and bias: A literature review of recent findings. *Central European Journal of Management*, 3(2), p. 23-32.
3. BORN, Gary (2009). *International Commercial Arbitration*. Kluwer Law International, p.1929.
4. BYSTRANOWSKI, Piotr; JANIK, Bartosz and PRÓCHNICKI, Maciej (eds.) (2022). *Judicial Decision-Making: Integrating Empirical and Theoretical Perspectives*. Cham: Springer.
5. CHARLOTIN, Damien; DÍAZ-CÓRDOVA, Leonor and GREENWOOD, Lucy (2022). Noises off: Towards greater consistency in international arbitration awards. *Journal of International Arbitration*, 39(2), p. 213-232.
6. COLE, Tony; ORTOLANI, Pietro and WRIGHT, Sean (2020). Arbitration in its psychological context: A contextual behavioural account of arbitral decision-making. In: SCHULTZ, Thomas and ORTINO, Federico (eds.). *The Oxford Handbook of International Arbitration*. Oxford: Oxford Academic, p. 910-950.
7. CYMROT, Mark A. and LEVINE, Paul (2017). Going first makes a difference: Decision-making dynamics in arbitration. In: COLE, Tony (ed.) *The Roles of Psychology in International Arbitration*. International Arbitration Law Library, Volume 40. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, p. 175-198.
8. DRAHOZAL, Christopher R. (2004). A behavioral analysis of private judging. *Law and Contemporary Problems*, 67(1/2), p. 105-132.

9. FAHSING, Ivar; RACHLEW, Asbjørn and MAY, Lennart (2023). Have you considered the opposite? A debiasing strategy for judgment in criminal investigation. *The Police Journal*, 96(1), p. 45-60.
10. PAP, Kristof (2020). *Impartiality and Independence in International Commercial Arbitration*, p. 21.
11. FRANCK, Susan D. et al. (2017). Inside the Arbitrator's Mind. *Emory Law Journal*, 66, p. 1115-1176.
12. FURNHAM, Adrian and BOO, Hua Chu (2011). A literature review of the anchoring effect. *The Journal of Socio-Economics*, 40(1), p. 35-42.
13. GALINSKY, Adam D. and MUSSWEILER, Thomas (2001). First offers as anchors: The role of perspective-taking and negotiator focus. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, p. 666-677.
14. GICQUELLO, Myriam (2022). Biased or not biased? Arbitral decision-making and arbitrators' preferences. *Journal of International Dispute Settlement*, 13(3), p. 348-369.
15. GUTHRIE, Chris; RACHLINSKI, Jeffrey J. and WISTRICH, Andrew J. (2007). Blinking on the bench: How judges decide cases. *Cornell Law Review*, 93, p. 1-43.
16. KAHNEMAN, Daniel (2011). *Thinking, Fast and Slow*. London: Farrar, Straus and Giroux.
17. BERG, Albert J. (2011). *Dissenting opinions by party-appointed arbitrators in investment arbitration*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, p. 824.
18. KAHNEMAN, Daniel; SIBONY, Olivier and SUNSTEIN, Cass R. (2021). *Noise: A Flaw in Human Judgment*. New York: Little, Brown and Company.
19. KEYSAR, Boaz; HAYAKAWA, Sayuri L. and AN, Sun Gyu (2012). The foreign-language effect: Thinking in a foreign tongue reduces decision biases. *Psychological Science*, 23(6), p. 661-668.
20. MARIAN, Cornel and WRIGHT, Sean P. (2017). Separate awards for the advance on costs: Psychological phenomena that account for biased risk assessment generated by early victories and identify methods for legal counsel to de-bias risk assessment. In: COLE, Tony (ed.) *The Roles of Psychology in International Arbitration*. International Arbitration Law Library, Volume 40. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, p. 231-264.
21. MISCHKOWSKI, Dorothee; GLÖCKNER, Andreas and LEWISCH, Peter (2021). Information search, coherence effects, and their interplay in legal decision making. *Journal of Economic Psychology*, 87(3), p. 1-10.
22. PARK, William W. (2015). Arbitrator bias. *Transnational Dispute Management*, 12, p. 15-39.
23. POSNER, Richard A. (1999). An economic approach to the law of evidence. *Stanford Law Review*, 51, p. 1477-1546.
24. RACHLINSKI, Jeffrey J.; WISTRICH, Andrew J. and GUTHRIE, Chris (2013). Altering attention in adjudication. *UCLA Law Review*, 60(1586), p. 1588-1618.
25. SIMON, Dan and READ, Stephen J. (2023). Toward a general framework of biased reasoning: Coherence-based reasoning. *Perspectives on Psychological Science*, 20(3), p. 1-39.

26. SPAMANN, Holger (2020). Extension: Lawyers' role-induced bias arises fast and persists despite intervention. *The Journal of Legal Studies*, 49(2), p. 467-485.
27. SUSSMAN, Edna (2013). Arbitrator decision making: Unconscious psychological influences and what you can do about them. *The American Review of International Arbitration*, 24(3), p. 487-514.
28. SUSSMAN, Edna (2017). Biases and heuristics in arbitrator decision-making: Reflections on how to counteract or play to them. In: COLE, Tony (ed.) *The Roles of Psychology in International Arbitration*. International Arbitration Law Library, Volume 40. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, p. 45-74.
29. VOSS, Jansen (2005). The science of persuasion: An exploration of advocacy and the science behind the art of persuasion in the courtroom. *Law and Psychology Review*, 29, p. 301-312.
30. YU, Hong-Lin and SHORE, Laurence (2003). Independence, impartiality, and immunity of arbitrators – US and English perspectives. *International and Comparative Law Quarterly*, 52, p. 935-967.

Case-law

31. *Produce, Inc. v. A/S Rosshavet*, [The United States Court of Appeals for the Second Circuit], No. 638 F.2d 548, [1981-02-03].
32. *Morelite Construction Co. v. New York City District Council Carpenters Benefit Funds*, [The United States Court of Appeals for the Second Circuit], No. 748 F.2d 79, [1984-11-07].

Other sources

33. UNCITRAL Arbitration Rules (2021).
34. ICC Arbitration Rules (2021).
35. IBA Guidelines on Conflicts of Interest in International Arbitration (2014).

COGNITIVE BIASES IN COMMERCIAL ARBITRATION

SUMMARY

Cognitive biases can significantly impact arbitrators' decision-making. To mitigate confirmation and overconfidence biases in arbitrators' self-assessments of neutrality, techniques such as the "consider-the-opposite" approach and the sequencing information method may be incorporated into the arbitrator's statement of impartiality and independence. To reduce the impact of anchoring and framing biases, arbitrators should question anchors and use prior knowledge to challenge framing tactics. In the award drafting stage, a methodical, reflective approach, combined with subject-matter expertise, can help mitigate the coherence bias.

KOGNITYVINIAI ŠALIŠKUMAI KOMERCINIAME ARBITRAŽE

SANTRAUKA

Kognityviniai šališkumai gali reikšmingai paveikti arbitro sprendimų priėmimą. Siekiant sumažinti patvirtinimo šališkumo ir per didelio pasitikėjimo šališkumo įtaką arbitrai vertinant savo neutralumą, technikos, tokios kaip priešingo požiūrio vertinimas bei informacijos sekos metodas, turėtų būti įtrauktos į arbitro nepriklausomumo ir nešališkumo deklaraciją. Norint sumažinti inkaro ir pateikimo šališkumų poveikį, arbitrai turėtų abejoti pateikta informacija ir pritaikyti savo jau turimas žinias. Sprendimo rengimo etape nuoseklus, reflektyvus požiūris turėtų būti derinamas su tematinėmis žiniomis, kad galėtų padėti sušvelninti nuoseklumo šališkumą.

CROSS-BORDER LITIGATION IN ENVIRONMENTAL AND HUMAN RIGHTS CASES IN THE EU: LEGAL STRATEGIES FOR VICTIMS

Augustė Jurjonaitė, Simona Rėklaitytė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

1-o kurso Teisės studentės

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius

El. paštas: simona.reklaityte@tf.stud.vu.lt; auguste.jurjonaitė@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius doc. dr. Il. m. Donatas Murauskas

El. paštas: donatas.murauskas@tf.vu.lt

Abstract. *This paper examines the legal barriers that impede individuals from pursuing environmental and human rights litigation in various European courts. The first section analyzes restrictions on access to justice, including systemic, legal, and political obstacles. Additionally, it explores challenges inherent to individual legal action, such as limited legal expertise and insufficient resources, and financial constraints. The second section examines the use of reprisal tactics by transnational corporations (TNCs) as a legal barrier to litigation. It highlights how reprisals can occur at various stages of the legal process, beginning with intimidation to discourage legal action and later manifesting in Strategic Lawsuits Against Public Participation (SLAPPs) or procedural delays designed to burden plaintiffs and compel them to withdraw their claims. The paper argues that significant deficiencies remain within the EU judicial system, which must be addressed to ensure access to justice and the protection of human rights for all citizens.*

Key words: *Cross-border litigation; Environmental justice; Transnational corporations (TNCs); Access to justice; Strategic lawsuits against public participation (SLAPPs).*

Introduction

The right to fair trial is a fundamental right enshrined in the European Convention on Human Rights¹ and the EU Charter of Fundamental Rights². Nevertheless,

¹ Council of Europe. (1950, November 4). European convention for the protection of human rights and fundamental freedoms, as amended by protocols nos. 11 and 14. Refworld. <https://www.refworld.org/legal/agreements/coe/1950/en/18688>

² European Union. (2010). *Charter of Fundamental Rights of the European Union*. Official Journal of the European Union, C 83/389. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12010P>

numerous cases of human rights abuse are not brought before national or international courts. In practice, when individual citizens want to act against international privately-owned corporations, the legal safeguards prove to be not only inapplicable, but inaccessible. Therefore, there are various cases, where individuals are not able to exercise their fundamental rights, as was promised by the legal frameworks. Furthermore, negative indirect social phenomena are developed: lack of access to legal trials nurtures social inequality, dismantles cultural identity in various European societies, and greatly contributes to the economic inequalities³ (Schwartz, 1993). Therefore, apart from direct human rights abuses, lack of legal tools for European citizens opens a diaspora of indirect societal issues, which could be solved through various legal accessibility mechanisms.

The paper problematizes corporate accountability and the relation between various societal institutions – citizens, private corporations, legal systems, political actors. For instance, various authors perceive the issue of legal combat as a political one – an ineffective phenomena occurs, when individuals believe that political or legal authorities should deal with environmental issues, while political actors are waiting for the political participation by their citizens leading to inaction⁴. Therefore, in order to ensure stronger legal protections and tools for the citizens, the legal processes should be socially established as a checks and balances system against possible violations of TNCs to establish an efficient and accountability-nurturing system⁵. Nevertheless, the paper delves into systematic and legal implications for citizen combat – or inactiveness – against the TNCs, not analyzing social or moral prerogatives. Throughout the paper we will analyse the research question: What are some legal barriers for citizens to combat against the impact of TNCs on the environmental crisis in the EU?

TNCs are known as businesses that cross over borders, armed with capital as well as products, processes, marketing methods, trade names, skills, technology, and most importantly management⁶. For the environmental crisis in the scope of the research, the archeological definition will be used, defining environmental crisis as “*a crises in the relationship between the society and its environment*”⁷. As a consequence, the environmental crisis prevents citizens from maintaining the same habits in relation to the environment they live in, resulting in a change of habitat.

³ Schwartz, M. L. (1993). International legal protection for victims of environmental abuse. *Yale Journal of International Law*, 18(1), 355–388. https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/yjil18&div=20&g_sent=1&casa_token=&collection=journals

⁴ Murdie, A. (2013). *Environmental Law and Citizen Action*. In Routledge eBooks.

⁵ Newell, P. (2001). Access to Environmental Justice? Litigation against TNCs in the South. *IDS Bulletin*, 32(1), 83–93. <https://doi.org/10.1111/j.1759-5436.2001.mp32001010.x>

⁶ Finger, M., & Svarin, D. (2010). Transnational Corporations and the Global Environment. *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.489>

⁷ T. Fisher, C., Hill, J. B., & Feinman, G. M. (2022). The Archaeology of Environmental Change. In *Biodiversity Heritage Library* (Smithsonian Institution). Smithsonian Institution. <https://doi.org/10.2307/j.ctv2k88sk5>

The research paper will focus on the legal mechanisms accessible for citizens in combat against privately-owned corporations. The cases will be limited to the scope of environmental violations, deteriorating the life of private citizens. Furthermore, the paper will solely focus on the European Union, analysing the most prominent cases, legal tools, and the causes for legal inaction by the citizens.

Literature review

The existing literature briefly covers various aspects of international litigation against environmental violations, in particular between individual citizens and TNCs. However, each paper often portrays the issue through different perspectives – either geographically or politically widening the discussed topic. To illustrate, various research publications expand the question to various regions, analyzing US or Asia continents. Schwartz⁸ focuses her research on international litigation and on environmental violations, but expands the analysis through various jurisdictions. Another paper by Hans van Loon⁹ analyzes several tools for individuals to act in environmental matters, analysing the US jurisdiction, addressing the issues of law translation between the states, not applying the content to European jurisdictions¹⁰.

Additionally, there is an academical tendency to choose a specific branch of law and analyze the mechanisms to improve civil litigation. For example, Michael Anderson¹¹ analyzes the environmental cases in relation to tort law, analyzing how tort law may improve the options and accessibility for litigation. However, this paper takes a wider approach, including political systems and societal perspectives towards individual litigation.

Finally - various scholars analyze the issue from the human rights perspective. This allows the authors to expand their analysis to various human rights abuses, as well as different jurisdictions. However, it often does not concern the specific issues of environmental misconduct. For example, Jonas Grimheden¹² analyzes the relation between civil rights and corporate actions. Such analysis is expanded to geographically wide human-rights abuses, letting the author conduct a legal and political analysis, but it does not delve into specific environmental cases.

⁸ Schwartz, M. L. (1993). International legal protection for victims of environmental abuse. *Yale Journal of International Law*, 18(1), 355–388. https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/yjil18&div=20&g_sent=1&casa_token=&collection=journals

⁹ van Loon, H. (2018). Principles and building blocks for a global legal framework for transnational civil litigation in environmental matters. *Uniform Law Review*, 23(2).

¹⁰ van Loon, H. (2018). Principles and building blocks for a global legal framework for transnational civil litigation in environmental matters. *Uniform Law Review*, 23(2).

¹¹ Anderson, M. R. (2002). *International environmental law in Indian courts* [Abstract]. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland*, 12(2). <https://doi.org/10.1111/1467-9388.00123>

¹² Grimheden, J. (2018). *Civil litigation in response to corporate human rights abuses: The European Union and its Member States*. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 50(1), 235–276.

Nevertheless, the paper will contribute to academia by providing analysis of case examples with environmental violations with regards to the European Union. Such analysis will present legal tools and barriers available and their practical applications, reaching both into the legal and political scope of the question.

Methodology

The paper aims to analyze the issue from the legal perspective, discussing past various legal disputes. This will include a thorough content analysis of EU HR directives. Therefore, the paper will not provide findings on how many people were not able to utilize the available legal resources after suffering human rights abuses. The paper's limitation lies in the limit of cases discussed – where only the biggest instances, requiring significant funding and reaching a wider European population will be analyzed, overlooking the social groups with no access to legal remedies. Nevertheless, the paper will go as far as examining the causes for such inactions from individuals.

Overall, the paper takes a legal perspective towards established precedents of human rights abuses by TNCs and possible legal remedies, taking into account the most remarkable European case studies.

How is limited access to justice a legal barrier to citizen action against TNC impact on climate change?

A. Systemic barriers as a cause of limited access to justice

In the context of this paper, it is important to establish not only the definition of TNCs, but also legal characteristics of the corporations. According to Finger, M., & Svarin, D.¹³ TNCs have a tendency to operate in a “*legal vacuum*”, which allows them to bypass certain humanitarian legal safeguards and legislation¹⁴. Therefore, TNCs not only appear intimidating through “*corporate violence*” towards individuals or NGOs¹⁵, but they are also difficult to regulate through complex establishments through numerous jurisdictions¹⁶ (Hedley, 1999). Nevertheless, additional substantial challenges persist – such as political influence, differing corporate legal personal-

¹³ Finger, M., & Svarin, D. (2010). Transnational Corporations and the Global Environment. Oxford Research Encyclopedia of International Studies. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.489>

¹⁴ Finger, M., & Svarin, D. (2010). Transnational Corporations and the Global Environment. Oxford Research Encyclopedia of International Studies. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.489>

¹⁵ Pegg, S. (1999). The Cost of Doing Business: Transnational Corporations and Violence in Nigeria. Security Dialogue, 30(4), 473–484. JSTOR. <https://doi.org/10.2307/44472469>

¹⁶ Hedley, R. a. (1999). Transnational Corporations and Their Regulation: Issues and Strategies 1. International Journal of Comparative Sociology, 40(2), 215–230. <https://doi.org/10.1177/002071529904000202>

ities, burden of proof, time and procedural constraints – further obstructing citizens' ability to seek redress for the environmental harm they have suffered.

The causes of inaction ought to be addressed. Firstly, in common law systems, there is a strong established tradition of scientific evidence, which puts the pressure on the plaintiff, who has to possess not only time and financial resources, but have the necessary expertise and technical competency to show the exact effects on one's habitat¹⁷. Especially in the case of an unsuccessful lawsuit, the financial investment required for legal action presents a significant risk. This not only hinders the litigation process by the plaintiffs, but also does not provide a strong background to present a case in European or national court.

Another prominent issue is legal representation and the legal standpoint of the plaintiff. The Trafigura lawsuit is a prominent example of such limitation. In 2006, Trafigura Ltd – a company registered in the United Kingdom – was sued by the Côte d'Ivoire citizens¹⁸. Apart from financial and moral hazards, the case could not proceed to the British Court, since the court proved to “lack resources”¹⁹ to investigate the region. In practice, the issue arose through failure to assemble the victims of toxic waste – even though more than 100,000 people were severely affected, lack of legal representation and solidarity resulted in a prolonged trial and unfair recompensation for many. In other words, even though the violations are visible and understandable, it is difficult to present them in court without specific legal expertise and data collection abilities. Therefore, the process of starting the case proves to be extremely complex through assembling the significant data, presenting evidence and searching for victims.

Additionally, there are systemic barriers towards holding TNCs accountable due to national and international law intersections and different legal status of the TNCs. Firstly, as established in various international Conventions – such as The International Covenant on Civil and Political Rights, in Article 2(1) stating that “*Everyone's right to life shall be protected by law*” the states must take responsibility in ensuring justice by the actors operating within the state²⁰. Therefore, a significant political issue

¹⁷ Newell, P. (2001). Access to Environmental Justice? Litigation against TNCs in the South. IDS Bulletin, 32(1), 83–93. <https://doi.org/10.1111/j.1759-5436.2001.mp32001010.x>

¹⁸ Business and Human Rights Resource Centre. (2023). Trafigura lawsuit (re hazardous waste disposal in Côte d'Ivoire, filed in UK) - Business & Human Rights Resource Centre. Business & Human Rights Resource Centre. <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/trafigura-lawsuit-re-hazardous-waste-disposal-in-c%C3%B4te-divoire-filed-in-uk/>

¹⁹ Business and Human Rights Resource Centre. (2025). UK authorities “lack resources” to investigate Trafigura over toxic waste - Business & Human Rights Resource Centre. Business & Human Rights Resource Centre. <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/uk-authorities-lack-resources-to-investigate-trafigura-over-toxic-waste/>

²⁰ Kuijter, M. (2001). The International Covenant on Civil and Political Rights – Cases, Materials, and Commentary, by S. Joseph, J. Schultz and M. Castan, Oxford University Press, Oxford, 2000, ISBN 0-19-

is posed – do all states have the ability to ensure fundamental rights for its citizens? That becomes extremely problematic in states with differing political regimes, such as authoritarian states, where the state itself does not grant fundamental rights to its citizens, so the trust between the citizens and the political or judicial system is rigged.

Secondly, TNCs are made up of multiple units – parent company, subsidiaries, affiliates – that are often legally separate from one another. Each unit is only accountable to the laws of the country where it operates. This makes it difficult to hold the entire corporation responsible for environmental or human rights abuses committed by one part of the business²¹ – this was also showcased in the 2006 Trafigura lawsuit discussed earlier.

Therefore, apart from financial and legal obstacles, there are also systemic-legal challenges in not only commencing the legal process, but also receiving proper compensation for the damages done. Due to these obstacles, individual power becomes null – when there must be an intervention by international entities or NGOs, who could provide specific assistance.

B. Legal complexity as a cause of limited access to justice

The second barrier that discourages action from being taken is legal complexity in European directives and conventions. Legal complexity can be seen through two perspectives: the increasing interconnectedness between precedents and the use of complex legal language not understandable to an everyday individual. This section will look at the extent to which both of these issues are prevalent in EU law.

Ruhl et al.²² have noticed a pattern of continuously increasing interconnectedness between legal precedents in the US. Complex network analyses, such as the one used in the research of Sadl and Hink²³ are necessary to find the connections and patterns between the myriad of different cases. To illustrate the complexity of this issue, it is useful to examine a relevant example. As of the time of this research, the most recent case before the European Court of Human Rights is *Italgomme Pneumatici S.r.l. v. Italy*²⁴. In the judgement of this case we can find 53 different citations and references to other

826774-6, xxxvi and 745 pp., UK£75. *Leiden Journal of International Law*, 14(2), 491–493. <https://doi.org/10.1017/s0922156501240254>

²¹ Dezalay, S. (2019). 5.2 Trafigura Lawsuits (re-Côte d'Ivoire). Building an environmental and human disaster into a transnational case: a socio political perspective. *Academia.edu*, 978 1 78811 922 1. <https://doi.org/104293376/thumbnails/1>

²² Ruhl, J. B., Katz, D. M., & Bommarito, M. J. (2017). Harnessing legal complexity. *Science*, 355(6332), 1377–1378. <https://doi.org/10.1126/science.aag3013>

²³ Sadl, U., & Hink, S. (2013). Precedent in the Sui Generis Legal Order: A Mine Run Approach. *European Law Journal*, 20(4), 544–567. <https://doi.org/10.1111/eulj.12075>

²⁴ *Italgomme Pneumatici S.r.l. v. Italy*, (2025).

connected cases. In other recent cases the range varies from 17²⁵ different citations to a staggering 134²⁶. This vast network of connections makes research before the initiation of litigation much more complex. If a person is aiming to find out if they are likely to win the case that they are initiating on their own, it can take them from weeks to months to go through similar cases and the massive network of citations that are connected to them. Moreover, people are more likely to get lost and confused in the complicated rulings, the differences between them in similar cases and thus avoid litigation.

Secondly, the use of complex language in legal writing and precedents dissuades people from doing their own legal research. The complexity of legal language is a particularly central issue as law is a discipline where the outcome depends on the specific words that were used and their particular meanings²⁷. Yet, lawyers commonly use terms that are not a part of everyday vocabulary or specialise the meanings of everyday words – such as “*cause*”²⁸. The sentence structure used in legal cases and research tends to be dense, with overly lengthy sentences full of jargon and citations²⁹. This makes legal research and communication more difficult for people without a legal education; the fear of being unable to understand a legal case that one is a part of or being misrepresented through over analyzing the wording discourages possible plaintiffs from bringing action into court.

The far reaching extent of both types of legal complexity boils down into one main issue; in order to initiate human right’s cases individuals must hire professional lawyers through all steps of the process making it costly. A particular issue was found in the study by Michelson³⁰, which states that lawyers tend to refuse cases with low potential earnings. This is particularly problematic due to the disproportionate effect of human right abuses on disadvantaged communities³¹. As the socio-economic state of members of disadvantaged communities tends to be on the lower side, it takes away their ability to hire a lawyer and represent their interests. This hinders not only the assurance of civil rights implementation but also social change – according to Van Schaack³², civil rights cases are necessary to speed up social change and create a stronger general negative sentiment against human rights violators.

²⁵ M.B. v. Spain, (2025).

²⁶ Cannavacciuolo and Others v. Italy, (2025).

²⁷ Danet, B. (1980). Language in the Legal Process. *Law & Society Review*, 14(3), 445. <https://doi.org/10.2307/3053192>

²⁸ Gibbons, J. (1999). LANGUAGE AND THE LAW. *Annual Review of Applied Linguistics*, 19, 156–173. <https://doi.org/10.1017/s0267190599190081>. p. 158.

²⁹ Stygall, G. (2020). *Legal writing: complexity*. Routledge EBooks, 32–47. <https://doi.org/10.4324/9780429030581-5>

³⁰ Michelson, E. (2006). The Practice of Law as an Obstacle to Justice: Chinese Lawyers at Work. *Law Society Review*, 40(1), 1–38. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5893.2006.00257.x>

³¹ Braveman, P. (2010). Social conditions, health equity, and human rights. *PubMed*, 12(2), 31–48.

³² Van Schaack, B. (2004). *With All Deliberate Speed: Civil Human Rights Litigation as a Tool for Social Change*. *Vanderbilt Law Review*, 57(6).

How is reprisal a legal barrier to citizen action against TNC impact on climate change?

A. Intimidation as a method of reprisal

Even before the legal process against the human right violations of TNCs begins, potential plaintiffs run into the issue of intimidation. Intimidation can be effectively arranged through multiple procedures. Instances of threats can be found posted online on social media platforms or communicated to the plaintiff through written media³³. In the examples given by Edwards³⁴, the threats contain violent messages ranging from indirect suggestions of the plaintiff getting assaulted to explicit threats of murder. Intimidation can escalate from threats to real life actions; cases of the plaintiff's house getting burned down or family harassed have been recorded in recent history³⁵. Such violent means easily discourage current plaintiffs from furthering their case, easing TNCs of accountability. Even worse so, it deters possible future defendants from bringing their cases into action in the fear of violent consequences.

Intimidation can also come in more inconspicuous ways through SLAPPs or Economic and legal pressure. While these are generally known better as forms of retaliation they can also be used to intimidate plaintiffs from going on with a case. A continuously increasing legal fee shows the plaintiff that they may soon be stuck in life-long debt and may force them to end the case. Moreover, by making the cases unnecessarily complicated, TNCs manage to avoid accountability long term and push forward with their inhumane practices.

There are a couple of manners in which courts have been trying to curb intimidation tactics. Firstly, in some legal cases the plaintiff is given anonymity through a pseudonym. Anonymity is also allowed by section 1 of the Directive on The Admissibility of an Application by the ECHR³⁶. This, by covering the plaintiff's identity, allows them to avoid direct attacks from TNCs and their representatives. However, a

³³ Edwards, B. P. (2013). When Fear Rules in Law's Place: Pseudonymous Litigation as a Response to Systematic Intimidation. *Virginia Journal of Social Policy & the Law*, 20(3). <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/vajsplw20&i=448>

³⁴ Edwards, B. P. (2013). When Fear Rules in Law's Place: Pseudonymous Litigation as a Response to Systematic Intimidation. *Virginia Journal of Social Policy & the Law*, 20(3). <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/vajsplw20&i=448>

³⁵ Edwards, B. P. (2013). When Fear Rules in Law's Place: Pseudonymous Litigation as a Response to Systematic Intimidation. *Virginia Journal of Social Policy & the Law*, 20(3). <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/vajsplw20&i=448>

³⁶ ECHR. (n.d.). The admissibility of an application. ECHR. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/COURtalks_Inad_Talk_ENG#:~:text=Your%20application%20must%20not%20be,so%20you%20can%20be%20identifiable.&text=The%20contents%20of%20this%20text%20do%20not%20bind%20the%20Court.&text=If%20you%20do%20not%20wish,as%20soon%20as%20possible%20afterwards

pseudonym does not guarantee full privacy for the defendant who can still aim to find the real identity of the plaintiff as happened in *School District v. Doe*³⁷. Therefore, it is not a full-proof method of protection and additional measures are taken. Some possible other measures could concern deterrence through tort law punishments³⁸, fast-track procedures or the continuous development of anti-SLAPP regulations.

B. Retaliation as a method of reprisal

If intimidation fails to stop the lawsuit, TNCs may turn to retaliation to “punish” the plaintiff and obscure the legal process, avoiding accountability. Lawsuits may be started not only by the victimized citizens, but also by the employees of the TNCs – also referred to as “whistleblowers” – who, due to the moral standards or principle³⁹ expose illegal activities or advertised false information of the company, regardless of personal repercussions⁴⁰. According to Lennane⁴¹, there are structural recurring sociological, economic issues that do not accept the act of “whistle-blowing”, which includes the cooperatively-organized harsh plough for the whistleblower. However, there is a developing political necessity - and hesitation - to safeguard the whistleblowers, filling an important legislative gap⁴².

After increasing necessity and numerous recommendations, the EU implemented an “*EU Whistleblower Directive*”, ensuring various legal safeguards for the whistleblowers: “*All forms of retaliation against whistleblowers are prohibited and, in the case of an alleged retaliation, the burden of proof falls on the employer.*”⁴³

It is possible to draw two conclusions from the development of the “*EU Whistleblower directive*”. Firstly, the connection between politics and international law is crucial in such instances, so the role of international politics must not be undermined. In the case of the “*EU Whistleblower Directive*” – it was established through citizen efforts, translating into political actions, resulting in stronger human rights protections

³⁷ Edwards, B. P. (2013). When Fear Rules in Law's Place: Pseudonymous Litigation as a Response to Systematic Intimidation. *Virginia Journal of Social Policy & the Law*, 20(3). <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/vajsplw20&i=448>

³⁸ Eekelaar, J. M. (1964). The tort of intimidation. *Zimbabwe Law Journal*, 4(2), 119–132.

³⁹ Lennane, J. (2012). What Happens to Whistleblowers, and Why. *Social Medicine - Health for All*, 6(4). https://www.bmartin.cc/dissent/documents/Lennane_what2.pdf

⁴⁰ Near, J. P., & Miceli, M. P. (1986). Retaliation against whistle blowers: Predictors and effects. *Journal of Applied Psychology*, 71(1), 137–145. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.71.1.137>

⁴¹ Lennane, J. (2012). What Happens to Whistleblowers, and Why. *Social Medicine - Health for All*, 6(4). https://www.bmartin.cc/dissent/documents/Lennane_what2.pdf

⁴² Abazi, V. (2020). The European Union Whistleblower Directive: A “Game Changer” for Whistleblowing Protection?. *Industrial Law Journal*, 49(4). <https://doi.org/10.1093/indlaw/dwaa023>

⁴³ Abazi, V. (2020). The European Union Whistleblower Directive: A “Game Changer” for Whistleblowing Protection?. *Industrial Law Journal*, 49(4). <https://doi.org/10.1093/indlaw/dwaa023>

as legal safeguards. Therefore, a conclusion can be drawn that the most efficient way to establish legal protection and legal tools for individuals is through international politics and political participation. Secondly, politically-initiated legal safeguards for individuals create a higher tendency for individuals to initiate legal proceedings in case of violation. Therefore, “*EU Whistleblower Directive*” can be interpreted as another legal tool for citizens’ combat against environmental violations by the TNCs.

Another significant example of individual action against TNCs is between an NGO “*Greenpeace International*” and TNC “*Energy Transfer Partners*”. The case started in 2014, when the TNC applied for permission to build a Dakota Access Pipeline, carrying crude oil⁴⁴. A Report by Chief Edward John underlined that apart from violations by drilling on “*sacred sites*” and imposing “*insecurity*” for indigenous Indian Standing Rock Sioux Tribal, the pipeline intrudes with the water quality and land rights without the Tribal’s consent⁴⁵. The protesters in-person faced an extensive use of force and received various Strategic Lawsuits Against Public Participation – SLAPP – in the US District Court⁴⁶. In 2017, “*Energy Transfer Partners*” sued “*Greenpeace International*” in the case *Energy Transfer Equity, LP et al. v. Greenpeace International et al.*, filing for the spread of misinformation, inciting protests, and causing financial harm⁴⁷. However, “*Greenpeace International*” filed a lawsuit against “*Energy Transfer Partners*” in February 2025 in Dutch Court, initiating the first application of the EU anti-SLAPP Directive⁴⁸ (European Union, 2024). Therefore, the filed lawsuit is another example of how political action allowed citizens to combat the environmental violations of the TNCs, since it provided the legal background for an NGO to continue the combat against illegal actions by Energy Transfer.

Overall, TNCs have a tendency to retaliate on activists – both individually and through NGOs, regardless of their relation or dependence on the company. It is important to recognize that TNCs employ retaliation tactics, including legal action and

⁴⁴ Johnson, T. N. (2019). The Dakota Access Pipeline and the Breakdown of Participatory Processes in Environmental Decision-Making. *Environmental Communication*, 13(3), 335–352. <https://doi.org/10.1080/17524032.2019.1569544>

⁴⁵ Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). (2016, November). Native Americans facing excessive force in North Dakota pipeline protests – UN expert. United Nations. <https://www.ohchr.org/En/News/2016/11/Native-Americans-Facing-Excessive-Force-North-Dakota-Pipeline-Protests-Un-Expert>.

⁴⁶ Water Protector Legal Collective. (2017, June 17). DAPL SLAPP suit against water protectors dismissed. <https://www.waterprotectorlegal.org/post/dapl-slapp-suit-against-water-protectors-dismissed>

⁴⁷ The Global Climate Change Litigation database. (2017). *Energy Transfer Equity, L.P. v. Greenpeace International*. Climate Change Litigation. <https://climatecasechart.com/case/energy-transfer-equity-lp-v-greenpeace-international/>

⁴⁸ European Union. (2024a). DIRECTIVE (EU) 2024/1069 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 11 april 2024 on protecting persons who engage in public participation from manifestly unfounded claims or abusive court proceedings (“strategic lawsuits against public participation”).

direct force, not only to prevail in legal disputes but also to deter potential lawsuits and safeguard their reputations. Even though it has significant effects on the existence of the activists – the filed lawsuit against Greenpeace by Energy Transfer could bankrupt the NGO – the political Directives play a crucial role as legal tools for citizen combat against TNCs.

Conclusion

This paper has analysed four main types of legal barriers that hinder the access to legal justice and protection of human rights for European Citizens in Environmental law cases. Firstly, the systemic barriers present in the EU and have found that lack of resources is a massive barrier to legal action due to the need of a legal background to pursue litigation. Moreover, systemic issues arise as TNCs are formed out of many different subsections, thus being less prone to accountability in environmental cases.

The second major barrier to pursue legal action is the complexity of systems. We have found legal complexity to be best represented by two main phenomena: very large networks and connections of citations between cases and the use of legal jargon and complicated sentence structure in legal writings. Both of these elements were found to impact disadvantaged communities disproportionately causing a disbalance of justice.

The paper also examines the reprisal tactics employed by transnational corporations (TNCs) to evade legal accountability or obstruct the initiation of legal proceedings. Initially, companies tend to intimidate the plaintiffs through both violent and economic means. Even though methods of protection through anonymity and tort law are used, they do not always manage to stop TNCs from causing harm. If intimidation does not work and the case still goes through to court, the companies may turn to retaliation as a method. Retaliation may take place both on the individual and organisational levels in the case of an NGO and is commonly done through the means of SLAPPs. Therefore, we can see that despite the high levels of development in human rights and environmental protection in the EU, there are still elements that hinder the practical application for fundamental rights.

References

1. Abazi, V. (2020). The European Union Whistleblower Directive: A “Game Changer” for Whistleblowing Protection?. *Industrial Law Journal*, 49(4). <https://doi.org/10.1093/ind-law/dwaa023>
2. Anderson, M. R. (2002). *International environmental law in Indian courts* [Abstract]. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland*, 12(2). <https://doi.org/10.1111/1467-9388.00123>

3. Braveman, P. (2010). Social conditions, health equity, and human rights. *PubMed*, 12(2), 31–48.
4. Business and Human Rights Resource Centre. (2023). *Trafigura lawsuit (re hazardous waste disposal in Côte d'Ivoire, filed in UK)* - Business & Human Rights Resource Centre. Business & Human Rights Resource Centre. <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/trafigura-lawsuit-re-hazardous-waste-disposal-in-c%C3%B4te-divoire-filed-in-uk/>
5. Business and Human Rights Resource Centre. (2025). UK authorities “lack resources” to investigate Trafigura over toxic waste - Business & Human Rights Resource Centre. Business & Human Rights Resource Centre. <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/uk-authorities-lack-resources-to-investigate-trafigura-over-toxic-waste/>
6. Council of Europe. (1950, November 4). European convention for the protection of human rights and fundamental freedoms, as amended by protocols nos. 11 and 14. Refworld. <https://www.refworld.org/legal/agreements/coe/1950/en/18688>
7. Danet, B. (1980). Language in the Legal Process. *Law & Society Review*, 14(3), 445. <https://doi.org/10.2307/3053192>
8. Dezalay, S. (2019). 5.2 *Trafigura Lawsuits (re-Côte d'Ivoire)*. Building an environmental and human disaster into a transnational case: a socio political perspective. *Academia.edu*, 978 1 78811 922 1. <https://doi.org/104293376/thumbnails/1>
9. ECHR. (n.d.). The admissibility of an application. ECHR. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/COURtalks_Inad_Talk_ENG#:~:text=Your%20application%20must%20not%20be,so%20you%20can%20be%20identifiable.&text=The%20contents%20of%20this%20text%20do%20not%20bind%20the%20Court.&text=If%20you%20do%20not%20wish,as%20soon%20as%20possible%20afterwards.
10. Edwards, B. P. (2013). When Fear Rules in Law's Place: Pseudonymous Litigation as a Response to Systematic Intimidation. *Virginia Journal of Social Policy & the Law*, 20(3). <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/vajsplw20&i=448>
11. Eekelaar, J. M. (1964). The tort of intimidation. *Zimbabwe Law Journal*, 4(2), 119–132.
12. Cannavacciuolo and Others v. Italy, (2025).
13. Italgomme Pneumatici S.r.l. v. Italy, (2025).
14. M.B. v. Spain, (2025).
15. European Parliament. (2013). The US surveillance programmes and their impact on EU citizens' fundamental rights. Directorate-General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs. <https://www.europarl.europa.eu/studies>
16. European Union. (2019). Directive - 2019/1937 - EN - eu whistleblowing directive - EUR-Lex. Europa.eu. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1937/oj/eng>
17. European Union. (2023). Charter of Fundamental Rights of the European Union | refworld. Refworld. <https://www.refworld.org/legal/agreements/eu/2007/en/13901>
18. European Union. (2024a). DIRECTIVE (EU) 2024/1069 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 11 april 2024 on protecting persons who engage in public participation from manifestly unfounded claims or abusive court proceedings (“strategic lawsuits against public participation”).

19. European Union. (2024b). Directive - EU - 2024/1069 - EN - EUR-Lex. Europa.eu. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1069/oj/eng>
20. Finger, M., & Svarin, D. (2010). Transnational Corporations and the Global Environment. Oxford Research Encyclopedia of International Studies. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.489>
21. Gibbons, J. (1999). LANGUAGE AND THE LAW. Annual Review of Applied Linguistics, 19, 156–173. <https://doi.org/10.1017/s0267190599190081>
22. Hedley, R. a. (1999). Transnational Corporations and Their Regulation: Issues and Strategies1. International Journal of Comparative Sociology, 40(2), 215–230. <https://doi.org/10.1177/002071529904000202>
23. Johnson, T. N. (2019). The Dakota Access Pipeline and the Breakdown of Participatory Processes in Environmental Decision-Making. Environmental Communication, 13(3), 335–352. <https://doi.org/10.1080/17524032.2019.1569544>
24. Kuijer, M. (2001). The International Covenant on Civil and Political Rights – Cases, Materials, and Commentary, by S. Joseph, J. Schultz and M. Castan, Oxford University Press, Oxford, 2000, ISBN 0-19-826774-6, xxxvi and 745 pp., UK£75. Leiden Journal of International Law, 14(2), 491–493. <https://doi.org/10.1017/s0922156501240254>
25. Lennane, J. (2012). What Happens to Whistleblowers, and Why. Social Medicine - Health for All, 6(4). https://www.bmartin.cc/dissent/documents/Lennane_what2.pdf
26. Michelson, E. (2006). The Practice of Law as an Obstacle to Justice: Chinese Lawyers at Work. Law Society Review, 40(1), 1–38. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5893.2006.00257.x>
27. Murdie, A. (2013). Environmental Law and Citizen Action. In Routledge eBooks. Informa. <https://doi.org/10.4324/9781315066707>
28. Near, J. P., & Miceli, M. P. (1986). Retaliation against whistle blowers: Predictors and effects. Journal of Applied Psychology, 71(1), 137–145. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.71.1.137>
29. Newell, P. (2001). Access to Environmental Justice?Litigation against TNCs in the South. IDS Bulletin, 32(1), 83–93. <https://doi.org/10.1111/j.1759-5436.2001.mp32001010.x>
30. Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). (2016, November). Native Americans facing excessive force in North Dakota pipeline protests – UN expert. United Nations. <https://www.ohchr.org/En/News/2016/11/Native-Americans-Facing-Excessive-Force-North-Dakota-Pipeline-Protests-Un-Expert>
31. Pegg, S. (1999). The Cost of Doing Business: Transnational Corporations and Violence in Nigeria. Security Dialogue, 30(4), 473–484. JSTOR. <https://doi.org/10.2307/44472469>
32. Ruhl, J. B., Katz, D. M., & Bommarito, M. J. (2017). Harnessing legal complexity. Science, 355(6332), 1377–1378. <https://doi.org/10.1126/science.aag3013>
33. Sadl, U., & Hink, S. (2013). Precedent in theSui GenerisLegal Order:A Mine Run Approach. European Law Journal, 20(4), 544–567. <https://doi.org/10.1111/eulj.12075>
34. Schwartz, M. (2021). International Legal Protection for Victims of Environmental Abuse. Yale.edu, 18, 15. <https://doi.org/yjil/vol18/iss1/15>

35. Schwartz, M. L. (1993). International legal protection for victims of environmental abuse. *Yale Journal of International Law*, 18(1), 355–388. https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/yjil18&div=20&g_sent=1&casa_token=&collection=journals
36. Stygall, G. (2020). Legal writing: complexity. Routledge EBooks, 32–47. <https://doi.org/10.4324/9780429030581-5>
37. T. Fisher, C., Hill, J. B., & Feinman, G. M. (2022). The Archaeology of Environmental Change. In Biodiversity Heritage Library (Smithsonian Institution). Smithsonian Institution. <https://doi.org/10.2307/j.ctv2k88sk5>
38. The Global Climate Change Litigation database . (2017). Energy Transfer Equity, L.P. v. Greenpeace International. Climate Change Litigation. <https://climatecasechart.com/case/energy-transfer-equity-lp-v-greenpeace-international/>
39. van Loon, H. (2018). Principles and building blocks for a global legal framework for transnational civil litigation in environmental matters. *Uniform Law Review*, 23(2), 298–318. <https://doi.org/10.1093/ulr/uny020>
40. Van Schaack, B. (2004). With All Deliberate Speed: Civil Human Rights Litigation as a Tool for Social Change. *Vanderbilt Law Review*, 57(6).
41. Water Protector Legal Collective. (2017, June 17). DAPL SLAPP suit against water protectors dismissed. <https://www.waterprotectorlegal.org/post/dapl-slapp-suit-against-water-protectors-dismissed>
42. Wells, E. (2010). The Archaeology of Environmental Change: Socionatural Legacies of Degradation and Resilience. *Journal of Ecological Anthropology*, 14(1), 99–100. <https://doi.org/10.5038/2162-4593.14.1.9>
43. Yilmaz, C. (2024). Should the European Court of Human Rights Treat the Anonymous and the Absent Witness Equally? The Application of the Same Three-Step Test. *Groningen Journal of International Law*, 10(2), 31–50. <https://doi.org/10.21827/gro-jil.10.2.31-50>

DIRBTINIO INTELEKTO NAUDOJIMAS TEISMO PROCESSE

Eva Armonaitytė, Vaidvilė Bodnar

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto II kurso studentės

Saulėtekio al. 9, 1 rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: eva.armonaityte@tf.stud.vu.lt ; vaidvile.bodnar@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinė kuratorė dokt. Akvilė Medvedevaitė

El. paštas: akvile.medvedevaitė@tf.vu.lt

Anotacija. Moksliniame darbe analizuojamas dirbtinio intelekto reglamentavimas bei jo naudojimas teismo procese, remiantis Europos sąjungos bei Jungtinių Amerikos Valstijų teisinėmis gairėmis. Aptariamos dirbtinio intelekto galimybės padidinti teisinių procesų efektyvumą, optimizuoti bylų analizę bei užtikrinti sprendimų skaidrumą. Kartu identifikuojamos ir esminės tokio dirbtinio intelekto naudojimo rizikos- šališkumas, skaidrumas ir sprendimų patikimumas, kas atsakingas už dirbtinio intelekto klaidas. Darbe yra nagrinėjami iššūkiai susiję su dirbtinio intelekto reglamentavimu bei svarstoma, ar dirbtinis intelektas turėtų likti tik pagalbine priemone, ar atsižvelgiant į teises ir etines ribas visgi gali tapti savarankišku objektu galinčiu priimti sprendimus.

Raktiniai žodžiai: dirbtinis intelektas, teisinis reglamentavimas, teismo procesas, deepfake.

Abstract. This research paper analyzes the regulation of artificial intelligence and its use in court proceedings based on legal guidelines from the European Union and the United States. It discusses the potential of artificial intelligence to increase the efficiency of legal processes, optimize case analysis, and ensure transparency of decisions. At the same time, the fundamental risks associated with the use of artificial intelligence are identified: bias, transparency, and the reliability of decisions, as well as who is responsible for errors made by artificial intelligence. The paper examines the challenges associated with the regulation of artificial intelligence and considers whether artificial intelligence should remain only an auxiliary tool or, considering legal and ethical limits, can become an independent entity capable of making decisions.

Keywords: artificial intelligence, legal regulation, judicial process, deepfake.

Ivadas

Dirbtinis intelektas (toliau - **DI**) greitai tapo kiekvieno iš mūsų gyvenimo dalimi: jis veikia, kaip mūsų psichologas, sudaro apsipirkinėjimo sąrašus, rašo žinutes, kuria nuotraukas. DI yra robotas, kuris mąsto, kaip žmogus ir sąveikauja su žmonėmis suprasdamas jų poreikius iš turimos patirties (Talley, N. B. 2016). Taigi, jei dirbtinis intelektas mąsto, kaip žmogus, semiasi iš žmogaus išminties ar jis gali priiminėti svarbius teisinius sprendimus? DI konsolidacija į šių dienų teismo procesą kelia tiek pat vilčių, kiek ir rimtų iššūkių. Viena vertus, DI turi galimybes pagreitinti teisinio proceso eigą, padėti teisininkams analizuoti bylas bei identifikuoti svarbiausius teisinius precedencius. Kita vertus, daug svarbių teisinių ir etinių klausimų kelia DI sprendimų patikimumas ir galimos sistemos klaidos.

Šios temos **aktualumas** pasireiškia tuo, kad DI sparčiai vystosi, jis vis dažniau integruojamas į įvairovę sričių, tad nuolat aptinkamos naujos, precedento neturinčios situacijos. Pavyzdžiui, pasaulyje jau yra atsiradusi ne viena byla, kurioje DI tampa nusikaltimo įrankiu. 2023 m. išgarsėjo byla, kuomet Ispanijoje keli mokyklinio amžiaus berniukai DI pagalba sukūrė ir dalinosi savo nepilnamečių klasiškių pornografinėmis nuotraukomis „WhatsApp“ platformoje. Taip vadinamos „deepfakes“ - tai personalizuotos medijos kūrinys, kuriame nuotraukoje ar vaizdo įrašė esančiam asmeniui DI pagalba suteikiamas kito asmens balsas arba veido bruožai. Toks DI intelekto naudojimas sukelia daug problemų bei diskusijų. Kaip „deepfakes“ ir DI keičia teisinį pasaulį?

Tyrimo tikslai- išanalizuoti DI reglamentavimą bei jo taikymą teismo procese, įvertinti DI naudojimo teismo procese privalumus ir trūkumus, nustatyti DI pagrindines rizikas ir spragas naudojant jį teisinėje praktikoje, išanalizuoti atsakomybės klausimą DI klaidos atveju. **Tyrimo objektas**- DI technologijų taikymas teismo procese, reglamentavimas ir dėl to kylančios etinės problemos. Šiame straipsnyje nagrinėjamos Europos Sąjungos (tekste minima, kaip **ES**) bei Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau - **JAV**) DI reglamentavimo gairės pasitelkiant **tyrimo metodus**- lyginamąją ir dokumentų, įvykių analizę. Aprašomos grėsmės, kurios gali kilti dėl DI sistemų klaidų bei aptariamos DI taikymo teismo procese spragos, kurios mums parodo, kad visgi ši technologija, nepaisant didelio potencialo, vis dar veikia ribotai, o kartais net šališkai sprendžiant sudėtingas bylas. Ar DI gali veikti kaip pagalbinė priemonė teisininkams, o gal turi būti visiškai atribotas nuo teisinio proceso?

1. Dirbtinio intelekto reglamentavimas

1.1. Europos Sąjungos dirbtinio intelekto aktas

Europos Parlamento patvirtintas ES DI aktas įsigaliojo 2024 m. rugpjūčio 2 d. ir yra pirmasis pasaulyje teisės aktas dėl DI, kuriuo siekiama užtikrinti, kad DI sistemos

būtų saugios, etiškos bei patikimos. Šio reglamento tikslas – pagerinti vidaus rinkos veikimą ir skatinti į žmogų orientuoto ir patikimo DI įsisavinimą, kartu užtikrinant aukšto lygio sveikatos, saugos, Chartijoje įtvirtintų pagrindinių teisių apsaugą, įskaitant demokratiją, teisinę valstybę ir aplinkos apsaugą nuo žalingo DI sistemų poveikio Sąjungoje, ir remiant inovacijas (DI akto 1 straipsnis). Reglamente siekiama užtikrinti, jog DI sistemos būtų kuriamos ir naudojamos atsakingai, yra nustatomos pareigos DI technologijų tiekėjams ir diegėjams bei reglamentuojamas leidimų išdavimas DI sistemoms ES bendrojoje rinkoje. Šiuo teisės aktu skatinamos inovacijos, DI diegimas ir mažinama su DI susijusi rizika- šališkumas, diskriminacija ir atskaitomybės spragos.

Reglamente yra nustatomos keturios kategorijos DI rizikos lygiui nustatyti bei atitinkamai taikomos skirtingos joms taisyklės: minimalios rizikos DI, kuris rizikos nekelia bei nėra reglamentuojamas, tai pavyzdžiui DI grindžiami žaidimai ar brukalo filtrai, į šią kategoriją patenka didžioji dauguma šiuo metu ES naudojamų DI sistemų. DI sistemoms, kurios kelia nedidelę riziką, pavyzdžiui pokalbių robotams ar DI sistemoms generuojančioms turinį, taikomos skaidrumo pareigos- naudotojai turi būti informuoti, kad šių sistemų turinys buvo sugeneruotas DI, kad galėtų priimti informaciją pagrįstą sprendimą tęsti arba atsitraukti. Paslaugų teikėjai taip pat turi užtikrinti, kad DI sukurtas turinys būtų atpažįstamas.

Be to, DI sukurtas tekstas, paskelbtas siekiant informuoti visuomenę viešojo intereso klausimais, turi būti pažymėtas kaip dirbtinai sukurtas. Didelės rizikos sistemos, kurios yra naudojamos ligoms diagnozuoti, autonominiam vairavimui ir nusikalstamoje veikloje dalyvaujančių asmenų arba asmenų, kurių atžvilgiu atliekama tyrimai, biometriniam tapatybės nustatymui, turi atitikti griežtus reikalavimus ir jiems turi būti nustatytos pareigos- skaidrumas, sistemų testavimas, žmogaus vykdoma priežiūra. Nepriimtina rizika laikoma draudžiama naudoti ES, tai tokios DI sistemos, kurios kelia grėsmę asmens saugumui, teisėms, pragyvenimo šaltiniams. Čia kalbama apie kognityvinį manipuliavimą elgsena, kriminologinį prognozavimą, emocijų atpažinimą darbo vietoje bei švietimo įstaigose bei piliečių vertinimą. Nuotolinio biometrinio tapatybės nustatymo naudojimas viešosiose erdvėse teisėsaugos tikslais iš esmės draudžiamas. Griežtai apibrėžtos ir reglamentuojamos siauros išimties, pavyzdžiui, kai būtina ieškoti dingusio vaiko, užkirsti kelią konkrečiai ir neišvengiamai terorizmo grėsmei arba nustatyti sunkios nusikalstamos veikos vykdytoją ar įtariamąjį, nustatyti jų buvimo vietą, nustatyti jų tapatybę ar patraukti juos baudžiamojon atsakomybėn. Tokiam naudojimui reikalingas teisminės ar kitos nepriklausomos institucijos leidimas ir taikomi atitinkami laiko, geografinės aprėpties ir duomenų bazių, kuriose atliekama paieška, apribojimai.

1.2. Dirbtinio intelekto reglamentavimas Jungtinėse Amerikos Valstijose

Šiuo metu JAV nėra išsamių federalinių teisės aktų ar taisyklių, reglamentuojančių DI technologijų kūrimą arba konkrečiai draudžiančių ar ribojančių jų naudojimą. Vis dėlto JAV Kongrese svarstoma daugiau kaip 120 DI įstatymų projektų, apimančių įvairius klausimus. Nepaisant to, egzistuoja įvairios sistemos ir gairės, kuriomis vadovaujasi reguliuojamas DI. Viena iš tokių gairių vadinasi „AI Bill of Rights“, kuris yra skirtas padėti kurti politiką ir praktiką, kuri apsaugotų piliečių teises ir skatintų demokratines vertybes diegiant ir valdant automatines sistemas. Šį aktą sudaro penki pagrindiniai principai, kuriais remiantis galima vadovautis kuriant, naudojant ir diegiant DI sistemas: Saugios ir veiksmingos sistemos principas. Automatizuotos sistemos turėtų būti kuriamos konsultuojantis su įvairiomis suinteresuotomis šalimis ir ekspertais, kad būtų nustatytas galimas poveikis, ir sukurto taip, kad apsaugotų nuo nenumatyto, tačiau numanomo poveikio, įskaitant netinkamą duomenų naudojimą. Antras principas- algoritminio diskriminavimo apsauga. Automatizuotose sistemose turėtų būti numatytas aktyvus, nepriklausomas teisingumo vertinimas ir paprasta kalba pateikiamos ataskaitos algoritminio poveikio vertinimo forma, įskaitant skirtumų testavimo rezultatus ir informaciją apie jų mažinimą, kuri turėtų būti skelbiama viešai, kai tik įmanoma, siekiant patvirtinti šias apsaugos priemones. Be to, turi būti ir duomenų privatumas. Vartotojai turėtų būti apsaugoti nuo piktnaudžiavimo duomenų rinkimo praktika per integruotas apsaugos priemones, o duomenų rinkimas turėtų atitikti pagrįstus lūkesčius. Pranešimo ir aiškinimo principas, kai automatizuota sistema yra naudojama, naudotojams turėtų būti pranešama paprasta kalba, kurioje aprašomas bendras sistemos veikimas ir automatizavimo vaidmuo, už sistemą atsakingas asmuo ar organizacijos ir paaiškinami rezultatai bei žmogiškosios alternatyvos, svarstymas ir atsarginis variantas. Vartotojai turėtų turėti galimybę atsisakyti sistemų ir prireikus turėti galimybę pasikalbėti su asmeniu. Svarbu paminėti, jog po prezidento D. Trumpo atėjimo į valdžią minėtos reguliacijos gali pasikeisti.

1.3. Europos Sąjungos ir Jungtinių Amerikos Valstijų dirbtinio intelekto reguliavimo skirtumai

ES DI reguliavimas remiasi išsamią teisine sistema su aiškiais reikalavimais ir draudimais, o JAV reguliavimas kol kas apsiriboja gairėmis ir atskirų įstatymų projektais. Europos Sąjunga griežtai reglamentuoja didelės rizikos DI sistemas, pavyzdžiui, autonominį vairavimą ar medicininę diagnostiką, reikalaujant skaidrumo, žmogaus priežiūros ir testavimo, deja, šie klausimai JAV visuotinio reglamento neturi. ES griežtai draudžia tam tikras DI sistemas, keliančias nepriimtina riziką, pavyzdžiui, krimino-

loginį prognozavimą ar emocijų atpažinimą darbo vietose, tuo tarpu JAV šiuo metu nėra teisės aktų, kurie vienareikšmiškai uždraustų konkrečias DI naudojimo sritis. JAV „AI Bill of Rights“ numato algoritminės diskriminacijos apsaugą, pranešimo apie DI naudojimą principą ir žmogaus alternatyvos galimybę, kol ES DI aktas įpareigoja kūrėjus užtikrinti DI skaidrumą ir atsakomybę. Apibendrinant galima teigti, jog JAV DI reglamentavimas yra ne toks platus bei reglamentuojamas, kaip Europos Sąjungoje. JAV asmenys turi didesnę laisvę kuriant bei naudojantis DI programomis, žmogaus teisių apsauga nėra pagrindinė vertybė, priešingai nei ES.

2. Kaip dirbtinis intelektas gali būti naudojamas teismo procese?

Ateityje labai nedaug, ar galbūt nei viena, veikla nebus vykdoma neprisijungus prie interneto (E. Cash 2021). Teisingumas taip pat nėra išimtis. Tiesioginis DI technologijų taikymo teismo procese tikslas - išspręsti problemą, kad teismai turėtų galimybę nagrinėti mažiau bylų. Integruojant DI technologijas į teismo posėdžių salę galima padidinti veiksmingumą ir tikslumą. DI priemonėmis galima automatizuoti daug laiko užimančias veiklas, pavyzdžiui, teisinius tyrimus ir dokumentų analizę, taip sumažinant teisininkų darbo ir laiko poreikį (Lupiañez-Villanueva ir kt., 2018). Dėl tokio veiksmingumo padidėjimo bylos gali būti sprendžiamos sparčiau, o teisiniai procesai - sklandžiau. Sprendimų priėmimas: DI sistemos gali padėti priimti teisinius sprendimus analizuodamos didelių duomenų kiekius ir teikdamos informaciją, kuri teisėjams ar advokatams gali būti neakivaizdi. DI algoritmai gali nustatyti dėsningumus, sąsajas ir precedentes, kad paremtų teisinius argumentus ir padėtų numatyti bylos baigtį (Katz et al., 2017). Dėl šių patobulintų gebėjimų priimti sprendimus galima priimti nuoseklesnius ir objektyvesnius sprendimus. Teisingumo vykdymas: DI technologijos gali išplėsti galimybes kreiptis į teismą, nes suteikia teisinę pagalbą asmenims, kurie gali neturėti lėšų samdyti teisinio atstovo. Pokalbių robotai, virtualūs asistentai ir DI valdomos internetinės platformos gali teikti teisinę informaciją, patarimus ir net pamatines teises konsultacijas (Hendler et al., 2018). Tokia didesnė prieiga prie teisiųjų išteklių gali padėti sumažinti atotrūkį teisingumo srityje ir suteikti žmonėms galimybę veiksmingai orientuotis teisiniuose procesuose.

Teismo procesas yra aiškinamas, kaip teisės aktais nustatyta teismo veikla nagrinėjant teismo kompetencijai priskirtas bylas. Teismo procese vykdomas teisingumas vadovaujantis bylų nagrinėjimo kolegialumo, teismų ir teisėjų nepriklausomumo, lygybės prieš įstatymą ir teismą, teismo nekeičiamumo principais, kiekvieno asmens teise į teisminę gynybą, nešališką, viešą ir greitą teismą, teisę į procesą nacionaline kalba, teismo proceso žodiškumą ir nepertraukiamumą, rungtynišką procesą ir teismo sprendimų privalomumą. Kyla klausimas, ar teikiant nuomones ir priimant sprendimus DI teismo procese taip pat kaip ir teisėjas galėtų būti nešališkas ir nepriklausomas ar, galbūt, sukurti algoritmai tobuli būti taip pat negali.

Nors Lietuvoje dar nėra atvejų, kuomet teisme ar teismo procese buvo naudojamas DI, tačiau nacionalinės teismų administracijos 2022-2024 metų strateginiame veiklos plane yra įtvirtinti veiklos prioritetai, kurie sąlygoja, kad jų įgyvendinimas prisidės prie teisinės sistemos efektyvumo ir veiksmingumo užtikrinimo. Vienas iš tokių *expressis verbis* įtvirtintų veiklos prioritetų – siekis teismuose plėtoti informacinių technologijų panaudojimą. Remiantis šiuo prioritetu, kyla klausimas, ar DI gali būti informacinių technologijų taikymo sudedamoji dalis (G. Klimaitė, 2022), nes užsienio valstybėse šis fenomenas yra pastebimas vis dažniau. JAV DI technologijų naudojimas teismų srityje yra gana populiarus, yra investuojamos lėšos į šių technologijų kūrimą tiek civiliniame, tiek baudžiamajame procese. Viena iš tokių sistemų – COMPAS (Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions) vertina pakartotinio nusikalstamumo riziką pagal skalę nuo 1 iki 10. Remdamiesi jos rekomendacijomis, teisėjai priima sprendimus dėl kardomųjų priemonių ir paleidimo lygtinai. Vertinimas atliekamas remiantis asmens duomenų analize atsižvelgiant į 137 veiksnius, tokius kaip lytis, amžius, išsilavinimas, teistumas, socialinė aplinka ir kt. Pažymima, kad rasė nenaudojama. Šie balai daro didelę įtaką kaltinamųjų gyvenimui: kaltinamieji, kurie priskiriami vidutinės arba didelės rizikos grupei, t. y. surinkę 5-10 balų, dažniau sulaikomi laukiant teismo proceso, nei surinkę 1-4 balus – mažos rizikos kaltinamieji. Taigi, ši sistema padeda teisėjams nustatyti teisingas bausmes už įvairius nusikaltimus, bet teisėjo rolė vis dar išlieka svarbi, nes ne DI, o asmuo priima galutinį sprendimą. Nors DI technologijos gali pagerinti teismo procesų efektyvumą ir prieinamumą tiek teisėjams, tiek paprastiems teisinės pagalbos ieškantiems asmenims, būtina užtikrinti, jog DI technologijos būtų naudojamos atsakingai, remiantis žmogaus teisių, etikos normų ir teisinio reguliavimo reikalavimais.

3. Dirbtinio intelekto naudojimo teismo procese keliama iššūkiai

3.1. Dirbtinio intelekto šališkumas

Teisėjas, gaudamas bylą, turi susipažinti su ja, įvertinti šalių argumentus, įrodytus, pritaikyti tinkamus įstatymus, surasti ir pritaikyti precedentes ir galiausiai priimti sprendimą, kuris turės tam tikrų pasekmių ginčo šalims. Šis procesas vienam teisėjui gali kartotis iki kelių šimtų kartų per metus. Atsižvelgiant į bylų kiekį ir į žmogišką teisėjo prigimtį, klaidų atsiradimas tampa neišvengiamas. Teismo procesas taip pat kainuoja, tiek laiko, tiek pinigų. Dauguma žmonių nepasinaudoja savo teise kreiptis į teismą vengdami išlaidų bei ilgai užsitęsiančio proceso. Tad DI pritaikymas šioje srityje būtų išskirtinai vertingas. DI nemiega, nepavargsta, geba greitai, vienu metu apdoroti didelį kiekį informacijos, ją išfiltruoti ir pritaikyti, jis griežtai remiasi tik teise ir tai galėtų pašalinti sprendimų šališkumą, jų nepastovumą tarp skirtingų

teismų, logines klaidas. Bet vis dėlto, DI intelektą riboja žmonių sukurtas dizainas ir įvesti duomenys (Xu, Z. 2021).

Viena vertus, vienas iš esminių DI bruožų – emocijų nebuvimas – gali būti laikomas pranašumu teisės taikymo srityje. Teisėjai gali būti šališki, nekompetentingi, jiems įtaka gali daryti jų išankstiniai įsitikinimai, politiniai požiūriai, asmeninė patirtis, ir gal net gi ką jie suvalgę pusryčiams: 2011 m. buvo atliktas tyrimas dėl pašalinių veiksmų priimant teismo sprendimus ir buvo nustatyta kad palankių sprendimų priėmimas padidėja iki 65% po pietų pertraukos (Danziger, Levav, 2011). DI neturi įtakos jokie žmogiškieji pašaliniai veiksniai. DI sistemos veikia apdorodamos didelius duomenų kiekius, analizuodamos tuos duomenis koreliacijai ir modeliams nustatyti ir naudojamos šiuos modelius būsimoms būsenoms prognozuoti. DI imituoja žmogaus neuroninius tinklus, kurių architektūra susideda iš 3 stadijų: pirmą, indėlis, šioje stadijoje DI priima duomenis, kuriuos turi apdoroti; antra, paslėptoji stadija – čia DI gautus duomenis analizuoja, atpažįsta ryšius tarp jų; trečia, išvesties stadija, kurioje DI pateikia galutinį gautos užduoties rezultatą (Abraham, 2005). Teismo kontekste, pagal šią sistemą, DI veiktų pirmiausia apdorodamas didelį kiekį teisės šaltinių (teisinius precedentes, įstatymus, jurisprudenciją) bei pačią bylą (faktines aplinkybes, šalių argumentus, įrodymus). Antroje stadijoje DI atliktų sudėtingą teisinį argumentavimą ir analizę, kurioje susietų teises šaltinius su gauta konkrečia byla. Galutinėje stadijoje DI pateiktų galutinį teismo sprendimą. Tad teoriškai verdiktas būtų pasiektas be jokių pašalinių veiksnių, su kuriais susiduria žmogus. Pagal šį požiūrį DI galėtų būti laikomas teisingiausiu ir sąžiningiausiu „teisėju“, kuriam šališkumas iš esmės nebūdingas. Toks vertinimas būtų pagrįstas tik tuo atveju, jei visa DI naudojama informacija būtų visiškai teisinga, išsami ir nešališka. Tačiau ši didelė duomenų bazė DI yra pateikiama iš senų sprendimų, kuriuos priėmė žmonės teisėjai. Taigi šališkumas neišnyksta, nes DI remiasi sena informacija, kuri gali būti šališka. Tai iliustruoja minėta COMPAS sistema. Remiantis ne pelno siekiančios organizacijos Pro-Publica atliktu tyrimu, sistema dvigubai dažniau prognozuoja juodaodžių recidyvą nei baltaodžių, taip pat vienodai dažnai pateikia nepalankias prognozes juodaodžiams ir palankias baltaodžiams. Tokia klaida atsirado ne dėl neteisingos recidyvo tikimybės apskaičiavimo formulės, o dėl kriterijų, kuriuos sistemos kūrėjai įtraukė į šį algoritmą, taip pat dėl duomenų atrankos klaidos. Taigi, galima teigti, kad nors DI integravimas į teisinį sprendimų priėmimo procesą gali žadėti daug privalumų – greitį, pastovumą, atsparumą emociniam, fiziniam nuovargiui bei išankstiniam šališkumui, praktikoje šie pažadai yra riboti, nes DI veikimo pagrindas – žmonių sukurti algoritmai bei seni duomenys – jau gali būti užkoduoti su šališkumu. Todėl, nors DI gali pašalinti kai kuriuos žmogaus sprendimų priėmimo proceso trūkumus, jis pats nėra apsaugotas nuo sisteminio šališkumo ir neturi gebėjimo savarankiškai kritiškai vertinti duomenų kokybės ar etinių aspektų.

3.2. Dirbtinio intelekto spragos

Ieškant tinkamos teisės normos, gali paaiškėti, kad tokios normos teisės sistemoje nėra. Situacija, kai tam tikrų asmenų santykiai patenka į teisinio reguliavimo sritį, tačiau nėra sureguliuoti teisinėmis priemonėmis, vadinama teisinio reguliavimo spraga. Esant būtinybei rasti teisinę taisyklę, kai jos nėra, ir išspręsti teisinį klausimą teismai dažniausiai taiko analogiją (Lastauskienė, 2020, p. 129). Kyla dvejonė, ar DI, susidūrus su spraga, gebėtų saugiai ją išspręsti, ar jis gebėtų saugiai taikyti analogijas taip kaip gebėtų žmogus.

Tam, kad priimti teismo sprendimą, ne visada pakanka vien teisės. Visada atsiranda naujų, precedento neturinčių situacijų, kurioms išspręsti neužtenka vien žinių apie taisykles ir žinių apie taisyklių pritaikymą. Kad sprendimo priėmėjas gebėtų išspręsti kompliktuotus naujas situacijas, jis turi būti sukaupęs, ne tik teisinių, bet ir empirinių žinių, kurios įgyjamos tik per žmogišką patirtį (Buckland, 2023). Teoriškai, bylas galima skirstyti į sunkias ir lengvas. Lengvos bylos yra primityvios, pasižyminčios nekomplikuotais teisiniais klausimais, kurių atsakymai akivaizdūs, jas išspręsti užtenka pritaikyti atitinkamą teisinę normą (Mikelėnas, 1999 cituoja Strikaitė, 2022, p. 21). Sunkios bylos yra situacijos, kuriose teisė gali būti interpretuota skirtingai, tai situacijos, kurių atveju kompetentingų teisininkų nuomonė gali išsiskirti (HLA Hart 1994, cituoja Strikaitė, 2022, p. 275). Sunkių bylų atveju, nėra akivaizdaus atsakymo ir teisininkai turi remtis savo ilgametę teisine patirtimi ir empirinėmis žiniomis, kad priimtų pagrįstą, geriausiai atitinkantį teisę ir jos principus, sprendimą. DI negali įkūnyti šių savybių, kurios priklauso išskirtinai tik žmogui. Ne visos žinios gali būti išreikštos duomenų pavidalu (Xu, 2021). Tuo pačiu, šios žmogiškos savybės, patirtis yra raktas, kuris leidžia teisėjams išspręsti sunkias bylas. Tad iš to seka, kad DI byloms spręsti galėtų būti pritaikytas tik lengvoms byloms, t.y. byloms, kurių sprendimo strategijos ir atsakymai yra akivaizdūs, nuspėjami.

Lengvų bylų sprendimas DI būtų ir saugesnis. Jis veiktų pagal struktūrizuotą sistemą, pagal kurią jis buvo užprogramuotas, nepaliekant vietos DI pačiam pavojingai interpretuoti, kas teisinga ir kas neteisinga. DI kūrėjai negali užprogramuoti visų įmanomų situacijų su kuriomis susidurs DI, negali užprogramuoti kiekvienai situacijai teisingo atsakymo. Žinoma, DI mokosi, jis dirba su duomenimis, kurie jam buvo įdiegti, juos pritaiko, įgyja vis daugiau patirties ir aptikus nepažįstamą situaciją taiko išmokus elgesio modelius. Tačiau DI neturi moralės, neturi vidinių stabdžių, kuriuos turi žmogus, tad aptikus nenumatytą situaciją, sunku pasakyti, ar DI gebės ją teisingai išspręsti. Pavyzdžiui, panaši dilema aptinkama ir genų inžinerijoje. Viena iš šių dienų ekologinių problemų yra GMO (genetiškai modifikuotų organizmų) tarša. GMO yra organizmas, kuriame genetinė medžiaga yra pakeista tokiu būdu, kuris paprastai nepasitaiko poruojantis ar natūralios rekombinacijos atveju. Genetiškai modifikuoti organizmai nėra natūralūs, jie, kitaip nei kiti organizmai, nėra stabdomi natūralios

atrankos būdu. Taigi, jie neveikia pagal gamtos taisykles. GMO poruodamiesi su genetiškai nemodifikuotais organizmais gali sukurti nenusipėjamų, nepageidaujamų, kenksmingų ir, gamtos atžvilgiu, neteisingų organizmų. DI, panašiai, susidūrus su spraga, gali išspręsti situaciją jo duomenimis teisingai, tačiau jo sprendimas gali nederėti su teisine ekosistema. Tai iliustruoja DI haliucinacijos reiškinys - kai dideli kalbos modeliai suvokia užklausas neteisingai ir pateikia neegzistuojančius sprendimus ar sukuria nesąmoningus arba visiškai netikslius rezultatus, kitaip tariant, programa „haliucionuoja“ atsakymą. Kadangi teisėje reikia remtis teisėtais argumentais ir tikrais faktais, šis fenomenas keltų nemažai kliūčių norint pritaikyti DI. Dėl šių haliucinacijų jau nukentėjo teisininkai „Mata v Avianca“ byloje. 2022 metais Roberto Mata pateikė ieškinį prieš „Avianca“ oro linijas dėl fizinio sužalojimo, kurį patyrė skrydžio metu. Remdamasi Monrealio konvencija, „Avianca“ pateikė prašymą atmesti ieškinį, teigdamą, kad buvo praleistas ieškinio terminas. Tačiau Roberto Mata advokatas Schwartzas surado argumentų, jog, kadangi „Avianca“ buvo iškelta bankroto byla, ieškinio senaties terminas turėjo būti sustabdytas, jis citavo analogiškas bylas ir jų teismo sprendimus, kurie pagrindė šį faktą. Vėliau paaiškėjo, kad Schwartzo pateikti precedentai neegzistuoja, paaiškėjo, jog advokatas savo argumentams pagrįsti naudojo „ChatGPT“ programą, kuri sufabrikavo pateiktas bylas. Kai teismas Schwartzą konfrotavo, jis prisipažino naudojęs šią programą, kad papildytų savo teisinių šaltinių paiešką, nes pats nerado kuo remtis byloje, jis teigė, jog nenutuokė, kad „ChatGPT“ gali sufabikuoti informaciją, tad jos jis net nepatikrino. Teismas už šiuos veiksmus atsakingiems advokatams skyrė 5000 JAV dolerių baudą ir nurodė jiems per 14 dienų nuo teismo nutarimo išsiųsti laiškus ieškovui Roberto Mata ir teisėjams, kurių vardai buvo naudojami sufabikuotose teisinėse nuomonėse ir informuoti juos apie šiuos įvykius bei apie teismo nutarimą. Šiuo atveju DI pateko į nežinomą sferą ir kad užpildyti spragas sukūrė neegzistuojančią informaciją. Pagal jo algoritmus, užduotis buvo atlikta teisingai, sukurtos bylos iš tiesų padėjo advokato argumentui, kad ieškinio senaties terminas turėjo būti sustabdytas. Deja, teisme negalima remtis sufabikuotais įrodymais. „ChatGPT“ negebėjo teisingai susitvarkyti su užduotimi, pateikė klaidingą informaciją ir dėl savo trūkumų negalėjo numatyti, kodėl tai nederėtų su realiu pasauliu. Tad leisti DI pačiam, be žmogiškojo veiksnio, priimti sprendimus būtų pavojinga, nes, kadangi jis neturi „stabdžių“, negalima juo pasitikėti, jog jis gebės teisingai interpretuoti situaciją.

Taigi, kadangi DI limituotas, t.y. gali remtis tik sena informacija, susidūrus su naujovėmis jis gali padaryti klaidų, kurios žmogaus pasaulyje nepriimtinos. Todėl DI negali būti leistas savarankiškai spręsti bylą, kurios yra sunkios, kurios gali būti interpretuotos skirtingai. DI saugiausiai veiktų naudojant jį kaip įrankį spręsti byloms, kurių sprendimo sistema ir atsakymai yra aiškūs.

3.3. Atsakomybės pasiskirstymo problematika naudojant dirbtinį intelektą

Pagal Europos Sąjungos Dirbtinio intelekto aktą „ChatGPT“ papuola į nedidelės rizikos kategoriją, jam keliami reikalavimai – skaidrumas. Šie reikalavimai patenkinami: naudojimo sąlygose yra nurodyta, jog jo paslaugų rezultatas ne visada tikslus ir kad naudotojai neturėtų pasikliauti šiuo rezultatu kaip vieninteliu tiesos ar faktinės informacijos šaltiniu arba profesionalių patarimų pakaitalu. Tad programos vartotojams tenka atsakomybė įvertinti rezultato tikslumą. „Mata v Avienca“ bylos atveju dirbtinio intelekto programa buvo naudota ne pagal paskirtį, programos kūrėjai niekad nebuvo įsipareigoję teikti profesionalios teisinės pagalbos. Taigi, kadangi „ChatGPT“ nėra oficialus teisinis ekspertas, atsakomybė dėl jo klaidų krito ant teisininkų pečių. Tokioje hipotetinėje situacijoje, kurioje „ChatGPT“ išties būtų oficialus pagalbininkas teisės klausimais, kyla klausimas, kas įvyktų, jeigu jis padarytų klaidą: kam tektų prisiimti atsakomybę už žalą – programos kūrėjams ar jos naudotojams?

Pabrėžtina, kad visiškai savarankiška DI įranga, skirta teisei pagalbai šiuo metu negali egzistuoti: jeigu DI sistema veiktų kaip teisėjas be žmogaus atliekamos priežiūros, ji papultų į nepriimtinos rizikos kategoriją ir būtų draudžiama naudoti Europos Sąjungoje, nes ji keltų grėsmę asmens teisėms, keltų grėsmę teisei į teisingą procesą. Tačiau, jeigu DI sistema veiktų kaip pagalbinė priemonė teisėjui, t.y. tik analizuotų bylas, ieškotų tinkamų precedentų, įstatymų, siūlytų sprendimus, bet nebūtų galutinis teismo sprendimo priėmėjas, tai ši sistema papultų tik į aukštos rizikos kategoriją. Į šią kategoriją patenkančios sistemos nėra draudžiamos ES, bet joms keliami itin aukšti reikalavimai – skaidrumas, sistemų testavimas, žmogaus vykdoma priežiūra. Jeigu reikalavimų nesilaikoma ir atsiranda žala, atsakomybė tenka DI sistemos kūrėjams¹.

Teoriškai, jeigu laikomasi visų dirbtinį intelektą reglamentuojančių teisės aktų, klaidos, ir kartu su ja žalos, turėtų nebūti. Vis dėlto, net ir laikantis visų griežtų reikalavimų, žalos atsiradimo galimybė išlieka. Išlieka rizika, jog DI atliks veiksmus, kurių kūrėjai negalėjo numatyti. Tai ypač akivaizdu savarankiškai save vairuojančių automobilių atveju – nors šie automobiliai yra užprogramuoti laikytis kelių eismo taisyklių, jie negali numatyti visų įmanomų situacijų kelyje ir, kadangi jie stokoja žmogiškojo instinkto, tam tikrose aplinkybėse gali įvykti nelaimė. Pavyzdžiui, 2018 metais Jungtinėse Amerikos Valstijose autonominė transporto priemonė partrenkė

¹ Europos Sąjungos Dirbtinio intelekto akto 8 straipsnio 2 dalis numato: „<...> tiekėjai yra atsakingi už tai, kad būtų užtikrinta, jog jų gaminyje visiškai atitiktų visus taikytinus reikalavimus“. Taip pat 20 straipsnio 1 dalis: „Didelės rizikos DI sistemų tiekėjai, manantys arba turintys pagrindo manyti, kad didelės rizikos DI sistema, kurią jie pateikė rinkai arba pradėjo naudoti, neatitinka šio reglamento, nedelsdami imasi taisomųjų veiksmų, reikalingų siekiant atitinkamai užtikrinti tos sistemos atitiktį, ją pašalinti iš rinkos, ją išjungti arba atšaukti.“ Lietuvos Respublikos Civilinis Kodeksas taip pat numato 6.292 straipsnio 1 dalyje, jog gamintojas privalo atlyginti dėl netinkamos kokybės produkto atsiradusią žalą.

pėsčiai, nes nebuvo užprogramuota pastebėti pėsčiųjų, kurie eina per gatvę ne perėjos ribose. Todėl DI įranga pateikiama naudotojams ne kaip autonominiai sprendimų priėmimo subjektai, o kaip pagalbiniai įrankiai. Atsakomybė už jų veikimą išlieka žmogui – naudotojas negali visiškai pasikliauti DI sistema ir atsakyti jos priežiūros pareigos. Kaip ir „Mata v Avianca“ atveju, čia atsakomybė teko automobilio autopiloto funkcija besinaudojančiam asmeniui, nes autopiloto sistema buvo pagalbinė, o ne visiškai autonominis režimas, vairuotojui buvo skirta užduotis prižiūrėti sistemą ir, esant reikalui, perimti kontrolę. Taigi, jeigu DI sistema padarė klaidą, o tos klaidos atsiradimo priežastis buvo kūrėjų klaida, nes jie turėjo ir galėjo numatyti klaidą, tai už sukeltą žalą atsako kūrėjai. Jeigu DI sukelta žala atsirado dėl to, nes naudotojas naudojo DI įrangą ne pagal paskirtį, jos neprižiūrėjo, tai už šią žalą atsako naudotojas.

3.4. „Deepfake“ problematika teismo procese

Deepfake – dirbtiniu intelektu, giluminiu mokymusi ir kitomis aukštosiomis technologijomis sukurti įtikinamai atrodantys imitaciniai vaizdo įrašai ar iliustracijos. Šiuo metu giliosios kalstotės (angl. deepfake) vaizdo ar garso įrašai kelia pavojų įvairioms sritims, pavyzdžiui, jie naudojami politinei propagandai kurti, kibernetiniams nusikaltimams vykdyti ir netikram pornografiniam turiniui kurti, naudojant tikrų žmonių veidus, be jų sutikimo. Ši nauja DI priemonė verčia nerimauti ir dėl iššūkių, kurių ji gali sukelti teisme. Pagrindinis giliosios kalstotės produkto keliamas pavojus teismo procese – suklaidoti įrodymai.

CPK 177 straipsnio 1 dalis įrodymus apibrėžia, kaip bet kokius faktinius duomenis, kuriais remdamasis teismas įstatymų nustatyta tvarka konstatuoja, kad yra aplinkybių, pagrindžiančių šalių reikalavimus ir atsikirtimus, ir kitokių aplinkybių, turinčių reikšmės bylai išspręsti, arba, kad jų nėra. Šio straipsnio 2 dalis pateikia įrodymų sąrašą, apimančią šalių ir trečiųjų asmenų (tiesiogiai ar per atstovus) paaiškinimus, liudytojų parodymus, rašytinius įrodymus, daiktinius įrodymus, apžiūrų protokolus, ekspertų išvadas, nuotraukas, vaizdo ir garso įrašus, padarytus nepažeidžiant įstatymų, ir kitas įrodinėjimo priemones. Iš visų minimų įrodinėjimo priemonių pranašesni už kitus yra elektroniniai įrodymai, kurie gali būti įvairūs skaitmeniniai šaltiniai, pavyzdžiui, elektroniniai dokumentai, elektroniniai laiški, garso ir vaizdo įrašai, balso pašto pranešimai, SMS žinutės bei pranešimai iš pokalbių programėlių (Beglecovaitė, 2024). Atsižvelgiant į šio skyriaus temą, dėl pranašumo aspekto, kaip įrodymams, dėmesys bus skiriamas garso ir vaizdo įrašams. Pagrindinis jų pranašumas yra objektyvumas. Viena iš minimų įrodinėjimo priemonių yra liudytojų parodymai, kuri tuo pačiu yra viena seniausių įrodinėjimo formų. Tačiau elektroniniame amžiuje liudijimas neturi tokio pačio svorio kaip vizualūs faktai: liudytojų parodymai gali būti šališki, melagingi, liudytojai taip pat gali sąžiningai klysti, jų atmintis gali iškreipti faktus, jų prisiminimai gali būti „užkrėsti“ kitų asmenų pasakojimais (Šekštelo, 2021). Kita vertus, vaizdo įrašai

patikimesni, nes jie tiesiogiai užfiksuoja tam tikrą įvykį objektyviai, įvykis gali būti matomas be šališkų interpretacijų. Vaizdinius įrodymus yra labai sunku paneigti, kadangi „matyti yra tikėti“ (angl. „seeing is believing“), pavyzdžiui, teisme būtų sunku paneigti asmens buvimo vietą tam tikru laiku, kai, kartu su laiko žymėmis, yra vaizdo įrašas, kuris šį asmenį užfiksavo atitinkamoje vietoje.

Kadangi vaizdiniai įrodymai yra tokie svarūs, atsirastų problema, jeigu tarp jų pasimaišytų giliosios klastotės vaizdo įrašai – objektyviausia įrodymų forma prarastų savo patikimumo elementą. Žinoma, įstatymas nenumoja ranka į suklastotų įrodymų atvejus: CPK 184 straipsnis užtikrina, kad jeigu teismas padaro išvadą, kad įrodymas yra suklastotas, jis nepripažįsta jo įrodymu ir reikiamaais atvejais apie suklastojimo faktą praneša prokurorui. Tuo pačiu, „Deepfake“ vaizdo įrašams atpažinti kuriamos įvairios DI technologijos, tačiau nei viena iš šių programų nepasiežymi 100% tikslumu. Netikri vaizdai nėra naujovė, jau kurį laiką pasaulis susiduria su „Photoshop“ programos kūrinių – su redaguotomis nuotraukomis, kurios taip pat nevisada atspindi tikrovę ir gali būti naudojamos įrodymams klastoti. Tačiau vaizdo įrašai yra kur kas įtikinamesni už nuotraukas: prie netikro vaizdo pridėjus garsą, judėjimą ir veido išraiškas, tampa sunku pasakyti, kad vaizdas netikras. Todėl yra galimybė, kad kai kuriems giliosios klastotės vaizdo įrašams pavyks „praslysti“. Taip pat netikrų vaizdų paplitimas gali mažinti ir tikrų vaizdų patikimumą, gali atsirasti prielaida kaltinti kitų šalių tikrus įrodymus esančiais netikrais. Ilgainiui netikrų vaizdo įrašų tobulėjimas ir plitimas gali pakeisti įrodinėjimo sistemą teisme.

Išvados

1. ES DI aktas įveda keturias rizikos kategorijas, nuo minimalaus iki nepriimtino lygio, be to, yra taikomi atitinkami reikalavimai bei draudimai, tuo tarpu JAV nėra tokios klasifikacijos ar aiškiai apibrėžtų draudimų. Kai kurios praktikos, kurios ES būtų laikomos nepriimtiniomis (pvz., emocijų atpažinimas darbo vietose) JAV šiuo metu nėra uždraustos. ES teisės aktas įpareigoja DI sistemų kūrėjus ir naudotojus užtikrinti skaidrumą, testuoti, teikti informaciją vartotojams bei užtikrinti priežiūrą vykdomą asmens, o JAV gairės labiau orientuotos į rekomendacijas, o ne į teisiškai privalomas normas. ES DI reguliavimas remiasi žmogaus teisių, saugumo ir viešojo intereso apsaugos principais, kuomet JAV orientuojasi į technologinę pažangą, rinkos laisvę ir inovacijų skatinimą, žmogaus teisių apsauga nėra pagrindinis prioritetas.
2. DI technologijų taikymas teismo procese sukuria anksčiau nematytas galimybes didinti teisingumo sistemos efektyvumą, prieinamumą ir operatyvumą, nes leidžia automatizuoti laiko sąnaudas reikalaujančias užduotis, analizuoti didelį duomenų kiekį ir padeda priimti labiau sprendimus greičiau. Be to, DI gali prisidėti prie socialinio teisingumo užtikrinimo, nes suteikia teisinę pagalbą tiems asmenims, kurie paprastai negalėtų sau leisti profesionalios teisinės gynybos. Vis dėlto,

naujų technologijų taikymas kelia rimtų iššūkių, o ypač kalbant apie nešališkumo, nepriklausomumo ir žmogaus teisių užtikrinimą, kadangi net ir pažangiausi algoritmai gali atkartoti esamuose duomenyse priimtus šališkus sprendimus. Atsižvelgiant į tarptautinę praktiką, akivaizdu, jog nors DI ir gali padėti teisėjams priimti sprendimus, tačiau būtina užtikrinti skaidrumą ir etiškumą, kad DI galėtų tapti pagalbiniu, o ne sprendimus lemiančiu įrankiu.

3. Sudėtingesnių bylų atveju, kur būtina teisinių ir empirinių žinių sintezė, moralinis vertinimas ir kritinis mąstymas, DI naudojimas kelia daugiau iššūkių. Minėtos savybės yra būdingos tik žmogui ir būtent dėl to DI negali priimant sprendimus veikti savarankiškai. Didžiausias pavojus kyla, kai DI susiduria su teisinėmis spragomis arba neįprastomis situacijomis, tokiu atveju, atsiranda rizika, kad bus priimtas neteisingas ar nesąžiningas sprendimas. Pagal ES teisės aktus, visiškai autonomiškai veikianti DI sistema, kuri veiktų be žmogaus priežiūros, laikoma nepriimtinos rizikos technologija ir jos tiekimas rinkai neleistinas. Atsakomybė už DI sukeltą žalą pirmiausia priklauso nuo to, ar buvo laikomasi teisės aktuose numatytų reikalavimų. Jeigu DI padaryta žala kilo dėl gamintojo klaidos, nes šis nesilaikė nustatytų reikalavimų, atsakomybė tenka gamintojui. Jeigu atitinkančios reikalavimus DI įrangos naudotojas, nors buvo informuotas apie tinkamą naudojimą, netaisyklingai naudojo produktą ir dėl to kilo žala, už šią žalą atsakingas naudotojas. Taip pat didelį pavojų kelia ir „deepfake“. Iki šiol vienu iš patikimiausių įrodymų rūšių laikyti vizualiniai įrodymai gali būti suklastoti įtikinamai ir pažangios DI aptikimo sistemos nepajėgia jų tiksliai identifikuoti. Tai kelia grėsmę ne tik pavieniams procesams, bet ir pačiam teismų sistemos patikimumui, nes didėjantis netikrų įrašų paplitimas gali susilpninti tikrų įrodymų autoritetą, nes kiekvienas vaizdo įrašas gali tapti įtartinu. Apibendrinant galima teigti, jog DI neturėtų būti naudojamas kaip savarankiškas teisėjas ar sprendimų priėmėjas ypač sunkių ar precedentų neturinčių bylų atveju, tačiau kaip teismo pagalbinis įrankis analizuojant duomenis, teisinius šaltinius, prognozuojant bylos baigtis arba siūlant galimus sprendimo variantus DI gali turėti didelę praktinę naudą. Vis dėlto, žmogaus vaidmuo išlieka esminis, ypač vertinant duomenų tikrumą, etines dilemas ir taikant teisę ten, kur trūksta aiškių normų.

Literatūros sąrašas

Teisės norminiai aktai

Tarptautiniai:

1. EUROPOS PARLAMENTO IR TARYBOS REGLAMENTAS (ES) 2024/1689, 2024 m. birželio 13 d., kuriuo nustatomos suderintos dirbtinio intelekto taisyklės ir iš dalies keičiami reglamentai (EB) Nr. 300/2008, (ES) Nr. 167/2013, (ES) Nr. 168/2013, (ES) 2018/858, (ES) 2018/1139 ir (ES) 2019/2144 ir direktyvos 2014/90/ES, (ES) 2016/797 ir (ES) 2020/1828 (Dirbtinio intelekto aktas)

Nacionaliniai:

2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). Valstybės žinios, 74–2262.
3. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (Žin., 2002, Nr. 36-1340)

Specialioji literatūra:

4. Lastauskienė, G. Ir kt. (2020). *Teisės teorija*. Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
5. Xu, Z. (2021). Human Judges in the Era of Artificial Intelligence: Challenges and Opportunities. *Applied Artificial Intelligence*, 36(1). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1080/08839514.2021.2013652>
6. Laptev, V.A., Feyzrakhmanova, D.R. Application of Artificial Intelligence in Justice: Current Trends and Future Prospects. *Hum-Cent Intell Syst* 4, 394–405 (2024). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1007/s44230-024-00074-2>
7. Klimaitė, G. (2022). *Dirbtinio intelekto panaudojimo galimybės nagrinėjant baudžiamąsias bylas* (Doctoral dissertation, Vilniaus universitetas).
8. Said, G., Azamat, K., Ravshan, S., & Bokhadir, A. (2023). Adapting legal systems to the development of artificial intelligence: solving the global problem of AI in judicial processes. *International Journal of Cyber Law*, 1(4). [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://irshadjournals.com/index.php/ijcl/article/view/49/35>
9. Zalnieriute, M. (2021). Technology and the Courts: Artificial Intelligence and Judicial Impartiality. *Submission to Australian Law Reform Commission Review of Judicial Impartiality*. [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.alrc.gov.au/wp-content/uploads/2021/06/3--Monika-Zalnieriute-Public.pdf>
10. S. Danziger, J. Levav, & L. Avnaim-Pesso, Extraneous factors in judicial decisions, *Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A.* 108 (17) 6889-6892. [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.pnas.org/doi/full/10.1073/pnas.1018033108>
11. Ajith Abraham, Artificial Neural Networks, *Handbook of Measuring System Design*, Peter Sydenham and Richard Thorn (Eds.), John Wiley and Sons Ltd., London, pp. 901-908, 2005. [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://wsc10.softcomputing.net/ann_chapter.pdf
12. Buckland, R. (2023). AI, judges and judgement: setting the scene. *M-RCBG Associate Working Paper No. 220*. [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.hks.harvard.edu/centers/mrcbg/publications/awp/awp220>
13. Strikaitė-Latušinskaja, G. (2022). Can we make all legal norms into legal syllogisms and why is that important in times of artificial intelligence?. *Access to justice in Eastern Europe*, 5(1), 8-24. [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://epublications.vu.lt/object/elaba:148320461/>
14. Skeem, J., Louden, J., (2007). Assessment of Evidence on the Quality of the Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions (COMPAS). *Center for public policy research*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://bpb-us-e2.wpmucdn.com/sites.uci.edu/dist/0/1149/files/2013/06/CDCR-Skeem-EnoLouden-COMPASeval-SE-CONDREVISION-final-Dec-28-07.pdf>

Teismų praktika:

15. Mata v. Avienca, Inc., No 1:2022cv01461 – Document 54 (S.D.N.Y. 2023)

Kiti šaltiniai:

16. TechTarget. *What is AI ? Artificial Intelligence explained*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.techtarget.com/searchenterpriseai/definition/AI-Artificial-Intelligence> [žiūrėta 2025 m. vasario 13 d.]
17. Canadian Biotechnology Action Network. *Contamination*. [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://cban.ca/gmos/issues/contamination/> [žiūrėta 2025 m. vasario 13d.]
18. Labbis. *10 dirbtinio intelekto terminų, kuriuos turėtų žinoti kiekvienas*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://labbis.lt/10-dirbtinio-intelekto-terminu-kuriuos-turetu-zinoti-kiekvienas/> [žiūrėta 2025 m. vasario 13d.]
19. OpenAI. Naudojimo sąlygos Europoje. [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://openai.com/lt-LT/policies/eu-terms-of-use/> [žiūrėta 2025 m. vasario 13d.]
20. TeisėPro. *A.Šekštelo. Liudytojų atminties erozija: ar patikimi liudytojų parodymai – naujaisi tarptautiniai tyrimai*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.teise.pro/index.php/2021/01/22/a-sekstelo-liudytoju-atminties-erozija-ar-patikimi-liudytoju-parodymai-naujaisi-tarptautiniai-tyrimai/> [žiūrėta 2025 m. vasario 13d.]
21. Infolex. *Teismų dabartis ir ateitis: elektroniniai įrodymai civilinėse bylose, jų ypatumai bei pranašumai*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=54&str=135194> [žiūrėta 2025 m. vasario 13d.]
22. National Transportation Safety Board. *Collision Between Vehicle Controlled by Developmental Automated Driving System and Pedestrian Tempe, Arizona March 18, 2018*. p. 8. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.nts.gov/investigations/AccidentReports/Reports/HAR1903.pdf>

DIRBTINIO INTELEKTO NAUDOJIMAS TEISMO PROCESU

SANTRAUKA

Šiame darbe analizuojamas dirbtinio intelekto (DI) panaudojimo teisinėje sistemoje reglamentavimas ir praktinės taikymo galimybės. Analizuojant DI reglamentuojančius aktus nustatoma, kad, lyginant su JAV, Europos Sąjunga nustato itin griežtus reikalavimus DI įrenginiams. ES siekia užtikrinti žmogaus teisių, saugumo ir viešojo intereso apsaugos principus, todėl įpareigoja DI sistemų kūrėjus užtikrinti skaidrumą, žmogaus vykdomą priežiūrą bei nuolatos testuoti sistemą. Remiantis praktine analize, nustatyta, kad DI gali būti pritaikomas teisiniuose procesuose kaip pagalbinių priemonė – sprendimų analizavimui, precedentų paieškai ar teisės normų taikymui. Darbe taip pat aptariamas atsakomybės pasiskirstymas už DI sukeltą žalą. Vis dėlto, identifikuoti keli esminiai iššūkiai: pirma, šališkumo rizika – DI priimdamas sprendimus remtųsi esamais (neretai šališkais) duomenimis, todėl sprendimai negali būti garantuoti objektyvūs; antra, neapibrėžtumas teisinių spragų

atveju – nežinoma, kaip DI reaguos aptikus teisinę situaciją, kurios sprendimui trūksta duomenų, o savarankiškas algoritmų taikymas tokiais atvejais gali privesti prie, žmogaus atžvilgiu, neracionalių klaidų; trečia, „giliosios klastotės“ kelia naują grėsmę įrodymų patikimumui, todėl būtina papildoma apsauga nuo šių pažangių suklastotų įrašų. Daroma išvada, kad nors DI gali tapti vertingu įrankiu teismo procese, dėl iškeltų rizikų jis negali veikti savarankiškai – būtina nuolatinė žmogaus priežiūra ir atsakomybės apibrėžtumas.

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE JUDICIAL PROCESS

SUMMARY

This paper analyzes the regulation and practical applicability of artificial intelligence (AI) in the legal system. A review of AI related legal acts reveals that, compared to the United States, the European Union imposes significantly stricter requirements on AI systems. The RU aims to uphold the principles of human rights, safety, and public interest protection, therefore obligating AI developers to ensure transparency, human oversight, and continuous system testing. Based on practical analysis, it is determined that AI can be applied in judicial processes as a supporting tool – for decision analysis, precedent identification, or the application of legal norms. The study also addresses the distribution of liability for damage caused by AI. Nevertheless, several key challenges are identified: first, the risk of bias – AI decisions rely on existing (and often biased) data, making pure objectivity unattainable; second, uncertainty in cases of legal gaps – it remains unclear how AI would respond to unprecedented legal situations, while autonomous algorithmic responses may lead to irrational errors from a human perspective; third, deepfakes pose a new threat to the reliability of evidence, thus requiring additional safeguards against these highly convincing falsified recordings. The study concludes that while AI may serve as a valuable tool in judicial proceedings, due to the risks it presents, it cannot operate independently – constant human oversight and clearly defined accountability are essential.

FORUM SHOPPING: IŠRADINGA STRATEGIJA AR PIKTNAUDŽIAVIMAS SAVO PROCESINĖMIS TEISĖMIS?

Rugilė Mikalajūnaitė, Gabija Beglecovaitė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

4-o kurso Teisės studentės

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: rugile.mikalajunaite@tf.stud.vu.lt gabija.beglecovaitė@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinei kuratoriai prof. habil. dr. Vytautas Nekrošius

El. paštas: vytautas.nekrosius@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinis kuratorius vyr. lekt. dr. Sigitas Barakauskas

El. paštas: sigitas.barakauskas@tf.vu.lt

Šiame straipsnyje analizuojamas vienas prieštaringiausių reiškinių – Forum Shopping, kuriuo proceso šalys strategiškai renka palankiausią jurisdikciją ar teismą, siekdamas maksimalios naudos. Tyrimo tikslas – atskleisti šio reiškinio sąlygas, tipus, vertinimą Europos Sąjungos (toliau – ES) ir Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV) kontekstuose bei išanalizuoti jo teigiamus ir neigiamus padarinius teisės sistemai. Straipsnyje daroma išvada, kad nors Forum Shopping tam tikrais atvejais gali paskatinti teisinių reformų atsiradimą ir padėti užtikrinti ekonominį efektyvumą, šis reiškinys laikytinas piktnaudžiavimu procesinėmis teisėmis, kuris pažeidžia teisinio tikrumo ir nuoseklumo principus, prisideda prie tikslingo proceso vilkinimo, sustiprina proceso šalių nelygybę bei griauia visuomenės pasitikėjimą teisine sistema. Straipsnyje analizuojama ESTT praktika riboja Forum Shopping reiškinį, prioritetą teikdama teisinio saugumo ir nuspėjamumo principams, o JAV teismų praktikoje, nors ir pripažįstamas šio reiškinio teisėtumas, vis dažniau jis yra įvardijamas kaip procesinių teisių piktnaudžiavimo forma.

Pagrindiniai žodžiai: Forum Shopping, jurisdikcija, procesinės teisės, teisinė sistema.

FORUM SHOPPING: AN INGENIOUS STRATEGY OR AN ABUSE OF YOUR PROCEDURAL RIGHTS?

This article analyses one of the most controversial phenomena – Forum Shopping, in which the parties to the proceedings strategically choose the most favorable jurisdiction or court in order to maximise their benefits. The aim of the study is to reveal the conditions, types, and evaluation of this phenomenon in EU and US contexts, and to analyse its positive and negative effects on the legal system. The article concludes that although

Forum Shopping in certain cases may encourage the emergence of legal reforms and help ensure economic efficiency, it constitutes an abuse of procedural rights that violates the principles of legal certainty and consistency, contributes to the purposeful delay of proceedings, reinforces the inequality of the parties to the proceedings, and undermines the public's trust in the legal system. The EU case law analysed in the article firmly limits the phenomenon of Forum Shopping, giving priority to the principles of legal certainty and predictability, while the US case law recognizes some legitimacy of the phenomenon, it has increasingly criticized it as a form of abuse of procedural rights.

Keywords: Forum Shopping, jurisdiction, procedural rights, legal system.

Ivadas

Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – **CPK**) 5 straipsnis įtvirtina kiekvieno suinteresuoto asmens teisę, įstatymų nustatyta tvarka, kreiptis į teisimą teisminės gynybos, siekiant apginti pažeistą ar ginčijamą jo teisę arba įstatymų saugomą interesą¹. *Praeterea*, CPK 7 straipsnis, reglamentuojantis proceso koncentracijos ir ekonomiškumo principus, pabrėžia, jog dalyvaujantys byloje asmenys privalo sąžiningai naudotis savo procesinėmis teisėmis ir jomis nepiktnaudžiauti². Šiame kontekste *Forum Shopping* reiškiny s kelia daug diskusijų. Ar šis reiškiny laikytinas strateginiu ginčo šalies veiksmu, pažeidžiančiu kitų proceso dalyvių teises ir teisėtus interesus? O gal tai yra tik būdas išnaudoti visas bylinėjimosi galimybes?

Taigi šio darbo **tikslas** – išanalizuoti *Forum Shopping* reiškiny ir atsakyti į klausimą: *Forum Shopping* – išradinga strategija ar piktnaudžiavimas savo procesinėmis teisėmis? Siekiant nurodyto tikslo, keliami tokie **uždaviniai**: nurodyti sąlygas būtinas *Forum Shopping* reiškinyui atsirasti ir išanalizuoti skirtingus *Forum Shopping* sampratos variantus (1 skyrius), apžvelgti *Forum Shopping* tipus (2 skyrius), įvertinti *Forum Shopping* reiškinyo privalumus ir trūkumus bei atsakyti į klausimą: ar *Forum Shopping* yra išradinga strategija, ar piktnaudžiavimas savo procesinėmis teisėmis? (3 skyrius), išanalizavus ES ir JAV teismų praktiką, nurodyti, kaip *Forum Shopping* reiškiny yra vertinamas ES ir JAV teisėje (4 skyrius). Mokslinio straipsnio **objektas** – *Forum Shopping* reiškiny.

Darbo aktualumą lemia tai, kad *Forum Shopping* yra ne tik praktikoje naudojamas, bet ir teisės doktrinoje prieštaringai vertinamas reiškiny, kuris iki šių dienų išlieka diskusijų objektu. Nors šis reiškiny nėra naujas, jo taikymas praktikoje kelia esminį klausimą – ar jis turėtų būti vertinamas kaip išradinga strategija, ar vis dėlto,

¹ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas. 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743. *Valstybės žinios*, 2002, 36-1340.

² Ten pat.

reikėtų jį traktuoti kaip nesąžiningą ginčo šalies piktnaudžiavimą savo procesinėmis teisėmis. Atsižvelgiant į tai, *Forum Shopping* analizė yra itin reikšminga, siekiant nustatyti, koks šio reiškinio vertinimas yra tinkamiausias.

Darbe buvo taikyti šie **metodai**: lingvistinis, šaltinio turinio, lyginamasis ir loginis. Lingvistiniu teisės aiškinimo metodu remiamasi formuojant *Forum Shopping* sampratą. Šaltinio turinio metodas naudojamas tiriant teismų praktiką ir įvairią literatūrą *inter alia* knygas, mokslinius straipsnius, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ESTT) ir JAV teismų praktiką. Lyginamasis metodas buvo naudojamas lyginant *Forum Shopping* vertinimą ESTT ir JAV teismų praktikoje. Loginis metodas naudojamas formuluojant darbo išvadas.

Darbo originalumą lemia tai, kad *Forum Shopping* reiškinys, nepaisant jo aktualumo praktikoje, Lietuvoje yra itin mažai nagrinėtas. Šios temos tam tikrus aspektus yra analizavę vos keli autoriai: Jurgita Grigienė ir Egidija Laurišaitė straipsnyje „Piktnaudžiavimas taikytinos teisės kolizinėmis normomis“, Ieva Strunkienė darbe „Nemokumo Reglamentas: ar užkirstas kelias nesąžiningam fizinio asmens palankesnio teisinio reglamentavimo ieškojimui?“ ir Remigijus Merkevičius straipsnyje „ESTT 2024 m. balandžio 30 d. sprendimas EncroChat byloje (Nr. C-670/22): ar šiuo sprendimu iš tiesų legitimuotas *Forum Shopping* baudžiamajame procese ir kokią reikšmę jis turi Lietuvos baudžiamajam procesui?“. Autorių nuomone, toks nedidelis akademinių straipsnių skaičius šia tema, atskleidžia spragą mokslinėje literatūroje, kurią būtina užpildyti išsamiau analizuojant *Forum Shopping* reiškinį. Be to, darbo originalumą lemia ir tai, kad straipsnis yra grindžiamas ne tik teisės doktrina, tačiau ir ESTT bei JAV teismų sprendimais.

Darbui **reikšmingiausi buvo šie šaltiniai**: įvairūs straipsniai mokslo žurnaluose, CPK ir kiti įstatymai, JAV teismų praktika bei ESTT sprendimai. Šie šaltiniai aktualūs analizuojant *Forum Shopping* sampratos variantus, tipus, privalumus ir trūkumus bei šio reiškinio vertinimą ESTT ir JAV teismų praktikoje.

1. *Forum Shopping* sąlygos ir samprata(os)

Forum Shopping būtų galima apibrėžti, kaip reiškinį, kai ginčo šalys strategiškai pasirenka jurisdikciją arba teismą³, kuriame, jų vertinimu, byla turės joms palankiausią baigtį, t. y. bus suteiktos geriausios sąlygos ginčo šalies interesams apginti. Šiam reiškiniui atsirasti būtinos dvi sąlygos: pirma, turi egzistuoti daugiau nei vienas potencialus teismas, kuris galėtų išspręsti konkretų šalių ginčą ir, antra, ginčo šalims

³ Kai kuriuose šaltiniuose yra žinomas ir teisėjų *Forum Shopping* (angl. *Judge Forum Shopping or Judge-Shopping*). Tai yra praktika, kai ieškovas pateikia kelis ieškinius dėl to paties reikalavimo teisme ir tikisi, kad vienas iš ieškinių bus priskirtas nagrinėti „palankiam“ teisėjui, o kiti ieškiniai bus atmesti (McClure, 2023; LSData, 2024).

prieinamos teisinės sistemos turi būti skirtingos⁴. Nors *Forum Shopping* sąlygos yra aiškios, tačiau pats reiškinių terminas nėra vertinamas vienareikšmiškai ir moksliniuose šaltiniuose išskiriamos mažiausiai trys *Forum Shopping* reikšmės⁵.

Pimoji autorių grupė⁶ *Forum Shopping* apibrėžia kaip neigiamą reiškinį ir vartojant šį terminą, pabrėžia strateginį (taktinį) jo pobūdį. Kai kuriose mokslinėse publikacijose *Forum Shopping* apibūdinamas, kaip reiškinys, kurio metu šalis siekia iškelti bylą joms palankiausioje vietoje⁷. Dar daugiau, Borchers patikslina, jog abu – tiek ieškovas, tiek atsakovas – gali dalyvauti *Forum Shopping*⁸. Kiti šios pozicijos šalininkai teigia, jog *Forum Shopping* – tai veiksmas, kai ieškoma palankiausios vietos bylai nagrinėti⁹. Ši autorių grupė remiasi *forum non conveniens* doktrina, suteikiančia teisę teismui atsisakyti nagrinėti bylą, jei jis nustato, kad yra kitas, tinkamesnis¹⁰ teismas šalių ginčui išspręsti¹¹. Tokiu būdu siekiama užkirsti kelią ginčo šalies piktnaudžiavimui savo procesinėmis teisėmis, užtikrinant, kad tinkamas teismas turėtų jurisdikciją išspręsti šalių ginčą, o šalys nevilkintų proceso eigos.

Antroji autorių kategorija¹² laikosi priešingo požiūrio ir teigia, kad *Forum Shopping* nėra neigiamas reiškinys. Anot jų, ginčo šalys, pasirinkdamos joms palankiausią jurisdikciją ar teismą, tik pasinaudoja galimybėmis, kurios kyla iš skirtingų jurisdikcijų taisyklių, be to, bet koks sprendimų nuoseklumo trūkumas, kuris gali atsirasti dėl *Forum Shopping* yra ne tik neišvengiamas, bet netgi pageidautinas¹³. Pavyzdžiui, vie-

⁴ WHYTECK, C. A. (2011). The Evolving Forum Shopping System. *Cornell Law Review*, 96, 481-534 [interaktyvus]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1596280, p. 486.

⁵ PETSCHKE, M. (2011). What's Wrong with Forum Shopping? An Attempt to Identify and Assess the Real Issues of a Controversial Practice. *The International Lawyer*, 45(4), 1005-1028 [interaktyvus]. https://scholar.smu.edu/til/vol45/iss4/5/?utm_source=scholar.smu.edu%2Ftil%2Fvol45%2Fiss4%2F5&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages, p. 1006.

⁶ Pavyzdžiui, P. J. Borchers, L. M. LoPucki, W. C. Whitford.

⁷ BORCHERS, P. J. (2010). Punitive Damages, Forum Shopping, and the Conflict of Laws. *Louisiana Law Review*, 70(2), 529-555 [interaktyvus]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1574940, p. 530.

⁸ Ten pat.

⁹ ALGERO, M. (1999). In Defense of Forum Shopping: A Realistic Look at Selecting a Venue. *Nebraska Law Review*, 78(1), 79-112 [interaktyvus]. <https://digitalcommons.unl.edu/nlr/vol78/iss1/5/>, p. 79.

¹⁰ Teismas, priimdamas sprendimą perduoti bylą nagrinėti kitam teismui, paprastai atsižvelgia į liudytojų ir įrodymų buvimą vietą, teismui pateiktų dokumentų kalbą, ieškovo(u) pilietybę(es) ir ginčui taikytiną teisę (Oxford Reference, 2024).

¹¹ BRAND, R. (2002). Comparative Forum non conveniens and the Hague Judgments Convention. *Texas International Law Journal*, 37, 467-498 [interaktyvus]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1214602, p. 468.

¹² Pavyzdžiui, F. K. Juenger, M. G. Algero.

¹³ PETSCHKE, M. (2011). What's Wrong with Forum Shopping? An Attempt to Identify and Assess the Real Issues of a Controversial Practice. *The International Lawyer*, 45(4), 1005-1028 [interaktyvus]. https://scholar.smu.edu/til/vol45/iss4/5/?utm_source=scholar.smu.edu%2Ftil%2Fvol45%2Fiss4%2F5&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages, p. 1007.

na iš šios pozicijos šalininkų, Mary Garvey Algero, netgi kelia klausimą: ar advokato veiksmai, kai jis, atsižvelgdamas į kliento interesus, pasirenka teismą, kuris paprastai priteisia didesnes kompensacijas ar kuriame dirba tam tikrų pažiūrų (liberalių ar, atvirkščiai, konservatyvių) teisėjai, gali būti laikomi *Forum Shopping* ir, ar tokie veiksmai turėtų būti uždrausti¹⁴. Anot Algero, šie advokato veiksmai yra *Forum Shopping*, tačiau jie neturėtų būti uždrausti, kadangi advokatas privalo maksimaliai atstovauti (ginti) savo kliento interesus, o nesinaudodamas *Forum Shopping*, jis galėtų sulaukti atitinkamų pasekmių – kaltinimų dėl netinkamo profesinių pareigų vykdymo¹⁵. *Summa summarum*, autorė teigiamai vertina patį *Forum Shopping* reiškinių ir palaiko asmenis, kurie jį naudoja. Taigi, šios kategorijos autoriai siūlo *Forum Shopping* vertinti kaip įprastą bylinėjimosi proceso dalį¹⁶.

Trečioji pozicija – *Forum Shopping* nėra vien tik teigiamas ar tik neigiamas reiškiny. Priklausomai nuo konkrečių aplinkybių, jis gali būti tiek „geras“, tiek „blogas“ ir todėl reikia atskirti leistiną *Forum Shopping* nuo neleistino¹⁷. Šios pozicijos šalininkas, Richard Maloy, *Forum Shopping* klasifikuoja remdamasis teismų sprendimais, t. y., jeigu teismas nusprendžia, kad tam tikru atveju *Forum Shopping* yra leistinas, vadinasi, jis turi būti pripažintas leistinu, priešingai – jei teismas nustato, kad konkrečioje byloje *Forum Shopping* yra neleistinas, tada jis laikomas neleistinu¹⁸.

Apibendrinant, galima teigti, kad nėra vieningo sutarimo dėl *Forum Shopping* reikšmės. Vieni autoriai šį reiškinių vertina kaip strategiją ar taktiką, kiti – kaip galimybę, atsirandančią dėl skirtingų jurisdikcijų taisyklių, o tretieji – siūlo vadovautis teismų suformuluotomis taisyklėmis. Pažymėtina, jog straipsnio autorėms priimtinausia yra pirmosios autorių grupės pozicija, o šio straipsnio kontekste, *Forum Shopping* bus suprantamas kaip strateginis ir (ar) taktinis reiškiny, kai ginčo šalys pasirenka konkrečią jurisdikciją ar teismą (kartais netgi ir teisėją), siekdamas palankiausio sprendimo arba naudingiausių ginčo nagrinėjimo sąlygų.

¹⁴ ALGERO, M. (1999). In Defense of Forum Shopping: A Realistic Look at Selecting a Venue. *Nebraska Law Review*, 78(1), 79-112 [interaktyvus]. <https://digitalcommons.unl.edu/nlr/vol78/iss1/5/>, p. 82.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ ALGERO, M. (1999). In Defense of Forum Shopping: A Realistic Look at Selecting a Venue. *Nebraska Law Review*, 78(1), 79-112 [interaktyvus]. <https://digitalcommons.unl.edu/nlr/vol78/iss1/5/>, p. 83.

¹⁷ PETSCH, M. (2011). What's Wrong with Forum Shopping? An Attempt to Identify and Assess the Real Issues of a Controversial Practice. *The International Lawyer*, 45(4), 1005-1028 [interaktyvus]. https://scholar.smu.edu/til/vol45/iss4/5/?utm_source=scholar.smu.edu%2Ftil%2Fvol45%2Fiss4%2F5&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages, p. 1007.

¹⁸ MALOY, R. (2005). Forum Shopping? What's wrong with that? [interaktyvus]. <https://studylib.net/doc/8091531/Forum-Shopping---what-s-wrong-with-that>, p. 33-50.

2. Forum Shopping tipai

Forum Shopping literatūroje¹⁹ dažniausiai skirstomas į du tipus – nacionalinį (angl. *domestic*) ir tarptautinį (angl. *international/transnational*).

Tarptautinis *Forum Shopping* reiškia, kad ginčo šalys renkasi tarp dviejų ar daugiau skirtingų šalių teisinių sistemų²⁰. Šis pasirinkimas suteikia ginčo šaliai galimybę pasinaudoti teisinių sistemų skirtumų pranašumais, siekiant užsitikrinti, kuo palankesnę ginčo sprendimą ar ginčo nagrinėjimo sąlygas. Todėl ginčo šalys, atsižvelgdamos į įvairius veiksnius, stengiasi inicijuoti bylos nagrinėjimą toje valstybėje, kur joms bylinėtis būtų naudingiausia. Šį pasirinkimą galėtų lemti mažesnės bylinėjimosi išlaidos, teismų sistemos nepriklausomumas arba palankesnė taikytina teisė (angl. *applicable law*).

Sed contra, nacionalinis *Forum Shopping* reiškia, kad ginčo šalys (arba viena iš šalių) siekia rasti palankiausias sąlygas bylos nagrinėjimui toje pačioje teisinėje sistemoje, tai yra, vienos valstybės ribose yra renkamosi tarp dviejų ar daugiau teismų²¹. Atsižvelgiant į tai, kad nacionalinis *Forum Shopping* Lietuvos mokslinėse publikacijose iš esmės nėra nagrinėtas, autorių nuomone, jį reikėtų išanalizuoti plačiau.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalis įtvirtina, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą²². Tačiau tam, kad pasinaudoti teise kreiptis į teismą, svarbu išsiaiškinti, koks teismas yra kompetentingas išspręsti tarp šalių kilusį ginčą.

Lietuvos teisinėje sistemoje jurisdikcinę teismų kompetenciją reglamentuoja du institutai – priskirtinumas ir teisingumas²³. Priskirtinumas – tai civilinių bylų visumos priskyrimas teismams kaip institucijai, o teisingumas reiškia teismams priskirtų bylų paskirstymą teismų sistemos viduje t. y. konkreti civilinė byla yra paskiriama nagrinėti konkrečiam teismui²⁴. Taigi, kai civilinės bylos yra priskiriamos teismams kaip institucijai, toliau, remiantis teisingumo institutu, konkretus šalių ginčas priskiriamas nagrinėti konkrečiam teismui.

¹⁹ Pavyzdžiui, JUENGER, F. K. (1989). *Forum Shopping, Domestic and International*. *Tulane Law Review*, 63(3), 553-582 [interaktyvus]. <https://www.tulanelawreview.org/articles/Forum-Shopping>; WHYTOCK, C. A. (2011). The Evolving Forum Shopping System. *Cornell Law Review*, 96, 481-534 [interaktyvus]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1596280.

²⁰ WHYTOCK, C. A. (2011). The Evolving Forum Shopping System. *Cornell Law Review*, 96, 481-534 [interaktyvus]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1596280, p. 485.

²¹ ALGERO, M. (1999). In Defense of Forum Shopping: A Realistic Look at Selecting a Venue. *Nebraska Law Review*, 78(1), 79-112 [interaktyvus]. <https://digitalcommons.unl.edu/nlr/vol78/iss1/5/>, p. 80.

²² Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. *Valstybės žinios*, 1992, 33-1014.

²³ LAUŽIKAS, E., MIKELĖNAS, V. ir NEKROŠIUS, V. (2003). *Civilinio proceso teisė*, I tomas. Vilnius: Justitia, p. 229-230.

²⁴ Ten pat.

Pagal CPK 22 straipsnio 1 dalį, civilines bylas nagrinėja bendrosios kompetencijos teismai, sprendžiantys ginčus, kilusius civilinių, šeimos, darbo ir kitose srityse bei bylas, nagrinėjamas ypatingosios teisenos tvarka²⁵. Papildomai, remiantis funkciniu teisingumu, teismų kompetencija paskirstoma instancijų sistemoje, t. y. nustatoma, koks teismas turi nagrinėti civilinę bylą kaip pirmoji, apeliacinė ir kasacinė instancija²⁶.

Pažymėtina, jog *Forum Shopping* grėsmė nekyla, kai byla yra nagrinėjama kasacinėje instancijoje, kadangi pagal Lietuvos Respublikos teismų įstatymo (toliau – **Teismų įstatymas**) 23 straipsnio 1 dalį, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – **LAT**) yra vienintelis kasacinės instancijos teismas Lietuvoje²⁷. Taigi tokiu atveju nėra alternatyvaus teismo, kuriame ginčo šalys galėtų ginti savo pažeistas teises ir teisėtus interesus.

Forum Shopping grėsmė galėtų kilti apeliacinės instancijos teismuose, kadangi Lietuvoje veikia dviejų grandžių apeliacinės instancijos teismai, t. y. Lietuvos apeliacinis teismas ir penki apygardų teismai, veikiantys kaip apeliacinės instancijos teismai. Teismų įstatymo 19 straipsnio 3 punktą aiškiai įtvirtina, kad apygardos teismai yra apeliacinė instancija byloms dėl apylinkių teismų sprendimų, nuosprendžių²⁸, nutarčių, nutarimų ir įsakymų, o minėto įstatymo 21 straipsnio 1 dalis nurodo, kad Lietuvos apeliacinis teismas yra apeliacinė instancija byloms dėl apygardų teismų sprendimų, nuosprendžių, nutarčių, nutarimų ir įsakymų²⁹.

Vis dėlto reikėtų pažymėti, kad tokiu reguliavimu *Forum Shopping* grėsmė nėra pašalinama. Nors apeliacinės instancijos teismų funkcijos ir kompetencija yra aiškiai apibrėžtos, gali atsirasti atvejų, kai ieškovas siekia manipuliuoti teismų sistema. Pavyzdžiui, ieškovas, norėdamas, kad jo bylą apeliacinėje instancijoje nagrinėtų Lietuvos apeliacinis teismas, gali dirbtinai padidinti ieškinio sumą, t. y. remiantis CPK 27 straipsnio 1 punktu, ieškinio sumą padidinti iki daugiau kaip šimtą tūkstančių eurų³⁰. Tokiu atveju ieškovas, padidindamas ieškinio sumą iki tokios, kad byla pirmoje instancijoje būtų nagrinėjama apygardos teisme, o po to atitinkamai apeliacinėje instancijoje – Lietuvos apeliaciniame teisme, manipuliuoja teismų sistema ir taip sukuria *Forum Shopping* reiškinį.

²⁵ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas. 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743. *Valstybės žinios*, 2002, 36-1340.

²⁶ LAUŽIKAS, E., MIKELĖNAS, V. ir NEKROŠIUS, V. (2003). Civilinio proceso teisė, I tomas. Vilnius: Justitia, p. 249.

²⁷ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. 1994 m. gegužės 31 d. Nr. I-480. *Valstybės žinios*, 1994, 46-851.

²⁸ Terminas „nuosprendis“ yra vartojamas tik baudžiamojoje teisėje.

²⁹ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. 1994 m. gegužės 31 d. Nr. I-480. *Valstybės žinios*, 1994, 46-851.

³⁰ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas. 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743. *Valstybės žinios*, 2002, 36-1340.

Forum Shopping grėsmė atsiranda ir nagrinėjant civilines bylas pirmosios instancijos teismuose. Pagal Teismų įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 1 punktą, 19 straipsnio 1 punktą ir CPK 25 straipsnį, pirmosios instancijos teismai yra dviejų rūšių – apylinkių ir apygardų³¹. Lietuvoje veikia 5 apygardų teismai³², o po 2025 m. apylinkių teismų reformos, 43 teismo rūmai apylinkių teismuose buvo sujungti į 27 rūmus, todėl šiuo metu iš viso yra 11 apylinkių teismų³³⁻³⁴.

Vis dėlto reikėtų pastebėti, kad reikšdamas ieškinį pirmajai instancijai, ieškovas nėra visiškai nevaržomas teisingumo taisyklių pagal CPK nuostatas. CPK IV skyriuje „Teisingumas“ yra numatytos taisyklės, kurios aiškiai nustato, kad bylos teisingumas priklauso nuo specifinių kriterijų, tokių kaip ginčo dalykas, ieškinio suma, atsakovo gyvenamoji vieta, daikto buvimo vieta ir kitų. Todėl ieškovas neturi visiškos laisvės rinktis tarp visų apylinkių ir apygardų teismų. *Summa summarum*, nors teorinė galimybė „pasirinkti“ egzistuoja, pavyzdžiui, ieškovas, siekdamas, kad bylą nagrinėtų apygardos, o ne apylinkės teismas, dirbtinai galėtų padidinti ieškinio sumą, tačiau „pasirinkimas“ yra ribojamas teisingumo taisyklių.

Šiame kontekste, verta paminėti ir CPK 62¹, 62² ir 62³ straipsnius, turinčius įtakos *Forum Shopping* reiškiniui. CPK 62¹ straipsnis įtvirtina galimybę paskirti kito teismo teisėją nagrinėti bylą. Šis straipsnis numato, kad, jeigu apygardos teismo pirmininkas nustato esminį darbo krūvio skirtumą apylinkės teismuose, esančiuose to apygardos teismo veiklos teritorijoje, tai pagal jo nutartį atsitiktine tvarka atrinktos bylos gali būti priskirtos nagrinėti kito to paties apylinkės teismo teisėjams³⁵. Be to, antroji straipsnio dalis nurodo, kad jei Lietuvos apeliacinio teismo pirmininkas konstatavo esminį darbo krūvio skirtumą apylinkės teismuose, esančiuose skirtingų apygardos teismų veiklos teritorijose, tai pagal jo nutartį atsitiktine tvarka atrinktos bylos, priskirtos nagrinėti šiems teismams pagal kompetenciją, gali būti perduotos nagrinėti kito apygardos teismo veiklos teritorijoje veikiančio apylinkės teismo teisėjams arba kito apygardos teismo teisėjams³⁶. Tuo tarpu, CPK 62² straipsnis numato, kad civilinės bylos nagrinėjamos rašytinio proceso tvarka gali būti skirstomos bendrai visiems apylinkių teismams arba

³¹ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. 1994 m. gegužės 31 d. Nr. I-480. *Valstybės žinios*, 1994, 46-851, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas. 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743. *Valstybės žinios*, 2002, 36-1340.

³² Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Panevėžio ir Šiaulių apygardos teismai.

³³ Alytaus, Kauno, Klaipėdos, Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Tauragės, Telšių, Utenos, Vilniaus regiono ir Vilniaus miesto apylinkių teismai.

³⁴ Lietuvos Teismai (2024-12-16). Dėl apylinkių teismų veiklos pokyčių nuo 2025 m. Sausio 1 d. [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-sistemos-naujienos/del-apylinkiu-teismu-veiklos-pokyciu-nuo-2025-m.-sausio-1-d./12896>.

³⁵ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. 1994 m. gegužės 31 d. Nr. I-480. *Valstybės žinios*, 1994, 46-851, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas. 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743. *Valstybės žinios*, 2002, 36-1340.

³⁶ Ten pat.

jų rūmams, atsižvelgiant į jų darbo krūvį ir vadovaujantis Teisėjų tarybos patvirtintomis bylų paskirstymo taisyklėmis³⁷. Taigi, asmeniui pateikus teisingam apylinkės teismui dokumentus ir bylą užregistravus teisme, ji gali būti skiriama nagrinėti kito teismo ar teismo rūmų teisėjams, nekeičiant bylos teisingumo³⁸. Atitinkamai, CPK 62³ straipsnis įtvirtina, kad bylos pagal apeliacinius skundus (atskirusius skundus) dėl neįsiteisėjusio apylinkės teismo sprendimo ar nutarties, paskirstomos tarp visų apygardų teismų teisėjų, atsižvelgiant į jų darbo krūvį³⁹.

Taigi, tokia sistema ne tik prisideda prie darbo krūvio subalansuotumo (vienodumo) tarp teisėjų, bet ir gali užkirsti kelią teisėjų *Forum Shopping* reiškiniui (angl. *Judge-Shopping*). Pavyzdžiui, ieškovas kreipiasi į konkretų teismą, tikėdamasis, kad to konkretaus teismo teisėjai nagrinės bylą, tačiau pagal minėtus straipsnius jo byla perduodama nagrinėti kitam teisėjui. Todėl nors CPK 62¹, 62² ir 62³ straipsniai teoriškai yra skirti darbo krūvio reguliavimui, praktikoje jie galėtų prisidėti prie *Judge-Shopping* reiškinių užkirtimo, taip sumažindami ieškovo galimybes manipuliuoti teismų sistema.

3. *Forum Shopping* privalumai ir trūkumai

Šiame skyriuje aptariami *Forum Shopping* reiškinių privalumai ir trūkumai, jo poveikis procesui bei ginčo šalims.

3.1. Privalumai ir teigiama įtaka

3.1.1. Teisinių reformų skatinimas

Pagrindinis privalumas, kurį galima įžvelgti *Forum Shopping* reiškinyje, yra teisinės sistemos reformų vystymosi skatinimas. Šis reiškinys leidžia teismams ir teisėkūros institucijoms analizuoti naujus iššūkius, tobulinti teisės normas bei procesus, prisitaikant prie kintančių visuomenės ir tarptautinių ginčų sprendimo poreikių⁴⁰. Be to, *Forum Shopping* suteikia galimybę proceso dalyviams ieškoti palankiausios teisi-

³⁷ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas. 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743. *Valstybės žinios*, 2002, 36-1340; Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 62-1, 304, 441 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 62-2, 62-3 straipsniais įstatymas. 2023 m. gegužės 31 d. Nr. XIVP-2827. TAR, 2023, 14332.

³⁸ Lietuvos Teismai (2024-06-27). Civilinių bylų skirstymo pasikeitimai apylinkių ir apygardų teismuose [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-sistemos-naujienos/civiliniu-bylu-skirstymo-pasikeitimai-apylinkiu-ir-apygardu-teismuose/12483>.

³⁹ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. 1994 m. gegužės 31 d. Nr. I-480. *Valstybės žinios*, 1994, 46-851; Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas. 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743. *Valstybės žinios*, 2002, 36-1340.

⁴⁰ WHYTOCK, C. A. (2011). The Evolving Forum Shopping System. *Cornell Law Review*, 96, 481-534 [interaktyvus]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1596280, p. 490.

nės išeities, kuri skatina kūrybiškiau pažvelgti į teisės taikymo galimybes, kas lemia ne tik naujus sprendimus, bet ir teisės normų vystymąsi⁴¹.

Dažnai itin sudėtingose bylose susiformavę teisiniai precedentai gali būti nepalankūs ginčo šalių interesams, todėl pasirinkus kitą teismą, galima išvengti šių teisiinių apribojimų. Bookman teigia: „*Forum Shopping* būdu pateiktos bylos teismams, priverčia juos tarpusavyje bendrauti, nustatyti jurisdikcijos standartus, atsižvelgiant į nacionalinius ir tarptautinius aspektus, bei ieškoti procedūrų, kurios atitiktų šiuolaikinių ginčų sprendimo reikalavimus⁴². Taigi, *Forum Shopping* neišvengiamai skatina teismus spręsti iškilusias problemas ir tuo pačiu įstatymų leidėjams parodo esamas procedūrų spragas⁴³. Kaip pavyzdys pateikiama situacija, kuomet 1980 m. grupė viešojo intereso teisininkų įtikino antrąją apeliacinę instanciją remtis ilgą laiką nepastebėtu federaliniu įstatymu, pripažįstančiu jurisdikciją, nagrinėti tarptautines žmogaus teisių bylas. Nuo tada teismai eksperimentavo su jurisdikcijos ribomis – nuo universalios iki ribotos, taikomos tik JAV. Šis sprendimas paskatino žmogaus teisių bylas pagal Užsieniečių Ieškinio Statutą, prisidėjo prie Kankinimų Aukų Apsaugos Akto priėmimo ir įsitikinimo, kad JAV teismai turėtų suteikti „forumą“ tokioms byloms⁴⁴. Tai suponuoja, jog *Forum Shopping* gali paskatinti ne tik naujus teismų sprendimus, bet ir atskleisti teismų sistemos trūkumus ir taip prisidėti prie teisėkūros ar teismų sistemos reformų.

Taigi *Forum Shopping* naudojimas teisminėje praktikoje, tam tikra prasme gali „įkvėpti“ teisiinių reformų atsiradimą ar padėti pastebėti teisinės spragas. Tokie atvejai, nors ir itin reti, gali turėti reikšmingą poveikį ne tik nacionaliniams, bet ir tarptautiniams teisės aktams.

3.1.2. Ekonominio efektyvumo užtikrinimas

Forum Shopping gali būti laikomas naudingu reiškiniu dėl galimybės užtikrinti ekonominį efektyvumą teisiniuose ginčiuose. Šis privalumas pasireiškia tiek ieškovų galimybe pasirinkti palankesnes jurisdikcijas, kurios sumažina finansinius kaštus, tiek ir platesniu kontekstu, kuriame *Forum Shopping* skatina efektyvesnę teisės sistemos funkcionavimą ir prisitaikymą prie naujų teisiinių iššūkių.

Vienas svarbiausių ekonominio efektyvumo aspektų yra ieškovų galimybė pasirinkti jurisdikcijas, kuriose bylinėjimosi kaštai yra mažesni. Pavyzdžiui, negausius finansinius išteklius turintiems ieškovams gali būti sunku pareikšti ieškinius teismuo-

⁴¹ BASSETT, D. L. (2006). The Forum Game. *North Carolina Law Review*, 84(2), 333-395 [interaktyvus]. <http://scholarship.law.unc.edu/nclr/vol84/iss2/2>, p. 337.

⁴² BOOKMAN, P. K. (2016). The Unsung Virtues of Global Forum Shopping. *Notre Dame Law Review*, 92(2), 579-625 [interaktyvus]. https://ir.lawnet.fordham.edu/faculty_scholarship/968, p. 618.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Ten pat, p. 583.

se, kuriuose taikomi dideli ieškinių pateikimo mokesčiai ar pats bylinėjimasis yra brangus. Todėl vien galimybė išvengti didelių finansinių sąnaudų kartais yra pakankama paskata ieškovams pareikšti ieškinį kitose valstybėse⁴⁵. Taigi tam tikrais atvejais *Forum Shopping* reiškinio suteikiama galimybė pasirinkti ginčo teisumą gali būti išeitis, siekiant apginti savo teises bei teisinius interesus. *Forum Shopping* taip pat padeda efektyviau valdyti ginčo eigą per teisinį reguliavimą, kuris leidžia išvengti perteklinių procesinių veiksmų.

Nors *Forum Shopping* gali atrodyti naudinga praktika dėl ekonominio efektyvumo, šis aspektas turėtų būti vertinamas itin atsargiai. Efektyvumo siekis gali skatinti teisinių sistemų tarpusavio konkurenciją, o per didelis dėmesys finansiniam aspektui gali iškreipti teisingumo principus ir palikti mažiau resursų turinčius dalyvius dar blogesnėje padėtyje. Todėl, nors *Forum Shopping* prisideda prie ekonominio efektyvumo, būtina užtikrinti, kad ši praktika nepakenktų teismo proceso sąžiningumui ir prieinamumui.

3.2. Rizika, trūkumai ir neigiamas poveikis

Nepaisant to, jog galima įžvelgti ir tam tikrų teigiamų aspektų, *Forum Shopping* yra kritikuojamas dėl neigiamo poveikio teisingumo sistemai, kuris kyla dėl galimybės vienai proceso šaliai piktnaudžiauti savo padėtimi ir įgyti daugiau kontrolės bylos eigos atžvilgiu.

3.2.1. Teismų apkrova ir proceso vilkinimas

Teismų apkrova yra vienas iš *Forum Shopping* trūkumų. Kai ieškovai renkasi tam tikras jurisdikcijas dėl palankesnio ginčo nagrinėjimo, šios jurisdikcijos dažnai susiduria su didesniu bylų srautu, nei yra pajėgios išnagrinėti. Tam tikri teismai, kurie istoriškai laikomi „draugiškais ieškovams“, tampa itin apkrauti, nes ieškovai masiškai renkasi šias jurisdikcijas⁴⁶. Toks neproporcingumas ne tik sulėtina bylų nagrinėjimo procesą, bet ir daro neigiamą poveikį kitiems asmenims, kurie priversti ilgiau laukti savo bylų sprendimo.

Nacionaliniame kontekste, pavyzdžiui Lietuvos teisinėje sistemoje procesų inicijavimas keliuose teismuose ar bylų perkėlimas į kitus teismus yra draudžiamas. Pagal CPK 137 straipsnio 2 dalies 5 punktą, teismas atsisako priimti ieškinį, jei byla dėl to paties ginčo tarp tų pačių šalių jau nagrinėjama kitame teisme, taip užtikrinant, kad

⁴⁵ DORWARD, Daniel J. (1998). Forum Non Conveniens Doctrine and the Judicial Protection of Multinational Corporations from Forum Shopping Plaintiffs, 19 U. Pa. J. Int'l L. 141. [interaktyvus]. <https://scholarship.law.upenn.edu/jil/vol19/iss1/5>, p. 148.

⁴⁶ WHYTECK, C. A. (2011). The Evolving Forum Shopping System. *Cornell Law Review*, 96, 481-534 [interaktyvus]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1596280, p. 1010.

tas pats ginčas negali būti sprendžiamas keliuose teismuose vienu metu⁴⁷. Tačiau, jei ieškovas pateikia kelis ieškinius skirtinguose teismuose pagal alternatyvaus teismingumo taisyklės ir sąmoningai nesumoka žyminio mokesčio, siekdamas pašalinti trūkumus tik toje byloje, kurioje paskirtas palankesnis teisėjas – tokia situacija sukuria sąlygas *Forum Shopping* reiškiniui atsirasti. CPK 115 straipsnio 2 dalis numato, kad teismas, nustatęs, jog procesinis dokumentas neatitinka reikalavimų (pvz., nesumokėtas žyminis mokestis), nustato terminą nustatytiems trūkumams pašalinti⁴⁸. Jei per nustatytą terminą trūkumai nepašalinami, teismas gali palikti ieškinį nenagrinėtą, tačiau sąmoningas procesinio dokumento trūkumų nepašalinimas vienoje byloje, siekiant tęsti procesą kitoje, gali būti vertinamas kaip *Forum Shopping* reiškinys Lietuvos teisinėje praktikoje.

Tuo tarpu tarptautiniu aspektu, ypač komerciniuose ginčiuose, toks reiškinys yra dažna praktika. Ieškovai, siekdami optimizuoti savo pranašumą, dažnai pasinaudoja teisinėmis spragomis ir inicijuoja procesus keliuose teismuose. Ginčo šalys pirmenybę teikia tiems teismams, kurie taiko ginčo šaliai palankesnę teisę⁴⁹. Atkreipiamas dėmesys į tai, jog ieškovo pasirinktas teismas gali turėti ir neigiamą poveikį proceso veiksmingumui. Pavyzdžiui, jeigu teismo procesas vyksta jurisdikcijoje, kuri tik silpnai susijusi su esminėmis faktinėmis bylos aplinkybėmis, gali atsirasti papildomų išlaidų ir sulėtėti bylos nagrinėjimas. Taigi, nors *Forum Shopping* suteikia galimybę šalims pasirinkti palankesnę ginčo sprendimo vietą, toks taktinis pasirinkimas didina teismų darbo krūvį ir kuria finansinę bei emocinę naštą visoms procese dalyvaujančioms ginčo šalims⁵⁰.

Dar vienas reikšmingas aspektas yra tai, kad teismų apkrova ir proceso vilkinimas neigiamai veikia visuomenės pasitikėjimą teisingumo sistema. Doward teigia: „kai ieškovai, pasirinkę tam tikrą teismą, pasiekia iš esmės skirtingą rezultatą, teisinė sistema atrodo savavališka ir nesirūpinanti pagrindiniu teisingumu. Todėl toks akiivaizdus nesirūpinimas esminiu teisingumu gali sumažinti visuomenės pasitikėjimą teisine sistema“⁵¹. *Forum Shopping* suteikta galimybė rinktis sau palankesnę teismą ir šitaip įgyti pranašumą procese, mažina teisėsaugos institucijų patikimumą ir skatina

⁴⁷ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas. 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743. *Valstybės žinios*, 2002, 36-1340.

⁴⁸ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas. 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743. *Valstybės žinios*, 2002, 36-1340.

⁴⁹ MSKHVILIDZE, T. (2023). The legal nature of forum shopping in international civil procedure law. *Law & World*, 25(1), 93–103 [interaktyvus]. https://archive.org/details/httpslawandworld.gepdfarticlepdfvolume9_issue1_2023tamar_mskhvilidze.pdf.

⁵⁰ BOOKMAN, P. K. (2016). The Unsung Virtues of Global Forum Shopping. *Notre Dame Law Review*, 92(2), 579–625 [interaktyvus]. https://ir.lawnet.fordham.edu/faculty_scholarship/968, p. 603.

⁵¹ DORWARD, Daniel J. (1998). Forum Non Conveniens Doctrine and the Judicial Protection of Multinational Corporations from Forum Shopping Plaintiffs, 19 U. Pa. J. Int'l L. 141. [interaktyvus]. <https://scholarship.law.upenn.edu/jil/vol19/iss1/5>, p. 152.

visuomenės abejingumą, kadangi sudaromas įspūdis, jog teisingumas priklauso nuo proceso šalį gebėjimo pasinaudoti teisinėmis spragomis ir procesinėmis taktikomis, o ne nuo bylos faktinių aplinkybių ir teisinio proceso.

Atsižvelgiant į šiuos aspektus, *Forum Shopping* daro žalą teismų sistemos efektyvumui ir patikimumui. Ši praktika ne tik didina teismų apkrovą, vilkina procesus, bet ir mažina visuomenės pasitikėjimą teisės sistema.

3.2.2. Manipuliacija teisingumu ir teismų šališkumas

Forum Shopping taip pat kritikuojamas dėl gebėjimo perkelti teisingumo vykdymą iš objektyvumo ir teisės normų taikymo į strateginį pranašumų siekimą, taip pažeidžiant teisingumo principą. Šis reiškinys sukuria situacijas, kai teisingumo sistemos paskirtis, užtikrinti sąžiningą ginčo sprendimą, tampa šalutiniu veiksniu, o proceso kontrolę perima šalis, galinti efektyviausiai išnaudoti jurisdikcijų skirtumus.

Vienas iš ryškiausių šio manipuliacinio aspektų yra tam tikrų teismų išnaudojimas, kurie dėl savo procesinių taisyklių tampa ieškovų „pabėgimo priemonėmis“ (angl. *escape devices*)⁵². Šis reiškinys gali sukelti teismų šališkumo įspūdį, nes tam tikri teismai gali būti labiau linkę patenkinti ieškovų reikalavimus dėl vietos teisės skirtumų ar palankesnės atitinkamų ginčų sprendimų praktikos⁵³, dėl to *Forum Shopping* dažnai suvokiamas kaip tam tikra „teisinio žaidimo“ forma, kurioje proceso šalys naudoja teisinės sistemos trūkumus savo naudai⁵⁴. Tai ypač akivaizdu tarptautiniuose ginčiuose, kur tam tikros valstybės ar regionai sąmoningai pateikia savo teismus kaip palankius ieškovams dėl mažesnių reikalavimų įrodymų pateikimui ar didesnių kompensacijų. Anot Guthrie: „Kaip drugį traukia į šviesą, taip ir ginčo šalis traukia į JAV. Jei tik jam pavyks pasiekti, kad jo byla patektų į jų teismus, jis gali laimėti turtus“⁵⁵⁻⁵⁶. JAV teismuose taikoma materialinė deliktų teisė ir susiję procesiniai mechanizmai yra daug palankesni ieškovams ir leidžia atgauti didesnes sumas nei kituose teismuose taikoma teisė ir procedūros⁵⁷. *Praeterea*, Delavere teismai yra žinomi dėl

⁵² GUTHRIE, N. (1995). *Forum Shopping - What's Wrong with That?* *Sydney Law Review*, 16(1), 5-25 [interaktyvus]. <https://www.sydney.edu.au/law/publications/sydneylawreview/>, p. 203, 240.

⁵³ FERRARI, F. (2002). *Forum Shopping and International Uniform Contract Law*. *International and Comparative Law Quarterly*, 51(3), 689-710 [interaktyvus]. <https://www.cambridge.org/core/journals/international-and-comparative-law-quarterly/article/abs/forum-shopping-despite-international-uniform-contract-law-conventions/55844004896E815AAAE945B8ED13FA8A>, p. 7.

⁵⁴ BASSETT, D. L. (2006). *The Forum Game*. *North Carolina Law Review*, 84(2), 333-395 [interaktyvus]. <http://scholarship.law.unc.edu/nclr/vol84/iss2/2>, p. 334.

⁵⁵ angl. „As a moth is drawn to the light, so is a litigant drawn to the US. If he can only get his case into their courts, he stands to win a fortune.“

⁵⁶ GUTHRIE, N. (1995). *Forum Shopping - What's Wrong with That?* *Sydney Law Review*, 16(1), 5-25 [interaktyvus]. <https://www.sydney.edu.au/law/publications/sydneylawreview/>, p. 203.

⁵⁷ WHYTOCK, C. A. (2011). *The Evolving Forum Shopping System*. *Cornell Law Review*, 96, 481-534 [interaktyvus]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1596280, p. 490-491.

sudėtingų įmonių bylų nagrinėjimo ir ieškovams palankių sprendimų komerciniuose ginčiuose⁵⁸. Tai skatina ieškovus rinktis šiuos teismus, siekiant gauti didžiausią įmanomą naudą ar netgi pasipelnyti.

Kitas svarbus aspektas yra *forum non conveniens* doktrinos išnaudojimas. *Forum non conveniens* yra lotyniškas terminas ir pažodžiui išvertus reiškia „nepatogus (arba netinkamas) Forumas (teismas)“. Šios doktrinos tikslas – užtikrinti, kad ginčai būtų nagrinėjami tinkamiausioje jurisdikcijoje, atsižvelgiant į proceso šalių ir liudytojų patogumą, įrodymų buvimo vietą bei ekonomiško principą⁵⁹. Nors ši doktrina teoriškai skirta užkirsti kelią „nepatogiam“ teismo procesui, tai dažnai leidžia stipresnės proceso šalims, t. y. turinčioms daugiau resursų, įtakos ar strateginių pranašumų ginčo kontekste, diktuoti, koks teismas nagrinės bylą, taip užtikrinant jų dominavimą ginče, pavyzdžiui stipresnės proceso šalys gali teikti argumentus, kad tam tikroje vietoje procesas yra patogesnis dėl įrodymų ar liudytojų buvimo vietos, nors tikrasis tikslas – perkelti bylą į teismą, kuriame jos turi daugiau pranašumų⁶⁰. Toks manipuliavimas procesinėmis taisyklėmis dar labiau pabrėžia sisteminius trūkumus ir paverčia teisingumo sistemą priemone stipresnių šalių interesams įgyvendinti.

Atsižvelgiant į šiuos aspektus, *Forum Shopping* sukurtas manipuliavimas teisingumu ir šališkumo skatinimas kelia grėsmę teisės sistemos vientisumui. *Forum Shopping* neapsiriboja tik konkrečiais ginčiais – jis sukelia ilgalaikį neigiamą poveikį visuomenės suvokimui apie teisingumą. Kai teisinis procesas tampa strateginių sprendimų žaidimu, visuomenė pradeda abejoti teisės sistemos objektyvumu ir sąžiningumu.

3.2.3. Teisinio tikrumo ir nuoseklumo iškraipymas

Forum Shopping prisideda prie teisinio netikrumo skatinimo. Šis reiškiny sudaro sąlygas ginčo šalims manipuluoti teisinių normų taikymu ir proceso eiga.

Teisinio netikrumo problema kyla todėl, kad skirtingi teismai taiko skirtingas taisykles procesiniams reikalavimams, t. y. įrodymų pateikimo tvarkai ar teisinių normų interpretavimui, todėl ginčo šalims tampa sunku numatyti ginčo eigą ir galutinį rezultatą. Tokioje situacijoje šalys susiduria su neprognuojamomis pasekmėmis, nes

⁵⁸ GUTHRIE, N. (1995). *Forum Shopping - What's Wrong with That?* *Sydney Law Review*, 16(1), 5-25 [interaktyvus]. <https://www.sydney.edu.au/law/publications/sydneylawreview/>, p. 204.

⁵⁹ GRIGIENĖ, J. (2004). *Forum non conveniens* doktrina ir jos taikymas teismų praktikoje. *Jurisprudencija*, 51(43), 80-89 [interaktyvus]. <https://www.bing.com/ck/a?!&rp=771cce5afe9e-d7732707e8f69ab86c05b137c81ad9a596eaf2563d51bda1321fjmltdHM9MTczNTg2MjQwMA&p-t=3&ver=2&hsh=4&fclid=308aef27-1ed8-64d0-02f8-fbd01ff06503&psq=grigien%20c4%97+Forum+-non+conveniens&u=a1aHR0cHM6Ly9vanMubXJ1bmkuZXUvb2pzL2p1cmlzcHJ1ZGVuY2UvYX-J0aWNsZS9kb3dubG9hZC8zMjgyLzZmOWDA&ntb=1>, p. 81.

⁶⁰ WHYTEOCK, C. A. (2011). *The Evolving Forum Shopping System*. *Cornell Law Review*, 96, 481-534 [interaktyvus]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1596280, p. 498-499.

jų bylos yra nagrinėjamos skirtingai⁶¹. Tokia praktika skatina stipresnę ginčo šalį perkelti bylą į teismą, kuris jai suteikia didesnes galimybes manipuluoti proceso eiga⁶². Tai iškreipia teisės taikymo vienodumą ir griauja pasitikėjimą teisine sistema, nes teisinių sprendimų nenuoseklumas skatina šalių nepasitikėjimą teisės stabilumu⁶³. Ferrari teigia: „*Forum Shopping* prieštarauja rezultatų nuoseklumo principui, kuris yra pagrindinis beveik bet kurios teisinės sistemos principas. Dėl to atsiranda nereikalingų išlaidų, nes ginčo šalys ieško palankiausio, o ne artimiausio teismo, ir taip, gali būti iškreiptos konkurencijos sąlygos bei susidaro neigiamas įspūdis apie teisinės sistemos teisingumą“⁶⁴. Šitoks reiškiny s ypač pastebimas tarptautiniuose ginčiuose, kai proceso šalys siekia, kad bylos būtų nagrinėjamos teismuose, taikančiuose jų interesus geriau atitinkančias taisykles. Jei ieškovas pateikia ieškinį teisme A ir pasiekia rezultatą A, o tuo tarpu teisme B būtų buvęs priimtas rezultatas B, nėra realaus teisinio vienodumo trūkumo, nes egzistuoja tik vienas sprendimas. Tačiau jei kitas ieškovas, panašioje byloje, kreipiasi į teismą B, atsiranda situacija, kai ta pati (ar panaši) byla sprendžiama skirtingai, vien dėl to, kad ieškovi pasirinko skirtingus teismus.

Apibendrinant, *Forum Shopping* reiškiny s ne tik kuria teisinį netikrumą, bet ir skatina nenuoseklumą, kuris mažina pasitikėjimą teismai s ir teisės sistema. Tai parodo, kad *Forum Shopping* yra ne tik strateginis įrankis tam tikroms ginčo šalims, bet ir reiškiny s, kuris kelia iššūkių teisei s sistemai.

3.2.4. Proceso šalių nelygybės sudarymas

Daugiausiai *Forum Shopping* reiškiny s kritikuojamas dėl to, jog jo pagrindu, finansinių ir teisinių resursų pranašumus turinti ginčo šalis įgyja didesnę kontrolę ginčo eigos atžvilgiu. Šis poveikis kelia grėsmę ne tik teisingumui konkrečiuose ginčiuose, bet ir visos teismų sistemos vientisumui.

Forum Shopping kritikuojamas dėl galimybės stipresnėms ginčo šalims išnaudoti savo finansinius resursus ar teises žinias palankiausio teismo pasirinkimui. Šis reiškiny s leidžia šalims rinktis palankiausią teismą, kuriame jos gali tikėtis palankiausio rezultato, o tai lemia didesnę nelygybę tarp šalių, ypač atsakovų, kurie

⁶¹ PETSCH, M. (2011). What's Wrong with Forum Shopping? An Attempt to Identify and Assess the Real Issues of a Controversial Practice. *The International Lawyer*, 45(4), 1005-1028 [interaktyvus]. https://scholar.smu.edu/til/vol45/iss4/5/?utm_source=scholar.smu.edu%2Ftil%2Fvol45%2Fiss4%2F5&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages, p. 1010.

⁶² WHYTECK, C. A. (2011). The Evolving Forum Shopping System. *Cornell Law Review*, 96, 481-534 [interaktyvus]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1596280, p. 498.

⁶³ BOOKMAN, P. K. (2016). The Unsung Virtues of Global Forum Shopping. *Notre Dame Law Review*, 92(2), 579-625 [interaktyvus]. https://ir.lawnet.fordham.edu/faculty_scholarship/968, p. 581.

⁶⁴ FERRARI, F. (2002). Forum Shopping and International Uniform Contract Law. *International and Comparative Law Quarterly*, 51(3), 689-710 [interaktyvus]. <https://www.cambridge.org/core/journals/international-and-comparative-law-quarterly/article/abs/forum-shopping-despite-international-uniform-contract-law-conventions/55844004896E815AAAE945B8ED13FA8A>, p. 7.

dažnai neturi pasirinkimo dėl jurisdikcijos ir yra priversti gintis jiems nepalankioje teisinėje aplinkoje⁶⁵.

Ilgų procesų ir jurisdikcijų keitimo strategijos dažnai priverčia silpnas šalis su-
tikti su mažiau palankiomis sąlygomis arba netgi pasitraukti iš proceso⁶⁶. Toks povei-
kis reiškia, kad silpnesnė šalis dažnai negali efektyviai apsiginti, net jei jos teisės buvo
pažeistos. *Forum Shopping* gali tapti įrankiu priversti silpnas šalis patirti
didesnį finansinį ir emocinį spaudimą. Proceso šalių nelygybė, kurią sukelia *Forum
Shopping*, nėra atsitiktinė – tai strateginė taktika, skirta pasinaudoti teisinės sistemos
spragomis⁶⁷. Tokia praktika iškreipia pamatinius teisingumo, protingumo, sąžiningu-
mo principus, kuriems teisminė sistema turėtų teikti prioritetą.

4. *Forum Shopping* reiškinių vertinimas ES ir JAV

4.1. *Forum Shopping* reiškinių vertinimas ES

Forum Shopping reiškinių vertinimo klausimas ESTT praktikoje ne kartą buvo
nagrinėtas ir aiškiai nurodyta, kad *Forum Shopping* elgesys neturi būti toleruojamas
(turėtų būti ribojamas), nes jis pažeidžia teisinio saugumo principą, kuris reikalauja
aiškių ir nuspėjamų jurisdikcijos taisyklių.

Pavyzdžiui, sprendime *Owusu* buvo keliamas prejudicinis klausimas ar *forum non
conveniens* doktrina yra suderinama su Briuselio konvencija (toliau – **Konvencija**).
Pagrindinėje byloje Jungtinės Karalystės (toliau – **JK**) pilietis, patyręs sužalojimą Ja-
maikoje, pateikė ieškinį JK teismui, tačiau atsakovas, atsakydamas į ieškinį, rėmė-
si *forum non conveniens* doktrina ir prašė sustabdyti bylos nagrinėjimą, kadangi, jo
manymu, byla labiau susijusi su Jamaika nei su JK. Sprendime ESTT konstatavo, kad
Konvencijos 2 straipsnis, nustatantis, jog bylos turi būti nagrinėjamos tos valstybės
teismuose, kurioje asmuo nuolat gyvena, yra imperatyvus ir nuo jo galima nukrypti
tik pagal konvencijoje aiškiai numatytus atvejus⁶⁸. ESTT taip pat pabrėžė, kad, lei-
džiant taikyti *forum non conveniens* doktriną, būtų pažeistas vienas iš pagrindinių
Konvencijos tikslų – užtikrinti teisinį saugumą⁶⁹. Šis principas reikalauja, kad juris-

⁶⁵ PETSCH, M. (2011). What's Wrong with Forum Shopping? An Attempt to Identify and Assess the Real Issues of a Controversial Practice. *The International Lawyer*, 45(4), 1005-1028 [interaktyvus]. https://scholar.smu.edu/til/vol45/iss4/5/?utm_source=scholar.smu.edu%2Ftil%2Fvol45%2Fiss4%2F5&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages, p. 1023.

⁶⁶ Ten pat.

⁶⁷ DORWARD, Daniel J. (1998). Forum Non Conveniens Doctrine and the Judicial Protection of Multinational Corporations from Forum Shopping Plaintiffs, 19 U. Pa. J. Int'l L. 141. [interaktyvus]. <https://scholarship.law.upenn.edu/jil/vol19/iss1/5>, p. 151.

⁶⁸ 1968 m. Konvencija dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pri-
pažinimo ir vykdymo. *OJ L* 299, 31.12.1972, p. 32–42; *Owusu* [ESTT], Nr. C-281/02, [2005-03-01].
ECLI:EU:C:2005:120, p. 37.

⁶⁹ *Owusu* [ESTT], Nr. C-281/02, [2005-03-01]. ECLI:EU:C:2005:120, p. 38.

dikcijos taisyklės (leidžiančios nukrypti nuo pagrindinės taisyklės) būtų aiškinamos taip, kad atsakovas galėtų numatyti (angl. *reasonably to foresee*), kuriame kitame nei jo nuolatinės gyvenamosios vietos valstybės teisme jam gali būti iškelta byla⁷⁰.

Be to, Generalinis advokatas Philippe Léger, teikdamas išvadą šioje byloje nurodė, jog *forum non conveniens* doktrina yra plačiai paplitusi tik JK ir Airijoje, tačiau ji yra svetima valstybėms narėms, kuriose taikoma „civil law“ teisinė sistema, todėl Konvencija neturi nuostatų, susijusių su šia doktrina⁷¹. Užtuot stiprinusi teisinę Bendrijoje įsisteigusių asmenų apsaugą, *forum non conveniens* doktrina labiau skirta ją sumažinti⁷².

Taigi, ESTT konstatavo, kad Konvencija draudžia JK teismams atsakyti jurisdikcijos pagal *forum non conveniens* doktriną, net jei būtų galima teigti, kad Jamaiikos teismas būtų tinkamesnis/priimtinesnis nagrinėti bylą. Tai patvirtina, kad pagal Konvenciją *Forum Shopping* yra nepriimtinas, nes jis pažeidžia teisinį saugumą, kuris reikalauja aiškių ir nuspėjamų jurisdikcijos taisyklių. Teismas negali atsakyti jurisdikcijos ir perduoti bylos kitam teismui vien dėl to, kad viena šalis mano, jog kitos jurisdikcijos teismas yra tinkamesnis.

Kituose sprendimuose ESTT analizavo specialiosios jurisdikcijos taisyklę, numatytą Tarybos 2000 m. gruodžio 22 d. reglamente (EB) Nr. 44/2001 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo ir vykdymo (toliau – **Briuselio I Reglamentas**) 6 straipsnio 1 punkte⁷³ ir 2007 m. Konvencijos dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo ir vykdymo (toliau – **Lugano Konvencija**) 6 straipsnio 1 punkte, kuriuose nurodyta, kad valstybėje narėje gyvenantis asmuo gali pareikšti ieškinį prieš kelis atsakovus, jeigu jų reikalavimai yra taip glaudžiai susiję, kad tikslinga juos nagrinėti kartu, siekiant išvengti atskirų teismo procesų metu priimtų sprendimų nesuderinamumo⁷⁴. ESTT konstatavo, kad ši taisyklė negali būti aiškinama taip, kad leistų ieškovui pareikšti ieškinį prieš kelis atstovus turint vienintelį tikslą, kad vienas iš jų išvengtų jo nuolatinės gyvenamosios ar buveinės vietos valstybės narės teismo jurisdikcijos⁷⁵.

⁷⁰ Pavyzdžiui, *GIE Groupe Concorde ir kiti* [ESTT], Nr. C-440/97, [1999-09-28]. ECLI:EU:C:1999:456, p. 24; *Besix* [ESTT], Nr. C-256/00, [2002-02-19]. ECLI:EU:C:2002:99, p. 26; *Handte / TMCS* [ESTT], Nr. C-26/91, [1992-06-17]. ECLI:EU:C:1992:268, p. 18; *Reisch Montage* [ESTT], Nr. C-103/05, [2006-07-13]. ECLI:EU:C:2006:471, p. 25.

⁷¹ Generalinio advokato Philippe Léger išvada, byloje *Owusu*, Nr. C-281/02 [2004-12-14]. ECLI:EU:C:2004:798, p. 220, 275.

⁷² Ten pat, p. 267.

⁷³ Reglamentą pakeitė 2012 m. gruodžio 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 1215/2012 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo ir vykdymo. *OL L 351*, 20/12/2012, p. 1–32.

⁷⁴ Tarybos 2000 m. gruodžio 22 d. reglamentas (EB) Nr. 44/2001 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo ir vykdymo. *OL L 12*, 16/01/2001, p. 1–23; 2007 m. Konvencija dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo ir vykdymo. *OJ L 339*, 21.12.2007, p. 3–41.

⁷⁵ *Kalfelis / Schröder ir kiti* [ESTT], Nr. C-189/87, [1988-09-27]. ECLI:EU:C:1988:459, p. 8-9; *Reisch Montage* [ESTT], Nr. C-103/05, [2006-07-13]. ECLI:EU:C:2006:471, p. 32.

Dar kituose sprendimuose ESTT išaiškino, kaip turėtų būti interpretuojama Briuselio I Reglamento 5 straipsnio 3 punkto specialiosios jurisdikcijos taisyklė, numatanti, kad valstybėje narėje nuolat gyvenančiam asmeniui kitoje valstybėje narėje byla dėl civilinės teisės pažeidimų, delikto arba kvazidelikto gali būti iškelta vietos, kurioje įvyko žala sukėlęs įvykis ar jis gali įvykti⁷⁶. Visų pirma, ESTT pažymėjo, jog ši taisyklė turi būti aiškinama savarankiškai, griežtai ir siaurai⁷⁷. Ši sąvoka neapima ieškovo nuolatinės gyvenamosios vietos, kurioje yra pagrindinė jo turto buvimo vieta, vien dėl to, kad joje jis patyrė finansinių nuostolių, praradęs savo turto dalį kitoje valstybėje narėje⁷⁸. Vien finansinių nuostolių ieškovo banko sąskaitoje atsiradimo faktas yra nepakankamas. Tik tuo atveju, jei kitos ypatingos bylos aplinkybės taip pat prisideda prie jurisdikcijos suteikimo, tokia žala galėtų ieškovui pagrįstai leisti pareikšti ieškinį šiame teisme⁷⁹.

Taigi, apibendrinant galima teigti, kad *forum non conveniens* doktrinos (kuri yra susijusi su *Forum Shopping*) naudojimas, nėra leistinas pagal ESTT praktiką. Konvencija, Briuselio I Reglamentas ir Lugano Konvencija draudžia susitariančiosios valstybės teismui atsakyti arba prisiimti ginčo jurisdikciją, remiantis *forum non conveniens* doktrina. ES jurisdikcijos taisyklės turi būti aiškinamos siaurai, o jei asmuo siekia pasinaudoti *Forum Shopping* praktika, kad teismas būtų pasirinktas tik dėl to, kad jis, jo nuomone, bus naudingesnis, ši praktika yra nepriimtina ir prieštarauja ESTT jurisprudencijai.

4.2. *Forum Shopping* reiškinių vertinimas JAV

Jau nuo XX a. vidurio *Forum Shopping* reiškinyje yra ypač diskutuotinas JAV teisės teorijos ir praktikos objektas. Byloje *Gulf Oil Corp. v. Gilbert* JAV Aukščiausiasis Teismas pabrėžė: „Ieškovo pasirinkimas dėl teismo vietos retai kada turėtų būti trukdomas, nebent pusiausvyra būtų pernelyg palanki atsakovui“⁸⁰. Toks sprendimas sudaro

⁷⁶ Tarybos 2000 m. gruodžio 22 d. reglamentas (EB) Nr. 44/2001 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo ir vykdymo. *OL L 12, 16/01/2001, p. 1–23*.

⁷⁷ Pavyzdžiui, *Löber* [ESTT], Nr. C-304/17, [2018-09-12]. ECLI:EU:C:2018:701, p. 17; *Kolassa* [ESTT], Nr. C-375/13, [2015-01-28]. ECLI:EU:C:2015:37, p. 43; *Coty Germany* [ESTT], Nr. C-360/12, [2014-06-05]. ECLI:EU:C:2014:1318, p. 45; *Melzer* [ESTT], Nr. C-228/11, [2013-05-16]. ECLI:EU:C:2013:305, p. 24; *Zuid-Chemie* [ESTT], Nr. C-189/08, [2009-07-16]. ECLI:EU:C:2009:475, p. 22; *Blijdenstein* [ESTT], Nr. C-433/01, [2004-01-15]. ECLI:EU:C:2004:21, p. 25; *Kronhofer* [ESTT], Nr. C-168/02, [2004-06-10]. ECLI:EU:C:2004:364, p. 14; *Painer* [ESTT], Nr. C-145/10, [2011-12-01]. ECLI:EU:C:2011:798, p. 74; *Freeport* [ESTT], Nr. C-98/06, [2007-10-11]. ECLI:EU:C:2007:595, p. 35; *Glaxosmithkline ir Laboratoires Glaxosmithkline* [ESTT], Nr. C-462/06, [2008-05-22]. ECLI:EU:C:2008:299, p. 28.

⁷⁸ *Universal Music International Holding* [ESTT], Nr. C-12/15, [2016-06-16]. ECLI:EU:C:2016:449, p. 35; *Kronhofer* [ESTT], Nr. C-168/02, [2004-06-10]. ECLI:EU:C:2004:364, p. 21.

⁷⁹ *Universal Music International Holding* [ESTT], Nr. C-12/15, [2016-06-16]. ECLI:EU:C:2016:449, p. 38–39.

⁸⁰ *Gulf Oil Corp. v. Gilbert*, 1947. U.S. Supreme Court, 330 U.S. 501.

palankų požiūrį į *Forum Shopping* taikymą praktikoje, tačiau pabrėžtina, jog tokia pozicija nėra absoliuti. Pavyzdžiui, byloje *Piper Aircraft Co. v. Reyno* pabrėžiamos *Forum Shopping* reiškinio ribos: „Ieškovas negali, pasirinkdamas netinkamą teismą, erzinti, varginti ar engti atsakovo, sukeldamas jam išlaidų ar rūpesčių, kurie nėra būtini jo teisei pasinaudoti savo teisių gynimo priemonėmis“⁸¹. Šis teiginys ne tik patvirtino *forum non conveniens* doktrinos svarbą, bet ir nustatė griežtas ribas, apsaugančias atsakovą nuo nepagrįsto ieškovo elgesio. Dar kitoje byloje *Ferens v. John Deere Co.* JAV Aukščiausiasis Teismas pripažino, jog: „Teismo vietos pasirinkimas išlieka teisėta priemonė procesiniam teisingumui ir materialiniam teisingumui užtikrinti“⁸². Taigi, atsižvelgus į šiuos sprendimus, pastebima, kad ankstesnėje JAV teismų praktikoje, teismai formavo palankų požiūrį į *Forum Shopping* reiškinį.

Šiek tiek kitokia tendencija pastebima naujoje, šiuolaikinėje JAV teismų praktikoje – *Forum Shopping* reiškinys yra vertinamas gana kritiškai, pabrėžiant jo galimą neigiamą poveikį teisminių procesų efektyvumui ir sąžiningumui. Pavyzdžiui, byloje *HBC US Propco Holdings, LLC v. Federal Realty Investment Trust* apeliacinis teismas akcentavo, kad išankstinis ieškinio pateikimas, siekiant pasinaudoti pirmumo taisykle (angl. *first-to-file rule*) ir užsitikrinti palankų teismą, yra netinkamas ir gali būti laikomas piktnaudžiavimu. Teismas taip pat pažymėjo, kad *Forum Shopping* laikomas viena iš išimčių pirmumo taisyklei, kai teisingumo ar proceso operatyvumo interesai reikalauja nukrypti nuo šios taisyklės⁸³. Byloje *In re Fort Worth Chamber of Commerce Forum Shopping* reiškinys apibūdinamas kaip manipuliatyvi ir nepagrįsta teisinių veiksmų taktika, kuri pažeidžia teisinio proceso vientisumą. Pabrėžiama, kad teismo vieta negali būti laisvai pasirenkama proceso šalių nuožiūra: „Teismas – tai ne kontinentiniai pusryčiai; negalima rinktis pagal ieškovo užgaidą, kur ir kaip pateikti ieškinį“⁸⁴. Tokie veiksmai gali iškraipyti teisingumo esmę bei verčia teismus imtis papildomų priemonių užkirsti tam kelią⁸⁵.

Byloje *Mendocino Railway v. Jack Ainsworth* JAV apeliacinis teismas akcentavo, kad *Forum Shopping* praktika tiesiogiai susijusi su šalių bandymais vengti nepalankių sprendimų ir ieškoti palankesnių kitame teisme: „Atsižvelgiant į tai, kad Mendocino Railway pateikė federalinį ieškinį po to, kai valstijos teismas atmetė ankstesnį, kas reiškia nepalankų rezultatą, *Forum Shopping* reiškinys tampa ieškinio atmetimo

⁸¹ *Piper Aircraft Co. v. Reyno*, 1981. U.S. Supreme Court, 454 U.S. 235.

⁸² *Ferens v. John Deere Co.*, 1990. U.S. Supreme Court, 494 U.S. 516.

⁸³ *HBC US Propco Holdings, LLC v. Federal Realty Investment Trust*, 2023. Maryland Appellate Court, No. 558, Sept. Term, 2022, 258 Md. App.

⁸⁴ angl. „Venue is not a continental breakfast; you cannot pick and choose on a Plaintiff's whim where and how a lawsuit is filed.“

⁸⁵ *In re Fort Worth Chamber of Commerce*, 2024. Texas Appellate Court, No. 24-10463, 5th Cir, p. 25-26.

pagrindu⁸⁶. Tokie veiksmai pažeidžia sąžiningumo principą ir kelia grėsmę teisinės sistemos patikimumui. Panaši pozicija buvo išreikšta ir byloje *Juannelious Benjamin Murray, Sr. v. Safir Law PLC*, kur teismas nustatė, kad ieškovas ir jo advokatas piktnaudžiavo teismų pasirinkimu siekdami išvengti nepalankių sprendimų ir tikslingai vilkino teismo procesus. Teismo sprendime pažymima, kad tokie veiksmai buvo sąmoningi ir turėjo netinkamą tikslą⁸⁷. Taigi JAV teismų praktikoje *Forum Shopping* reiškinys vertinamas kaip nesąžiningas šalių elgesys, kuriuo siekiama išvengti nepalankių sprendimų ir manipuliuoti teismų sistema.

Apibendrinant, nepaisant egzistuojančių *Forum Shopping* teigiamos reikšmės sprendimų, *Forum Shopping* reiškinys šiuolaikinėje JAV teismų praktikoje vertinamas kur kas kritiškiau, teismai vis dažniau išskiria neigiamą *Forum Shopping* reiškinio tikslą – išnaudoti sistemos lankstumą asmeniniam pranašumui. Todėl *Forum Shopping* taikymo praktika ne tik kritikuojama, bet ir aktyviai ribojama.

Išvados

1. Nors *Forum Shopping* reiškiniui atsirasti yra būtinos dvi konkrečios sąlygos – kelių potencialių teismų egzistavimas ir skirtingų teisinių sistemų prieinamumas – nėra vieningo požiūrio dėl jo reikšmės. Tyrimo metu nustatyta, kad vieni autoriai šį reiškinį vertina kaip strategiją, kiti – kaip galimybę, atsirandančią dėl skirtingų jurisdikcijų taisyklių, o tretieji – siūlo kiekvieną situaciją vertinti vadovaujantis teismų suformuluotomis taisyklėmis. Autorių nuomone, tinkamiausia *Forum Shopping* vertinti kaip strateginį reiškinį, kai ginčo šalys pasirenka konkrečią jurisdikciją ar teismą, siekdamos palankiausio sprendimo arba geriausių ginčo nagrinėjimo sąlygų.
2. Įprastai išskiriami du *Forum Shopping* tipai: tarptautinis ir nacionalinis. Tarptautinis *Forum Shopping* reiškia, kad ginčo šalys renkasi tarp kelių skirtingų teisinių sistemų, o nacionalinis – kai šalys siekia rasti palankiausias bylos nagrinėjimo sąlygas toje pačioje teisinėje sistemoje, renkant tarp kelių teismų vienoje valstybėje. Nors nacionalinėje sistemoje teorinė galimybė manipuliuoti teismų sistema ir pasinaudoti *Forum Shopping* egzistuoja, tačiau CPK 62¹, 62² ir 62³ straipsniai užkerta tam kelią. Šie straipsniai riboja ieškovo galimybes pasirinkti jo asmeninius interesus atitinkantį teisėją ir užtikrina objektyvų bylų paskirstymą.
3. *Forum Shopping* reiškinys vertinamas nevienareikšmiškai: nors tai gali skatinti teisės normų vystymąsi ir tam tikrais atvejais užtikrinti ekonominį efektyvumą, jo neigiami padariniai nusveria privalumus. *Forum Shopping* suteikia galimybę stipresnėms

⁸⁶ *Mendocino Railway v. Jack Ainsworth*, 2024. U.S. Appellate Court, No. 21-17097, 9th Cir, p. 15.

⁸⁷ *Juannelious Benjamin Murray, Sr. v. Safir Law PLC*, 2024. U.S. District Court, No. 22-12345, 4th Cir, p. 7.

proceso šalims manipuliuoti teisinėmis sistemomis, pasitelkiant finansinius ir teisės resursus kaip pranašumą, o tai lemia proceso šalių nelygybę, teismų apkrovą, proceso vilkinimą bei teisinio tikrumo ir nuoseklumo iškraipymą. Šis reiškinyje ne tik apsunkina teismų darbą, bet ir mažina visuomenės pasitikėjimą teisės sistema, sudarydamas išpūdį, jog teisingumas priklauso nuo proceso šalių gebėjimo išnaudoti teises spragas, o ne nuo faktinių aplinkybių ir teisės principų. Todėl *Forum Shopping* reiškinyje vertinamas kaip piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis, kuris pažeidžia esminius teisingumo, sąžiningumo ir teisės viršenybės principus.

4. Išanalizavus ESTT praktiką, nustatyta, kad *forum non conveniens* doktrinos taikymas ES, kuris yra glaudžiai susijęs su *Forum Shopping* reiškiniu, nėra leistinas. Atlikta vertinimo analizė parodė, kad šis reiškinyje pažeidžia teisinio saugumo principą, kuris reikalauja, kad jurisdikcijos taisyklės būtų aiškinamos savarankiškai, griežtai bei siaurai ir būtų lengvai nuspėjamos. Išnagrinėjus JAV teismų praktiką, pastebima, jog *Forum Shopping* reiškinyje vis dažniau vertinamas kritiškai, kaip manipuliatyvi ir nesąžininga taktika, kuri pažeidžia proceso sąžiningumo principus, kelia grėsmę teisinės sistemos vientisumui ir trukdo efektyviam bei teisingam ginčų sprendimui, todėl JAV teismai aktyviai riboja jo taikymą.

Šaltinių sąrašas:

Teisės norminiai aktai

Europos Sąjungos konvencijos ir reglamentai

1. 1968 m. Konvencija dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo ir vykdymo. OJ L 299, 31.12.1972.
2. Tarybos 2000 m. gruodžio 22 d. reglamentas (EB) Nr. 44/2001 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo ir vykdymo. OL L 12, 16/01/2001, p. 1–23.
3. 2007 m. Konvencija dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo ir vykdymo. OJ L 339, 21.12.2007, p. 3–41.
4. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas 2012 m. gruodžio 12 d. (ES) Nr. 1215/2012 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo ir vykdymo. OL L 351, 20/12/2012, p. 1–32.

Konstitucija, kodeksai, įstatymai

5. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. *Valstybės žinios*, 1992, 33-1014.
6. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. 1994 m. gegužės 31 d. Nr. I-480. *Valstybės žinios*, 1994, 46-851.
7. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas. 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743. *Valstybės žinios*, 2002, 36-1340.

8. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 62-1, 304, 441 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 62-2, 62-3 straipsniais įstatymas. 2023 m. gegužės 31 d. Nr. XIVP-2827. TAR, 2023, 14332.

Specialioji literatūra

Vadovėlis

9. LAUŽIKAS, E., MIKELĖNAS, V. ir NEKROŠIUS, V. (2003). Civilinio proceso teisė, I tomas. Vilnius: Justitia.

Straipsniai elektroniniuose mokslo žurnaluose

10. ALGERO, M. (1999). In Defense of Forum Shopping: A Realistic Look at Selecting a Venue. *Nebraska Law Review*, 78(1), 79-112 [interaktyvus]. <https://digitalcommons.unl.edu/nlr/vol78/iss1/5/>.
11. BASSETT, D. L. (2006). The Forum Game. *North Carolina Law Review*, 84(2), 333-395 [interaktyvus]. <http://scholarship.law.unc.edu/nclr/vol84/iss2/2>.
12. BOOKMAN, P. K. (2016). The Unsung Virtues of Global Forum Shopping. *Notre Dame Law Review*, 92(2), 579-625 [interaktyvus]. https://ir.lawnet.fordham.edu/faculty_scholarship/968.
13. BORCHERS, P. J. (2010). Punitive Damages, Forum Shopping, and the Conflict of Laws. *Louisiana Law Review*, 70(2), 529-555 [interaktyvus]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1574940.
14. BRAND, R. (2002). Comparative Forum non conveniens and the Hague Judgments Convention. *Texas International Law Journal*, 37, 467-498 [interaktyvus]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1214602.
15. DORWARD, Daniel J. (1998). Forum Non Conveniens Doctrine and the Judicial Protection of Multinational Corporations from Forum Shopping Plaintiffs, 19 U. Pa. J. Int'l L. 141. [interaktyvus]. <https://scholarship.law.upenn.edu/jil/vol19/iss1/5>.
16. FERRARI, F. (2002). Forum Shopping and International Uniform Contract Law. *International and Comparative Law Quarterly*, 51(3), 689-710 [interaktyvus]. <https://www.cambridge.org/core/journals/international-and-comparative-law-quarterly/article/abs/forum-shopping-despite-international-uniform-contract-law-conventions/55844004896E815AAAE945B8ED13FA8A>.
17. GRIGIENĖ, J. (2004). Forum non conveniens doktrina ir jos taikymas teismų praktikoje. *Jurisprudencija*, 51(43), 80-89 [interaktyvus]. <https://www.bing.com/ck/a?!&cp=771cce5afe9ed7732707e8f69ab86c05b137c81ad9a596eaf2563d51bda1321fjmltdHm9MTczNTg2M-jQwMA&ptn=3&ver=2&hsh=4&fclid=308aef27-1ed8-64d0-02f8-fbd01ff06503&psq=-grigien%c4%97+Forum+non+conveniens&u=a1aHR0cHM6Ly9vanMubXJ1bmkuZXUvb2pzL2p1cmlzcHJ1ZGVuY2UvYXJ0aWNsZS9kb3dubG9hZC8zMjgyLzZwO-DA&ntb=1>.
18. GUTHRIE, N. (1995). Forum Shopping - What's Wrong with That? *Sydney Law Review*, 16(1), 5-25 [interaktyvus]. <https://www.sydney.edu.au/law/publications/sydneylawreview/>.

19. JUENGER, F. K. (1989). Forum Shopping, Domestic and International. *Tulane Law Review*, 63(3), 553-582 [interaktyvus]. <https://www.tulanelawreview.org/articles/Forum-Shopping>.
20. MALOY, R. (2005). Forum Shopping? What's wrong with that? [interaktyvus]. <https://studylib.net/doc/8091531/Forum-Shopping---what-s-wrong-with-that>.
21. MSKHVILIDZE, T. (2023). The legal nature of forum shopping in international civil procedure law. *Law & World*, 25(1), 93–103 [interaktyvus]. https://archive.org/details/httpslawandworld.gepdfarticlespdfvolume9_issue1_2023tamar_mskhvildze.pdf.
22. PETSCH, M. (2011). What's Wrong with Forum Shopping? An Attempt to Identify and Assess the Real Issues of a Controversial Practice. *The International Lawyer*, 45(4), 1005-1028 [interaktyvus]. https://scholar.smu.edu/til/vol45/iss4/5/?utm_source=scholar.smu.edu%2Ftil%2Fvol45%2Fiss4%2F5&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages.
23. WHYTOK, C. A. (2011). The Evolving Forum Shopping System. *Cornell Law Review*, 96, 481-534 [interaktyvus]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1596280.

Teismų praktika

ESTT praktika

24. *Kalfelis / Schröder ir kiti* [ESTT], Nr. C-189/87, [1988-09-27]. ECLI:EU:C:1988:459.
25. *Handte / TMCS* [ESTT], Nr. C-26/91, [1992-06-17]. ECLI:EU:C:1992:268.
26. *GIE Groupe Concorde ir kiti* [ESTT], Nr. C-440/97, [1999-09-28]. ECLI:EU:C:1999:456.
27. *Besix* [ESTT], Nr. C-256/00, [2002-02-19]. ECLI:EU:C:2002:99.
28. *Blijdenstein* [ESTT], Nr. C-433/01, [2004-01-15]. ECLI:EU:C:2004:21.
29. *Kronhofer* [ESTT], Nr. C-168/02, [2004-06-10]. ECLI:EU:C:2004:364.
30. *Owusu* [ESTT], Nr. C-281/02, [2005-03-01]. ECLI:EU:C:2005:120.
31. *Reisch Montage* [ESTT], Nr. C-103/05, [2006-07-13]. ECLI:EU:C:2006:471.
32. *Freeport* [ESTT], Nr. C-98/06, [2007-10-11]. ECLI:EU:C:2007:595.
33. *Glaxosmithkline ir Laboratoires Glaxosmithkline* [ESTT], Nr. C-462/06, [2008-05-22]. ECLI:EU:C:2008:299.
34. *Zuid-Chemie* [ESTT], Nr. C-189/08, [2009-07-16]. ECLI:EU:C:2009:475.
35. *Painer* [ESTT], Nr. C-145/10, [2011-12-01]. ECLI:EU:C:2011:798.
36. *Melzer* [ESTT], Nr. C-228/11, [2013-05-16]. ECLI:EU:C:2013:305.
37. *Coty Germany* [ESTT], Nr. C-360/12, [2014-06-05]. ECLI:EU:C:2014:1318.
38. *Kolassa* [ESTT], Nr. C-375/13, [2015-01-28]. ECLI:EU:C:2015:37.
39. *Universal Music International Holding* [ESTT], Nr. C-12/15, [2016-06-16]. ECLI:EU:C:2016:449.
40. *Löber* [ESTT], Nr. C-304/17, [2018-09-12]. ECLI:EU:C:2018:701.

JAV teismų praktika

41. *Gulf Oil Corp. v. Gilbert*, 1947. U.S. Supreme Court, 330 U.S. 501.
42. *Piper Aircraft Co. v. Reyno*, 1981. U.S. Supreme Court, 454 U.S. 235.

43. *Ferens v. John Deere Co.*, 1990. U.S. Supreme Court, 494 U.S. 516.
44. *HBC US Propco Holdings, LLC v. Federal Realty Investment Trust*, 2023. Maryland Appellate Court, No. 558, Sept. Term, 2022, 258 Md. App.
45. *In re Fort Worth Chamber of Commerce*, 2024. Texas Appellate Court, No. 24-10463, 5th Cir.
46. *Juannelious Benjamin Murray, Sr. v. Safir Law PLC*, 2024. U.S. District Court, No. 22-12345, 4th Cir.
47. *Mendocino Railway v. Jack Ainsworth*, 2024. U.S. Appellate Court, No. 21-17097, 9th Cir.

Kiti šaltiniai

Genaralinio advokato išvada

48. Genaralinio advokato Philippe Léger išvada, byloje *Owusu*, Nr. C-281/02 [2004-12-14]. ECLI:EU:C:2004:798.

Interneto portalai

49. Lietuvos Teismai (2018-01-03). Aktuali informacija! Teismai nuo 2018 m.: 5 pokyčiai, kuriuos būtina žinoti [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-sistemos-naujienos/aktuali-informacija-teismai-nuo-2018-m.-5-pokyčiai-kuriuos-buti-na-zinoti/5341>.
50. Lietuvos Teismai (2024-06-27). Civilinių bylų skirstymo pasikeitimai apylinkių ir apygardų teismuose [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-sistemos-naujienos/civiliniu-bylu-skirstymo-pasikeitimai-apylinkiu-ir-apygardu-teismuose/12483>.
51. Lietuvos Teismai (2024-12-16). Dėl apylinkių teismų veiklos pokyčių nuo 2025 m. Sausio 1 d. [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-sistemos-naujienos/del-apylinkiu-teismu-veiklos-pokyciu-nuo-2025-m.-sausio-1-d./12896>.
52. Lietuvos Teismai. Teismų sistema [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/teismai-ir-teisejai/teismu-sistema/153#:~:text=Bendrosios%20kompetencijos%20teismai%20yra%20apylinki%C5%B3%20teismai%20%2812%29%2C%20apygard%C5%B3,taip%20pat%20nagrin%C4%97ja%20ir%20administracini%C5%B3%20teis%C4%97s%20pa%C5%BEidim%C5%B3%20bylas>.
53. Lsd.law. Judge-*Shopping* definition [interaktyvus]. <https://www.lsd.law/define/judge-Shopping>.
54. New Atlas. The art of „judge *Shopping*“ is now a precise science, thanks to AI. [interaktyvus]. <https://newatlas.com/technology/judge-Shopping-is-now-a-precise-science-thanks-to-ai/>.
55. Oxford Reference. *Forum non conveniens*. [interaktyvus]. <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095830144>.

FORUM SHOPPING: IŠRADINGA STRATEGIJA AR PIKTNAUDŽIAVIMAS SAVO PROCESINĖMIS TEISĖMIS?

SANTRAUKA

Moksliniame straipsnyje analizuojamas *Forum Shopping* – reiškiny, kai ginčo šalys strategiškai renkasi jurisdikciją ar teismą, siekdamos sau palankesnio sprendimo. Nagrinėjamos šio reiškinių sąlygos ir sampratos, akcentuojant teigiamus ir neigiamus šio reiškinių aspektus. Aptariami pagrindiniai *Forum Shopping* tipai – tarptautinis ir nacionalinis.

Lietuvos kontekste išskiriama *Forum Shopping* grėsmė pirmosios ir apeliacinės instancijos teismuose, pabrėžiant, kaip ši praktika gali būti išnaudojama ginčo šalių, manipuliuojant teismingumo taisyklėmis. Straipsnyje įvertinami pagrindiniai *Forum Shopping* privalumai, tokie kaip galimybė užtikrinti palankų teisinį rezultatą ir didinti ekonominį efektyvumą. Tačiau taip pat analizuojamos ir šio reiškinių neigiamos pasekmės: teismų apkrova, proceso vilkinimas, teisinio netikrumo skatinimas, manipuliavimas teismai bei proceso šalių nelygybės skatinimas.

Taip pat pateikiama *Forum Shopping* praktikos analizė, remiantis ESTT ir JAV teismų sprendimais. ESTT praktikoje šis reiškinys aiškiai ribojamas, teikiant prioritetą teisinio saugumo ir nuspėjamumo principams, o JAV praktikoje, nors tam tikrais atvejais pripažįstamas teisėtum, jis dažnai kritikuojamas kaip procesinių teisių piktnaudžiavimas, pažeidžiantis sąžiningumo ir teisingumo principus.

Straipsnyje daroma išvada, kad *Forum Shopping* dažniausiai laikomas procesinių teisių piktnaudžiavimo forma, iškraipanti teisingumo vykdymo esmę. Šis reiškinys ne tik pažeidžia teismo proceso sąžiningumą ir skaidrumą, bet ir sustiprina šalių nelygybę, sudarydamas galimybes stipresnėms proceso šalims manipuluoti teisine sistema. Tokia praktika griaua visuomenės pasitikėjimą teismų sistema, skatina teisinio netikrumo augimą bei kelia grėsmę teisės viršenybės ir teisingumo principų įgyvendinimui.

FORUM SHOPPING: AN INGENIOUS STRATEGY OR AN ABUSE OF YOUR PROCEDURAL RIGHTS?

SUMMARY

The article analyses *Forum Shopping*, a phenomenon where parties to a dispute strategically choose a jurisdiction or court to seek a more favorable decision. The conditions and concepts of this phenomenon are examined, emphasizing its positive and negative aspects. The main types of *Forum Shopping* are discussed, namely international and national.

In the Lithuanian context, the threat of *Forum Shopping* is highlighted in first instance and appellate courts, underlining how this practice can be exploited by litigants to manipulate the rules of jurisdiction. The article evaluates the main advantages of

Forum Shopping, such as the ability to ensure a favorable legal outcome and increase economic efficiency. However, the negative consequences of this phenomenon are also analysed: court overload, process delays, fostering legal uncertainty, manipulation of courts, and promoting inequality of the parties to the process

It also provides an analysis of *Forum Shopping* case law based on the jurisprudence of the CJEU and the US courts. The CJEU case law clearly limits the phenomenon, giving priority to the principles of legal certainty and predictability, while the US case law, while recognising it as legitimate in some cases, often criticises it as an abuse of procedural rights, violating the principles of fairness and justice.

The article concludes that *Forum Shopping* is in many cases considered to be a form of abuse of process. This phenomenon not only undermines the fairness and transparency of judicial proceedings, but also reinforces the inequality of the parties, allowing stronger litigants to manipulate the legal system in their favour. Such practices undermine public trust in the judicial system, foster legal uncertainty and pose a serious threat to the rule of law and the implementation of the principles of justice

GYDYTOJO BAUDŽIAMOJI ATSAKOMYBĖ: *ULTIMA RATIO* AR KASDIENYBĖ?

Rugilė Karčinskaitė, Viktorija Jonuškaitė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

2 kurso studentės

Saulėtekio al 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: rugile.karcinskaite@tf.stud.vu.lt, viktorija.jonuskaite@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinė kuratorė vyr. lekt. dr. Laura Šivickaitė-Moldarienė

El. paštas: laura.sivickaite@tf.vu.lt

Santrauka: Šiame straipsnyje, vadovaujantis Lietuvos Respublikos ir užsienio valstybių baudžiamaisiais įstatymais, teismų praktika, Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija ir teisės doktrina, siekiama išanalizuoti baudžiamosios atsakomybės kaip kraštutinės priemonės (ultima ratio) taikymą gydytojui. Šis tikslas pasiekiamas kartu atskleidžiant gydytojo kaip specialaus nusikalstamos veikos subjekto sampratą kontinentinės ir bendrosios teisės tradicijos sistemose. Straipsnyje analizuojama, ar gydytojas, mirus pacientui ar sutrikdžius jo sveikatą, visais atvejais yra traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Darbe pateikiama analizė, iš kurios matyti, kad gydytojai nors ir yra laikomi specialiais nusikalstamos veikos subjektais, tačiau jie baudžiamojon atsakomybėn yra traukiami įprasta tvarka. Taip pat atkreiptas dėmesys ir į užsienio valstybių patirtį, kuriose teisinis reguliavimas gydytojo baudžiamosios atsakomybės klausimu yra ganėtinai panašus į Lietuvoje galiojančią teisinį reguliavimą ir iš esmės atitinką teismų praktiką.

Pagrindiniai žodžiai: gydytojas, specialus subjektas, baudžiamoji atsakomybė, ultima ratio.

Summary: In this article, based on the criminal codes of the Republic of Lithuania and foreign countries, court practice, case law, including the case law of the European Court of Human Rights, and legal doctrine, the aim is to analyze the application of criminal liability as an extreme measure (ultima ratio) to a doctor. This goal is achieved by also revealing the concept of the doctor as a special subject of a criminal offense in the systems of continental and common law traditions. The article examines whether a doctor is held criminally liable in all cases when a patient dies or suffers health impairment. The analysis indicates that although doctors are considered special subjects of criminal offenses,

they are subjected to criminal liability in the usual manner. Attention is also drawn to foreign countries where the legal regulation concerning doctors' criminal liability is quite similar to the legal framework in Lithuania and essentially aligns with judicial practice.

Keywords: doctor, subject, criminal liability, ultima ratio.

|vadas

Temos aktualumas. Šiuolaikinėje medicinos praktikoje nustatoma vis daugiau atvejų, kuomet gydytojai yra traukiami atsakomybėn, tačiau tik išskirtiniais atvejais jie atsako pagal baudžiamosios teisės normas. Todėl svarbu nustatyti aiškias ribas, kuomet gydytojai turėtų būti traukiami baudžiamojon atsakomybėn. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse yra nustatyta tik viena nusikalstama veika, už kurią atsakomybė tiesiogiai yra nustatyta gydytojui ir bet kuriam kitam sveikatos priežiūros specialistui. Tai Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 142 straipsnio 1, 2 dalyse nurodytas neteisėtas abortas. Už bet kurią kitą nusikalstamą veiką, kuria padaroma žala baudžiamojo įstatymo saugomiems gėriams – asmens gyvybei ir sveikatai – gydytojai atsako bendra tvarka. Taip yra ir daugelyje kitų valstybių: tiek bendrosios teisės tradicijos, pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje, tiek kontinentinės teisės tradicijos, pavyzdžiui, Lietuvoje, Lenkijoje, Latvijoje. Tačiau tam tikros kontinentinės teisės tradicijos valstybės, pavyzdžiui, Vokietija, Prancūzija baudžiamuosiuose kodeksuose yra nurodžiusios atskirus straipsnius, reglamentuojančius gydytojo baudžiamąją atsakomybę. Kartu pažymėtina, kad nagrinėjama tema yra aktuali ne tik teisininkams, tačiau ir sveikatos priežiūros specialistams, nes jiems yra patikėta rūpintis didžiausiu žmogaus turtu – gyvybe ir sveikata, tačiau tam tikrais atvejais jiems šiuo turtu nepavyksta pasirūpinti ir jie yra traukiami baudžiamojon atsakomybėn.

Autorės, rengdamos darbą, parengė klausimus ir atliko 16 teisininkų (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus, Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus, Vilniaus apylinkės teismo teisėjų, Lietuvos Respublikos Generalinės prokuratūros ir Vilniaus apygardos prokuratūros prokurorų, taip pat Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios justicijos katedros mokslininkų) apklausą internete¹.

Atitinkamai, šio **darbo tikslas** yra nustatyti, ar gydytojui taikoma baudžiamojo atsakomybė turėtų būti kasdienybė, ar visgi tai turėtų būti krašutinė – *ultima ratio* – priemonė.

Šio darbo uždaviniai:

- 1) Apibrėžti baudžiamosios atsakomybės sampratą, priminti gydytojo priedermę ir *ultima ratio* principo sampratą;

¹ Apklausos forma pateikiama straipsnio priede Nr. 1.

- 2) Aptarti medicininio pobūdžio baudžiamąsias bylas, t. y. bylas, kuriose gydytojai buvo patraukti baudžiamojon atsakomybėn;
- 3) Pateikti užsienio valstybių teisinio reguliavimo ir teismų praktikos pavyzdžių,
- 4) Atskleisti gydytojo kaip specialaus nusikalstamos veikos subjekto sampratą.

Šio **tyrimo objektas** – gydytojui taikoma baudžiamoji atsakomybė.

Norint pasiekti darbo tikslą buvo pasitelkti šie **tyrimo metodai**: lyginamasis, lyginant Lietuvos ir užsienio valstybių baudžiamuosius įstatymus, kontinentinės ir bendrosios teisės sistemų skirtumus gydytojo baudžiamosios atsakomybės kontekste, taip pat sisteminis ir analizės, pateikiant gautus rezultatus. Kartu naudotas ir apklausos metodas, renkant duomenis iš prokurorų, baudžiamąsias bylas nagrinėjančių teisėjų ir baudžiamosios justicijos mokslininkų.

Apie gydytojo ir kitų sveikatos priežiūros specialistų baudžiamąją atsakomybę įvairiais aspektais yra rašę D. Pranka², G. Švedas ir A. Gutauskas³, L. Šivickaitė-Moldarienė⁴, o šiame straipsnyje į gydytojo baudžiamąjį persekiojimą siekiama pažvelgti kiek kitu kampu, keliant klausimą, ar jo baudžiamasis persekiojimas yra kasdienybė ar kraštutinė priemonė, o autorių pamąstymai šiuo klausimu yra grindžiami ne tik teisės aktais, teismų praktika ir doktrina, bet ir teisininkų apklausos duomenimis.

1. Baudžiamosios atsakomybės samprata

1.1. Gydytojo priedermė

Teisės aktų nuostatų prasme gydytojas – medicinos gydytojas, gydytojas rezidentas, šeimos gydytojas ar gydytojas specialistas, kuris verstis medicinos praktika Lietuvos Respublikoje turi teisę tik turėdamas galiojančią medicinos praktikos licenciją⁵. Tačiau visuotinai yra žinoma, kad gydytojas yra sveikatos priežiūros specialistas, kad tai asmuo, įgijęs medicinos išsilavinimą, gelbstintis žmonių gyvybes besirūpinantis

² PRANKA, Darius (2021). The price of medical negligence – should it be judged by the Criminal Court in the context of the jurisprudence of the European Court of Human Rights? *Baltic journal of Law & Politics*, 14 (1), p. 125–152.

³ ŠVEDAS, Gintaras; GUTAUSKAS, Aurelijus (2022). Probleminiai gydytojo ar kito sveikatos priežiūros specialisto baudžiamosios atsakomybės už neatsargiai padarytą žalą paciento gyvybei arba sveikatai pagal Lietuvos Respublikos baudžiamuosius įstatymus aspektai. Iš: Sudavičius, B. (2022). *Kelyje su Konstitucija*. Vilnius University Open Series, p. 371–393, doi: 10.15388/KSK.2022.18.

⁴ ŠIVICKAITĖ-MOLDARIENĖ, Laura (2024). *Teismo eksperto mokslinės-praktinės ir procesinės kompetencijos vertinimo ypatumai ir pasekmės teisingam teismo sprendimui*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (S 001), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla; ŠIVICKAITĖ-MOLDARIENĖ, Laura (2021). Deontologinės ekspertizės išvadų reikšmė Lietuvos baudžiamajame procese. *Teisė*, 120, p. 104–116, <https://doi.org/10.15388/Teise.2021.120.7>.

⁵ Lietuvos Respublikos medicinos praktikos įstatymas. 1996 m. rugėjo 26 d. I-1555. *Valstybės žinios*, 1996, 102-2313.

jų sveikata, konsultuojantis klausimais, susijusiais su asmens sveikatos priežiūra. Jo profesinė veikla, pagrindinė pareiga yra rūpintis pacientų gerove, laiku ir tinkamai diagnozuoti ligas, jas gydyti bei užkirsti kelią galimiems sveikatos sutrikimams.

Teismų praktikoje nurodoma, kad pagrindinė gydytojo pareiga – teikti kvalifikuotą ir rūpestingą medicinos pagalbą; pacientą ir gydytoją siejančios prievolės turinį sudaro ne pareiga garantuoti tam tikrą konkretų rezultatą, bet pareiga užtikrinti, kad ši prievolė būtų vykdoma dedant maksimalias pastangas, t. y. užtikrinant maksimalų atidumo, rūpestingumo, atsargumo ir kvalifikuotumo laipsnį⁶.

Bene geriausiai gydytojo – kaip asmens, turinčio medicininių išsilavinimą, priedermę (paskirtį) atskleidžia etikos taisyklių rinkinys – vadinamoji Hipokrato priesaika. Šia priesaika jau IV a. pr. m. e. buvo įtvirtintos gydytojų profesinės etikos vertybės. Hipokrato priesaikoje be kitų etikos nuostatų akcentuojama pagarba žmogaus gyvybei, nesavanaudiškas pacientų gydymas, vengiant žalingų metodų ir gerbiant žmogaus teises, paciento informavimas apie ligą ir gydymo būdus, konfidencialumo laikymasis⁷. Šios priesaikos pagrindu 2015 m. gegužės 11 d. buvo pasirašytas Lietuvos gydytojų sąjungos profesinės etikos kodeksas, kuriame apibrėžti gydytojo elgesio principai⁸. Šiuolaikinėje medicinoje gydytojo ir paciento santykiai grindžiami ne tik tarpusavio pagarba, tačiau ir abipusiu pasitikėjimu bei laisvu susitarimu. Tai reiškia, kad gydytojas privalo suteikti pacientui išsamią informaciją apie jo sveikatos būklę (įvardinti diagnozę), paaiškinti gydymo galimybes bei galimas pasekmes, leisti pacientui priimti sprendimus, susijusius su jo sveikata ir / ar jos gerinimu ir gerbti jo priimtus sprendimus⁹. Taigi Hipokrato priesaika išlieka labai svarbiu medicinos etikos pagrindu, nes Hipokratas susiejo profesionalumą ir mokslinį požiūrį su etiškai atsakingos veiklos reikalavimais¹⁰.

Apibendrinant pirmiau išdėstytą, galima pagrįstai teigti, kad gydytojo priedermę sudaro ne tik pareiga tinkamai diagnozuoti ir gydyti ligas, tačiau ir užtikrinti paciento orumą, autonomiją ir jo, kaip paciento, turimas teises, taip sukuriant pasitikėjimo grįstą gydymo procesą.

⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1140/2015.

⁷ Hipokrato priesaika, 1997 [interaktyvus]. <http://www.lsmuni.lt/vs-biblioteka/pagalb/hipokrat.htm#Lietuv>.

⁸ Lietuvos gydytojų sąjungos profesinės etikos kodeksas [interaktyvus]. <https://bioetika.lrv.lt/lt-etikos-kodeksai/lietuvos-gydytoju-sajungos-profesines-etikos-kodeksas/>.

⁹ Lietuvos gydytojų sąjungos profesinės etikos kodeksas [interaktyvus]. <https://bioetika.lrv.lt/lt-etikos-kodeksai/lietuvos-gydytoju-sajungos-profesines-etikos-kodeksas/>.

¹⁰ ŠIVICKAITĖ-MOLDARIENĖ, Laura (2024). *Teismo eksperto mokslinės-praktinės ir procesinės kompetencijos vertinimo ypatumai ir pasekmės teisingam teismo sprendimui*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (S 001), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

1.2. *Ultima ratio* principo reikšmė

Nei Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – ir BK), nei kituose teisės aktuose nėra įtvirtinta baudžiamosios atsakomybės sąvoka, tačiau ji yra dažnai minima, pavyzdžiui, BK 2 straipsnyje, kuriame nurodytos pagrindinės baudžiamosios atsakomybės nuostatos, BK 8 straipsnyje, kuriame nurodyta baudžiamoji atsakomybė už užsienyje padarytas nusikalstamas veikas¹¹.

Baudžiamoji atsakomybė doktrinoje apibrėžiama kaip asmens, padariusio nusikalstamą veiką, pasmerkimas valstybės vardu taikant baudžiamuosiuose įstatymuose nustatytas poveikio priemones¹². Prieš daugiau nei 20 metų Lietuvos Aukščiausiasis Teismas buvo suformavęs, kad baudžiamoji atsakomybė yra baudžiamųjų teisinių priemonių visuma, kurią valstybė taiko nusikaltimą padariusiam asmeniui¹³.

Sąvoka „atsakomybė“ vartojama dviem prasmėmis: retrospektyviaja (asmuo atsako už praeityje padarytus veiksmus) ir perspektyviają (kai asmuo imasi atsakomybės už ateities veiksmus)¹⁴.

Baudžiamoji atsakomybė neabejotinai laikytina griežčiausia teisinės atsakomybės forma, nes asmuo, padaręs nusikalstamą veiką, yra pasmerkiamas valstybės vardu. Jis paprastai yra pripažįstamas kaltu ir jam yra paskiriama bausmė (pavyzdžiui, bauda, terminuotas laisvės atėmimas) ir / ar baudžiamojo poveikio priemonės (pavyzdžiui, turto konfiskavimas, teisės vairuoti transporto priemonės atėmimas). Yra galimos ir kitos baudžiamosios atsakomybės realizavimo formos, pavyzdžiui, atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, nustačius BK VI skyriuje nustatytą vieną iš atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindų.

Kaip minėta, baudžiamoji atsakomybė yra griežčiausia teisinės atsakomybės rūšis, todėl nuo jos yra neatsiejamas *ultima ratio* principas, reiškiantis, kad baudžiamoji teisė turi būti pasitelkiama kaip krašutinė priemonė¹⁵; baudžiamoji atsakomybė demokratinėje visuomenėje turi būti suvokiama kaip krašutinė, paskutinė priemonė, naudojama saugomų teisinių gėrių, vertybių apsaugai tais atvejais, kai švelnesnėmis priemonėmis tų pačių tikslų negalima pasiekti. Todėl situacijos, kai padaryti nedidelio pavojingumo nusižengimai kriminalizuojami kaltinant asmenį nusikalstamos veikos padarymu, neanalizuojant, ar pakankamas padarytų veiksmų pavojingumas,

¹¹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. VIII-1968. *Valstybės žinios*, 2000,89-2741.

¹² ŠVEDAS, Gintaras; ABRAMAVIČIUS, Armanas; PRAPIESTIS, Jonas ir kt. (2019). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis, 1 knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. birželio 15 d. Teismų praktikos, atleidžiant nepilnamečius nuo baudžiamosios atsakomybės ir skiriant jiems priverčiamąsias auklėjamojo pobūdžio priemones, apžvalga Nr. B2-14. Teismų praktika. 2001, 15.

¹⁴ ŠVEDAS, Gintaras; ABRAMAVIČIUS, Armanas; PRAPIESTIS, Jonas ir kt. (2019). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis, 1 knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. lapkričio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-299/2008.

neįvertinant kitų teisės šakų veiksmingumo atkuriant pažeistas teises, nėra teisingos, tai neatitinka baudžiamųjų įstatymų paskirties. Tai reiškia, kad teismai turi vadovautis ne absoliučia pareiga bausti, o santykinę pareiga naudoti baudžiamosios teisės priemones tik įvertinus, ar kitos priemonės nėra pakankamos¹⁶.

Ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje pripažįstama, kad, siekiant užkirsti kelią neteisėtoms veikoms, ne visuomet tikslinga tokią veiką pripažinti nusikaltimu, taikyti pačią griežčiausią priemonę – bausmę. Todėl kiekvieną kartą, kai reikia spręsti, pripažinti veiką nusikaltimu ar kitokiu teisės pažeidimu, labai svarbu įvertinti, kokių rezultatų galima pasiekti kitomis, nesusijusiomis su kriminalinių bausmių taikymu, priemonėmis (administracinėmis, drausminėmis, civilinėmis sankcijomis ar visuomenės poveikio priemonėmis ir pan.¹⁷).

Taigi *ultima ratio* principas padeda išvengti situacijų, kai tam tikri asmenų padaromi teisės pažeidimai yra nepagrįstai kriminalizuojami, taip asmeniui sukeliant griežčiausius teisinius padarinius.

2. Medicininio pobūdžio baudžiamosios bylos: Lietuvos pavyzdžiu

2.1. Medicininio pobūdžio baudžiamųjų bylų samprata

Doktrinoje baudžiamosios bylos, kuriose sveikatos priežiūros specialistai kaltinami sutrikdę asmens sveikatą ar atėmę gyvybę, yra vadinamos medicininėmis¹⁸ arba medicininio pobūdžio baudžiamosiomis bylomis¹⁹.

Nustatyta, kad Lietuvoje sveikatos priežiūros specialistams baudžiamoji atsakomybė kyla už neatsargų gyvybės atėmimą, padėjimą nusižudyti, sunkų arba nesunkų sveikatos sutrikdymą dėl neatsargumo, neteisėtą abortą, palikimą be pagalbos, gresiant pavojui žmogaus gyvybei, tarnybos pareigų neatlikimą, draudžiamų biomedicininų tyrimų su žmogumi ar jo embrionu atlikimą²⁰.

¹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2025 m. kovo 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-47-648/2025.

¹⁷ Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d., 2005 m. lapkričio 10 d. nutarimai, 2017 m. kovo 15 d.

¹⁸ ŠIVICKAITĖ-MOLDARIENĖ, Laura (2021). Deontologinės ekspertizės išvadų reikšmė Lietuvos baudžiamajame procese. *Teisė*, 120, p. 104–116, <https://doi.org/10.15388/Teise.2021.120.7>.

¹⁹ ŠIVICKAITĖ-MOLDARIENĖ, Laura (2024). *Teismo eksperto mokslinės-praktinės ir procesinės kompetencijos vertinimo ypatumai ir pasekmės teisingam teismo sprendimui*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (S 001), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla; ŠVEDAS, Gintaras; GUTASKAS, Aurelijus (2022). Probleminiai gydytojo ar kito sveikatos priežiūros specialisto baudžiamosios atsakomybės už neatsargiai padarytą žalą paciento gyvybei arba sveikatai pagal Lietuvos Respublikos baudžiamuosius įstatymus aspektai. Iš: Sudavičius, B. (2022). *Kelyje su Konstitucija*. Vilnius University Open Series, p. 371–393, doi: 10.15388/KSK.2022.18.

²⁰ ŠIVICKAITĖ-MOLDARIENĖ, Laura (2024). *Teismo eksperto mokslinės-praktinės ir procesinės kompetencijos vertinimo ypatumai ir pasekmės teisingam teismo sprendimui*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (S 001), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Remiantis statistiniais duomenimis, siekis patraukti gydytoją teisinėn atsakomybėn yra gana nemažas. Pavyzdžiui, daugiausiai gyventojų turinčioje Europos Sąjungos valstybėje Vokietijoje (2024 m. duomenimis)²¹ kiekvienais metais nustatoma apie 12 tūkstančių gydymo klaidų atvejų. Dėl maždaug vieno procento (t. y. 150 atvejų) gydymo klaidų pradedami ikiteisminiai tyrimai ir tik keturiuose iš jų (t. y. iki trijų procentų iš 150 atvejų) sveikatos priežiūros specialistams skiriama teisinė atsakomybė²². Taigi akivaizdu, kad Vokietijoje labiau paplitęs siekis traukti gydytojus atsakomybėn kita, bet ne baudžiamąja tvarka.

Taigi medicininio pobūdžio baudžiamosios bylos yra tiriamos ir nagrinėjamos ne tik Lietuvoje, kaip aptariama toliau, bet ir kitose Europos Sąjungos valstybėse.

2.2. Medicininio pobūdžio baudžiamosios bylos: kelių teismų praktikos pavyzdžių analizė

Autorės, atlikusios kelių teismų praktikos pavyzdžių analizę, nustatė, kad tam tikrais atvejais gydytojas yra pripažįstamas kaltu, o tam tikrais – yra išteisinamas.

Pavyzdžiui, akušerijos-ginekologijos skyriuje dirbusi gydytoja buvo nuteista pagal BK 229 straipsnį. Prižiūrėdama gimdyvę, nuteistoji, susipažinusi su pacientės vaisiaus kardiokograma, neįvertino ir laiku nediagnozavo vaisiaus hipoksijos požymių, taip pat neatkreipė dėmesio į vaisiaus elgesiui nebūdingus požymius, bendrą būklę. Gydytoja nepagrįstai pradėjo stimuliaciją oksitacinu ir skubiai neatliko situacijai išspręsti privalomos Cezario pjūvio operacijos. Gimdymas Cezario pjūvio operacija buvo pradėtas per vėlai, su diagnoze – sunkaus laipsnio asfiksija, traukuliais sindromas, koma ir pernešiojimas, todėl vaisius mirė dėl hipoksijos gimdoje. Nuteistoji teigė, kad jos veiksmai buvo atlikti dėl neatsargumo, tačiau teismas, įvertinęs visas aplinkybes, nustatė, kad gydytoja netinkamai ir aplaidžiai vykdė tarnybines pareigas ir padarė BK 229 straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką²³. Panašus atvejis nustatytas ir gerokai vėliau, t. y. 2022 metais, kuomet gydytojas chirurgas prieš atlikdamas storosios žarnos naviko šalinimo operaciją neatliko pakartotinės fibrokolonoskopijos ir auglio biopsijos diagnozės. Neatlikus šios diagnozės, buvo netinkamai nustatyta naviko vieta. Operacijos metu paaiškėjo, kad navikas yra kitoje nei gydytojo įsivaizduojamoje vietoje, todėl kaltinamasis pažeidė pacientės blužnį ir kasą. Nors gydytojas chirurgas nenumatė galimų padarinių, įvertinus veikos aplinkybes ir gydytojo kvalifikaciją, teismas nustatė, kad kaltinamasis turėjo realią galimybę numatyti kilsiančias

²¹ Germany in the European Union: Key figures 2025 [interaktyvus]. https://www.destatis.de/Europa/EN/Topic/Key-indicators/Uebersicht.html?utm_source=chatgpt.com#414260.

²² ŠIVICKAITĖ-MOLDARIENĖ, Laura (2024). *Teismo eksperto mokslinės-praktinės ir procesinės kompetencijos vertinimo ypatumai ir pasekmės teisingam teismo sprendimui*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (S 001), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

²³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-299/2008.

komplikacijas, dėl kurių pacientė mirė. Gydytojas chirurgas buvo nuteistas pagal BK 132 straipsnio 3 dalį ir BK 229 straipsnį, kadangi vykdydamas pareigas veikė nusikalstamai nerūpestingai ir dėl neatsargumo atėmė gyvybę kitam žmogui²⁴.

Abiem atvejais nustatyta, kad gydytojų ir kitų sveikatos priežiūros specialistų veiksmais sukelti padariniai kyla dėl neatsargumo.

Matyti ir tai, kad iš esmės teisine prasme identiški veiksmai buvo kvalifikuoti nevienodai – pirmu atveju tik pagal BK 229 straipsnį, antru – pagal BK 132 straipsnio 3 dalį ir BK 229 straipsnį. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, kad BK 229 straipsnyje nurodytas nusikaltimas neapima asmens mirties, kurią sukelia tarnybos pareigų neatlikimas. Šis teismas kartu pabrėžė, kad pagal kasacinės instancijos teismo praktiką, kai dėl tarnybos pareigų neatlikimo kitas asmuo netenka gyvybės, jam sunkiai ar nesunkiai sutrikdoma sveikata, o kaltininkas numatė, kad dėl jo veikimo ar neveikimo gali atsirasti tokių padarinių, tačiau lengvabūdiškai tikėjosi jų išvengti, arba nors ir nenumatė, tačiau pagal veikos aplinkybes ir savo asmenines savybes galėjo ir turėjo tai numatyti, veikos kvalifikuojamos kaip nusikalstamų veikų suaptis (pagal BK 229 straipsnį ir BK 132, 137 arba 139 straipsnio atitinkamas dalis)²⁵.

Teismų praktikoje sutinkama ir pozityvių pavyzdžių, t. y. situacijų, kai gydytojų veiksmai nėra pripažįstami nusikalstamais ir jie nėra pasmerkami valstybės vardu. Tokios situacijos susiklosto tais atvejais, kai pacientas miršta ar yra sužalojamas dėl pateisinamos komplikacijų rizikos. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 20 d. baudžiamojoje byloje nustatyta, kad gydytojas akušeris ginekologas nukentėjusiosios prašymu jai atliko aborto operaciją. Jos metu gydytojas pradūrė gimdos kūną ir buvo pažeistas pacientės gimdos kaklelis bei sunkiai sutrikdyta jos sveikata. Dėl šių atliktų veiksmų moteris neteko gebėjimo pastoti, išnešioti vaisių ir gimdyti. Tačiau byloje nustatyta, kad pacientės nėštumo komplikacijos įvyko dėl gimdos sužalojimo šalinant kraujo krešulius ir gemalinius audinius, o tai yra medicinos praktikoje pasitaikanti komplikacija, kuri nebūtinai kyla dėl gydytojo veiksmų ir įpareigoja medicinos specialistą šalinti gimdą. Byloje išaiškinta, kad gydytojo veiksmuose nėra kaltės, todėl jis neatsako dėl komplikacijos kilusių pasekmių pacientei²⁶.

Taigi, iš keleto paminėtų Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos pavyzdžių galima daryti išvadą, kad gydytojų ir kitų sveikatos priežiūros specialistų sukeliama nusikalstami padariniai – paciento mirtis – yra sukeliama neatsargiai. Tačiau tais atvejais, kai žala pacientui kyla dėl komplikacijų, o ne dėl gydytojų kaltų veiksmų, baudžiamoji atsakomybė jiems nekyla.

²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. balandžio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-67-942/2022.

²⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. gegužės 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-100-719/2024.

²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-226/2009.

3. Gydytojas kaip specialus nusikalstamų veikų subjektas

3.1. Nusikalstamos veikos subjekto samprata

BK 2 straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad pagal baudžiamąjį įstatymą atsako tik tas asmuo, kurio padaryta veika atitinka baudžiamojo įstatymo numatytą nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėtį. Nusikalstamos veikos sudėtis – tai baudžiamajame įstatyme numatytų objektyviųjų ir subjektyviųjų požymių, kurie apibūdina pavojingą veiką kaip tam tikrą nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą, visuma. Nusikalstamos veikos subjektas yra vienas iš esminių baudžiamosios atsakomybės elementų²⁷.

BK 13 straipsnyje nurodyta amžiaus riba, nuo kurios fizinis asmuo gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, t. y. asmuo, kuriam iki nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymo buvo suėję šešiolika metų, o BK 13 straipsnio 2 dalyje numatytais atvejais – keturiolika metų²⁸.

Už nusikalstamos veikos padarymą kaltu pripažintas gali būti ne tik tinkamo amžiaus sulaukęs, tačiau ir pakaltinamas asmuo. Amžiaus cenzas ir pakaltinamumas yra bendrojo pobūdžio reikalavimai, keliami subjektui, kurių neatitinkantis asmuo nebus traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Taigi savaime visais atvejais gydytojai atitinka abu bendruosius subjektui keliamus reikalavimus.

Visgi BK Specialiojoje dalyje yra nurodyti tam tikri, konkrečiai nusikalstamos veikos sudėčiai būdingi specialieji fizinio asmens, atitinkančio subjekto požymius, požymiai. Jie klasifikuojami į apibūdinančius subjekto teisinę padėtį (pavyzdžiui, pilietybė, BK 120 straipsnis), apibūdinančius subjekto fizines savybes (pavyzdžiui, lytis, BK 131 straipsnis), apibūdinančius subjekto santykius su nukentėjusiuoju, giminystės ryšius (pavyzdžiui, tėvai, BK 158 straipsnis) ir apibūdinančius subjekto socialinę vaidmenį (pavyzdžiui, profesija ar veiklos pobūdis, BK 142 straipsnis „Neteisėtą abortą“)²⁹. Būtent pastaruoju aspektu, kaip jau minėta, pažymėtina, kad už neteisėtą aborto atlikimą baudžiamojon atsakomybėn gali būti traukiamas ir gydytojas, t. y. tas asmuo, kuris dėl specialaus išsilavinimo turi teisę priimti naujagimį į gyvenimą, ir tas, kuris dėl to paties specialaus išsilavinimo turi teisę atlikti teisėtą abortą. Visgi pasitaiko atvejų, kai gydytojai, nepaisydami profesijai keliamų reikalavimų, atlieka neteisėtą abortą. Priešingai nei neteisėto aborto atveju, kai gydytojas veikia tik tiesiogine tyčia, paciento gyvybę jis atima arba sutrikdo sveikatą tik veikdamas neatsargiai. O už tai, kaip rodo pirmiau aptarti teismų praktikos pavyzdžiai, gydytojai yra traukiami baudžiamojon atsakomybėn kaip bet kurie kiti asmenys.

²⁷ ŠVEDAS, Gintaras; ABRAMAVIČIUS, Armanas; PRAPIESTIS, Jonas ir kt. (2019). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis, 1 knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

²⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. VIII-1968. *Valstybės žinios*, 2000, 89-2741.

²⁹ ŠVEDAS, Gintaras; ABRAMAVIČIUS, Armanas; PRAPIESTIS, Jonas ir kt. (2019). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis, 1 knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Gydytojo profesijos specifiškumas, be kita ko, atskleidžiamas BK 144 straipsnyje (Palikimas be pagalbos, kai gresia pavojus žmogaus gyvybei)³⁰. Pagal šį straipsnį baudžiamoji atsakomybė gydytojams ir kitiems sveikatos priežiūros specialistams galėtų būti taikytina dviem atvejais. Pirma, kai kaltininkas, sukėlęs pavojų, nepadeda nukentėjusiajam, kurio gyvybei yra iškilęs pavojus, nors kaltininkas turi galimybę suteikti reikiamą pagalbą. Antra, kai kaltininkas turi pareigą rūpintis nukentėjusiuoju, kurio gyvybei gresia pavojus, tačiau nesiima veiksmų padėti, nors tokią galimybę turi.

Kaip minėta pirmiau, gydytojas paprastai traukiamas baudžiamojon atsakomybė už neatsargius nusikaltimus, pavyzdžiui, už neatsargų gyvybės atėmimą (BK 132 straipsnis), neatsargų sunkų sveikatos sutrikdymą (BK 137 straipsnis). Taigi gydytojo kaip nusikalstamos veikos subjektą specifiškumą lemia tai, kad jis, turėdamas priedermę saugoti žmogaus gyvybę ir sveikatą, savo neatsargiais veiksmais pasielgia priešingai – sukelia paciento mirtį ar sveikatos sutrikdymą. Visgi gydytojų baudžiamasis teisinis vertinimas nesiskiria nuo bet kurio kito asmens teisinio vertinimo baudžiamosios teisės kontekste, jiems nėra taikomos jokios išimtys tik yra svarbu nustatyti visus objektyviusius ir subjektyviusius neatsargaus nusikaltimo požymius³¹.

Be to, apklausos duomenimis, visi apklausos dalyviai (100 proc.) nurodė manantys, kad gydytojai už neatsargiai padarytas nusikalstamas veikas turėtų būti traukiami baudžiamojon atsakomybėn, tačiau tai turėtų būti neatsiejama nuo *ultima ratio* principo. Kartu 4 apklaustieji (25 proc.) mano, kad visais atvejais gydytojams turėtų būti skiriama baudžiamojo poveikio priemonė – teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimas.

Taigi, kaip matyti iš aptartų teismų praktikos pavyzdžių ir doktrinoje sutinkamos pozicijos, taip pat ir apklausos duomenų, gydytojai kaip ir kiti asmenys, esantys bet kurios profesijos atstovai, yra traukiami baudžiamojon atsakomybėn bendra tvarka. Be kita ko, ir baudžiamajame įstatyme gydytojams nenumatytos jokios išimtys, dėl kurių jie negalėtų būti traukiami baudžiamojon atsakomybėn. Išdėstytų aplinkybių visuma sudaro pagrindą teigti, kad baudžiamoji atsakomybė gydytojui yra kasdienybė tais atvejais, kai jo veiksmuose nustatomi neatsargios (išskyrus neteisėtą abortą) nusikalstamos veikos sudėties požymiai, pavyzdžiui, neatsargus gyvybės atėmimas ar neatsargus sveikatos sutrikdymas. Kita vertus, kartu galima teigti, kad baudžiamoji atsakomybė gydytojui yra ir *ultima ratio* priemonė, nes jam taikoma griežčiausia teisinės atsakomybės rūšis tik tuo atveju, kai jo veiksmuose nustatoma neatsargi kaltės forma.

³⁰ ŠIVICKAITĖ-MOLDARIENĖ, Laura (2024). *Teismo eksperto mokslinės-praktinės ir procesinės kompetencijos vertinimo ypatumai ir pasekmės teisingam teismo sprendimui*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (S 001), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

³¹ PRANKA, Darius (2021). The price of medical negligence – should it be judged by the Criminal Court in the context of the jurisprudence of the European Court of Human Rights? *Baltic journal of Law & Politics*, 14 (1), p. 125–152.

3.2. Gydytojo baudžiamoji atsakomybė kontinentinės ir bendrosios teisės tradicijos valstybėse

Sprendžiant gydytojų teisinės atsakomybės klausimus reikšmingos įtakos turi ir šalies teisinė sistema. Pagrindinės teisinės sistemos – kontinentinė ir bendroji. Esminis šių sistemų skirtumas yra tas, kad kontinentinės teisės sistemoje taikomos iš anksto nustatytos bendros taisyklės, kurias teismai privalo vadovautis nagrinėdami konkrečias bylas. Tuo tarpu bendrosios teisės sistemoje taisyklės formuojamos remiantis ankstesniais teisminiais sprendimais, apibendrinant ir pritaikant jas būsimiems atvejams³². Taigi, kontinentinės teisės sistemoje pagrindinis teisės šaltinis yra rašytinė teisė, o teismo precedentas yra papildomas teisės šaltinis³³. Priešingai, bendroji teisės sistema grindžiama teismo precedentu, o teisės doktrina – papildomas teisės šaltinis, pripažįstamas teisingo teismo proceso prioritetas prieš materialinės teisės normas³⁴. Šie skirtumai daro įtaką skirtingų valstybių gydytojų teisei atsakomybei.

Lietuvoje, kaip ir kitose kontinentinės teisės sistemos valstybėse, gydytojui už sukeltą pacientui žalą dėl medicininės klaidos gali būti taikoma tiek baudžiamoji, tiek civilinė atsakomybė; už žalos padarymą gydymo procese gydytojui gali būti taikoma teisinė atsakomybė – drausminė, civilinė ir baudžiamoji³⁵.

Analizuojant kontinentinės teisės sistemos valstybių teisinį reguliavimą, nustatyta, kad dalyje jų baudžiamųjų įstatymų, pavyzdžiui, Lenkijos, Latvijos, nėra nurodyta nusikalstamų veikų, už kurių padarymą atsakomybė kyla išimtinai gydytojams. Šiose valstybėse gydytojai yra traukiami baudžiamojon atsakomybėn bendra tvarka dažniausiai už dėl neatsargumo padarytas nusikalstamas veikas. Pavyzdžiui, Lenkijoje medicinos gydytojas, atvykusiam pacientui su galvos trauma, nepaskyrė kompiuterinės tomografijos, todėl operacija buvo atidėta ir paciento sveikatai iškilo didelis pavojus. Gydytojo teigimu, paciento neblaivumas sudarė kliūtį atlikti medicininį tyrimą. Apygardos teismas pripažino gydytoją atsakomybę už vėlesnį paciento sveikatos pablogėjimą³⁶.

³² BAUBLYS, Linas; BEINORAVIČIUS, Darius; KALUINA, Artūras ir kt. (2012). *Teisės teorijos įvadas: vadovėlis*. Vilnius: MES.

³³ KLANGAUSKAITĖ, Gabrielė; KRYŠTUL, Mirosława (2018). Modernių technologijų įtaka atėties civiliniame procese. *Teisės mokslo pavasaris*, p. 201 [interaktyvus]. <https://www.tf.vu.lt/wp-content/uploads/2018/09/TM-pavasaris-2018-elektroninis-PDF.pdf>.

³⁴ KLANGAUSKAITĖ, Gabrielė; KRYŠTUL, Mirosława (2018). Modernių technologijų įtaka atėties civiliniame procese. *Teisės mokslo pavasaris*, p. 201 [interaktyvus]. <https://www.tf.vu.lt/wp-content/uploads/2018/09/TM-pavasaris-2018-elektroninis-PDF.pdf>.

³⁵ VITKUTĖ-ZVEZDINIENĖ, Ieva; PACIAN, Andrzej; PACIAN, Jacek (2015). Gydytojų veiksmų teisinis vertinimas baudžiamosios teisės aspektu. *Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose*, 1(11).

³⁶ WAL, Iwona; HAJDUKIEWICZ, Dariusz; AUGUSTYNOWICZ, Anna ir kt. (2022). Criminal and professional liability of medical professionals in Poland – present and future. *Wiedza Medyczna*, 4(1) 27-32 [interaktyvus]. <https://wiedzamedyczna.pl/index.php/wm/article/view/134>.

Kitų valstybių, pavyzdžiui, Prancūzijos, Vokietijos, baudžiamuosiuose įstatymuose yra aiškiai nurodyta baudžiamoji atsakomybė konkrečiam subjektui – gydytojui. Prancūzijos teisės aktai numato gydytojų baudžiamąją atsakomybę už tyčinį ir netyčinį gyvybės atėmimą (įskaitant eutanaziją), profesinio pasitikėjimo sulaužymą ir apgaulingų medicininių pažymų išrašymą³⁷. Vokietijos baudžiamajame kodekse yra nustatytos tam tikros gydytojų atsakomybę reglamentuojančios nusikalstamos veikos³⁸, pavyzdžiui, medicininis pareigų pažeidimas aborto atveju (StGB 218c), nėštumo nutraukimas be medicininio patvirtinimo, neteisinga medicininė diagnozė (StGB 218b) ar vaistų, skirtų nėštumui nutraukti pateikimas į rinką (StGB 219b). Be to, praktikoje buvo atvejis, kai Vokietijoje gydytojas buvo pripažintas kaltu dėl neatsargų gyvybės atėmimo, paskyrus pacientui per didelę vaistų dozę, dėl ko pastarasis mirė³⁹.

Apklausoje dalyvių nuomone, atsakant į klausimą, ar reikėtų BK Specialiojoje dalyje įtvirtinti straipsnį, nustatant specialių subjektą – gydytoją, visi respondentai (100 proc.) nurodė, kad tokio straipsnio nereikėtų.

Kartu pažymėtina, kad Europos Žmogaus Teisių Teismas nagrinėjo bylą, kurioje prancūzų gydytojas buvo kaltinamas sąmoningais veiksmais, nulėmusias septynių pacientų mirtį. Gydytojas pripažino, kad jo sprendimai nutraukti pacientų gyvybes buvo be jų ar jų artimųjų sutikimo, tačiau savo veiksmais gydytojas siekė sumažinti sergančiųjų kančias. Gydytojui buvo pareikšti kaltinimai dėl septynių asmenų nužudymo baudžiamąją atsakomybę sunkinančiomis aplinkybėmis – nunuodijant bejėgiškus ligonius. Pirmosios instancijos teismas išteisino gydytoją, pripažindamas, kad jis veikė vadovaudamasis humaniškumu ir jo veiksmai nebuvo piktavališki, tačiau apeliacinis teismas panaikino išteisinimą ir pripažino gydytoją kaltu dėl vieno iš septynių atvejų. Kaltinamasis kreipėsi ir į Europos Žmogaus Teisių Teismą, tačiau teismas gydytojo skundą atmetė⁴⁰.

Bendrosios teisės sistemos valstybėse gydytojų atsakomybė taip pat nėra reglamentuojama atskirais straipsniais, todėl sveikatos priežiūros specialistai yra baudžiami bendra tvarka. Vienas ryškiausių Jungtinių Amerikos Valstijų pavyzdžių – žymaus dainininko Michaelo Jacksono mirtis, dėl kurios (dėl neatsargaus gyvybės atėmimo) kaltu pripažintas gydytojas Conrad Murray. Nustatyta, kad jis reguliariai skirdavo M. Jacksonui receptinį vaistą propofolį, kuriuo įprastai gydomi asmenys, susidurian-

³⁷ KELLY, Michael; DE BONO, J; METAYER, Patrice (2015). Clinical negligence in hospitals in France and England. *The Medico-legal journal*, 83(4) p. 11 [interaktyvus] <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0025817215598718>.

³⁸ Vokietijos Federacinės Respublikos baudžiamasis kodeksas (Strafgesetzbuch), 13.11.1998, Bundesgesetzblatt I, 3322; 2014.04.23 red., Bundesgesetzblatt I, 410.

³⁹ *Gray v. Germany* [ECHR], No. 49278/09, [22.5.2014]. ECLI:CE:ECHR:2014:0522JUD004927809.

⁴⁰ *The Guardian* (2014-06-25). *French doctor acquitted of poisoning charges after giving lethal injections* [interaktyvus]. <https://www.theguardian.com/world/2014/jun/25/french-doctor-acquitted-poisoning-charges-lethal-injections>.

tys su nemiga. Gydytojas Murray netinkamai prižiūrėjo savo pacientą, nereguliavo jo suvartojamos dozės, todėl galiausiai M. Jacksonas mirė dėl suvartoto per didelio kiekio propofolio⁴¹.

Tuo tarpu viena svarbiausių baudžiamųjų bylų dėl gydytojo atsakomybės anglosaksų teisinės tradicijos valstybėje Jungtinėje Karalystėje yra *R. vs Adomako* byla. Anestziologas Adomako buvo atsakingas už paciento priežiūrą operacijos metu. Dėl gydytojo neatidumo atsijungė deguonies tiekimo vamzdelis, pacientas nebegavo pakankamai deguonies. Gydytojas šešias minutes nepastebėjo atsijungusio vamzdelio bei sparčiai prastėjančios paciento būklės, nepaisant to, kad buvo matomas aiškus gyvybinių funkcijų sustojimas. Pacientą ištiko hipoksija ir jis mirė. Gydytojas buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn ir nuteistas už sunkų aplaidumą, prilygstantį nužudymui⁴².

Taigi pateikti kontinentinės ir bendrosios teisės sistemos valstybių pavyzdžiui leidžia daryti išvadą, kad teisinis reguliavimas gydytojų baudžiamosios atsakomybės klausimu yra gana panašus abiejose teisinėse sistemose. Gydytojai dažniausia baudžiamojon atsakomybėn traukiami bendra tvarka.

3.3. Baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės

Doktrinoje galima matyti, kad yra keliamas klausimas, ar gydytojo veiksmai / neveikimas neturėtų būti vertinami kaip atitinkantys BK 30 straipsnyje nurodytą baudžiamąją atsakomybę šalinančią aplinkybę – profesinių pareigų vykdymą⁴³.

Baudžiamąją atsakomybę šalinančiomis aplinkybėmis yra laikomos tokios aplinkybės, kurioms esant padaryti veiksmai, turintys nusikalstamos veikos požymių, nėra laikomi nusikalstamomis veikomis (t. y. nelaikomi nusikaltimu ar baudžiamuoju nusižengimu)⁴⁴.

BK V skyriaus „Baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės“ 28–35 straipsniuose yra nurodytos aštuonios baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės, atitinkamai, būtinoji gintis; asmens, padariusio nusikalstamą veiką, sulaikymas; profesinių pareigų vykdymas; būtinasis reikalingumas; teisėsaugos institucijos užduoties vykdymas; įsakymo vykdymas; pateisinama profesinė ar ūkinė rizika; mokslinis

⁴¹ The New York Times (2011-11-08). *Doctor Is Guilty in Michael Jackson's Death* [interaktyvus]. <https://www.nytimes.com/2011/11/08/us/doctor-found-guilty-in-michael-jacksons-death.html>.

⁴² CaseMine, n. d. *R. v Adomako (1994) Case Summary* [interaktyvus]. <https://www.casemine.com/judgement/uk/5a8ff8c960d03e7f57ecd71e>.

⁴³ ŠVEDAS, Gintaras; GUTAUSKAS, Aurelijus (2022). Probleminiai gydytojo ar kito sveikatos priežiūros specialisto baudžiamosios atsakomybės už neatsargiai padarytą žalą paciento gyvybei arba sveikatai pagal Lietuvos Respublikos baudžiamuosius įstatymus aspektai. Iš: Sudavičius, B. (2022). *Kelyje su Konsultacija*. Vilnius University Open Series, p. 371–393, doi: 10.15388/KSK.2022.18.

⁴⁴ ŠVEDAS, Gintaras; ABRAMAVIČIUS, Armanas; PRAPIESTIS, Jonas ir kt. (2019). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis, 1 knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

eksperimentas⁴⁵. Autorės, atlikusios analizę, nenustatė, kad medicininio pobūdžio baudžiamosiose bylose bet kuri iš nurodytų aplinkybių būtų nustatyta ir atitinkamas straipsnis pritaikytas.

BK 30 straipsnyje nustatyta, kad asmuo pagal BK neatsako už žalą, kurią padarė vykdydamas profesines pareigas, jeigu jis nevirsijo įstatymų ar kitų teisės aktų nustatytų įgaliojimų. Iš šios įstatymo formuluotės ir pirmiau aptartų teismų praktikos pavyzdžių bei doktrinoje formuojamų idėjų autorės visgi daro išvadą, kad BK 30 straipsnis taikytinas tik tada, kai gydytojas žalą sukelia nevirsydamas jam suteiktų įgaliojimų. Be kita ko, ir atliktos apklausos duomenimis, teisininkų nuomone, atsakomybę šalinančia aplinkybe gali būti pripažinti tik tie gydytojo veiksmai ar neveikimas, kai jis nevirsija savo įgaliojimų ir pateisinamos profesinės rizikos. Respondentai pažymėjo ir tai, kad baudžiamoji atsakomybė turėtų būti taikoma nepriklausomai nuo asmens profesijos, nes toks išskyrimas būtų diskriminacinio. Jų vertinimu, gydytojo kaip ir kitų profesijų atstovų, pavyzdžiui, policijos pareigūnų, profesinių pareigų atlikimo metu padaryti veiksmai savaime neturėtų būti baudžiamąja atsakomybę šalinančia aplinkybe.

Kartu pažymėtina, kad Lietuvoje, kaip minėta, nenustatytas BK 30 straipsnio 1 dalies pritaikymas teismų praktikoje. Tai nurodoma ir doktrinoje⁴⁶.

Taigi, įvertinus išdėstytas aplinkybes, galima daryti išvadą, kad Lietuvos teismų praktikoje nenustatyta situacija, kai gydytojo veiksmai / neveikimas būtų pripažinti baudžiamąją atsakomybę šalinančia aplinkybe. Be to, kaip minėta, BK 30 straipsnis taikytinas tik tada, kai gydytojas žalą sukelia nevirsydamas jam suteiktų įgaliojimų.

Išvados

1. *Ultima ratio* – baudžiamosios teisės kaip krašutinės priemonės taikymo principas yra taikomas išskirtiniais atvejais, kuomet teisinius gėrius apginti kitomis teisinėmis priemonėmis nėra įmanoma. Todėl kiekvienu atveju medicininio pobūdžio baudžiamosiose bylose reikia išsiaiškinti, ar gydytojų atlikti veiksmai / neveikimas yra nusikalstama veika, t. y., ar žala pacientui kilo ne dėl komplikacijų, nulemtų objektyvių priežasčių, o ne gydytojo veiksmų / neveikimo.
2. Didžioji dalis valstybių savo baudžiamuosiuose įstatymuose nenurodo konkrečių nusikalstamų veikų, už kurių padarymą baudžiamojon atsakomybėn traukiamas specialus subjektas – gydytojas. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse

⁴⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. VIII-1968. *Valstybės žinios*, 2000,89-2741.

⁴⁶ ŠVEDAS, Gintaras; GUTAUSKAS, Aurelijus (2022). Probleminiai gydytojo ar kito sveikatos priežiūros specialisto baudžiamosios atsakomybės už neatsargiai padarytą žalą paciento gyvybei arba sveikatai pagal Lietuvos Respublikos baudžiamuosius įstatymus aspektai. Iš: Sudavičius, B. (2022). *Kelyje su Konstitucija*. Vilnius University Open Series, p. 371–393, doi: 10.15388/KSK.2022.18.

galima rasti tik vieną straipsnį (neteisėtas abortas), o, pavyzdžiui, Vokietijos Federacinės Respublikos – gerokai daugiau. Visgi tai išimtis iš bendros taisyklės.

3. Gydytojas yra laikomas specialiuoju nusikalstamos veikos subjektu dėl profesinės veiklos. Sveikatos priežiūros specialistų priedermė yra saugoti asmens sveikatą ir gyvybę. Tačiau pasitaiko atvejų, kai gydytojai yra traukiami baudžiamojon atsakomybėn dėl neatsargumo padarytų veikų, kai yra padaroma žala paciento sveikatai ar atimama gyvybė. Gydytojai, kaip ir kitų profesijų atstovai, pavyzdžiui, policijos pareigūnai, baudžiamojon atsakomybėn yra traukiami bendrąja tvarka.
4. Baudžiamoji atsakomybė gydytojui yra kasdienybė tais atvejais, kai jo veiksmuose nustatomi neatsargios (išskyrus neteisėtą abortą) nusikalstamos veikos sudėties požymiai, pavyzdžiui, neatsargus gyvybės atėmimas ar neatsargus sveikatos sutrikdymas. Kita vertus, kartu galima teigti, kad baudžiamoji atsakomybė gydytojui yra ir *ultima ratio* priemonė, nes jam taikoma griežčiausia teisinė atsakomybės rūšis tik tuo atveju, kai jo veiksmuose nustatoma neatsargi kaltės forma.

Šaltinių sąrašas

Norminiai teisės aktai:

Nacionaliniai:

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. VIII-1968. *Valstybės žinios*, 2000, 89-2741.
2. Lietuvos Respublikos medicinos praktikos įstatymas. 1996 m. rugsėjo 26 d. I-1555. *Valstybės žinios*, 1996, 102-2313.

Užsienio valstybių teisės aktai:

3. Vokietijos Federacinės Respublikos baudžiamasis kodeksas (Strafgesetzbuch), 13.11.1998, Bundesgesetzblatt I, 3322; 2014.04.23 red., Bundesgesetzblatt I, 410.

Specialioji literatūra:

4. BAUBLYS, Linas; BEINORAVIČIUS, Darius; KALUINA, Artūras ir kt. (2012). *Teisės teorijos įvadas: vadovėlis*. Vilnius: MES.
5. KELLY, Michael; DE BONO, J; METAYER, Patrice (2015). Clinical negligence in hospitals in France and England. *The Medico-legal journal*, 83(4) [interaktyvus] <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0025817215598718>.
6. KLANGAUSKAITĖ, Gabrielė; KRYŠTUL, Miroslava (2018). Modernių technologijų įtaka ateities civiliniame procese. *Teisės mokslo pavasaris*, p. 201 [interaktyvus]. <https://www.tf.vu.lt/wp-content/uploads/2018/09/TM-pavasaris-2018-elektroninis-PDF.pdf>.
7. PRANKA, Darius (2021). The price of medical negligence – should it be judged by the Criminal Court in the context of the jurisprudence of the European Court of Human Rights? *Baltic journal of Law & Politics*, 14 (1), p. 125–152.

8. ŠIVICKAITĖ-MOLDARIENĖ, Laura (2024). *Teismo eksperto mokslinės-praktinės ir procesinės kompetencijos vertinimo ypatumai ir pasekmės teisingam teismo sprendimui*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.
9. ŠIVICKAITĖ, Laura (2018). *Sveikatos priežiūros specialistų baudžiamoji atsakomybė už piktnaudžiavimą ir aplaidų profesinių pareigų vykdymą*. Magistro darbas. Vilniaus universitetas.
10. ŠVEDAS, Gintaras; ABRAMAVIČIUS, Armanas; PRAPIESTIS, Jonas ir kt. (2019). Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis, 1 knyga. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
11. ŠVEDAS, Gintaras; GUTAUSKAS, Aurelijus (2022). Probleminiai gydytojo ar kito sveikatos priežiūros specialisto baudžiamosios atsakomybės už neatsargiai padarytą žalą paciento gyvybei arba sveikatai pagal Lietuvos Respublikos baudžiamosios įstatymus aspektai. Iš: Sudavičius, B. (2022). *Kelyje su Konstitucija*. Vilnius University Open Series, p. 371–393, doi: 10.15388/KSK.2022.18.
12. VITKUTĖ-ZVEZDINIENĖ, Ieva; PACIAN, Andrzej; PACIAN, Jacek (2015). Gydytojų veiksmų teisinis vertinimas baudžiamosios teisės aspektu. *Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose*, 1(11).
13. WAL, Iwona; HAJDUKIEWICZ, Dariusz; AUGUSTYNOWICZ, Anna ir kt. (2022). Criminal and professional liability of medical professionals in Poland – present and future. *Wiedza Medyczna*, 4(1) 27-32 [interaktyvus] <https://wiedzamedyczna.pl/index.php/wm/article/view/134>.

Teismų praktika:

14. *Gray v. Germany* [EŽTT], Nr. 49278/2009, [2014-05-22]. ECLI:CE:ECHR:2014:0522 JUDoo4927809.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. lapkričio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1140.
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-299/2008.
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-153/2009.
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-226/2009.
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. sausio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-1/2014.
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. liepos 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-380-942/2015.
21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-604-219/2015.
22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gegužės 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-74-976/2017.

23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. balandžio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-67-942/2022.
24. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. gegužės 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-100-719/2024.
25. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. lapkričio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-214-489/2024.
26. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2025 m. sausio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-32-648/2025.
27. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2025 m. kovo 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-47-648/2025.
28. CaseMine, n. d. *R. v Adomako (1994) Case Summary* [interaktyvus]. <https://www.case-mine.com/judgement/uk/5a8ff8c960d03e7f57ecd71e>.

Kiti šaltiniai:

29. Germany in the European Union: Key figures 2025 [interaktyvus]. https://www.destatis.de/Europa/EN/Topic/Key-indicators/Uebersicht.html?utm_source=chatgpt.com#414260.
30. Hipokrato priesaika, 1997 [interaktyvus]. <http://www.lsmuni.lt/vs-biblioteka/pagalb/hipokrat.htm#Lietuv>.
31. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. birželio 15 d. Teismų praktikos, atleidžiant nepilnamečius nuo baudžiamosios atsakomybės ir skiriant jiems priverčiamąsias auklėjamojo pobūdžio priemones, apžvalga Nr. B2-14. Teismų praktika. 2001, 15.
32. Lietuvos gydytojų sąjungos profesinės etikos kodeksas [interaktyvus]. <https://bioetika.lrv.lt/lt/etikos-kodeksai/lietuvos-gydytoju-sajungos-profesines-etikos-kodeksas/>.
33. The Guardian (2014-06-25). *French doctor acquitted of poisoning charges after giving lethal injections* [interaktyvus]. <https://www.theguardian.com/world/2014/jun/25/french-doctor-acquitted-poisoning-charges-lethal-injections>.
34. The New York Times (2011-11-08). *Doctor Is Guilty in Michael Jackson's Death* [interaktyvus]. <https://www.nytimes.com/2011/11/08/us/doctor-found-guilty-in-michael-jacksons-death.html>.

Priedas Nr. 1

Apklausa „Gydytojo baudžiamoji atsakomybė: *ultima ratio* ar kasdienybė?“

Interaktyvi, prieiga internete: <https://forms.office.com/e/t2T2fXXFHT>.

Sveiki! Esame Vilniaus universiteto Teisės fakulteto antro kurso studentės Rugilė Karčinskaitė ir Viktorija Jonuškaitė. Šiuo metu rašome mokslinį straipsnį „Gydytojo baudžiamoji atsakomybė: *ultima ratio* ar kasdienybė?“. Mums įdomu, kokį požiūrį dėl gydytojų baudžiamosios atsakomybės turi teisės profesionalai, todėl kreipiamės į Jus su prašymu atsakyti į trumpą apklausą ir pasidalinti savo papildomomis įžvalgomis, jeigu tokių turite.

1. Ar, Jūsų manymu, gydytojai už neatsargiai padarytas nusikalstamas veikas, pavyzdžiui, sunkų sveikatos sutrikdymą dėl neatsargumo, neatsargų gyvybės atėmimą, turėtų būti traukiami baudžiamojon atsakomybėn? Kodėl?
2. Ar sutinkate su teiginiu, kad gydytojų baudžiamoji atsakomybė už neatsargias nusikalstamas veikas turėtų būti *ultima ratio*? Kodėl?
3. Ar reikėtų BK SD straipsnių dispozicijose nurodyti, kai už konkrečią nusikalstamą veiką baudžiamojon atsakomybėn traukiamas gydytojas? Kokios tai būtų nusikalstamos veikos? Kodėl?
4. Ar gydytojams už neatsargiai padarytas nusikalstamas veikas turi būti skiriamos griežtos bausmės? Kodėl?
5. Ar visais atvejais gydytojams turėtų būti skiriama baudžiamojo poveikio priemonė – teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimas (BK 68-1 straipsnis)? Kodėl?
6. Ar gydytojo neatsargūs nusikalstami veiksmai, sukėlę asmens mirtį ar sveikatos sutrikdymą, galėtų būti vertinami kaip baudžiamąją atsakomybę šalinanti aplinkybė, pavyzdžiui, profesinių pareigų vykdymas (BK 30 straipsnis), būtinasis reikalingumas (BK 31 straipsnis)? Gal būtų tikslinga nustatyti naują baudžiamąją atsakomybę šalinančią aplinkybę, skirtą gydytojams?
7. Papildomi komentarai, pasiūlymai ir kt.

HUMAN RIGHTS AND SUPPLY CHAIN RESPONSIBILITY IN CORPORATE CLIMATE ACTION: A COMPARATIVE EVALUATION OF INTERNATIONAL FRAMEWORKS

Nana Ochkhikidze, Guranda Kartvelishvili

Vilnius University Faculty of Law

1st-year International and European Law students

Saulėtekio av. 9, I block, 10222 Vilnius

Email addresses: nana.ochkhikidze@tf.stud.vu.lt , Guranda.kartvelishvili@tf.stud.vu.lt

Academic supervisor of the paper Dr. Donatas Murauskas

Email address: donatas.murauskas@tf.vu.lt

Summary: *This research analyzes the intersectionality of corporate climate action and human rights, focusing on how business strategies to combat climate change may unintentionally harm vulnerable populations in the setting of global supply chains. It critically examines the largely unexplored human rights impacts of corporate climate strategies, which tend to focus on carbon reduction and environmental sustainability rather than social impacts. The juxtaposition of international and regional frameworks like the UNGPs, OECD Guidelines, and EU Due Diligence Directive in terms of their scope, customizability, and actual utility in addressing human rights risks tied to climate action is maintained. That is, the relevance of integrating human rights into corporate strategies on climate actions is highlighted, and actionable recommendations are made on how business enterprises can ensure that they do not undermine human rights while pursuing climate goals. By looking into compliance mechanisms, risk assessments, and holding businesses accountable for human rights abuses, the research intends to provide some answers as to whether the systems work or what needs to be improved to create a fairer set of corporate practices that places human rights at the forefront. Also analyzed are the roles of the government, NGOs, and communities in the reduction of supply chain risks and the accountability of the businesses for any human rights violations related to climate.*

Key words: *Corporate Climate Action, Human Rights, Environmental Sustainability, UNGPs, OECD Guidelines, EU Due Diligence Directive, Risk Assessment*

Introduction

Consideration of the relationship between human rights and corporate climate action is growing in importance. While businesses are the primary stakeholders in mitigating and adapting to climate change, the strategies being adopted primarily focus on carbon reduction and environmental sustainability while ignoring factors that connect to human rights. Therefore, corporate climate strategies should consider the state and the social aspect. Given that global supply chains are notorious for subjecting vulnerable populations to exploitation, displacement, or harm from climate policies, such a gap can have a significant negative impact on society. Regulatory frameworks, both international and regional have been coming to the fore to address corporate responsibility in climate-related issues. However, such differences in the scope, enforceability, and practical application raise questions if these frameworks prove to be effective in mitigating human rights risks arising from corporate climate work. Scholars such as Andrew Clapham and Olivier De Schutter have made significant contributions to the field of corporate responsibility in climate-related issues. Their research has shaped and had an impact on important instruments like the OECD Guidelines for Multinational Enterprises, which have been researched quite a lot for addressing problems of corporate crimes in different countries. While these authors have offered valuable perspectives on the regulatory frameworks, this paper stands out for its particular focus on the usefulness and practical implementation of these frameworks in reducing the risks to human rights that come with corporate climate response. It also explores how current regulatory frameworks can be strengthened to better address the evolving challenges in both human rights and environmental sustainability.

The intersection of business and environmental interests is typically where due diligence in a supply chain is applicable. Environmental damage, land degradation, and worker exploitation are omnipresent in supply chains, from extraction to consumer end-use, thus creating an unfair burden on vulnerable communities. The aim of this study is to analyze optimum practices to assist in balancing the corporate objectives of climate actions against human rights by comparing different existing frameworks, such as the UNGPs (United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights), the OECD Guidelines for Multinational Enterprises and the EU Due Diligence Directive - in terms of compulsory and voluntary measures, enforcement, and accountability systems. The European Commission is currently reviewing the EU Due Diligence Directive and the greater EU sustainability regulations. Consequently, the sustainability requirements set forth in EU legal acts may soon be drastically lowered. However, it is important to note that this paper is submitted based on the current content of the Directive as it stands at present.

The practical outcome will be for companies to incorporate human rights into climate initiatives, contributing to a broader discussion on corporate responsibility

for climate change. The study's comparative sectoral and regional approach will examine due diligence standards, compliance enforcement, and business accountability for human rights abuses. The assessment will also take on how businesses work with governments, NGOs, and communities to manage supply chain risks and realize opportunities with low marginal costs and high potential return to secure ecosystems under risk. Ultimately, this paper explores how effective these frameworks have been in addressing both the human rights and environmental dilemmas of corporate climate action while proposing some ways to improve that.

In order to accomplish sustainable environmental goals, this paper addresses the drawbacks of depending exclusively on corporate welfare. Binding, well-defined regulations, along with appropriate sanctions, are essential to protect fundamental human rights, including the rights of minors to be free from exploitative labor, the right to a healthy environment, and the fundamental right to life. The UNGPs, the EU Due Diligence Directive and the OECD Guiding Principles provide essential frameworks for addressing human rights and supply chain responsibilities in corporate climate action. However, vulnerable populations are disproportionately affected by the impacts of climate change, including the impact on market-based business operations. Therefore, strong and enforceable regulations and sanctions are crucial to ensuring maximum protection of human rights.

1. Conceptual foundation

1.1. The role of supply chain

Understanding the relationship between environmental sustainability and social justice is essential for incorporating human rights into corporate climate action. At its core, corporate climate action refers to the methods and approaches that companies employ to mitigate the consequences of and adapt to climate change. Although these efforts often concentrate on lowering greenhouse gas emissions, their execution might unintentionally affect human rights, especially in global supply chains where vulnerable groups are disproportionately affected by negative social and environmental consequences.¹ This interconnectedness underscores the importance of comprehensive approach that values both environmental objectives and the safeguarding and advancement of human rights.² The supply chain is the web of organizations, procedures, and actions that go into making and delivering a good or service to a consumer, from obtaining raw materials to the last delivery. Customers will be sat-

¹ Buhmann, K., Roseberry, L., & Morsing, M. (2010). *Corporate Social and Human Rights Responsibilities: Global, Legal and Management Perspectives*. Routledge. 45–48

² Martin, J., & Bravo, K. E. (2016). *The Business and Human Rights Landscape: Moving Forward, Looking Back*. Cambridge University Press. P. 112–115

ified, expenses will be kept under control, and the supply chain will run smoothly. Before a product reaches the customer, it goes through several stages that have an impact on delivery time, quality, and price.

Modern supply chains are now predominantly digitalized via technology. This usage of digital devices enhances tracking and management for both goods and the information flow, taking place in real-time. For instance, Amazon engages high-throughput logistics systems that facilitate stock and demand pattern forecasting, ultimately resulting in enhanced speed and efficiency in handling orders. Likewise, ERP systems³ and automated warehouses serve the businesses well by aligning the moving parts of their respective supply chains, resulting in lower costs with reduced lead times. Supply chains are extremely susceptible to disruptions, be they natural or manmade. This could include political unrest or global health crises such as COVID-19.⁴ All these cause delays, increase costs, and have effects on the availability of goods.⁵

In recent times, the freshness forced companies to remain with heads up to address sustainability and ethics in their supply chains. In increasing numbers, consumers and investors expect businesses to reflect on the environmental impact as well as the human rights considerations of their supply chain activities. Take, for instance, Nike⁶ and Patagonia⁷, which run sustainability programs across their supply chains to reduce their carbon footprints and waste and enhance ethical labor practices. More people than ever now want to know where the products come from and whether they are produced in a socially and environmentally responsible manner. This has generally forced businesses to introduce social and environmental issues into their supply chain management by adopting policies that promote use of recycled materials, fair labor practices, and transparency in sourcing. In an increasingly globalized world, business success and the quite interlinked and rising demands regarding sustainability and ethics are heavily dependent on supply chain management. The approach therefore must find a balance between efficiency, cost, and environmental considerations for sustainable supply chains to exist.

³ The Impact of ERP on Supply Chain Management: Exploratory Findings From a European Delphi Study https://www.researchgate.net/publication/222299813_The_Impact_of_ERP_on_Supply_Chain_Management_Exploratory_Findings_From_a_European_Delphi_Study

⁴ Supply chain management during and post-COVID-19 pandemic: Mitigation strategies and practical lessons learned <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8776498/>

⁵ For instance, during the pandemic, it disclosed certain global supply chain borders whereby factories and shipping became bottlenecks in the production and distribution processes.

⁶ <https://about.nike.com/en/impact/initiatives/reducing-our-carbon-footprint>

⁷ Supply Chain Environmental Responsibility Program <https://www.patagonia.com/our-footprint/supply-chain-environmental-responsibility-program.html>

1.2. Human Rights in the Context of Corporate Climate Action

Human rights play an important role in corporate responsibility, covering a range of topics like labor rights, land rights, and the rights of communities affected by corporate operations. Supply chain due diligence is essential in this case, enabling businesses to recognize, assess and mitigate human rights risks in their supply chains and operations. The concept of due diligence has transitioned from voluntary corporate social responsibility to legally mandated obligations under specific frameworks, indicating a move towards stronger accountability.⁸

International and regional standards provide the theoretical foundation for incorporating human rights into corporate climate action. The UN Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGPs) underscore the corporate responsibility to respect human rights.⁹ Similarly, the OECD Guidelines for Multinational Enterprises advocate for due diligence to prevent and address human rights and environmental risks.¹⁰ In addition, the EU Due Diligence Directive raises the level of commitment by laying legally binding requirements on companies operating within its borders. These two frameworks work together in forming a critical basis that aligns the environmental requirements for corporate action with human rights standards, necessitating that these businesses pay attention not merely to environmental concerns but also to attend issues of social justice.

The growing importance of human rights when considering the business initiative to combat climate change demonstrates a deepening recognition of the close affinities linking social and environmental issues. While climate strategies often aim at reducing greenhouse gas emissions and sustainability, the social effects of the strategies sometimes arise as an unintended consequence. For instance, renewable energy projects or resource extraction might displace communities, disrupt traditional ways of life, or lead to the exploitation of vulnerable workers in the supply chain.¹¹ These findings highlight the importance of integrating human rights protections into corporate climate strategies to guarantee that climate action does not compromise social justice.

The UN Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGPs) articulate the principle of corporate responsibility for human rights, emphasizing that businesses should prevent and mitigate negative human rights impacts stemming from their operations.¹² This responsibility encompasses global supply chains, where labor

⁸ Moss, J. (2009). *Climate Change and Social Justice*. Melbourne University Publishing. P. 73–78

⁹ R., Elliott, L. (2013). *Business and Human Rights: A Reader*. Polity Press. P. 34–36

¹⁰ DeMartini, P., Ahmed, S. F. (2018). *Sustainability and Corporate Social Responsibility: Case Studies in the Global Context*. Springer. P. 92–95

¹¹ Buhmann, K., Roseberry, L., Morsing, M. (2010). *Corporate Social and Human Rights Responsibilities: Global, Legal and Management Perspectives*. Routledge. P. 52–55

¹² Howitt, R., Elliott, L. (2013). *Business and Human Rights: A Reader*. Polity Press. P. 41–44

exploitation and environmental degradation frequently coincide. For instance, studies indicate that resource-extractive industries often face accusations of land rights violations or exploitation of local communities, underscoring the human rights risks inherent in supply chain operations.¹³

Due diligence requires companies to identify, assess, and mitigate human rights risks across their operations. Following OECD guidelines, this due diligence is essential for preventing harm to individuals and communities while pursuing environmental objectives.¹⁴ It should be said that, in practice, it means that companies must actively engage stakeholders, particularly those affected by climate-related business activities, to ensure that human rights concerns are adequately addressed. Corporate accountability has increasingly played a role in enabling the companies to act against climate action without the risk of being accused of human rights violations through displacement or exploitation within global supply chains. As new initiatives emerge under climate strategy, they should be free from charges of taking away social justice. This means moving from voluntary guidelines like the UNGPs and OECD Guidelines to legally binding obligations, such as the EU due diligence directive, since only these ensure that human rights can be integrated into climate action at a higher systemic level or level integration.

The challenge lies in the inconsistent implementation of human rights obligations across international and regional frameworks. The voluntary status of the UNGPs and OECD Guidelines contrasts sharply with the constitutive binding legal requirements of the set-out EU Due Diligence Directive. The disparity makes compliance a contest in public relations, and investing in human rights as a consideration in climate action is, as a result, more difficult. This means that all the negative social impacts such actions might have on supply chains should be identified and addressed to formulate business adaptation further to climate change. Placement of human rights consideration in climate goals helps to minimize adverse unintended impacts while maximizing the potential for just and sustainable outcomes. As more people realize how closely human rights and climate change are related, businesses have new opportunities to support moral and legal compliance while building a long-term infrastructure for stakeholder trust and resilience. Hence, aligning climate and human rights efforts is essential for achieving a just and sustainable future for all.

¹³ Martin, J. Bravo, K. E. (2016). *The Business and Human Rights Landscape: Moving Forward, Looking Back*. Cambridge University Press. P. 132–134

¹⁴ DeMartini, P., Ahmed, S. F. (2018). *Sustainability and Corporate Social Responsibility: Case Studies in the Global Context*. Springer. P. 102–105

2. Overview of Relevant Frameworks

2.1. UN Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGPs)

The **UN Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGPs)**, adopted by the United Nations in 2011, set the global standard for addressing the human rights impacts of business activities. The UNGPs formulate three key aspects: State duty to protect human rights, the responsibility of businesses to respect human rights, and access to remedy for victims of business-related human rights abuses.¹⁵

2.1.1. Purpose and Scope of the UNGPs

*There is no single silver bullet solution to the institutional misalignments in the business and human rights domain. Instead, all social actors – States, businesses, and civil society – must learn to do many things differently. But those things must cohere and become cumulative, which makes it critically important to get the foundation right.*¹⁶

The abovementioned three principles can apply globally and guide businesses in different sectors and geographies, irrespective of the local legal frameworks that may have been in place. They are meant to unify the business practices in accordance with international human rights standards and continuous attention and improvement.¹⁷ This keeps the company responsible, adaptable to the emerging risks, and breeds a culture respecting human rights. The UNGPs have that flexible understanding, allowing for enterprises of all sizes to contextualize their response within specific risks and contexts while ensuring ongoing evaluation and reporting about their human rights undertakings.

2.1.2. Relevance to Climate Change and Supply Chains

The relevance of the UNGPs regarding the relationship between global supply chains and climate change is growing. Businesses should also be aware that they will always take human rights concerns into account when making decisions about climate change, even as they navigate its effects on the environment and society. Those include the forced relocation of affected communities, land rights disputes relating to extraction or use of resources, labor exploitation, and degradation of the environment.

Human rights violations should not be tolerated in the name of meeting climate targets, such as cutting greenhouse gas emissions, switching to renewable energy, or

¹⁵ <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/in/UNGP-Brochure.pdf>

¹⁶ *Beyond CSR: The Story of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights* John F. Sherman III* Corporate Responsibility Initiative, Harvard Kennedy School March 2020 Working Paper No. 71 P.1 https://www.hks.harvard.edu/sites/default/files/centers/mrcbg/files/CRI_AWP_71.pdf

¹⁷ *Business and Human Rights After Ruggie: Foundations, the Art of Simplification and the Imperative of Cumulative Progress** Radu Mares in R. Mares (ed.), *The UN Guiding Principles on Business and Human Rights – Foundations and Implementation*, Martinus Nijhoff Publishers (Leiden, Boston 2012) pp. 1-50

using unsustainably sourced materials. The UNGPs really provide a corporate-wide framework for assessing, avoiding, mitigating, and remediating human rights impacts arising from corporate climate action plans. Bracing human rights considerations into climate change strategies, therefore, according to the UNGPs, defines an approach toward sustainability within both environmental and social responsibility.¹⁸

2.2. OECD Guidelines for Multinational Enterprises

2.2.1. Purpose and Scope of the OECD

Since the OECD guidelines will not cover every subject, they will also help to facilitate guidance on matters like environmental protection, human rights, and even due diligence—the scope of which promotes ethical business practices. In a variety of international contexts, it is crucial for multinational enterprises (MNEs) because it emphasizes procedures that will motivate companies to uphold human rights and steer clear of environmental hazards by being transparent and accountable.

The OECD Guidelines encourage MNEs to observe international human rights wherever they operate and across the supply chain. Main issues of interest are labor rights, non-discrimination, and rights of vulnerable communities. It ensures that MNEs avoid complicity in human rights abuses, especially in those supply chains where violations are more widespread. The labor rights that are most pertinent to these provisions are the freedom of association and the prohibition of child labor and forced labor. As for the guidelines, community engagement is necessary that businesses respect the lands and cultural rights of indigenous and local communities when operating in high-risk areas.¹⁹

The environment is another aspect of major OECD Guidelines, namely, sustainability and environmental stewardship. Additionally, multinational corporations are urged to integrate environmental protection into their operations, from sustainable resource management to emission reduction. Especially, evaluation and possible modification of impacts on the environment when it comes to climate consideration, water consumption, and biodiversity. In addition, MNEs should implement careful practices in all the supply chains and minimize wastages, enhance resource utilization, and decrease overall detrimental effects on the environment.²⁰

¹⁸ *Business and Human Rights After Ruggie: Foundations, the Art of Simplification and the Imperative of Cumulative Progress** Radu Mares in R. Mares (ed.), *The UN Guiding Principles on Business and Human Rights – Foundations and Implementation*, Martinus Nijhoff Publishers (Leiden, Boston 2012) pp. 1-50

¹⁹ UN Guiding Principles on Business and Human Rights (2011). United Nations Human Rights Office.

²⁰ OECD. (2011). *OECD Guidelines for Multinational Enterprises*. Organization for Economic Co-operation and Development.

This phrase illustrates the concept of „due diligence“ as ingrained in OECD standards, which essentially place the responsibility for identifying, evaluating, and promptly mitigating the risk of environmental impacts and human rights violations related to business operations on companies. This specific requirement covers supply chain assurance against social or environmental standards violations as well as comprehensive generalized risk assessments of operations in high-risk areas or industries. According to the guidelines, due diligence should also be conducted transparently, meaning that a business should openly disclose its efforts and the steps it has taken to address possible risks. Sound due diligence also entails stakeholder engagement with those potentially affected by the project, such as local communities, trade unions, or non-governmental organizations (NGOs). In cases of adverse impacts from business activities, the guidelines recommend companies provide remedies and ensure that grievance mechanisms are easily accessible to the affected populations.²¹

2.3. EU Due Diligence Directive

2.3.1. Legislative Scope and Objectives

The EU Due Diligence Directive marked a turning point in the larger work of the European Union to mainstream human and environmental standards globally into business operations. To make big businesses take accountability for recognizing, evaluating, and reducing risks related to their supply chains and operations, the Directive requires them to set up mandatory due diligence commitments. As such, it adds to the corporate accountability framework while ensuring that business activities go in line with some of the most critical long-term sustainability goals of the EU, including those in the European Green Deal and the UN Sustainable Development Goals (SDGs).²²

The Directive aims to provide a broad legislative framework for both European and non-European businesses that conduct substantial operations within the European Union. Under that provision, companies are going to be part of a letter scrutinizing all their supply chains, including operations, subsidiaries, and business relationships, to ensure that their activities do not harm human beings and others on the planet. Hence, businesses will have to actively assess risks about various issues

²¹ UN Guiding Principles on Business and Human Rights (2011). United Nations Human Rights Office.

²² Corporate sustainability due diligence Fostering sustainable and responsible corporate behavior for a just transition towards a sustainable economy https://commission.europa.eu/business-economy-euro/doing-business-eu/sustainability-due-diligence-responsible-business/corporate-sustainability-due-diligence_en#:~:text=This%20Directive%20establishes%20a%20corporate,those%20of%20their%20business%20partners.

like forced labor, child labor, environmental pollution, and a few others among other high-risk sectors, such as mining, textiles, and agriculture.²³

The EU Due Diligence Directive is not only a pure regulatory instrument, but it is also an important tool for advancing sustainable development. Insisting that businesses become change agents for a more equitable, sustainable, and resilient global economy, it directly addresses the intertwining problems of poverty, inequality, and environmental degradation. The Directive aims to embed due diligence obligations in the legal fabric of European commerce with the clear intention to push companies toward long-term responsibility, ethical conduct, and a commitment to protecting vulnerable populations and ecosystems all over the world. The directive supports the development of due diligence within corporate governance, thereby positioning the EU at the global forefront of sustainable business conduct and corporate accountability, which could lead to similar regulations in other regions and strengthen the global drive towards sustainable, ethical business.

2.3.2. Mechanisms for Enforcement and Compliance

The ultimate success of the Directive is determined by its objectives and scope, as well as the enforcement and compliance systems ensuring its implementation within and outside the European Union. These mechanisms' purpose is to make sure that companies operating within the legal and economic realm of the EU adhere to the highest ethical standards and therefore establish a strong framework for accountability. This framework for implementing the Directive establishes competent authorities in the respective member states to supervise, investigate, and enforce compliance with the due diligence obligations. Because of the authority to apply financial sanctions and to even prescribe remedial actions, national regulators have a very significant impact on retreating irresponsible business behavior and strengthening the importance of human rights and environmental standards.²⁴

Alongside the Directive, it builds up much civil liability upon the companies for not fulfilling their due diligence obligations. In addition to making companies accountable for violating a provision, such a clause provides everyone with a remedy by allowing them to sue others for any infractions that may have taken place. This enables persons, communities, and other organizations affected by corporate misdemeanors to demand payment as compensation from their debtors. It strengthens

²³ DIRECTIVE (EU) 2024/1760 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 and Regulation (EU) 2023/2859

²⁴ What is the European Corporate Sustainability Due Diligence Directive? Key considerations and actions for companies Authors: Magda Puzniak-Holford Ruth Kilsby <https://www.deloitte.com/uk/en/Industries/financial-services/blogs/what-is-the-european-corporate-sustainability-due-diligence-directive.html>

access to justice and shows true commitment from the EU for claiming accountability of corporations. It is also to the purpose of propping up transparency by requiring strict reporting to companies about their due diligence process and the outcomes of the measures taken by the companies in managing risk situations. Stakeholders, like consumers, investors, and civil society groups, are empowered to scrutinize corporate practices, helping to ensure that companies remain aligned with the principles of sustainability and human rights.²⁵

Furthermore, the Directive incorporates private enforcement mechanisms that enable civil society, including NGOs and impacted communities, to keep an eye on corporate behavior, alert the public to infractions, and promote corporate responsibility. In the enforcement process, these civil societies are crucial because they force companies to fulfill their due diligence duties and, in certain situations, provide victims with the assistance they need to get justice. Thus, the Directive enables the establishment of a greater collective approach towards compliance, in which the burden does not gravitate solely on governmental bodies but is borne up by society in general. In addition, affected parties can also contest enforcement decisions in any national court, as the Directive contains judicial oversight. Hence, such enforcement processes are confirmed in terms of equity and transparency and allow for recourse to judicial scrutiny. Consequently, this EU Due Diligence Directive maps out a broad and ambitious architecture for the responsibility of businesses in social and environmental impact. Its mechanisms for enforcement and compliance start from national authorities and civil penalties to the participation of civil society and judicial oversight. They are meant to build a culture of responsible business conduct in line with the EU's other broader goals in sustainable development, human rights, and environmental protection. They would embed these enforcement mechanisms in the legislative framework, setting the cause for a just, accountable, and ethical global economy where businesses can't help but act in ways that benefit both society and the planet.²⁶

3. Comparative Analysis

3.1. Integration of Human Rights in Corporate Climate Action

In recent years, businesses, policymakers, and civil society organizations have become increasingly interested in the relationship between rights and corporate efforts

²⁵ THE EU CORPORATE SUSTAINABILITY DUE DILIGENCE DIRECTIVE MAXIMISING IMPACT THROUGH TRANSPOSITION AND IMPLEMENTATION Author: Gabrielle Holly

²⁶ EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive A balanced and proportionate EU law is needed https://www.dai.de/fileadmin/user_upload/220523_Position_Paper_on_Proposal_Corporate_Sustainability_Due_Diligence_Directive.pdf

to combat climate change. Acknowledging that environmental sustainability and social consequences are closely linked has prompted a shift toward including human rights in addressing climate issues. Several worldwide frameworks, such as the UNGPs, the OECD Guidelines, and the EU Due Diligence Directive, offer guidelines to guarantee that businesses uphold human rights while engaging in climate initiatives. Together, they promote due diligence practices that protect vulnerable communities, the environment, and workers' rights as businesses work to meet their sustainability goals.

The UNGPs, endorsed by the UN Human Rights Council in 2011, serve as the blueprint for incorporating human rights into corporate activities. These guidelines underscore the obligation of businesses to uphold rights throughout their practices and supply chains, even as they engage in environmental initiatives. As outlined in the UNGPs, businesses must safeguard rights while executing their environmental plans, especially within communities at risk due to climate variations. The fundamental principles of the UNGPs include (a) the obligation of governments to safeguard rights; (b) businesses' accountability to uphold human rights; and (c) ensuring redress for individuals impacted by human rights transgressions.²⁷

When it comes to climate change issues, the UNGPs stress the importance of companies not making things worse regarding human rights violations linked to activities related to climate change. For instance, shifting towards energy is important for tackling climate change, but it could also result in problems like land seizure, forced relocation, and exploitation of workers in areas where indigenous or local communities reside.²⁸ Therefore, it is crucial for businesses to thoroughly investigate to make sure that their environmental plans do not support any actions such as the ones mentioned above in your example about renewable energy initiatives like solar or wind farms causing disputes over land rights in underdeveloped countries, which can be resolved by considering the UNGPs and guaranteeing that affected communities consent freely and are well informed (FPIC).

The OECD Guidelines provide a framework for businesses to follow regarding environmental conservation and human rights initiatives. They were first introduced in 1976 and were last updated in 2011. These guidelines stress the significance of responsibility and transparency, especially in addressing environmental threats and human rights violations within international supply chains. The regulations require that MNEs uphold labor rights equality and protect the interests of marginalized communities throughout their business activities. They are encouraged to evaluate

²⁷ United Nations. (2011). Guiding Principles on Business and Human Rights. United Nations Human Rights Office. https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciples-businessshr_en.pdf

²⁸ United Nations. (2011). Guiding Principles on Business and Human Rights. United Nations Human Rights Office. https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciples-businessshr_en.pdf

and act regarding the effects of their climate-related actions on human rights by making sure that their initiatives to reduce environmental harm do not infringe upon the rights of workers or result in environmental harm that unfairly impacts disadvantaged communities.²⁹

The OECD Guidelines are in line with the UNGPs as they urge businesses to assess risks in industries such as mining and agriculture that are vulnerable to climate change impacts like never before seen before in the textile sector. Focusing on sourcing practices that reduce emissions in these sectors may lead to unfavorable labor conditions or environmental damage if appropriate checks are not conducted carefully. Businesses following the OECD Guidelines must detect these risks early and act promptly to address them.

A global regulation that went into effect in 2022, the EU Due Diligence Directive applies to big businesses that operate in the EU or do business with the EU market. The directive requires these companies to carry out due diligence procedures to identify and reduce risks related to human rights and the environment within their supply chains. Companies must not only focus on human rights issues but also pay attention to environmental risks associated with climate change, such as deforestation and deceptive practices, in carbon offset initiatives. The EU Due Diligence Directive sets out legal obligations for companies to evaluate their climate-related risks and implement necessary measures to avoid infractions. Unlike the UNGPs that offer recommendations.³⁰ Furthermore, companies must publicly share information about their efforts and results to foster transparency in their operations.³¹ The legal guidelines outlined in the Directive help ensure that businesses are held accountable for upholding rights and environmental standards in the face of climate change initiatives.

Incorporating human rights concerns into efforts to address climate change is not only about ethical obligations but also about legal and financial responsibilities as well. The EU Due Diligence Directive provides guidelines for legal consequences by granting affected groups like employees and local communities the ability to challenge companies for breaches concerning human rights or environmental damage within their climate initiatives. This measure enhances the effectiveness of investigation by allowing members of society to oversee business behavior and request reparation for any damages incurred.³² The OECD Guidelines and the UNGPs both stresses

²⁹ OECD (2011), OECD Guidelines for Multinational Enterprises, 2011 Edition, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264115415-en>.

³⁰ European Commission. (2022). EU Due Diligence Directive. European Union. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj>

³¹ European Commission. (2022). EU Due Diligence Directive. European Union. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj>

³² European Commission. (2022). EU Due Diligence Directive. European Union. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj>

how crucial it is for businesses to establish reach channels for handling grievances and providing solutions to those impacted by their climate-related operations.

3.1.1. Analysis of Human Rights Integration Across Frameworks

Incorporating human rights principles into business strategies is crucial for promoting ethical practices on a global scale. The examination evaluates the UNGPs, OECD Guidelines, and the EU Due Diligence Directive to assess how they incorporate human rights considerations into governance methods.

The UNGPs play a role as the core international benchmark by setting up three key principles. The obligation of governments to safeguard human rights, the accountability of businesses to uphold human rights, and the provision of redress for victims of violations.³³ These guidelines stress the importance of companies carrying out assessments of human rights within their operations and supply chains to meet global human rights norms effectively. Reiterating the need for businesses to adapt their approaches while maintaining transparency through public disclosures is a key aspect of the UNGPs.

The OECD guidelines also emphasize the significance of human rights due diligence (HRDD) and detail various human rights safeguards such as labor rights protection, against discrimination, and ensuring the rights of vulnerable groups are upheld.³⁴ These recommendations are quite effective in handling the intricacies of supply chains and promoting transparency and proactive risk management practices. They delve deeper than the UNGPs by connecting human rights concerns with environmental sustainability efforts in line with corporate social responsibility (CSR).

The EU Due Diligence Directive enhances existing frameworks by making it compulsory for companies to establish diligence procedures that focus on addressing human rights and environmental risks within their supply chains.³⁵ In contrast to the UNGPs and OECD Guidelines that depend on compliance, the Directive introduces enforceable measures such as civil liability for breaches and penalties for failure to comply. This binding approach enhances accountability and guarantees the full integration of human rights principles into business practices.

One key area where these frameworks align is their understanding of the relationship between climate issues and human rights concerns, emphasizing that environmental initiatives like the shift to energy should consider their societal consequences as well. For instance, the UNGPs call for FPIC for communities impacted by climate

³³ United Nations. (2011). Guiding Principles on Business and Human Rights. United Nations Human Rights Office. https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciples-businessshr_en.pdf

³⁴ OECD (2011), OECD Guidelines for Multinational Enterprises, 2011 Edition, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264115415-en>.

³⁵ European Commission. (2022). EU Due Diligence Directive. European Union. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj>

initiatives, while the EU Directive requires thorough involvement of stakeholders in sectors with high risks.³⁶

3.1.2. Gaps and Overlaps

All three approaches acknowledge the fact that efforts should be made owing to the facts and figures provided for outlining the due diligence for human rights (HRDD). The three-pillar meant protection, respect and remedy in the UNGPs, which recognized that the businesses have a role to play in meeting the demands resting on human rights as outlined in the OECD Guidelines and then the EU Directive.³⁷

Unlike the OECD Guidelines and the revised UNGP in 2011, there is no divergence on the point of refusing forced and child labor among these frameworks. As a result, the EU directive protects the rights of the most vulnerable children. In addition, there is a good amount of convergence on the requirements for stakeholder engagement and its timeliness for high-risk industries, and for the need for businesses to respect human rights internationally as per the Universal Declaration of Human Rights and the ILO Core Conventions.³⁸

The UNGPs and OECD Guidelines, while globally applicable, are non-binding and rely heavily on voluntary compliance, limiting their enforceability in jurisdictions with weak legal structures.³⁹ By contrast, the EU Directive introduces binding obligations and mechanisms for enforcement, including civil liability for non-compliance. However, its limited scope, focusing on large corporations, excludes many

³⁶ United Nations. (2011). Guiding Principles on Business and Human Rights. United Nations Human Rights Office. https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciples-businessshr_en.pdf

European Commission. (2022). EU Due Diligence Directive. European Union. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj>

³⁷ United Nations. (2011). Guiding Principles on Business and Human Rights. United Nations Human Rights Office. https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciples-businessshr_en.pdf

European Commission. (2022). EU Due Diligence Directive. European Union. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj>

OECD (2011), OECD Guidelines for Multinational Enterprises, 2011 Edition, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264115415-en>

³⁸ Nolan, J. (2021). *Business and Human Rights: The Role of Corporate Social Responsibility in Global Supply Chains*. Cambridge University Press. P. 565-567

³⁹ Muchlinski, P. (2007). *Multinational Enterprises and the Law (2nd ed.)*. Oxford University Press. P.81-89

Ruggie, J. G. (2013). *Just Business: Multinational Corporations and Human Rights*. W.W. Norton & Company. P.4-6.

https://humanrights.media.uconn.edu/wp-content/uploads/sites/3236/2022/05/2013-UN-Guiding-Principles-for-Business-and-Human-Rights_John-Ruggie.pdf

https://books.google.lt/books?id=Q8HmCwAAQBAJ&pg=PA1&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false

small and medium-sized enterprises (SMEs) despite their significant role in global supply chains.⁴⁰

Another critical gap concerns the integration of human rights in climate action. While all frameworks acknowledge the intersection of environmental and social impacts, the UNGPs and OECD Guidelines provide only general principles without detailed measures for addressing risks such as land grabbing or the exploitation of vulnerable communities in renewable energy projects.⁴¹ The EU Directive requires sector-specific risk assessments, but it lacks detailed protocols, leaving companies to navigate complex environmental and social challenges independently.

While these frameworks collectively promote human rights integration, the voluntary nature of the UNGPs and OECD Guidelines limits their impact, particularly in comparison to the enforceable obligations of the EU Directive. Addressing gaps in scope, especially regarding SMEs and sector-specific climate risks, could strengthen global efforts to harmonize corporate practices with human rights and environmental sustainability.

3.2. Mandatory v. Voluntary Obligations

The difference between required and optional rules in how companies handle human rights and environmental issues greatly affects how well global systems work and are enforced. While optional programs like the UNGPs and OECD Guidelines provide general ideas, required systems like the EU Due Diligence Directive set strict rules that must be followed, leading to better responsibility.

The UNGPs, introduced in 2011, outline a voluntary framework for businesses to respect human rights through due diligence, encouraging flexibility and adaptability across industries and jurisdictions.⁴² Similarly, the OECD Guidelines are recommendations for responsible business conduct, offering non-binding guidance on labour rights, environmental stewardship, and anti-corruption practices.⁴³ Corporate

⁴⁰ Besson, S. (2023). *Due Diligence Obligations in International Law*. Academie de Droit International de la Haye/The Hague Academy of International Law. P.196-198

file:///C:/Users/Thinkpad/Downloads/Besson_due_diligence_in_international_law_2023%20(1).pdf

⁴¹ Nolan, J. (2021). *Business and Human Rights: The Role of Corporate Social Responsibility in Global Supply Chains*. Cambridge University Press. P.565-567

⁴² Ruggie, J. G. (2013). *Just Business: Multinational Corporations and Human Rights*. W.W. Norton & Company. P.5-6.

https://humanrights.media.uconn.edu/wp-content/uploads/sites/3236/2022/05/2013-UN-Guiding-Principles-for-Business-and-Human-Rights_John-Ruggie.pdf

⁴³ Muchlinski, P. (2007). *Multinational Enterprises and the Law* (2nd ed.). Oxford University Press. P. 90-92

https://books.google.lt/books?id=Q8HmCwAAQBAJ&pg=PA1&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false

self-regulation is an element of these frameworks. It fuels innovation. Can result in uneven implementation due to a shortage of enforcement measures.⁴⁴ Critics say that when companies have voluntary responsibilities, they can choose which rules to follow, especially in places where the government doesn't enforce rules strictly.

On the other hand, required rules such as the EU Due Diligence Directive force companies to find, evaluate, and reduce risks in their work and supply chains. If they don't follow these rules, they could face legal penalties.⁴⁵ This Directive requires companies to provide clear information and ensures they are held responsible through fines, legal actions, and ways for victims to seek justice. Although it mainly focuses on big companies, its strict rules encourage better behaviour and discourage harmful actions, creating an example for how businesses should be managed worldwide.⁴⁶ However, administrative challenges can be created for companies, especially small and medium-sized businesses (often referred to as SME), that are frequently not included in these requirements.⁴⁷ Voluntary obligations, while offering flexibility, often lack consistency and fail to address systemic issues effectively.

3.3. Accountability and Enforcement Mechanisms

Ensuring that companies uphold their rights and environmental responsibilities requires strong accountability and enforcement measures in place. The UNGPs and the OECD Guideline are examples of frameworks that emphasize transparency and stakeholder involvement, but they do not have strict enforcement mechanisms in place. The OECD Guidelines suggest using grievance mechanisms such as National Contact Points (NCPs), which provide mediation and dialogue to address conflicts effectively.⁴⁸ However, the effectiveness of NCPs varies significantly across jurisdictions, leading to inconsistent enforcement.⁴⁹ Critics say that these methods, even though they encourage conversation, often don't do enough to make companies fully responsible for widespread wrongdoings.

⁴⁴ Nolan, J. (2021). *Business and Human Rights: The Role of Corporate Social Responsibility in Global Supply Chains*. Cambridge University Press. P.668-569

⁴⁵ Besson. S. (2023). *Due Diligence Obligations in International Law*. Academie de Droit International de la Haye/The Hague Academy of International Law. P.196-198
file:///C:/Users/Thinkpad/Downloads/Besson_due_diligence_in_international_law_2023%20(1).pdf

⁴⁶ European Commission. (2022). *EU Due Diligence Directive*. European Union. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj>

⁴⁷ Nolan, J. (2021). *Business and Human Rights: The Role of Corporate Social Responsibility in Global Supply Chains*. Cambridge University Press.

⁴⁸ Muchlinski, P. (2007). *Multinational Enterprises and the Law* (2nd ed.). Oxford University Press.

⁴⁹ Nolan, J. (2021). *Business and Human Rights: The Role of Corporate Social Responsibility in Global Supply Chains*. Cambridge University Press.

National authorities under the Directive are empowered to investigate and penalize businesses, ensuring compliance with due diligence requirements.⁵⁰ This method also makes it easier for victims to get legal help, making companies more responsible by using legal ways to solve problems. Also, the Directive requires companies to publicly report how they are reducing risks, which helps people keep an eye on what companies are doing. Even though these steps make the rules stronger, there are still problems, like making sure all EU countries enforce the rules the same way and dealing with bad behaviour by companies in their worldwide supply chains.

4. Opportunities for Enhanced Corporate Responsibility

The changing global rules for governance provide great chances for businesses to take on more responsibility, especially in areas like human rights and protecting the environment. For example, laws like the EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive make companies check, evaluate, and reduce risks related to human rights abuses and environmental harm in their supply chains. This legal requirement encourages a consistent way for companies to act responsibly and stops them from moving to places with weaker rules just to avoid stricter standards.⁵¹ Courts are increasingly willing to hold parent companies responsible for human rights abuses committed by their smaller companies. A key example is the UK Supreme Court's decision in the case of **Vedanta Resources PLC v. Lungowe** [2019] UKSC 20. This ruling highlights how companies can be held liable for their actions, especially in industries with high risks. It also shows how important it is for companies to carefully check and manage risks in their operations.⁵²

Technology also helps companies do better in being responsible. For example, blockchain lets businesses track and check materials and workers in real-time, making supply chains more open and clear. This matches the OECD Guidelines for Multinational Enterprises, which focus on strong reporting and checking systems to avoid harm.⁵³ In the same way, AI-powered data analysis helps spot risks and keep track of compliance. This makes it simpler for businesses to follow guidelines like the UN

⁵⁰ European Commission. (2022). *EU Due Diligence Directive*. European Union. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj>

⁵¹ European Commission. (2022). *EU Due Diligence Directive*. European Union.

The EU Regulation of the European Parliament and of the Council setting up a Union system for supply chain due diligence self-certification of responsible importers of tin, tantalum and tungsten, their ores, and gold originating in conflict-affected and high-risk areas, COM/2014/0111 final—2014/0059 (COD). <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj>

⁵² <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2017-0185>

⁵³ OECD (2011), *OECD Guidelines for Multinational Enterprises, 2011 Edition*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264115415-en>

Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGPs), which focus on continuously checking and addressing human rights issues.⁵⁴ These new ideas are supported by court rulings like the case of **Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co. [2013]** 569 U.S. 108. In this case, the U.S. Supreme Court looked into whether companies can be held responsible for human rights violations under a law called the Alien Tort Statute. This case helped people understand that companies have responsibilities for their actions worldwide.⁵⁵

Programs like the United Nations Global Compact and groups like the Responsible Business Alliance help businesses learn from each other, take action together, and follow rules specific to their industry. These efforts push companies to work closely with the communities they affect. This idea is supported by a 2013 court case **in Canada, Choc v. Hudbay Minerals Inc.**, where a parent company was held accountable for human rights issues in Guatemala. The case shows how important it is for companies to talk directly with the people they impact to reduce risks and avoid causing harm. By working together, companies can improve how they operate, build trust with customers, investors, and the public, and meet the growing demand for ethical and sustainable business practices.⁵⁶

Conclusion

1. The connection between business actions, human rights, and protecting the environment has become a major global concern. There are increasing demands on businesses to comply with international frameworks, including the UNGPs, the OECD Guidelines, and the EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive. These standards require companies to respect human rights and address environmental issues in particular concerning supply chains.
2. Making sure that sustainability initiatives, like the shift to renewable energy, benefit vulnerable communities rather than harming them by increasing inequality is the biggest challenge facing businesses. As cases such as *Vedanta Resources PLC v. Lungowe* gain traction, the consequences of human rights abuses that can be connected to supply chains become more severe.
3. While the UNGPs are essentially voluntary, their implementation has now become subject to scrutiny as binding laws, like the EU Due Diligence Directive, come into play. Companies will have to strike a balance between their strategic interests and legal obligations during this evolution of regulations.

⁵⁴ Ruggie, J. G. (2011). *Just Business: Multinational Corporations and Human Rights*. W.W. Norton & Company.

⁵⁵ <https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep569/usrep569108/usrep569108.pdf>

⁵⁶ <https://amnesty.ca/sites/amnesty/files/imce/images/Hudbay%20Judgment%202013%20ONSC%201414.pdf>

4. This paper's conclusion emphasizes how important it is to incorporate human rights concerns into business climate strategies. The effectiveness of frameworks such as the EU Due Diligence Directive, the OECD Guidelines, and UNGPs in reducing human rights risks is still up for debate, but they offer fundamental guidance for addressing corporate responsibility in climate action. Significant gaps in enforcement, scope, and practical application are revealed by the comparative analysis, indicating that these frameworks, while valuable, require improvement to better address the complexities of environmental sustainability and human rights.
5. The study emphasizes how crucial it is to have more robust, legally binding regulations that guarantee accountability, aid in the protection of vulnerable groups, and encourage businesses to take proactive, conscientious measures in their climate actions. Corporate strategies must integrate environmental sustainability and human rights into core operations, going beyond voluntary compliance. Companies may enhance supply chain risk management and help create a more equitable and sustainable future for everybody by fortifying legal frameworks and enhancing enforcement tactics.

A list of references

Legal acts

1. UN Guiding Principles on Business and Human Rights (2011). United Nations Human Rights Office.
2. OECD. (2011). OECD Guidelines for Multinational Enterprises. Organization for Economic Co-operation and Development.
3. European Commission. (2022). EU Due Diligence Directive. European Union.
4. The EU Regulation of the European Parliament and of the Council _ Union system for supply chain due diligence self-certification of responsible importers of tin, tantalum and tungsten, their ores, and gold originating in conflict-affected and high-risk areas, COM/2014/0111 final—2014/0059 (COD).
5. UN Human Rights Council, 'Elaboration of an International Legally Binding Instrument on Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Respect to Human Rights', UN Doc. A/HRC Res. 26/9, 26 June 2014
6. DIRECTIVE (EU) 2024/1760 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 and Regulation (EU) 2023/2859

Special literature

7. Buhmann, K., Roseberry, L., & Morsing, M. (2010). *Corporate Social and Human Rights Responsibilities: Global, Legal and Management Perspectives*. Routledge.

- 8 Business and Human Rights After Ruggie: Foundations, the Art of Simplification and the Imperative of Cumulative Progress* Radu Mares in R. Mares (ed.), *The UN Guiding Principles on Business and Human Rights – Foundations and Implementation*, Martinus Nijhoff Publishers (Leiden, Boston 2012)
9. Besson. S. (2023). *Due Diligence Obligations in International Law*. Academie de Droit International de la Haye/The Hague Academy of International Law.
10. DeMartini, P., Ahmed, S. F. (2018). *Sustainability and Corporate Social Responsibility: Case Studies in the Global Context*. Springer
11. De Schutter, O. (2016). *International Human Rights Law: Cases, Materials, Commentary* (2nd ed.). Cambridge University Press.
12. Deva, S. (2020). *Regulating Corporate Human Rights Violations: Humanizing Business*. Routledge.
13. Howitt. R. Elliott, L. (2013). *Business and Human Rights: A Reader*. Polity Press
14. Martin, J., & Bravo, K. E. (2016). *The Business and Human Rights Landscape: Moving Forward, Looking Back*. Cambridge University Press
15. Moss, J. (2009). *Climate Change and Social Justice*. Melbourne University Publishing.
16. R., Elliott, L. (2013). *Business and Human Rights: A Reader*. Polity Press.
17. Muchlinski, P. (2007). *Multinational Enterprises and the Law* (2nd ed.). Oxford University Press.
18. Nolan, J. (2021). *Business and Human Rights: The Role of Corporate Social Responsibility in Global Supply Chains*. Cambridge University Press.
19. Ruggie, J. G. (2013). *Just Business: Multinational Corporations and Human Rights*. W.W. Norton & Company
20. Taylor, M. B. (2020). *Due Diligence Obligations in International Law*. Oxford University Press.
21. Zerk, J. A. (2006). *Multinationals and Corporate Social Responsibility: Limitations and Opportunities in International Law*. Cambridge University Press

Case Law

22. Vedanta Resources PLC v. Lungowe [2019] UKSC 20
23. Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co. [2013]
24. Choc v. Hudbay Minerals Inc., 2013 ONSC 1414

Other Sources

25. The Impact of ERP on Supply Chain Management: Exploratory Findings From a European Delphi Study https://www.researchgate.net/publication/222299813_The_Impact_of_ERP_on_Supply_Chain_Management_Exploratory_Findings_From_a_European_Delphi_Study
26. Supply chain management during and post-COVID-19 pandemic: Mitigation strategies and practical lessons learned <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8776498/>

27. For instance, during the pandemic, it disclosed certain global supply chain borders whereby factories and shipping became bottlenecks in the production and distribution processes. <https://about.nike.com/en/impact/initiatives/reducing-our-carbon-footprint>
28. Supply Chain Environmental Responsibility Program <https://www.patagonia.com/our-footprint/supply-chain-environmental-responsibility-program.html>
29. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/in/UNGP-Brochure.pdf>
30. Beyond CSR: The Story of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights John F. Sherman III* Corporate Responsibility Initiative, Harvard Kennedy School March 2020 Working Paper No. 71 https://www.hks.harvard.edu/sites/default/files/centers/mrcbg/files/CRI_AWP_71.pdf
31. https://commission.europa.eu/business-economy-euro/doing-business-eu/sustainability-due-diligence-responsible-business/corporate-sustainability-due-diligence_en#:~:text=This%20Directive%20establishes%20a%20corporate,those%20of%20their%20business%20partners
32. What is the European Corporate Sustainability Due Diligence Directive? Key considerations and actions for companies Authors: Magda Puzniak-Holford Ruth Kilsby <https://www.deloitte.com/uk/en/Industries/financial-services/blogs/what-is-the-european-corporate-sustainability-due-diligence-directive.html>
33. <https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep569/usrep569108/usrep569108.pdf>
34. <https://amnesty.ca/sites/amnesty/files/imce/images/Hudbay%20Judgment%202013%20ONSC%201414.pdf>
35. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj>
36. <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2017-0185>

HUMANIŠKO BAUDŽIAMOJO ĮSTATYMO LINK – AR LIETUVOS BAUDŽIAMOJI TEISĖ SUGEBĖJO IŠSIVADUOTI IŠ REPRESYVUMO GNIAUŽTŲ?

Miglė Bernatonytė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
2-o kurso studentė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius
El. paštas: migle.bernatonyte@tf.stud.vu.lt

Vidas Krušinskas

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
5-o kurso studentas
Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius
El. paštas: vidas.krusinskas@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius Doc. dr. Remigijus Merkevičius

El. paštas: remigijus.merkevicius@tf.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama baudžiamajame įstatyme įtvirtinto teisinio reglamentavimo, trukdančio tinkamai įgyvendinti humaniškumo ir teisingumo principus, problematika. Straipsnio tikslas – išanalizuoti baudžiamąjį įstatymą, kurios riboja teismų galimybes taikyti proporcingą ir humanišką baudžiamąją atsakomybę, įvertinti jų problematiką ir pateikti galimus jos sprendimo būdus. Tyrimo objektas – baudžiamąjį įstatymą nuostatos bei institutai, kurie, straipsnio autorių nuomone, kelia didžiausius iššūkius siekiant humaniškos, teisingos ir proporcingos baudžiamosios atsakomybės. Atlikta analizė parodė, jog teismų taikomas bausmės švelninimas pagal BK 54 straipsnio 3 dalies nuostatas tam tikrų kategorijų baudžiamosiose bylose yra itin dažnas – tai suponuoja perteklinį įstatymų leidėjo BK Specialiosios dalies straipsniuose numatytų sankcijų griežtumą už tam tikras nusikalstamas veikas, todėl jos turėtų būti peržiūretos ir sušvelnintos. Dar vienas ydingas ir pernelyg represyvus BK institutas – recidyvistas. Asmens pripažinimas recidyvistu ne tik jį stigmatizuoja, bet ir kelia didelių abejonių dėl praktinės naudos bei galimo prieštaravimo non bis in idem principo reikavimams. Galiausiai, svarstyti galimybę baudžiamajame įstatyme numatyti galimybę teismui vietoje bausmės kaltininkui motyvuotai skirti kelias tarpusavyje suderintas baudžiamąjį poveikio priemones, taip pat tam tikrus iš nusikalstamų veikų kylančius

ginčius spręsti taikant mediacijos procedūrą – visa tai, neabejotinai, prisidėtų prie veiksmingos, humaniškos ir teisingos baudžiamosios justicijos idealų įgyvendinimo.

Pagrindiniai žodžiai: bausmė, baudžiamojo poveikio priemonės, mediacija, recidyvitas, įstatymų leidėjas, humaniškumas, BK 54 straipsnio 3 dalis.

TOWARDS A MORE HUMANE CRIMINAL CODE – HAS LITHUANIAN CRIMINAL LAW MANAGED TO GET RID OF ITS REPRESSIVENESS?

Miglė Bernatonytė, Vidas Krušinskas

(Vilnius University (Lithuania))

Summary. *The article analyses issues related to the legal regulation established in the Criminal Code of the Republic of Lithuania that hinders the proper implementation of the Principles of Humanity and Justice. The aim of this article is to provide an analysis of the problematic aspects of criminal law provisions that restrict the possibilities of applying proportionate and humane criminal liability and to propose possible solutions. Accordingly, the subject of the paper covers the provisions and institutes of the Criminal Code, which cause the greatest challenges to achieve humane, just and proportionate criminal liability. The conducted analysis has demonstrated that the mitigation of penalties by courts under Article 54(3) of the Criminal Code is particularly frequent in certain categories of criminal cases, suggesting an excessive severity of the sanctions prescribed by the legislator in the Special Part of the Criminal Code for various criminal offenses, therefore, necessitating legislative review and mitigation. Another flawed and excessively repressive provision in the Criminal Code is the recidivist institute. Recognizing a person as a recidivist not only stigmatizes them but also raises serious concerns regarding its practical utility and potential contradiction with the non bis in idem principle. Finally, it is worth considering the possibility of introducing legal provisions allowing courts to impose several mutually compatible penal sanctions instead of a single penalty. Additionally, certain disputes arising from criminal offenses could be resolved through mediation procedures. Undoubtedly, these measures would contribute to the enhancement of an effective, humane, and just criminal justice system.*

Keywords: *penalty, penal sanctions, mediation, recidivist, legislator, humanism, Article 54(3) of Criminal Code.*

Įvadas

Koks yra svarbiausias baudžiamosios teisės tikslas – tinkamas baudžiamojo įstatymo nuostatų pritaikymas, nusikalstamą veiką padariusio asmens nubaudimas ar valstybės atpildo už nusikalstamą elgesį įgyvendinimas? O gal visgi žmogus? Ar tai

būtų nukentėjusysis, ar kaltininkas – baudžiamoji teisė tiesiogiai veikia kiekvieno į jos „glėbį“ patekusio žmogaus gyvenimą ir likimą. Nepatraukus kaltininkų baudžiamojon atsakomybėn ir jiems neskyrus veiksmingų poveikio priemonių formuotųsi nebaudžiamumo atmosfera, nukentėjusiesiems apsunktų galimybės apsaugoti ir atkurti savo pažeistus interesus, o nusikalėt asmenys nebūtų perspektyviai paveikti tam, kad suvoktų žalingą savo elgesio pobūdį bei siektų jį koreguoti teigiama linkme laikydamiesi įstatymų ir visuotinai priimtų elgesio bei moralės normų. Tuo tarpu nepagrįstai griežtos, represyvios bei kaltininką stigmatizuojančios baudžiamosios atsakomybės taikymas gali ne tik kliudyti jam resocializuotis, atlyginti nukentėjusiajam padarytą žalą ir atsakyti nusikalstamų polinkių, bet ir tiesiogine šio žodžio prasme sugriauti jo gyvenimą, sukelti didžiulius dvasinius, psichologinius išgyvenimus, šeimyninio gyvenimo bei karjeros netektis.

Visgi, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – ir baudžiamasis įstatymas, BK) 1 straipsnio 1 dalyje įvardijama baudžiamosios teisės paskirtis – *„saugoti žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus nuo nusikalstamų veikų“*¹ – nei apie kaltininką, nei apie humaniško ar teisingo jo nubaudimo ar kitokio baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimo idėjas net neužsimena. Toks deklaratyvus įstatymų leidėjo požiūris, kai baudžiamosios teisės esmė sutapatinama su plačiais ir sunkiai pamatuojamais idealais, nukreiptais vien į pačias nusikalstamas veikas bei jų prevenciją, o ne į teisingą ir humanišką baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimą, neabejotinai devalvuoja baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens svarbą baudžiamojoje justicijoje. Be to, tai kelia grėsmę ir teisingumo principo įgyvendinimui, *„kai teismas atsižvelgia tik į padarytą nusikalstamą veiką, o šios veikos subjektą laiko abstrakčiu dažniausiai pasitaikančiu statistikos duomenų atspindžiu ir standartiniu praktinio darbo patirties atveju“*.²

Tad yra itin svarbu, jog įstatymų leidėjas, reglamentuodamas baudžiamuosius teisinius santykius, deramą dėmesį skirtų ne tik nubaudimui ar įbauginimui (bendrajai prevencijai), bet ir teisingam, proporcingam bei humaniškam baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimui, nes nuo to tiesiogiai priklauso ir teismų vykdomo teisingumo kokybė. BK humanizavimas padėtų teismams lengviau „atsikvėpti“ nagrinėjant baudžiamąsias bylas, kuriose neretai kyla dilemų dėl jame išlikusių normų, trukdančių deramai individualizuoti taikomą atsakomybę. Tai taip pat padėtų pasiekti teigiamų tikslų tiek nusikalstamas veikas padariusių, tiek nuo jų nukentėjusių asmenų atžvilgiu, didintų pasitikėjimą teisine sistema bei pagarbą jai visuomenės akyse. Todėl baudžiamajame įstatyme yra būtini pokyčiai, kurie užtikrintų jam ne tik deklaratyvų, bet realų humanišką pobūdį. Tam būtina koreguoti BK nustatytas sankcijas, naikinti kaltininką stigmatizuojančius bei praktinės naudos neteikiančius institutus, tokius kaip

¹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968. *Valstybės žinios*, 2000, 89-2741.

² DRAKŠAS, Romualdas (2016). Teisingumo principas skiriant bausmę. *Teisės apžvalga*, 2 (14), p. 89.

recidyvistas, peržiūrėti esamą bausmių bei kitų poveikio priemonių sistemą, o galbūt ir numatyti inovatyvius ginčų sprendimo būdus, pavyzdžiui, mediaciją.

Straipsnio **aktualumas** ir **originalumas**. Konstitucijoje įtvirtintas bei iš teisinės valstybės principo išplaukiantis humanizmo principas baudžiamojoje teisėje yra deklaruojamas tiek teismų praktikoje, tiek ir doktrinoje. Visgi platesnei šio principo bei jo praktinio įgyvendinimo baudžiamojoje teisėje analizei ryškesnio dėmesio, išskyrus pavienes mokslininkų pastangas (Prapiestis D., Prapiestis J., 2022; Drakšas, 2016; Švedas, 2011), iki šiol nebuvo skirta. Recidyvisto problematika per pastaruosius du dešimtmečius Lietuvos teisės doktrinoje, iš esmės, nenagrinėta, o apie alternatyvias poveikio priemones nusikaltusiems asmenims, pavyzdžiui, mediacijos taikymą baudžiamojoje justicijoje ar įvairias socialinio, reabilitacinio pobūdžio priemones kalbama nebent kriminologų tarpe. BK Specialiojoje dalyje įtvirtintas sankcijas, jų švelninimą remiantis teisingumo principu, taip pat esamą bausmių ir baudžiamojo poveikio priemonių sistemą analizuojančiose mokslinėse publikacijose dažnai į šiuos klausimus žvelgiama iš formalių pozicijų ir apie jų santykį su teisingos, humaniškos baudžiamosios atsakomybės imperatyvais kalbama ribotai. Taigi straipsnio autorių yra mėginama užpildyti šią mokslinę, o kartu ir praktinės analizės spragą.

Šio **straipsnio tikslas** – išanalizuoti Lietuvos baudžiamojo įstatymo nuostatas, kurios riboja galimybes taikyti proporcingą ir humanišką baudžiamąją atsakomybę, įvertinti jų problematiką ir pateikti galimus jos sprendimo būdus.

Darbo uždaviniai:

- 1) Identifikuoti įstatymų leidėjo BK Specialiojoje dalyje įtvirtintas neproporcingas bei tinkamai individualizuoti skiriamą bausmę trukdančias sankcijas, pasitelkiant aktualios teismų praktikos švelninant bausmes pagal BK 54 straipsnio 3 dalį tendencijas;
- 2) Ištirti galimybes reformuoti bei humanizuoti BK nustatytą bausmių ir kitokių poveikio priemonių sistemą siekiant veiksmingesnio nuteistojo resocializacijos bei nukentėjusiojo interesų apsaugos tikslų suderinimo.
- 3) Nustatyti, ar BK numatytas recidyvisto institutas nėra perteklinis, nepagrįstai stigmatizuojantis baudžiamajon atsakomybėn traukiamą asmenį ir dirbtinai sunkinantis jo teisinę padėtį, kai ta pati aplinkybė baudžiamąją atsakomybę sunkinančiais pagrindais yra vertinama du kartus;

Šio **darbo objektas** – baudžiamojo įstatymo nuostatos bei institutai, kurie, straipsnio autorių nuomone, kelia didžiausius iššūkius siekiant humaniškos, teisingos ir proporcingos baudžiamosios atsakomybės.

Šioje publikacijoje naudojami **mokslinio tyrimo metodai**: sisteminis, loginis, lyginamasis, kalbinis, teleologinis. Sisteminis metodas naudojamas nagrinėjant teisės normas, teismų praktiką, doktriną, taip pat statistinius duomenis, kas padeda visapusiškai bei darniai išryškinti darbe keliamą problematiką ir įžvelgti praktines jos tendencijas. Loginis metodas pasitelkiamas atskleidžiant tam tikrų BK nuostatų ar institutų esmę,

diskutuojant jų pagrįstumą, humaniškumą bei darant iš to tiesiogiai išplaukiančias išvadas. Lyginamasis metodas naudojamas lyginant skirtingus teisės šaltinius ir jų taikymo praktiką tarpusavyje, taip identifikuojant jų ydas ir tarpusavio prieštaravimus. Kalbinio (semantinio) metodo pagrindu yra aiškinamasi teisinių sąvokų loginė, semantinė prigimtis bei to įtaka darbo problematikai. Galiausiai, teleologinis metodas pasitelkiamas analizuojant bei kvestionuojant BK deklaruojamus ir realiai siekiamus baudžiamosios atsakomybės bei bausmės tikslus, jų praktinį įgyvendinimą.

Straipsnyje nagrinėjami įvairaus pobūdžio **šaltiniai**, didžiausią dėmesį skiriant aktualiai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas), Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – ir LAT) bei žemesniųjų instancijų teismų praktikai baudžiamosiose bylose, taip pat išnagrinėtos baudžiamojo įstatymo nuostatos, teisės doktrina, teismo bylų nagrinėjimo statistiniai duomenys bei kitokio pobūdžio teisinė literatūra.

1. Dažnas BK 54 straipsnio 3 dalies taikymas – ydingo ir represyvaus įstatymų leidėjo požiūrio BK Specialiojoje dalyje nustatant sankcijų rūšis bei dydžius indikatorius

Viena reikšmingiausių Lietuvos baudžiamojo įstatymo ydų – pernelyg griežtos jo Specialiosios dalies (toliau – ir BK SD) straipsnių sankcijos, kurios tampa pirmutiniu ir esminiu skiriamos bausmės atskaitos tašku. Ši problema pabrėžiama ir teisės mokslininkų, teigiančių, kad tai yra viena iš esminių priežasčių, dėl kurios būtina iš esmės reformuoti ar net priimti naują baudžiamąjį įstatymą.³ Kritikos nusipelnė ne tik įstatymų leidėjo nustatytos, kartais nepagrįstai aukštos, terminuoto laisvės atėmimo viršutinės, o ypač apatinės, ribos, bet ir neretai itin nedideli jų rėžiai, taip pat menkos galimų skirti bausmių alternatyvos (pavyzdžiui, kai už tam tikrą nusikaltimą vienintelė galima skirti bausmė yra laisvės atėmimas). Tai teismui gali trukdyti tinkamai individualizuoti skiriamą bausmę atitinkamo BK SD straipsnio sankcijos ribose, todėl bausmė, tikėtina, gali deramai neįgyvendinti visų BK 41 straipsnio 2 dalyje numatytų bausmės tikslų, būti neteisinga ir nehumaniška.

Minėtosios ydos kelia net ir pačios Konstitucijos pažeidimo galimybę. Antai, Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje yra teigiama, kad „*bausmės turi būti adekvачios nusikalstamosioms veikoms, už kurias jos nustatytos; už nusikalstamas veikas negalima nustatyti tokių bausmių ir tokių jų dydžių, kurie būtų akivaizdžiai neadekvatūs nusikalstamai veikai ir bausmės paskirčiai*“⁴, o ir doktrinos atstovų pabrėžiama, kad

³ PRAPIESTIS, Darius ir PRAPIESTIS, Jonas (2022). Humanizmo principas Lietuvos baudžiamojoje politikoje. Kelyje su konstitucija. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. *Vilnius University Open Series*, p. 273. 11. DRAKŠAS, Romualdas (2024). Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso sisteminių pokyčių būtinumas. *Vilnius University Open Series: Lietuvos baudžiamosios justicijos teisė: patirtis ir ateitis*, p. 165.

⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 57-2552.

„įstatymų leidėjas, dažnai griežtindamas atsakomybę ir chaotiškai keisdamas BK specialiosios dalies sankcijų ribas, „užprogramuoja“ neteisingumą“⁵

Siekiant išsiaiškinti, kokių BK SD straipsnių sankcijose numatytų bausmių rūšys bei jų dydžiai galimai yra pernelyg griežti, tad neatitinkantys humaniškumo, teisingumo ir proporcingumo principų, straipsnio autorių buvo išnagrinėta aktuali 2024 metų pirmosios ir apeliacinės instancijų teismų praktika baudžiamosiose bylose, kuriose bausmės buvo švelninamos pagal BK 54 straipsnio 3 dalį (remiantis teisingumo principu). Ši BK nuostata numato, jog atvejais, kai *„straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas aiškiai prieštarautų teisingumo principui, teismas, vadovaudamasis bausmės paskirtimi, gali motyvuotai paskirti švelnesnę bausmę“⁶*, taip pat teismui suteikia galimybę, vadovaujantis bausmės paskirtimi, motyvuotai visiškai arba iš dalies atidėti paskirtos bausmės vykdymą, jei jis aiškiai prieštarautų teisingumo principui, tiesa, išskyrus atvejus, kai padaromas labai sunkus nusikaltimas. Toks bausmės švelninimas, iš esmės, yra vienintelis baudžiamojo įstatymo numatytas instrumentas, kurį pasitelkdamas teismas, nenustatęs BK 62 straipsnyje įtvirtintų specifinių bausmės švelninimo pagrindų, gali skirti švelnesnę bausmę nei numatyta BK SD straipsnio, pagal kurį asmuo traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, sankcijoje arba atidėti paskirtosios bausmės vykdymą, jei tokios galimybės įprastomis sąlygomis nesuteikia BK 75 straipsnis.

LAT praktikoje yra teigiama, kad *„BK 54 straipsnio 3 dalies nuostatoms taikyti paprastai turi būti nustatyta, kad padaryto nusikaltimo pavojingumas, atsižvelgiant į padaryto nusikaltimo stadiją, nusikaltimo padarymo vietą, laiką, būdą, kilusius padarinius, yra žymiai mažesnis negu rūšinis tos nusikalstamos veikos pavojingumas, įvertintas įstatymo leidėjo baudžiamojo įstatymo už padarytą nusikaltimą sankcijoje“⁷*. Visgi jei tam tikros kategorijos bylose bausmės pagal BK 54 straipsnio 3 dalį švelninamos itin dažnai, galima daryti pagrįstą prielaidą, kad tai yra ne išimtiniai ir išskirtiniai pavienių nusikaltamų veikų mažesnio pavojingumo atvejai, o bendra praktinė tendencija, leidžianti manyti, jog realybėje tokios nusikalstamos veikos neretai nesiekia BK SD straipsnių sankcijose įstatymų leidėjo apibrėžto pavojingumo pobūdžio. Tokiais atvejais teismai, apsiribodami vien BK SD sankcijos ribomis, negali paskirti teisingos, proporcingos bei visus jos tikslus tinkamai įgyvendinančios bausmės, todėl yra priversti „improvizuoti“ ir imtis išimtinių jos švelninimo priemonių taisydami tokį įstatymų leidėjo broką.

Atliekant šį tyrimą buvo išanalizuoti 185 pirmosios ir apeliacinės instancijų teismų nuosprendžiai (158 – pirmosios instancijos, 27 – apeliacinės instancijos), pateikiami Lietuvos teismų informacinėje sistemoje „LITEKO“ bei priimti nuo 2024 m. sausio 1 d. iki 2024 m. gruodžio 31 d., kuriuose buvo taikomas bausmės švelninimas

⁵ DRAKŠAS, Romualdas (2020). Teisingumo principas kaip bausmės vykdymo atidėjimo prielaida. *Jurisprudencija*, 27(2), p. 459.

⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968. *Valstybės žinios*, 2000, 89-2741.

⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. gruodžio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-262-511/2024.

pagal BK 54 straipsnio 3 dalį. Iš viso skiriamos bausmės pagal BK 54 straipsnio 3 dalį švelnintos 239 kartus (206 kartus pirmosios, o 33 – apeliacinės instancijos teismuose), įskaitant atvejus, kai baudžiamojon atsakomybėn būdavo traukiami skirtingi asmenys už tą pačią nusikalstamą veiką bendrininkavimo atvejais arba tas pats asmuo už skirtingas jo padarytas nusikalstamas veikas. Dažniausiai 2024 metais BK 54 straipsnio 3 dalis buvo taikyta už BK 135 straipsnio 1 dalyje, BK 135 straipsnio 2 dalyje (1-13 punktai), BK 260 straipsnio 1 dalyje, BK 260 straipsnio 2 dalyje, BK 260 straipsnio 3 dalyje ir BK 292 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas nusikalstamas veikas.

1.1. Bausmės švelninimo pasitelkiant BK 54 straipsnio 3 dalies nuostatas tendencijos bendrame pagal atitinkamą BK Specialiosios dalies straipsnį ar jo dalį išnagrinėtų baudžiamųjų bylų skaičiaus kontekste

Siekiant objektyviai nustatyti tikrąją BK 54 straipsnio 3 dalies taikymo teismams švelninant skiriamas bausmes mastą bei potencialų to ryšį su pernelyg griežtomis įstatymų leidejo BK SD straipsniuose nustatytomis sankcijomis, straipsnio autorių palygintas santykinis skaičius tarp visų 2024 metais priimtų teismo nuosprendžių, kuriais asmenys buvo nuteisti už konkrečią nusikalstamą veiką, bei nuosprendžių, kuriais už atitinkamą nusikalstamą veiką skiriamos bausmės buvo švelninamos pagal BK 54 straipsnio 3 dalį. Atlikta šešių BK SD straipsnių ir jų dalių, už kurias skiriamos bausmės nagrinėjamu pagrindu 2024 metais būdavo švelninamos dažniausiai, analizė parodė įspūdingus ir įkalbingus rezultatus, kai už tam tikras nusikalstamas veikas skiriamos bausmės pagal BK 54 straipsnio 3 dalį kartais švelninamos net pusėje ar daugiau atitinkamos kategorijos baudžiamųjų bylų.

1 lentelė. BK 54 straipsnio 3 dalies taikymo 2024 metais tendencijos

BK Specialiosios dalies straipsnis (ar jo dalis)	Pirmosios ir apeliacinės instancijų teismų 2024 m. priimtų apkaltinamųjų nuosprendžių skaičius	Pirmosios ir apeliacinės instancijų teismų priimtų apkaltinamųjų nuosprendžių, kuriuose 2024 m. buvo taikyta BK 54 str. 3 d., skaičius	Nuosprendžių, kuriuose 2024 m. buvo taikyta BK 54 str. 3 d., skaičiaus dalis procentais nuo bendro apkaltinamųjų nuosprendžių skaičiaus
BK 135 str. 1 d.	54	15	28 proc.
BK 135 str. 2 d.	23	9	39 proc.
BK 260 str. 1 d.	170	79	46 proc.
BK 260 str. 2 d.	22	15	68 proc.
BK 260 str. 3 d.	51	27	53 proc.
BK 292 str. 2 d.	56	14	25 proc.

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis Lietuvos teismų informacinės sistemos LITEKO duomenimis.

Kaip galima matyti iš lentelėje pateiktų duomenų, BK 260 straipsnio taikymo praktika rodo dramatiškas bausmių švelninimo tendencijas – iš 170 už BK 260 straipsnio 1 dalį (neteisėtas disponavimas narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis turint tikslą jas platinti) 2024 metais priimtų apkaltinamųjų nuosprendžių skiriamos bausmės pagal BK 54 straipsnio 3 dalį buvo švelninamos 79 nuosprendžiuose, kas sudaro 46 procentus nuo visų atitinkamų nuosprendžių. Itin dažnai BK 54 straipsnio 3 dalies nuostatos taikytos už neteisėtą disponavimą dideliu kiekiu narkotinių ar psichotropinių medžiagų turint tikslą jas platinti (BK 260 straipsnio 2 dalis) – iš 22 apkaltinamųjų nuosprendžių nagrinėjamu pagrindu bausmės buvo švelnintos penkiolikoje – tai sudaro net 68 procentus nuo bendro jų skaičiaus. Ne ką mažiau aktualus BK 54 straipsnio 3 dalies taikymas 2024 metais ir skiriant bausmes už BK 260 straipsnio 3 dalyje numatytą disponavimą labai dideliu narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekiu – iš 51 pagal šį BK straipsnį priimtų nuosprendžių pasitelkiant teisingumo principą skiriamos bausmės buvo švelnintos kiek daugiau nei pusėje (27 nuosprendžiai). Akivaizdi dažno bausmės švelninimo pagal BK 54 straipsnio 3 dalį tendencija įžvelgtina ir skiriant bausmes už sunkų sveikatos sutrikdymą – iš visų 54 apkaltinamųjų nuosprendžių, pagal BK 135 straipsnio 1 dalį skiriamos bausmės buvo švelninamos penkiolikoje, kas sudaro 28 procentus nuo bendro jų skaičiaus. Reikšmingas bausmių švelninimo pagal BK 54 straipsnio 3 dalį atvejų skaičius pastebimas ir skiriant bausmes už kvalifikuotą sunkų sveikatos sutrikdymą (BK 135 straipsnio 2 dalis, 1-13 punktai) – iš 23 pagal šį straipsnį priimtų apkaltinamųjų nuosprendžių skiriamos bausmės švelnintos devyniuose (t.y. daugiau nei trečdalyje). Galiausiai, BK 292 straipsnio 2 dalyje įtvirtinto kvalifikuoto neteisėto žmonių gabenimo per valstybės sieną atvejais iš 56 apkaltinamųjų nuosprendžių skiriamos bausmės atitinkamu pagrindu buvo švelninamos keturiolikoje (lygiai ketvirtadalyje) nuosprendžių.

Taigi akivaizdu, kad už nagrinėjamas nusikalstamas veikas bausmės BK 54 straipsnio 3 dalies pagrindu yra švelninamos itin dažnai – 2024 metais tai sudarydavo nuo ketvirtadalio iki net dviejų trečdalių apkaltinamųjų teismų nuosprendžių, priimtų pagal atitinkamus BK SD straipsnius (jų dalis). Ši situacija atskleidžia tai, jog teismai dažnai negali tinkamai individualizuoti skiriamos bausmės įstatymų leidėjo apibrėžtose BK SD straipsnių sankcijų ribose dėl neproporcingo jų griežtumo.

1.2. Bausmės švelninimo pagal BK 54 straipsnio 3 dalį už BK XXXVII skyriuje numatytas nusikalstamas veikas tendencijos ir jų reikšmė vertinant šiame BK skyriuje įtvirtintas sankcijas

Atliktos analizės rezultatai rodo, jog dažniausiai BK 54 straipsnio 3 dalies nuostatos yra taikomos už BK XXXVII skyriuje numatytas nusikalstamas veikas, susijusias su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis – tokių atvejų per 2024 metus Lietuvos teismuose buvo net 167 (141 pirmosios, likę 26 – apeliacinės

instancijos teismuose), kas sudaro kiek daugiau nei du trečdalius visų BK 54 straipsnio 3 dalies taikymo atvejų 2024 metais. Tai nekelia nuostabos, nes daugelyje šio BK skyriaus straipsnių numatytos itin griežtos sankcijos, dažnai apsiribojančios vien griežtu terminuotu laisvės atėmimu, o ir doktrinoje yra pabrėžiama, jog „Europos valstybių kontekste Lietuvoje nustatytos sankcijos už tokio pobūdžio nusikalstamų veikų padarymą yra vienos griežčiausių – Lietuva pagal sankcijų minimumo ir maksimumo, taip pat vidurkių dydžius užima trečią vietą“.⁸

2 lentelė. BK 54 straipsnio 3 dalies taikymas skiriant bausmes už BK 260 straipsnyje numatytas nusikalstamas veikas 2024 metais

Bausmės švelninimo pagal BK 54 str. 3 d. atvejai:	BK 260 str. 1 d.	BK 260 str. 2 d.	BK 260 str. 3 d.
Pirmosios instancijos teisme	84	9	26
Apeliacinės instancijos teisme	8	10	7
Iš viso:	92	19	33
Trumpesnis nei BK SD sankcijoje terminuotas laisvės atėmimas	2	7	21
Laisvės apribojimas	76	9	6
Areštas	8	-	1
Bauda	5	3	5
Laisvės atėmimo vykdymo atidėjimas	1	-	-

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis Lietuvos teismų informacinės sistemos LITEKO duomenimis.

Dažniausiai taikant BK 54 straipsnio 3 dalies nuostatas skiriamos bausmės teismų yra švelninamos už BK 260 straipsnio 1 dalyje numatytą neteisėtą disponavimą narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis turint tikslą jas platinti. Šio nusikaltimo sankcijoje įtvirtinta vienintelė terminuoto laisvės atėmimo nuo dvejų iki aštuonerių metų bausmė 2024 metais buvo švelninta 92 kartus. Už jo padarymą taikant BK 54 straipsnio 3 dalies nuostatas dažniausiai buvo skiriamas laisvės apribojimas (76 kartus), 8 kartus skirta arešto bausmė, 5 kartus – bauda (nuo 100 iki 360 MGL), 2 kartus – trumpesnis nei straipsnio sankcijoje numatytas laisvės atėmimas (1 metai), taip pat vieną kartą pirmosios instancijos teismas remdamasis BK 54 straipsnio 3 dalimi taikė ir laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimą, nors tokią galimybę suteikiančios BK pataisos dar net nebuvo įsigaliojusios.

Ši statistika įstatymų leidėjui siūnia aiškų signalą, kad BK 260 straipsnio 1 da-

⁸ PRANKA, Darius (2020). Teisingos bausmės beiškant: švelnesnės bausmės skyrimas už neteisėtą disponavimą dideliu ar labai dideliu narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekiu. *Teisės problemos*, 99, p. 60.

lies sankcijoje numatyta vienintelė terminuoto laisvės atėmimo bausmė neretai nėra pakankama siekiant tinkamai individualizuoti kaltininkui skiriamą bausmę, o BK 54 straipsnio 3 dalis tokiose bylose yra bene „rutininis“ įrankis teismams „apeiti“ įstatymų leidėjo įtvirtintą ydingą teisinį reglamentavimą bei paskirti teisingą, humanišką ir visus jos tikslus (ne tik nubaudimą) pasiekiančią bausmę. Tad akivaizdu, kad BK 260 straipsnio 1 dalies sankcijoje turėtų būti numatytas ir laisvės apribojimas, o galimai – bauda ar areštas.

BK 54 straipsnio 3 dalies nuostatos dažnai taikomos ir švelninant bausmes už BK 260 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą neteisėtą disponavimą dideliu kiekiu narkotinių ar psichotropinių medžiagų turint tikslą jas platinti. Šios straipsnio dalies sankcija numato tik terminuotą laisvės atėmimą nuo 8 iki 10 metų – tokie siauri rėžiai tarp minimalaus ir maksimalaus laisvės atėmimo termino ribų, kurių net minimali riba yra griežtesnė nei išžaginimo (BK 149 straipsnis) ar nužudymo (BK 129 straipsnio 1 dalis) bei analogiška kvalifikuotam nužudymui (BK 129 straipsnio 2 dalis), liudija apie, tikėtina, perteklinį tokios bausmės griežtumą ir nepagrįstai palieka itin menkas galimybes tinkamai individualizuoti skiriamą bausmę. Remiantis teisingumo principu pagal BK 260 straipsnio 2 dalį skiriamos bausmės nagrinėjamu laikotarpiu buvo švelninamos 19 kartų – septynis kartus buvo skiriamas trumpesnis nei minimali numatyta riba terminuotas laisvės atėmimas (nuo 1 metų 3 mėnesių iki 4 metų 6 mėnesių trukmės), devynis kartus skirta laisvės apribojimo bausmė, o tris kartus – baudos, kurių dydžiai siekė 200, 210 ir 300 MGL. Tad galima pagrįstai manyti, kad, visų pirma, įstatymų leidėjas BK 260 straipsnio 2 dalies sankcijoje turėtų nustatyti žemesnę minimalią laisvės atėmimo bausmės ribą; antra, galėtų būti svarstomas ir alternatyvių laisvės apribojimo ar baudos bausmių įtraukimas į minėtojo straipsnio sankciją.

Panaši situacija susiklostė ir teismams pagal BK 54 straipsnio 3 dalį švelninant bausmes už BK 260 straipsnio 3 dalyje numatytą neteisėtą disponavimą labai dideliu kiekiu narkotinių ar psichotropinių medžiagų, už kurį vienintelė įstatymų leidėjo numatyta bausmė yra laisvės atėmimas nuo dešimties iki penkiolikos metų. Nors skirtumas tarp minimalios ir maksimalios laisvės atėmimo termino ribų yra kiek didesnis nei atitinkamo straipsnio 2 dalyje, visgi jos griežtumas (ypač minimalios ribos) yra itin didelis. Iš viso taikant baudžiamąją atsakomybę pagal BK 260 straipsnio 3 dalį skiriama bausmė 2024 metais buvo švelninama 33 kartus. Iš jų šešis kartus skirtas laisvės apribojimas, penkis kartus – baudos (nuo 160 iki 550 MGL dydžio), vieną kartą – areštas, o likusius dvidešimt vieną kartą – trumpesnis nei sankcijoje numatytas laisvės atėmimas, kurio terminai svyravo nuo 1 metų 6 mėnesių iki 8 metų (aritmetinis vidurkis – 4 metai 7 mėnesiai). Todėl, straipsnio autorių nuomone, įstatymų leidėjui BK 260 straipsnio 3 dalies sankcijoje derėtų nustatyti žemesnę minimalią laisvės atėmimo termino ribą, kuri, pritaikius pagal BK 54 straipsnio 3 dalį teismų praktikoje skirtų laisvės atėmimo bausmių terminų aritmetinį vidurkį, galėtų siekti apie 4-5 metus.

2024 metais teismai BK 54 straipsnio 3 dalies nuostatas taikė ir švelnindami bausmes už kitas BK XXXVII skyriuje numatytas nusikalstamas veikas, įskaitant ir narkotinių ar psichotropinių medžiagų kontrabandą numatančio BK 260¹ straipsnio 3, 4 ir 5 dalis; BK 261 straipsnyje numatytą narkotinių ar psichotropinių medžiagų platinimą nepilnamečiams ir BK 264 straipsnio 1 ir 2 dalyse numatytą įtvirtintą (nepilnamečių) lenkimą vartoti narkotines ar psichotropines medžiagas.

Taigi akivaizdu, kad BK XXXVII skyriuje, ypač jame esančio BK 260 straipsnio, numatančio baudžiamąją atsakomybę už neteisėtą disponavimą narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis turint tikslą jas platinti arba neteisėtą disponavimą labai dideliu narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekiu, sankcijose, įstatymų leidėjo numatytos bausmių rūšys ir jų dydžiai yra neproporcingi, nepagrįstai griežti bei neretai trukdantys teismui paskirti teisingą, humanišką ir tinkamai individualizuotą bausmę, o tai verčia teismus imtis išimtinės jos švelninimo taisyklės pagal BK 54 straipsnio 3 dalį.

1.3. Bausmės švelninimas pagal BK 54 straipsnio 3 dalį už kitas BK numatytas nusikalstamas veikas

Aktualioje teismų praktikoje bausmės remiantis teisingumo principu dažnai švelninamos ir kitokių nei BK XXXVII skyriuje numatytų nusikalstamų veikų atvejais, o tai suponuoja, jog galimai per griežtos sankcijos įstatymų leidėjo yra numatytos ir už kituose BK SD skyriuose numatytas nusikalstamas veikas.

3 lentelė. BK 54 straipsnio 3 dalies taikymas skiriant bausmes už BK 135 straipsnio 1 ir 2 dalyse bei BK 292 straipsnio 2 dalyje numatytas nusikalstamas veikas 2024 metais

Bausmės švelninimo pagal BK 54 str. 3 d. atvejai:	BK 135 str. 1 d.	BK 135 str. 2 d.	BK 292 str. 2 d.
Pirmosios instancijos teisme	13	9	18
Apeliacinės instancijos teisme	2	-	1
Iš viso:	15	9	19
Trumpesnis nei BK SD sankcijoje terminuotas laisvės atėmimas	-	-	-
Laisvės apribojimas	13	8	4
Areštas	-	-	1
Bauda	2	1	14

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis Lietuvos teismų informacinės sistemos LITEKO duomenimis.

Analizuojant teismų praktiką bylose, kuriose bausmės būdavo švelninamos pagal BK 54 straipsnio 3 dalį, labiausiai į akis krinta už sunkų sveikatos sutrikdymą (BK

135 straipsnio 1 ir 2 dalys) skiriamos bausmės. BK 135 straipsnio 1 dalies sankcijoje už sunkų sveikatos sutrikdymą įtvirtinta vienintelė bausmė – laisvės atėmimas iki dešimties metų, o šio straipsnio 2 dalies 1–13 punktuose apibrėžtomis kvalifikuotoms sunkaus sveikatos sutrikdymo veikoms taikomas griežtesnis bausmės intervalas – nuo dviejų iki dvylikos metų laisvės atėmimo. 2024 metais už sunkų sveikatos sutrikdymą bausmės pagal BK 54 straipsnio 3 dalį kaltininkams švelnintos 24 kartus, iš kurių – 15 kartų traukiant asmenis baudžiamojon atsakomybėn pagal BK 135 str. 1 d. ir 9 kartus – pagal BK 135 str. 2 d. Dažniausiai teismai vietoje terminuoto laisvės atėmimo skirdavo laisvės apribojimą – jis buvo skirtas 21 kartą, o tris kartus (du kartus BK 135 str. 1 d., o vieną – BK 135 str. 2 d. atvejais) buvo skiriamos baudos, kurių dydžiai siekė du kartus po 150 MGL (BK 135 str. 1 d.) ir 500 MGL (BK 135 str. 2 d.).

Tokia teismų praktika vertintina dviprasmiškai, nes sunkūs sveikatos sutrikdymai tiesiogiai veikia vieną iš svarbiausių baudžiamojo įstatymo saugomų vertybių – žmogaus sveikatą, jai sukeldami itin sunkius neigiamus padarinius, o neretai yra susiję ir su jautriais smurto artimoje aplinkoje atvejais. Tad už BK 135 straipsnyje numatytas veikas skiriamos bausmės negali būti nepagrįstai švelnios, nes tai ignoruotų teisingumo ir nukentėjusiųjų interesus bei iškreiptų humaniškumo principą prioritetą nepagrįstai teikiant vien kaltininko „gerovei“. Todėl manytina, kad įstatymų leidėjui derėtų laikytis subalansuoto požiūrio ir į šią problematiką pažvelgti kompleksiskai.

Antai, straipsnio autorių nuomone, kai padaromas nequalifikuotas sunkus sveikatos sutrikdymas, bausmės tikslus tam tikrais atvejais galima pasiekti ir skyrus kitokią nei laisvės atėmimas bausmę, kuri veiktų ne vien kaip represyvus atpildas už padarytą nusikaltimą, o kaip galimybė nusikaltusiam asmeniui įvertinti žalingą savo veiksmų pobūdį, pasiekti teigiamų asmenybės pokyčių (resocializuotis) bei atlyginti nukentėjusiajam padarytą žalą. Laisvės apribojimo bausmė tam tinkamiausia – nubaudimo tikslas įgyvendinamas apribojant nuteistojo judėjimo laisvę, o kitus bausmės tikslus visavertiškai leidžia pasiekti BK 48 straipsnio 4-6 dalių pagrindu skiriami įpareigojimai ir draudimai. Tad tokia bausmė būtų teisinga ir humaniška tiek kaltininko, tiek ir nukentėjusiojo atžvilgiu. Įvertinus teismų praktikos tendencijas taikant laisvės apribojimą už sunkius sveikatos sutrikdymus ir pateiktus argumentus, įstatymų leidėjui BK 135 straipsnio 1 dalies sankcijoje šalia terminuoto laisvės atėmimo derėtų įtvirtinti ir laisvės apribojimo bausmę. Tuo tarpu BK 135 straipsnio 2 dalyje numatytų ypač pavojingų (padaromų, pavyzdžiui, prieš mažamečius, bejėgiškos būklės žmones, nėščias moteris, kankinant ar kitaip itin žiauriai) veikų atvejais, šio straipsnio sankcijoje esama vienintelė terminuoto laisvės atėmimo bausmė yra užtenkama ir bet koks švelnesnių alternatyvų tiesioginis įtvirtinimas BK 135 straipsnio 2 dalyje prieštarautų teisingos ir humaniškos bausmės imperatyvams.

Analogiška nuomonė, aktuali ne tik šiam, bet ir kitiems straipsnyje nagrinėjamiems bausmių švelninimo bei galimų sankcijų korekcijų atvejams, išreiškiama ir teisės doktrinoje teigiant, kad „*prisodrinus (tiksliau – „perkrovus“) sankcijas bausmių rū-*

*šimis, darosi problemiškas veikų, už kurias siūloma kaltininkus taip įvairiai, skirtingai bausti, tikrasis pavojingumo supratimas, nes apie veikų pavojingumo pobūdį paprastai sprendžiama iš bausmių rūšių, dydžių, numatytų už tokių veikų padarymą. Teisingas padarytos veikos pavojingumo pobūdžio supratimas būtinas individualizuojant kaltininkų atsakomybę*⁹, tad bet kokie BK pakeitimai turi būti moksliškai bei praktiškai pagrįsti, subalansuoti ir objektyviai reikalingi.

Ženkli bausmių švelninimo pagal BK 54 straipsnio 3 dalies nuostatas tendencija įžvelgtina ir traukiant asmenis baudžiamojon atsakomybėn pagal BK 292 straipsnio 2 dalį, kurios sankcijoje numatyta vienintelė laisvės atėmimo iki aštuonerių metų bausmė už neteisėtą žmonių gabenimą per valstybės sieną dėl savanaudiškų paskatų arba jeigu tai sukėlė pavojų asmens gyvybei. Už šį nusikaltimą 2024 metais bausmės remiantis teisingumo principu buvo švelnintos 19 kartų – keturis kartus vietoje laisvės atėmimo teismai buvo skyrę laisvės apribojimą, vieną kartą – areštą, o likusius atvejus (14 kartų) skirtos baudos, kurių dydžiai svyravo nuo 150 iki 300 MGL. Tad manytina, jog ypač savanaudiškų paskatų atvejais (o būtent ši kvalifikuojanti aplinkybė visose nagrinėtose bylose ir būdavo inkriminuojama), kai nesukeliama sunkių padarinių žmogaus gyvybei atsiradimo rizika, laisvės atėmimas neretai yra per griežtas, todėl įstatymų leidėjui BK 292 straipsnio 2 dalies sankcijoje derėtų įtvirtinti ir alternatyvią baudos bausmę.

Taigi BK 54 straipsnio 3 dalies nuostatų pagrindu teismai bausmes dažnai švelnina ir už sunkų sveikatos sutrikdymą (BK 135 straipsnio 1 ir 2 dalys) bei kvalifikuotą neteisėtą žmonių gabenimą per sieną (BK 292 straipsnio 2 dalis). Manytina, kad tokia teismų praktika įstatymų leidėjui demonstruoja poreikį, atsižvelgus į teisingos ir humaniškos bausmės imperatyvus, BK 135 straipsnio 1 dalies sankcijoje įtvirtinti ir laisvės apribojimo bausmę, o BK 292 straipsnio 2 dalies sankcijoje numatyti ir galimybę tokią veiką padariusiam asmeniui skirti baudą.

2. Baudimo kultūra Lietuvoje – ar esama bausmių ir baudžiamojų poveikio priemonių sistema leidžia įgyvendinti teisingo ir humaniško nubaudo siekius?

2.1. Skiriam kaltininkui bausmę – o kas iš to?

Humaniškos baudžiamosios atsakomybės paradigmos įgyvendinimas baudžiamojame teiseje yra neatsiejamai susijęs ne tik su konkrečiomis sankcijomis, bet ir su BK Bendrojoje dalyje įtvirtinta bausmių ir kitokių kaltininkui skiriamų poveikiu

⁹ PRAPIESTIS, Darius ir PRAPIESTIS, Jonas (2022). Humanizmo principas Lietuvos baudžiamojame politikoje. Kelyje su konstitucija. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius University Open Series, p. 275.

priemonių sistema. Konstitucinis Teismas akcentuoja, jog „Konstitucijoje įtvirtintas prigimtinių teisingumo principas suponuoja tai, kad baudžiamajame įstatyme nustatytos bausmės turi būti teisingos; už teisės pažeidimus valstybės nustatomos poveikio priemonės turi būti proporcingos (adekvačios) teisės pažeidimui, jos turi atitikti siekiamus teisėtus ir visuotiniai svarbius tikslus, neturi varžyti asmens akivaizdžiai labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti“.¹⁰

Šiuo metu BK 42 straipsnio 1 ir 2 dalyse įtvirtinta fiziniams asmenims skiriamų bausmių sistema numato šešias bausmių rūšis – viešuosius darbus, baudą, laisvės apribojimą, areštą, terminuotą laisvės atėmimą ir laisvės atėmimą iki gyvos galvos. Iš pirmo žvilgsnio tokių bausmių rūšių turėtų pakakti tinkamam baudžiamosios atsakomybės individualizavimui, visgi įvairios jas „kamuoja“ praktinio taikymo problemos verčia abejoti, ar esama bausmių sistema išties yra veiksminga ir kiekvienu atveju sudaro prielaidas visų bausmės tikslų įgyvendinimui humanizmo, teisingumo ir proporcingumo principų kontekste.

Visų pirma, 2024 m. birželio 30 d. duomenimis, beveik du trečdaliai (2546 iš 4027) visų laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų ją atlieka pakartotinai¹¹, tad laisvės atėmimo bausmės galimybės tinkamai užtikrinti individualią prevenciją ir resocializaciją kelia labai didelių klausimų. Tai patvirtina ir mokslininkų nuomonė, jog Lietuvos kalėjimams, kuriuose klesti prievartos ir patyčių kultūra, nusikaltusio asmens kokybinio pokyčio, pagalbos ir net gydymo funkcijos sunkiai pakeliamos, o kalėjimas yra tapęs „skausmą ir žalą asmeniui sukeliančia institucija, kurios tikslas yra ne reabilituoti, o izoliuoti ir nubauti nusikaltusius asmenis“.¹² Galiausiai, kalėjimų sistemos išlaikymas per metus kainuoja tikrai nemažai – 2024 metais Lietuvos įkalinimo įstaigų išlaidos siekė 104,5 milijono eurų.¹³

Iššūkių kelia ir dažniausiai teismų taikoma¹⁴ baudos bausmė, kurios pastaraisiais metais įstatymų leidėjo ženkliai padidinti dydžiai tam tikrais atvejais ją iš vidutinio griežtumo bausmės paverčia griežta. Be šios priežasties, bauda kritikuojama ir dėl

¹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 4 d. nutarimas. Valstybės žinios, 64-3246.

¹¹ Bausmių vykdymo sistemos aktualioji statistika, 2024 metų II ketvirtis. Prieiga per internetą: <https://kalejimai.lrv.lt/public/canonical/1722590384/1346/Aktualioji%20statistika%202024%202%20ketv.pdf>

¹² ALEKNEVIČIENĖ, Jolanta ir KALINAUSKAITĖ, Ignė (2023). Resocializacijos įgyvendinimo problemos ir galimybės Lietuvos kalėjimuose. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, vol. 26, 88–104.

¹³ Lietuvos Kalėjimų tarnybos 2024 m. biudžeto vykdymo ataskaitų rinkinys. Prieiga per internetą: https://kalejimai.lrv.lt/public/canonical/1737122030/2000/BVAR_2024-12-31.pdf

¹⁴ Remiantis Nacionalinės teismų administracijos pateikiamais duomenimis, 2023 metais dažniausiai buvo skiriama baudos bausmė – ji buvo skirta 4 500 asmenų, kas sudarė 30 proc. nuo visų skirtų bausmių skaičiaus. Terminuotas laisvės atėmimas 2023 metais skirtas 3 371 asmeniui (23 proc.), laisvės apribojimas - 3 291 asmeniui (22 proc.), areštas - 3 132 asmenims (21 proc.), o viešieji darbai – vos 652 asmenims (4 proc.). Šaltinis: <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2024/03/lietuvos-teismai-atakaita-2023-m..pdf>

kitų jos taikymo iššūkių. Pavyzdžiui, dėl nevienodo poveikio skirtingos turtinės padėties asmenims – profesionalūs nusikaltėliai dažnai slepia savo pinigines lėšas ir turtą nuo baudos išieškojimo – O. Fedosiuk teigimu, *„realiame gyvenime profesionalūs kontrabandininkai ir kiti stambūs šešėlinės ekonomikos veikėjai yra visiškai atsparūs griežtoms turtinėms sankcijoms, nes paprastai santaupų banko sąskaitose nelaiko ir jokio registruoto turto savo vardu neturi, taigi bet kokio dydžio baudos skyrimas jiems nėra veiksmingas, nes iš jų neįmanoma nieko išieškoti“*¹⁵. Tuo tarpu skiriant baudą mažiau pasiturintiems asmenims gali būti pakenkta jų (galimai – ir jų šeimos) finansinei padėčiai, o tai savo ruožtu apsunkintų turtinės žalos atlyginimo procesą ar net lemtų naujų nusikaltimų darymą. Tokiais atvejais bauda įgautų konfiskacinį pobūdį, būtų atitolinta nuo savo pozityvios reikšmės baudžiamojoje justicijoje ir neįgyvendintų jokių iš BK numatytų bausmės tikslų.¹⁶ Mokslininkų neretai kritikuojamas ir arešto bausmės efektyvumas, teigiant, jog toks trumpalaikis įkalinimas efektyvus tik nedidelei daliai nuteistųjų.¹⁷ Šiai nuomonei pritaria ir straipsnio autoriai, nes psichologiškai atsparesniam asmeniui, turinčiam stipresnių nusikalstamų polinkių, mėnesio ar dviejų „pasisėdėjimas“ areštinėje menkai kuo padės, tuo tarpu jautresniam asmeniui (pavyzdžiui, atsitiktinai padariusiam nesmurtinę nusikalstamą veiką) tokia bausmė gali sukelti traumuojančių psichologinių išgyvenimų.

Viešieji darbai, nors ir neturi žymesnio represinio poveikio bei yra labiau nukreipti į nuteistojo resocializaciją atliekant visuomenei naudingus darbus, pagal BK 46 straipsnio 1 ir 5 dalių nuostatas yra skiriami tik asmeniui sutikus bei negali būti skirti asmeniui, kuris dėl objektyvių priežasčių (amžiaus, sveikatos) negali jos atlikti. Be to, viešieji darbai yra numatyti tik 152 iš 488 BK Specialiosios dalies straipsnių sankcijų, tad jų skyrimas tam tikrais atvejais nėra galimas. Galiausiai, laisvės apribojimas laikytinas gana efektyvia bei humaniška bausme – jos lemiami įpareigojimai bei draudimai sudaro sąlygas individualiai prevencijai neizoliuojant nuteistojo nuo visuomenės, taip užtikrinant geresnes resocializacijos galimybes, o tam tikra apimtimi ir atstatant pažeistas nukentėjusiojo teises, pavyzdžiui, paskiriant kaltininkui pareigą atlyginti nusikalstama veika padarytą turtinę ir (ar) neturtinę žalą ar jos dalį arba tokią žalą pašalinti savo darbu pagal BK 48 straipsnio 4 dalies 3 punktą. Laisvės apribojimo bausmė yra numatyta 252 iš 488 BK Specialiosios dalies sankcijų, o teismai ją itin dažnai taiko švelnindami bausmes pagal BK 54 straipsnio 3 dalį (140 kartų iš visų 238 bausmės švelninimo remiantis teisingumo principu atvejų 2024 metais). Taigi įstatymų leidėjas, konstruodamas BK SD straipsnių sankcijas, galėtų dažniau

¹⁵ FEDOSIUK, Oleg (2019). Baudos bausmė atgrasymo iliuzijos spąstuose. *Jurisprudencija*, 26 (2), p. 300-301.

¹⁶ FEDOSIUK, Oleg (2019). Baudos bausmė atgrasymo iliuzijos spąstuose. *Jurisprudencija*, 26 (2), p. 295.

¹⁷ ČEPAS, Algimantas ir SAKALAUSKAS, Gintautas (2009). Ar prasminga arešto bausmė? *Teisės problemos*, 4 (66), p. 26.

į jas įtraukti laisvės apribojimo bausmę. Tiesa, svarbu pažymėti, kad individualiais atvejais kai kurie laisvės apribojimo aspektai (tokie kaip apykojės nešiojimas paskyrus intensyvią priežiūrą) gali būti psichologiškai žalojantys, stigmatizuojantys kaltininką visuomenės akyse.

Vertėtų pabrėžti, kad visos (išskyrus laisvės apribojimą) dabartiniame BK reglamentuotos bausmės yra sunkiai suderinamos su humanizmo principu nukentėjusiojo pažeistų teisių ir interesų atkūrimo kontekste, kadangi bausmių skyrimo atvejais nukentėjusiojo interesai neatliepiami – bauda mokama ir viešieji darbai atliekami valstybės, o ne nukentėjusiojo naudai, arešto ir laisvės atėmimo bausmės izoliuoja nuteistąjį ir tiek, o tai nukentėjusiajam ar jo artimiesiems nebent suteikia moralinę satisfakciją.

Tokios teisinio reglamentavimo ydos skatina svarstyti labiau į humaniškumą orientuotus BK pakeitimus numatant tiek alternatyvius ginčų sprendimo būdus, tiek ir pokyčius pačioje bausmių sistemoje. Pastarieji išties reikalingi, kadangi pernelyg dažnas atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės bei bausmės vykdymo atidėjimo taikymas iškreiptų baudžiamosios justicijos sampratą – nusikalstamas veikas padarę asmenys išvengtų bausmės ar realaus jos atlikimo, taip pat (atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės atvejais) pasmerkimo valstybės vardu pripažįstant kaltu padariusį nusikalstamą veiką ir priimant apkaltinamąjį nuosprendį bei teistumo, o tai pakenktų bendrosios prevencijos tikslams (mažintų dalies visuomenės baimę daryti nusikalstamas veikas). Be to, tai tam tikrais atvejais kenktų ir nukentėjusiųjų interesui nubausti ir valstybės vardu pasmerkti jiems skriaudą padariusį asmenį, kas sunkiai suderinama su humaniškumo ir teisingumo idealais.

2.2. Baudžiamojo poveikio priemonių skyrimas vietoje bausmės – nepagrįsta utopija ar racionalus būdas įgyvendinti baudžiamąją atsakomybę?

Vienas iš galimų nagrinėjamos problemos sprendimo būdų – suteikti teismams galimybę tam tikrais atvejais vietoje įprastos kriminalinės bausmės kaltininkui motyvuotai taikyti kelias tarpusavyje suderintas baudžiamojo poveikio priemones. Tai galėtų pasiteisinti kaip veiksmingas, teisingas ir proporcingas baudžiamosios atsakomybės už mažesnio sunkumo nusikalstamas veikas įgyvendinimo būdas, kai įprastos kriminalinės bausmės paskyrimas būtų nehumaniškas, neteisingas arba tiesiog neefektyvus, neracionalus bei orientuotas vien į nubaudimą.

BK 67 straipsnio 2 dalies 1-12 punktai numato šias baudžiamojo poveikio priemones – 1) uždraudimą naudotis specialia teise; 2) viešųjų teisių atėmimą; 3) teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimą; 4) turtinės ir (ar) neturtinės žalos atlyginimą ar pašalinimą; 5) nemokamus darbus; 6) įmoką į Nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų asmenų fondą; 7) turto konfiskavimą; 8) įpareigojimą gyventi sky-

rium nuo nukentėjusiojo asmens ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo asmens arčiau nei nustatyto atstumu; 9) dalyvavimą smurtinį elgesį keičiančiose programose; 10) dalyvavimą alkoholizmo ir narkomanijos prevencijos, ankstyvosios intervencijos resocializacijos ar kitose programose ir kursuose; 11) išplėstinį turto konfiskavimą bei 12) įpareigojimą pranešti apie gyvenamosios vietos pakeitimą ar išvykimą iš jos. Šios poveikio priemonės yra nukreiptos į galimų naujų nusikalstamų veikų prevenciją (1, 2, 3, 7, 8, 11), pažeistų nukentėjusiųjų teisių apsaugą ir atstatymą (4, 6, 8), kaltininko resocializaciją bei elgesio koregavimą teigiama linkme (5, 9, 10), taip pat užtikrina ir tam tikrą restitucijos įgyvendinimą (7, 11).

Priešingai nei bausmės, negarantuojančios praktinės ar moralinės naudos aukai (išskyrus laisvės apribojimo bausmę), baudžiamojo poveikio priemonės yra lankstesnės, labiau orientuotos į socialinę reintegraciją siekiant užtikrinti naujų nusikalstamų veikų prevenciją bei kaltininko elgesio korekciją, o ne vien tik nubaudimą. Baudžiamojo poveikio priemonėmis galima užtikrinti proporcingesnę atsakomybę, efektyvesnę nukentėjusiųjų interesų apsaugą, taip slopinant nebaudžiamumo jausmą ir užtikrinant, kad teisinė sistema atliktų ne tik represinę, bet ir atkuriamąją bei preventcinę funkcijas. Taigi tinkamai tarpusavyje suderintų baudžiamojo poveikio priemonių taikymas vietoje įprastos bausmės tam tikrais atvejais leistų efektyviai įgyvendinti visus bausmės ir baudžiamosios atsakomybės tikslus, visavertiškai užtikrinant humaniškumo ir teisingumo principų įgyvendinimą tiek kaltininkui, tiek nukentėjusiajam, tiek ir valstybei palankiu, ekonomiškai ir naudingu būdu.

Nors baudžiamasis įstatymas numato baudžiamojo poveikio priemonių skyrimą kartu su bausme ar atleidus asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės, galimybė skirti vien baudžiamojo poveikio priemones vietoj bausmės BK nėra numatyta. Visgi BK 67 straipsnio 1 dalyje teigiama, kad baudžiamojo poveikio priemonės turi padėti įgyvendinti bausmės paskirtį. Tai suponuoja, jog jomis siekiama tų pačių bausmei keliamų tikslų, kurie įvardyti BK 41 straipsnio 2 dalyje. Be to, doktrinos atstovų nuomone, baudžiamojo poveikio priemonės „*savo esme ir prigimtimi labai artimos bausmei*“.¹⁸ Analogiškas požiūris išsakomas ir LAT praktikoje, kurioje pabrėžiami identiški šių sankcijų tikslai – „*baudžiamojo poveikio priemonės paskyrimu asmeniui siekiama to paties rezultato, kaip ir kriminaline bausme, t. y. sulaikyti asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo, atimti arba apriboti asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas, paveikti asmenį taip, kad jis laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų, užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą*“.¹⁹ LAT jurisprudencijoje pabrėžiamas ir baudžiamojo poveikio priemonių sąlygojamas nubaudimas ir teisingumo principo įgyvendinimas,

¹⁸ PRANKA, Darius ir GELŽINYTĖ, Virginija (2017). Baudžiamojo poveikio priemonės – įmokos ir nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų asmenų fondų teisinio reguliavimo problemos. *Teisės problemos*, 2 (94), p. 78.

¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. vasario 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-35-719/2022.

analogiškas kriminalinei bausmei: „*jau pats šio instituto pavadinimas – baudžiamojo poveikio priemonės – suponuoja, be kita ko, ir baudžiamąjį jų pobūdį*“²⁰, „*vienas iš bausmės, o kartu ir baudžiamojo poveikio priemonės tikslų yra teisingumo principo įgyvendinimas*“²¹. Taigi akivaizdu, kad teismai neišvengia esminių skirtumų tarp bausmių ir baudžiamojo poveikio priemonių turinio bei pobūdžio. Vertėtų paminėti ir tai, kad pirminėje 2000 m. BK redakcijoje dvi dabartinės baudžiamojo poveikio priemonės – viešųjų teisių atėmimas ir teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimas – buvo įtvirtintos kaip bausmės ir tik vėliau perkeltos į baudžiamojo poveikio priemonių sąrašą, kas rodo, jog šių dviejų poveikio priemonių rūšių atskyrimas neretai yra viso labo sąlyginis.

Kelių tarpusavyje suderintų baudžiamojo poveikio priemonių skyrimo vietoje bausmės idėja savo esme neprieštarauja ir dvigubo baudimo principui, juolab jos savo prigimtimi yra švelnesnio pobūdžio ir orientuotos ne į griežtą nubaudimą, o į nusikalstama veika sutrikdytos teisinės tvarkos atstatymą. Antai, Konstitucinis Teismas teigia, kad „*konstitucinis principas non bis in idem savaime nepaneigia galimybės asmeniui taikyti ne vieną, bet daugiau tos pačios rūšies (t. y. apibrėžiamų tos pačios teisės šakos normomis) sankcijų už tą patį pažeidimą, pavyzdžiui, pagrindinę ir papildomą bausmę*“²² – tokia pati nuomonė yra išsakoma ir teisės mokslininkų.²³

Taigi savo griežtumu ir pobūdžiu tarpusavyje suderintų baudžiamojo poveikio priemonių skyrimas esti tarp liberalaus atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ir represyvosios kriminalinės bausmės (įskaitant ir jos atidėjimo atvejus, susiklostant gana paradoksaliai situacijai, kai paskirta bausmė realybėje gali būti visiškai ir nevykdoma). Baudžiamojo poveikio priemonių taikymas vietoje bausmės leistų tam tikrais atvejais pasiekti „aukso viduriuką“ tarp šių baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimo formų. Atitinkamai, kaltininkas realiai pajustų tam tikrus baudžiamojo pobūdžio padarinius (draudimus, įpareigojimus), kurie tuo pačiu darytų teigiamą poveikį jo asmenybei; būtų oficialiai pripažintas kaltu ir pasmerktas valstybės vardu priimant apkaltinamąjį nuosprendį, o tai turėtų didesnę praktinę vertę ir suteiktų moralinę satisfakciją nukentėjusiesiems bei užtikrintų teisingos, humaniškos, bet tuo pačiu ir savo baudžiamojo pobūdžio esmei neprieštaraujančios baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimą.

²⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. lapkričio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-189-387/2021.

²¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. vasario 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-26-1073/2024.

²² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 10 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 134-4819.

²³ PRANKA, Darius ir GELŽINYTĖ, Virginija (2017). Baudžiamojo poveikio priemonės – įmokos į nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų asmenų fondą teisinio reguliavimo problemos. *Teisės problemos*, 2 (94), p. 67.

2.3. Mediacijos taikymas baudžiamosiose bylose – veiksminga ir humaniška alternatyva įprastai baudžiamajai atsakomybei?

Tam tikrais atvejais teisingai ir humaniškai išspręsti atsakomybės už padarytą nusikalstamą veiką klausimą galima nebūtinai taikant baudžiamąsias teises priemones, o išsprendžiant kaltininko ir nukentėjusiojo konfliktą mediacijos būdu. Taip atkuriami pažeisti nukentėjusiojo interesai, atstatoma nusikalstama veika sutrikdyta teisių pusiausvyra, taupomi valstybės finansiniai ir žmogiškieji ištekliai sudėtingesnių ir reikšmingesnių nusikalstamų veikų tyrimui bei nagrinėjimui.

Mediacija, būdama viena iš atkuriamojo teisingumo formų, apibrėžiama kaip tarpininkavimas, kuriuo siekiama nusikalstamos veikos kaltininko ir nukentėjusiojo susitarimo dalyvaujant nešališkam trečiajam asmeniui – mediatoriui. Taikant mediaciją nėra būtinas nukentėjusiojo ir kaltininko susitaikymas – pakanka susitarti ir suderinti nukentėjusiajam padarytos žalos atlyginimo formą ar pasiekti kitokį abi šalis tenkinantį sutarimą.²⁴ Svarbu paminėti, kad mediacija yra labiausiai Europos valstybėse prigijęs, dažniausiai diegiamas ir taikomas atkuriamojo teisingumo kaip atskiros nusikalstamumo problematikos paradigmos modelis.²⁵ Šiuo metu Lietuvos baudžiamasis įstatymas nenumato galimybės baudžiamąsias bylas spręsti mediacijos būdu – apie mediacijos taikymą baudžiamojo proceso metu neužsimena ir baudžiamojo proceso įstatymas. Visgi tam tikri bandymai taikyti mediaciją Lietuvoje sprendžiant baudžiamąsias bylas jau buvo įgyvendinti. Antai, 2014 m. spalio-balandžio mėnesiais vykdytas laikino pobūdžio projektas „Mediacijos įgyvendinimas probacijos tarnybose (MIPT)“, tapęs pirmąja realia praktine iniciatyva taikyti mediaciją baudžiamojoje justicijoje Lietuvoje, o jos rezultatai įvertinti teigiamai. Projekto metu taikant mediaciją buvo sėkmingai tariamasi dėl žalos atlyginimo bei sprendžiami konfliktai, kylantys iš smurto artimoje aplinkoje.²⁶ Deja, vėliau mediacijos taikymo baudžiamojoje justicijoje užuomazgos sunyko – nors XVIII Lietuvos Respublikos Vyriausybės programoje²⁷ buvo įtvirtintas siekis plėsti mediacijos instituto taikymą ir prieinamumą nagrinėjant tam tikros kategorijos baudžiamąsias bylas, visa tai teliko pažadais; tuo tarpu naujosios XIX Lietuvos Respublikos Vyriausybės programoje²⁸ apie mediacijos taikymą baudžiamojoje justicijoje nebeužsimenama visiškai.

²⁴ GIEDRYTĖ-MAČIULIENĖ, Renata ir VENCKEVIČIENĖ, Judita (2016). Mediacijos įgyvendinimas probacijos tarnybose Lietuvoje. *Teisės problemos*, 2 (92), p. 79.

²⁵ LIESIS, Mantas ir MICHAILOVIČ, Ilona (2017). Mediacija Lietuvos baudžiamojoje ir administracinių nusižengimų justicijoje teisminėje bylos nagrinėjimo stadijoje. *Kriminologijos studijos*, 5, 91-114, p. 92.

²⁶ GIEDRYTĖ-MAČIULIENĖ, Renata ir VENCKEVIČIENĖ, Judita (2016). Mediacijos įgyvendinimas probacijos tarnybose Lietuvoje. *Teisės problemos*, 2 (92), p. 83.

²⁷ Lietuvos Respublikos Seimo 2020 m. gruodžio 11 d. Nr. XIV-72 nutarimas „Dėl Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“ (2020). TAR, 27121.

²⁸ Lietuvos Respublikos Seimo 2024 m. gruodžio 12 d. Nr. XV-54 nutarimas „Dėl Devynioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“ (2024). TAR, 22047.

Toks valstybės požiūris į mediacijos taikymą sprendžiant baudžiamąsias bylas yra ištisai glumiantis, nes šis institutas turi įvairialypį teigiamą poveikį kaltininko, nukentėjusiojo bei visos teisingumo sistemos atžvilgiu. Mediacijos metu sprendžiant atsakomybės už nusikalstamas veikas klausimus, kaltininko prisiimti įsipareigojimai vykdomi efektyviau, nes yra priimami per bendrą pokalbį, ne paskirti „iš viršaus“, o mediacijos dalyviai patys prisiima tokius įsipareigojimus, kurie atliepia abiejų šalių poreikius. Pagrindinis mediacijai keliamas tikslas yra „normalizuoti, stabilizuoti konflikto dalyvių santykius, taip pat išsiaiškinti įvykio aplinkybes, kurios galbūt nebuvo atskleistos teisėsaugos institucijų, atliepti žmonių emocinius poreikius, sudaryti galimybę atlyginti žalą“.²⁹ Taigi ja siekiama ne aklo nubaudimo, o humaniško bei veiksmingai susidariusios situacijos esmę atliepiančio sprendimo, teikiant pirmenybę nukentėjusiojo, kurio interesai tradicinėje baudžiamojoje justicijoje dažnai nepelnytai yra nustumiami į „antrą planą“, gerovei. Mediacija į nusikalstamos veikos sukeltas problemas padeda pažvelgti giliau nei vien represyvus baudžiamasis atsakas – anot I. Michailovič, ją taikant „sumažėja emocinė įtampa, net pasiekiamas tam tikras supratimas, susitarimas, o kartais net ir susitaikymas. Taigi tam tikra prasme mediacija – tai tarsi gavimas kažko už kažką, tačiau ne vien materialiąja išraiška, bet kartu ir moraline, psichologine, net filosofine prasme“.³⁰ Be to, mokslininkų teigimu, „mediacija sumažina neigiamas pasekmes nusikaltimo aukoms ir padeda išvengti arba sumažina antrinės viktimizacijos pasireiškimą“.³¹ Galiausiai, sėkminga mediacija padeda didinti pasitikėjamą teisingumo sistema visuomenės akyse.³²

Mediacijos taikymas yra itin pagrįstas bei veiksmingas sprendžiant nepilnamečių padarytų nusikalstamų veikų klausimus. Kaip žinoma, nepilnamečių nusikalstamas elgesys įprastai pasižymi kitokia specifika nei suaugusiųjų – „nepilnamečių daromus nusikaltimus dažniausiai nulemia brendimo, smegenų vystymosi procesai, paauglystėje patiriami identiteto formavimosi iššūkiai, be to, jie įprastai yra mažiau pavojingi bei žalingi visuomenei. Atitinkamai, represinis baudžiamasis atsakas į tokius atvejus yra žalingas, tad nepilnamečių nusikalstamumas turi būti sprendžiamas specialiai jaunimui pritaikytomis, individualią prevenciją skatinančiomis priemonėmis“.³³ Taikant mediaciją tarp nusikaltusio nepilnamečio ir nukentėjusiojo būtų galima pasiekti teigiamų tikslų – būtent mediacija jaunuoliams dažnai padeda pakeisti savo nuomonę ne tik

²⁹ GIEDRYTĖ-MAČIULIENĖ, Renata ir VENCKEVIČIENĖ, Judita (2016). Mediacijos įgyvendinimas probacijos tarnybose Lietuvoje. *Teisės problemos*, 2 (92), p. 70-73.

³⁰ MICHAILOVIČ, Ilona (2022). Mediacijos (sutaikymo) smurtu artimoje aplinkoje atvejais galimybės Lietuvoje, *Vilnius University Open Press*, p. 223.

³¹ ŽUKAUSKAITĖ, Judita (2012). Nepilnamečių nusikalstamas elgesys: psichologiniai mediacijos taikymo aspektai. *Teisės problemos*, 2 (76), p. 101.

³² ŽUKAUSKAITĖ, Judita (2012). Nepilnamečių nusikalstamas elgesys: psichologiniai mediacijos taikymo aspektai. *Teisės problemos*, 2 (76), p. 102.

³³ KRUŠINSKAS, Vidas (2024). Nepilnamečių baudžiamojo justicija Lietuvoje - ar esamos baudžiamosios teisės priemonės ir jų taikymo praktika tinkamai atliepia nusikalstamo nepilnamečių elgesio priežastis ir tendencijas? *Teisės apžvalga*, 2024, Nr. 1 (29), p. 95-96.

apie patį procesą, bet ir apie nukentėjusį asmenį, o „*per bendrus pokalbius nusikaltimo auka praranda anonimiškumą ir tampa realiu asmeniu, kuris dėl nepilnamečio veiksmų patyrė skausmą ir žalą*“.³⁴ Pabrėžiama, kad nepilnamečiams pažeidėjams atlyginus nusikalstama veika padarytą žalą, jie dažnai sulaukia ir teigiamos nukentėjusiųjų reakcijos. Be to, taikant mediaciją nusikaltęs nepilnametis nėra pasmerkiamas, o yra laikomas asmeniu, kuris suklydo ir gali pasitaisyti – tai padeda jam ugdyti sąmoningumo jausmą ir koreguoti savo elgesį teigiama linkme.³⁵

Vienas iš esminių praktinių mediacijos taikymo klausimų – už kokiais nusikalstamas veikas šis institutas galėtų būti taikomas. Baigtinio nusikalstamų veikų sąrašo įtvirtinimas lemtų tik dirbtinius apribojimus, tad tikslinga būtų nebent įtvirtinti jos negalimumą sunkių ir labai sunkių nusikaltimų atvejais, nes tuomet tokios švelnios priemonės kaip mediacija taikymas nebūtų proporcingas nusikaltimo sunkumui bei ignoruotų teisingumo, humaniškumo ir nukentėjusiojo teisių apsaugos imperatyvus. Straipsnio autorių nuomone, mediacijos skyrimą klausimą vertėtų palikti baudžiamojo proceso įstatymui. Jame galėtų būti nustatyta, kad mediaciją esant įtariamojo/kaltinamojo ir nukentėjusiojo rašytiniam sutikimui ikiteisminio tyrimo metu skiria prokuroras motyvuotu nutarimu, o teismo baudžiamosios bylos nagrinėjimo metu – teismas motyvuota nutartimi. Tai leistų išvengti manipuliacijų, kai kaltininkas, siekdamas išvengti bausmės, įbaugina nukentėjusįjį sutikti su mediacijos taikymu, nes tokį sprendimą turėtų apsvastyti ir pagrįsti nešališkas trečiasis asmuo – prokuroras ar teisėjas. Sėkmingai išsprendus kaltininko ir nukentėjusiojo konfliktą mediacijos priemonėmis ir tarp šių asmenų sudarytą taikos sutartį patvirtinus nešališkam teismui, būtų nutraukiama baudžiamoji byla arba kaltininkas atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės.

Taigi mediacijos taikymas mažesnio pavojaus nusikalstamų veikų atvejais leistų optimizuoti baudžiamojo persekiojimo institucijų bei teismų darbo krūvį, greičiau bei ekonomiškiau nagrinėti baudžiamąsias bylas, o svarbiausia – garantuotų teisingumo ir humaniškumo principų įgyvendinimą, apsaugant bei atstatant pažeistas nukentėjusiojo teises ir užtikrinant kaltininko resocializaciją.

3. Recidyvistas ir jo, kaip atsakomybę sunkinančios aplinkybės, reikšmė – užprogramuotas selektyvus etikečių klijavimas bei stigmatizavimas?

Humaniškumo, teisingumo ir proporcingumo reikalavimų atžvilgiu kvestionuojamas ir BK 27 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas recidyvisto institutas, kuriame galima įžvelgti toli gražu ne vieną problemą, pradedant galimu stigmatizuojančiu

³⁴ LEVON, Justyna ir ŠVEDAS, Gintaras (2022). Bausmės vykdymo atidėjimo nepilnamečiams naujos ir problemiškosios aplinkybės. *Vilnius University Open Series*, p. 175-176.

³⁵ LEVON, Justyna ir ŠVEDAS, Gintaras (2022). Bausmės vykdymo atidėjimo nepilnamečiams naujos ir problemiškosios aplinkybės. *Vilnius University Open Series*, p. 175-176.

pobūdžiu, baigiant papildomu, neretai praktinės reikšmės neturinčiu krūviu teis-
mams, turintiems nagrinėti su asmens pripažinimu recidyvistu susijusius klausimus.

Sąlygos bei abstraktūs kriterijai, į kuriuos teismas privalo atsižvelgti svarstydamas
asmens pripažinimo recidyvistu klausimus, yra apibrėžti BK 27 straipsnio 1 daly-
je – „*teismas gali pripažinti asmenį recidyvistu, jeigu šis asmuo jau teistas už tyčinį
nusikaltimą, padarytą būnant pilnamečiu, jo teistumas už šį nusikaltimą neišnykęs ar
nepanaikintas įstatymų nustatyta tvarka ir jis vėl padaro vieną ar daugiau tyčinių nu-
sikaltimų. Teismas, sprenddamas dėl asmens pripažinimo recidyvistu, atsižvelgia į kal-
tininko asmenybę, padarytų nusikaltimų pobūdį, jų sunkumą, tarpusavio ryšį ir kitas
bylos aplinkybes*“³⁶. Taigi BK suformuotos plačios tapimo recidyvistu sąlygos rodo,
kad gauti tokį „titulą“ nėra sudėtinga bei nebūtina pasižymėti ypatingu žiaurumu
ar išskirtiniais nusikalstamais polinkiais. Svarbu pažymėti, kad nuo 2025 m. vasario
1 d., įsigaliojus BK pakeitimams, recidyvistu tampama jau ne savaime, kai kaltininkui
užtekdamo atitikti visas BK įtvirtintas formalias sąlygas ir jis bet koku atveju teis-
mo būdavo pripažįstamas recidyvistu – nuo šiol teismas turės kiekvienu individualiu
atveju spręsti ar pripažinti asmenį recidyvistu, ar ne.

Pagal BK 60 straipsnio 1 dalies 13 punktą, veikos padarymas esant recidyvistu
yra laikomas atsakomybę sunkinančia aplinkybe. Visgi, kiek toks teisinis reglamen-
tavimas yra pagrįstas bei reikšmingas praktikoje? LAT jurisprudencijoje teigiama,
kad „*pagal BK 54 straipsnio 2 dalį, skirdamas bausmę, teismas atsižvelgia į: 1) pada-
rytos nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį; 2) kaltės formą ir rūšį; 3) padarytos
nusikalstamos veikos motyvus ir tikslus; 4) nusikalstamos veikos stadiją; 5) kaltininko
asmenybę; 6) asmens kaip bendrininko dalyvavimo darant nusikalstamą veiką formą
ir rūšį; 7) atsakomybę lengvinančias bei sunkinančias aplinkybes. Teismų praktikoje
laikoma, kad, individualizuojant bausmę, visoms šioms aplinkybėms turi būti skiriama
vienoda teisinė reikšmė, nė vienai iš šių aplinkybių neturi būti suteikiama išskirtinė do-
minuojanti reikšmė. Todėl į byloje nustatytą atsakomybę sunkinančią aplinkybę – veiką
padarė recidyvistas – turi būti atsižvelgiama ją vertinant bendrųjų bausmės skyrimo
pagrindų ir bausmei keliamų tikslų kontekste*“.³⁷

Taigi, LAT nuomone, asmens pripažinimo recidyvistu reikšmė skiriant bausmę
yra gana nedidelė. Todėl manytina, kad recidyvistas, kaip atsakomybę sunkinanti
aplinkybė, turi menką praktinę reikšmę, nes yra viso labo vienas iš kaltininko asme-
nybės apibūdinančių aspektų, apie kurio svarumą taikant baudžiamąją atsakomybę ar
tai, kad kaltininko buvimas recidyvistu savaime lemia didesnį jo asmenybės pavojin-
gumą, neužsimena nei teismų praktika, nei doktrina. Tai patvirtina faktas, jog teis-
mams nagrinėjant baudžiamąsias bylas įprastai nekyla jokių vertybinių klausimų dėl

³⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968. *Valstybės žinios*, 2000, 89-2741.

³⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. sausio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-15-489/2019.

recidyvisto statuso specifikos, turinio, reikšmės ir kitų aspektų, išskyrus „techninį“ vertinimą ar recidyvistas, kaip kaltininką apibūdinanti charakteristika ir atsakomybę sunkinanti aplinkybė, konkrečiu atveju formaliai turi (turėjo) būti taikoma, ar ne. Iš to kyla ir esminė vertybinė dilema – ar tos pačios aplinkybės vertinimas atsakomybę sunkinančiais pagrindais antrą kartą, kai ji bet koku atveju vertinama bendrųjų bausmės skyrimo pagrindų kontekste, nelemia *non bis in idem* principo pažeidimo? Juk asmeniui už ankstesnį nusikaltimą jau buvo paskirta ir individualizuota bausmė, o teismas, pripažindamas recidyvą sunkinančia aplinkybe, potencialiai gali griežtinti bausmę už naują nusikaltimą, kuris galimai neturi nieko bendro su ankstesniu – taigi tokiu atveju naująją bausmę už vėlesnį recidyvą sudarantį nusikaltimą asmuo savotiškai antrą kartą nubaudžiamas ir už ankstesnįjį.

Painiavos įneša ir tai, kad asmens pripažinimo recidyvistu klausimą perdavus spręsti teismams kiekvieno individualiu atveju, tam tikriems asmenims tai bus atsakomybę sunkinanti aplinkybė, o kitiems – ne. Visgi objektyvių skirtumų tarp tokių asmenų gali ir nebūti, nes pagrindiniu ir esminiu asmens pripažinimo recidyvistu kriterijumi lieka lygiai tas pats objektyvus faktas – naujo tyčinio nusikaltimo padarymas neišnykus teistumui už ankstesnį tyčinį nusikaltimą. Tad kyla abejonių, ar taip bus užtikrinamas asmenų lygiateisiškumo principo įgyvendinimas, kai visiškai tapati objektyvi aplinkybė vieniems asmenims lems griežtesnę baudžiamąją atsakomybę, nes teismas nusprendė ją formaliai teisiškai pripažinti, o kitiems – ne, nors realybėje ji egzistuoja ir pastarųjų atžvilgiu. Kokios bylos aplinkybės nulems poreikį asmenį pripažinti recidyvistu, ar yra kokių nors konkrečių kriterijų, kai asmeniui toks „titulas“ turėtų būti suteikiamas, BK tiesiogiai nenumato, palikdamas šį klausimą kaip vertinamojo pobūdžio kriterijų teismams. Net jei ilgainiui teismų praktikoje ir bus suformuoti kriterijai, į kuriuos turi būti atsižvelgiama, teismai vis vien asmens pripažinimo recidyvistu klausimą spręs kiekvieno atveju individualiai, o tai priklauso ir nuo įvairių subjektyvių veiksnių, tokių kaip teisėjo vidinis įsitikinimas, asmeninės vertybės ir pažiūros, moralė, empatija, visuomenės spaudimas, žiniasklaidos dėmesys, proceso dalyvių elgesys ir t.t. Tai gali lemti atvejus, kai panašios ar identiškos aplinkybės teismų vertinamos nevienodai ir vienoje byloje asmuo gali būti pripažintas recidyvistu ir tai sunkins jam taikomą atsakomybę, o kitoje – ne. Rezultatas – įnešta sumaištis, pakenkta teisinio tikrumo reikalavimų įgyvendinimui, o daliai kaltininkų priključuota stigmatizuojanti recidyvisto „etiketė“.

Viena iš esminių recidyvisto instituto ydų yra kaltininką stigmatizuojantis ir dehumanizuojantis poveikis. Nors rengiant šį darbą nerasta sociologinių tyrimų, kaip tiek nuteistieji, tiek ir visuomenė vertina recidyvisto „etiketę“ bei į ją reaguoja, vien pažvelgus į žiniasklaidos antraštes³⁸, kuriose šimtus ir tūkstančius kartų grėsmingai

³⁸ „Dukart bažnyčią Anykščiuose apvogęs recidyvistas išgirdo nuosprendį“, „Apie sprogmenis valstybinėse institucijose melagingai pranešęs recidyvistas laukia dar vieno teismo sprendimo“, „Vagis recidyvistas per tris dienas nuo nusikaltimo išgirdo teismo nuosprendį“, „Internetinis sukčius – recidyvis-

suformuluotuose kontekstuose mirga „recidyvisto“ sąvoka, akivaizdu, kad plačiosios visuomenės požiūris į šią sąvoką yra neigiamas ir kelia asocijacias su kažkuo itin žiaurais ir „baisais“, nors realybėje recidyvistu gali tapti net ir du smulkius bei nesunkius nusikaltimus padaręs asmuo. Šį aspektą yra pažymėjęs ir S. Bikelis: *„žvelgiant platesniu kriminologiniu-psichologiniu požiūriu, recidyvisto sąvoka yra ne kas kita kaip asmeniui klijuojama etiketė. Tai dar galima kažkiek pateisinti kalbant apie pavojingus nusikaltimus padariusius asmenis (pavojingus recidyvistus), tačiau paprasto recidyvo atveju recidyvisto etiketė skamba neadekvačiai, be pagrindo demonizuoja asmenį“*.³⁹

Kaip minėta, 2025 m. vasario 1 d. įsigaliojusi nauja BK 27 straipsnio 1 dalies redakcija perkelia asmens pripažinimo recidyvistu klausimą teismo diskrecijai. Anksčiau teismai, esant formalioms BK nustatytoms sąlygoms, asmenį privalėdavo pripažinti recidyvistu, o teisiškai nebuvo jokios galimybės nesutikti su tokiu teismo sprendimu ar jį ginčyti. Tuo tarpu teismui svarstant kaltininko pripažinimo recidyvistu klausimą, tikėtina, kils papildomi ginčai ir nesutarimai – kaltinimo pusė (prokuroras ir nukentėjusysis) bandys įrodinėti, kad kaltininką reikia pripažinti recidyvistu, o gynybos pusė (kaltinamasis ir jo gynėjas) priešinsis tokiems užmojams ir teiks oponuojančius argumentus. Gražus, sąžiningas, rungtyniškas procesas? Galbūt, bet tai galimai tik padidins teismams tenkančią darbo krūvį, prailgins teisinio baudžiamųjų bylų nagrinėjimo trukmę bei nukreips teismo ir proceso dalyvių dėmesį nuo esminių bylos klausimų link antraeilių, nes laikas, kuris galėtų būti skirtas kruopštesniam įrodymų tyrimui, detalesnėms apklausoms ar kitiems reikšmingiems klausimams, potencialiai bus eikvojamas svarstymams, ar visgi pripažinti kaltininką recidyvistu, ar ne – jei taip – kokiomis aplinkybėmis tai reikėtų motyvuoti, kokią reikšmę tai turės skiriamai bausmei ir t.t. Maža to, asmens (ne)pripažinimo recidyvistu klausimas galimai bus dažniau ginčijamas ir apeliacinuose ar kasaciniuose skunduose, dėl ko didesnis krūvis teks ir aukštesnių instancijų teismams.

Klausimų kelia ir reali praktinė recidyvisto statuso suteikimo nauda. Ar nukentėjusiajam dėl to bus atlyginta arba pašalinta jam padaryta žala, jo bus nuoširdžiai

tas priejo liepto galą: keliauja už grotų“, „Recidyvisto rankose suvenyriniai eurai virto tikrais pinigais“, „Nuteistas recidyvistas, apgaule įgijęs 15 tūkst. eurų kreditą“ - štai tokiomis antraštėmis apie, iš esmės, dideliu pavojingumu ar žiaurumu nepasižymincius nusikaltimus skaitytojus pasitinka didžiausias Lietuvos naujienų portalas „Delfi“. Visgi esminė problema slypi tame, kad recidyvisto sąvoką vartojantys straipsnių pavadinimai menkai skiriasi nuo tų, kuriuose aprašomi nužudymai, išžaginimai ir kiti itin žiaurūs nusikaltimai („Recidyvistas peiliu subadė seserį ir ją gynusį draugą“, „Pagaliau: 29 kartus teistas recidyvistas, kameroje pakoręs kalinį, nuteistas įkalinimu iki gyvos galvos“, „Recidyvistas bus teisiamas dėl tėvažudystės“, „Vos paleistas į laisvę recidyvistas išžagino bejėgę senolę ir ją apiplėšė“). Tai iškreipia recidyvisto instituto suvokimą ir lemia bet kokio recidyvisto, kaip itin žiauraus siaubūno, stigmatizavimą visuomenės akyse. Straipsnių antraščių šaltinis: <https://www.delfi.lt/temos/recidyvistas>

³⁹ BIKELIS, Skirmantas (2023). Nuomonė dėl baudžiamojo kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto Nr. XIVP-3066. *Teisės e-aktualijos*. 2023 m. Nr. 2 (22). Lietuvos socialinių mokslų centro teisės institutas.

atsiprašyta? Ar baimė būti pripažintu recidyvistu, kai realybėje žymios įtakos baudžiamosios atsakomybės (bausmės) klausimams tai neturi, privers kaltininką pripažinti savo kaltę, bendradarbiauti su teisėsauga, suvokti savo veiksmų pavojingumą bei ateityje daugiau nedaryti naujų nusikalstamų veikų? Ar visuomenei, valstybei bei teisingumo, bendruomenės saugumo ir teisinės tvarkos interesams bus atnešta reali nauda, jei kokiame nors iš tūkstančių teismo nuosprendžių koks nors vagis ar chuliganas bus „pakrikštytas“ recidyvistu? Vargu.

Taigi akivaizdu, kad recidyvisto institutas yra perteklinis, nesuteikia reikšmingos praktinės naudos, pasižymi kaltininką stigmatizuojančiu poveikiu bei kelia abejonių dėl neigiamos įtakos baudžiamojon atsakomybėn traukiamų asmenų lygiateisiškumo, *non bis in idem*, teisingumo principams. Maža to, nuo 2025 m. vasario 1 d. įsigalioję BK pakeitimai tik užkraus teismams papildomą našta sprendžiant ar kaltininką pripažinti pavojingu recidyvistu, ar ne. Atsižvelgiant į recidyvisto instituto teisinio reguliavimo neefektyvumą, iš baudžiamojo įstatymo jį būtų tikslinga pašalinti, o esant neišnykusiam teistumui pakartotinai padarytus tyčinius nusikaltimus vertinti bendrųjų bausmės skyrimo pagrindų kontekste.

Išvados

1. Nuolat besikartojantys teismų praktikos atvejai, kai už tam tikras nusikalstamas veikas skiriamos bausmės yra švelninamos pagal BK 54 straipsnio 3 dalies nuostatas, rodo, jog įstatymų leidėjo BK Specialiojoje dalyje numatytos sankcijos kai kuriais atvejais yra pernelyg griežtos, neatitinkančios teisingumo, humaniškumo ir proporcingumo principų keliamų reikalavimų.
2. Už neteisėtą disponavimą narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis turint tikslą jas platinti arba neteisėtą disponavimą labai dideliu narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekiu (BK 260 straipsnio 1, 2 ir 3 dalys) skiriamos bausmės 2024 metais buvo švelninamos netgi pusėje (121 iš 243) teismų priimtų nuosprendžių. Tai rodo, jog šio straipsnio sankcijose numatytos laisvės atėmimo bausmės dažnai yra perteklinai griežtos, todėl įstatymų leidėjui būtina jose numatyti švelnesnes žemutines laisvės atėmimo termino ribas (2 ir 3 dalys), taip pat įtvirtinti alternatyvią laisvės apribojimo bausmę (1 ir 2 dalys). Panašias tendencijas ir galimų baudžiamojo įstatymo sankcijų korekcijų poreikį galima išvelgti ir sunkaus sveikatos sutrikdymo (BK 135 straipsnio 1 dalis) bei kvalifikuoto neteisėto žmonių gabenimo per valstybės sieną (BK 292 straipsnio 2 dalis) atvejais.
3. Baudžiamasis įstatymas turėtų būti papildytas nuostatomis, suteikiančiomis teisę teismams tam tikrais atvejais vietoje įprastos bausmės motyvuotai skirti kelias tarpusavyje suderintas baudžiamojo poveikio priemones – tai ne tik leistų veiksmingai įgyvendinti visus bausmei keliamus tikslus, bet ir efektyviau prisidėtų prie kaltininko resocializacijos bei nukentėjusiojo interesų apsaugos. Be to, tam tikrais

atvejais baudžiamoji byla galėtų būti išsprendžiama mediacijos tarp kaltininko ir nukentėjusiojo būdu, kas leistų humanizuoti baudžiamąją justiciją, apsaugoti nukentėjusiojo interesus bei pagreitinti ir supaprastinti kaltininko atsakomybės už padarytą nusikalstamą veiklą klausimų sprendimą.

4. BK 27 straipsnio 1 dalyje numatytas recidyvisto institutas yra kaltininką stigmatizuojančio bei dehumanizuojančio pobūdžio, nesuteikia jokios praktinės naudos individualizuojant skiriamą bausmę, be to, kelia grėsmę dėl galimo draudimo bausti antrą kartą pažeidimo bei asmenų lygiateisiškumo ir teisingumo principų ignoravimo. Todėl recidyvisto, kaip perteklinio relikto, turėtų būti atsisakoma, o ankstesnius neišnykusius kaltininko teistumus derėtų vertinti bendrųjų bausmės skyrimo pagrindų kontekste.

Šaltinių sąrašas

Norminiai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968. *Valstybės žinios*, 2000, 89-2741.
2. Lietuvos Respublikos Seimo 2020 m. gruodžio 11 d. Nr. XIV-72 nutarimas „Dėl Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“. TAR, 2020, 27121.
3. Lietuvos Respublikos Seimo 2024 m. gruodžio 12 d. Nr. XV-54 nutarimas „Dėl Devyniolikosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“. TAR, 2024, 22047.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija

4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 57-2552.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 10 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 134-4819.
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 4 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 64-3246.

Specialioji literatūra

7. ALEKNEVIČIENĖ, Jolanta ir KALINAUSKAITĖ, Ignė (2023). Resocializacijos įgyvendinimo problemos ir galimybės Lietuvos kalėjimuose. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, vol. 26, 88–104. DOI: <https://doi.org/10.15388/STEPP.2023.7>
8. ČEPAS, Algimantas ir SAKALAUSKAS, Gintautas (2009). Ar prasminga arešto bausmė? *Teisės problemos*, 4 (66), 5-38. Prieiga per internetą: <https://teise.org/wp-content/uploads/2016/10/2009-4-cepas-sakalauskas.pdf>
9. DRAKŠAS, Romualdas (2016). Teisingumo principas skiriant bausmę. *Teisės apžvalga*, 2 (14), 75-97. DOI: <http://dx.doi.org/10.7220/2029-4239.14.5>
10. DRAKŠAS, Romualdas (2020). Teisingumo principas kaip bausmės vykdymo atidėjimo prielaida. *Jurisprudencija*, 27(2), 454-475. DOI: <https://doi.org/10.13165/JUR-20-27-2-11>

11. DRAKŠAS, Romualdas (2024). Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso sisteminių pokyčių būtinumas. *Vilnius University Open Series: Lietuvos baudžiamosios justicijos teisė: patirtis ir ateitis*, 152-176. DOI: <https://doi.org/10.15388/LBJT.2024.5>
12. FEDOSIUK, Oleg (2019). Baudos bausmė atgrasymo iliuzijos spąstuose. *Jurisprudencija*, 26 (2), 292-307. DOI: <https://doi.org/10.13165/JUR-19-26-2-03>
13. GIEDRYTĖ-MAČIULIENĖ, Renata ir VENCKEVIČIENĖ, Judita (2016). Mediacijos įgyvendinimas probacijos tarnybose Lietuvoje. *Teisės problemos*, 2 (92), 69-87. Prieiga per internetą: <http://teise.org/wp-content/uploads/2017/02/Giedrytė-Mačiulienė-Venckevičienė-2016-2.pdf>
14. KRUŠINSKAS, Vidas (2024). Nepilnamečių baudžiamoji justicija Lietuvoje - ar esamos baudžiamosios teisės priemonės ir jų taikymo praktika tinkamai atliepia nusikalstamo nepilnamečių elgesio priežastis ir tendencijas? *Teisės apžvalga*, 2024, Nr. 1 (29), 86-118. DOI: <https://doi.org/10.7220/2029-4239.29.5>
15. LEVON, Justyna ir ŠVEDAS, Gintaras (2022). Bausmės vykdymo atidėjimo nepilnamečiams naujovės ir probleminiai aspektai. *Vilnius University Open Series*, 167–191. DOI: <https://doi.org/10.15388/KSK.2022.8>
16. LIESIS, Mantas ir MICHAILOVIČ, Ilona (2017). Mediacija Lietuvos baudžiamojoje ir administracinių nusižengimų justicijoje teisminėje bylos nagrinėjimo stadijoje. *Kriminologijos studijos*, 5, 91-114. DOI: <https://doi.org/10.15388/CrimLithuan.2017.5.11734>
17. MICHAILOVIČ, Ilona (2022). Mediacijos (sutaikymo) smurto artimoje aplinkoje atvejais galimybės Lietuvoje. *Vilnius University Open Press*, 220-236. DOI: <https://doi.org/10.15388/KSK.2022.10>
18. PRANKA, Darius ir GELŽINYTĖ, Virginija (2017). Baudžiamojo poveikio priemonės – įmokos į nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų asmenų fondą teisinio reguliavimo problemos. *Teisės problemos*, 2 (94), 62-86. Prieiga per internetą: <https://teise.org/wp-content/uploads/2023/01/Pranka-Gelzinyte-2017-2.pdf>
19. PRANKA, Darius (2020). Teisingos bausmės beiškant: švelnesnės bausmės skyrimas už neteisėtą disponavimą dideliu ar labai dideliu narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekiu. *Teisės problemos*, 99, 57-83. Prieiga per internetą: https://teise.org/wp-content/uploads/2023/01/Pranka_2020_1.pdf
20. PRAPIESTIS, Darius ir PRAPIESTIS, Jonas (2022). Humanizmo principas Lietuvos baudžiamojoje politikoje. Kelyje su konstitucija. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. *Vilnius University Open Series*, 268–290. DOI: <https://doi.org/10.15388/KSK.2022.13>
21. ŠVEDAS, Gintaras (2014). Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso Specialiosios dalies straipsnių sankcijų sudarymo probleminiai aspektai. *Teisė*, 79, 7-21. DOI: <https://doi.org/10.15388/Teise.2011.0.167>
22. ŠVEDAS, Gintaras, PRAPIESTIS, Jonas; VOSYLIŪTE, Andželika ir kt. (2022). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso Specialiosios dalies sistemiškumo iššūkiai*. Monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
23. ŽUKAUSKAITĖ, Judita (2012). Nepilnamečių nusikalstamas elgesys: psichologiniai mediacijos taikymo aspektai. *Teisės problemos*, 2 (76), 96-110. Prieiga per internetą: <https://teise.org/wp-content/uploads/2016/09/2012-2-Zukauskaite.Nepilnameciu-nusikalstamas-elgesys....pdf>

Teismų praktika

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija

24. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. sausio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-15-489/2019.
25. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. lapkričio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-189-387/2021.
26. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. vasario 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-35-719/2022
27. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. vasario 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-26-1073/2024.
28. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. gruodžio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-262-511/2024.

Apeliacinės instancijos teismų praktika

Lietuvos apeliacinio teismo praktika

29. Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. sausio 11 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-70-/2024.
30. Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. gegužės 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-143-658/2024.
31. Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. gegužės 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-189-449/2024.
32. Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. birželio 12 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-182-870/2024.
33. Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. birželio 27 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-301-966/2024.
34. Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. liepos 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-103-1076/2024.
35. Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. rugpjūčio 29 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-125-478/2024.
36. Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. spalio 17 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-113-626/2024.
37. Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. lapkričio 6 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-279-843/2024.
38. Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. lapkričio 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-178-/2024.
39. Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. lapkričio 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-308-966/2024.
40. Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. lapkričio 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-423-870/2024.
41. Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. lapkričio 27 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-322-627/2024.
42. Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. gruodžio 17 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-165-579/2024.

Apygardų teismų praktika

43. Kauno apygardos teismo 2024 m. sausio 24 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-5-813/2024.
44. Kauno apygardos teismo 2024 m. balandžio 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-244-813/2024.
45. Klaipėdos apygardos teismo 2024 m. birželio 13 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-94-380/2024.
46. Šiaulių apygardos teismo 2024 m. gegužės 16 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-95-354/2024.
47. Kauno apygardos teismo 2024 m. rugpjūčio 5 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-293-888/2024.
48. Kauno apygardos teismo 2024 m. rugpjūčio 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-302-876/2024.
49. Kauno apygardos teismo 2024 m. rugpjūčio 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-353-813/2024.
50. Vilniaus apygardos teismo 2024 m. rugsėjo 17 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-397-1053/2024.
51. Klaipėdos apygardos teismo 2024 m. spalio 24 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-153-380/2024.
52. Klaipėdos apygardos teismo 2024 m. lapkričio 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-225-795/2024.
53. Klaipėdos apygardos teismo 2024 m. lapkričio 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-243-1069/2024.
54. Kauno apygardos teismo 2024 m. gruodžio 3 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-369-493/2024.
55. Kauno apygardos teismo 2024 m. gruodžio 17 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-255-928/2024.

Pirmosios instancijos teismų praktika

Apygardų teismų praktika

56. Panevėžio apygardos teismo 2024 m. sausio 4 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-35-531/2024.
57. Kauno apygardos teismo 2024 m. sausio 9 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-101-919/2024.
58. Panevėžio apygardos teismo 2024 m. sausio 11 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-44-958/2023.
59. Panevėžio apygardos teismo 2024 m. sausio 15 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-24-366/2024.
60. Kauno apygardos teismo 2024 m. sausio 16 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-120-317/2024.
61. Kauno apygardos teismo 2024 m. sausio 18 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-92-593/2024.

62. Kauno apygardos teismo 2024 m. sausio 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-140-1049/2024.
63. Klaipėdos apygardos teismo 2024 m. sausio 26 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-46-526/2024.
64. Kauno apygardos teismo 2024 m. sausio 30 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-134-383/2024.
65. Vilniaus apygardos teismo 2024 m. sausio 31 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje 1-87-891/2024.
66. Šiaulių apygardos teismo 2024 m. vasario 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-40-354/2024.
67. Panevėžio apygardos teismo 2024 m. vasario 12 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-45-334/2024.
68. Kauno apygardos teismo 2024 m. vasario 12 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-157-737/2024.
69. Kauno apygardos teismo 2024 m. vasario 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-13-634/2024.
70. Kauno apygardos teismo 2024 m. vasario 21 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-71-383/2024.
71. Kauno apygardos teismo 2024 m. vasario 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-84-/2024.
72. Kauno apygardos teismo 2024 m. vasario 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-155-485/2024.
73. Šiaulių apygardos teismo 2024 m. vasario 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-43-875/2024.
74. Vilniaus apygardos teismo 2024 m. vasario 20 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje 1-105-497/2024.
75. Šiaulių apygardos teismo 2024 m. kovo 4 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-44-875/2024.
76. Kauno apygardos teismo 2024 m. kovo 5 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-149-844/2024.
77. Kauno apygardos teismo 2024 m. kovo 5 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-65-919/2024
78. Šiaulių apygardos teismo 2024 m. kovo 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-10-316/2024.
79. Šiaulių apygardos teismo 2024 m. kovo 13 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-38-354/2024.
80. Kauno apygardos teismo 2024 m. kovo 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. N1-85-397-2024.
81. Kauno apygardos teismo 2024 m. kovo 21 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. N1-88-876/2024.
82. Panevėžio apygardos teismo 2024 m. kovo 25 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-16-581/2024.

83. Vilniaus apygardos teismo 2024 m. kovo 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-104-932/2024.
84. Vilniaus apygardos teismo 2024 m. balandžio 11 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-106-1035/2024.
85. Vilniaus apygardos teismo 2024 m. balandžio 17 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-99-898/2024.
86. Kauno apygardos teismo 2024 m. balandžio 15 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-80-919/2024.
87. Kauno apygardos teismo 2024 m. balandžio 18 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-189-485/2024.
88. Kauno apygardos teismo 2024 m. balandžio 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-72-737/2024.
89. Panevėžio apygardos teismo 2024 m. balandžio 24 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-34-366/2024.
90. Panevėžio apygardos teismo 2024 m. balandžio 25 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-60-958/2024.
91. Panevėžio apygardos teismo 2024 m. balandžio 30 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-54-879/2024.
92. Šiaulių apygardos teismo 2024 m. gegužės 8 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-49-354/2024.
93. Kauno apygardos teismo 2024 m. gegužės 9 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-77-593/2024.
94. Klaipėdos apygardos teismo 2024 m. gegužės 16 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-88-606/2024.
95. Vilniaus apygardos teismo 2024 m. gegužės 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-94-468/2024.
96. Klaipėdos apygardos teismo 2024 m. gegužės 30 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-64-606/2024.
97. Kauno apygardos teismo 2024 m. birželio 5 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. N1-221-813/2024.
98. Kauno apygardos teismo 2024 m. birželio 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-214-919/2024.
99. Klaipėdos apygardos teismo 2024 m. birželio 5 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-1-651/2024.
100. Kauno apygardos teismo 2024 m. birželio 12 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. N1-194-737/2024.
101. Klaipėdos apygardos teismo 2024 m. birželio 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-83-360/2024.
102. Šiaulių apygardos teismo 2024 m. birželio 19 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-73-354/2024.
103. Kauno apygardos teismo 2024 m. birželio 20 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-144-844/2024.

104. Kauno apygardos teismo 2024 m. birželio 26 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-239-1049/2024.
105. Kauno apygardos teismo 2024 m. liepos 8 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-255-1049/2024.
106. Kauno apygardos teismo 2024 m. liepos 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-265-485/2024.
107. Šiaulių apygardos teismo 2024 m. liepos 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-71-882/2024.
108. Kauno apygardos teismo 2024 m. rugpjūčio 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-251-397/2024.
109. Vilniaus apygardos teismo 2024 m. spalio 1 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-221-497/2024.
110. Kauno apygardos teismo 2024 m. spalio 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-280-954/2024.
111. Kauno apygardos teismo 2024 m. spalio 17 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-314-923/2024.
112. Klaipėdos apygardos teismo 2024 m. spalio 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-102-380/2024.
113. Vilniaus apygardos teismo 2024 m. spalio 24 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-195-908/2024.
114. Šiaulių apygardos teismo 2024 m. spalio 24 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-83-882/2024.
115. Šiaulių apygardos teismo 2024 m. lapkričio 20 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-35-519/2024.
116. Šiaulių apygardos teismo 2024 m. lapkričio 26 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-63-951/2024.
117. Panevėžio apygardos teismo 2024 m. lapkričio 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. N1-70-879/2024.
118. Kauno apygardos teismo 2024 m. gruodžio 3 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-324-737/2024.
119. Šiaulių apygardos teismo 2024 m. gruodžio 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-88-953/2024.
120. Panevėžio apygardos teismo 2024 m. gruodžio 13 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-79-491/2024.
121. Kauno apygardos teismo 2024 m. gruodžio 19 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-318-876/2024.

Apylinkių teismų praktika

122. Kauno apylinkės teismo Kauno rūmų 2024 m. sausio 2 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-176-667/2024.
123. Šiaulių apylinkės teismo Šiaulių rūmų 2024 m. sausio 9 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-33-953/2024.

124. Alytaus apylinkės teismo Alytaus rūmų 2024 m. sausio 9 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-69-543/2024.
125. Tauragės apylinkės teismo Tauragės rūmų 2024 m. sausio 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-40-607/2024.
126. Kauno apylinkės teismo Kauno rūmų 2024 m. sausio 11 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-76-725/2024.
127. Alytaus apylinkės teismo Alytaus rūmų 2024 m. sausio 15 d. teismo baudžiamasis įsakymas baudžiamojoje byloje Nr. e1-189-878/2024.
128. Šiaulių apylinkės teismo Radviliškio rūmų 2024 m. sausio 16 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-181-948/2024.
129. Panevėžio apylinkės teismo Panevėžio rūmų 2024 m. sausio 16 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-25-1206/2024.
130. Tauragės apylinkės teismo Šilutės rūmų 2024 m. sausio 25 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-54-1148/2024.
131. Vilniaus miesto apylinkės 2024 m. sausio 26 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-424-818/2024.
132. Kauno apylinkės teismo Kauno rūmų 2024 m. sausio 29 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-681-1023/2024.
133. Alytaus apylinkės teismo Druskininkų rūmų 2024 m. sausio 29 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-92-970/2024.
134. Panevėžio apylinkės teismo Rokiškio rūmų 2024 m. sausio 30 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-102-762/2024.
135. Panevėžio apylinkės teismo Panevėžio rūmų 2024 m. vasario 1 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-76-1082/2024.
136. Marijampolės apylinkės teismo Vilkaviškio rūmų 2024 m. vasario 1 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-89-633/2024.
137. Kauno apylinkės teismo Kėdainių rūmų 2024 m. vasario 6 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-562-336/2024.
138. Marijampolės apylinkės teismo Marijampolės rūmų 2024 m. vasario 21 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-75-537/2024.
139. Klaipėdos apylinkės teismo Klaipėdos miesto rūmų 2024 vasario 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-62-972/2024.
140. Tauragės apylinkės teismo Tauragės rūmų 2024 m. vasario 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-33-439/2024.
141. Kauno apylinkės teismo Kauno rūmų 2024 m. vasario 26 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-682-1023/2024.
142. Tauragės apylinkės teismo Tauragės rūmų 2024 m. vasario 26 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-16-377/2024.
143. Vilniaus miesto apylinkės 2024 m. vasario 26 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-505-961/2024.
144. Marijampolės apylinkės teismo Vilkaviškio rūmų 2024 m. vasario 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-114-503/2024.

145. Šiaulių apylinkės teismo Šiaulių rūmų 2024 m. vasario 29 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-427-899/2024.
146. Šiaulių apylinkės teismo Šiaulių rūmų 2024 m. kovo 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-284-900/2024.
147. Alytaus apylinkės teismo Alytaus rūmų 2021 m. kovo 8 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-154-800/2024.
148. Alytaus apylinkės teismo Alytaus rūmų 2024 m. kovo 12 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-65-800/2024.
149. Kauno apylinkės teismo Kauno rūmų 2024 m. kovo 19 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-384-1165/2024.
150. Šiaulių apylinkės teismo Joniškio rūmų 2024 m. kovo 21 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-50-874/2024.
151. Marijampolės apylinkės teismo Marijampolės rūmų 2024 m. kovo 13 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-103-537/2024.
152. Panevėžio apylinkės teismo Panevėžio rūmų 2024 m. kovo 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-135-1082/2024.
153. Alytaus apylinkės teismo Alytaus rūmų 2024 m. kovo 29 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-43-448/2024.
154. Klaipėdos apylinkės teismo Klaipėdos rajono rūmų 2024 m. kovo 29 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-157-729/2024.
155. Marijampolės apylinkės teismo Marijampolės rūmų 2024 m. balandžio 2 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-201-482/2024.
156. Šiaulių apylinkės teismo Šiaulių rūmų 2024 m. balandžio 8 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-278-900/2024.
157. Vilniaus miesto apylinkės 2024 m. balandžio 8 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-555-1170/2024;
158. Vilniaus regiono apylinkės teismo Trakų rūmų 2024 m. balandžio 9 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-203-804/2024.
159. Tauragės apylinkės teismo Šilutės rūmų 2024 m. balandžio 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-138-733/2024.
160. Marijampolės apylinkės teismo Marijampolės rūmų 2024 m. balandžio 17 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-98-537/2024.
161. Vilniaus regiono apylinkės teismo Švenčionių rūmų 2024 m. balandžio 18 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-71-405/2024.
162. Marijampolės apylinkės teismo Marijampolės rūmų 2024 m. balandžio 18 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-161-482/2024.
163. Vilniaus regiono apylinkės teismo Trakų rūmų 2024 m. balandžio 29 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-515-424/2024.
164. Šiaulių apylinkės teismo Šiaulių rūmų 2024 m. balandžio 30 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-568-899/2024.
165. Klaipėdos apylinkės teismo Klaipėdos miesto rūmų 2024 m. balandžio 30 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-400-549/2024.

166. Utenos apylinkės teismo Visagino rūmų 2024 m. gegužės 2 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-158-724/2024.
167. Panevėžio apylinkės teismo Panevėžio rūmų 2024 m. gegužės 3 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. N1-356-1207/2024.
168. Marijampolės apylinkės teismo Vilkaviškio rūmų 2024 m. gegužės 13 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-130-1021/2024.
169. Marijampolės apylinkės teismo Marijampolės rūmų 2024 m. balandžio 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-141-/2024.
170. Vilniaus miesto apylinkės 2024 m. gegužės 6 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-285-1201/2024.
171. Utenos apylinkės teismo Molėtų rūmų 2024 m. gegužės 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-46-335/2024.
172. Alytaus apylinkės teismo Alytaus rūmų 2024 m. gegužės 17 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-16-791/2024.
173. Marijampolės apylinkės teismo Marijampolės rūmų 2024 m. gegužės 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-6-482/2024.
174. Vilniaus miesto apylinkės 2024 m. gegužės 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-604/2024.
175. Tauragės apylinkės teismo Tauragės rūmų 2024 m. gegužės 29 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. N1-308-439/2024.
176. Vilniaus miesto apylinkės 2024 m. gegužės 30 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-651-1157/2024.
177. Vilniaus miesto apylinkės 2024 m. birželio 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-149-1011/2024.
178. Panevėžio apylinkės teismo Panevėžio rūmų 2024 m. birželio 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-565-1082/2024.
179. Šiaulių apylinkės teismo Šiaulių rūmų 2024 m. birželio 11 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-103-409/2024.
180. Utenos apylinkės teismo Anykščių rūmų 2024 m. birželio 19 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-246-786/2024.
181. Kauno apylinkės teismo Kauno rūmų 2024 m. birželio 17 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-663-1132/2024.
182. Kauno apylinkės teismo Kauno rūmų 2024 m. birželio 25 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. N1-2192-836/2024.
183. Alytaus apylinkės teismo Alytaus rūmų 2024 m. liepos 2 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-383-805/2024.
184. Kauno apylinkės teismo Kauno rūmų 2024 m. liepos 15 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-1461 917/2024.
185. Šiaulių apylinkės teismo Šiaulių rūmų 2024 m. liepos 16 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-775-1226/2024.
186. Klaipėdos apylinkės teismo Klaipėdos rajono rūmų 2024 m. liepos 16 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-294-729/2024.

187. Vilniaus miesto apylinkės 2024 m. liepos 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-528-859/2024.
188. Klaipėdos apylinkės teismo Klaipėdos miesto rūmų 2024 liepos 26 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-327-972/2024.
189. Klaipėdos apylinkės teismo Klaipėdos miesto rūmų 2024 m. rugpjūčio 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-1144-718/2024.
190. Vilniaus regiono apylinkės teismo Ukmergės rūmų 2024 m. rugpjūčio 8 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-939-1198/2024.
191. Klaipėdos apylinkės teismo Klaipėdos miesto rūmų 2024 m. rugpjūčio 8 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-1126-718/2024.
192. Alytaus apylinkės teismo Alytaus rūmų 2024 m. rugpjūčio 9 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-24-791/2024.
193. Šiaulių apylinkės teismo Šiaulių rūmų 2024 m. rugpjūčio 21 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-1203-899/2024.
194. Šiaulių apylinkės teismo Šiaulių rūmų 2024 m. rugsėjo 3 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-1065-1007/2024.
195. Klaipėdos apylinkės teismo Klaipėdos miesto rūmų 2024 m. rugsėjo 19 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-756-903/2024.
196. Panevėžio apylinkės teismo Panevėžio rūmų 2024 m. rugsėjo 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. N1-953-1082/2024.
197. Šiaulių apylinkės teismo Joniškio rūmų 2024 m. rugsėjo 25 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-983-1065/2024.
198. Panevėžio apylinkės teismo Panevėžio rūmų 2024 m. rugsėjo 26 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-979-1206/2024.
199. Klaipėdos apylinkės teismo Klaipėdos miesto rūmų 2024 m. rugsėjo 27 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-360-914/2024.
200. Tauragės apylinkės teismo Šilutės rūmų 2024 m. rugsėjo 27 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-468-351/2024.
201. Panevėžio apylinkės teismo Panevėžio rūmų 2024 m. spalio 1 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-1154-949/2024.
202. Panevėžio apylinkės teismo Panevėžio rūmų 2024 m. spalio 1 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-161-1082/2024.
203. Vilniaus miesto apylinkės 2024 m. spalio 10 d. teismo baudžiamasis įsakymas baudžiamojoje byloje Nr. e1-3263-992/2024.
204. Klaipėdos apylinkės teismo Klaipėdos miesto rūmų 2024 m. spalio 11 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-1126-718/2024.
205. Panevėžio apylinkės teismo Panevėžio rūmų 2024 m. spalio 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-1008-1082/2024.
206. Panevėžio apylinkės teismo Panevėžio rūmų 2024 m. spalio 16 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-942-1082/2024.
207. Šiaulių apylinkės teismo Šiaulių rūmų 2024 m. spalio 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-1241-1007/2024.

208. Klaipėdos apylinkės teismo Klaipėdos miesto rūmų 2024 m. spalio 24 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-786-963/2024.
209. Klaipėdos apylinkės teismo Klaipėdos rajono rūmų 2024 m. lapkričio 20 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-1441-586/2024.
210. Šiaulių apylinkės teismo Joniškio rūmų 2024 m. lapkričio 26 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-1022-874/2024.
211. Utenos apylinkės teismo Utenos rūmų 2024 m. gruodžio 5 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-580-1166/2024.
212. Kauno apylinkės teismo Kauno rūmų 2024 m. gruodžio 11 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-2462-668/2024.
213. Utenos apylinkės teismo Ignalinos rūmų 2024 m. gruodžio 17 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-625-1237/2024.
214. Vilniaus regiono apylinkės teismo Švenčionių rūmų 2024 m. gruodžio 19 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-1567-1156/2024.

Kiti šaltiniai

215. Bikelis, S. (2023). Nuomonė dėl baudžiamojo kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto Nr. XIVP-3066. *Teisės e-aktualijos. 2023 m. Nr. 2* (22). Lietuvos socialinių mokslų centro teisės institutas.
216. Bausmių vykdymo sistemos aktualioji statistika, 2024 metų II ketvirtis. Prieiga per internetą: <https://kalejimai.lrv.lt/public/canonical/1722590384/1346/Aktualioji%20statistika%202024%202%20ketv.pdf>
217. Lietuvos Kalėjimų tarnybos 2024 m. biudžeto vykdymo ataskaitų rinkinys. Prieiga per internetą: https://kalejimai.lrv.lt/public/canonical/1737122030/2000/BVAR_2024-12-31.pdf
218. 2023 metų teismų veiklos ataskaita. Prieiga per internetą: <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2024/03/lietuvos-teismai-ataskaita-2023-m..pdf>

Vidas Krušinskas yra Vilniaus universiteto Teisės fakulteto baudžiamosios justicijos šakos 5-ojo kurso studentas. Pagrindinės mokslinių interesų sritys: baudžiamoji teisė, kriminologija, viešojo intereso gynimas aplinkosaugos ir urbanistikos srityse, žmogaus teisės.

Vidas Krušinskas is a 5th year Criminal justice student at the Vilnius University Faculty of Law. His primary scientific interests include criminal law, criminology, defense of public interest in the fields of environment and urban protection, human rights.

Miglė Bernatonytė yra Vilniaus universiteto Teisės fakulteto vientisųjų teisės studijų 2-ojo kurso studentė. Pagrindinės mokslinių interesų sritys: baudžiamoji teisė, kriminologija, žmogaus teisės.

Miglė Bernatonytė is a 2nd year Law student at the Vilnius University Faculty of Law. Her primary research interests lie in criminal law, criminology, and human rights.

MOTERS NUŽUDYMAS (*FEMICIDE*) LIETUVOJE

Elžbieta Cibaitė, Augustina Binkytė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Vientisųjų studijų 2-o kurso studentės

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: elzbieta.cibaite@tf.stud.vu.lt, augustina.binkyte@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinė kuratorė doc. dr. Ilona Michailovič

El. paštas: ilona.michailovic@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinė kuratorė Dalia Pocienė, Klaipėdos apygardos prokuratūros prokurorė

El. paštas: dalia.pociene@prokuraturos.lt

Santrauka. Straipsnyje aptariama moters nužudymo (angl. femicide) Lietuvoje samprata, pasireiškimo formos, priežastingumas, baudžiamąją atsakomybę už moters nužudymą nustatančios teisės normos. Straipsnyje taip pat analizuojamas moters nužudymo paplitimas Lietuvoje, remiantis oficialios statistikos duomenimis. Atlikus tyrimą matyti, kad svarbus moters nužudymo akcentas yra moters nužudymas dėl lyties. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse nėra specialios teisės normos, numatančios baudžiamąją atsakomybę už moters nužudymą, o oficialios statistikos duomenų analizė parodė, kad moters nužudymas yra akivaizdus artimoje aplinkoje nužudytų asmenų atžvilgiu. Taip pat tyrimas parodė, kad moters nužudymas artimoje aplinkoje laikytinas smurto artimoje aplinkoje pasekme ir yra glaudžiai susijęs su lyčių stereotipais.

Pagrindiniai žodžiai: moters nužudymas, nužudymas lyties pagrindu, smurtas dėl lyties, motinos nužudymas, smurtas artimoje aplinkoje.

Summary. The article analyses the definition of femicide, different types of it, causality and legal norms establishing criminal liability for the murder of a woman in Lithuania. Furthermore, the article presents the analysis of official statistical data showing the frequency of femicide in Lithuania. As a result, it was concluded that an essential aspect of femicide is the gender-based killing of a woman. In addition, the Criminal Code of the Republic of Lithuania does not contain a special legal norm providing for criminal liability for femicide. The analysis of official statistical data revealed that femicide is evident in respect of women killed by domestic perpetrators. Also, the research indicated that domestic femicide is considered to be a consequence of domestic violence and correlates with gender stereotypes.

Keywords: femicide, gender-based homicide, gender-based violence, matricide, domestic violence.

Ivadas

„*Legum omnes servi sumus, ut liberi esse possimus*“¹, – teigė romėnų politikas, oratorius ir filosofas Markas Tulijus Ciceronas². Kiekvienam save gerbiančiam piliečiui yra privalu laikytis įstatymų. Nors Lietuvos Respublikos Konstitucija (toliau – Konstitucija) įtvirtina, kad žmogus gali laisvai naudotis savo teisėmis ir laisvėmis, tačiau jis gali tai daryti tik jei jo laisvės ir teisės nepažeidžia kito asmens laisvių ir teisių (Konstitucijos 28 str.³). Smurto kontekste nukentėjusieji turi būti vienodai vertinami nepaisant jų lyties. Tai atspindi ir Konstitucijos 29 straipsnio pirmoje dalyje: „Įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs.“ Taip pat Konstitucijos 29 straipsnio antroje dalyje minima, kad žmogaus teisių negalima varžyti ar teikti asmeniui privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų⁴. Lietuvoje moters nužudymas (angl. *femicide*) nėra išskiriamas kaip atskiras nusikaltimas – baudžiamąją atsakomybę nustato Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 129 (nužudymas) arba 130 (nužudymas labai susijaudinus) straipsniai⁵. Tad Lietuvos teisės aktuose neaptiksime nei atskiros moters nužudymo sąvokos, nei jos atitiktens, siekiant apibūdinti moterų nužudymus dėl lyties. Žinoma, reikia nepamiršti ir teisingumo deivės Temidės, kuri vaizduojama užrištomis akimis, kadangi yra vienodai teisinga visiems. Vis dėlto, ar moters nužudymo problema nelieka nuošalėje?

Tad šiuo moksliniu straipsniu siekiama ištirti dažnai „paraštėje“ liekančius moters nužudymo dėl lyties reiškinių aspektus, jo teisinį reglamentavimą, iššūkius, problematiką Lietuvoje. **Temos originalumą ir naujumą** rodo tai, kad Lietuvoje šis kompleksinis, socialinis, kultūrinis reiškinyss kaip atskira problema yra beveik nematomas visuomenėje bei nenagrinėtas akademinėje aplinkoje (tai ypač pasireiškia lietuviškų mokslinių šaltinių trūkumu⁶), nors oficialios statistikos duomenys atspindi moterų nužudymų dinamikos tam tikras dažnumo tendencijas. Remiantis oficialios statisti-

¹ „*Legum omnes servi sumus, ut liberi esse possimus*“ [lot.] – „visi esame įstatymų vergai, kad galėtume būti laisvi“.

² Cicerono kalba „Už Kluencijų“, 146 skyrius.

³ Lietuvos Respublikos Konstitucijos 28 str. – Įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. *Valstybės žinios*, 1992, 33-1014.

⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. *Valstybės žinios*, 1992, 33-1014.

⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968. *Valstybės žinios*, 2000, 89-2741.

⁶ Vis dėlto verta atkreipti dėmesį, kad viena iš moters nužudymo formų – motinos nužudymas (angl. *matricide*) – buvo nagrinėtas I. Michailovič ir L. Šumskaitės straipsnyje „Violence of Adult Sons Against Mothers in the Context of Matricide“ (2024).

kos duomenimis, dauguma moterų nužudymų įvykdoma artimoje aplinkoje. Nors šie nužudymai, Jungtinių Tautų Narkotikų kontrolės ir nusikalstamumo prevencijos biuro (UNODC) duomenimis, *de facto* įvykdomi dėl moters socialinės lyties vaidmens visuomenėje, lyčių nelygybės ar stereotipų, taip pat diskriminacijos, tačiau dėl lyčiai neutralaus teisinio reguliavimo sunku *de jure* pripažinti, kad tai buvo moters nužudymas dėl lyties. Tokios aplinkybės kuria savotišką izoliaciją šiai ne tik opiai Lietuvos mastu, tačiau ir mažai nagrinėjamai temai – moters nužudymui – bei veiksmingų prevencinių priemonių taikymui, o tai lemia šio straipsnio **aktualumą**.

Šio darbo **tikslas** yra remiantis skirtingais moksliniais požiūriais išsiaiškinti moters nužudymo (angl. *femicide*) sampratą, ištirti šio reiškinio formas ir priežastingumą, taip pat paplitimą Lietuvoje bei baudžiamosios atsakomybės už moters nužudymą ypatumus.

Mokslinio straipsnio **tyrimo objektas** – moters nužudymo samprata, pasireiškimo formos ir priežastingumas, paplitimas, baudžiamąją atsakomybę už moters nužudymą nustatančios teisės normos.

Tiksliui įgyvendinti išsikeliami **uždaviniai**, įgyvendinami viso rašto darbo metu:

1. Pateikti moters nužudymo sampratą, remiantis tarptautiniais teisės aktais bei moksliniais šaltiniais.
2. Išanalizuoti moters nužudymo pasireiškimo formas, aptariant jų priežastingumą.
3. Ištirti moterų nužudymų paplitimą, remiantis oficialios moterų nužudymų Lietuvoje statistikos duomenimis bei pateikiant lyginamuoju aspektu Europos Sąjungos kontekste.
4. Aptarti baudžiamosios atsakomybės už moters nužudymą ypatumus, remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso normų analize.

Įgyvendinant iškeltus uždavinius yra taikomi įvairūs **tyrimo metodai**: lingvistinis (teksto analizės), sisteminis, oficialios statistikos duomenų analizės, lyginamasis, teismų sprendimų kokybinės turinio analizės. Lingvistinis metodas naudojamas siekiant atskleisti teisės normų ir kitų pasitelkiamų šaltinių turinį. Sisteminis metodas yra skirtas analizuoti kompleksinio reiškinio, t. y. smurto prieš moteris ir kraštutinės jo formos – nužudymo – kontekstui, priežastingumui tirti. Naudojant oficialios statistikos duomenų analizės metodą, tiriamas moters nužudymo Lietuvoje dažnumas, o lyginamuoju metodu gretinami Lietuvos ir kitų Europos Sąjungos valstybių statistikos duomenys. Pasitelkiant teismų sprendimų kokybinės turinio analizės metodą, nagrinėjamas moters nužudymo artimoje aplinkoje priežastingumas.

Reikšmingi mokslinio straipsnio **šaltiniai** yra Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, Lietuvos teismų praktika, Europos lyčių lygybės instituto (EIGE), Jungtinių Tautų Lyčių lygybės ir moterų įgalinimo padalinio (UN Women), Jungtinių Tautų Narkotikų ir nusikalstamumo biuro (UNODC) tyrimų duomenys. Darbe taip pat remiamasi naujausiomis mokslinėmis publikacijomis bei šaltiniais.

1. Moters nužudymo Lietuvoje charakteristika – sampratos ypatumai, atsakomybė ir paplitimas Lietuvoje Europos Sąjungos kontekste

Norėdami geriau suprasti ir įsigilinti į subtilius teisinius momentus, jų *apices iuris*⁷, turime būti bent minimaliai susipažinę su *femicide* reiškiniu konceptu – kas tai yra ir kokia viso to esmė, samprata, pasireiškimo formos pasaulio bei Lietuvos kontekste, paplitimo tendencijos, baudžiamosios atsakomybės reguliavimas. Tad apie tai kiek plačiau.

1.1. Moters nužudymo (*femicide*) samprata

Europos lyčių lygybės institutas (toliau – EIGE) *femicide* apibrėžia kaip moters nužudymą dėl lyties, t. y. moters nužudymas vien dėl to, kad ji yra moteris⁸. Moters nužudymo atsiradimo priežastims galime priskirti lyčių nelygybę, diskriminaciją, lyčių stereotipus, žalingas socialines normas. Dažnai tai pasireiškia kaip kraštutinė ilgalaikio sisteminio smurto lyties pagrindu forma⁹.

Panašiai kaip ir EIGE, Jungtinių Tautų Ekonominių ir socialinių reikalų tarybos Vienos deklaracija dėl moters nužudymo (angl. *femicide*) moters nužudymą apibrėžia kaip moterų ir merginų žudymą dėl lyties, kuris *inter alia* apima: (1) moterų nužudymą kaip jos intymaus partnerio smurto kraštutinę priemonę; (2) moterų kankinimą ir žudymą dėl turimo išankstinio nusistatymo prieš moteris; (3) moterų ir merginų žudymą „dėl garbės“; (4) specialius moterų ir merginų žudymus karinių konfliktų metu; (5) moterų žudymą susijusį su kraičiu; (6) moterų ir merginų žudymą dėl jų seksualinės orientacijos ar lytinės tapatybės; (7) čiabuvių ar vietinių moterų ar merginų žudymą dėl lyties; (8) moterų kūdikių ar vaisiaus žudymus dėl jų moteriškos lyties; (9) su lytinių organų žalojimu susijusias moterų mirtis; (10) kaltinimus raganavimu; (11) ir kitas moterų žudymo formas, susijusias su gaujomis, organizuotu nusikaltamumu, narkotikų prekeiviais, prekyba žmonėmis ir nelegaliu ginklų platinimu¹⁰.

EIGE, be kita ko, išskiria ir tokius moters nužudymo pasireiškimo kontekstus, kaip: politinis, socialinių normų ir kultūrinis, kriminalinis (baudžiamasis), seksualinis bei tarpasmeninis. Politinis kontekstas siejamas su valstybės valdžios ar jos opozicijos palaikomu smurtu prieš moteris ar jų žudymu (tiesioginiu ar netiesiogiu-

⁷ *Apices iuris* [lot.] – teisinės subtilybės.

⁸ Europos lyčių lygybės institutas (2021). *Femicide: a classification system*, Europos Sąjungos leidinių biuras, p. 8 [interaktyvus]. <https://data.europa.eu/doi/10.2839/442661>.

⁹ Europos lyčių lygybės institutas (2023). *Improving Legal Responses to Counter Femicide in the European Union: Perspectives from Victims and Professionals*, p. 12 [interaktyvus]. <https://doi.10.2839/748307>.

¹⁰ Vienna Declaration on Femicide, United Nations Economic and Social Council (2012). E/CN.15/2013/NGO/1.

niu), nenorint įgalinti moteris veikti, taip prieštaraujant visuomenėje įsitvirtinusioms normoms ar įsitikinimams. Socialinių normų ir kultūrinis kontekstas turi labai stiprią sąsają su politiniu kontekstu, kadangi nužudymai yra siejami su visuomenėje vyraujančiais stereotipais, lyčių vaidmenimis, moterų diskriminacija, siekiant neleisti moterims naudotis jų politinėmis teisėmis. Baudžiamasis kontekstas – tai moterų nužudymas, įvykdomas kartu su kitais veiksmais organizuoto nusikalstamumo metu (pvz., prekyba žmonėmis, seksualinis išnaudojimas ir pan.). Seksualinis kontekstas apima nužudymus, susijusius su seksualiniu smurtu (išprievartavimu, išžaginimu ir pan.), išskyrus atvejus, įvykdytus aukos intymaus partnerio. Galiausiai tarpasmeninis kontekstas apibrėžiamas kaip nužudymas dėl „galios“ skirtumo tarp nuketėjusiosios ir kaltininko, įvykdytas šeimos nario, intymaus partnerio ar kito asmens¹¹.

Taigi moters nužudymas yra kraštutinė sisteminio smurto lyties pagrindu išraiškos forma, kylanti iš įsišaknijusios moterų diskriminacijos, vyraujančių stereotipų ir atspindinti politinį bei kitą sociokultūrinį kontekstą visuomenėje.

1.2. *Femi(ni)cide* reiškinių skirtingumas

Kiekviena vartojama sąvoka natūraliai reikalauja preciziškumo ir tinkamo jos taikymo. Nors iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, jog *femicide* ir *feminicide* skamba panašiai, tačiau reikia neapsigauti bei suprasti, jog šios sąvokos nėra sinonimai.

Pirmiausia pradėkime nuo *femicide*, kuris apibrėžiamas kaip moterų nužudymas lyties pagrindu. Tai apima platesnį moterų nužudymų spektrą – įvykdytus nužudymus artimoje aplinkoje (šeimos narių, intymų partnerių) bei ne artimoje aplinkoje¹².

Tuo tarpu *feminicide* tampa kiek labiau šį reiškinį sukonkretinanti sąvoka, apibrėžianti moterų nužudymus kaip politinio smurto ar socialinės kontrolės rezultatą. Tai moters diskriminacijos viešojoje erdvėje rezultatas – valstybiniu mastu, politiniame gyvenime ar ginkluotos grupuotės kontekste bei valstybės ir jos institucijų neveiklumas¹³.

Tad apibendrinant, *femicide* sąvoka yra platesnė. Visi *feminicide* yra *femicide*, tačiau ne visi *femicide* atvejai yra *feminicide*. Verta paminėti, kad *feminicide* sąvoką dažniau aptiksime feministinėje literatūroje bei žmogaus teisių aktyvistų pranešimuose, kadangi *feminicide* apima ne tik moterų nužudymus dėl lyties, tačiau ir valstybinių institucijų sisteminį neveiklumą ir net savotišką smurto prieš moteris toleravimą,

¹¹ Europos lyčių lygybės institutas (2021). *Femicide: a classification system*, Europos Sąjungos leidinių biuras, p. 10 [interaktyvus]. <https://data.europa.eu/doi/10.2839/442661>.

¹² MONARREZ, Julia. *Feminicide: Impunity for the perpetrators and injustice for the victims*. In: CARRINGTON, Kerry; HOGG, Russell; SCOTT, John; SOZZO, Maximo (eds.) (2018). *The Palgrave Handbook of Criminology and the Global South*, p. 918.

¹³ MONARREZ, Julia. *Feminicide: Impunity for the perpetrators and injustice for the victims*. In: CARRINGTON, Kerry; HOGG, Russell; SCOTT, John; SOZZO, Maximo (eds.) (2018). *The Palgrave Handbook of Criminology and the Global South*, p. 920.

nepakankamą baudžiamumą šioje srityje. Minimi atvejai labiau referuojami Lotynų Amerikos šalims, kuriose moters nužudymas labai paplitęs¹⁴.

1.3. Baudžiamosios atsakomybės už moters nužudymą teisinio reglamentavimo ypatumai

Minėta, kad Lietuvos Respublikos BK nėra vartojamos moters nužudymo ar *femicidio* sąvokos, o baudžiamoji atsakomybė už moters nužudymą tiesiogiai nėra numatyta. Kvalifikuojant moters nužudymą, taikomos teisės normos, numatytos BK 129 ir 130 straipsniuose. Visos šios teisės normos yra lyčiai neutralios, t. y. taikomos tiek moterų, tiek vyrų nužudymo atveju (išskyrus BK 129 straipsnio 2 dalies 4 punktą, kuriame numatytas nėsčios moters nužudymas). Kita vertus, pastebėtina, kad BK 129 straipsnio 2 dalies 13 punkte kaip nužudymo motyvas ir kvalifikuojantis požymis yra pripažįstama neapykanta dėl lyties – galima teigti, kad šis punktas apima, be kita ko, moters nužudymą, traktuojant jį kaip nužudymą lyties pagrindu.

Baudžiamoji atsakomybė už moters nužudymą, įvykdytą artimoje aplinkoje¹⁵, taip pat nėra nustatyta atskira BK teisės norma. Vis dėlto BK 129 straipsnio 2 dalies 3 punkte kaip nužudymą kvalifikuojantis požymis yra numatytas artimojo giminaičio ar šeimos nario nužudymas. Remiantis BK komentaru, artimojo giminaičio ar šeimos nario nužudymas inkriminuojamas tais atvejais, kai nukentėjusiuoju buvo kaltininko artimas giminaitis arba šeimos narys¹⁶, taigi būtina nustatyti nukentėjusiojo ryšį su kaltinamuoju. Siekiant išsiaiškinti, ar moteris gali būti laikoma artimuoju giminaičiu ir šeimos nariu BK 129 straipsnio 2 dalies 3 punkto prasme, toliau bus nagrinėjami artimųjų giminaičių ir šeimos nario sąvokų apibrėžimai.

Artimųjų giminaičių sąvoka rodo nukentėjusiojo ir kaltininko sąsają giminystės ryšiais. Pagal BK 248 straipsnio 1 dalį, artimieji giminaičiai yra tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys, seneliai ir vaikaičiai¹⁷. Atkreiptinas dėmesys, kad artimųjų giminaičių sąvoka aiškinama skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai

¹⁴ MONARREZ, Julia. *Feminicide: Impunity for the perpetrators and injustice for the victims*. In: CARRINGTON, Kerry; HOGG, Russell; SCOTT, John; SOZZO, Maximo (eds.) (2018). *The Palgrave Handbook of Criminology and the Global South*, p. 927.

¹⁵ Nors BK ši sąvoka nėra tiesiogiai įtvirtinta, tačiau ji gali būti išvedama iš artimųjų giminaičių bei šeimos nario sąvokų. O plačiausias artimos aplinkos apibrėžimas pateikiamas Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme: „Artima aplinka – aplinka, kurią sudaro asmenys, siejami arba praeityje sieti santuokiniais, partnerystės, svainystės, giminystės ar kitais artimais ryšiais, taip pat asmenys, kartu gyvenantys ir tvarkantys bendrą ūkį“ (Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas, 2011).

¹⁶ ŠVEDAS, Gintaras (red.) (2009). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras: specialioji dalis (99-212 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, p. 115.

¹⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968. *Valstybės žinios*, 2000, 89-2741.

teisingumui“, t. y. kitame nei įtvirtintas aptariamas 129 straipsnis. Tačiau BK komentare pažymima, kad 248 straipsnio 1 dalyje pateiktas artimųjų giminaičių sąvokos aiškinimas svarbus taikant ir kitų BK straipsnių nuostatas¹⁸. Tad moteris, esanti nužudymą įvykdžiusio asmens motina, dukra, sesuo, senelė ar vaikaitė, gali būti laikoma artimuoju giminaičiu.

Šeimos nario sąvoka yra platesnė. Jos apibrėžimas yra pateiktas BK 141 straipsnio 2 dalyje: šeimos nariai yra kartu su nusikalstamą veiką padariusiu asmeniu gyvenantys tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai arba partneriai, taip pat nusikalstamą veiką padariusio asmens sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo nusikalstamą veiką padaręs asmuo bendrai gyvena neįregistravęs santuokos (partnerystės), sutuoktinio arba partnerio tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai arba partneriai¹⁹. Taigi esminis šeimos nario požymis yra gyvenimas kartu, o šeimos nariu gali būti, be kita ko, ir kaltininko motina, dukra, sesuo, sutuoktinė ar partnerė. Todėl darytina išvada, kad artimojo giminaičio ar šeimos nario nužudymo auka gali būti ir moteris.

Apibendrinant baudžiamąją atsakomybę už moters nužudymą nustatančių teisės normų analizę, galima teigti, kad BK nėra specialiųjų teisės normų, numatančių atsakomybę už moters nužudymą, tačiau ši veika gali būti kvalifikuojama pagal bendrąsias teisės normas.

1.4. Moterų nužudymų tendencijos Lietuvoje Europos Sąjungos kontekste

Siekiant atskleisti moters nužudymo problemos svarbą Lietuvos kontekste, verta nustatyti moterų nužudymų Lietuvoje mastą²⁰. Tam buvo pasitelkta oficialios statistikos duomenų analizė, kurią atliekant remtasi Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, Oficialiosios statistikos portalo, administruojamo Valstybės duomenų agentūros, ir Europos Sąjungos statistikos tarnybos (toliau – EUROSTAT) duomenimis.

Penkerių metų laikotarpio (2019-2023 m.) duomenų (1 lentelė) analizė rodo, kad Lietuvoje nužudytų moterų skaičius yra gerokai mažesnis negu nužudytų vyrų skaičius. Pavyzdžiui, 2023 m. iš 75 nužudymų aukų kiek daugiau nei trečdalis buvo moterys. Lyginant nužudytų vyrų ir moterų skaičius, taip pat pastebima, kad moterų nužudyta dvigubai (2019-2020 m. – beveik trigubai) mažiau nei vyrų. Vis dėlto at-

¹⁸ ŠVEDAS, Gintaras (red.) (2010). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras: specialioji dalis (213-330 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, p. 223.

¹⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968. *Valstybės žinios*, 2000, 89-2741.

²⁰ Šiame straipsnyje nėra analizuojami neatsargaus gyvybės atėmimo (BK 132 straipsnis) oficialios statistikos duomenys.

kreiptinas dėmesys, kad minėtu laikotarpiu vyrų kaip nužudymų aukų skaičius mažėjo (2019 m. – 72, 2023 m. – 48), tačiau nužudytų moterų skaičius, nors ir netolygiai, padidėjo (2019 m. – 22, 2023 m. – 27).

Akivaizdus skirtumas tarp moterų ir vyrų kaip nužudymų aukų skaičiaus yra pastebimas analizuojant būtent **artimoje aplinkoje nužudytų asmenų** statistikos duomenis (1 lentelė). Kaip minėta, vyrų nužudoma daugiau nei moterų, tačiau artimoje aplinkoje 2021–2023 m. nužudytų moterų skaičius buvo apytiksliai du kartus didesnis nei vyrų (pavyzdžiui, 2023 m. artimoje aplinkoje nužudyta 11 vyrų ir 18 moterų). Be to, artimoje aplinkoje nužudytų moterų skaičius beveik kasmet sudarė daugiau nei pusę (2021 m. – beveik tris ketvirtadalius) visų Lietuvoje nužudytų moterų skaičiaus. Pastebėtina tendencija, kad moterų, nužudytų artimoje aplinkoje, skaičiaus procentinė dalis tarp visų Lietuvoje nužudytų moterų skaičiaus vis didėja, t. y. artimoje aplinkoje moterų nužudoma vis daugiau (2019 m. – 50,0 proc., 2023 m. – 66,7 proc.).

1 lentelė. Nužudyti asmenys Lietuvoje (2019–2023 m.)

Metai	Vyrų ir moterų			Vyrų			Moterų		
	Iš viso nužudytų asmenų (BK 129 str.)	Iš jų artimoje aplinkoje	Nužudytų artimoje aplinkoje vyrų ir moterų dalis palyginus su visais nužudytais vyrų ir moterimis, proc.	Iš viso nužudytų asmenų (BK 129 str.)	Iš jų artimoje aplinkoje	Vyrų, nužudytų artimoje aplinkoje, dalis palyginus su visais nužudytais vyrais, proc.	Iš viso nužudytų asmenų (BK 129 str.)	Iš jų artimoje aplinkoje	Moterų, nužudytų artimoje aplinkoje, dalis palyginus su visomis nužudytomis moterimis, proc.
2019	94	22 ²¹	23,4	72	10	13,9	22	11	50,0
2020	102	29	28,4	73	15	20,5	29	14	48,3
2021	72	22	30,6	50	6	12,0	22	16	72,7
2022	67	25	37,3	38	8	21,1	29	17	58,6
2023	75	29	38,7	48	11	22,9	27	18	66,7

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos ir Oficialiosios statistikos portalą, administruojamo Valstybės duomenų agentūros, duomenimis.

²¹ 2019 m. artimoje aplinkoje nužudytų vyrų ir moterų skaičius nesutampa su 2019 m. artimoje aplinkoje nužudytų vyrų ir 2019 m. artimoje aplinkoje nužudytų moterų skaičių suma, nes vieno nukentėjusiojo lytis nežinoma.

Detaliau analizuojant statistikos duomenis apie artimoje aplinkoje nužudytus asmenis (2 lentelė), išskiriamos **dvi nužudytų asmenų kategorijos pagal kaltininko santykį su nukentėjusiuoju**: 1) intymaus partnerio ir 2) šeimos narių bei kitų artimos aplinkos asmenų nužudyti asmenys. Oficialios statistikos duomenys rodo, kad nužudymų, įvykdytų intymaus partnerio, aukomis dažniau tampa moterys (pavyzdžiui, 2023 m. intymūs partneriai nužudė 11 kartų daugiau moterų negu vyrų). Be to, 2019–2023 m. intymaus partnerio nužudytos moterys sudarė daugiau nei pusę visų artimoje aplinkoje nužudytų moterų skaičiaus (iš 76 minėtu laikotarpiu artimoje aplinkoje nužudytų moterų 45 buvo nužudytos intymaus partnerio).

Vis dėlto šeimos narių ir kitų artimos aplinkos asmenų nužudytų asmenų atžvilgiu nepastebima tendencija, kad moterų kaip nukentėjusiųjų yra daugiau nei vyrų. Tačiau, atskirai nagrinėjant vaikų ar įvairių nužudytų asmenų skaičių (2 lentelė), situacija skiriasi – moterų nužudoma daugiau (pavyzdžiui, 2022 m. nužudytų moterų skaičius yra tris kartus didesnis nei vyrų). Taigi galima teigti, kad motinos nužudymas (angl. *matricide*) įvykdomas dažniau nei, pavyzdžiui, tėvo ar vaiko nužudymas.

2 lentelė. Artimoje aplinkoje²² nužudyti asmenys Lietuvoje (2019–2023 m.)

Metai	Intymaus partnerio ²³ nužudyti asmenys		Šeimos narių ir kitų artimos aplinkos asmenų nužudyti asmenys							
			Iš viso		Iš jų – tėvų ar tėvių		Vaikų ar įvairių		Kitų artimos aplinkos asmenų	
	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
2019	5	9	4	2	2	1	2	1	-	1
2020	8	6	7	8	1	1	3	6	3	1
2021	1	11	5	5	2	-	1	5	2	-
2022	1	8	7	9	2	1	2	6	3	2
2023	1	11	10	7	3	2	4	3	3	2

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos ir Oficialiosios statistikos portalo, administruojamo Valstybės duomenų agentūros, duomenimis.

²² Oficialiosios statistikos portale, administruojamame Valstybės duomenų agentūros, vartojamos sąvokos „artima aplinka“ reikšmė sutampa su Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme pateikiama samprata.

²³ Intymus partneris – sutuoktinis (-ė), buvęs sutuoktinis (-ė), partneris (sugyventinis (-ė)), buvęs partneris (sugyventinis (-ė)). Sąvokos apibrėžimą pateikia Oficialiosios statistikos portalas, administruojamas Valstybės duomenų agentūros.

Šiame darbe moters nužudymo reiškinio Lietuvoje dažnumas buvo vertinamas ne tik nagrinėjant Lietuvos statistiką, bet ir **lyginant ją su kitų Europos Sąjungos valstybių duomenimis**. Palyginus per penkerius metus (2018-2022 m.)²⁴ Lietuvoje nužudytų asmenų skaičių, tenkantį 100 000 gyventojų, su analogišku skaičiumi Europos Sąjungoje (3 lentelė), galima teigti, kad Lietuva bendrą Europos Sąjungos valstybių vidurkį viršija ir moterų, ir vyrų, ir visų nužudytų asmenų skaičiaus atžvilgiu. Vis dėlto nužudytų moterų skaičiaus atžvilgiu atotrūkis tarp Lietuvos ir Europos Sąjungos vidurkių didėja (2018 m. šis skirtumas buvo 0,46, o 2023 m. – 1,26, t. y. beveik tris kartus didesnis).

Žvelgiant į artimoje aplinkoje nužudytų moterų skaičių, tenkantį 100 000 gyventojų (4 lentelė), situacija panaši – artimoje aplinkoje nužudytų moterų skaičius 2019-2022 m. buvo daugiau nei dvigubai didesnis už Europos Sąjungos vidurkį. Be to, vis labiau ryškėjo skirtumas tarp Lietuvoje ir bendrai visose Europos Sąjungos valstybėse artimoje aplinkoje nužudytų moterų skaičiaus 2018-2022 m. (2018 m. skaičius buvo vienodas, tačiau 2022 m. Lietuvoje nužudytų moterų skaičius jau beveik tris kartus didesnis už Europos Sąjungos vidurkį). Remiantis EUROSTAT duomenimis, Lietuva 2018 m. pagal nužudytų moterų skaičių, tenkantį 100 000 gyventojų, užėmė ketvirtą vietą tarp kitų Europos Sąjungos valstybių, 2019-2021 m. – trečią, o 2022 m. pakilo į antrą. Pagal artimoje aplinkoje nužudytų moterų skaičių, tenkantį 100 000 gyventojų, Lietuva, 2018 m. buvusi septinta, 2019-2022 m. pakilo į antrą vietą. Be to, 2008-2011 m. ir 2013-2015 m. Lietuva pagal šį kriterijų buvo pirmoji tarp Europos Sąjungos valstybių (tiesa, tais metais duomenis pateikė mažiau valstybių negu per paskutinius keletą metų, taigi ši statistika gali būti ne visiškai tiksli).

3 lentelė. Nužudytų asmenų skaičius, tenkantis 100 000 gyventojų, Lietuvoje Europos Sąjungos kontekste (2018-2022 m.)

Metai	Vyrų ir moterų		Vyrų		Moterų	
	ES	Lietuva	ES	Lietuva	ES	Lietuva
2018	0,90	3,28	1,15	5,78	0,66	1,12
2019	0,85	3,36	1,12	5,56	0,61	1,47
2020	0,85	3,61	1,11	5,52	0,63	1,95
2021	0,82	2,58	1,07	3,81	0,59	1,48
2022	0,90	2,39	1,13	2,91	0,67	1,93

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis Europos Sąjungos statistikos tarnybos (EUROSTAT) duomenimis.

²⁴ EUROSTAT duomenų bazėje naujesnių nei 2022 m. duomenų rasti nepavyko (žiūrėta 2025 m. sausio 26 d.).

4 lentelė. Artimoje aplinkoje nužudytų asmenų skaičiaus, tenkančio 100 000 gyventojų, Lietuvoje ir Europos Sąjungoje palyginimas (2018–2022 m.)

Metai	Vyrų ir moterų		Vyrų		Moterų	
	ES	Lietuva	ES	Lietuva	ES	Lietuva
2018	0,31	0,46	0,23	0,54	0,40	0,40
2019	0,31	0,75	0,22	0,77	0,39	0,73
2020	0,33	1,00	0,22	1,15	0,42	0,87
2021	0,29	0,82	0,19	0,53	0,39	1,08
2022	0,32	0,93	0,19	0,61	0,43	1,20

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis Europos Sąjungos statistikos tarnybos (EUROSTAT) duomenimis.

Vis dėlto analizuojant kitų valstybių duomenis reikėtų atkreipti dėmesį, jog, kaip pabrėžia EIGE, valstybėse nėra vienodai suprantamos moters nužudymo apibrėžties. Tai neleidžia visiškai tiksliai įvertinti moterų žudymo masto²⁵.

Taigi, išanalizavus oficialios statistikos duomenis apie visus Lietuvoje nužudytus asmenis (neiškiriant artimoje aplinkoje nužudytų asmenų), moterų nužudymų sistemiškumas nepastebėtas, tačiau moters nužudymo reiškinys akivaizdus artimoje aplinkoje nužudytų asmenų atžvilgiu. Artimoje aplinkoje nužudoma santykinai daugiau moterų negu vyrų, o moters nužudymą itin dažnai įvykdo intymūs partneriai. Remiantis lyginamąja statistikos duomenų analize, galima teigti, kad Lietuvoje nužudytų moterų skaičius yra didesnis nei daugumoje Europos Sąjungos valstybių.

2. Moters nužudymo pasireiškimo formos

EIGE pateikia 12 galimų moters nužudymo (angl. *femicide*) pasireiškimo formų klasifikaciją. Iš šių formų trys išskiriamos kaip pagrindinės kategorijos: 1) tyčinis moters nužudymas (angl. *intentional killing of women*), įvykdytas jos šeimos narių ir (arba) intymaus partnerio²⁶; 2) kiti tyčiniai moterų nužudymai (angl. *other types of intentional killings*); ir 3) neatsargus moters gyvybės atėmimas kaip kito nusikaltimo prieš moterį padarinys (angl. *unintentional killings of women*). Kiekviena aukščiau minėta kategorija skaidoma į smulkesnes subkategorijas.

Tyčinis moters nužudymas, įvykdytas šeimos narių ir (arba) jos intymaus partnerio, skirstomas į: 1) tyčinį moters nužudymą, įvykdytą jos intymaus partnerio,

²⁵ Europos lyčių lygybės institutas (2022). *Moterų žudymo lygio nustatymas Lietuvoje*. Europos Sąjungos leidinių biuras, p. 1 [interaktyvus]. <https://data.europa.eu/doi/10.2839/543641>.

²⁶ EIGE intymų partnerį apibrėžia kaip buvusį ar esamą sutuoktinį ar partnerį (sugyventinį), gyvenantį ar gyvenusį (nebūtinai) tuose pačiuose namuose kaip ir nukentėjusioji (Femicide: a classification system, 2021, p. 15).

gyvenančio tame pačiame namų ūkyje arba nebūtinai; 2) šeimos narių tyčinį moters nužudymą „dėl garbės“ arba susijusį su kraičiu²⁷; ir 3) kitus tyčinius moters nužudymus, įvykdytus jos šeimos narių²⁸.

Kitų tyčinių moterų nužudymų subkategorijos yra šios: 1) ne šeimos narių įvykdytas moters nužudymas, patiriant seksualinę prievartą; 2) su seksualiniu išnaudojimu susiję nužudymai, išskyrus prekybos žmonėmis atvejus; 3) moterų nužudymai prekybos žmonėmis metu; 4) moterų žudymai, vykstant tęsiniam smurtui ir diskriminacijai visuomenėje (įskaitant valdžios pareigūnų vykdomus nužudymus, moterų aktyvisčių bei dėl neapykantos moterims vykdomus nužudymus); 5) vyresnių nei 65 metų amžiaus moterų nužudymai, kurie yra įvykdomi ne šeimos narių; 6) ir kiti tyčinio moterų nužudymo atvejai, kurie nebuvo paminėti aukščiau.

Neatsargus moters gyvybės atėmimas kaip kito nusikaltimo prieš moterį padaryns (angl. *unintentional killings of women*) apima 1) moters nužudymus, kaip intymaus partnerio sisteminio smurto padarinius; 2) su moteriškų lytinių organų žalojimu susijusias mirtis; ir 3) kitus atvejus, kurie nebuvo išvardinti aukščiau.

Apibendrinus EIGE moterų nužudymų pasireiškimo formas klasifikuoja pagal nužudymo motyvus bei kontekstą. Tai padeda tiksliau identifikuoti veiksnius, kurie lemia moterų nužudymus²⁹.

2.1. Moters nužudymas kaip smurto artimoje aplinkoje forma

Moterų nužudymai, įvykdyti artimoje aplinkoje, dažniausiai nėra atsitiktiniai. Tai – viena iš smurto artimoje aplinkoje pasekmių³⁰. Smurtas artimoje aplinkoje gali būti nuolatinis, sisteminis, ilgalaikis – šeimoje išgyvenamas tarpasmeninio pobūdžio konfliktas dažniausiai trunka metų metus, jis yra lėtinis³¹. Todėl galima teigti, kad

²⁷ Moters nužudymas dėl garbės įvykdomas siekiant išlaikyti gerą šeimos reputaciją ir remiantis religiniais įsitikinimais, kai žinoma, jog moteris nesilaiko tam tikrų normų (Femicide: a classification system, 2021, p. 19). Nužudymas dėl kraičio, pagal Jungtinių Tautų Narkotikų ir nusikalstamumo biuro (UNODC) apibrėžimą, yra neteisėtas moters nužudymas, susijęs su kraičio davimu ar gavimu bet kuriuo metu prieš santuoką, jos metu ar ją nutraukus (Femicide: a classification system, 2021, p. 22). Pastebėtina, kad, remiantis Pasaulio sveikatos organizacijos duomenimis, šeimos garbės pagrindu moters nužudomos daugiausia Artimuosiuose Rytuose ir Pietų Azijoje, o dėl kraičio – Indijos subkontinente (Understanding and addressing violence..., 2012, p. 2-3). Taigi Lietuvai šios dvi moters nužudymo formos nėra būdingos.

²⁸ Europos lyčių lygybės institutas (2021). *Femicide: a classification system*, Europos Sąjungos leidinių biuras, p. 49 [interaktyvus]. <https://data.europa.eu/doi/10.2839/442661>.

²⁹ Europos lyčių lygybės institutas (2021). *Femicide: a classification system*, Europos Sąjungos leidinių biuras, p. 48 [interaktyvus]. <https://data.europa.eu/doi/10.2839/442661>.

³⁰ JAKŠTIENĖ, Ramunė (2019). *Smurtas artimoje aplinkoje prieš moteris: baudžiamoji teisinė apsauga*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Mykolo Romerio universitetas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 60.

³¹ BABACHINAITĖ, Genovaitė. Socialinių veiksmų, skatinančių smurtinį elgesį, analizė. Iš: KURAPKA, Vidmantas Egidijus ir JUSTICKIS, Viktoras (red.) (2010). *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, p. 215.

moters nužudymas – sudėtinis reiškiny, o prielaidas jam įvykti sudaro daug skirtingų veiksmų.

Siekiant nustatyti moters nužudymo kaip smurto artimoje aplinkoje formos priežastis ir turint omenyje, kad moters nužudymas dažnai yra pasikartojančio smurto lyties pagrindu kulminacija³², reikėtų atkreipti dėmesį į patį smurtą skatinančius veiksmus. Galima glaustai aptarti ekologinį modelį, naudojamą nagrinėti bet kuriai smurto formai³³. Jį 1975 metais sukūrė amerikiečių psichologas Urie Bronfenbrenner'is, siekdamas iliustruoti vaiko vystymąsi. Tačiau ilgainiui ekologinis modelis buvo pritaikytas tiriant įvairias sudėtines problemas³⁴. Šį modelį naudoja ir Jungtinių Tautų Lyčių lygybės ir moterų įgalinimo padalinys (UN Women), aiškindamas smurto prieš moteris priežastis. Teigiama, kad prielaidas smurtui atsirasti sudaro keturių lygmenų veiksniai: 1) individualaus, 2) šeimos ir santykių, 3) bendruomenės ir 4) visuomenės³⁵.

Kiekvieną iš šių lygmenų sudaro tam tikros aplinkybės. Individualiam lygmeniui priskiriamas žemas išsilavinimo lygis, nedarbas, piktnaudžiavimas alkoholiu ar narkotikais. Šeimos ir santykių lygmens veiksniai yra, pavyzdžiui, ankstesnis intymaus partnerio smurtas, nepasitenkinimas santuoka. Bendruomenės lygmuo apima tradicinių lyčių vaidmenų laikymąsi, skurdą, nepakankamas pastangas vykdant smurto prevenciją. Visuomenės lygmenį sudaro lyties socialiniu aspektu (angl. *gender*) normos, skatinančios nelygybę, taip pat paties smurto reiškinį palaikančios socialinės normos, diskriminuojantys įstatymai, žemas moterų išsilavinimo lygis^{36 37}. Pažymėtina, kad pateikiamas veiksmų sąrašas nėra baigtinis.

Kaip pamatinę priežastį, skatinančią smurtą prieš moteris (taigi ir moters nužudymą kaip jo kraštutinę formą), JT Lyčių lygybės ir moterų įgalinimo padalinys įvardija lyčių nelygybę³⁸. Ji gali pasireikšti ne tik per nelygią moterų ir vyrų padėtį nustatan-

³² United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (UN Women) (2024). *Femicides in 2023: Global Estimates of Intimate Partner/Family Member Femicides*, p. 22 [online]. https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/briefs/Femicide_Brief_2024.pdf

³³ World Health Organization & Pan American Health Organization (2012). *Understanding and addressing violence against women: femicide*. Geneva, World Health Organization, p. 4 [online]. <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-RHR-12.38>.

³⁴ UN Women (2015). *A Framework to Underpin Action to Prevent Violence Against Women*, p. 22 [online]. <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2015/11/prevention-framework>.

³⁵ UN Women (2015). *A Framework to Underpin Action to Prevent Violence Against Women*, p. 22-23 [online]. <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2015/11/prevention-framework>.

³⁶ UN Women (2015). *A Framework to Underpin Action to Prevent Violence Against Women*, p. 26-27 [online]. <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2015/11/prevention-framework>.

³⁷ World Health Organization & Pan American Health Organization (2012). *Understanding and addressing violence against women: femicide*. Geneva, World Health Organization, p. 4 [online]. <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-RHR-12.38>.

³⁸ UN Women (2015). *A Framework to Underpin Action to Prevent Violence Against Women*, p. 24 [online]. <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2015/11/prevention-framework>.

čius teisės aktus, bet ir per įsišaknijusias, sunkiau negu įstatymai keičiamas visuomenės nuostatas, įtvirtinančias šabloniškus elgesio modelius. Lyčių stereotipai yra ne tik vieni iš diskriminacijos šaltinių, bet ir sustiprina bei pagilina daugelį diskriminacijos formų, o pavojingiausia stereotipo, kad moterys yra fiziškai silpnos ir psichiškai paklusnios, pasekmė yra smurtas prieš moteris³⁹.

Nagrinėjant diskriminaciją dėl lyties moters nužudymo kontekste, svarbu aptarti ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) praktiką. 2009 m. birželio 9 d. sprendime *Opuz prieš Turkiją* (33401/02) šalies valdžios reakcijos į smurtą šeimoje nebuvimas (žmona ir jos motina daugelį metų ne kartą skundėsi esančios jų atžvilgiu smurtaujančio vyro aukomis, kol galiausiai vyras nužudė uošvę) pripažintas diskriminacija dėl lyties. Be to, EŽTT, pirmą kartą nagrinėjęs su lyties socialiniu kultūriniu kontekstu susijusio smurto (angl. *gender-based violence*) problemą, pripažino, kad prievarta šeimoje ir bendrai prieš moteris yra jų diskriminacijos išraiška, o neutrali teisės pozicija arba tylėjimas reiškia esant netiesioginę diskriminaciją lyties pagrindu⁴⁰. Po šio sprendimo EŽTT ne viename savo sprendime smurtą artimoje aplinkoje nagrinėjo būtent per diskriminacijos lyties pagrindu prizmę⁴¹. Taigi šiame sprendime ne tik atspindi situacija, kai sisteminis smurtas artimoje aplinkoje galiausiai gali privesti prie moters nužudymo, bet ir pažymima, kad smurtas šeimoje yra diskriminacijos dėl lyties forma.

Viena iš smurto artimoje aplinkoje kraštutinių išraiškos formų yra motinos nužudymas (angl. *matricide*). Tai viena iš tyčinių tėvų nužudymo (angl. *parricide*) rūšių⁴². Pastebima tendencija, kad sūnūs, turintys ūmių psichinių sutrikimų (paranoidinę šizofreniją), piktnaudžiaujantys alkoholiu ar kitokiomis psichoaktyviosiomis medžiagomis, yra labiau linkę atlikti šį nusikaltimą prieš savo motinas nei dukros apskritai⁴³. Pastebėtina, kad kaip vienas iš svarbesnių faktorių, atvedęs sūnų prie motinos nužudymo, yra jo ir aukos tarpasmeniniai santykiai. Šie pasireiškia labai stipria motinos kontrole, neišspręstais tarpusavio konfliktais, stipriu sūnaus priklausomy-

³⁹ MICHAILOVIČ, Ilona (2017). Smurtas prieš moteris kaip diskriminacijos dėl lyties forma ir lyčių stereotipų pasekmė. *Informacijos mokslai*, 80, 50.

⁴⁰ MICHAILOVIČ, Ilona (2014). Kai kurie smurto artimoje aplinkoje aspektai socialinės kultūrinės lyties požiūriu. *Kriminologijos studijos*, 2, 164–165.

⁴¹ SĘKOWSKA-KOZŁOWSKA, Katarzyna (2024). Proving domestic violence as gender structural discrimination before the European Court of Human Rights. *International Journal for the Semiotics of Law*, 37, p. 1725 [online]. <https://doi.org/10.1007/s11196-024-10148-w>.

⁴² FEGADEL, Averi R. and HEIDE, Kathleen (2018). NIBRS and SHR: A Comparison of Two National Homicide Databases with Respect to Parricide. *Victims & Offenders*, 13(2), 235–256 [online]. <https://doi.org/10.1080/15564886.2016.1246392> cituota MICHAILOVIČ, Ilona ir ŠUMSKAITĖ, Lina (2024). Violence of Adult Sons Against Mothers in the Context of Matricide. *Filosofija. Sociologija*, 35, 25.

⁴³ FEGADEL, Averi R. and HEIDE, Kathleen (2018). NIBRS and SHR: A Comparison of Two National Homicide Databases with Respect to Parricide. *Victims & Offenders*, 13(2), 235–256 [online]. <https://doi.org/10.1080/15564886.2016.1246392> cituota MICHAILOVIČ, Ilona ir ŠUMSKAITĖ, Lina (2024). Violence of Adult Sons Against Mothers in the Context of Matricide. *Filosofija. Sociologija*, 35, 26.

bės jausmu, kadangi labai dažnai sūnūs, nepriklausomai nuo amžiaus, dar vis gyvena tėvų namuose, kuriuose beveik visais atvejais būna įvykdomas nusikaltimas⁴⁴.

Apbendrinant galima teigti, kad moters nužudymo, kaip smurto artimoje aplinkoje pasekmės, priežastimis gali būti daug skirtingų veiksnių, iš kurių kaip pamatinė priežastis yra išskiriama lyčių nelygybė.

3. Lietuvos teismų praktikos analizė moters nužudymo artimoje aplinkoje kontekste

Siekiant ištirti moters nužudymo artimoje aplinkoje priežastingumą, pasitelkta Lietuvos teismų praktikos analizė, atskirai analizuojant intymios partnerės ir motinos nužudymams prielaidas sudarančius veiksnys. Be to, atliekant Lietuvos teismų praktikos analizę, buvo pastebėta glaudi sąsaja tarp tyrimo rezultatų ir kriminologės, Glosteršyro universiteto (*University of Gloucestershire*) profesorės dr. Jane Monckton Smith aprašytos moters nužudymo teorijos. Profesorė, išanalizavusi kelis šimtus baudžiamųjų bylų, pastebėjo tendencingą struktūrą – aštuonis žingsnius, kurie identifikuoja galimą grėsmę moters gyvybei. Verta paminėti, jog nors intymaus partnerio įvykdyto moters nužudymo priežastimi dažniausiai pripažįstamas konfliktas šeimoje, tačiau ši „aštuonių žingsnių teorija“ pabrėžia, kad ne auka, o būtent jos intymus partneris yra nužudymą lemiantis veiksnys. Tai parodo moters nužudymo problemos teisinį psichologinį tarpdiscipliniškumą.

Intymaus partnerio įvykdytų moters nužudymų priežastingumo aspektu išnagrinėta 14 skirtingo laikotarpio (2013-2024 m.) Lietuvos teismų (5 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT), 3 Lietuvos apeliacinio teismo, 3 Kauno apygardos teismo, 1 Klaipėdos apygardos teismo, 1 Šiaulių apygardos teismo ir 1 Panevėžio apygardos teismo) sprendimų baudžiamosiose bylose, kuriose spręsta asmens, nužudžiusio savo intymią partnerę, baudžiamoji atsakomybė. Verta pažymėti, kad teismų sprendimuose intymaus partnerio įvykdytas moters nužudymas kaip reiškinys tiesiogiai nėra įvardijamas, todėl sprendimai analizei atrinkti remiantis faktinėmis aplinkybėmis, t. y. situoktinės ar sugyventinės nužudymo aktu.

Remiantis atlikta teismų praktikos analize, 11 sprendimų iš 14 nurodyta, kad nužudymas įvykdytas būdamas apsvaigęs nuo alkoholio. Be to, visuose sprendimuose (išskyrus LAT 2017 m. birželio 15 d. nutartį Nr. 2K-137-693/2017) pažymima, kad nužudymas įvykdytas konflikto metu⁴⁵, tarpusavio konflikto dėl asmeninių

⁴⁴ HOLT, Amanda. International and Cross-cultural Research on Violence Against Parents. In: SHACKELFORD, Todd Kennedy (ed.) (2021). *The SAGE Handbook of Domestic Violence*. London: Sage Publications, p. 841–858 cituota MICHAILOVIČ, Ilona ir ŠUMSKAITĖ, Lina (2024). Violence of Adult Sons Against Mothers in the Context of Matricide. *Filosofija. Sociologija*, 35, 30.

⁴⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. vasario 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-105/2013, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. birželio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-

nesutarimų metu⁴⁶, konflikto metu dėl asmeninių nesutarimų ir pykčio⁴⁷ ar kilus ginčui⁴⁸.

Nors ne visuose sprendimuose pavyko rasti įvardintą nužudymo motyvą, kai kuriuose sprendimuose jis buvo susijęs su pašlijusiais tarpusavio santykiais. Pavyzdžiui, LAT 2017 m. birželio 15 d. nutartyje Nr. 2K-137-693/2017 teigiama, kad nuteistasis sutuoktinę nužudė „dėl pašlijusių šeiminių santykių“. Kaip nužudymo priežastį galima traktuoti ir nukentėjusiosios neištikimybę: LAT 2013 m. vasario 12 d. nutartyje Nr. 2K-105/2013 nurodyta, jog nuteistasis „pasipiktino, pamatęs <...> [sutuoktinę] miegančią girtą lauke, o šalia – vyriškį <...>, taip pat miegantį“. Vis dėlto šioje nutartyje teismas pažymėjo, kad nuteistajam „nederamas žmonos elgesys, neištikimybė, girtuokliavimas nebuvo netikėti“, todėl nėra pagrindo šią nusikalstamą veiką kvalifikuoti kaip nužudymą labai susijaudinus.

Be to, remiantis teismų praktikos analize, galima teigti, kad nužudymas gali būti įvykdytas ir kaip partnerio reakcija į moters (nukentėjusiosios) išreikštą ketinimą nutraukti santykius. Minėtoje „aštuonių žingsnių teorijoje“ ketvirta stadija pasireiškia būtent tuo, kad moteris nori sumažinti vyro kontrolę ir nusprendžia skirtis. Pastebėtina, kad šis kontrolės mechanizmo dirgiklis veda prie moters nužudymo ir yra svarbus požymis analizuojant moterų nužudymų priežastingumą⁴⁹. Pavyzdžiui, viename iš analizuotų Lietuvos teismų sprendimų yra nurodyta aplinkybė, kad nukentėjusioji ketino nutraukti santykius su nuteistuoju ir išsikelti gyventi pas kitą vyrą⁵⁰. LAT 2017 m. birželio 15 d. nutartyje Nr. 2K-137-693/2017 nuteistasis savo veiksmų motyvus aiškino kaip kerštą už tai, kad žmona nusprendė jį palikti. Kitame sprendime nuteistasis (anksčiau nuteistas ir nebaustas administracine tvarka) automobilyje „iššovė keturis kartus į savo sutuoktinę iškart po to, kai ši liepė jam lipti iš automo-

235-222/2016, LAT 2022 m. kovo 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-47-648/2022, Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. kovo 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-51-626/2023, Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-314-870/2024, Klaipėdos apygardos teismo 2022 m. kovo 3 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-62-380/2022, Šiaulių apygardos teismo 2023 m. liepos 19 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-66-744/2023, Kauno apygardos teismo 2024 m. kovo 29 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-130-993/2024, Kauno apygardos teismo 2024 m. balandžio 4 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-153-1049/2024.

⁴⁶ Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. lapkričio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-351-478/2024.

⁴⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-460-895/2015, Panevėžio apygardos teismo 2024 m. gegužės 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-47-491/2024.

⁴⁸ Kauno apygardos teismo 2024 m. vasario 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-58-1049/2024.

⁴⁹ Žr. plačiau Monckton Smith, J. (2021). In Control: *Dangerous Relationships and How They End in Murder*.

⁵⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-460-895/2015.

bilio ir ieškotis advokato skryboms“. Vis dėlto teismas, pažymėjęs, kad nuteistajam neigiamus išgyvenimus kėlusios aplinkybės tęsėsi pakankamai ilgą laiką (sutuoktinių santykiai buvo pašliję apie 3-5 metus), fiziologinio afekto būsenos nenustatė⁵¹.

Pastebėtina, kad LAT 2013 m. vasario 12 d. nutartyje Nr. 2K-105/2013 teismas, vertindamas moters nužudymo aplinkybes, pažymėjo abiejų partnerių netinkamus veiksmus, turėjusius įtakos nužudymui: „Teisiškai vertindamas įvykio aplinkybes apeliacinės instancijos teismas atsižvelgė į susiklosčiusius <...> [nuteistojo] ir jo žmonos tarpusavio santykius, šios girtavimą, nuolatinį netinkamą elgesį, taip pat ir į nuteistojo piktnaudžiavimą alkoholiu <...>.“

6 sprendimuose iš 14 buvo duomenų apie ankstesnį (trukusį iki nužudymo) smurtą prieš partnerę: „<...> teismas atsižvelgė į <...> ankstesnius smurtavimo prieš žmoną atvejus“⁵², „[nuteistasis] neneigė, kad ir anksčiau tarp jų būdavo barnių, muštynių“⁵³, „kaltinamasis <...> anksčiau teistas du kartus (abu kartus už smurtą prieš sutuoktinę)“⁵⁴. Dviejuose sprendimuose tiesiogiai nurodyta, kad nužudymas vertintinas kaip ankstesnio smurto pasekmė: „<...> fizinis smurtas buvo vartojamas su pertraukomis keletą dienų iš eilės dėl tariamos nukentėjusiosios neištikimybės ir truko tol, kol <...> [nukentėjusioji] pripažino buvusi neištikima. <...> Taigi byloje esantys duomenys patvirtina, kad <...> [nuteistojo] veika nagrinėjamu atveju nebuvo atsitiktinė, priešingai, buvo dėsningas jo ankstesnio elgesio rezultatas. Nustatyta, jog <...> [nuteistasis] anksčiau fizinį smurtą vartojo ne tik prieš tą pačią nukentėjusiąją <...>, bet ir ankstesnės sugyventinės atžvilgiu, kurią, be kita ko, grasino ir nužudyti“⁵⁵. Kitame sprendime pažymėta, kad „kaltinamasis ne kartą teistas, tame tarpe – ir už smurtinius nusikaltimus, yra realiai atlikinėjęs laisvės atėmimo bausmę. <...> Pažymėtina, kad kaltinamojo elgesys ir jo prieš kitus asmenis vartojamas smurtas palaipsniui darėsi vis pavojingesnis, ir galiausiai jis privedė prie paties sunkiausio nusikaltimo asmeniui padarymo – nužudymo“⁵⁶.

Remiantis atlikta teismų praktikos analize, moters nužudymas – tai sisteminio smurto pasekmė. Kauno apygardos teismo 2024 m. balandžio 4 d. nuosprendyje Nr. 1-153-1049/2024 nurodyta, jog kaltinamasis apklausiamas ikiteisminio tyrimo metu parodė, kad jis „ir anksčiau yra smurtavęs prieš <...> [nukentėjusiąją], tik į policiją ji nei karto dėl to nesikreipė. Tiesiog girti susimušdavo“.

⁵¹ Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. kovo 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-51-626/2023.

⁵² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. vasario 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-105/2013.

⁵³ Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-314-870/2024.

⁵⁴ Šiaulių apygardos teismo 2023 m. liepos 19 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-66-744/2023

⁵⁵ Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. lapkričio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-351-478/2024

⁵⁶ Panevėžio apygardos teismo 2024 m. gegužės 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-47-491/2024

Taigi teismų sprendimų, susijusių su intymaus partnerio įvykdytais moterų nužudymais, analizė parodė, kad moters nužudymas dažniausiai buvo įvykdytas konflikto metu, partneriui būnant apsvaigus nuo alkoholio. Beveik pusėje analizuotų teismų sprendimų nužudymo motyvas buvo įvardintas kaip susijęs su pašlijusiais tarpusavio santykiais, pavyzdžiui, nukentėjusiosios neištikimybe, moters (nukentėjusiosios) išreikštu ketinimu nutraukti santykius (ir, galima teigti, savo ruožtu vyro nenoru su tuo susitaikyti). Be to, ši analizė patvirtina anksčiau išsakytą mintį, kad moters nužudymas gali būti ankstesnio sisteminio smurto prieš moterį artimoje aplinkoje pasekmė.

Sūnaus įvykdyto motinos nužudymo (angl. *matricide*) priežastingumo aspektu išnagrinėta 9 skirtingo laikotarpio (2011-2024 m.) Lietuvos teismų (2 LAT, 4 Kauno apygardos teismo, 2 Panevėžio apygardos teismo ir 1 Vilniaus apygardos teismo) sprendimų baudžiamosiose bylose, kuriose spęsta asmens, nužudžiusio savo šeimos narį – motiną, baudžiamoji atsakomybė. Pastebėtina, kad teismų sprendimuose motinos nužudymas (angl. *matricide*) kaip reiškinys tiesiogiai nėra įvardijamas, todėl sprendimai analizei atrinkti remiantis raktiniais žodžiais „šeimos nario (motinos) nužudymas“.

Reikia pastebėti, jog visose nagrinėtose bylose motinos nužudymą įvykdė jos sūnus, gyvenantis kartu su motina, aukos namuose. Taip pat 1 atveju iš 9 motinos nužudymą įvykdęs sūnus turėjo psichikos sutrikimų⁵⁷, 5 atvejais iš 9 buvo apsvaigęs nuo alkoholio ir (arba) kitų psichotropinių ar psichoaktyvių medžiagų ir tai turėjo įtakos nusikalstamos veikos padarymui⁵⁸, o 3 atvejais iš 9 sūnus turėjo psichikos sutrikimų ir buvo apsvaigęs nuo alkoholio⁵⁹.

Kai kada kaltininkas šeimos narių ar draugų yra charakterizuojamas teigiamai, pavyzdžiui, „<...> [motina] pasakojo apie sūnų, kad jis labai geras vaikas, jog jeigu ne degtinė tai viskas būtų gerai. <...> [motina] sakė, kad sūnus gerdavo, o kai negerdavo būdavo labai geras, padėdavo“⁶⁰. Pastebima, kad motinos yra linkusios atleisti, pateisinti savo sūnų elgesį arba neigia jų turimus ir pasireiškiančius psichikos sutriki-

⁵⁷ Panevėžio apygardos teismo 2023 m. birželio 23 d. nutartis Nr. M1-59-768/2023.

⁵⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. birželio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-306/2011, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-112-895/2019, Kauno apygardos teismo 2021 m. gruodžio 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-268-954/2021, Kauno apygardos teismo 2024 m. spalio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. T-174-923/2024, Panevėžio apygardos teismo 2022 m. gruodžio 12 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-94-334/2022.

⁵⁹ Vilniaus apygardos teismo 2022 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. M1-358-806/2022, Kauno apygardos teismo 2024 m. sausio 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. M1-136-634/2024, Panevėžio apygardos teismo 2023 m. birželio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. M1-59-768/2023.

⁶⁰ Kauno apygardos teismo 2021 m. gruodžio 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-268-954/2021.

mus: „Visus reikalus, susijusius su <...> [sūnumi] ir jo psichine sveikata, žinojo <...> [motina], kuri nuo jo ir nuo visų kitų giminių slėpė šią informaciją <...>, nes ji [sūnų] stengėsi apsaugoti“⁶¹.

Taip pat visais 9 nagrinėtais atvejais galima pastebėti, kad prieš motinas buvo sistemškai smurtaujama, tačiau arba šios nesikreipė į atitinkamas institucijas ir vis bandė neigti smurto artimoje egzistavimą: „<...> [motina] niekada nesakė, kad sūnus agresyvus, smurtautojas, ją muša ar pan., ji visą laiką sakė, kad jis yra labai geras vaikas“⁶², arba atleisdavo savo sūnui, to labai deklaratyvus pavyzdys – Panevėžio apygardos teismo 2022 m. gruodžio 12 d. nuosprendis Nr. 1-94-334/2022, kuomet kaltininkas buvo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, nes susitaikė su savo motina. Tai rodo, kad motinos lengvai atleidžia savo sūnų daromas skriaudas ir nėra linkusios kritiškai vertinti jų elgesį⁶³.

Ne visais motinos nužudymo atvejais buvo nurodytas įvykdyto nužudymo motyvas, tačiau kai kuriuose sprendimuose teismas nustatė asmeninius konfliktus, nesutarimus, pykčius vykus tarp sūnaus ir motinos⁶⁴. Reikia pastebėti, kad konfliktai kildavo neretai dėl alkoholio, kitų psichotropinių medžiagų vartojimo ar siekio gauti pinigų svaigiesiems gerimams išgyti.

Be to, trečdalį nagrinėtų motinos nužudymo atvejų sūnūs buvo pripažinti nepakaltinamais. Sūnoms buvo konstatuotas lėtinis psichikos sutrikimas – paranoidinė šizofrenija (F20.0), tad buvo pripažinta, jog asmenys negalėjo suvokti savo veikos pavojingumo, valdyti veiksmų⁶⁵. Vienu atveju sūnui buvo diagnozuotas lengvas protinis atsilikimas bei psichikos ir elgesio sutrikimai dėl narkotinių medžiagų ir alkoholio vartojimo, priklausomybės sindromas, tačiau asmuo vis dėlto buvo pripažintas pakaltinamu⁶⁶. Visi šie 4 nužudymai buvo pripažinti kaip itin žiaurūs ir įvykdyti prieš bejėgiškos būklės motiną.

⁶¹ Panevėžio apygardos teismo 2023 m. birželio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. M1-59-768/2023.

⁶² Kauno apygardos teismo 2021 m. gruodžio 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-268-954/2021

⁶³ MICHAILOVIČ, Ilona ir ŠUMSKAITĖ, Lina (2024). Violence of Adult Sons Against Mothers in the Context of Matricide. *Filosofija. Sociologija*, 35, 30.

⁶⁴ Kauno apygardos teismo 2021 m. gruodžio 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-268-954/2021, Panevėžio apygardos teismo 2022 m. gruodžio 12 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-94-334/2022, Kauno apygardos teismo 2024 m. sausio 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. M1-136-634/2024, Vilniaus apygardos teismo 2022 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. M1-358-806/2022.

⁶⁵ Panevėžio apygardos teismo 2023 m. birželio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. M1-59-768/2023, Kauno apygardos teismo 2024 m. sausio 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. M1-136-634/2024, Vilniaus apygardos teismo 2022 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. M1-358-806/2022.

⁶⁶ Panevėžio apygardos teismo 2022 m. gruodžio 12 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-94-334/2022.

Tad iš visos atliktos teismų praktikos, susijusios su motinų nužudymais (angl. *matricide*), analizės galima pastebėti, jog motinos nužudymas yra kraštutinė sisteminio smurto artimoje aplinkoje išraiškos forma. Visais atvejais sūnūs gyveno kartu su savo motina bei nusikaltimą įvykdė aukos namuose. Taip pat nusikaltamos veikos padarymui didelę reikšmę turėjęs faktas buvo apsaugimas nuo alkoholio ir (arba) psichoaktyvių medžiagų, tai visais atvejais buvo pripažinta kaip atsakomybė sunkinanti aplinkybė. Kas trečias motinos nužudymo atvejis (iš nagrinėtų) buvo įvykdytas sūnų, turinčių paranoidinę šizofreniją, tad, kaip buvo minėta aukščiau, ne veltui motinos nužudymas dar yra vadinamas kaip „šizofreniškas nusikaltimas“.

Galime atkreipti dėmesį, jog nužudytų motinų atvejams būdingas interseksionalumas – skirtingų spaudos formų sąveika skirtingais, kompleksiniais būdais, tokiu būdu padidinant moters pažeidžiamumą. Motinos buvo pažeidžiamos keliais kartiniais pjūviais: vidutinio ar vyresnio amžiaus moterys, psichinių sutrikimų turinčių sūnų motinos, turinčios sveikatos sutrikimų⁶⁷. Tad interseksionalumas tampa aukų socialinio nematomumo priežastimi, užkertančia kelią efektyviam pagalbos suteikimui, teisei gynybai bei prevencinių priemonių taikymo galimybėms.

Išvados

1. Atliktas tyrimas leidžia teigti, kad *femicide* – tai moters nužudymas dėl lyties, parbrėžiant lyčių nelygybę, diskriminaciją lyties pagrindu, lyčių stereotipus kaip šio reiškinio priežastingumo elementus. Dažnai moters nužudymas pasireiškia kaip kraštutinė ilgalaikio sisteminio smurto forma. O *feminicide* yra kiek siauresnė sąvoka, apimanti ir moterų nužudymus, ir sisteminį valstybės neveiklumą, sudarantį prielaidas tolimesniam moterų smurtui, diskriminacijai ir galiausiai jos gyvybės atėmimui, kaip politinio smurto ar socialinės kontrolės rezultatą.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse nėra specialiųjų teisės normų, numatančių baudžiamąją atsakomybę už moters nužudymą. Kvalifikuojant moterų nužudymus, taikomos BK normos, numatytos 129 ir 130 straipsniuose.
3. Atlikta oficialios statistikos duomenų apie Lietuvoje nužudytus asmenis analizė parodė, kad moters nužudymo reiškinys akivaizdus artimoje aplinkoje nužudytų asmenų atžvilgiu. Be to, pastebėta, jog moterys dažnai tampa savo intymių partnerių aukomis. Remiantis lyginamąja statistikos duomenų analize, galima teigti, kad Lietuvoje nužudytų moterų skaičiaus rodikliai yra didesni nei daugumoje Europos Sąjungos valstybių.
4. Lietuvos teismų sprendimų, susijusių su intymaus partnerio įvykdytais moterų nužudymais, analizė parodė, kad moters nužudymas dažniausiai buvo įvykdytas

⁶⁷ COUNTRY, Rachel and MILES, Caroline (2023). Who Counts? The Invisibility of Mothers as Victims of Femicide. *Current Sociology*, 71(1), p. 52 [online]. <https://doi.org/10.1177/00113921221097153>.

tarpusavio konflikto metu, o nužudymo motyvas dalyje sprendimų buvo įvardintas kaip susijęs su pašlijusiais tarpusavio santykiais. Be to, teismų praktikos analizė patvirtino, kad moters nužudymas dažnai yra ankstesnio sisteminio smurto prieš moterį artimoje aplinkoje pasekmė.

5. Motinos nužudymas (angl. *matricide*) – tai pilnamečių vaikų sisteminio smurto prieš savo motinas kraštutinė išraiškos forma. Galima teigti, jog tai interseksionalumo (pažeidžiamumo keliais aspektais) rezultatas, kuomet motinų pažeidžiamumas nėra pastebimas ir joms laiku nesuteikiama reikiama pagalba. Remiantis mokslinės literatūros bei teismų praktikos analize, motinos nužudymą dažniausiai įvykdo sūnūs, kurie gyvena kartu su savo motinomis, turi stiprią priklausomybę alkoholiui ir (arba) psichoaktyviosioms medžiagoms, kai kuriais atvejais turi ūmų psichikos sutrikimą (paranoidinę šizofreniją).
6. Atliktas tyrimas parodė tolesnių mokslinių tyrimų būtinumą, siekiant užkirsti kelią moters nužudymui bei formuojant socialines nuostatas smurto dėl lyties atžvilgiu.

Šaltinių sąrašas

Norminiai teisės aktai

1. Vienna Declaration on Femicide, United Nations Economic and Social Council (2012). E/CN.15/2013/NGO/1.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. *Valstybės žinios*, 1992, 33-1014.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968. *Valstybės žinios*, 2000, 89-2741.
4. Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas. 2011 m. gegužės 26 d. Nr. XI-1425. *Valstybės žinios*, 2011, 72-3475.

Specialioji literatūra

5. BABACHINAITĖ, Genovaitė. Socialinių veiksnių, skatinančių smurtinį elgesį, analizė. Iš: KURAPKA, Vidmantas Egidijus ir JUSTICKIS, Viktoras (red.) (2010). *Nusikaltimo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, p. 211-219.
6. COUNTRY, Rachel and MILES, Caroline (2023). Who Counts? The Invisibility of Mothers as Victims of Femicide. *Current Sociology*, 71(1), 43-59 [online]. <https://doi.org/10.1177/00113921221097153>.
7. FEGADEL, Averi R. and HEIDE, Kathleen (2018). NIBRS and SHR: A Comparison of Two National Homicide Databases with Respect to Parricide. *Victims & Offenders*, 13(2), 235–256 [online]. <https://doi:10.1080/15564886.2016.1246392>.
8. HEIDE, Kathleen (2013). Understanding Parricide: When Sons and Daughters Kill Parents. *Oxford University Press*.

9. HOLT, Amanda. International and Cross-cultural Research on Violence Against Parents. In: SHACKELFORD, Todd Kennedy (ed.) (2021). *The SAGE Handbook of Domestic Violence*. London: Sage Publications, p. 841–858.
10. JAKŠTIENĖ, Ramunė (2019). *Smurtas artimoje aplinkoje prieš moteris: baudžiamoji teisinė apsauga*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Mykolo Romerio universitetas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
11. KELLY, Liz; SHARP-JEFFS, Nicola; KLEIN, Renate (2014). *Finding the costs of freedom: how women and children rebuild their lives after domestic violence*. Monograph. Solace Womens Aid, London [online]. https://www.endviolenceagainstwomen.org.uk/wp-content/uploads/Costs_of_Freedom_Report_-_SWA.pdf.
12. MICHAILOVIČ, Ilona (2014). Kai kurie smurto artimoje aplinkoje aspektai socialinės kultūrinės lyties požiūriu. *Kriminologijos studijos*, 2, 155–172.
13. MICHAILOVIČ, Ilona (2017). Smurtas prieš moteris kaip diskriminacijos dėl lyties forma ir lyčių stereotipų pasekmė. *Informacijos mokslai*, 80, 50–60.
14. MICHAILOVIČ, Ilona ir ŠUMSKAITĖ, Lina (2024). Violence of Adult Sons Against Mothers in the Context of Matricide. *Filosofija. Sociologija*, 35, 25–33.
15. MONARREZ, Julia. Feminicide: Impunity for the perpetrators and injustice for the victims. In: CARRINGTON, Kerry; HOGG, Russell; SCOTT, John; SOZZO, Maximo (eds.) (2018). *The Palgrave Handbook of Criminology and the Global South*, p. 913–929.
16. MONCKTON SMITH, Jane (2021). *In Control: Dangerous Relationships and How They End in Murder*. Bloomsbury.
17. REIS, Chen and MEYER, Sarah R. (2024). Understudied and underaddressed: Femicide, an extreme form of violence against women and girls. *PLoS Med*, 21(1) [online]. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1004336>.
18. SĘKOWSKA-KOZŁOWSKA, Katarzyna (2024). Proving domestic violence as gender structural discrimination before the European Court of Human Rights. *International Journal for the Semiotics of Law*, 37, 1725–1737 [online]. <https://doi.org/10.1007/s11196-024-10148-w>.
19. ŠVEDAS, Gintaras (red.) (2009). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras: specialioji dalis (99–212 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
20. ŠVEDAS, Gintaras (red.) (2010). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras: specialioji dalis (213–330 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.

Teismų praktika

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika

21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. birželio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-306/2011.
22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. vasario 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-105/2013.
23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-460-895/2015.

24. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. gruodžio 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-537-303/2015.
25. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. birželio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-235-222/2016.
26. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. birželio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-137-693/2017.
27. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-112-895/2019.
28. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. kovo 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-47-648/2022.

Lietuvos apeliacinio teismo praktika

29. Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. kovo 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-51-626/2023.
30. Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-314-870/2024.
31. Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. lapkričio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-351-478/2024.

Apygardos teismų praktika

32. Vilniaus apygardos teismo 2022 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. M1-358-806/2022.
33. Kauno apygardos teismo 2021 m. gruodžio 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-268-954/2021.
34. Kauno apygardos teismo 2022 m. liepos 19 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-45-317/2022.
35. Kauno apygardos teismo 2024 m. sausio 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. M1-136-634/2024.
36. Kauno apygardos teismo 2024 m. spalio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. T-174-923/2024.
37. Kauno apygardos teismo 2024 m. vasario 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-58-1049/2024.
38. Kauno apygardos teismo 2024 m. kovo 29 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-130-993/2024.
39. Kauno apygardos teismo 2024 m. balandžio 4 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-153-1049/2024.
40. Kauno apygardos teismo 2024 m. gegužės 20 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-162-993/2024.
41. Klaipėdos apygardos teismo 2022 m. kovo 3 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-62-380/2022.
42. Šiaulių apygardos teismo 2023 m. liepos 19 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-66-744/2023.

43. Panevėžio apygardos teismo 2022 m. gruodžio 12 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-94-334/2022.
44. Panevėžio apygardos teismo 2023 m. birželio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. M1-59-768/2023.
45. Panevėžio apygardos teismo 2024 m. gegužės 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-47-491/2024.

Kiti šaltiniai

46. Europos lyčių lygybės institutas (2021). *Defining and identifying femicide: a literature review* [interaktyvus]. https://eige.europa.eu/publications-resources/publications/defining-and-identifying-femicide-literature-review?language_content_entity=en.
47. Europos lyčių lygybės institutas (2021). *Femicide: a classification system*, Europos Sąjungos leidinių biuras [interaktyvus]. <https://data.europa.eu/doi/10.2839/442661>.
48. Europos lyčių lygybės institutas (2022). *Femicide indicators: pilot study of data availability and feasibility assessment* [interaktyvus]. https://eige.europa.eu/sites/default/files/femicide_indicators.pdf.
49. Europos lyčių lygybės institutas (2022). *Femicide: shedding light on the 'invisible' victims*, Europos Sąjungos leidinių biuras [interaktyvus]. <https://data.europa.eu/doi/10.2839/21279>.
50. Europos lyčių lygybės institutas (2022). *Moterų žudymo lygio nustatymas Lietuvoje*. Europos Sąjungos leidinių biuras [interaktyvus]. <https://data.europa.eu/doi/10.2839/543641>.
51. Europos lyčių lygybės institutas (2023). *Improving Legal Responses to Counter Femicide in the European Union: Perspectives from Victims and Professionals* [interaktyvus]. <https://doi.10.2839/748307>.
52. EUROSTAT duomenų bazė [interaktyvus]. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>.
53. Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos (2024). *Duomenys apie įtariamus (kaltinamus) ir nukentėjusius asmenis Lietuvos Respublikoje (forma 1G-A)* [interaktyvus]. <https://www.ird.lt/lt/reports?year=2023&period=1-12&group=163>.
54. Oficialiosios statistikos portalas, administruojamas Valstybės duomenų agentūros [interaktyvus]. <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/>.
55. UN Women (2015). *A Framework to Underpin Action to Prevent Violence Against Women* [online]. <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2015/11/prevention-framework>.
56. United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (UN Women) (2012). *Handbook for Legislation on Violence against Women* [online]. <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2012/12/handbook-for-legislation-on-violence-against-women>.
57. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (UN Women) (2024). *Femicides in 2023*:

- Global Estimates of Intimate Partner/Family Member Femicides* [online]. https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/briefs/Femicide_Brief_2024.pdf.
58. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (UN Women) (2023). *Gender-related killings of women and girls (femicide/feminicide): Global estimates of female intimate partner/family-related homicides in 2022* [online]. https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/briefs/Femicide_brief_2023.pdf.
59. World Health Organization & Pan American Health Organization (2012). *Understanding and addressing violence against women: femicide*. Geneva, World Health Organization [online]. <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-RHR-12.38>.
60. World Health Organization/London School of Hygiene and Tropical Medicine (2010). *Preventing intimate partner and sexual violence against women: taking action and generating evidence*. Geneva, World Health Organization [online]. <https://www.who.int/publications/i/item/preventing-intimate-partner-and-sexual-violence-against-women-taking-action-and-generating-evidence>.

SANTRAUKA

Moksliniame straipsnyje analizuojamas moters nužudymo (angl. *femicide*) reiškinys Lietuvoje. Siekiant darbo tikslo – išsiaiškinti moters nužudymo (angl. *femicide*) sampratą, ištirti šio reiškinio formas ir priežastingumą, taip pat paplitimą Lietuvoje bei baudžiamosios atsakomybės už moters nužudymą ypatumus – buvo nagrinėjami galiojantys teisės norminiai aktai, Lietuvos teismų praktika bei naujausi moksliniai šaltiniai. Išsiaiškinta, kad *femicide* yra apibrėžiamas kaip moters nužudymas dėl lyties, o *feminicide* sąvoka yra siauresnė, reiškianti moters nužudymą kaip politinio smurto ar socialinės kontrolės rezultatą. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse nėra specialios teisės normos, numatančios baudžiamąją atsakomybę už moters nužudymą, tačiau, kvalifikuojant moterų nužudymus, taikomos teisės normos, įtvirtintos BK 129 ir 130 straipsniuose. Atlikta oficialios statistikos duomenų apie Lietuvoje nužudytus asmenis analizė leido pastebėti, kad moters nužudymo reiškinys akivaizdus artimoje aplinkoje nužudytų asmenų atžvilgiu, o Europos Sąjungos valstybių kontekste Lietuvoje yra didesni moterų nužudymų statistiniai rodikliai. Be to, darbe buvo pateikta Europos lyčių lygybės instituto sudaryta moters nužudymo pasireiškimo formų klasifikacija. Nustačius, kad moters nužudymas yra smurto artimoje aplinkoje pasekmė, buvo aptartas moters nužudymo reiškinio priežastingumas, o kaip pamatinis veiksnys išskirta lyčių nelygybė. Detalesnė analizė buvo skirta motinos nužudymui (angl. *matricide*). Galiausiai Lietuvos teismų praktikos analizė moters nužudymo artimoje aplinkoje kontekste parodė, kad moters nužudymas dažniausiai yra ankstesnio sisteminio smurto prieš moterį artimoje aplinkoje pasekmė.

SUMMARY

The article analyses the phenomenon of femicide in Lithuania. The aim of this study is to clarify the conception of femicide, examine its forms, causality, prevalence, and the peculiarities of criminal liability for the murder of a woman in Lithuania. Therefore, current legal norms, Lithuanian case law, and various scientific sources were reviewed. It was discovered that femicide is defined as the gender-based killing of a woman, whereas the concept of feminicide is narrower, referring to the killing of a woman as a result of political violence or social control. It was also established that the Criminal Code of the Republic of Lithuania does not contain a specific legal norm providing for criminal liability for femicide. However, when qualifying intentional killings of women, the legal norms set out in Articles 129 and 130 of the Criminal Code are applied. The analysis of official statistical data on victims of intentional homicide committed in Lithuania revealed that femicide is evident in respect of women killed by domestic perpetrators, and more women are killed in Lithuania than in most other European Union countries. Additionally, the article presents a classification of forms of femicide developed by the European Institute for Gender Equality. After determining that femicide is a consequence of domestic violence, the factors contributing to femicide were discussed, with gender inequality identified as the fundamental cause. A more detailed study was focused on killing of mothers (matricide). Finally, the analysis of Lithuanian court judgements in the context of femicide by domestic perpetrators revealed that killing of a woman by a domestic perpetrator is most often the consequence of prior systemic domestic violence.

NUMANOMAS IR INFORMUOTAS SUTIKIMAS ORGANŲ DONORYSTĖJE: AR LIETUVA GALĖTŲ PASEKTI ISPANIJOS PAVYZDŽIU?

Liepa Burneikaitė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto 3 kurso,
1 akademinės grupės studentė

Justina Galvičiūtė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto 3 kurso,
2 akademinės grupės studentė

Rusnė Gutauskaitė

Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto 3 kurso,
5 akademinės grupės studentė

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius doc. dr. Dovilė Valančienė

El. paštas: dovile.valanciene@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinis kuratorius dr. Vytautas Žekas

El. paštas: vytautas.zekas@santa.lt

***Anotacija.** Straipsnyje nagrinėjamos numanomo ir informuoto sutikimo koncepcijos organų donorystėje, analizuojant abiejų modelių privalumus ir trūkumus. Aptariama, kaip Lietuva galėtų įgyvendinti efektyviausią donorystės organų modelį, analizuojami teisiniai ir etiniai aspektai, taip pat galimi iššūkiai, susiję su visuomenės nuomonės formavimu ir esamų teisės aktų keitimu, naujų įstatymų ar poįstatyminių aktų kūrimu. Mokslinio straipsnio tikslas – nustatyti, ar numanomo sutikimo įvedimas Lietuvoje galėtų padidinti organų donorystės rodiklius ir ar jis atitiktų šalies teisinį bei kultūrinį kontekstą.*

***Raktiniai žodžiai:** Organų donorystė, organų donorystės modeliai.*

PRESUMED AND INFORMED CONSENT IN ORGAN DONATION: COULD LITHUANIA FOLLOW THE SPANISH EXAMPLE?

***Annotation.** This article discusses the concepts of implied and informed consent in organ donation, analyzing the advantages and disadvantages. It discusses how Lithuania could*

implement the most effective model of organ donation, analyzes legal and ethical aspects, as well as possible challenges related to the formation of public opinion and changes in legislation. The aim of the scientific article is to determine whether the introduction of implied consent in Lithuania could increase the level of organ donation and whether it would correspond to the country's legal and cultural context.

Key words: Organ donation, organ donation models.

|vadas

Temos aktualumas ir originalumas. Organų transplantacija – didelis šiuolaikinės medicinos laimėjimas, kurio pagalba sunkiai sergančiam asmeniui gali būti išgelbėta gyvybė. Kartu organų donorystė yra smulkiai teisiškai sureguliuotas procesas, nuo kurio priklauso potencialių organų identifikacijos efektyvumas ir sėkmingai atliktų transplantacijų kiekis. Itin aktualus donorystės modelio pasirinkimo klausimas, kuris teorijoje gali būti numanomo sutikimo arba informuoto sutikimo. Mokslinėje literatūroje šie teisinio reguliavimo modeliai dažnai lyginami, siekiant išsiaiškinti, kuris yra efektyvesnis, o taip pat kuris yra labiau etiškas, labiau gerbia potencialaus donoro valią. Lietuvoje numanomo ir informuoto sutikimo modelių tema itin aktuali, nes dar 2023 metais Seimo narių grupė siekė pakeisti dabar Lietuvoje egzistuojantį informuoto sutikimo modelį į numanomo sutikimo modelį. Šiame darbe nagrinėjama, koks donorystės modelis geriausiai atitinka šiuolaikinės Lietuvos Respublikos etinius, teisinius ir socialinius poreikius. Atitinkamai, pagrindinis šio **darbo tikslas** yra išanalizuoti ir pateikti atsakymą: kokie donorystės modeliai taikomi įvairiose valstybėse, kuris modelis yra efektyviausias užtikrinant didesnę donorų skaičių bei gerinant transplantacijų sistemos veikimą.

Atsižvelgiant į išskeltus probleminius aspektus ir nagrinėjamos temos pagrindinis šio mokslinio darbo **tyrimo objektas** yra organų donorystės teisinio reguliavimo modeliai.

Tinkamai ištirti darbo objektą buvo išsikelti šie **tyrimo uždaviniai**:

1. ištirti skirtingus organų donorystės teisinio reguliavimo modelius ir įvertinti, kaip jų pasirinkimas veikia donorų skaičių ir transplantacijų rezultatus;
2. apžvelgti ir įvertinti kitų valstybių praktiką organų donorystės srityje;
3. apžvelgti organų donorystės reglamentavimą Lietuvoje ir Lietuvos visuomenės požiūrį į organų donorystę;
4. pateikti atsakymą į klausimą, koks organų donorystės teisinio reglamentavimo modelis būtų naudingiausias Lietuvoje.

Atliekant mokslinį tyrimą bei rengiant akademinį straipsnį pasitelktas lyginamasis, lingvistinis ir analizės **metodai**.

- *Sisteminis motodas* – šis metodas buvo naudojamas analizuojant įstatymų, poįstatyminių aktų tekstus, vertinant juos kaip visumą.

- *Loginis metodas* – šis metodas buvo naudojamas formuluojant išvadas bei apibendrinimus.
- *Lingvistinis metodas* – šis metodas buvo naudojamas atskleidžiant ir aiškinant sąvokas.
- *Analizės metodas* – šis metodas buvo naudojamas analizuojant ir interpretuojant temai aktualius šaltinius.
- *Lyginamasis metodas* – šis metodas buvo naudojamas siekiant palyginti valstybių pasirinktus organų donorystės modelių skirtumus, panašumus, privalumus.
- *Mokslinės literatūros analizės metodas* – šis metodas buvo naudojamas analizuojant ir interpretuojant su tematika susijusią literatūrą.

Pagrindiniai šio **darbo šaltiniai** buvo Lietuvos Respublikos žmogaus audinių, ląstelių, organų donorystės ir transplantacijos įstatymas, kompetentingų medicinos mokslininkų straipsniai ir metodikos, moksliniai ir naujienų portalų straipsniai.

1. Organų donorystė iš medicinos pusės

Vienas didžiausių moderniosios medicinos pasiekimų – tai terminaline ligos stadija sergančiam žmogui suteikti gydymo galimybę, persodinant reikiamą organą, audinį ar ląsteles. Organų donorystės ir transplantacijos procesas galimas tik esant donoro ar jo artimųjų sutikimui, atitinkamų medicinos sričių specialistų kruopščiam darbui ir tinkamam teisiniam reglamentavimui. Pagrindinis donorystės tikslas ir, kaip žinoma, kylanti problema – tai kuo didesnio donorų skaičiaus užtikrinimas esamiems recipientams. Tai bandyti pasiekti įmanoma tik bendradarbiaujant teisės ir medicinos atstovams. Kadangi organų donorystė ir transplantacija, visų pirma, medicinos praktikos objektas, reikia suprasti esminius šio tipo operacijų ypatumus. Todėl pirmojoje dalyje pateikiamos svarbiausios sąvokos, skirtingų organų donorystės modelių: gyvosios donorystės ir donorystė po mirties, aprašymai. Nurodoma, kada galima organų ir audinių donorystė bei transplantacija, kokios numatomos teisinės ir medicininės sąlygos. Atskleidžiami statistiniai transplantacijos Lietuvoje duomenys, kurie padeda įvertinti proceso kitimą per ilgiausią įmanomą laikotarpį.

1.1. Kas yra organų donorystė, transplantacija?

Donorystė – žmogaus organų, skirtų transplantacijai, savanoriškas ir neatlyginamas davimas. Donorystės tikslas – išgelbėti kito žmogaus gyvybę ar sugrąžinti jam sveikatą. Kiekvienoje šalyje organų donorystę ir organų paėmimą reglamentuoja specialūs įstatymai¹.

¹ BARTOŠEVIČIENĖ, Valė (2023). Organų donorystė. Iš: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [interaktyvus]. <https://www.vle.lt/straipsnis/organu-donoryste/>

Transplantacija – tai organų ar audinių persodinimas iš vieno žmogaus, vadinamo donoru, kitam žmogui, vadinamam recipientu. Organų transplantacija atliekama ekstremaliu sunkios ligos atveju, kai nėra kitų būdų išgelbėti žmogaus gyvybę arba ragenų persodinimo atveju – sugrąžinti regėjimą¹.

1.2. Skirtingi organų donorystės modeliai: gyvoji donorystė, donorystė po smegenų mirties ir donorystė dėl negrįžtamai nutrūkusios kraujotakos (DNNK)

Lietuvoje įteisintos dvi organų donorystės rūšys – donorystė po mirties ir gyvoji donorystė. Donorystė po mirties yra skirstoma į donorystę po smegenų mirties ir donorystę dėl negrįžtamai nutrūkusios kraujotakos (DNNK). Po mirties gali būti donuojami toliau išvardinti organai: kepenys, inkstai, kasa, širdis, plaučiai, žarnynas, gimda; kiti audiniai: ragenos, širdies vožtuvai, kaulių čiulpai, kaulai, oda, sausgyslės, raiščiai, kremzlės, kraujagyslės, nervai, ranka (plaštaka ir dalis dilbio), veidas². Gyvoji donorystė – tai porinė donorystė, arba organą dovanoja artimiausi giminaičiai, sutuoktinis. Artimiausiais giminaičiais laikomi tėvai, brolis, sesuo, pilnametis vaikas³. Gyvi gali būti donuojami organai: vienas inkstas, kepenų dalis (viena skiltis), gestaciniai audiniai (placenta, amniono membrana, amniono skystis, virkštelės audinys), gimda, retais atvejais plaučių, kasos ar žarnyno segmentas². Toliau pateikti detalesni kiekvieno donorystės modelio aprašymai.

• Donorystė po smegenų mirties

Smegenų mirtis – tai tokia būklė, kai kraujotaka smegenyse nutrūksta ir jos atkurti nebepavyksta, nors kai kurie organai, prijungti prie medicininės aparatūros, dar funkcionuoja. Smegenų mirtis diagnozuojama, esant tam tikriems kriterijams, įskaitant: (1) negrįžtama koma, (2) smegenų kamieno refleksų nebuvimas ir (3) savaiminio kvėpavimo nebuvimas. Pacientas, kuriam nustatyta smegenų mirtis, yra teisiškai ir kliniškai miręs⁴. Tokiu atveju įmanoma organų ir audinių donorystė. Smegenų mirtis konstatuojama tik ligoninės reanimacijos skyriuje trijų gydytojų konsiliumo metu⁵.

Po smegenų mirties konstatavimo atliekama fizinė apžiūra, kurios metu nėra nustatomi jokie klinikiniai smegenų funkcijos požymiai, t.y. nėra atsako į skausmą ir ne-reaguoja galvos nervų refleksai. Taip pat nėra vyzdžio atsako, okulocefalinio reflekso, ragenos reflekso, atsako į kalorinio reflekso testą ir spontaniško kvėpavimo. Smegenų

² Cleveland Clinic (2023). *Organ Donation and Transplantation* [interaktyvus]. <https://my.cleveland-clinic.org/health/treatments/11750-organ-donation-and-transplantation>

³ Donate Life America (n.d.). *Living Donation* [interaktyvus]. <https://donatelife.net/donation/types/living-donation/>

⁴ ANWAR, Tanim ir LEE, Jae-myeong (2019). Medical Management of Brain-Dead Organ Donors. *Acute and Critical Care*, 34(1), 4-29 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.4266/acc.2019.00430>

⁵ Nacionalinis transplantacijos biuras prie Sveikatos apsaugos ministerijos (2023). *Apie organų donorystę Lietuvoje* [interaktyvus]. <https://ntb.lrv.lt/lt/apie-donoryste/>

elektrinis aktyvumas visiškai sustoja arba nukrenta iki tokio žemo lygio, kad jų neišmanoma nustatyti naudojant daugumą įrangos. Patvirtinamasis tyrimas – elektroencefalograma (EEG), bus matoma izolinija⁴. Daroma prielaida, kad sėkmingos organų donorystės tikslas yra išlaikyti hemodinamikos kintamuosius ir laboratorinius parametrus normos ribose (Powner, 2004 cituota Anwar, Lee, 2019). Norint pasiekti šį tikslą, reikalingas tinkamas skysčių tiekimas, vazoaaktyvių medžiagų užtikrinimas, imunosupresinis gydymas, pakankama hemodinamikos ir fiziologinė stebėseną⁴. Intensyvosios terapijos skyriaus komanda ir organų transplantacijos komandos koordinatorių dirba kartu, siekdami optimizuoti širdies, plaučių ir endokrinines sistemas, atkurdami optimalų cirkuliuojantį intravaskulinį tūrį, normalizuodami elektrolitų ir medžiagų apykaitos sutrikimus bei palaikydami hemodinamiką, kad būtų skatinama tinkama donoro organų perfuzija ir deguonies tiekimas, taip maksimaliai padidinant donoro organų gyvybingumą ir funkciją⁶.

- **Donorystė dėl negrįžtamai nutrūkusios kraujotakos (DNNK)**

Organų donorystė dėl negrįžtamai nutrūkusios kraujotakos klasifikuojama kaip „kontroliuojama“ arba „nekontroliuojama“. Kontroliuojama donorystė įvyksta, kai nutraukiamas gyvybę palaikantis gydymas, dažnai intensyvosios terapijos skyriuje arba anestezijos skyriuje, ir po šio veiksmo konstatuojama mirtis. Nekontroliuojama donorystė apima potencialius donorus, kuriems netikėtai sustoja širdis ir kurie į ligoninę atvežami mirę arba kai ligoninėje konstatuojama mirtis po nesėkmingo gaivinimo⁷.

DNNK donorus galima suskirstyti į kategorijas, daugiausia remiantis 1995 m. Maastrichte vykusio konsensuso susitikimo darbu ir pakeitimais, padarytais 2013 m. Paryžiuje vykusiam susitikime. Klasifikavimas yra svarbus tiek paėmimo logistikai, tiek rezultato po transplantacijos analizei⁷. Maastricht pirmai kategorijai priskiriamas staigus netikėtas širdies sustojimas, medicinos komandai nebandžius gaivinti. Aplinkybė būtų tokia, kad pacientas negyvas atgabentas į ligoninę, o aplinka paprastai yra skubios pagalbos skyrius. Į Maastricht antrą kategoriją įeina staigus netikėtas negrįžtamasis širdies sustojimas, kai medikų komanda nesėkmingai gaivina. Aplinka įprastai yra skubios pagalbos skyrius. Maastricht trečia kategorija daugiausia susijusi su sprendimu nutraukti gyvybę palaikantį gydymą. Tai dažniausiai vyksta intensyvosios terapijos skyriuje. Maastricht ketvirtai kategorijai priskiriamas staigus širdies sustojimas po smegenų kamieno mirties diagnozės, bet prieš planuojamą organų atkūrimą. Kai kurių šalių teisės aktai leidžia eutanaziją (medicininį širdies sustojimą) ir vėlesnę or-

⁶ BAG, Surajit; SRIVASTAVA, Gautam; GUPTA, Shiwam ir kt. (2024). The effect of corporate ethical responsibility on social and environmental performance: An empirical study. *Industrial Marketing Management*, 117, 356-370 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2024.01.016>

⁷ British Transplantation Society (2023). *UK GUIDELINES ON TRANSPLANTATION FROM DECEASED DONORS AFTER CIRCULATORY DEATH* [interaktyvus]. <https://bts.org.uk/transplantation-from-deceased-donors-after-circulatory-death/>

ganų donorystę, o tai lemia penktą kategoriją. Toliau pateikiama lentelė, iliustruojanti keturias pagrindines Maastrichto kategorijas.

1 lentelė. Maastricht klasifikacija.

Nekontroliuojami DNNK donorai	Kontroliuojami DNNK donorai
Maastricht 1 kategorija	Maastricht 3 kategorija
Rastas negyvas: 1A. Ne ligoninėje 1B. Ligoninėje	Gyvybę palaikančio gydymo nutraukimas su numatomu širdies sustojimu
Maastricht 2 kategorija	Maastricht 4 kategorija
Širdies sustojimas: 2A. Ne ligoninėje 2B. Ligoninėje	Širdies sustojimas po smegenų mirties

Donorystę po kraujotakos nutraukimo apima tokius pacientus, kurie patyrė katastrofišką neurologinį sužalojimą, bet tai neatitiko smegenų mirties kriterijų; arba kurių mirties aplinkybės neleidžia oficialiai paskelbti smegenų mirties. Nustačius, kad pacientas yra DNNK donoras, mirtis nustatoma pagal kraujotakos nebuvimą, taikant kardiopulmoninį kriterijų, ir turi būti nustatytas funkcijos nutrūkimas bei negrįžtamumas per 2 valandas nuo gyvybę palaikančių priemonių atjungimo⁸. Gavus sutikimą organų donorystei, bendras paciento artimųjų ir intensyviosios terapijos gydytojų sprendimas leidžia planuoti nutraukti gyvybę palaikančių gydymą. Prieš konstatuojant mirties faktą prasideda privalomas teisinis „atsitraukimo“ (angl. stand-off) arba stebėjimo laikotarpis, kuris įteisinga donoro statusą ir leidžia vėliau paimti organus transplantacijai⁹. Skirtingai, nei donorystės po smegenų mirties atveju, nutraukus gyvybę palaikančių gydymą ir sustojus kraujotakai, DNNK organai patiria šiltos išemijos periodą¹⁰. Tai laikas nuo širdies veiklos nutraukimo iki perfuzijos pradžios ir jis turi būti kuo trumpesnis. Tai veda prie iš dalies filosofinio, iš dalies medicininio, bet daugiausia etinio negrįžtamumo klausimo. Įvairiose šalyse taikomas įvairus reglamentas, kada pradėti transplantacijos procesą, pradžios laikas varijuoja nuo 2 iki 20 minučių¹¹.

⁸ ALGAHIM, Mohamed ir LOVE, Robert (2015). Donation after circulatory death: the current state and technical approaches to organ procurement. *Current Opinion in Organ Transplantation*, 20(2), 127-132 [interaktyvus]. <https://doi:10.1097/MOT.0000000000000179>

⁹ DHITAL, Kumud.; CHEW, Hong ir MACDONALD, Peter (2017). Donation after circulatory death heart transplantation. *Current Opinion in Organ Transplantation*, 22(3), 189-197 [interaktyvus]. <https://doi:10.1097/MOT.0000000000000419>

¹⁰ SANCHEZ-CAMARA, Silvia; ASENSIO-LOPEZ, Mari; ROYO-VILLANOVA, Mario ir kt. (2022). Critical warm ischemia time point for cardiac donation after circulatory death. *American Journal of Transplantation*. 22(5), 1321-1328 [interaktyvus]. doi: 10.1111/ajt.16987

¹¹ LANGER, Robert (2022). Donation after cardiac death – From then to now. *Transplantation Reports*, 8(1), 100119 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.1016/j.tpr.2022.100119>

• Gyvoji donorystė

Lietuvoje gyvosios donorystės modelis suvokiamas, kaip donorystė, kurios metu recipientui transplantuojamas gyvo žmogaus inkstas. Lietuvoje dalies kepenų transplantacijos neatliekamos, recipientai vaikai tokioms transplantacijoms yra siunčiami į užsienio klinikas⁵. Recipientas turi turėti artimą giminaitį arba sutuoktinį (jeigu imunologinis suderinamumas tinkamas), kuris sutiktų dovanoti inkstą. Anksčiau gyvuojų donoru galėjo tapti tik žmogus, kurio kraujo grupė sutampa su recipiento kraujo grupe. Dabar jau atliekamos ir tokios operacijos, kai gyvuojų donoru tampa nesuderinamos su recipiento kraujo grupės žmogus, tačiau tokiu atveju prieš operaciją reikalingas specialus recipiento paruošimas. Šeimos narių imunologinis suderinamumas paprastai būna geresnis, negu gavus inkstą iš mirusio donoro. Dėl šios priežasties padovanotas inkstas funkcionuoja ilgiau ir rečiau pasitaiko atmetimo reakcijų. Mažesnė tikimybė, kad transplantacijos metu bus perduoti infekciniai susirgimai, navikinės ląstelės, nes gyvi donoriai ištiriami labai detalai¹².

Svarbu paminėti, kad žmogus gali gyventi tik su vienu inkstu ir paaukoti kitą inkstą. Taip pat gali paaukoti dalį savo kepenų ir jo kepenys dėl intensyvių audinio regeneracinių savybių vėl išaugs iki beveik pilno dydžio. Paaukotų kepenų dalis taip pat išaugs iki pilno funkcinio dydžio recipiento organizme¹³.

• Porinė donorystė

Lietuvos Respublikos žmogaus audinių, ląstelių ir organų donorystės ir transplantacijos įstatymas įteisina ir porinę donorystę. Porinė donorystė Lietuvoje yra teisiškai reglamentuota nuo 2013 metų, tačiau kol kas nėra taikoma¹⁴. Tai – dviejų porų pasikeitimas donoriniais organais, kai vienos tarpusavyje nesuderinamos poros, susijusios santuokiniu ar artimos giminystės ryšiu, donoro organas tinka kitos tarpusavyje nesuderinamos poros, susijusios santuokiniu ar artimos giminystės ryšiu, recipientui, o antrosios poros donoro organas tinka pirmosios poros recipientui.

1.3. Statistiniai duomenys

Šio mokslinio darbo rašymo momentu Nacionalinis transplantacijos biuras pateikia statistinius transplantacijos Lietuvoje duomenis, apimančius 2003 m. – 2024-07-31 laikotarpį¹⁵. Lyginti statistinius duomenis kaip atskaitos taškus pasirinkome

¹² Nacionalinis transplantacijos biuras prie Sveikatos apsaugos ministerijos (2023). *Apie organų donorystę Lietuvoje* [interaktyvus]. <https://ntb.lrv.lt/lt/apie-donoryste/>

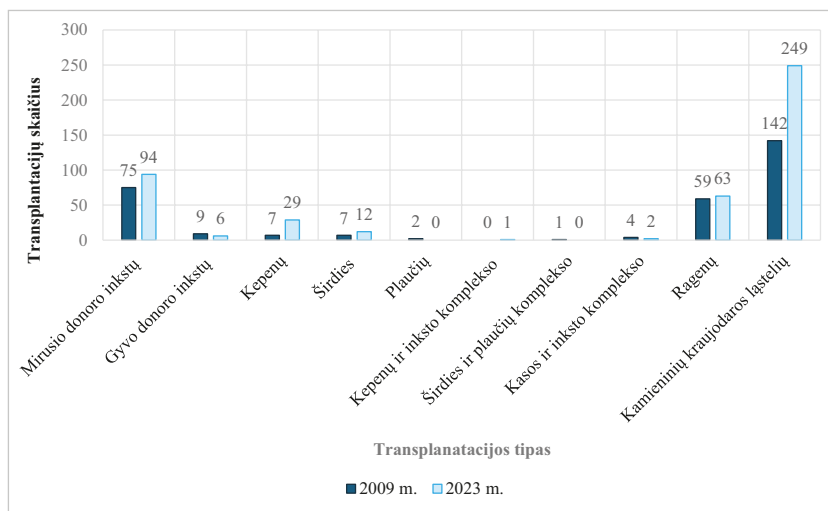
¹³ Cleveland Clinic (2023). *Organ Donation and Transplantation* [interaktyvus]. <https://my.cleveland-clinic.org/health/treatments/11750-organ-donation-and-transplantation>

¹⁴ BARTOŠEVIČIENĖ, Valė (2023). Organų donorystė. Iš: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [interaktyvus]. <https://www.vle.lt/straipsnis/organu-donoryste/>

¹⁵ Nacionalinis transplantacijos biuras prie Sveikatos apsaugos ministerijos (2024). *Statistika. Transplantacija* [interaktyvus]. <https://ntb.lrv.lt/lt/statistika/transplantacija/>

2009 m. ir 2023 m., siekiant įvertinti proceso kitimą per ilgiausią įmanomą laikotarpį, kadangi visų tipų transplantacijos pradėtos atlikti nuo 2009 m., o 2024 m. duomenys esamu laiku pateikti ne visi. Toliau lentelėje demonstruojama, kiek skirtingų tipų transplantacijų buvo atlikta per metus.

2 lentelė. Transplantacijos Lietuvoje statistika 2009 m. ir 2023 m.

Remiantis lentelėje pateiktais duomenimis matyti, kad Lietuvoje per 14 metų iš devynių skirtingų transplantacijos tipų šešių iš jų skaičius per metus padidėjo, tai mirusio donoro inkstų, kepenų, širdies, kepenų ir inksto komplekso, ragenų ir kamieninių kraujodaros ląstelių transplantacijų. Tačiau gyvo donoro inkstų transplantacijų 2009 m. atlikta trimis daugiau nei 2023 m. Plaučių, širdies ir plaučių komplekso transplantacijų 2023 m. neatlikta, o 2009 m. atitinkamai dvi ir viena operacijų įvykdyta. Pažymėtina, kad ženklausia progresija matyti, atliekant kamieninių kraujodaros ląstelių persodinimo operacijas, kurių nuo 2003 m. iki 2023 m. nuosekliai daugėjo.

Apibendrinant, Lietuvoje, nors įteisinta gyvoji donorystė ir donorystė po mirties, dažniau atliekama antroji. Šalyje iš gyvo donoro transplantuojami tik inkstai, po mirties atliekamos mirusio donoro inkstų, kepenų, širdies, plaučių, kasos, ragenų ir kamieninių kraujodaros ląstelių transplantacijos. Nuo 2009 m. iki 2023 m. atliktų organų persodinamo operacijų skaičius kito nežymiai, daugelio iš jų daugėjo.

2. Numanomas ir informuotas sutikimas organų donorystėje. Valstybių praktika

Šioje dalyje bus nagrinėjami skirtingi organų donorystės teisinio reguliavimo modeliai – numanomo ir informuoto sutikimo sistemos. Atskleidžiami jų skirtumai, privalumai ir trūkumai, kylančios etinės problemos. Taip pat aptariami kiti faktoriai, kurie, kaip paaiškėjo atlikus šaltinių analizę, gali turėti teigiamą įtaką valstybės sėkmei organų donorystės ir transplantacijos srityje. Galiausiai pateikiamos kitų valstybių praktikos ir scenarijai, sėkmės istorijos, didžiausią dėmesį skiriant Ispanijai, kuri jau ilgą laiką laikoma lydere organų donorystės ir transplantacijos srityje. Aiškumo dėlei straipsnio autorės pažymi, kad toliau kalbama apie organų donorystę po mirties.

2.1. Numanomas sutikimas ir informuotas sutikimas organų donorystėje, teisinio reguliavimo skirtumai (pliusai, minusai)

Dauguma valstybių organų donorystės ir transplantacijos srityje remiasi vienu iš dviejų teisinio reguliavimo sistemų – informuoto arba numanomo sutikimo. Informuoto sutikimo (angl. opt-in) valstybėse asmenys laikomi donoriais, jeigu būdami gyvi išreiškė tiesioginį sutikimą būti donoriais. Toks valios išreiškimas paprastai pasireiškia užsiregistravimu registre, donoro kortelės išsiėmimu. Tuo tarpu numanomo sutikimo sistemoje (angl. opt-out) kiekvienas miręs asmuo gali būti laikomas potencialiu donoru, nebent asmuo būdamas gyvas aiškiai išreiškė, jog donoru būti nesutinka. Numanomo sutikimo valstybės paprastai turi asmenų, atsisakančių dovanoti savo organus, registrus (angl. non-donor register/opt-out register). Taigi pagrindinis šių sistemų skirtumas – kaip valstybė traktuoja asmenis, kurie tiesiogiai valios neišreiškė, galioja skirtingos prezumpcijos, sprendžiant, ko norėjo valios tiesiogiai neišreiškęs asmuo. Iki šiol vyksta diskusijos siekiant išsiaiškinti, kuri sistema yra geresnė, yra daugybė mokslinių darbų, nagrinėjančių ir lyginančių šias dvi sistemas. Šiuo klausimu diskutuoja medikai, politikai, jis aktualus ir kiekvienam asmeniui, kuris gali atsidurti transplantacijos laukiančiųjų sąraše. Vieni autoriai teigia, jog numanomo sutikimo sistema užtikrina didesnę potencialių donorų kiekį ir valstybių, kaip Ispanijos, sėkmę, siejant būtent su šiuo teisiniu reguliavimu. Kiti autoriai teigia, jog etiniu požiūriu opt-out sistema nėra tinkama, o informuoto sutikimo sistema laikoma patikimesne, todėl siekiant išvengti atvejų, kai organai paimami „prieš asmens valią“ siūlomas informuoto sutikimo modelis. Nagrinėjant šias dvi sistemas ir jų skirtumus, svarbu atsižvelgti į tai, jog praktikoje abiejose sistemose tam tikrą vaidmenį turi šeima, jos sutikimas ar nesutikimas paaukoti mirusiojo artimojo organus transplantacijai daugumoje valstybių laikomas itin svarbiu faktoriumi.

Gan išsamus šių dviejų skirtingų teisinių reguliavimų teorinis palyginimas 2004 metais atliktas autorių Philippe Fevrier ir Sebastien Gay. Savo straipsnyje „Informed

Consent Versus Presumed Consent; The Role of the Family in Organ Donations“ autoriai svarsto teorinius sistemų skirtumus ir bando atrasti sistemų trūkumus ir pranašumus, išnagrinėjus straipsnį kyla keli teiginiai:

Pirmas teiginys – nagrinėjant abu modelius be šeimos įtakos, numanomo sutikimo sistemoje yra daugiau potencialių organų donorų ir transplantacijų nei informuoto sutikimo sistemoje. Norint atlikti maksimalų transplantacijų skaičių, naudingiausia rinktis numanomo sutikimo sistemą. Šiuo aspektu svarbiausias skirtumas tarp opt-in ir opt-out sistemų yra tai, kaip šiose sistemose traktuojamas asmuo, kuris neišreiškė savo valios. Opt-in sistemoje laikoma, kad toks asmuo savo organų dovanoti nesutinka, o tuo tarpu opt-out sistemoje, neišreikšus valios prieš organų donorystę, preziumuojama, jog asmuo sutinka. Taigi vadovaujantis šiuo teiginiu, numanomo sutikimo sistemoje atsiranda gerokai daugiau potencialių donorų.

Antras teiginys – abi šios sistemos kelia etinių iššūkių – nei viena iš jų negali atsižvelgti į norus asmenų, kurie tiesiogiai neišreiškė valios. Organų donorų ir atliktų transplantacijų kiekis nėra vieninteliai sistemos sėkmės faktoriai. Kyla klausimas, kuri sistema geriau užtikrina asmens kūno autonomiją, pagarbą mirusiajam, kelia mažiau etinių/moralinių iššūkių. Jei asmuo būdamas gyvas neišreiškia sprendimo opt-in sistemoje, laikoma, kad asmuo nesutinka dovanoti savo organų, nors galimai to ir norėjo, o opt-out sistemoje – laikoma, kad valios neišreiškęs žmogus savo organus dovanoja, nors galimai jis to nenorėjo. Taigi abi sistemos nėra teisingos atžvilgiu asmens, kuris faktiškai turėjo savo nuomonę organų donorystės klausimu, bet dėl tam tikrų priežasčių tiesiogiai to neišreiškė. Akivaizdu, kad nei viena prezumpcija negarantuoja, kad tikroji asmens valia bus įvykdyta. Praktikoje nei viena šių sistemų neegzistuoja taip griežtai kaip teorijoje, todėl ankstesni teiginiai keičiasi pridėjus šeimą, kaip dar vieną kintamąjį.

Trečias teiginys – jei šeimos ir individo nuomonės sutampa, abi sistemos yra lygios, tačiau jei šeimos ir individo nuomonės skiriasi, didesnis donorų ir transplantacijų kiekis tikėtinas informuoto sutikimo sistemoje. Siekiant pagrįsti šį punktą, tarkime, kad abiejose sistemose šeima negali pasisakyti prieš individo tiesiogiai išreikštą valią. Jei preziumuojame, kad registracija opt-in ar opt-out registre turi įpareigojančią reikšmę ir apsaugo nuo priešingos šeimos nuomonės, informuoto sutikimo sistema demonstruoja pranašumą: šeima negali pasipriešinti mirusiojo norui būti donoru ir organai transplantuojami. Tačiau numanomo sutikimo valstybėse – šeima negali pasipriešinti mirusiojo išreikštai valiai neatiduoti organų donorystei, ir šie lieka nepersodinti. Praktikoje situacija dažnai yra kitokia. Nemažai informuoto sutikimo valstybių šeima laikoma svarbiausia sprendimo priėmėja ir gali paprieštarauti tiesiogiai individo išreikštai valiai. Tokia situacija yra ir Lietuvoje: asmens užsiregistravimas donorų registre nereiškia, kad tapus potencialiu donoru individo šeima negalės priimti priešingo sprendimo.

Ketvirtas teiginys – jei šeima turi tą pačią nuomonę kaip individas, abi sistemos gerbia individo valią. Jei šeima gali nuspręsti priešingai, nei nori asmuo (tačiau nėra

tiesiogiai išreiškęs dėl tam tikrų priežasčių), nei viena sistema neatsižvelgia į individo valią. Jei šeimos ir individo valia sutampa, akivaizdu, kad abiejose sistemose bus gerbiama mirusiojo valia. Jei individas nenori tapti organų donoru, o šeima nori: numanomo sutikimo sistemoje individas gali tiesiogiai tą išreikšti, o informuoto sutikimo sistemoje tokios galimybės nėra. Taigi moraliniu aspektu numanomo sutikimo sistema šiuo atveju yra palankesnė individui. Kita vertus, jei individas nori atiduoti organus, o šeima nenori: informuoto sutikimo sistemoje asmuo gali įpareigoti atiduoti savo organus, o numanomo sutikimo sistemoje – negali, todėl individo valios išpildymui palankesnė informuoto sutikimo sistema. Tačiau jei numanomo sutikimo sistemoje egzistuoja donoro kortelė, tokiu atveju abi sistemos lygios. Atsižvelgus į dvi tokias galimas situacijas kyla išvada, kad numanomo sutikimo sistema su donoro kortele yra labiau tinkama norint tinkamai įvykdyti mirusiojo valią.

Informuoto sutikimo šalininkų teigimu, tik šioje sistemoje tinkamai atsižvelgiama į mirusiojo valią. Jų teigimu numanomo sutikimo sistema kelia pavojų, kad organai bus paimti prieš žmogaus norus ir nebus gerbiama kūno autonomija. Tačiau kiti autoriai teigia, jog tokia situacija galima ir informuoto sutikimo valstybėse, todėl, kad pagal klasikinių modelių, jose asmuo neturi galimybės įpareigoti neimti jo organų po mirties.

Palyginti šias sistemas yra gerokai sudėtingiau nei atrodo iš pradžių. Panašu, kad nėra „tobulo“ būdo reglamentuoti organų donorystę ir transplantaciją, abi sistemos turi trūkumų, abi etišškai ir moralškai gali sukelti iššūkių. Vadinasi, teisinis reguliavimas nėra vienintelis dalykas galintis lemti sėkmę valstybės organų donorystės ir transplantacijos sistemoje. Taip pat kyla išvada, jog vertinant bet kurią sistemą būtina atsižvelgti į šeimos balsą kaip į faktorių, suprasti motyvatorius priimti vieną ar kitą sprendimą.

Kadangi dauguma Europos valstybių taiko numanomo sutikimo modelį ir laiko jį pažangesniu, verta jį aptarti dar detaliau.

Numanomo sutikimo sistema taip pat turi nemažai kritikų, yra mokslinės literatūros, teigiančios, jog šis būdas nėra tinkamas norint reguliuoti organų donorystę. Teigiama, jog yra gerokai tinkamesnių, pigesnių ir paprastesnių būdų skatinti organų donorystę valstybėje nei pareiti prie numanomo sutikimo teisinio reguliavimo¹⁶. Pasak autoriaus prie numanomo sutikimo reguliavimo Ispanija perėjo dar 1979 metais, tačiau organų donorystės ir transplantacijų rodikliai pradėjo kilti nuo 1989 metų, kai valstybėje buvo pristatyta daug kitų infrastruktūrinių, organizacinių pokyčių. Vadinasi, ne numanomo sutikimo sistema, o kiti faktoriai turėjo įtaką Ispanijos sėkmei. Straipsnyje skatinama veikti taip, kad kiek įmanoma sumažinti šeimos atsisakymų paaukoti organus kiekį. Būtent tai bus sėkmės garantas.

¹⁶ FABRE, John (2014). Presumed consent for organ donation: a clinically unnecessary and corrupting influence in medicine and politics. *Clinical Medicare*, 14(6), 567-571 [interaktyvus]. doi: 10.7861/clin-medicine.14-6-567

Taigi informuoto sutikimo sistemos pakeitimas į numanomo sutikimo sistemą savarankiškai nepadarо teigiamos įtakos valstybės organų donorystės ir transplantacijos rodikliams, teisinį reguliavimą reikia vertinti kontekste tarp kitų kriterijų. Rašant straipsnį, buvo išnagrinėtas ne vienas tyrimas, kuris fiksavo donorystės / transplantacijos rodiklių gerėjimą po perėjimo į numanomo sutikimo sistemą, tačiau šiuose tyrimuose pabrėžta, kad neįmanoma nustatyti, kokią įtaką padarė pakeistas teisinis reguliavimas, o kiek naudos atnešė kiti faktoriai. Numanomo sutikimo sistema gali lemti didesnius organų transplantacijų kiekius, tačiau negalima teigti, jog šios sistemos implementavimas automatiškai lems organų donorystės augimą. Reikia atsižvelgti į daug kitų faktorių kaip visuomenė, infrastruktūra, finansavimas ir pan.¹⁷

Svarbu paminėti, kad pasitaiko ir atvejų, kai valstybės perėjimas į numanomo sutikimo sistemą padarо žalą organų donorystės ir transplantacijos rodikliams. Kaip pavyzdį galima pasitelkti Čilę. 2010 m. Čilė iš informuoto sutikimo sistemos perėjo prie numanomo sutikimo sistemos. Pakeistas teisinis reguliavimas ne tik nepadėjo, tačiau turėjo žalingą poveikį organų donorystei, o tai atspindi padidėjusiame šeimos atsisakymo procente ir taip pat dideliu skaičiumi asmenų, kurie užsiregistravo į asmenų, atsisakančių dovanoti savo organus, registrą. 2011 metais šeimos atsisakymai dovanoti artimųjų organus pasiekė net 50,4 procento, kai anksčiau svyrudavo tarp 32-41 procento¹⁸. Šioje situacijoje svarbus ir kultūrinis faktorius. Daugumoje Europos valstybių numanomo sutikimo sistema suveikia teigiamai¹⁴, kai lotynų Amerikos valstybėse, kaip Čilė ar Brazilija, taip neatsitiko dėl skirtingų kultūrų, žemesnio visuomenės išsilavinimo lygio, išteklių trūkumo, visuomenės nepasitikėjimo sveikatos sistema¹⁹. Čilės scenarijus dar kartą įrodo, kad numanomo sutikimo teisinis reguliavimas negali savarankiškai garantuoti gerų organų donorystės ir transplantacijos rezultatų.

Nagrinėjant įvairius šaltinius, taip pat paaiškėjo, kad tradicinę numanomo sutikimo sistemą galima patobulinti šiose valstybėse turint ir nedonorų, ir donorų registrus. Kai numanomo sutikimo sistemoje asmuo neužsiregistruoja į asmenų, nesutinkančių dovanoti savo organus, registrą, šeima turi priimti sprendimą. Daugumai šeimų vis dėlto aktualu, ko iš tikrųjų norėjo jų artimasis. Jei numanomo sutikimo valstybėse yra norinčiųjų tapti organų donorais registras, tai yra itin stiprus mirusiojo valios ir apsisprendimo įrodymas. Užsiregistravimas tokiaime registre šioje sistemoje

¹⁷ RITHALLA, Amber; MCDAID, Catriona; SUEKARRAN ir kt. (2009). Impact of presumed consent for organ donation on donation rates: a systematic review. *BMJ*, 338, 3162 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.1136/bmj.a3162>

¹⁸ DOMÍNGUEZ, Javier ir ROJAS, Jose (2013). Presumed Consent Legislation Failed to Improve Organ Donation in Chile. *Transplantation Proceedings*, 45(4), 1316-1317 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.1016/j.transproceed.2013.01.008>

¹⁹ MATESANZ, Rafael; DOMÍNGUEZ-GIL, Beatriz; COLL, E. ir kt. (2017). How Spain Reached 40 Deceased Organ Donors per Million Population. *American Journal of Transplantation*, 17(6), 1447-1454 [interaktyvus]. DOI: 10.1111/ajt.14104

yra papildomas, nebūtinai žingsnis, todėl akivaizdžiai matyti mirusiojo pastangos ir noras tapti organų donoru. Papildomos / perteklinės pastangos turi išskirtinę įrodomąją vertę, todėl priešingas šeimos sprendimas šioje situacijoje mažiau tikėtinas²⁰. Numanomo sutikimo sistema su donorų registru gali turėti pranašumą prieš informuoto sutikimo sistemą²¹.

Praktikoje numanomo sutikimo sistema gali būti skirstoma į kietąją (angl. *hard*) arba švelniąją (angl. *soft*) reguliavimą. Skirtumas pasireiškia tuo, kaip šiose valstybėse vertinama šeimos pozicija. Pasirinkus kietąją modelį ir šeimos prašymus ar nuomonę nėra atsižvelgiama / atsižvelgiama rečiau, o švelniajame teikiamas svarbus dėmesys šeimos išreiškiamam norui, jį priima sprendimą²². Kietasis modelis kelia daugiau diskusijų etiniais klausimais, gali sulaukti didesnio nepritarimo, tokia sistema gali pasirodyti kaip kūno autonomijos negebėjimas, kūno pasisavinimas. Kietasis numanomo sutikimo modelis praktikoje taikomas retai, pavyzdys: Austrija.

2.2. Ispaniškas Modelis

Jau ilgą laiką Ispanija yra pasaulio lyderė organų donorystės ir transplantacijos srityje. Ispanijos donorystės ir transplantacijų skaičiai pradėjo itin augti nuo 1989 metų, kai organų donorystės ir transplantacijos sistemoje buvo pristatytos naujos, kurių visuma šiandien yra įgijusi Ispaniško Modelio pavadinimą. Galima rasti daug mokslinės literatūros, kurioje nagrinėjami Ispaniško Modelio aspektai²³, jų įtaka, Ispanijos visuomenės požiūris į organų donorystę ir transplantaciją, galimybes pritaikyti šios sistemos elementus kitose valstybėse. Pagal statistinius duomenis dėl šio modelio Ispanija per dešimtmetį padvigubino mirusiųjų donorystės kiekius ir netrukus užėmė pirmaujančią vietą pasaulyje²⁴. Pagrindiniai Ispaniško Modelio bruožai: trijų pakopų valdymo struktūra, bendradarbiavimas su žiniasklaida, speciali transplantacijos koordinatoriaus / specialisto (angl. transplant coordinator) pareigybė, efektyvi finansavimo strategija, medicinos personalo apmokymai, išsamūs organų donorystės kriterijai, naujovių įdiegimo ir nuolatinio tobulėjimo kultūra. Verta išsamiau aptarti faktorius, kuriuos gali pritaikyti kitos valstybės, taip pat ir Lietuva.

²⁰ SHAW, David (2017). Presumed consent to organ donation and the family overrule. *Journal of the Intensive Care Society*, 18(2), 96–99 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.1177/1751143717694916>

²¹ FEVRIER, Philippe ir GAY, Sebastien (2004). Informed Consent Versus Presumed Consent: The Role of the Family in Organ Donations. *SSRN* [interaktyvus]. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.572241>

²² Nacionalinis transplantacijos biuras prie Sveikatos apsaugos ministerijos (2021). *Numanomas organų donorystės sutikimo modelis: ko Lietuva gali pasimokyti iš kitų šalių?* [interaktyvus]. <https://ntb.lrv.lt/lt/naujienos/numanomas-organu-donorystes-sutikimo-modelis-ko-lietuva-gali-pasimokyti-is-kitu-saliu/>

²³ Organización Nacional de Transplantes. *What is the Spanish Model?* [interaktyvus]. <https://www.ont.es/informacion-al-ciudadano-3/que-es-el-modelo-espanol-3-3/> [žiūrėta 2024 m. gruodžio 15 d.].

²⁴ MATESANZ, Rafael; DOMÍNGUEZ-GIL, Beatriz; COLL, E. ir kt. (2017). How Spain Reached 40 Deceased Organ Donors per Million Population. *American Journal of Transplantation*, 17(6), 1447–1454 [interaktyvus]. DOI: 10.1111/ajt.14104

Apibūdinti Ispanišką Modelį šiame darbe pasirodė tikslingiausia remiantis Nacionalinės Transplantacijų Organizacijos (toliau – NTO) pateikta informacija, papildant mokslinės literatūros teiginiais. Ispaniškas Modelis NTO svetainėje apibūdinamas kaip priežastis, dėl kurios Ispanija tapo organų donorystės ir transplantacijos lydere ne tik Europoje, bet ir pasaulyje. Šio modelio sėkmė suprantama tik išnagrinėjus jį daugiadisciplininio požiūriu, kuris apima teisinius, medicininius, ekonominius ir politinius aspektus. NTO pateikia šiuos faktorius, kaip pagrindinius Ispaniško Modelio elementus:

Tinkamas teisinis ir techninis pagrindas. Transplantacijos įstatymas Ispanijoje priimtas dar 1979 m. Jis nustato pagrindus, kuriais grindžiama organų donorystė ir transplantacija. Transplantacijos įstatymas buvo sukurtas leidžiant karališkus dekretus, kurie reglamentuoja žmogaus organų ir audinių bei ląstelių gavimą ir klinikinį naudojimą. Nacionalinė sveikatos sistema leidžia bet kuriam pacientui gauti transplantaciją be jokios diskriminacijos, nei teigiamos, nei neigiamos. NTO prisima koordinuojantį vaidmenį, o skirtingos atsakomybės perduodamos kitiems subjektams. Kalbant apie teisinį reguliavimą svarbu pabrėžti, kad dauguma autorių priskiria Ispaniją prie numanomo sutikimo teisinio reguliavimo, nors yra kitokią nuomonę turinčių autorių. Teisiniu požiūriu, kiekvienas asmuo, tiesiogiai neišreiškęs nesutikimo būti organų donoru, gali būti laikomas potencialiu organų donoru, tačiau praktikoje Ispanijos sistemoje svarbiausias yra šeimos sutikimas, donorystė vykdoma gavus pritarimą²⁵.

Trijų sluoksnių koordinavimo struktūra. Ispanijoje organų donorystė ir transplantacija koordinuojama trimis sluoksniais – nacionaliniu, regioniniu ir ligoninės lygmeniu. Nacionaliniu lygmeniu veikia NTO, o regioniniu – autonomiškai transplantacijų koordinatoriai (angl. Autonomous Transplant Coordinators). Šie subjektai yra tarsi tarpininkai tarp valstybės politikos organų donorystės / transplantacijos klausimais ir techninio ligoninės lygmens. Trečiam lygmeniui priklauso ligoninių tinklas, šios ligoninės įgaliotos atlikti techninius veiksmus, susijusius su organų donoryste, transplantacija. Ši trijų pakopų sistema dažnai laikoma pagrindine Ispaniško modelio sėkmės dalimi, o šios sistemos pavyzdžiu seka ir kitos Europos valstybės – Didžioji Britanija, Portugalija, Italija²⁶.

Specifinė transplantacijos specialisto pareigybė (angl. Transplant Coordinator). Šiuo metu ligoninėse transplantacijos koordinavimo komandas sudaro medicinos personalas, o jų dydis priklauso nuo ligoninės dydžio. Transplantacijų koordinato-

²⁵ DOMÍNGUEZ-GIL, Beatriz; MARTÍN, Maria; VALENTÍN, Maria ir kt. (2010). Decrease in Refusals to Donate in Spain Despite No Substantial Change in the Population's Attitude towards Donation. *Cells Tissues Organs*, 13, 17–24 [interaktyvus]. https://www.researchgate.net/publication/324910041_Decrease_in_refusals_to_donate_in_Spain_despite_no_substantial_change_in_the_populations_attitude_towards_donation

²⁶ STREIT, Simon; JOHNSTON-WEBBER, Charlotte; MAH, Jasmine ir kt. (2023). Ten Lessons From the Spanish Model of Organ Donation and Transplantation. *Transplant International*, 36 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.3389/ti.2023.11009>

riaus rolė dažniausiai tenka intensyvios priežiūros gydytojui. Tai svarbus aspektas, nes šis specialistas savo veiklą paprastai atlieka skyriuose, kuriuose gali atsirasti daugiausia potencialių donorų. Transplantacijos koordinatorius paprastai dirba ne pilną darbo laiką, o slaugos darbuotojai – pilną. Tai leidžia užtikrinti, kad net mažesnėse ligoninėse bus reikalingas personalas, o gydytojas-koordinatorius gali toliau atlikti savo pareigas, nesusijusias su organų transplantacija. Šios pareigybės tikslai – efektyviai identifikuoti potencialius donorus, planuoti ir vadovauti sėkmingam transplantacijos procesui, bendrauti su potencialių donorų šeimomis. Ši pareigybė leidžia užtikrinti, kad bus efektyviai išnaudotos organų transplantacijos galimybės ligoninėje. Galima teigti, kad transplantacijos koordinatorius yra vienas iš kertinių elementų Ispanijos organų donorystės sistemoje²⁷.

NTO. Nacionaliniu lygmeniu Ispanijoje veikia Nacionalinė transplantacijos organizacija. Šios organizacijos internetinėje svetainėje nurodomas šis tikslas: koordinuoti visus subjektus, nuo kurių priklauso donorystė ir transplantacija, siekiant išgelbėti ar pagerinti žmonių, kuriems reikia organo, gyvenimą. NTO misija: visuomenės dėkno skatinti donorystę ir transplantaciją teisingomis priemonėmis, veikti kaip nacionalinis visų autonominių subjektų koordinatorius, kad visi ispanai turėtų vienodas galimybes gauti jiems reikalingus organus, ląsteles ar audinius.

Kokybės užtikrinimo programa. Programa turi šiuos tikslus: apibrėžti organų donorystės galimybes, aptikti nesėkmes donorystės proceso metu ir nustatyti sritis, kurias reikia tobulinti, išsiaiškinti veiksnius, turinčius įtakos donorystės proceso potencialui ir veiksmingumui. Siekiant užtikrinti nuolatinį tobulėjimą itin svarbus grįžamojo ryšio rinkimas, duomenų vertinimas, NTO vykdoma lygynamoji analizė. Periodiškai renkami duomenys iš atskirų ligonių ir regionų, o toks auditas leidžia atrasti trūkumus ir juos pašalinti. Taip užtikrinamas nuolatinis sistemos augimas ir tobulėjimas²⁸.

Piniginis atlyginimas už su donoryste ir transplantacija susijusias veiklas. Kadangi donorystė ir transplantacija nėra iš anksto numatytos veiklos, medicinos specialistams šios pareigos iškyla nėtikėtai ir yra skubu greitai veikti. Paprastai tiek ekstrakcija, tiek transplantacija vykdoma ne įprastu darbo metu, kad tai netrukdytų suplanuotai veiklai. Todėl Ispanijoje veikia organų ekstrakcijos ir transplantacijos ekonominių išteklių reguliavimo ir finansinio padengimo sistema, kuri apima ir specialistų darbo apmokėjimo sistemą. Pakankamas ligoninių finansavimas yra tiesiogiai susijęs su medicinos personalo tinkamu parengimu ir kiekiu. Nuo to priklauso ir intensyvios priežiūros ir skubios pagalbos lovų skaičius milijonui gyventojų. Jei žmo-

²⁷ RODRÍGUEZ-ARIAS, David; WRIGHT, Linda ir PAREDES, David (2010). Success factors and ethical challenges of the Spanish Model of organ donation. *Lancet*, 376(9746), 1109-1112, DOI: 10.1016/S0140-6736(10)61342-6

²⁸ MATESANZ, Rafael; DOMÍNGUEZ-GIL, Beatriz; COLL, E. ir kt. (2017). How Spain Reached 40 Deceased Organ Donors per Million Population. *American Journal of Transplantation*, 17(6), 1447-1454 [interaktyvus]. DOI: 10.1111/ajt.14104

giškiesiems ir techniniai ištekliai tinkamai finansuojami, tada egzistuoja gerokai didesni šansai identifikuoti potencialius donorus²⁹.

Santykis su žiniasklaida/informacijos sklaida. NTO turi visą parą veikiančią telefono liniją, kuria gali konsultuotis bet kuris asmuo ar organizacija, norinti gauti informacijos organų donorystės klausimais. Ispanija daug dėmesio skiria bendradarbiavimui su žiniasklaida, pavyzdžiui: kiekvienais metais organizuojamas mokomasis seminaras žurnalistams, kurio metu pristatoma informacija apie naujausius donorystės ir transplantacijos srities pasiekimus³⁰. Verta ir įdomu paminėti, kad Ispanijos visuomenės žinios apie organų donorystės ir transplantacijos teisinį reguliavimą, procesus, sistemą nėra itin geros ir tikslios. 2018 metų apklausa parodo kad tik 15,7 procentų pietų Ispanijos gyventojų mano, kad pakankamai žino apie reikalavimus būti organų donoru. Vos 28,3 procentai žino apie valstybėje egzistuojantį numanomo sutikimo modelį. Tačiau net 75,7 procentai respondentų išreiškė norą paaukoti savo organus po mirties³¹. Nepaisant žinių spragų, itin mažas atsisakymo aukoti artimojo organus kiekis parodo, jog sistema veikia sėkmingai, visuomenės požiūris į organų donorystę yra pozityvus, matomas pasitikėjimas valstybės vykdoma politika šiuo klausimu. Kyla išvada, kad visuomenės švietimas ir informacinės kampanijos teisinio reguliavimo ar konkrečių procesų klausimais gali nebūti itin tikslingas. Siekiant įgyti visuomenės pasitikėjimą nebūtina informuoti kiekvieną visuomenės narį, tačiau itin svarbu sudaryti galimybę gauti atsakymus į rūpimus klausimus (24/7 pokalbiai), bendradarbiauti su žiniasklaida, siekiant sudaryti pozityvų požiūrį į organų donorystę, didelį dėmesį skirti komunikacijos su potencialių donorų šeimomis efektyvumui. Ispanijos pavyzdys rodo, kad neverta investuoti į didelės apimties informacines kampanijas, o vertingiau pasitelkti žiniasklaidą, kuri gali efektyviai propaguoti organų donorystę ir transplantaciją skleidžiant pozityvią informaciją.

Be šių Ispaniško Modelio elementų, įvardintų pačios NTO, straipsnio autorėms pasirodė svarbu įtraukti dar pora Ispaniško Modelio ypatumų, kurie paaiškėjo nagrinėjant mokslinę literatūrą.

Didelis dėmesys potencialaus donoro šeimai. Ispanijoje ypatingas dėmesys skiriamas medicinos personalo mokymams, kaip efektyviai bendrauti su potencialių donorų šeimomis³². Ispanijoje medicinos specialistai, kurie turi vaidmenį organų

²⁹ MATESANZ, Rafael (2003). Factors influencing the adaptation of the Spanish Model of organ donation. *Transplant International*, 6(10):736-41 [interaktyvus]. doi: 10.1007/s00147-003-0623-1

³⁰ Nacionalinis transplantacijos biuras prie Sveikatos apsaugos ministerijos (2022). Numanomo sutikimo donorystės modelis: kokia kitų šalių praktika? [interaktyvus]. <https://ntb.lrv.lt/lt/naujienos/numanomo-sutikimo-donorystes-modelis-kokia-kitu-saliu-praktika/>

³¹ DÍAZ-COBACHO, Gonzalo; CRUZ-PIQUERAS, Maite ir DELGADO, Janet (2022). Public Perception of Organ Donation and Transplantation Policies in Southern Spain. *Transplantation Proceedings*, 54(3), 567-574 [interaktyvus]. doi: 10.1016/j.transproceed.2022.02.007.

³² STREIT, Simon; JOHNSTON-WEBBER, Charlotte; MAH, Jasmine ir kt. (2023). Ten Lessons From the Spanish Model of Organ Donation and Transplantation. *Transplant International*, 36 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.3389/ti.2023.11009>

donorystėje / transplantacijoje, yra apmokomi komunikavimo su šeima, užuojautos, tinkamo elgesio šeimai atsisakant aukoti artimojo organus srityse, o taip pat jie supažindinami su kultūrinėmis problemomis, teisiniais organų donorystės aspektais³³. Manoma, kad šios pastangos labai prisidėjo prie mažo artimųjų atsisakymo aukoti organus kiekio Ispanijoje³³. Vykdytame tyrime dalyvavo 68 ispanų šeimos. Atlikus šį tyrimą išsiaiškėjo, kad pagrindinės priežastys, dėl kurių šeima gali atsisakyti paaukoti artimojo organus, yra mirusiojo prieštaravimas, artimojo mirties fakto nesuvokimas (ypač smegenų mirties atveju), nepasitenkinimas medicinos personalu ar medicina, religinės-kultūrinės priežastys, socialinio nepritarimo baimė. Mirusiojo valia laikoma svarbiausiu faktoriu. Jei mirusiojo valia žinoma, dažniausiai šeima jos laikysis. Tyrime paaiškėjo, jog priimant sprendimą šeimai svarbus medicinos personalo elgesys, jautrumas ir palaikymas. Taip pat tyli ir privati vieta, prašant priimti sprendimą. Turi būti vengiama sukelti spaudimą. Veiksmingi tinkami argumentai: nauda visuomenei, skaidrumo ir sąžiningumo užtikrinimas, proceso paaiškinimas, socialinė atjauta (Martinez *et al.*, 2001). Akivaizdu, kad medicinos personalas, bendraujantis su potencialaus donoro šeima, turi būti apmokytas tinkamai komunikuoti emociškai sudėtingoje situacijoje. Kitoje apklausoje buvo išskirtos kelios kategorijos, lemiančios pasirinkimą nedovanoti artimojo organų transplantacijai: nežinomybė, ko norėjo artimasis, prasta komunikacija apie smegenų mirtį ir nežinojimas, kas tiksliai nutiks su giminaičio kūnu, negatyvi patirtis ligoninėje, manymas, kad priežiūra iki mirties buvo prasta, požiūris šeimos narių, kurie yra prieš organų donorystę³⁴. Taigi norint palengvinti sprendimą ir netektį šeimoms reikia teisingai ir aiškiai pateikti informaciją, duoti laiko ją suvokti, parodyti rūpestį ir suteikti emocinę pagalbą.

Nuolatinis siekis tobulėti. Organų poreikis vis auga, todėl Ispanija, nors ir būdama lydere, irgi nuolat daro pokyčius. Tai parodo, kad organų transplantacijos-donorystės srityje valstybės negali stovėti vietoje, reikia nuolat tobulėti, ieškoti naujų būdų skatinti donorystę, efektyviai atlikti transplantaciją, skatinti visuomenės pasitikėjimą ir itin didelį dėmesį skirti bendraujant su galimų donorų šeimomis³⁵.

Taigi Ispanijos sėkmę lemia specifinis organizacinė sistema, kuri užtikrina potencialių donorų identifikavimą ir galimybių išnaudojimą, taip pat skatina visuomenės pasitikėjimą organų donoryste.

³³ MATESANZ, Rafael (2003). Factors influencing the adaptation of the Spanish Model of organ donation. *Transplant International*, 6(10):736-41 [interaktyvus]. doi: 10.1007/s00147-003-0623-1

³⁴ SQUE, Magi; LONG, Tracy ir PAYNE, Sheila (2005). Organ Donation: Key Factors Influencing Families' Decision-Making. *Transplantation Proceedings*, 35(2), 543-546 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.1016/j.transproceed.2004.11.038>.

³⁵ MATESANZ, Rafael ir DOMÍNGUEZ-GIL, Beatriz (2007). Strategies to optimize deceased organ donation. *Transplantation Reviews*, 21(4), 177-188 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.1016/j.trre.2007.07.005>

³⁶ MATESANZ, Rafael; DOMÍNGUEZ-GIL, Beatriz; COLL, E. ir kt. (2017). How Spain Reached 40 Deceased Organ Donors per Million Population. *American Journal of Transplantation*, 17(6), 1447-1454 [interaktyvus]. DOI: 10.1111/ajt.14104

3. Organų donorystės reglamentavimas Lietuvoje. Taikomi modeliai.

Organų donorystė yra gyvybę gelbstintys medicininiai procesai, kurie dabar Lietuvoje priklauso nuo donorų ir jų artimųjų valios. Donoro kortelė yra tarsi žinutė artimiesiems, kad asmuo sutinka po mirties savo organus dovanoti ir tapti donoru. Tai savanoriškas ir neatlygintinas valios išreiškimas, kuris ne visada užtikrina, kad donorystė bus įgyvendinta.

3.1. Pagrindinis įstatymas, jo tikslas ir pagrindiniai aspektai

Lietuvos Respublikos žmogaus audinių, ląstelių, organų donorystės ir transplantacijos įstatymas³⁷ yra pagrindinis teisės aktas, kuris reglamentuoja organų donorystę ir transplantaciją Lietuvoje. Šis įstatymas nustato teisinius ir organizacinius žmonių mirusių audinių, ląstelių ir organų donorystės ir transplantacijos pagrindus, donorų ir recipientų teises, pareigas, donorystės valdymą bei kontrolę. Taip pat nustato žmogaus audinių ir organų donorystės, transplantacijos sąlygas bei tvarką. Taip pat yra daug poįstatyminių teisės aktų, kurie papildo bendrą įstatyme numatytą reguliavimą. Šis įstatymas siekia užtikrinti skaidrumą ir viešumą, reglamentuoti etinius ir teisės klausimus, susijusius su organų donorystę, bei skatinti visuomenės švietimą šioje srityje.

Pagal įstatymą donoru gali būti kiekvienas veiksnius asmuo, kuris pagal sveikatos apsaugos ministro 2000 m. birželio 30 d. įsakymu Nr. 368³⁸ nustatyta tvarka yra išreiškęs sutikimą, kad jo audiniai, ląstelės, organai būtų atiduoti transplantacijai. Kiekvienas veiksnius asmuo turi teisę pareikšti nesutikimą, kad jo audiniai, ląstelės, organai po mirties būtų atiduoti transplantacijai. Regeneruojančių audinių ir ląstelių donorais gali būti nepilnamečiai asmenys. Asmuo prieš duodamas sutikimą arba nesutikimą, asmuo sveikatos apsaugos ministro nustatyta tvarka turi būti supažindintas su donorystės sąlygomis, tvarka ir informuotas apie galimybę bet kada pakeisti savo sprendimą atiduoti savo audinius, ląsteles, organus. Asmens išreikšta valia užfiksuojama asmens sveikatos priežiūros įstaigoje jo asmens medicinos kortelėje. Informacija apie asmens sutikimą būti audinių ir organų donorų bei recipientų yra perduodama registru. Informacija apie asmens sutikimą arba nesutikimą būti donoru, saugant informaciją, yra užtikrinamas informacijos anonimiškumas bei asmens sveikatos medicininės paslapties konfidencialumas. Įstatyme taip pat nustatytas draudimas,

³⁷ Lietuvos Respublikos žmogaus audinių, ląstelių, organų donorystės ir transplantacijos įstatymas 1996 m. lapkričio 19 d. Nr. I-1626. [interaktyvus] <https://www.infolex.lt/ta/44432:ver0#>

³⁸ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2000 m. liepos 3 d. įsakymas Nr.368 „Dėl asmens sutikimo ar nesutikimo, kad jo audiniai ir (ar) organai po jo mirties būtų panaudoti transplantacijai pareiškimo ir jo registravimo sveikatos priežiūros įstaigos tvarkos patvirtinimo“ Žin., (2000, Nr.55-1624); [interaktyvus] <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.104622/asr>

kuris nurodo, kad draudžiama imti audinius, ląsteles ar organus iš nepilnamečio, neveiksnaus ar ribotai veiksnus donoro. Taip pat draudžiama imti gyvo nepilnamečio asmens neregeneruojančius audinius ir organus. Teisės akte³⁹ nurodytos mirusio žmogaus audinių, organų donorystės ir transplantacijos proceso įgyvendinimo tvarka ir sąlygos. Mirusiojo, kuris būdamas gyvas nebuvo išreiškęs savo valios, artimųjų yra atsiklausiama tokia pirmumo tvarka: sutuoktinio, pilnamečių vaikų (įvaikių), tėvų (įtėvių), brolių (seserų). Gavus vieno iš šių asmenų sutikimą nustatyta pirmumo tvarka, kitų mirusiojo artimųjų sutikimo nėra klausiama⁴⁰. Gavus vieno iš šių asmenų nesutikimą nustatyta pirmumo tvarka, mirusio asmens audinius, organus paimti ir atiduoti transplantacijai yra draudžiama. Nurodoma kaip turi būti atliekamas organų paėmimas ir transplantacija, užtikrinant etinių ir medicininių standartų laikymąsi.⁴¹

a. Svarbios institucijos, susijusios su organų donoryste ir transplantavimu

Įstatyme taip pat nustatyta žmogaus audinių, ląstelių, organų donorystės ir transplantacijos procese dalyvaujančių institucijų kompetencija; kokios institucijos yra atsakingos už donorystę ir transplantaciją, koordinavimą bei priežiūrą. Nacionalinis transplantacijos biuras prie Sveikatos apsaugos ministerijos (toliau – NTB) yra atsakingas už audinių, organų, ląstelių donorystę ir transplantacijos veiklą. NTB paskirtis – įgyvendinti valstybės politiką žmogaus audinių, ląstelių, organų donorystės ir transplantacijos srityje, taip pat prižiūrėti, kaip yra formuojama ir įgyvendinama ši politika. NTB funkcijos yra formuoti teigiamą visuomenės požiūrį į žmogaus audinių, ląstelių, organų donorystę, rengti įvairias programas. Įsteigtaime Registre yra saugoma konfidenciali informacija apie kiekvieną donorą, recipientą, jų sveikatos būklę ir kito asmeninio pobūdžio informacija. Taip yra įgyvendinama efektyvi organų donorų paieška.

b. Lietuvoje taikomas donorystės modelis

Šiuo metu Lietuvoje yra įteisintas informuoto sutikimo donorystės modelis (angl. Opt-in), t. y. kai norintieji po mirties paaukoti savo organus sergantiems žmonėms,

³⁹ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1998 m. gegužės 15 d. įsakymas Nr.257 „Dėl mirusio žmogaus audinių ir (ar) organų transplantavimo organizavimo tvarkos sveikatos priežiūros įstaigose bei formų patvirtinimo“ Žin. (1998, Nr.50-1371); [interaktyvus] <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.312941/asr>

⁴⁰ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. vasario 24 d. įsakymas Nr. V 138 „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2000 m. birželio 30 d. įsakymo Nr.367 „Dėl mirusiojo artimųjų neprieštaravimo, kad mirusiojo audiniai ir (ar) organai būtų paimti transplantacijai, įforminimo raštu tvarkos patvirtinimo“ pakeitimo“ Žin., (2005, Nr.31-1021); [interaktyvus] <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.251881?jfwid=ty1n1m7pi>

⁴¹ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2008 m. sausio 4 d. įsakymas Nr. V-7 „Dėl Mirusio žmogaus audinių ir organų donorystės asmens sveikatos priežiūros paslaugų koordinavimo ir teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ Žin. 2008, Nr. 7-251; [interaktyvus] <https://www.etar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.22F260137B4C/asr?fbclid=IwAR2DuqDjEqdJCVCuZRI5Jhndk163ILJ0aNdmd3HaCA-O0zdjRAXMz1e9hU>

užpildo prašymą ir gauna donoro kortelę, o žmogaus mirties atveju prašoma ir artimųjų sutikimo. Tokio tipo organų donorystės modelis yra taikomas 8-iose Europos valstybėse. Pagal įstatyme įteisintą modelį, donoru gali būti kiekvienas veiksnius asmuo, sveikatos apsaugos ministro nustatyta tvarka išreiškęs sutikimą, kad jo audiniai, ląstelės, organai būtų atiduoti transplantacijai.

Detali sutikimo tvarka nustatyta Lietuvos Respublikos sveikatos ministro 1998 m. gruodžio 15 d. įsakyme Nr. 257⁴².

c. Naujausi pokyčiai Lietuvos organų donorystės sistemoje

Autorės teigiamai vertina nuo 2023-ųjų liepos 1-os įsigaliojusius pakeičius Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2008 m. sausio 4 d. įsakyme „Dėl Mirusio žmogaus audinių ir organų donorystės asmens sveikatos priežiūros paslaugų koordinavimo ir teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. Šiais pakeitimais įsteigta regiono donorystės paslaugų koordinatoriaus pareigybė, o taip pat įsteigti regionų koordinavimo centrai. Šiuo įsakymu Lietuva perima du gerosios Ispanijos praktikos pavyzdžius, kurie buvo aptarti antroje šio straipsnio dalyje – donorystės koordinatoriaus pareigybę ir trijų pakopų koordinavimo sistemą. Kadangi šie pokyčiai įsigaliojo neseniai, sunku taikliai prognozuoti jų įtaką organų donorystės rodikliams, tačiau straipsnio autorės nusiteikusios pozityviai. Išsami Ispanijos ir kitų valstybių patirčių analizė leidžia teigti, jog būtent šių elementų implementavimas gali lemti organų donorystės rezultatų gerėjimą.

Nuo 2023-ųjų metų liepos 1 dienos veiklą pradėjo trys Donorystės paslaugų koordinavimo centrai: Vilniaus-Panevėžio, Kauno-Šiaulių ir Klaipėdos. Regiono donorystės koordinatoriai padeda ligoninių gydytojams identifikuoti potencialius donorus, bendrauti su potencinių donorų artimaisiais, gauti jų sutikimą, paruošti ir išlaikyti donoro organus tinkamus transplantacijai⁴³.

3.2. Donoro kortelės reikšmė Lietuvoje

Donoro kortelė – tai pritarimo patvirtinimas, kad asmuo sutinka savanoriškai ir neatlygintinai po savo mirties tapti organų donoru bei po mirties tinkamus organus ar audinius padovanoti gydymo laukiantiems asmenims, taip suteikiant jiems galimybę atgauti gyvenimo kokybę ir pagerinti sveikatos būklę.

Donoro kortelės teisinį reglamentavimą Lietuvoje nustato pagrindinis teisės aktas,

⁴² Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1998 m. gegužės 15 d. įsakymas Nr.257 „Dėl mirusio žmogaus audinių ir (ar) organų transplantavimo organizavimo tvarkos sveikatos priežiūros įstaigose bei formų patvirtinimo“ Žin. (1998, Nr.50-1371); [interaktyvus] <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.312941/asr>

⁴³ Nacionalinis transplantacijos biuras prie Sveikatos apsaugos ministerijos. *Regioniniai donorystės paslaugų koordinavimo centrai*. [interaktyvus] (modifikuota 2024-04-10). [interaktyvus] <https://ntb.lrv.lt/lt/struktura-ir-kontaktai/regioniniai-donorystes-paslaugu-koordinavimo-centrai/>

kaip minėta anksčiau, yra Lietuvos Respublikos žmonių mirusių audinių, ląstelių ir organų donorystės ir transplantacijos įstatymas⁴⁴.

Šiame įstatyme nustatomi šie pagrindiniai aspektai, susiję su donoro kortele:

Donoro sutikimas. Asmenys, norintys tapti organų donorais, gali išreikšti savo sutikimą užpildydami sutikimo formą ir gaudami donoro kortelę. Donoro kortelė yra oficialus dokumentas, patvirtinantis asmens valią dėl organų donorystės po mirties. Donoro kortelę gali gauti kiekvienas veiksningas asmuo, ne jaunesnis nei 18 metų, arba asmenys iki 18 metų, kurie teisės aktų nustatyta tvarka jau įgiję visišką veiksnumą. Asmuo turi būti Lietuvos Respublikos pilietis. Teisės aktai taip pat numato neribotą galimybę pakeisti savo nuomonę. Užsienio valstybėse donoro kortelė negalioja, kiekviena šalis turi savo įstatymus, reglamentuojančius organų donorystę ir organų paėmimą. Pagal įstatymą, asmenys gali išreikšti savo valią dėl organų donorystės keliais būdais: užpildydami donoro kortelės formą, elektroniniu būdu per e. valdžios portalą, arba raštu pateikdami sutikimą sveikatos priežiūros įstaigoje.

Donoro kortelės registracija. Sutikimas dėl organų donorystės registruojamas Nacionaliniame transplantacijos biure. Asmens duomenys ir valia dėl organų donorystės įtraukiami į Lietuvos donoro kortelių registrą. Šis registras naudojamas transplantacijos proceso metu, siekiant nustatyti, ar miręs asmuo buvo išreiškęs sutikimą dėl organų donorystės. Žmogaus audinių, ląstelių ir organų donorų bei recipientų registre, įsigaliojusiam 2003 m. sausio 22 d., surašomi visi donorai bei recipientai, duomenys apie jų sveikatos būklę bei kita asmeninio pobūdžio informacija. Registro objektai (asmenys, pareiškę sutikimą (nesutikimą), kad jų audiniai, organai po jų mirties būtų atiduoti transplantacijai, gyvi donorai, mirę donorai, recipientai, audinių, ląstelių, organų paėmimo, transplantacijos, šalinimo atvejai) registruojami Registro nuostatuose nustatyta tvarka. Registro duomenų teikėjų ir gavėjų teisės ir pareigos reglamentuotos Lietuvos Respublikos valstybės informacinių išteklių valdymo įstatyme, Registro nuostatuose ir kituose teisės aktuose.

Teisinės pasekmės. Donoro kortelės turėjimas ir įtraukimas į donoro registrą aiškiai parodo asmens valią tapti organų donoru po mirties. Tačiau kyla klausimas dėl organų kortelės veiksmingumo, nes pagal dabar Lietuvoje Respublikoje vykdomą praktiką organų donorystė yra vykdoma tik gavus artimųjų sutikimą, nepriklausomai, ar asmuo turėjo donoro kortelę, nors įstatymai to nereikalauja. Kortelė veikia kaip tylusis sutikimas su donoryste, tačiau galutinį sprendimą priima potencialaus donoro artimieji.

Apibendrinant, organų donorystė Lietuvoje yra reglamentuojama gana siaurai, bet griežtai. Pagrindinis teisės aktas Lietuvos Respublikos žmogaus audinių, ląstelių, organų donorystės ir transplantacijos įstatymas užtikrina skaidrumą, teisėtumą,

⁴⁴ Lietuvos Respublikos žmogaus audinių, ląstelių, organų donorystės ir transplantacijos įstatymas 1996 m. lapkričio 19 d. Nr. I-1626. [interaktyvus] <https://www.infolex.lt/ta/44432:ver0#>

donorų bei recipientų teisių gynimą. Apibrėžia audinių, organų ir ląstelių donorystės bei transplantacijos sąlygas, procedūras, užtikrinamas asmens duomenų konfidencialumas ir medicininė paslaptis. Įstatymas taip pat įtvirtina ir asmens pritarimo būdą – donoro kortelę, kuri nėra absoliuti garantija, kad asmuo taps donoru. Norint užtikrinti sklandesnę donorų kortelės veiksmingumą, būtina didinti visuomenės informuotumą, aiškinti sąlygas ir reikalavimus, stiprinti komunikaciją tarp sveikatos specialistų, donorų ir jų šeimų. Tik taip bus užtikrinama, kad norą išreiškusio asmens valia bus gerbiama.

4. Lietuvos perspektyvos organų donorystėje

Šioje dalyje bus aptarta informuoto ir numanomo sutikimo sistemų aktualumas Lietuvoje. Bus pateikti pasiūlymai ir autorių nuomonė ar numanomo sutikimo modelis būtų naudingas mūsų valstybei.

Organų donorystė Lietuvoje vis dar yra kontraversiška tema, o organų transplantacijos rezultatais atsiliekame nuo kitų Europos valstybių. Ypač aktuali numanomo sutikimo modelio taikymo Lietuvoje galimybė. 2022-2023 metais grupė Seimo narių siekė pakeisti Žmogaus audinių, ląstelių, organų donorystės ir transplantacijos įstatymo nuostatą, kad donoru gali būti kiekvienas veiksningas asmuo sveikatos apsaugos ministro nustatyta tvarka išreiškęs sutikimą, kad jo audiniai, ląstelės, organai būtų atiduoti transplantacijai. Asmuo, kuris valios būti donoru neišreiškė, gali juo tapti, jei po mirties su tuo sutinka jo artimieji. Šio įstatymo nuostatos suponuoja informuoto sutikimo modelio taikymą Lietuvoje. Įstatymo pakeitimo projekto aiškinamajame rašte raginama pereiti prie numanomo sutikimo donorystės modelio. Įteisinus šį modelį, žmonėms nebereikėtų išreikšti savo sutikimo tiesiogiai, kad po mirties taptų donoru, tačiau būtų paliekama galimybė išreikšti nesutikimą būti donoru. Siūlomas „švelnusis“ numanomo sutikimo modelis reikštų, kad visais atvejais būtų prašoma artimųjų sutikimo, tačiau mirusiojo raštu išreikštas nesutikimas būtų pripažįstamas absoliučia donorystės kontraindikacija ir artimieji šios valios pakeisti negalėtų⁴⁵.

Aiškinamajame rašte pateikiama argumentų, kad šiandien galiojanti Donoro kortelė nėra efektyvi. Lietuvoje ją turi kiek daugiau nei 40 tūkst. žmonių, o nuo 2000 m. iki 2022 m., per visą laikotarpį tik septyni mirusieji, turintys donoro kortelę, buvo potencialūs organų donorai. Iš šių septynių asmenų tik penki tapo organų donorais, nes dviem atvejais mirusiojo artimieji išreiškė prieštaravimą. Taip pat šiame rašte pateikta skirtingų valstybių organų donorystės statistika ir padaroma išvada, kad numanomo sutikimo valstybėse organų transplantacijos rezultatai yra geresni, nei

⁴⁵ Aiškinamasis raštas dėl žmogaus audinių, ląstelių ir organų donorystės ir transplantacijos įstatymo pakeitimo įstatymo Nr. I-1626 4, 5, 7 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto. [interaktyvus] <https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAK/fca099f0f2ec11ecbfe9c72e552dd5bd/>

informuoto sutikimo valstybėse. Statistiškai šis teiginys teisingas, tačiau šio straipsnio antroje dalyje pateikti argumentai ir atliktas tyrimas atskleidžia, kad šių valstybių sėkmę organų donorystės srityje lemia daug įvairių faktorių, o numanomo sutikimo modelio taikymas savaime nėra žymiai pranašesnis už informuoto sutikimo modelį.

Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos teisės departamentas numanomo sutikimo modelio atžvilgiu pateikė išvadą, kurioje ši įstatymo keitimo iniciatyva kritikuojama. Pagrindinis šios kritikos teiginys – *projektu teikiama pakeitimai, jeigu būtų priimti, nieko iš esmės nepakeistų (išskyrus tai, kad būtų panaikinta paties asmens teisė pareikšti valią tapti donoru po mirties), o esminius pokyčius šioje srityje suponuotų tik tokios numanomo sutikimo sampratos įgyvendinimas, pagal kurią artimųjų nuomonės nebūtų klausiama*⁴⁶.

Straipsnio autorės linkusios sutikti su šiuo Teisės departamento teiginiu. Vienintelis skirtumas tarp siūlomo modelio ir dabar egzistuojančio teisinio reguliavimo – priėmus pakeitimus, neliktų galimybės registruotis organų donorų registre. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad lemiama žodį šiandieninėje praktikoje ir siūlomame numanomo sutikimo modelyje turi artimieji, jokio skirtumo įvedus šį pakeitimą nepamatytume. Nors aiškinamajame rašte pateikiami pagrįsti argumentai dėl Donoro kortelės neefektyvumo, tačiau numanomo sutikimo modelio nauda vertinama izoliuotai nuo kitų, jau anksčiau straipsnyje paminėtų priemonių, kurios iš tiesų padaro teigiamą įtaką tokiose valstybėse kaip Ispanija.

Nors tuometinė Vyriausybė pritarė numanomo sutikimo modeliui, tačiau Seime projektas pasisiekimo nesulaukė, Lietuva liko prie informuoto sutikimo modelio.

Verta aptarti visuomenės reakciją į šį grupės Seimo narių siūlymą pereiti prie numanomo sutikimo modelio. Nacionalinio transplantacijos biuro užsakyta, „Spinter“ atlikta gyventojų apklausa parodė, kad vis daugiau lietuvių palaiko organų donorystę. 72 proc. tyrimo dalyvių atsakė pritarantys organų donorystei, o 54 proc. apklaustųjų atsakė, kad jų apsisprendimą tapti organų donoru lemtų donorystės prasmės suvokimas⁴⁷. Donorystės modelio keitimui iš informuoto į numanomo sutikimo modelį pritarė 38 proc. apklausoje dalyvavusių gyventojų. Donorystės modelio keitimui nepritarė 28 proc. apklaustųjų, o 35 proc. teigia šiuo klausimu neturintys nuomonės. Šie rezultatai nuteikia pozityviai, o kartu parodo, kad numanomo sutikimo modelio atžvilgiu visuomenė neturi aiškos nuomonės. Tačiau pateikus įstatymo pasiūlymo projektą 2023 metais, šis susilaukė visuomenės pasipriešinimo. Kilę gandai, kad nuo 2023 m. liepos 1 dienos įsigalioja numanomo sutikimo modelis, sukėlė paniką so-

⁴⁶ Teisės departamento išvada dėl Žmogaus audinių, ląstelių, organų donorystės ir transplantacijos įstatymo Nr. I-1626 4, 5 ir 7 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto. (2022-07-01) Nr. XIVP-1867, [interaktyvus] <https://eseimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/12fea790f93311ecbfe9c72e552dd5bd?jfwid=1i6p-w8hz2>

⁴⁷ Nacionalinis Transplantacijos biuras prie Sveikatos apsaugos ministerijos. *Apklausa parodė, kad vis daugiau Lietuvos gyventojų pritaria organų donorystei* [interaktyvus] (modifikuota 2021-12-15).

cialinėje erdvėje, gerokai padaugėjo asmenų, išreiškiančių nesutikimą būti organų donorais. Socialiniuose tinkluose kilo nepasitenkinimo ir dezinformacijos banga: visuomenė buvo bauginama „donorystės kilpa“, skatinama pasirašyti nesutikimo aukoti organus po mirties formą. Žmonių baimės ir apie organų donorystę sklindančią dezinformaciją gerai iliustruoja Ados Sabaitytės straipsnis „Seimas jus ra įrašė į organų donorus – kur atsakyti?“. Jame valdžia kaltinama vis didėjančiu „medicininiu spaudimu“, žmonės skatinami „mąstyti sveiku protu“⁴⁸. Teiginy s „žmogus, neparašęs nesutikimo būti donoru, automatiškai tampa potencialiu donoru, iš kurio, esant poreikiui, galima išsipjauti tai, ko daktarams tuo metu prireiks“ yra klaidingas ir neatspindi numanomo sutikimo esmės. Tuometinis Sveikatos reikalų komiteto pirmininkas A. Matulas tvirtino, jog netgi viešos diskusijos dėl numanomo sutikimo organų donorystės modelio turėjo neigiamą efektą – išaugo nesutikimų tapti donorais skaičius. Citata: „Organų transplantacijos biuras pateikė mums informaciją, kad nuo 2023 metų kovo mėnesio, kai buvo pateiktas, įregistruotas tas įstatymo projektas, dėl galimai klaidingos išplitusios informacijos nesutikimų tapti donorais padaugėjo 110 kartų, artimųjų prieštaravimo donorystei padaugėjo 30 proc., efektyvių donorų milijonui gyventojų – 21 proc., recipientų mirčių nesulaukus organų – 16 proc. Išties tai yra labai svarbi ir jautri informacija“⁴⁹. 2023 metų vasarą NTB vadovė Audronė Būziuvienė siekė nuraminti įsiaudrinusią visuomenę: „Šiandien įkrito jau virš 300 nesutikimų ir dar 100 skambučių – kur galiu pareikšti nesutikimą organų donorystei po mirties iki liepos 1 dienos. Tai noriu visiems pasakyti, kad nuo liepos pirmos dienos teisiniuose dokumentuose dėl pritarimo ar nepritarimo donorystei niekas nesikeičia ir šiais metais tikrai nesikeis“⁵⁰.

Akivaizdu, kad numanomo sutikimo modelis ir apskritai organų transplantacija dažnai yra klaidingai suprantama dalies visuomenės. Nors nėra aišku kokia visuomenės dalis įtikėjo skleistais mitais, tačiau akivaizdu, kad organų donorystės tema daliai žmonių kelia didelę baimę, reiškiamas nepasitikėjimas valstybe, sveikatos sistema, organų donorystės proceso skaidrumu. Straipsnio autorių nuomone, svarbu kovoti su skleidžiamais mitais ir nepagrįstomis baimėmis. Pagirtina tai, kad kovoti su šia dezinformacija ėmėsi NTB, taip pat kai kurie naujienų portalai, pavyzdžiui 15 min, bendradarbiaujant kartu su „Facebook“ valdančia „Meta“.

⁴⁸ Karštas Komentaras. *Seimas jus privalomai rašo į organų donorus – kur atsakyti?* [interaktyvus] (modifikuota 2023-06-21). [interaktyvus] <https://www.komentaras.lt/laisvalaikis/sveikata/seimas-jus-privalomai-irase-i-organu-donorus-kur-atsakyti/129028/>

⁴⁹ 15 min. Seimo neįtikino argumentai už numanomo sutikimo organų donorystę [interaktyvus] (modifikuota 2023-11-11). https://www.15min.lt/verslas/naujiena/mokslas-it/seimo-neitikino-argumentai-uz-numanomo-sutikimo-organu-donoryste-1290-2142978?utm_medium=copied

⁵⁰ 15 min. *Seja paniką dėl organų donorystės: kas pasikeis priėmus numanomo sutikimo modelį?* [interaktyvus] (modifikuota 2023-06-22). <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/seja-panika-del-organu-donorystes-kas-pasikeis-priemus-numanomo-sutikimo-modeli-56-2073280>

Didelę įtaką Lietuvoje turi Katalikų Bažnyčia, kurios dominavimas taip pat gali lemti žmonių konservatyvumą, skeptiškumą organų donorystės požiūriu, todėl verta trumpai aptarti Bažnyčios nuomonę organų donorystės ir numanomo sutikimo atžvilgiu. Lietuvos Vyskupų Konferencija (toliau – LVK) dar 2003 metais išreiškė savo poziciją organų transplantacijos atžvilgiu. Šiame pranešime pabrėžiama, kad organų donorystė, jei donoras yra davęs aiškų sutikimą, neprieštarauja Katalikų Bažnyčios mokymui, o toks apsisprendimas yra sveikintinas ir skatintinas, kviečiama drąsiai liudyti gyvenimą mirties akivaizdoje⁵¹. Tačiau numanomo sutikimo atžvilgiu LVK 2022 metais yra suformavusi kritišką poziciją. Pasak šio Lietuvos vyskupų susirinkimo, itin svarbus yra sąmoningas asmens apsisprendimas, kuris turi būti išreiškiamas aktyviais veiksmais, o ne numanomas vien iš asmens neveikimo. Šia pozicija ginamas kūno neliečiamumas, organų donorystė siejama su pačio donoro arba jo artimųjų apsisprendimu. LVK pozicijoje pastebėta, kad perėjimas prie numanomo sutikimo modelio gali būti kenksmingas donorystės rezultatams Lietuvoje, kad toks reguliavimas mažintų pasitikėjimą sveikatos sistema, susidarytų palanki terpė mitams apie organų donorystę skliti. Šį teiginį iliustruoja anksčiau aptarta dezinformacijos banga 2023-aisiais metais. LVK pagrindžia savo poziciją teiginiu, kad praktikoje pasitaiko pavyzdžių, kai valstybėse įvedus numanomo sutikimo modelį donorų skaičius ima mažėti, nes atsiranda pasipriešinimas, pasipiktinimas nauja sistema. Šį teiginį pagrindžia anksčiau aptarta Čilės patirta nesėkmė, keičiant teisinį reguliavimą. Savo teiginius LVK apibendrina šia mintimi: *„Bažnyčia dalijasi troškimu padėti ligoniams, kuriems donoro organai yra vienintelė viltis išgyventi, tačiau kviečia rinktis tokius būdus, kurie užtikrintų donorystės sėkmę nepažeidžiant fundamentalios žmogaus apsisprendimo teisės: donorystės koordinatorių pareigybių įsteigimą, visuomenės švietimą, donoro kortelės žinomumo didinimą ir t. t.“*⁵². Autorių manymu, LVK teikiami pasiūlymai gali būti naudingi. Ypač svarbus ir reikalingas pokytis, kurį siūlo LVK, galėtų būti donorystės koordinatorių pareigybių įsteigimas, kurių nauda aptarta straipsnio antroje dalyje.

Apibendrinant šią dalį kyla išvados, kad „švelnusis“ numanomo sutikimo modelis Lietuvoje nepadarytų esminių skirtumų. Organų donorystės procesas išliktų tas pats, o paskutinį žodį tartų mirusiojo artimieji (nebent būtų aiškiai išreikštas mirusiojo nesutikimas paaukoti savo organus). Toks įstatymo pakeitimas, neimplementuojant kitų anksčiau straipsnyje aptartų priemonių, kaip donorystės koordinatoriaus pareigybių įsteigimas, kelių pakopų sistema, efektyvus bendravimo su mirusiojo artimaisiais algoritmas, operatyvi potencialių donorų identifikavimo sistema nepadarys

⁵¹ Bažnyčios žinios, 7. *Pareiškimas dėl transplantacijos operacijų ir organų donorystės* [interaktyvus] (modifikuota 2003-04-15) <https://www.baznycioszinios.lt/old/bz0307/307lvk1.html>

⁵² Lietuvos Vyskupų Konferencija (LVK). *Dėl ketinimų įvesti numanomą sutikimo modelį organų donorystei Lietuvoje* [interaktyvus] (modifikuota 2022-05-25) <https://lvk.lcn.lt/naujienos/>, 508

teigiamos įtakos. Kyla pavojus dėl atvirkštinio rezultato – visuomenės pasipriešinimo organų donorystei ir prastėjančių organų donorystės rezultatų. Lietuvoje tikslinga daugiau dėmesio skirti tobulinant poįstatyminius aktus, kurie leistų anksčiau išvardintų priemonių įgyvendinimą. Straipsnio autorių nuomone, 2023-ųjų metų Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymu įsteigta regiono donorystės koordinatoriaus pareigybė ir regiono koordinavimo centrai ateityje parodys teigiamus rezultatus. Perėjimas prie numanomo sutikimo metodo gali būti naudingas ilgalaikėje perspektyvoje, jei Lietuvoje bus padėti tinkami pagrindai šiam pokyčiui.

Išvados

1. Lietuvoje įteisinti keturi organų donorystės modeliai: donorystė po smegenų mirties, donorystė dėl negrįžtamai nutrūkusios kraujotakos, gyvoji donorystė, porinė donorystė. Lietuvoje po mirties dažniausiai donuojami organai ir audiniai: inkstai, kepenys, ragenos, kamieninės kraujodaros ląstelės, gyvi donuojami tik inkstai. Šalyje per 14 metų iš devynių skirtingų transplantacijos tipų šešių iš jų skaičius per metus padidėjo, ženkliausia progresija matyti, atliekant kamieninių kraujodaros ląstelių persodinimo operacijas.
2. Informuoto ir numanomo sutikimo modeliai dažnai „persipina“ tarpusavyje, skirtingos valstybės juos taiko skirtingai. Daugumoje valstybių nėra griežto informuoto ar numanomo sutikimo modelio, naudojami abiejų sistemų elementai, todėl praktinis šių skirtingų teisinių reguliavimų skirtumas dažnai nėra itin ryškus.
3. Išnagrinėjus daugelį šaltinių paaiškėja, kad donorystės koordinatorių pareigybių įsteigimas yra vienas efektyviausių būdų skatinti organų donorystę. Donorystės koordinatoriai – medikai ar slaugos darbuotojai, dažniausiai dirbantys reanimacijos skyriuose, kurie šalia savo įprastų pareigų koordinuoja potencialių donorų identifikacijos procesą ir bendravimą su šių asmenų artimaisiais.
4. Autorės pozityviai vertina pokyčius Lietuvos organų donorystės sistemoje – donorystės koordinatoriaus pareigybių ir regionų koordinavimo centrų įsteigimą. Šie pokyčiai Lietuvoje įsigaliojo nuo 2023-ųjų metų liepos 1-os dienos.
5. Numanomo sutikimo modelis savaime nėra pranašesnis už informuoto sutikimo modelį ir teisinio reguliavimo pakeitimas negarantuotų geresnių rezultatų organų donorystės srityje. 2023 metais siūlyto įstatymo pakeitimo projekto priėmimas nebūtų padaręs didelio skirtumo, išliktų daug iki šiol egzistuojančių aspektų. Vienintelis ryškus pokytis – Donoro kortelės išnykimas.
6. Organų donorystė Lietuvoje reglamentuojama gana siaurai, pagrindinis įstatymas numato informuoto sutikimo sistemą. Donoro kortelė Lietuvoje veikia tik kaip asmens valios išreiškimas, kad po mirties asmuo sutinka tapti donoru. Vis dėlto kortelė negarantuoja, kad asmuo tikrai taps donoru, organų donorystė galima tik mirusio asmens artimiesiems išreiškus sutikimą.

7. Lietuvoje organų donorystės tema vis dar egzistuoja visuomenės priešiškus, nepagrįstos baimės ir mitai. Autorės teigiamai vertina tokias priemones kaip 15 min ir „Meta“ partnerystę, siekiant kovoti su melagingomis naujienomis.
8. Perėjimas prie numanomo sutikimo metodo gali būti naudingas ilgalaikėje perspektyvoje, jei Lietuvoje bus padėti tinkami pagrindai šiam pokyčiui. Šiai dienai autorės rekomenduoja imtis kitų priemonių, kurios pagal Ispanijos pavyzdį yra itin veiksmingos skatinant organų donorystę. Efektyvūs šių priemonių pavyzdžiai išsamiau aprašomi antroje šio straipsnio dalyje: trijų sluoksnių koordinavimo sistema, donorystės koordinatoriaus pareigybė, grįžtamojo ryšio vertinimas, tikslingas finansavimas, bendradarbiavimas su žiniasklaida, efektyvi potencialių donorų identifikavimo sistema, didelis dėmesys potencialaus donoro šeimai ir pan. Dauguma šių priemonių gali būti sureglamentuotos poįstatyminiais teisės aktais, nekeičiant įstatymų ir nekeičiant informatyvaus organų donorystės metodo.

Šaltinių sąrašas

Teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos žmogaus audinių, ląstelių, organų donorystės ir transplantacijos įstatymas 1996 m. lapkričio 19 d. Nr. I-1626. [interaktyvus]. <https://www.infollex.lt/ta/44432:ver0#>
2. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1998 m. gegužės 15 d. įsakymas Nr.257 „Dėl mirusio žmogaus audinių ir (ar) organų transplantavimo organizavimo tvarkos sveikatos priežiūros įstaigose bei formų patvirtinimo“ Žin. (1998, Nr.50-1371); [interaktyvus]. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.312941/asr>
3. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2000 m. liepos 3 d. įsakymas Nr.368 „Dėl asmens sutikimo ar nesutikimo, kad jo audiniai ir (ar) organai po jo mirties būtų panaudoti transplantacijai pareiškimo ir jo registravimo sveikatos priežiūros įstaigos tvarkos patvirtinimo“ Žin., (2000, Nr.55-1624); [interaktyvus]. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.104622/asr>
4. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. vasario 24 d. įsakymas Nr.V 138 „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2000 m. birželio 30 d. įsakymo Nr.367 „Dėl mirusiojo artimųjų neprieštaravimo, kad mirusiojo audiniai ir (ar) organai būtų paimti transplantacijai, įforminimo raštu tvarkos patvirtinimo“ pakeitimo“ Žin., (2005, Nr.31-1021); [interaktyvus]. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.251881?jfwid=ty1n1m7pi>
5. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2008 m. sausio 4 d. įsakymas Nr. V-7 „Dėl Mirusio žmogaus audinių ir organų donorystės asmens sveikatos priežiūros paslaugų koordinavimo ir teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ Žin. 2008, Nr. 7-251; [interaktyvus]. <https://www.etar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.22F260137B4C/asr?fbclid=IwAR2DuqDjEqdJCVCuZRI5Jhmkd163iLJ0aNdmd3HaCAO0zdjRAXMz1e9hU>

6. Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro 2014 m. gruodžio 31 d. įsakymas Nr. V 1462 “Dėl 2015–2025 metų transplantacijos programos patvirtinimo”; [interaktyvus]. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/705fb3c095ef11e4b92e9028929aad91/asr>

Kiti šaltiniai:

7. Aiškinamasis raštas dėl žmogaus audinių, ląstelių ir organų donorystės ir transplantacijos įstatymo pakeitimo įstatymo Nr. I-1626 4, 5, 7 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto. [interaktyvus]. <https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAK/fca099f0f2ec11ecbfe9c72e552dd5bd/>
8. ALGAHIM, Mohamed ir LOVE, Robert (2015). Donation after circulatory death: the current state and technical approaches to organ procurement. *Current Opinion in Organ Transplantation*, 20(2), 127-132 [interaktyvus]. <https://doi:10.1097/MOT.0000000000000179>
9. ANWAR, Tanim ir LEE, Jae-myeong (2019). Medical Management of Brain-Dead Organ Donors. *Acute and Critical Care*, 34(1), 4-29 [interaktyvus]. <https://doi:10.4266/acc.2019.00430>
10. BARTOŠEVIČIENĖ, Valė (2023). Organų donorystė. *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [interaktyvus]. <https://www.vle.lt/straipsnis/organu-donoryste/>
11. Bažnyčios žinios, 7. *Pareiškimas dėl transplantacijos operacijų ir organų donorystės* [interaktyvus]. (modifikuota 2003-04-15) <https://www.baznycioszinios.lt/old/bz0307/307lvk1.html>
12. British Transplantation Society (2023). *UK GUIDELINES ON TRANSPLANTATION FROM DECEASED DONORS AFTER CIRCULATORY DEATH* [interaktyvus]. <https://bts.org.uk/transplantation-from-deceased-donors-after-circulatory-death/>
13. Cleveland Clinic (2023). *Organ Donation and Transplantation* [interaktyvus]. <https://my.clevelandclinic.org/health/treatments/11750-organ-donation-and-transplantation>
14. DHITAL, Kumud.; CHEW, Hong ir MACDONALD, Peter (2017). Donation after circulatory death heart transplantation. *Current Opinion in Organ Transplantation*, 22(3), 189-197 [interaktyvus]. <https://doi:10.1097/MOT.0000000000000419>
15. DÍAZ-COBACHO, Gonzalo; CRUZ-PIQUERAS, Maite ir DELGADO, Janet (2022). Public Perception of Organ Donation and Transplantation Policies in Southern Spain. *Transplantation Proceedings*, 54(3), 567-574 [interaktyvus]. doi: 10.1016/j.transproceed.2022.02.007.
16. DOMÍNGUEZ-GIL, Beatriz; MARTÍN, Maria; VALENTÍN, Maria ir kt. (2010). Decrease in Refusals to Donate in Spain Despite No Substantial Change in the Population's Attitude towards Donation. *Cells Tissues Organs*, 13, 17–24 [interaktyvus]. https://www.researchgate.net/publication/324910041_Decrease_in_refusals_to_donate_in_Spain_despite_no_substantial_change_in_the_populations_attitude_towards_donation
17. DOMÍNGUEZ, Javier ir ROJAS, Jose (2013). Presumed Consent Legislation Failed to Improve Organ Donation in Chile. *Transplantation Proceedings*, 45(4), 1316-1317 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.1016/j.transproceed.2013.01.008>

18. Donate Life America (n.d.). *Living Donation* [interaktyvus]. <https://donatelife.net/donation/types/living-donation/>
19. FABRE, John (2014). Presumed consent for organ donation: a clinically unnecessary and corrupting influence in medicine and politics. *Clinical Medicine*, 14(6), 567-571 [interaktyvus]. doi: 10.7861/clinmedicine.14-6-567
20. FEVRIER, Philippe ir GAY, Sebastien (2004). Informed Consent Versus Presumed Consent: The Role of the Family in Organ Donations. *SSRN* [interaktyvus]. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.572241>
21. Karštas Komentaras. *Seimas jus privalomai rašo į organų donorus – kur atsakyti?* (modifikuota 2023-06-21). [interaktyvus]. <https://www.komentaras.lt/laisvalaikis/sveikata/seimas-jus-privalomai-irase-i-organu-donorus-kur-atsakyti/129028/>
22. LANGER, Robert (2022). Donation after cardiac death – From then to now. *Transplantation Reports*, 8(1), 100119 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.1016/j.tpr.2022.100119>
23. Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos informacijos ir komunikacijos departamentui tyrimų skyrius. *Numanomo sutikimo donorystės modelio taikymas Europos Sąjungos valstybėse narėse, Analitinė apžvalga 22/77*, 2022-09-06. [interaktyvus]. https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=49476 [žiūrėta 2024 m. gruodžio 15 d.].
24. Lietuvos Vyskupų Konferencija (LVK). *Dėl ketinimų įvesti numanomą sutikimo modelį organų donorystei Lietuvoje* [interaktyvus]. (modifikuota 2022-05-25). <https://lvk.lcn.lt/naujienos/508>
25. MATESANZ, Rafael; DOMÍNGUEZ-GIL, Beatriz; COLL, E. ir kt. (2017). How Spain Reached 40 Deceased Organ Donors per Million Population. *American Journal of Transplantation*, 17(6), 1447-1454 [interaktyvus]. DOI: 10.1111/ajt.14104
26. MATESANZ, Rafael ir DOMINGUEZ-GIL, Beatriz (2007). Strategies to optimize deceased organ donation. *Transplantation Reviews*, 21(4), 177-188 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.1016/j.trre.2007.07.005>
27. MATESANZ, Rafael. (2003). Factors influencing the adaptation of the Spanish Model of organ donation, *Transplant International*, 16, 736-741 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.1111/j.1432-2277.2003.tb00233.x>
28. Teisės departamento išvada dėl Žmogaus audinių, ląstelių, organų donorystės ir transplantacijos įstatymo Nr. I-1626 4, 5 ir 7 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto. (2022-07-01) Nr. XIVP-1867, [interaktyvus]. <https://eseimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/12fea790f93311ecbfe9c72e552dd5bd?jfwid=1i6pw8hz2>
29. Nacionalinis transplantacijos biuras prie Sveikatos apsaugos ministerijos (2023). *Apie organų donorystę Lietuvoje* [interaktyvus]. <https://ntb.lrv.lt/lt/apie-donoryste/>
30. Nacionalinis transplantacijos biuras prie Sveikatos apsaugos ministerijos. *Regioniniai donorystės paslaugų koordinavimo centrai*. [interaktyvus]. (modifikuota 2024-04-10). <https://ntb.lrv.lt/lt/struktura-ir-kontaktai/regioniniai-donorystes-paslaugu-koordinavimo-centrai/>
31. Nacionalinis transplantacijos biuras prie Sveikatos apsaugos ministerijos (2024). *Statistika. Transplantacija* [interaktyvus]. <https://ntb.lrv.lt/lt/statistika/transplantacija/>

32. Nacionalinis transplantacijos biuras prie Sveikatos apsaugos ministerijos (2024). *Statistika. Donorystė* [interaktyvus]. <https://ntb.lrv.lt/lt/statistika/donoryste/>
33. Nacionalinis transplantacijos biuras prie Sveikatos apsaugos ministerijos (2022). *Numanomo sutikimo donorystės modelis: kokia kitų šalių praktika?* [interaktyvus]. <https://ntb.lrv.lt/lt/naujienos/numanomo-sutikimo-donorystes-modelis-kokia-kitu-saliu-praktika/>
34. Nacionalinis Transplantacijos biuras prie Sveikatos apsaugos ministerijos. *Apklausa parodė, kad vis daugiau Lietuvos gyventojų pritaria organų donorystei* [interaktyvus]. (modifikuota 2021-12-15). *Apklausa parodė, kad vis daugiau Lietuvos gyventojų pritaria organų donorystei - Nacionalinis transplantacijos biuras prie Sveikatos apsaugos ministerijos*
35. Nacionalinis transplantacijos biuras prie Sveikatos apsaugos ministerijos (2021). *Numanomas organų donorystės sutikimo modelis: ko Lietuva gali pasimokyti iš kitų šalių?* [interaktyvus]. <https://ntb.lrv.lt/lt/naujienos/numanomas-organu-donorystes-sutikimo-modelis-ko-lietuva-gali-pasimokyti-is-kitu-saliu/>
36. Organizacion Nacional de Transplantes. *What is the Spanish Model?* [interaktyvus]. <https://www.ont.es/informacion-al-ciudadano-3/que-es-el-modelo-espanol-3-3/> [žiūrėta 2024 m. gruodžio 15 d.].
37. RITHALIA, Amber; MCDAID, Catriona; SUEKARRAN ir kt. (2009). Impact of presumed consent for organ donation on donation rates: a systematic review. *BMJ*, 338, 3162 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.1136/bmj.a3162>
38. RODRÍGUEZ-ARIAS, David; WRIGHT, Linda ir PAREDES, David (2010). Success factors and ethical challenges of the Spanish Model of organ donation. *Lancet*, 376(9746), 1109-1112, DOI: 10.1016/S0140-6736(10)61342-6
39. UpToDate (2024). *Management of the deceased organ donor* [interaktyvus]. <https://www.uptodate.com/contents/management-of-the-deceased-organ-donor>
40. 15 min. *Sėja paniką dėl organų donorystės: kas pasikeis priėmus numanomo sutikimo modelį?* [interaktyvus] (modifikuota 2023-06-22). <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/seja-panika-del-organu-donorystes-kas-pasikeis-priemus-numanomo-sutikimo-modeli-56-2073280>
41. 15 min. Seimo neįtikino argumentai už numanomo sutikimo organų donorystę [interaktyvus]. (modifikuota 2023-11-11). https://www.15min.lt/verslas/naujiena/mokslas-it/seimo-neitikino-argumentai-uz-numanomo-sutikimo-organu-donoryste-1290-2142978?utm_medium=copied
42. STREIT, Simon; JOHNSTON-WEBBER, Charlotte; MAH, Jasmine ir kt. (2023). Ten Lessons From the Spanish Model of Organ Donation and Transplantation. *Transplant International*, 36 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.3389/ti.2023.11009>
43. SQUE, Magi; LONG, Tracy ir PAYNE, Sheila (2005). Organ Donation: Key Factors Influencing Families' Decision-Making. *Transplantation Proceedings*, 35(2), 543-546 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.1016/j.transproceed.2004.11.038>.
44. SHAW, David (2017). Presumed consent to organ donation and the family overrule. *Journal of the Intensive Care Society*, 18(2), 96-9 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.1177/1751143717694916>

ORDALIJOS KAIP ĮRODINĖJIMO PRIEMONĖ TEISMŲ PROCESE

Rimgaudas Statkus, Šarūnas Kilčiauskas

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

II kurso Teisės studentai

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius

El. paštas: rimgaudas.statkus@tf.stud.vu.lt; sarunas.kilciauskas@tf.stud.vu.lt

Adomas Talijūnas

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto

II kurso Istorijos studentas

Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius

El. paštas: adomas.talijunas@if.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius dr. Jurgis Bartkus

El. paštas: jurgis.bartkus@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinis kuratorius doc. dr. Martynas Jakulis

El. paštas: martynas.jakulis@if.vu.lt

Anotacija. Šiame straipsnyje nagrinėjamos ordalijos kaip įrodinėjimo priemonė teismo procese. Bendrai aptariama jų naudojimo priežastys, raida ir uždraudimas krikščioniškoje Europoje. Ištiriama jų svarba Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK), atrandama, kas iš ordalijų išliko net šiandieniam Lietuvos teismo procese bei aptariama hipotetinės ordalijų įteisavimo perspektyvos dabartinės Lietuvos Respublikos teisės sistemoje.

Pagrindiniai žodžiai: ordalijos, Lietuvos Statutai, teismas, Lietuvos Didžioji kunigaikštystė, išbandymas, priesaika, dvikova.

Annotation. This article discusses the use of ordeal as an evidentiary tool in court proceedings. It discusses in general terms the reasons for their use, their development and their prohibition in Christian Europe. It examines their importance in the Grand Duchy of Lithuania, discovers which ordeals survived even in today's Lithuanian court proceedings, and discusses the hypothetical perspectives for the implementation of ordeals in the current legal system of Lithuania.

Key words: ordeal, Statutes of Lithuania, court, Grand Duchy of Lithuania, trial, oath, duel.

Ivadas

Išbandymas ugnimi, nuožmi dvikova iki mirties ar ritualinė priesaika be mažiausios klaidos. Visa tai yra ordalijos arba kitaip – Dievo teismas (lot. *iudicium Dei*) – Senovės bei Ankstyvųjų Viduramžių teisės institutas, kuris būdavo pasitelkiamas, kai kitų įrodymų priimti galutiniam sprendimui teisme nepakakdavo. Ordalių naudojimas Viduramžiais, atsižvelgiant į nemažą skaičių bylų, kuomet nebūdavo vieno aiškaus kaltintojo ar kaltinamasis nebūdavo laisvas žmogus, buvo pakankamai dažnas reiškiny (Palmer, 1989, p. 1550). Dažnai yra bandoma parodyti Viduramžius, kaip tamsiuosius amžius, remiantis būtent ordalijomis ir jų neracionalumu. Tačiau toks vertinimas nebūtinai yra teisingas, nes būtent Viduramžiais ir vadovaujantis Viduramžių filosofija ordalijos buvo uždraustos. Dažnai populiarioje kultūroje šis periodas vadinamas tamsiaisiais amžiais, tačiau panagrinėjus istorinius šaltinius bei akademinę literatūrą, toks įvaizdis drastiškai keičiasi.

Ordalių palikimą galima atpažinti ir šiomis dienomis. Konkrečiai, per priesaikos institutą, kuris, autorių nuomone, yra labai artimas save esme Viduramžiais egzistavusiai ritualinei priesaikai. Kyla klausimas, jeigu ritualinės priesaikos elementų randama šiuolaikinėje teisėje, galbūt ir kitų ordalių aspektai turi perspektyvų ateityje?

Šio darbo **tikslas** yra įvertinti ordalių, kaip įrodinėjimo priemonių, racionalumą Viduramžiais ir LDK gyvavimo laikotarpiu, bei jų perspektyvas ateityje.

Šio darbo **objektas** yra ordalijos, kaip įrodinėjimo priemonė, teismo procese.

Mokslinio straipsnio **uždaviniai** yra šie:

1. Bendrai įvertinti ordalių raidą Viduramžių krikščioniškoje Europoje V – XIII a.;
2. Išnagrinėti ordalių įtaką LDK teisminei sistemai;
3. Aptarti ordalių palikimą šiandieniniame teismo procese;
4. Ištirti ordalių elementų perspektyvas šiuolaikinėje Lietuvos teisėje.

Darbe taikyti šie **metodai**: istorinis, lyginamasis, teleologinis, loginis. Istoriniu metodu siekiama išsiaiškinti, kaip teismuose buvo naudojamos ordalijos. Lyginamuoju metodu buvo lyginami Lietuvos bei užsienio istoriniai teisės aktai bei ordalių rolė juose. Teleologiniu metodu buvo bandoma suprasti ordalių, kaip įrodinėjimo priemonės, naudojimo ir uždraudimo Viduramžiais priežastis bei tikslus. Loginis metodas buvo pasitelktas nagrinėjant ordalių palikimą ir perspektyvas šiandien.

Darbo originalumas pasireiškia bandymu pakeisti nusistovėjusią nuomonę apie Viduramžių teisminę praktiką, siekiant parodyti jos inovatyvumą ir pagrįstą pritaikymą minėtos epochos visuomenėje. Taip pat pažvelgiama į ordalijas platesniame kontekste, apžvelgiamos praktikos Vakarų Europoje ir LDK. **Darbas aktualus tuo**, kad jame siekiama atrasti ordalių palikimą dabartinėje proceso teisėje, taip pat išnagrinėti dabartinės teisinės spragas ir išsiaiškinti, ar ordalių pasitelkimas būtų tikslingas ir pagrįstas dabartiniame įrodinėjimo procese.

Darbo ištirimo laipsnis dr. Gintaras Šapoka tyrė ordalijas senovės teismo procese, prof. dr. Jevgenij Machovenko tyrė įrodymus LDK, į kuriuos įėjo ir ordalijos, bei nagrinėjo Lietuvos Statutus. Irena Valikonytė taip pat tyrinėjo ordalijas valdovo teismo kontekste. Yra daug užsienio autorių literatūros, skirtos ordalijų instituto nagrinėjimui.

Literatūros apžvalga. Darbe buvo remiamasi norminiais teisės aktais, istoriniais šaltiniais bei akademinėmis publikacijomis. Labai reikšmingi buvo 1529 m. Pirmasis Lietuvos statutas (toliau – PLS) ir 1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas (toliau – TLS), kuriuose buvo ieškoma ordalijų reglamentavimo LDK teisinėje sistemoje.¹ Darbai ypatingai reikšmingi buvo prof. dr. J. Machovenko darbai, kurie padėjo suprasti Lietuvos teisės istorijos kontekstą bei ordalijų vietą LDK teisinėje sistemoje. Buvo remtasi ir prof. dr. Irenos Valikonytės monografija apie valdovo teismą, kuri padėjo susidaryti platesnį vaizdą apie ordalijos instituto praktinį taikymą LDK (Valikonytė, 2023). Taip pat remtasi užsienio autorių literatūra, kuri padėjo išnagrinėti ordalijų institutą Europos istorijos kontekste. Iš jų reikšmingiausias buvo dr. Hock Lai Ho straipsnis „The Legitimacy of Medieval Proof“ (Ho, 2004), nes padėjo suprasti Viduramžių visuomenės požiūrį į teisingumą bei ordalijas.

1. Ordalijų istorinė ir teisinė raida krikščioniškoje Europoje

Norint išanalizuoti ordalijų įtaką Viduramžių teisės sistemai, visų pirma reikia išsiaiškinti ordalijos, kaip įrodinėjimo priemonės, pobūdį, istorinę raidą bei santykį su socialine Viduramžių visuomenės sandara. Nors ordalijos panaudojimo ištakos gali būti atsekamos ir iki Senovės teismų procesų, tačiau išlikusių šaltinių gausa geriausiai ją leidžia nagrinėti Viduramžių epochos rėmuose.

1.1. Ordalijų samprata ir rūšys Viduramžių teismo procese

Ordalijos buvo vienas svarbiausių Viduramžių teismo įrodinėjimo būdų. Ieškovas arba atsakovas būdavo išbandomi įvairiais būdais. Tikėta, kad taip pasireiškia Dievo nuosprendis. Dažniausiai šie išbandymai pasireiškėdavo fizinio skausmo teisiamajam sukėlimu.

Dalis teisės istorijos tyrinėtojų, tarp jų ir dr. G. Šapoka, į ordalijų sąvoką įtraukia ir teisminę dvikovą bei ritualinę priesaiką (Šapoka, 1999, p. 107), tačiau prof. dr. J. Machovenko yra linkęs ordalijų sąvokai priskirti tik teisminius bandymus, ir kartu su minėta priesaika ir teismine dvikova apibendrinti kaip idealiuosius įrodymus, kuriais buvo remiamasi nesant racionaliųjų (Machovenko, 2007, p. 24). Tad, nors ir yra

¹ Statutų citavimui tolesniuose paragrafuose bus naudojami minėti trumpiniai (Statuto pavadinimas, skyrius, straipsnis).

skirtingi ordalijos sandaros apibrėžimai, tačiau šio straipsnio autoriai, nagrinėdami ordalijas ir atsižvelgdami į Dieviškojo įsikišimo svarbą, joms priskirs ir teisminių dvikovų bei ritualinių priesaikų praktiką Viduramžių teisės sistemoje, nes buvo tikima, jog Dievas įsikiša ir į pastarąsias (Šapoka, 1999, p. 105).

Ordalijos aptinkamos jau ir pačiuose seniausiuose teisės šaltiniuose. Hamurabio kodekso (XVIII a. pr. m. e.) 2 straipsnis byloja: „Jei žmogus apkaltino žmogų burtininkavimu, o paskui neįrodė (to) prieš jį, tas, kuris kaltinamas burtininkavimu, turi eiti prie šventosios upės; jis turi išokti į šventąją upę ir, jei šventoji upė jį apsems, jo kaltintojas perims ir pasiliks jo namus; jei šventoji upė įrodo, kad tas žmogus yra švarus (nuo nusikaltimo), ir grįžta sveikas, tas, kuris jį apkaltino burtininkavimu, bus nubaustas mirties bausme; tas, kuris išoko į šventąją upę, pasiima ir pasilieka savo kaltintojo namus“ (Driver, Miles, 1955, p. 13-14.). Šis Babilono karaliaus² kodekso straipsnis jau mini išbandymą vandeniui, kuriuo analogiškais formomis buvo pasi-
telkiama iki pat ordalijų uždraudimo Vakarų Europoje.

Dažniausiai išbandymai buvo susiję su ugnimi ir vandeniui, švariomis stichijomis, kurios pagonių buvo laikomos dievybių įsikūnijimu. Buvo manoma, kad ir jose slypi tas pats dieviškasis pradas ir išbandymo elementas: tikima, kad dvikovą, padedant dievams, laimi sakantis tiesą, o teisingą priesaiką dievų akivaizdoje gali duoti tik nekaltasis (Šapoka, 1999, p. 105). Taigi, ordalijų institutas buvo paremtas tuo, jog esant neaiškiai žmogiškojo teismo baigčiai, per ordalijas, bylos baigtį į savo rankas perimdavo Dievas ar dievai, kurių sprendimas būdavo absoliutus ir nekeliantis abejonių.

1.2. Ordalijų naudojimo krikščioniškoje Europoje istorinės ir teisinės priežastys

Žlugus Vakarų Romos imperijai Vakarų Europoje susidarė politinis, o tuo pačiu ir teisinis, vakuumas. Nors barbarai, didele apimtimi, paliko galioti privatinę romėnų teisę, bet viešoji romėnų teisės sistema buvo sunaikinta, taigi nenuostabu, kad procesinė teisė, kaip viešosios teisės šaka, rėmėsi pagoniška tradicija ir jai būdingomis ordalijomis. Nors tarp teisės istorijos tyrinėtojų yra žinoma, kad Vakarų Europą užvaldę germanų valdovai buvusiose romėnų teritorijose privatiems santykiams taikė modifikuotą romėnų teisę (Jonaitis, 2014, p. 63), tačiau *Lex Salica* (Salijų tiesa), karaliaus Chlodvigo I pavedimu sukurta netrukus po to, kai Merovingų³ dinastijos valdomi frankai užkariavo buvusią Romos imperijos Galijos provinciją, parodo, jog įrodinėjimo procesas ankstyvųjų Viduramžių teisme buvo visai nebūdingas romėnams: „Taip pat keistoka būtų buvę, jeigu, romėnas būtų bėręs per savo galvą sukastą iš keturių

² Šeštasis pirmosios dinastijos Babilonijos karalius, turėjęs Šumero ir Akado karaliaus titulą, valdęs XVIII a. pr. m. e.

³ Frankų kilmės valdovų dinastija, valdžiusi Frankų karalystę V-VIII a.

lūšnelės kerčių žemę ir būtų šokęs per tvorą. Saliečių teisėj nebuvo liudytojų, tik priešais, kitų žmonių (giminių, kaimynų) priesaikos tvirtinama, ir „Dievo teismas“ arba vadinamosios ordalijos“ (Karsavinas, 1991, p. 286). Taigi, viešosios teisės funkcijas vykdyti ėmė naujosios barbarų karalystės, pasitelkdamos savo teisės papročius, tarp jų ir ordalijas, o reguliuojant privačius santykius tarp subjektų rėmėsi romėnų teise (Karsavinas, 1991, p. 286). Nors barbarai buvo pagonys, jie ganėtinai greitai perėmė savo naujųjų pavaldinių religiją. 496 m. į krikščionybę atsivertė frankai ir jų karalius Chlodvigas, o po jų viena po kitos atsivertė ir kitos barbarų gentys bei karalystės. Anot Haroldo J. Bermano, ankstyvųjų Viduramžių Bažnyčia ne tik nesipriešino, bet ir skatino „germaniškus ordalijų ir kompurgacijos teisinius institutus, stiprindama juos grindžiančią germanams būdingą dievybės imanentiškumo intuicija. Ir germanų religija, ir ją išstūmusi krikščionybė rėmėsi įsitikinimu, kad antgamtinės jėgos glūdi pačioje gamtoje ir kad juslėms prieinamas pasaulis, tariant Marco Blocho žodžiais, „yra kaukė, už kurios vyksta visa, kas iš tikrųjų svarbu“ (Berman, 1999, p. 95).

Taip pat, norint suprasti ordalijų naudojimą, svarbu įvertinti Viduramžių žmogaus ir visuomenės mąstyseną. Štai senovės romėnai ir graikai tikėjo, kad pasaulis nulemtas atsitiktinumų, kuriuos savo srityse galėjo į vieną ar kitą pusę pastūmėti dievai ir deivės. (Kendall, 1956, p.11) Viduramžių žmogui toks požiūris būtų visiškai nesuprantamas. Kaip rašo Tomas Akvinietis: „visi daiktai, kurie egzistuoja bet kokiu būdu, būtinai yra nukreipti Dievo į tam tikrą tikslą“ (Aquinas, 1947, p. 279). Tokia visuomenė, kuri tiki visagaliu Dievu, kuris galų gale viskam turi planą, netiki atsitiktinumais ir sutapimais. Dėl to viduramžiška teisė buvo holistinė, žvelgianti ne tik į konkrečias faktines aplinkybes, bet į bendrą įvykių ir dieviškų ženklų kontekstą (Ho, 2004, p. 264). Štai dėl to teisminiai išmėginimai, pavyzdžiui, ugnimi ir vandeniu, bei teisminės dvikovos buvo puikus būdas nuspręsti bylos baigtį, kai trūkdavo kitų įrodymų, nes Dievo baimė bei žmonių tikėjimas, kad bylos baigtį nuspręs būtent Dievas, buvo labai stiprus. (Ho, 2004, p. 277). Taigi, Viduramžių visuomenės gilus tikėjimas į galimą Dieviškosios Apvaizdos teisingą įsikišimą, nepriklausomai nuo asmens socialinio ar materialinio statuso, lėmė ordalijų, kaip racionalių priemonių spręsti įrodymų stokojančias bylas, pritaikymą Viduramžių teismų procese.

Istorinės demografijos tyrinėtojai žvelgia į Viduramžių Europą, kaip į tokią, kurios apgyvendintose dalyse dauguma žmonių vertėsi gyvulininkyste arba žemdirbyste ir tik nedidelė gyventojų dalis gyveno miestuose (Biller, 2003, p. 10). Svarbu pažymėti, kad Viduramžių visuomenė taip pat yra bendruomeniška visuomenė, kurią saisto ne tik šventais laikyti įsipareigojimai (kaip senjoro ir vasalo), bet ir poreikis laikytis išvien mažose bendruomenėse, nes didelių miestų, kaip Antikoje, Viduramžiais paprasčiausiai nebebuvo. Gyventojų solidarumas buvo būtinas norint išgyventi prastesnę derlių, ilgesnę žiemą ar priešų antpuolį. Taigi, tokiose glaudžiose bendruomenėse socialinis „patikimumas“ buvo labai svarbus. Dėl to Viduramžių teisme, pritrūkus racionalių įrodymų, dar egzistavo ir ritualinės priesaikos, kai ieškovas arba atsakovas

turėdavo su savimi atsivesti kompurgatorių, kurie priesaikos tekstą ištartų kartu su proceso dalyviu. Kai kiti žmonės kartu prisiekdavo, tai parodydavo ne tik Dieviškosios Apvaizdos įsikišimą į situaciją, bet ir žmogaus socialinį statusą, reputaciją (Ho, 2004, p. 264-265).

Kadangi teismo nuosprendis būdavo atiduodamas į Dievo rankas, neišvengiamai bylos baigtis nebūdavo kvestionuojama. Toks teorinis teisėjo, šiuo atveju Dievo, įsikišimas leido ordalijai suteikti nešališkumą, naudojant ją luominėje Viduramžių visuomenėje. Teisminiai bandymai gentinėje visuomenėje buvo taikomi visiems bendruomenės nariams, neatsižvelgiant į jų socialinę padėtį. Tokia nuostata galiojo ir Anksstyvaisiais Viduramžiais. Nors vėliau taikytos išimtys, pavyzdžiui, galimybė atstovauti, leidusios aukštesnių luomų atstovams išvengti tiesioginio ordalijos panaudojimo jų atžvilgiu (Šapoka, 1999, p. 112). Tačiau prigimtinis tikėjimas dieviškuoju teisingumu Viduramžių visuomenėje leido tikėtis teisingos baigties byloje, nepriklausomai nuo besibylinjančių pusių socialinės padėties.

Taigi, decentralizuotoje, krikščioniškoje Europoje sudėtingiems teisiniams ginčams išspręsti ordalijos buvo visai racionalus būdas, kuris užtikrino žmonių pasitenkinimą teismų veikla bei socialinę darną.

1.3. Ordalijų išnykimo priežastys krikščioniškoje Europoje

Ordalija buvo laikoma Dievo valios išraiška, ordalijos metu įvykęs sprendimas buvo galutinis. Tačiau didėjanti popiežių įtaką ir jų galios centralizavimas galiausiai privedė prie ordalijų atsisakymo, nes po popiežių revoliucijos 1075 m. popiežius Grigalius VII nustatė popiežiaus teisę apeliacine tvarka iš naujo peržiūrėti bažnytinių teismų sprendimus. (Lukošius, 2023, p. 77).

Formaliai ordalijos bažnytiniuose teismuose buvo uždraustos 1215 m. IV Laterano susirinkime. Pagrindiniai du argumentai dėl ordalijų uždraudimo buvo: nepakankamas pagrindimas Šventuoju Raštu ir prieštaravimas teologijai. (McAuley, 2006, p. 474).

Šventasis Raštas niekur konkrečiai nemini ordalijų ir neteisina jų naudojimo. Išimtis galėtų būti Skaičių knygoje minimas išmėginimas žmonai dėl neištikimybės. (Šventasis Raštas..., 1992, Sk. 5, 11-29) Tačiau tai vienintelis toks ordalijos pavyzdys Senajame Testamente, o Naujajame Testamente ordalijos iš viso nėra minimos.

Ordalijos kritikuotos ir iš teologinės perspektyvos. Ordalija reiškė, kad Dievas savo valią privalo atskleisti toje situacijoje ir išgelbėti arba pasmerkti proceso dalyvį. Tai suponuoja, kad žmonės verčia Dievą veikti konkrečioje byloje ir atskleisti savo valią ne tada, kai jis pats mano esąs geriausia, bet tada, kai nusprendžia žmonės teisme. Kadangi Dievas yra būtybė turinti laisvą valią, jo negalima versti priimti sprendimus pagal žmogiškąsias taisykles. Taip pat svarbu paminėti, kad ordalijos nebuvo sakramentas. Pagal Katalikų Bažnyčios mokymą sakramentai yra vienintelis būdas,

kai, atlikus tam tikras apeigas, gali būti užtikrintas Dievo dalyvavimas, pavyzdžiui, priimant Komuniją gaunama Šventoji Dvasia. (United States Conference of Catholic Bishops, 2004) Kadangi ordalija niekada nebuvo pripažinta sakramentu, tai ir Dievo dalyvavimas joje negalėjo būti užtikrintas. (McAuley, 2006, p. 482)

Popiežiaus, kaip teisėjo, vaidmens didėjimas, egzgeze bei teologinė kritika sudavė lemiamą smūgį šimtmečius gyvavusiai ordalijų praktikai. Darytina išvada, kad ordalijos atliko savo teigiamą vaidmenį nusilpusioje ir be stiprių valdžių centrų po Vakarų Romos imperijos žlugimo likusioje Europoje, nes padėjo užtikrinti teisingumo poreikį bylose, kurių ribotus išteklius bei technologines galimybes turintis teismas išspręsti nepajėgė. Bendruomeniškoje Viduramžių visuomenėje ordalijos padėjo užtikrinti socialinę tvarką, nes Dievo sprendimo teisingumu nebuvo abejojama. Tačiau stiprėjant Katalikų Bažnyčios bei popiežių galiai Bažnyčia pajėgė efektyviau vykdyti bažnyntinius teismus, atsirado inkvizicinis teismo procesas, kurio tikslas buvo išsiaiškinti objektyviąją tiesą byloje (Maksimaitis, 2024). Taigi, ordalijos nunyko ne tik dėl pačios Bažnyčios sprendimo jas panaikinti, bet ir dėl natūralios teisės raidos ir evoliucijos.

2. Ordalijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismo procese

LDK buvo paskutinė pagoniška valstybė Europoje, todėl dauguma su krikščionybė susijusių aspektų čia atkeliavo daug vėliau. Apie ordalijas ikikrikščioniškoje Lietuvoje dėl rašytinių šaltinių stokos sunku spręsti, todėl šiame darbe pagoniškos Lietuvos teisė nenagrinėjama. Kadangi kartu su krikščionybė į LDK vakarietišką teisę atkeliavo Vėlyvaisiais Viduramžiais, LDK pasinaudojo atsilikimo pranašumu perdama naujausias teises praktikas, todėl ordalijų institutas Lietuvoje nebuvo ilgai ir plačiai taikomas.

2.1. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės raidos ypatumai

LDK XV-XVI a. apėmė dabartines Lietuvos, Lenkijos, Baltarusijos, Ukrainos ir Rusijos teritorijas ar bent tam tikrą jų dalį. Tokios LDK ribos geografinėje to meto erdvėje neišvengiamai lėmė ir skirtingų kultūrų, papročių ir konfesijų sąveiką valstybės viduje. Kaip teigia Samuelis Phillipsas Huntingtonas, istorinė riba, šimtmečius skyrusi Vakarų krikščionių tautas nuo musulmonų ir ortodoksų, eina išilgai dabartinės Suomijos ir Rusijos bei Baltijos šalių (Estijos, Latvijos ir Lietuvos) sienos, per vakarų Baltarusiją ir per Ukrainą, ir atskiria unitų Vakarų nuo stačiatikių Rytų (Huntington, 1996, p. 158). Ši riba ir LDK atskyrė skirtingo pobūdžio civilizacijas viename dideliame politiniame junginyje. Tad, vertinat teisės raidos ypatumus, reikia suvokti, jog tai buvo pagoniškos, vakarietiškos ir rytietiškos tradicijos teisės tradicijos sąveika, labai dideliame ir konfesiškai bei etniškai įvairiapusiame politiniame darinyje.

1340 m. buvo priimtas Pamedės teisynas, kuriame buvo sukodifikuota lietuviams giminingos prūsų genties paprotinė teisė, nors nėra istorinių įrodymų, kad šis teisynas būtų naudotas LDK teritorijoje. Svarbu paminėti taip pat tai, kad šioje dalyje nagrinėjamu ikistatutinės LDK teisės laikotarpiu didžiąją LDK teritorijos dalį sudarė plačią autonomiją nuo centrinės valdžios turintys domenai, kuriuose viešpatavo slaviškoji teisės tradicija, todėl vertinant ikistatutinę ordalijų raidą LDK teisės sistemoje, būtina atsižvelgti ir į rytų slavų teisės šaltinius. (Machovenko, 2007, p. 23). Nors primityvioji slavų teisė ir nebuvo *per se* labiau pažengusi už LDK teisę, esminis jos pranašumas pasireiškė teisės papročių ir slavų kunigaikščių teismų praktikos užrašymu ir kodifikavimu Rusų tiesoje (Machovenko, 2005, p. 74).

Iki Pirmojo Statuto priėmimo, LDK teisė buvo sisteminama Didžiojo Kunigaikščio privilegijose ir kituose valstybiniuose aktuose. Kai kurie teisės papročiai ir normos įtvirtintos 1468 m. Kazimiero teisyne, daugumą nuostatų įtvirtino visuotinės ir sritinės privilegijos, taip pat Lietuvos Metrikos teismų bylų knygose išlikę teismų nuosprendžiai, Lietuvos metraščiuose aprašyti bausmių taikymo atvejai ir kt. (Andriulis, 1980, p. 7 (Teisės bruožai Lietuvoje XV – XIX, 1980, Mintis)). Centrinis valdžios aparatas, leisdamas šiuos norminius teisės aktus, ne tik sąmoningai įtvirtino politinio LDK centro (Lietuvos) teisę rytų slavų žemėse, bet ir plėtojo LDK teisę remiantis kai kuriais slavų teisės elementais. (Machovenko, 2005, p. 81). Taigi, remiantis prof. dr. J. Machovenko teigimu, siekiant nustatyti ordalijų vietą ikistatutinėje LDK įrodymų sistemoje, nemažai pagalbos teikia Rusų tiesa (Machovenko, 2007, p. 23).

2.2. Ordalijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismo procese

Sąmoningas LDK teisės sisteminimas prasidėjo nuo 1387 m. didiesiems kunigaikščiams leidžiant regionines privilegijas (Jogailos privilegijos aut. p.) ir galutinai suklestėjo rengiant Lietuvos Statutus. Svarbu paminėti ir šiamo laiko tarpe 1468 m. priimtą Kazimiero teisyną, traktuojamą kaip pirmąjį bandymą kodifikuoti civilinę, baudžiamąją ir procesinę LDK teisę. Reikšmingas kunigaikščių privilegijų indelis ir Kazimiero teisyno išleidimas leidžia daryti prielaidą, kad kuriant Pirmąjį Lietuvos Statutą, pagrindiniai LDK teisės sistemos elementai jau buvo susiformavę (Machovenko, 2005, 72 p.).

Su krikštu į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę atėjusi vakarietiška-krikščioniška teisės tradicija leido susisteminti iki tol egzistavusią ir iš pagoniško laikotarpio atėjusią paprotinę teisę. Tokio sisteminimo galutiniais produktais tapo Lietuvos statutai, iš kurių pirmasis buvo išleistas 1529 m. Svarbu paminėti, jog lėta LDK bajorų luomo konsolidacija bei užtrukęs luominės monarchijos struktūrų klostymasis, vėluojantis kilmingųjų teisių ir privilegijų įstatymiškas įtvirtinimas suteikė galimybę ir sudarė sąlygas kodifikuoti LDK teisę gerokai modernesnės kultūros bei labiau išsivysčiusios teisinės minties pagrindu (Pirmas Lietuvos Statutas, Gudavičius, 2001 m. 43 p.) Tad, Statutai, o ypač Pirmasis, įsigaliojęs 1529 m., ir Trečiasis, išleistas jau 1588 m. kai Lie-

tuvos Didžioji Kunigaikštystė jau buvo sudedamoji Abiejų Tautų Respublikos dalis, geriausiai perteikia ordalijų panaudojimą ir reikšmę, bei jos kaitą LDK teisės sistemoje, atsižvelgiant į naujovišką jų kodifikavimą.

Vertinant ordalijų įtaką LDK teismuose, visų pirma reikia peržvelgti ir palyginti statutų, kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisinę tikrovę reglamentuojančių teisynų, nuostatas ir jų ryšį su ordalijomis. Pagrindinė ordalijų rūšis, randama LDK statutuose yra priesaikos pagalbininkais paremta ritualinė priesaika. Būtent tada, kai nepakakdavo įrodymų, teismas sprendavo ginčą remdamasis ritualine šalies priesaika. Ritualinės priesaikos ir jos pagalbininkų institutai leido feodalinei valstybei vykdyti teisingumą pačiu paprasčiausiu ir pigiausiu būdu, be tikrų įrodymų ir jų rinkimo išlaidų. LDK tik valstybinių ir religinių nusikaltimų bylose teismas netaikė ritualinės priesaikos, nes buvo laikomasi tardomojo proceso principo (Machovenko, 2007, p. 32). Tad, priesaikos pagalbininkai, kaip sudedamoji minėtos ordalijos dalis, buvo įtvirtinti ir statutuose. Tačiau reikia pažymėti, kad priesaikos pagalbininkų ir liudytojų institutų atskirtis, kitaip negu teigia J. Machovenko, statutuose yra kvestionuotina, kadangi priesaikos pagalbininkai savo priesaikomis patvirtindavo ne tik prisiekiančio bylininko reputaciją ir jo priesaikos teisingumą, bet ir svarbias faktines bylos aplinkybes, kitaip tariant, paliudydavo ieškinio pagrįstumą (Valikonytė, 2023, p. 203). Pirmojo Lietuvos Statuto septintajame skyriuje (apie smurtą šalyje ir apie sumušimą, ir apie šlėktų nužudymus) yra išskiriami bajorų luomo atstovai, kaip reikalingi priesaikos pagalbininkai (PLS, VII, 7, 8, 12, 16). Tačiau antrame straipsnyje tarp galinčių būti pagalbininkais yra priskiriami ir tarnai ir kiti žmonės (PLS, VII, 2). Tad, Pirmajame Lietuvos Statute priesaikos pagalbininkų instituto, glaudžiai persipynusio su liudijimo ir prisiekimo funkcijomis, reglamentavimas buvo pakankamai abstraktus, leidęs prisiekti tam tikrais atvejais net ir žemesnio negu bajorų luomo atstovams. Tačiau žymiai dažniau straipsniuose minėti bajorai leidžia daryti išvadą, kad ritualinės priesaikos ordalija ir jos panaudojimas buvo pritaikytas politiškai aktyviausiam visuomenės sluoksniui, siekiant įtvirtinti jau esamas luominės privilegijas.

Vertinant Pirmąjį Lietuvos Statutą, priesaikos pagalbininkų vaidmuo minimas ir VIII skyriuje, apie žemes bylas. Būtent 5-jame šio skyriaus straipsnyje „liudyti neleisti jokio kito tikėjimo, išskyrus Romos bei Graikų tikėjimo krikščionis“ – yra išskiriami apribojimai žydams ir totoriams dėl jų tikėjimo. Vertinant ir krikščionių tinkamumą reikalauta jog jie „<...>kiekvienais metais pas savo klebonus ar pas šventikus išpažinties eitų ir Komuniją priimtų <...>“ (PLS, VIII, 5). Nors toks, atrodytų, su humanistine Renesanso epochos dvasia besikertantis straipsnis iškrenta iš bendro Statuto konteksto, tačiau reikėtų nepamiršti, kad to meto Lietuvos visuomenėje krikščionybė ir jos atšakos vis dar buvo svarbi žmogaus pasaulėžiūros ir moralinio pagrindo dalis, į centrą iškeliant Dievą, kaip objektyvios tiesos garanto, egzistavimą. Žinoma, svarbu paminėti, jog Pirmojo Lietuvos Statuto laikais galiojo bendroji taisyklė, jog priesaikos pagalbininkai pasitelkiami tada, kai nėra pakankamai liudytojų ar kitų įrodymų (PLS, VII, 8, 9).

Lyginant vėlesnius, Antrąjį ir Trečiąjį, statutus su Pirmuoju, galima pastebėti tam tikrų pokyčių, susijusių su ritualinės priesaikos, kaip ordalijos, taikymu. Pagal bendrąją normą trijų priesaikos pagalbininkų pakako bylai laimėti, o esant tik dviem pagalbininkams, reikėjo ir asmeninės šalies priesaikos. (Machovenko, 2007, p. 33). Taip pat atsisakymas prisiekti su priesaikos pagalbininkais reikšdavo bylos pralaimėjimą (TLS, IV, 81). Tačiau, pasak I. Valikonytės, prisiekti turėjo ne šiaip priesaikos pagalbininkai, bet problemos esmę žinoję liudininkai, kurie savo priesaika būtų parėmė liudijimo teisingumą (Valikonytė, 2023, p. 234). Trečiajame Lietuvos Statute tai pat buvo įtvirtinta humanistinės to meto nuotaikas atitinkanti nuostata, jog yra suteikiama laisvė kiekvienam prisiekti pagal savo tikėjimą (TLS, XI, 81). Pirmojo Lietuvos Statuto Slucko nuorašo VI skyriaus 35 straipsnyje ypač sureikšminami vižo⁴, kaip oficialaus liudytojo, parodymai. Tačiau Antrajame ir Trečiajame Lietuvos statutuose ši funkcija pereina vazniui⁵, kurio parodymai atstojo bylininko priesaiką (Machovenko, 2007, p. 33). Apie šios pareigybės duodamų parodymų rimtumą teismų praktikoje mums leidžia spręsti Trečiojo Lietuvos Statuto IV skyriaus 9 straipsnio nuostata: „<...> turi būti nubaustas pagal savo nusikaltimo svarbą. Būtent; už neteisingą paliudijimą– mirtimi <...>“ (TLS, IV, 9). Pats priesaikos pagalbininkų institutas, atėjęs iš papročių teisės, XVI a. patyrė modifikaciją: liudytojų patikimumas ne tik tradiciškai buvo vertinamas pagal jų dalykines savybes, bet jau ir pagal feodalinės ideologijos reikalavimus, t. y. bajorų liudijimas ir priesaika vertinama labiau nei žemesnio luomo žmonių (Valikonytė, 2023, p. 236). Tad, galima daryti išvadą, jog luominė LDK vidaus sankloda, lėmė, kad priesaikos pagalbininkų instituto, kaip ordalijos, taikymas teismo procese buvo neatsiejamas nuo skirtingas visuomenės grupes saistančių luominių įsipareigojimų.

Kitokių rūšių ordalijos LDK teismo procese yra minimos rečiau. Trečiajame Lietuvos Statute yra uždraudžiamos dvikovos nes: „tai Respublikai jokios naudos ir pelno neatneša ir, apskritai, kada liejasi žmogaus kraujas, kad ir nekaltas, Viešpats Dievas tuo būna papiktintas, taip ir visuomenės ramybė sutrikdoma“ (TLS, XI, 14). Svarbu atsižvelgti, jog dvikovos jame buvo uždraustos ne kaip reglamentuotas teismo bylos sprendimo būdas, o kaip kilmingųjų luomo atstovų savivalė sprendžiant nesutarimus ir taip pažeidžiant tiesės viršenybės principą. Tačiau net jei ir nėra daug istorinių šaltinių, liudijančių teisminių dvikovų, kaip ordalijos, egzistavimą LDK teismų praktikoje, nebūtų galima teigti, jog lietuviams teisminės dvikovos buvo nepažįstamas reiškiny. Tai patvirtina ir 1403 m. įvykęs susitikimas, kuomet Ordino komtūras Markvardas Zalbachas viešai išplūdo Vytautą ir apkaltino jį išdavyste.

⁴ XV pabaigos – XVIII a. teismo pareigūnas. Teisėjo potvarkiu arba suinteresuoto asmens prašymu jis oficialiai paliudydavo tam tikrus veiksmus arba įvykius, apžiūrėdavo teisės pažeidimo vietą, nustatydavo padarytos žalos dydį, išvežiodavo šaukimus, žiūrėjo tvarkos teisme, pakviesdavo laukiančiuosius pas teisėją, prisaikdindavo liudytojus, vykdė įvairius teisėjo pavedimus.

⁵ XVI a. antroje pusėje – XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismo pareigūnas.

Dėl tokių veiksmų Lietuvos kilmingieji iškviatė komturą į dvikovą, kuri turėjo įvykti ateinančio susitikimo prie Dubysos metu. Ši dvikova turėjo atstoti teismo procesą, nors dėl neaiškių aplinkybių dvikova neįvyko ir pats incidentas buvo užglaistytas (Ryčkov, 2018, p. 117–118). Tai leidžia manyti, kad jei teisminė dvikova ir nebuvo plačiai praktikuojamas reiškinys LDK viduje, tačiau santykyje su išore, šiuo atveju kaimyninėmis krikščionių valstybėmis, ji galėjo būti suvokiama, kaip legitimus bylos sprendimo būdas.

Dvikovos oficialiai buvo panaikintos, tačiau teisminiai išbandymai, kaip ordalijos, yra atrandami ir XVI a. vykusiose raganų medžioklėse. Dokumentai, kuriuose minimi teisminių bandymų taikymo atvejai, datuojami XVI a. pradžia – XVIII a. viduriu. Šiuo laikotarpiu Vakarų Europos teisės šaltiniuose tokių įrodymų jau beveik nebeaptiksimė. XVI–XVIII a. ordalijos buvo taikytos beveik tik raganų procesuose. Šios datos tik dar kartą parodo, kad teisminiai bandymai Lietuvoje perimti tik raganų procesų laikmečiu (Šapoka, 1999, 114).

Tik Reformacijos ir Kontrreformacijos laikotarpiu, maždaug 1540–1625 m., Lietuvoje vyko raganų teismų procesai. Bažnyčia, įgavusi itin svarbią reikšmę visuomeniniam gyvenimui, veikė ir teismų procesą. Ji sudarė palankias sąlygas perimti Vakarų Europoje raganų procesuose paplitusius įrodymus – teisminius bandymus, tačiau šie, įsigalėjus inkviziciniam procesui, ėmė nykti ir išbandymų ordalijas iš esmės pakeitė tortūros arba kitaip – kankinimas, o jis buvo ypatingas tuo, kad buvo tikima, kad nekaltas žmogus su Dievo pagalba iškęs bet koki kankinimą (Šapoka, 1999, p. 114). Svarbu paminėti, kad priėmus Trečiąją Lietuvos Statutą raganavimo bylos buvo nagrinėjamos ne bažnyntiniuose, o pasaulietiniuose teismuose (Zujienė, 2016, p. 93). Be teisminių išbandymų ir dvikovų, jau minėta ritualinė priesaika, kaip teismo proceso metu naudota ordalija, sunyko, kai feodalinė formalių įrodymų teorija užleido vietą laisvo įrodymų vertinimo teorijai, o priesaikos pagalbininkų institutas išnyko susiliejęs su liudytojų institutu (Machovenko, 2007, p. 34). Taigi, teisinės sistemos raida, socialiniai visuomenės pokyčiai lėmė tai, jog ordalijos palaipsniui prarado savo reikšmę LDK teisinėje tikrovėje.

3. Ordalijos šiandieninėje Lietuvos teisėje

Nors ordalijos formaliai Bažnyčios buvo uždraustos 1215 m. IV Laterano susirinkime, iš LDK teismų praktikos jos pasitraukia tik XVII a. pradžioje, todėl išnagrinėti jų įtaką dabartinės Lietuvos Respublikos teisės sistemoje reikia. Šioje dalyje bus aptartas ordalijų palikimas Lietuvos Respublikoje ir įvertinta jų sankcionavimo perspektyva valstybės teisės sistemos raidoje.

3.1. Ordalių palikimas šiandieniniame Lietuvos Respublikos teismo procese

Ryškiausias išlikęs ordalių reliktas yra priesaikos institutas. Išbandymai (ugni-mi vandeniu ir etc.) bei teismo dvikova iki šių dienų neišliko. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas priesaiką apibrėžia taip: „Priesaika yra teismui duotas iškilmingas pasižadėjimas sakyti tiesą, pateikti teisingą išvadą ar teisingai išversti“ (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Tačiau šis apibrėžimas apima pasižadėjimą sakyti tiesą tik teisme. Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje rašoma, kad priesaika yra „viešas iškilmingas pasižadėjimas ateityje laikytis priimtų įsipareigojimų arba kokių nors buvusių ar esamų faktų, aplinkybių tikrumo patvirtinimas“ (Visuotinė lietuvių enciklopedija) Dar vieną priesaikos apibrėžimą siūlo Merriam – Webster žodynas, kuriame parašyta, kad priesaika tai „iškilmingas, paprastai oficialus kreipimasis į Dievą ar dievą, kad jis paliudytų, jog tai, ką sakoma, yra tiesa, arba paliudytų, kad nuoširdžiai ketinama daryti tai, ką sakoma“ (Merriam Webster Dictionary). Šie trys skirtingi apibrėžimai atspindi skirtingą požiūrį į priesaikos institutą. Pirmuose dviejuose apibrėžimuose priesaika labiau sutapatinama su pasižadėjimu, įsipareigojimu kitiems žmonėms. O štai trečiasis apibrėžimas mini Dievą, prašymą dieviškos galios paliudyti, kad sakoma tiesa. Savo esme tai yra tos pačios anksčiau aprašytos ritualinės priesaikos palikimas, kai buvo tikima, kad jeigu tekstas ištariamas be klaidų, tokia priesaika laimima Dievo ir yra tikra, nes Dievas neleistų įvykti neteisingumui.

3.2. Ordalių elementų perspektyvos Lietuvos Respublikos teismo procese

Įvertinus dabartinio priesaikos instituto sąsają su LDK įteisinta ritualine priesaika, natūraliai kyla klausimas, ar yra perspektyvų formuoti kitiems teisiniams institutams, kurie remtųsi kitų ordalių elementais?

Kaip buvo minėta pirmoje straipsnio dalyje, viena iš ordalių gyvavimo priežasčių buvo jos paprastumas ir jų sąlyginai maža organizacinė bei finansinė našta teismui. Bylos būdavo išsprendžiamos greitai, aiškiai ir paprastai. Tačiau sustiprėjus Bažnyčiai bei pasaulietiniams teismams buvo pereita prie inkvizicinio proceso bei ordalių atsisakymo.

Kalbant apie šiuos laikus, pastarųjų metų tendencijos rodo, jog Lietuvoje teismų procesai vyksta lėtai, o teisėjai yra apkrauti didžiuliais krūviais. Kaip teigia Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėja, Teisėjų tarybos pirmininkės pavaduotoja Egidija Tamošiūnienė: „Mes jau turime problemą su besikaupiančių bylų likučiu. Mes negalėsime tikrai išnagrinėti greitai didelės apimties baudžiamųjų bylų“ (Masiokaitė-Liubininė, 2022). Per didelis krūvis ir skubėjimas gali kelti abejonių teismų sprendimų kokybę. Galbūt šioje vietoje vėl pasitarnauti galėtų ordalių institutas, žinoma šiuolaikine forma?

Galima įsivaizduoti scenarijų, kur sudėtingos bylos baigtį leidžiama nuspręsti dirbtiniam intelektui, kuris tą galėtų padaryti parinkdamas laimėtoją atsitiktinai. Tai savo esme būtų panašu į Viduramžių ir Senovės ordalijų institutą, nes sprendimas būtų priimtas ne teisėjo, besiremiančio objektyviais įrodymais, o nešališko arbitro. Toks būdas labai pagreintų sprendimų priėmimą sudėtingose bylose, ypač tokiose, kuriose trūksta įrodymų.

Žinoma, toks scenarijus negali išsipildyti dėl kelių priežasčių. Pirma, jau Brandžiaisiais Viduramžiais, žmonės suprato, kad toks būdas spręsti bylas yra barbariškas, neracionalus ir neteisingas. Nes jeigu egzistuoja objektyvi tiesa, žmogaus pareiga yra stengtis ją atrasti ir išsiaiškinti visomis savo išgalėmis. Būtent dėl to ir atsirado inkviziciniai teismai, kurie siekė ne tik vienaip ar kitaip išspręsti bylą, bet išspręsti ją teisingai ir išgelbėti žmogų nuo teisiškai nepagrįstai nuosprendžio. Antra, to reikalauja ir Lietuvos Respublikos Konstitucija bei įstatymai. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnio 1 dalis suponuoja pareigą teismams teisingai išnagrinėti ginčus, priimti objektyviai pagrįstus ir motyvuotus sprendimus (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992): „Konstitucijoje įtvirtintas teisingumo principas, taip pat nuostata, kad teisingumą vykdo tik teismai, reiškia, jog konstitucinė vertybė yra ne pats sprendimo priėmimas teisme, bet būtent teismo teisingo sprendimo priėmimas“ (Beinoravičius, 2022, p. 561). Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1 straipsnio pirma dalis įtvirtina pagrindinę baudžiamojo proceso paskirtį: „išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas“ (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Taigi, Lietuvos Respublika, kaip modernioji Vakarų teisės tradicijos valstybė, įgalinta jos piliečių, ne tik yra skatinama, bet ir turi konstitucinę pareigą nustatyti arba stengtis kiek tai įmanoma nustatyti objektyvią tiesą, net kai tam kyla įvairūs socialiniai ir technologiniai iššūkiai. Valstybės sankcija naudoti ordalijas, kaip įrodinėjimo priemonę, prieštarautų tiek įstatymui, tiek pamatiniams Lietuvos Respublikos konstituciniams principams.

Išimtis galėtų būti priesaikos institutas. Kaip buvo minėta, ritualinės priesaikos elementų yra išlikusių ir dabartinėje Lietuvos teisėje. Priesaika neprieštaruoja jokiems pamatiniams teisės principams, o priešingai, gali padėti sustiprinti žmogaus pasiryžimą laikytis savo pareigų bei nemeluoti liudijant teisme. Žinoma, kad priesaikos institutas išliktų gyvybingas, jis turi tinkamai atlikti savo funkcijas. O tai įmanoma, jei patys žmonės jį laikytu svarbiu, o priesaikos sulaužymo pasekmės turėtų būti skaudžios. Trečiajame Lietuvos Statute buvo numatyta mirties bausmė už melagingą teismo pareigūno liudijimą (TLS, IV, 9). Tai tik parodo, kaip rimtai buvo žiūrima į priesaikos institutą tais laikais. Nors kitų ordalijų rūšių buvo atsisakyta dėl jų neracionalumo bei barbariškumo, straipsnio autorių nuomone, priesaika turėtų būti išsaugota, nes Viduramžiais ji atliko svarbią funkciją užtikrinant bendruomenių stabilumą bei tarpusavio pasitikėjimą, o šiais laikais, nors šios funkcijos nebeatlieka

tokia apimtimi kaip anksčiau, tačiau pasitarnauja nustatinėjant faktines aplinkybes teismo procese.

Išvados

1. Ordalijos buvo vienas iš svarbiausių įrodinėjimo būdų Ankstyvaisiais Viduramžiais. Jos leido išspręsti sudėtingai išsprendžiamas bylas, galutinę sprendimo atsakomybę deleguojant Dievui. Ordalijos, o ypačiai ritualinė priesaika, leido užtikrinti socialinę taiką labai nuo tarpusavio bendradarbiavimo priklausomose bendruomenėse. Nesant jokios stiprios centralizuotos valdžios, kuri galėtų užtikrinti didesnius teismų pajėgumus, ordalijos padėjo išspręsti sudėtingas situacijas ir taip užtikrinti teisingumo jausmo poreikį visuomenei. Tačiau sustiprėjus Bažnyčios bei popiežių galiai bei atsiradus įvairiems teologiniams argumentams prieš ordalijas, jos galiausiai buvo uždraustos bažnytiniuose teismuose 1215 m. IV Laterano susirinkime.
2. Ordalių įtaką LDK teisminei sistemai reikėtų vertinti nevienareikšmiškai. Nors tam tikrų ordalių, tokių kaip dvikova ar teisminiai išmėginimai, taikymas nebuvo plačiai reglamentuota ir paplitusi praktika, tačiau būtent ritualinė priesaika ir priesaikos pagalbininkų institutas tapo besikuriančios LDK teisinės sistemos dalimi. Ritualinės priesaikos, kaip ordalijos, panaudojimas buvo reglamentuotas susistemintos LDK teisės galutiniuose produktuose – Lietuvos statutuose. Pakankamai ilgai priesaikos pagalbininkų instituto išsilaikymą lėmė jo palankumas kuriant ir įtvirtinant luominės visuomenės viršūnėje esančioms grupėms palankią ir privilegijuotą teisinę tikrovę. Tačiau, teisės raida ir socialiniai visuomenės pokyčiai privedė prie ordalių sunykimo LDK teisės sistemoje.
3. Viduramžiais priesaika buvo svarbus instrumentas nustatinėjant tiesą, nes buvo tikima, kad Dievas neleis sumeluoti, o prisiekiantysis taip pat nerizikuos pasmerkti savo sielos meluodamas. Šiomis dienomis Lietuvos Respublikos civilinio proceso bei baudžiamojo proceso kodeksuose išlikęs priesaikos institutas yra ritualinės priesaikos, kuri buvo naudojama kaip ordalija palikimas, nes savo esme atlieką tą pačią funkciją – teisingo liudijimo užtikrinimą teisme.
4. Dėl didėjančios teisėjų apkrovos ir ordalių ekonomiskumo galima iškelti hipotezę, kad galbūt verta tam tikra modernia forma gražinti ordalių institutą, kad būtų greičiau išsprendžiamos bylos. Tačiau ordalių įteisinimas Lietuvos Respublikoje prieštarautų tiek įstatymams, tiek pamatiniams konstituciniams principams, o valstybė, sankcionuodama šį institutą pažeistų konstitucinę pareigą teismo sprendimus priimti tik išsiaiškinus tiesą. Vis dėlto priesaika, kaip ordalių instituto palikimas, turėtų būti išsaugota, nes yra visiškai suderinama su Lietuvos Respublikos teisės sistema, kaip ir Viduramžiais, gali padėti palaikyti bendruomenės tarpusavio pasitikėjimą ir padeda nustatyti faktines aplinkybes teismo procese.

Šaltinių sąrašas

Teisės norminiai aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 36-1340.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341.
4. Pirmasis Lietuvos Statutas (1529). Iš: Valikonytė I., Lazutka S. ir Gudavičius E. (2001). *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga.
5. Trečiasis Lietuvos Statutas (2023). Vilnius: Alma littera.

Specialioji literatūra

6. Andriulis, V. (1980). *Baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso bruožai Lietuvoje XV a. (Kazimiero teisynas)*. Teisės bruožai XV-XIX a. – Vilnius: Mintis.
7. Beinoravičius, D. (2022). Teismo ir teisminės valdžios konstitucinė samprata ir funkcijos. Iš: Birmontienė, T. et al. (2017). *Lietuvos konstitucinė teisė: vadovėlis*. 2nd-oji laida. edn. Vilnius: Registrų centras.
8. Aquinas, T. (1947). *Summa Theologica* [interaktyvus], Benziger Bros. Prieiga per internetą: <https://ccel.org/ccel/aquinas/summa/summa?queryID=32999418&resultID=686> [žiūrėta 2024 m. vasario 18 d.]
9. Biller, P. (2003). *The Measure of Multitude: Population in Medieval Thought*. Oxford: Oxford university press.
10. Berman, H. J. (1999) „Teisė ir revoliucija“. Iš anglų kalbos vertė Arvydas Šliogeris. Vilnius: Pradai.
11. Driver, G. R., Miles, J. C. (1955). *The Babylonian laws, vol. 2.* - Oxford: Clarendon press.
12. Ho, H.L. (2004) 'The Legitimacy of Medieval Proof', *Journal of Law and Religion*, 19(2), p. 259–298. doi:10.2307/3649177.
13. Huntington, S. P. (1996). *The clash of civilizations and Remaking of the world order*. New York: Simon&Schuster.
14. Jonaitis, M. (2014) „Romėnų privatinė teisė“. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
15. Karsavinas, L. (1991) „Europos kultūros istorija. T. 1, Romėnų imperija, krikščionybė ir barbarai; įžanginis straipsnis Juozo Jakšto“, Vilnius: Vaga.
16. Kendall, M. G. (1956). Studies in the History of Probability and Statistics: II. The Beginnings of a Probability Calculus. *Biometrika*, 43(1/2), 1–14. <https://doi.org/10.2307/2333573>
17. Lukošius, T. (2023) „Viduramžių bažnyčios proceso teisė (ordo iudiciarius) kaltinamojo teisės į tinkamą teismo procesą kontekste“, *Teisė*, 126, p. 73–87. doi:10.15388/Teise.2023.126.5
18. Machovenko J. (2007). *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: diskusiniai klausimai*. Vilnius: Justitia.
19. Machovenko J. (2005). Lietuvių ir slavų teisės vaidmuo kuriant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės sistemą. *Teisė*, t. 55, p. 70-82.

20. McAuley F. (2006). Canon Law and the End of the Ordeal. *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 26, No. 3, p. 473-513.
21. Palmer, R. C. (1989). Trial by Ordeal [Review of *Trial by Fire and Water: The Medieval Judicial Ordeal*, by R. Bartlett]. *Michigan Law Review*, 87(6), 1547–1556. <https://doi.org/10.2307/1289268>
22. Ryckov, A. (2018). Judo bučynys: valdovo išdavystės samprata Lietuvoje (XII a. pabaiga – XVI a. vidurys). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
23. Šapoka, G. (1999). Ordaliijos senovės teismo procese. *Jurisprudencija*, 14(6), 105–118.
24. *Šventasis Raštas: senasis testamentas*, (1992). Vertė kunigas Česlovas Kavaliauskas. Vilnius: Vaga.
25. Valikonytė I., Lazutka S. ir Gudavičius E. (2001). *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga.
26. Zujienė, G. (2016). Witchcraft Court Cases in the Grand Duchy of Lithuania in the Sixteenth to Eighteenth Centuries. *Lithuanian Historical Studies* 20, 1, 79-125, Available From: Brill <https://doi.org/10.30965/25386565-02001005> [žiūrėta 2024 m. vasario 27d.]

Kita literatūra

27. Maksimaitis, M. (2024). *Inkvizicinis procesas*. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/inkvizicinis-procesas/> [žiūrėta 2024 m. vasario 29 d.]
28. Masiokaitė-Liubienė A. (2022). *Teisėjų atstovė: teismų sistemos situacija yra kritinė*. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/teiseju-atstove-teismu-sistemos-situacija-yra-kritine-91481929> [žiūrėta 2024 m. vasario 27 d.]
29. Merriam-Webster. *Oath*. Prieiga per internetą: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/oath> [žiūrėta 2024 m. vasario 18 d.]
30. United States Conference of Catholic Bishops. *Sacraments and Sacramentals: Signs of God's grace in our lives*. Prieiga per internetą: <https://www.usccb.org/prayer-and-worship/sacraments-and-sacramentals> [žiūrėta 2024 m. vasario 18 d.]
31. Visuotinė lietuvių enciklopedija. *Inkvizicinis procesas*. Prieiga per internetą: [inkvizicinis procesas - Visuotinė lietuvių enciklopedija \(vle.lt\)](https://www.vle.lt/straipsnis/inkvizicinis-procesas/) [žiūrėta 2024 m. vasario 26 d.]
32. Visuotinė lietuvių enciklopedija. *Priesaika*. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/priesaika-2/> [žiūrėta 2024 m. vasario 18 d.]

ORDALIJOS KAIP ĮRODINĖJIMO PRIEMONĖ TEISMŲ PROCESU

SANTRAUKA

Iš šių dienų žmogaus perspektyvos ordalijos atrodo barbariškos, kvailos. Tačiau atsižvelgiant į tuometines technologines bei socialines aplinkybes, tai buvo greitas, pigus ir paprastas būdas išspręsti sudėtingas bylas ir taip užtikrinti teisingumo įgyvendinimą Viduramžių teismo procese.

Darbe aptariamos ordalių atsiradimo bei išnykimo priežastys Viduramžių krikščioniškoje Europoje, taip pat aptariamos ordalijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikšt-

tystėje bei ordalių instituto palikimas šiandieniniame Lietuvos Respublikos teismo procese. Nagrinėjamas šiuolaikinis priesaikos institutas Lietuvos Respublikos teismų procese kaip Viduramžiais egzistavusios ritualinės priesaikos palikimas. Taip pat iškeliamą hipotezę apie ordalių instituto sugrąžinimą į dabartinę Lietuvos teisę bei kodėl tai būtų neįmanoma.

TRIAL BY ORDEAL AS A MEAN OF PROOF IN COURT PROCEEDINGS

SUMMARY

From today's human perspective, trial by ordeal might seem barbaric, if not stupid. However, given the technological and social circumstances of the time, it was a quick, cheap and easy way to resolve complex cases and thus to ensure that justice was done in the medieval judicial process.

The paper discusses the reasons for the emergence and disappearance of trial by ordeal in medieval Christian Europe, as well as the use of ordeals in the Grand Duchy of Lithuania and the legacy of the institute of trial by ordeal in the present-day judicial process in the Republic of Lithuania. The modern institution of the oath in the judicial proceedings of the Republic of Lithuania is examined as a legacy of the ritual oath of the Middle Ages. The hypothesis of the return of the institution of ordinals to the present-day Lithuanian law and why it would be impossible is also put forward.

PASAULINĖS DIRBTINIO INTELEKTO VALDYSENOS PERSPEKTYVOS: NACIONALINIŲ DIRBTINIO INTELEKTO STRATEGIJŲ PALYGINIMAS INOVACIJŲ AMŽIUJE

Marija Golubovič, Austėja Ignotaitė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

2-o kurso Teisės studentės

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: marija.golubovic@tf.stud.vu.lt; austėja.ignotaite@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinei kuratorė asist. dr. Neringa Gaubienė

El. paštas: neringa.gaubiene@tf.vu.lt

Anotacija: Dirbtinio intelekto technologijų plėtra kelia svarbius reguliavimo klausimus, kadangi valstybių požiūris į dirbtinio intelekto valdymą skiriasi. Straipsnyje aptariamas skirtingos valstybių strateginės kryptys dirbtinio intelekto valdyme. Darbu siekiama išanalizuoti pasirinktų valstybių dirbtinio intelekto valdymo sistemas, apžvelgti šių sistemų tarpusavio skirtumus bei jų poveikį inovacijų plėtrai. Palyginimo rezultatai atskleidžia, kaip valstybių reguliavimo skirtumai gali lemti dirbtinio intelekto plėtros kryptis ir iššūkius ateityje.

Pagrindiniai žodžiai: dirbtinis intelektas, valdymo strategija, reguliavimas, valdysena, dirbtinio intelekto sistemos.

The development of artificial intelligence technologies raises important regulatory questions, as countries have different approaches to AI governance. The article discusses the diverse strategic directions that countries take in AI management. This study aims to analyze the AI governance systems of specific countries, examine the differences between these systems, and assess their impact on innovation development. The research findings reveal how regulatory differences between countries can shape the future directions and challenges of AI development.

Keywords: artificial intelligence, control strategy, regulation, governance, artificial intelligence systems.

Įvadas

Temos aktualumas ir originalumas. Pastaraisiais metais dirbtinio intelekto (toliau - DI) technologijų srityje įvyko proveržis: DI buvo pradėtas naudoti labai plačiai ir įvairiose srityse. Visos sritys yra paveiktos DI vystymosi, įskaitant ekonomikos, sveikatos, mokslo sektorius, valstybės valdymą.

Reikšmingas diskusijų klausimas yra DI valdymo sistema, kuri pasauliniu lygmeniu vis dar yra fragmentuota - deja, bet ne visos šalys, "norinčios tapti naujos technologijos pirmtakėmis, jau sukūrė nacionalines strategijas, kaip paskatinti DI augimą".¹ Valstybių DI reguliavimas skiriasi, kadangi kiekviena šalis kuria savitą, jai priimtinausią DI valdymo strategiją. Tai lemia, kad kai kuriose valstybėse, pavyzdžiui, Indijoje, DI reguliuojantys teisės aktai dar tik pradedami kurti, kitur jie jau gana griežti, pavyzdžiui, Europos Sąjungoje (toliau - ES). Simonas Čestermenas² teigia, kad „reguliavimas priklauso nuo to, kokią riziką šalis gali prisiimti. Pavyzdžiui, ES reguliuoja daug daugiau nei kitos šalys, nes išvelgia riziką, kurios nenori prisiimti <...> viskas priklauso nuo to, kokią riziką mato kiekviena šalis ir iš dalies nuo jos dydžio.“ Skirtingas šalių išsivystymo lygis DI srityje bei šios srities politikos formavimas gali kelti grėsmę, kad DI plėtra bus stabdoma arba nepakankamai kontroliuojama, todėl tinkamas reguliavimas turėtų būti kiekvienos valstybės prioritetas. ES mastu jau yra nustatytos DI reguliavimo taisyklės, 2024 m. kovo mėn. parlamentas patvirtino ES dirbtinio intelekto aktą (Reglamentas (ES) 2024/1689, angl. *EU AI Act*) (toliau - ir DI aktas, reglamentas 2024/1689), kuris pilnai įsigalios tik praėjus 24 mėn. po akto paskelbimo. Šiuo metu Lietuvos Respublikoje (toliau - LR) nėra aiškiai reglamentuotos DI strategijos, kaip Lietuvai atrasti, sutelkti tinkamus, tikslingus resursus, žmogiškąjį potencialą, į tam tinkamą nišą, kad Lietuva patirtų didelį proveržį DI valdyme, reguliavime ir kontroliavime. Suomija, Singapūras, Danija, Kanada ir daug kitų šalių, rengia DI strategijas, tai rodo valstybių siekį kryptingai pasinaudoti DI pranašumais. Pavyzdžiui, Suomija - viena iš pirmųjų valstybių, patvirtinusi nacionalinę DI strategiją.³ Danija turi 2021 m. patvirtinusi Nacionalinę dirbtinio intelekto strategiją⁴, kuria siekiama sukurti sistemą įmonėms, tyrėjams ir valdžios institucijoms, kad jos galėtų geriau išnaudoti DI potencialą. Singapūro nacionalinė DI strategija yra nuolat besikeičianti ir prisitaikanti prie dinamiškai kin-

¹ Lietuvos Respublikos ekonomikos ir inovacijų ministerija (n.d.). Lietuvos dirbtinio intelekto strategija | ateities vizija [interaktyvus]. [https://eimin.lrv.lt/uploads/eimin/documents/files/DI_strategija_LT\(1\).pdf](https://eimin.lrv.lt/uploads/eimin/documents/files/DI_strategija_LT(1).pdf)

² Singapūro Nacionalinio Universiteto prorektorius ir žinomas tarptautinės teisės ekspertas

³ Business Finland. Artificial intelligence from Finland. [online]. <https://mediabank.businessfinland.fi/l/X-pXs9xpMtLv>

⁴ Denmark National Strategy for Artificial Intelligence. [online] https://en.digst.dk/media/lz0fxbt4/305755_gb_version_final-a.pdf

tančių situacijų. Kanada paskelbė Dirbtinio intelekto ir duomenų įstatymą,⁵ kuris turi įsigalioti 2025 m. Įstatymo siūloma sistema: pirmas žingsnis kuriant naują reguliavimo sistemą, padėsiančią nukreipti DI inovacijas tinkama linkme bei skatinti atsakingą DI technologijų diegimą.⁶ Taigi strateginis pasirinkimas ne tik formuoja DI plėtros trajektorijas, bet ir lemia galios pasiskirstymą globaliame kontekste.

Šiame darbe analizuojamos įvairių valstybių DI valdymo sistemos bei jų pastangos reguliuoti ir kontroliuoti DI. Šio **darbo tikslas** - išanalizuoti valstybių skirtingas strategines kryptis DI valdyme bei jas palyginti šiame inovacijų amžiuje. Straipsnyje analizuojama ir gilinamasi į Jungtinės Amerikos Valstijų (toliau - JAV), Kinijos ir be abejo ES pavyzdžius, dėl jų galios, stipraus proveržio į priekį DI reguliavimo sfere; jos yra pasaulio lyderės DI srityje. **Tyrimo objektas** yra valstybių DI valdymo sistemų strategijų analizė, DI reguliavimo išskirtinumas analizuojamose valstybėse - kaip kiekviena skirtinga valstybė yra reglamentavusi DI valdymą, jo reguliavimo sritis. Šio **darbo uždaviniai**: 1) išnagrinėti pasirinktų valstybių ES, JAV ir Kinija, DI plėtros ir reguliavimo strategijas; 2) nustatyti valstybių strategijų skirtumus bei palyginti juos; 3) nustatyti, kokią įtaką šie skirtumai daro globalios DI valdysenos formavimui.

Šiame straipsnyje naudojami dokumentų bei mokslinės literatūros analizės, lingvistinis, lyginamasis ir sisteminis **tyrimo metodai**. Analizės metodu siekiama atskleisti, kokie yra kiekvienos valstybės DI reguliavimo sritys, valdysenos tikslai bei jų perspektyvos. Lingvistinis metodas padeda aiškinti DI strategijas reglamentuojančių teisės aktų turinį bei sąvokas. Lyginamasis ir sisteminis metodai taikomi atliekant kelių valstybių DI strategijų palyginimą. Pagrindiniai darbo šaltiniai buvo Europos Sąjungos, JAV, Kinijos bei Lietuvos DI valdymo, strategijų šaltiniai, kuriais remiantis buvo pradėta analizuoti, lyginti skirtingų valstybių teisinė DI reguliacija.

1. DI valdysenos samprata

1.1. Dirbtinio intelekto sąvoka

Šiandien DI yra sparčiai besivystanti sritis, galinti iš esmės pakeisti daugelį mūsų gyvenimo aspektų. DI galimybės padeda žmonėms sveikatos apsaugos, transporto bei paslaugų srityse. DI taip pat palengvina informacijos, išsilavinimo ir mokymų prieina-

⁵ Government of Canada. The Artificial Intelligence and Data Act (AIDA) Companion document internetinė prieiga - <https://ised-isde.canada.ca/site/innovation-better-canada/en/artificial-intelligence-and-data-act-aida-companion-document>

⁶ Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Tyrimų skyrius (2023-10-27). Analitinė apžvalga 23/93. Dirbtinio intelekto globalios tendencijos. [interaktyvus]. https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=85159

mumą, sumažina riziką pavojingose veiklose bei sukuria naujas darbo vietas DI sektoriuje.⁷

Dirbtinis intelektas yra mašina grindžiama sistema, suprojektuota susisteminti tai ką suvokia ir išspręsti problemas, siekiant konkretaus tikslo, rezultato.⁸ Dirbtinio intelekto sistemos gali būti grindžiamos vien tik programine įranga ir veikti virtualiajame pasaulyje (pavyzdžiui, balso sintezatoriai, vaizdo analizės programinė įranga, paieškos sistemos, kalbos ir veido atpažinimo sistemos) arba gali būti integruotos techninėje įrangoje (pavyzdžiui, pažangiuose robotuose, savaeigėse transporto priemonėse, bepiločiuose orlaiviuose ar daiktų interneto objektuose).⁹

Viena iš pažangiausių DI formų yra generatyvinis dirbtinis intelektas (angl. *Generative Artificial Intelligence*), kuris, analizuodamas didžiulius duomenų kiekius, geba generuoti naują turinį. Daugelis generatyvinio DI sistemų generuoja skirtingo sudėtingumo tekstus, vaizdus, muziką ir netgi vaizdo įrašus, o tai atveria neribotas galimybes kūrybinės srityse.

1.2. DI valdysenos aktualumas

DI valdysenos aktualumas šiandien yra itin svarbus, siekiant užtikrinti saugų ir teisėtą DI naudojimą, yra būtina turėti tinkamą DI valdyseną. **DI valdysena** - tai taisyklių, procesų, politikos, priemonių bei mechanizmų visuma, reguliuojanti DI kūrimą, naudojimą bei poveikį visuomenei, aplinkai bei ekonomikai. DI technologijos vystosi greičiau nei priimami įstatymai, todėl reguliavimas atsilieka. DI valdysena mažina netinkamo naudojimo riziką, tačiau per griežtas reguliavimas gali stabdyti inovacijas. Skirtingas valstybių požiūris į DI gali kelti reikšmingų iššūkių ir sukelti tarptautinių įtampų. Todėl efektyvus valstybių tarpusavio bendradarbiavimas ir pajėgų suvienijimas gali prisidėti prie globalių problemų, tokių kaip kibernetinis saugumas ar klimato kaita, sprendimo. Siekiama, kad DI būtų kuriamas, diegiamas ir naudojamas atsižvelgiant į etikos principus bei reikalavimus, todėl DI valdysena orientuotą į sistemos saugumo, teisingumo, teisėtumo ir skaidrumo užtikrinimą. Taip pat ji skatina atsižvelgti į žmogaus teises ir moralinius principus, kuriant bei naudojant DI. Tinkamas DI tikslų nustatymas, gairių įtvirtinimas ir neigiamų padarinių vertinimas užtikrina efektyvią bei saugią DI plėtrą.

⁷ Europos Parlamentas (2025-04-03). Dirbtinis intelektas: grėsmės ir galimybės [interaktyvus]. https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2021/4/story/20200918STO87404/20200918STO87404_lt.pdf

⁸ Europos Parlamentas (2023-06-27). Kas yra dirbtinis intelektas ir kaip jis naudojamas? [interaktyvus]. https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2020/10/story/20200827STO85804/20200827STO85804_lt.pdf

⁹ Europos Komisija (2018-04-25). Komisijos komunikatas, Dirbtinis intelektas Europai (COM/2018/237 final) [interaktyvus]. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0237>

Apibendrinant, galima teigti, kad DI kelia nemažai iššūkių ir klausimų, todėl yra siekiama sureguliuoti jo veiklą, kad nekiltų grėsmės visuomenei bei valstybėms. Šiam tikslui pasiekti yra kuriamos DI valdymo strategijos, kuriomis siekiama užtikrinti, kad DI technologijos bus naudojamos atsakingai, teisėtai bei saugiai, o jų poveikis bus naudingas visai visuomenei.

Šio straipsnio tikslas – išsamiai analizuoti pasaulines DI valdysenos strategijas, nagrinti skirtingų valstybių pastangas reguliuojant DI, kylančius iššūkius ir svarbiausius klausimus, pirmiausia bus apžvelgtos DI lyderių strategijos, pradedant Europos Sąjunga.

2. Dirbtinio intelekto strategijos Europos Sąjungoje

2.1. Aktualiausi teisės aktai dirbtinio intelekto reguliavimo srityje

Europos Sąjunga siekia stiprinti valstybių bendradarbiavimą bei užkirsti kelią susiskaidymui Europoje, todėl ypatingai pabrėžia DI spartų vystymąsi bei jo valdysenos aktualumą. ES vyrauja horizontaliai integruota DI valdymo politika¹⁰ ir vienas pagrindinių tikslų DI kontekste - užtikrinti, kad DI būtų saugus, patikimas ir atitiktų pagrindines žmogaus teises.¹¹ 2018 m. paskelbtas Suderintas dirbtinio intelekto planas (toliau - Suderintas DI planas) buvo bendras Komisijos, ES valstybių narių, Norvegijos ir Šveicarijos susitarimas maksimaliai padidinti Europos galimybes konkuruoti pasaulyje. Paskutinis šio Suderinto DI plano atnaujinimas, paskelbtas 2021 m., rodo Europos siekį tapti pasauline lydere patikimo DI srityje. Atnaujintu 2021 m. Suderintu DI planu siekiama strategiją įgyvendinti konkrečiais, tikslingais veiksmais, tikslui pasiekti ir paspartinti investicijas į DI technologijas bei nuosekliai ir laiku įgyvendinti DI strategijas bei programas, taip pat derinant DI politiką, taip efektyviau sprendžiant globalias pasaulio problemas.¹²

Svarbų vaidmenį DI valdymo sistemoje užima ES DI aktas, įsigaliojęs 2024 m. rugpjūčio 1 d. Pirmą kartą pasiūlytas 2021 m., šis teisės aktas siekia reguliuoti DI sistemų valdymą, atsižvelgiant į jų keliamą riziką, ir užtikrinti žmogaus teisių bei ES piliečių apsaugą. Būtina atkreipti dėmesį, kad visapusiškai reglamentas bus taikomas tik po dvejų metų (nuo 2026 m. rugpjūčio 2 d.), tačiau yra tam tikros išimtys. Šio reglamento paskirtis - pagerinti vidaus rinkos veikimą nustatant vienodą teisinę sis-

¹⁰ Horizontaliai integruotos DI valdymo politika taiko vienodus teisės aktus visiems DI naudojimo atvejams, įpareigodama esamus modelius laikyti plataus reglamentavimo. Tai padeda sukurti technologijų plėtros pagrindą ir supaprastina atitikties procesus.

¹¹ Europos Parlamentas (2023-05-22). Pranešimas dėl dirbtinio intelekto akto pasiūlymo (A9-0188/2023). p. 364-367 [interaktyvus]. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0188_LT.pdf

¹² Europos Komisija (2025-02-18). Suderintas dirbtinio intelekto planas [interaktyvus]. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/plan-ai>

temą, visų pirma skirtą DI sistemų kūrimui, pateikimui rinkai, pradėjimui naudoti ir naudojimui Sąjungoje paisant Sąjungos vertybių, skatinti į žmogaus orientuoto ir patikimo DI įsisavinimą kartu užtikrinant aukšto lygio sveikatos, saugumo, pagrindinių teisių, įtvirtintų Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje, apsaugą, įskaitant demokratijos, teisinės valstybės ir aplinkos apsaugą, saugoti nuo žalingo DI sistemų poveikio Sąjungoje ir remti inovacijas.¹³ Teisės akte DI sistemos suskirstytos į keturias grupes pagal jų keliamą rizikos lygį: nepriimtinos, didelės, ribotos ir minimalios rizikos DI sistemos. Kiekvienai grupei keliami tam tikri reikalavimai ir įpareigojimai, kurių privalu laikytis, siekiant apsaugoti tiek pavienių asmenų, tiek visos visuomenės saugumą ir stabilumą. Nepriimtinos rizikos DI sistemos - yra visiškai uždraustos, nes kelia labai didelį pavojų visuomenės vertybėms. Didelės rizikos sistemos - tokios sistemos turi ypatingą svarbą ir yra naudojamos ypatingose srityse, tokiose kaip infrastruktūra, teisėsauga, švietimas. Šiai grupei taikomi labai griežti reikalavimai, kadangi tai jautrios visuomenei sritys ir gali sukelti didelę žalą. Ribotos rizikos sistemoms yra taikomi skaidrumo ir informavimo principai, kadangi jos nėra tokios rizikingos ir pavojingos, o minimalios rizikos sistemoms nėra taikomas beveik joks reguliavimas.¹⁴

Norėdama palengvinti prisitaikymo procesą prie naujos reglamentavimo sistemos, Komisija paskelbė DI paktą (angl. *AI pact*) - savanorišką iniciatyvą, kuria siekiama remti būsimą įgyvendinimą, ir ragina DI kūrėjus Europoje ir už jos ribų iš anksto įgyvendinti pagrindinius DI akte nustatytus įsipareigojimus.

2.2. Dirbtinio intelekto valdymo sistema ir įgyvendinimas

Siekiant užtikrinti tinkamą ES DI akto įgyvendinimą ir taikymą, buvo sukurta išsami valdymo sistema, kurioje dalyvauja keli svarbūs organai: Europos dirbtinio intelekto biuras, dirbtinio intelekto tarnyba Europos Komisijoje, nepriklausomų ekspertų mokslinė komisija, dirbtinio intelekto valdyba ir suinteresuotųjų subjektų patariamasis forumas.

Europos DI biuras veikia kaip DI kompetencijos centras visoje Europos Sąjungoje. Jis atsakingas už atitikties koordinavimą, privalomų DI reikalavimų vykdymą ES ir gairių teikimą įmonėms bei organizacijoms. DI biuras taip pat formuoja DI vystymąsi

¹³ Europos Parlamento ir Tarybos 2024 m. birželio 13 d. reglamentas (ES) 2024/1689 kuriuo nustatomos suderintos dirbtinio ir iš dalies keičiami reglamentai (EB) Nr. 300/2008, (ES) Nr. 167/2013, (ES) Nr. 168/2013, (ES) 2018/858, (ES) 2018/1139 ir (ES) 2019/2144 ir direktyvos 2014/90/ES, (ES) 2016/797 ir (ES) 2020/1828, p. 1

¹⁴ Europos Parlamento ir Tarybos 2024 m. birželio 13 d. reglamentas (ES) 2024/1689 kuriuo nustatomos suderintos dirbtinio ir iš dalies keičiami reglamentai (EB) Nr. 300/2008, (ES) Nr. 167/2013, (ES) Nr. 168/2013, (ES) 2018/858, (ES) 2018/1139 ir (ES) 2019/2144 ir direktyvos 2014/90/ES, (ES) 2016/797 ir (ES) 2020/1828

ir valdymą ne tik Europoje, bet ir visame pasaulyje. Aptariant Europos DI tarnybą Europos Komisijoje, jos užduotis - užtikrinti bendrų teisės akte įtvirtintų taisyklių vienodą įgyvendinimą visoje ES. Už paramos vykdymo užtikrinimo veiklai teikimą atsako nepriklausomų ekspertų mokslinė komisija, kuri taip pat padeda spręsti su DI technologijomis susijusius mokslinius bei techninius klausimus. Siekiant užtikrinti nuoseklų ir veiksmingą DI akto taikymą visoje ES buvo sudaryta DI valdyba, kurią sudaro valstybių narių atstovai. Tai yra pagrindinis patariamasis organas, kuriam padeda Europos Komisijos DI biuras. Be to, DI valdybai ir Komisijai technines ekspertines žinias teikia bei konsultuoja suinteresuotųjų subjektų patariamasis forumas. Šis forumas taip pat užtikrina, kad DI politikos formavimas ir įgyvendinimas būtų pakankamai informatyvus ir efektyvus.¹⁵ Visos institucijos glaudžiai bendradarbiauja tarpusavyje bei su suinteresuotais subjektais, siekdamos naudoti visiems Europos piliečiams, kartu užtikrinamos aukštos saugos ir etikos standartus bei skatindamos inovacijas ir tarptautinių partnerių plėtrą.

2.3. DI sankcijos bei parama investicijoms

Valstybės narės nustato sankcijų taisykles ir užtikrina jų įgyvendinimą pagal ES reglamentą 2024/1689. Sankcijos turi būti veiksmingos, proporcingos ir atgrasomos, atsižvelgiant į MVĮ interesus. Už DI praktikos draudimų nesilaikymą gali būti skiriamos iki 35 mln. eurų arba iki 7 proc. įmonės metinės apyvartos dydžio baudos. Už klaidinančią informaciją – iki 7,5 mln. eurų arba 1 proc. apyvartos. Baudos priklauso nuo pažeidimo sunkumo, trukmės ir kitų aplinkybių.

DI aktas ne tik užtikrina esamų teisės aktų įgyvendinimą, bet ir skatina inovacijas bei investicijas DI srityje. Nuo 2026 m. rugpjūčio 2 d. valstybės narės privalės įkurti bent vieną bandomąją DI reglamentavimo aplinką, siekiant saugaus DI testavimo ir diegimo. Šios aplinkos padės inovatoriams, ypač MVĮ ir startuoliams, integruoti sprendimus į rinką. Europos Komisija nustatys gaires ir bendrą tvarką, skatindama ES šalių bendradarbiavimą.¹⁶

Apibendrinant, ES DI aktas ir Suderintas DI planas yra reikšmingi įrankiai, užtikrinantys, kad DI vystymasis Europoje būtų sąmoningas procesas ir orientuotas į žmogaus teisių apsaugą. ES DI aktas pabrėžia ne tik reguliavimą, bet ir paramą inves-

¹⁵ Europos Parlamento ir Tarybos 2024 m. birželio 13 d. reglamentas (ES) 2024/1689 kuriuo nustatomos suderintos dirbtinio ir iš dalies keičiami reglamentai (EB) Nr. 300/2008, (ES) Nr. 167/2013, (ES) Nr. 168/2013, (ES) 2018/858, (ES) 2018/1139 ir (ES) 2019/2144 ir direktyvos 2014/90/ES, (ES) 2016/797 ir (ES) 2020/182

¹⁶ Europos Parlamento ir Tarybos 2024 m. birželio 13 d. reglamentas (ES) 2024/1689 kuriuo nustatomos suderintos dirbtinio ir iš dalies keičiami reglamentai (EB) Nr. 300/2008, (ES) Nr. 167/2013, (ES) Nr. 168/2013, (ES) 2018/858, (ES) 2018/1139 ir (ES) 2019/2144 ir direktyvos 2014/90/ES, (ES) 2016/797 ir (ES) 2020/1828, p. 88-95, 115-118

ticijoms bei inovacijoms. Tačiau griežti reikalavimai, įtvirtinti teisės aktuose, bei tam tikrų institucijų steigimas rodo ES siekį būti lydere globalioje DI valdysenos srityje. Nepaisant to, kad tam tikri apribojimai gali kelti didelių iššūkių verslui, prioritetas teikiamas visuomenės gerovei, kas ir yra ES skaitmeninio vystymosi vienas pagrindinių principų. Taip ES siekia tapti pasauline lydere patikimo DI srityje, derindama reguliacinį aiškumą su technologine pažanga ir ekonominiu augimu.

3. Dirbtinio intelekto strategijos JAV

JAV siekia užtikrinti, kad DI technologijos būtų plėtojamos atsakingai ir naudojamos kaip teigiama jėga, padedanti JAV piliečiams ir viso pasaulio žmonėms jaustis saugiau ir gyventi geriau. Didelį vaidmenį DI valdymo sistemoje užima 2022 m. spalį Baltųjų rūmų Mokslo ir technologijos politikos biuro (angl. *White House Office of Science and Technology Policy*, OSTP) paskelbtas Dirbtinio intelekto teisių bilis (toliau - DI teisių bilis, angl. *Artificial Intelligence Bill of Rights*). Dokumentas siekia skatinti politikos ir praktikos kūrimą, kuris apsaugotų pilietines teises ir stiprintų demokratines vertybes, susijusias su automatizuotų sistemų diegimu ir valdymu. Siekiant šio tikslo, bilyje išdėstyti pagrindiniai principai, apimantys saugių sistemų kūrimą, algoritmų diskriminacijos apsaugą, duomenų privatumą bei kitų žmogiškųjų alternatyvų svarstymą. Šie principai pateikia specifines rekomendacijas, atsižvelgiant į įvairias situacijas, kai žmonių pilietinės teisės, tokios kaip žodžio laisvė, balsavimo teisė ar privatumas, gali būti pažeistos. Šis bilis nėra privalomas, tačiau juo yra siekiama informuoti visuomenę apie politinius sprendimus bei suderinti veiksmus valdžios lygmeniu. Bilyje nurodoma, kad automatizuotoms sistemoms turi būti taikomi išankstiniai bandymai rizikos mažinimui ir saugos užtikrinimui. Jie svarbūs, kad nepažeistų jautrių visuomenės sričių ir nekeltų grėsmės. Visos technologijos turi būti išbandytos prieš pristatymą visuomenei, laikantis naujausios praktikos ir atsižvelgiant į precedentus bei žmonių vaidmenį eksperimente. Jei bandymų sąlygos skiriasi, bandymo etapai kartojami iš naujo, lyginant su *status quo*. Šiame teisės akte didžiausias akcentas yra poveikis žmonių teisėms ir jų galimybėms, taip pat rizikoms, kylančioms dėl tyčinio piktnaudžiavimo sistema.¹⁷

Pirminiuose JAV reglamentuose didžiausias dėmesys buvo skiriamas DI sistemų klasifikavimui pagal skaičiavimo pajėgumus ir įrangos reguliavimą. Tokiu požiūriu siekiama kontroliuoti įrangą ir skaičiavimo galią, reikalingą kuriant DI modelius bei juos apmokant. JAV nusprendė aktyviai taikyti skaičiavimo galios valdymą kaip reguliavimo metodą – tai reiškia, kad pagrindinis dėmesys skiriamas DI modelių klasifikavimui ir reguliavimui atsižvelgiant į jų mokymui reikalingą skaičiavimo galią, o ne

¹⁷ KRANTZ, Tom (2024-09-27) What is the AI Bill of Rights? [online] <https://www.ibm.com/think/topics/ai-bill-of-rights>

į jų taikymo sritis. 2020 m. sausio mėn. Baltieji Rūmai pasiūlė DI reguliavimo principus, kurie taikomi DI reguliavimui privačiame sektoriuje. Šie principai, atviri visuomenės diskusijoms, buvo sukurti siekiant trijų pagrindinių tikslų: įtraukti visuomenę, apriboti perteklinį reguliavimą ir skatinti patvarių inovacijų kūrimą. 2023 m. buvęs JAV prezidentas Bidenas išleido vykdomąjį įsakymą dėl DI, tad šiuo metu egzistuoja tam tikras taisyklių rinkinys, nusakantis kaip registruoti modelius, kurie atitinka skaičiavimo galios kriterijus. Numatytas slenkstis yra labai aukštas, tad šiuo metu nėra net modelio, kurio skaičiavimo galia atitiktų kriterijų, todėl, kaip manoma, tai paveiks tik naujos kartos modelius. Tų pačių metų spalio mėn. vykdomuoju įsakymu buvo įtvirtinta DI saugos standartų sistema, kuria buvo siekiama apsaugoti pilietines teises, nacionalinį saugumą bei užkirsti kelią rasinei diskriminacijai, tačiau šį įsaką D. Trumpas atšaukė pradėjęs eiti antrąją prezidento kadenciją, t.y. 2025 m. sausio mėn. Nepaisant to, valstybė sparčiu žingsniu žygiuoja kartu su technologijomis ir DI atradimais. Kaip teigia Amerikos vyriausybė, jų siekis - sukurti saugią, skatinančią aplinką mokslininkams, technologams, ekspertams DI srityje, kadangi per griežtas reguliavimas gali stabdyti DI plėtrą. Taip pat šiuo metu vykdomos iniciatyvos, skatinančios plėtoti DI technologijų naudojimą užsienio politikos sprendimams priimti ir didinti veiklos efektyvumą.

JAV departamentas pristatė pirmąją „Dirbtinio intelekto strategiją 2024-2025 finansiniams metams: diplomatijos stiprinimas atsakingu DI“ (angl. *Enterprise Artificial Intelligence Strategy FY 2024-2025: Empowering Diplomacy through Responsible AI*, EAIS), patvirtintą valstybės sekretoriumi Antony Blinken. Strategija grindžiama pagrindiniu vizijos teiginiu: „Valstybės departamentas atsakingai ir saugiai pasitelks patikimo dirbtinio intelekto galimybes, kad sustiprintų JAV diplomatiją ir formuotų ateities valstybės valdymo metodus.“ Turėdamas tikslą realizuoti šią viziją, Departamentas išsikėlė keturis pagrindinius tikslus, kuriais siekiama stiprinti DI gebėjimus. Pirmasis tikslas – naudoti saugią DI infrastruktūrą, suteikiant darbuotojams patikimą ir pažangią programinę įrangą. Antrasis – skatinti DI priėmimo kultūrą, apmokant darbuotojus ir tobulinant jų įgūdžius. Trečiasis – užtikrinti atsakingą DI taikymą per politiką, gaires ir etiškas technologijas. Ketvirtasis – skatinti inovacijas, diegiant sėkmingus sprendimus ir bendradarbiaujant su DI inovatoriais.¹⁸ Kiekvienas iš šių tikslų užtikrina skaidrų ir atsakingą DI naudojimą, mažina kibernetinio saugumo grėsmę, palengvina darbuotojų darbą bei suteikia naujas galimybes efektyviai vykdyti savo misijas.

Taigi, galima teigti, kad JAV siekia užtikrinti atsakingą DI mechanizmų naudojimą, pabrėžiant jų teigiamą potencialą. Nors DI teisių bilis nėra privalomas, jis skatina

¹⁸ U.S. Department of State (2023-10). Enterprise Artificial Intelligence strategy FY2024-FY2025. Empowering Diplomacy through Responsible AI. p. 8-13 [online]. <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2023/11/Department-of-State-Enterprise-Artificial-Intelligence-Strategy.pdf>

politinių sprendimų suderinimą ir informuotumą apie DI poveikį žmonių teisėms. Dėl didžiulių investicijų į DI JAV pasiekė reikšmingą proveržį šioje srityje. Tuo pačiu metu JAV siekia rasti balansą tarp griežto reguliavimo ir inovacijų skatinimo, kad būtų užtikrintas DI saugumas ir plėtra. JAV, bendradarbiaudama su kitomis valstybėmis, gali sustiprinti mokslinius ir technologinius pajėgumus bei kartu spręsti iškilusius iššūkius. Visos šios iniciatyvos rodo, kad JAV pripažįsta DI technologijų svarbą ir ieško reguliavimo kelio, siekia užtikrinti, kad DI vystymas vyktų saugiai ir atsakingai, išlaikant inovacijų potencialą ir mažinant galimas rizikas.

4. Dirbtinio intelekto strategijos Kinijoje

Kinija pastaruosius dešimtmečius yra pažangiausia valstybė daugelyje pramonės ir technologijų sričių, DI - ne išimtis. Ji kaip viena iš didžiausių pasaulio valstybių turi didelę rinką, daugybę valstybės įmonių. Valstybė investuoja į technologijų parkus ir tyrimų laboratorijas kitose užsienio valstybėse. Visi DI tyrimai ir didžiausi vystymosi procesai vyksta įtraukiant ir karinį, ir civilinį sektorius - mokymosi įstaigas, universitetus, įmones, verslo subjektus ir kitas institucijas. Kinija siekia iki 2030 metų tapti pasaulio lydere, nors jos išsivystymo lygis DI sferoje jau dabar turi ženklus rezultatus.¹⁹ Didžioji dauguma šalies verslų naudoja ar planuoja diegti DI sprendimus. Tačiau ne kartą yra nuskambėjusi iš šalies premjero Li Qiang frazė, kad „DI turi būti nukreiptas žmonijos pažangai naudinga linkme. Todėl dirbtinio intelekto vystyme turėtų būti nustatyta raudona linija, kurios nevalia peržengti“.

Kinijos DI strategija pirmiausia grindžiama dviem pagrindiniais dokumentais: Naujos kartos dirbtinio intelekto plėtros planu (angl. *“New Generation Artificial Intelligence Development Plan”*²⁰, AIDP), išleistu 2017 m. liepos mėn., ir „Made In China 2025“ iniciatyva. Nagrinėjant Kinijos valdymo strategiją, šalies didžiausias dėmesys yra nukreiptas į DI algoritmų stebėjimą ir valdymą pagal jų naudojimo sritį. Kinija laikosi vertikalios požiūrio²¹, priimdama tikslinius reglamentus, kurie tuo metu yra socialiai aktualūs, reikšmingi. Vadinasi, kai sritis tampa socialiai aktuali, šalis imasi jos reglamentavimo. Kitaip nei ES ar JAV, ji neteikia prioriteto tokioms sritims, kurios nėra socialiai aktualios tuo metu. Kinija savo DI taisyklėse, teisės aktuose visuomet daro nuorodas į Kinijos socialines vertybes, tokias kaip pagarba papročiams, etikai, tačiau mažiau dėmesio yra skiriama duomenų privatumui. Dėl cenzūros politikos Google ir

¹⁹ Krašto apsaugos ministerija ir Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas (2024-02-15). Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas 2024. p. 54 [interaktyvus]. <https://www.vsd.lt/wp-content/uploads/2024/03/GR-2024-02-15-LT-1-1.pdf>

²⁰ China's 'New Generation Artificial Intelligence Development Plan' (2017). [interaktyvus]. <https://digichina.stanford.edu/work/full-translation-chinas-new-generation-artificial-intelligence-development-plan-2017/>

²¹ Vertikalūs reglamentai yra nukreipti į konkrečią sritį.

OpenAI negali aktyviai veikti Kinijoje.²² 2025 m. sausio 28 d. Kinija pristatė DI modelį DeepSeek, strategiškai konkuruojantį su JAV modeliais. DeepSeek – R1 teigimu, prilygsta OpenAI našumui, tačiau buvo apmokytas 20–50 kartų pigiau ir naudoja mažiau skaičiavimo galios.²³ Šis įrankis sukėlė sukrėtimą technologijų sektoriuje ir akcijų biržose. Kaip žinoma, anksčiau Kinija glaudžiai bendradarbiavo su Vakarų valstybėmis, DI technologijų srityje užmezgė partnerystės ryšius, tačiau dėl saugumo ir kylančių konfliktų, Vakarų valstybės nutraukė bendradarbiavimą ir dabar yra ribojamas tokių technologijų, kaip DI lustai, pateikimas į Kiniją. Kinija yra dažnai siejama su DI grėsmėmis, nes buvo nustatyta nemažai atvejų, kai su valstybės institucijomis siejami subjektai vykdė kibernetinius išpuolius, skleidė dezinformaciją, buvo vykdomi žmogaus teisių pažeidimai. Kinijos vyriausybė pabrėžia, kad konvencinį karą keičia kognityvinis karas, apimantis psichologines priemones, viešosios nuomonės ir sprendimų priėmimo manipuliaciją. Jis gali būti naudojamas tiek prieš kitas valstybes, tiek šalies viduje neramumams malšinti. Šis metodas yra greitesnis ir efektyvesnis, tačiau sunkiau atpažįstamas, keldamas grėsmę demokratiniam procesams ir nacionaliniam saugumui. Todėl būtini mechanizmai tokiai grėsmei identifikuoti ir neutralizuoti.²⁴

Apibendrinant, galima teigti, kad Kinija yra viena iš pirmaujančių valstybių DI srityje. Valstybė sutelkia visas šalies, verslo, kariuomenės pajėgas DI valdymo plėtrai. Jos sukurta DI strategija yra plačiai žinoma dėl algoritmų stebėjimų ir jų valdymo. Kinija nesuteikia pakankamos apsaugos duomenų privatumo srityje, o tai kelia rimtą žmogaus teisių pažeidimo grėsmę. Aptarus esminius Kinijos DI valdymo sistemų aspektus, galima pereiti prie bendro trijų šalių DI valdysenos strategijų palyginimo.

5. Šalių lyderių DI valdysenų skirtumai

5.1. JAV ir ES strategijų skirtumai

Nagrinėjant ES ir JAV strategijų skirtumus, galima paminėti, kad ES daugiausiai skiria dėmesio viską apimančiam transpektoriniam (horizontaliam) reguliavimui,

²² DERIC, Cheng and MCKERNON, Elliot (2024-05). 2024 State of the AI Regulatory Landscape, Policy report. Convergence Analysis. [online]. <https://www.convergenceanalysis.org/ai-regulatory-landscape/home>

²³ LRT (2025-01-27). „Sputniko momentas“: pigus kinų dirbtinio intelekto įrankis „DeepSeek“ lenkia ChatGPT [interaktyvus]. <https://www.lrt.lt/naujienos/mokslas-ir-it/11/2470773/sputniko-momentas-pigus-kinu-dirbtinio-intelektas-deepseek-lenkia-chatgpt>

Lrytas (2025-01-28). Kinija pristatė savo daug triukšmo sukėlusį DI modelį: štai kodėl ir kiek tai svarbu. [interaktyvus]. <https://www.lrytas.lt/it/dirbtinis-intelektas/2025/01/28/news/kinija-pristate-savo-daug-triuksmo-sukelusi-savo-di-modeli-stai-kodel-ir-kiek-tai-svarbu-36231052>

²⁴ Krašto apsaugos ministerija ir Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas (2024-02-15). Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas 2024. [interaktyvus]. <https://www.vsd.lt/wp-content/uploads/2024/03/GR-2024-02-15-LT-1-1.pdf>

o ne konkrečioms sritims, skirtingai nei Jungtinės Valstijos. Eidamas savo pareigas, Prezidentas J. Bidenas paskelbė nacionalinio saugumo memorandumą (NSM) dėl DI, kuriame akcentas yra DI konkrečių sričių reguliavimas.

Pagrindiniai JAV strategijos tikslai yra trys: 1) pagrindinis dėmesys skiriamas nacionalinio saugumo ir ekonominio konkurencingumo didinimui; 2) DI pažangos skatinimas ir susijusios rizikos mažinimas; 3) bendradarbiavimo tarp vyriausybės, privačių verslo subjektų, mokslo institucijų skatinimas. Palyginimui - ES žengė novatorišką žingsnį DI reguliavimo sferoje - DI aktu buvo siekiama sukurti sistemų naudojimo ir kūrimo taisykles. Keturi pagrindiniai akto tikslai: 1) rizika pagrįstas metodas; 2) ypatingai griežtas reguliavimas didelės rizikos sistemoms; 3) DI praktikos, kuri laikoma neetiška, neatitinkanti ES principų, uždraudimas; 4) skaidrumo principas. Taigi, skiriasi šių šalių reguliavimo požiūris ir konkretumas, kadangi ES DI reguliavimas yra griežtas, skiriantis DI į kategorijas pagal rizikos lygį. Tuo metu JAV požiūris į reguliavimą yra laisvesnis bei orientuotas į inovacijas, pats reguliavimas kuriamas palaipsniui (nėra vieningo federalinio DI įstatymo). ES apibrėžia savo tikslus labai abstrakčiai, t.y., pamini pagrindinius, pamatinius principus, tokius, kaip skaidrumo principas, sąžiningumo, o tai nėra taip konkrečiu, lyginant su JAV numatytais tikslais, kurie numato susitelkimą ties valstybės nacionaliniu saugumu. Pastebimas panašumas - abi valstybės siekia DI rizikos mažinimo.

Taip pat reikėtų atsižvelgti į tai, kad ES yra lankstesnė eksporto politikos atžvilgiu, palyginus su JAV, kurios reguliavimas yra labiau orientuotas į nacionalinį saugumą ir technologijų pranašumo apsaugą. JAV griežtai riboja DI technologijų ir lustų eksportą, ypatingai į Kiniją, kai ES bei atskiros Sąjungos šalys skatina bendradarbiavimą su kitomis valstybėmis DI srityje.

Vienas iš esminių ES DI akto bruožų - yra numatytas pakankamas laikotarpis, kad verslo subjektai galėtų iš anksto pasiruošti ir taip įgyti konkurencinį pranašumą. Verslo subjektai turi galimybę iš anksto pradėti adaptuoti savo naudojamą technologijas ir tinkamai organizuoti veiklos procesus, siekiant užtikrinti jų atitiktį nustatytiems saugumo ir etikos standartams. Priešingai nei ES, JAV dėl liberalesnės reguliavimo sistemos nėra vieningos ir išsamios struktūros, kuria remiantis būtų privaloma rengti DI sprendimus.

Tokie skirtingi JAV bei ES požiūriai į DI reguliavimą parodo skirtingą rizikos ir galimybių suvokimą. Vis dėlto pasaulinis bendradarbiavimas šioje srityje atvertų kelią į atsakingą ir tvarų DI vystymąsi, užtikrinant saugumą ir naudą visai visuomenei.

5.2. Kinijos ir ES strategijų skirtumai

Tiek Kinija, tiek Europos Sąjunga stengiasi rasti pusiausvyrą tarp inovacijų ir saugumo. Tačiau ES, vadovaudamasi DI aktu, taiko rizika paremtą požiūrį, klasifikuodama DI sistemas pagal jų potencialią grėsmę asmens teisėms. Įstatymas klasifikuoja DI

sistemas remiantis jų potencialia grėsme žmogaus teisių srityje bei nustato griežtus reikalavimus itin didelės rizikos programoms, tokioms kaip sveikatos priežiūros sritis, transportas ir biometriniai duomenys. Be to, ES ypatingą dėmesį skiria skaidrumui, atskaitomybei ir duomenų apsaugai. Tuo tarpu Kinija, priešingai, vadovaujasi griežtesnėmis ir labiau centralizuotomis DI taisyklėmis, kurios apima turinio ženklinimą, duomenų naudojimo skaidrumą ir griežtą nacionalinio saugumo standartų laikymąsi. Lyginant valdymo modelius, Kinijos prioritetas – socialinė kontrolė ir etikos standartų laikymasis – išsiskiria iš Sąjungos požiūrio, kurio taisyklės orientuotos į tai, kad DI kūrimas būtų suderinamas su asmens teisėmis ir visuomenės saugumu. ES pirmenybę teikia piliečių teisių apsaugai, tai tiesiogiai skiriasi nuo Kinijos DI valdymo strategijos, kuri daugiausia skirta suteikti vyriausybei didesnę kontrolę kuriant turinį ir rekomendacijas.²⁵

6. Lietuvos dirbtinio intelekto valdysenos modelis

Lietuvoje sudarytos tam tikros prielaidos DI kurti ir taikyti, tačiau stokoja sisteminio požiūrio: DI problematika suvokiama fragmentiškai, nėra aiškumo, kaip valstybė suvokia save tarptautinėje DI ekosistemoje, kokie investicijų prioritetai. 2019 m. buvo baigta rengti ataskaita „Dirbtinio intelekto strategija“, kurioje įvardintas pagrindinis Lietuvos siekis – remiantis esamais ištekliais, patirtimi ir potencialu, tapti Baltijos Šalių lydere, padidinti Lietuvos konkurencingumą tarp ES šalių bei sėkmingai įsijungti į pasaulinę ekosistemą.²⁶ Tačiau, šis dokumentas oficialiai priimtas nebuvo, todėl Lietuva iki šiol neturi įgyvendinamos DI strategijos. Remiantis „Transparency International“ Lietuvos skyriaus įžvalgomis, dokumente trūksta aiškiai nurodytų įsipareigojimų, priemonių plano, kas gali apsunkinti DI strategijos įgyvendinimą ir užkirsti kelią sklandžiam šio sektoriaus vystymuisi. Taip pat nėra aiškiai apibrėžta, kurios institucijos būtų atsakingos už šių priemonių įgyvendinimą.²⁷

Siekiant įgyvendinti strateginius tikslus, 2022 m. buvo parengtas Lietuvos DI technologijų plėtros 2023-2026 m. veiksmų planas, kuris apibrėžia priemones DI naudojimo ir vystymo proveržiui skatinti.²⁸ Taigi 2019 m. parengta DI strategija liko tik

²⁵ DERIC, Cheng and MCKERNON, Elliot (2024-05). 2024 State of the AI Regulatory Landscape, Policy report. Convergence Analysis. [online]. <https://www.convergenceanalysis.org/ai-regulatory-landscape/home>

²⁶ Strata (2023). Dirbtinis intelektas: įgūdžių problematika Lietuvoje. Darbo rinkos tyrimo ataskaita [interaktyvus]. https://strata.gov.lt/wp-content/uploads/2024/01/STUDIJA_Dirbtinis-intelektas.pdf

²⁷ Transparency International Lietuvos skyrius (2023). Beieškant dirbtinio intelekto viešajame sektoriuje. Žvalgomasis skaidrumo tyrimas [interaktyvus].

²⁸ Lietuvos Respublikos ekonomikos ir inovacijų ministerija (2022-08). Lietuvos dirbtinio intelekto technologijų plėtros veiksmų planas 2023-2026 m. [interaktyvus]. https://eimin.lrv.lt/media/viesa/sau-gykla/2024/3/_zM9neRtKwA.pdf

teoriniu dokumentu, o programos „Kurk Lietuvai“ projekto „Nacionalinis dirbtinio intelekto priežiūros ir proveržio skatinimo modelis“ parengtas DI technologijų plėtros 2023–2026 m. veiksmų planas kol kas neduoda apčiuopiamų rezultatų.²⁹

2024 m. gegužės 9 d. Seimas priėmė Rezoliuciją dėl dirbtinio intelekto technologijų naudojimo viešajame sektoriuje principų. Rezoliucijoje pabrėžiama, kad DI naudojimas viešajame sektoriuje turi būti pagrįstas skaidrumu, atsekamumu ir žmogaus teisių apsauga. Įgyvendinant šiuos principus, numatoma griežtesnė kontrolė ir atskaitomybė institucijų, atsakingų už DI sprendimų priėmimą. Lietuva privalo laikytis visų 2024 m. įsigaliojusio ES DI akto reikalavimų, kurie nustato aiškų reguliavimo mechanizmą. Remdamasi šiuo aktu, valstybė gali sukurti savo nacionalinę DI strategiją, kuri ne tik užtikrintų atitiktį ES teisės aktams, bet ir padėtų pasinaudoti šio reguliavimo teikiamomis galimybėmis.

Apibendrinant, Lietuvos DI valdysenos modelis kol kas nėra pakankamai išvystytas – trūksta strateginio požiūrio, atsakomybės paskirstymo ir aiškaus veiksmų plano. Norint efektyviai vystyti DI sistemą, būtina ne tik įgyvendinti ES reikalavimus, bet ir sukurti nuoseklią nacionalinę DI strategiją, užtikrinančią ilgalaikę šalies konkurenciją globalioje rinkoje.

Išvados:

1. Nors vis dar nėra vieningos ir visuotinai priimtoms dirbtinio intelekto sąvokos, plačiaja prasme DI galima apibūdinti kaip technologines sistemas, gebančias autonomiškai analizuoti aplinką, apdoroti informaciją, priimti sprendimus ir spręsti problemas, siekiant tam tikro iš anksto nustatyto tikslo. Dėl DI technologijų spartaus vystymosi ir vis didėjančio jų poveikio įvairiems visuomenės sektoriams kyla būtinybė užtikrinti saugų, etišką ir teisėtą jų naudojimą, kas suponuoja efektyvaus DI valdysenos modelio sukūrimą. Tačiau šiuo metu DI reguliavimas yra fragmentuotas ir priklauso nuo konkrečių valstybių ekonominės, politinės bei teisinės sistemos specifikos. Pavyzdžiui, ES, siekdama užtikrinti skaidrią, saugią ir žmogaus teises atitinkančią DI plėtrą, priėmė pirmąjį tarpsektorinį teisinį reguliavimą – DI aktą, kuriuo nustatomos privalomos taisyklės DI kūrimui ir naudojimui visoje bendrijoje. Priešingai, JAV ir Kinija vadovaujasi inovacijų skatinimo strategija, kuri grindžiama siekiu išlaikyti ar įgyti strateginį pranašumą pasaulinėje technologijų rinkoje, todėl DI reguliavimo mechanizmai šiose valstybėse yra lankstesni ir orientuoti į rinkos dinamiką. Toks skirtingas požiūris į DI valdyseną atskleidžia, jog tarptautiniu mastu vis dar nėra vieningos DI reguliavimo paradigmos.

²⁹ PAULASKĖ, Miglė (2025-01-25). Ambicijos prieš realybę: kodėl Lietuvos DI politika stringa [interaktyvus]. <https://www.lrt.lt/naujienos/pozicija/679/2464342/migle-paulauske-ambicijos-pries-realybe-kodel-lietuvas-di-politika-stringa>

2. ES DI valdymo sistemoje itin reikšmingą vaidmenį atlieka 2024 m. rugpjūčio 1 d. įsigaliojęs ES DI aktas, kuris įtvirtina rizikos pagrindu grindžiamą reguliavimo sistemą, klasifikuojančią DI sistemas į keturias rizikos kategorijas: minimalios, ribotos, didelės ir nepriimtinos rizikos. Šiuo modeliu yra siekiama užtikrinti pagrindinių žmogaus teisių apsaugą, skaidrumą ir atsakomybę DI kūrimo bei naudojimo procesuose, tačiau kartu ir nesuvaržyti inovacijų plėtros. Nepaisant šių siekių, griežtas reguliavimas gali sukelti iššūkių inovacijų skatinimui, kadangi teisiniai apribojimai ir atitikties šio akto nuostatomis reikalavimai gali didinti verslui tenkančią administracinę ir finansinę naštą, lėtinti technologijų diegimą bei mažinti privataus sektoriaus investicijų srautą į DI ekosistemą.
3. JAV požiūris į DI valdymą išsiskiria orientacija į inovacijų skatinimą. Skirtingai nei Europos Sąjungoje, JAV DI reguliavimo politika grindžiama sektoriui palankia teisine aplinka, kuri suteikia technologijų kūrėjams daugiau laisvės eksperimentuoti ir komercializuoti DI sprendimus, išlaikant minimalią valstybės intervenciją. Dėl šių priežasčių JAV DI valdymo modelis išlieka dinamiškas ir priklausomas nuo besikeičiančios politinės bei technologinės aplinkos.
4. Kinija taiko centralizuotą ir vertikaliai integruotą DI reguliavimo modelį, kuris yra glaudžiai susijęs su šalies strateginiais tikslais – technologiniu dominavimu, nacionaliniu saugumu ir socialiniu stabilumu. Tačiau Kinijos strategija kelia daug susirūpinimo dėl duomenų apsaugos, asmens privatumo ir žmogaus teisių. Skirtingai nei ES ar JAV modeliai, Kinijos DI reguliavimas yra orientuotas į politinės sistemos stabilumą bei nacionalinio saugumo užtikrinimą.
5. Lietuvoje 2019 m. buvo parengta nacionalinė DI strategija, kuri oficialiai nebuvo patvirtinta, o 2022 m. patvirtintas DI technologijų plėtros veiksmų planas nesukėlė reikšmingų pokyčių. Dėl šios priežasties Lietuva iki šiol neturi aiškiai apibrėžtos DI valdymo strategijos, kuri galėtų skatinti inovacijas bei pritraukti investicijas. Nepaisant to, Lietuva privalo įgyvendinti visus 2024 m. įsigaliojusio ES DI akto reikalavimus, kurie nustato aiškų reguliavimo mechanizmą. Tačiau, veikdama šio akto rėmuose, Lietuva turi galimybę parengti savo nacionalinę DI strategiją, kuri leistų ne tik atitikti ES teisės aktų reikalavimus, bet ir išnaudoti šio reguliavimo teikiamus pranašumus. Tokia strategija galėtų padėti Lietuvai išskirti prioritetines sritis.

Šaltinių sąrašas

Teisės norminiai aktai:

1. Europos Parlamento ir Tarybos 2024 m. birželio 13 d. reglamentas 2024/1689 kuriuo nustatomos suderintos dirbtinio intelekto taisyklės ir iš dalies keičiami reglamentai (EB) Nr. 300/2008, (ES) Nr. 167/2013, (ES) Nr. 168/2013, (ES) 2018/858, (ES) 2018/1139 ir (ES) 2019/2144 ir direktyvos 2014/90/ES, (ES) 2016/797 ir (ES) 2020/1828. OL L, 2024, p. 1-144

2. Lietuvos Respublikos Seimas 2024 gegužės 9 d. rezoliucija Nr. XIV-2620 „Dėl dirbtinio intelekto technologijų naudojimo viešajame sektoriuje principų“ [interaktyvus]. TAR, 2024, 8947.

Specialioji literatūra:

3. Europos Komisija (2025-02-18). Suderintas dirbtinio intelekto planas [interaktyvus]. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/lt/policies/plan-ai>
4. Krašto apsaugos ministerija ir Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas (2024-02-15). Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas 2024. [interaktyvus]. <https://www.vsd.lt/wp-content/uploads/2024/03/GR-2024-02-15-LT-1-1.pdf>
5. Ministry of Economic Affairs and Employment of Finland (2017). Finland's Age of Artificial Intelligence [interaktyvus]. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/160391/TEMrap_47_2017_verkkojulkaisu.pdf?sequence=1&isAllowed=y
6. Organization for Economic Co-operation and Development. (2024-05-03). Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. OECD Legal Instruments [interaktyvus]. <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449>
7. Strata (2023). Dirbtinis intelektas: įgūdžių problematika Lietuvoje. Darbo rinkos tyrimo ataskaita [interaktyvus]. https://strata.gov.lt/wp-content/uploads/2024/01/STUDIJA_Dirbtinis-intelektas.pdf

Kiti šaltiniai:

8. DERIC, Cheng and MCKERNON, Elliot (2024-05). 2024 State of the AI Regulatory Landscape, Policy report. Convergence Analysis. [online]. <https://www.convergenceanalysis.org/ai-regulatory-landscape/home>
9. European Commission (n.d.). Regulatory Framework for Artificial Intelligence [online]. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/lt/policies/regulatory-framework-ai>
10. Europos Komisija (2018-04-25). Komisijos komunikatas, Dirbtinis intelektas Europai (COM/2018/237 final) [interaktyvus]. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0237>
11. Europos Komisija (2024-09-05). Komisija pasirašė Europos Tarybos pagrindų konvenciją dėl dirbtinio intelekto ir žmogaus teisių, demokratijos ir teisinės valstybės [interaktyvus]. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/lt/news/commission-signed-council-europe-framework-convention-artificial-intelligence-and-human-rights>
12. Europos Parlamentas (2023-05-22). Pranešimas dėl dirbtinio intelekto akto pasiūlymo (A9-0188/2023) [interaktyvus]. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0188_LT.pdf
13. Europos Parlamentas (2023-06-19). ES dirbtinio intelekto aktas: kaip jis jus apsaugos [interaktyvus]. <https://www.europarl.europa.eu/topics/lt/article/20230601STO93804/es-dirbtinio-intelektas-aktas-kaip-jis-jus-apsaugos>
14. Europos Parlamentas (2023-06-27). Kas yra dirbtinis intelektas ir kaip jis naudojamas? [interaktyvus]. https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2020/10/sto-ry/20200827STO85804/20200827STO85804_lt.pdf

15. Europos Parlamentas (2025-04-03). Dirbtinis intelektas: grėsmės ir galimybės [interaktyvus]. https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2021/4/story/20200918STO87404/20200918STO87404_lt.pdf
16. Europos Vadovų Taryba, Europos Sąjungos Taryba (n.d.). Dirbtinio intelekto aktas [interaktyvus]. <https://www.consilium.europa.eu/lt/policies/artificial-intelligence/>
17. KRANTZ, Tom (2024-09-27) What is the AI Bill of Rights? [online] <https://www.ibm.com/think/topics/ai-bill-of-rights>
18. Lietuvos Respublikos ekonomikos ir inovacijų ministerija (2022-08). Lietuvos dirbtinio intelekto technologijų plėtros veiksmų planas 2023-2026 m. [interaktyvus]. https://eimin.lrv.lt/media/viesa/saugykla/2024/3/_zM9neRtKwA.pdf
19. Lietuvos Respublikos ekonomikos ir inovacijų ministerija (2024-07-29). Lietuva siekia tapti palankiausia šalimi dirbtinio intelekto technologijų vystymui [interaktyvus]. <https://eimin.lrv.lt/lt/ziniasklaidai/naujienos/lietuva-siekia-tapti-palankiausia-salimi-dirbtinio-intelektotechnologiju-vystymui/>
20. Lietuvos Respublikos ekonomikos ir inovacijų ministerija (n.d.). Lietuvos dirbtinio intelekto strategija | ateities vizija [interaktyvus]. [https://eimin.lrv.lt/uploads/eimin/documents/files/DI_strategija_LT\(1\).pdf](https://eimin.lrv.lt/uploads/eimin/documents/files/DI_strategija_LT(1).pdf)
21. Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Tyrimų skyrius (2023-10-27). Analitinė apžvalga 23/93. Dirbtinio intelekto globalios tendencijos [interaktyvus]. https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=85159
22. LRT (2024-01-17). Kinijos premjeras: plėtojant dirbtinį intelektą, reikia raudonos linijos [interaktyvus]. <https://www.lrt.lt/naujienos/mokslas-ir-it/11/2173487/kinijos-premjeras-pletojant-dirbtini-intelektareikia-raudonos-linijos>
23. LRT (2025-01-27). „Sputniko momentas“: pigus kinų dirbtinio intelekto įrankis „DeepSeek“ lenkia ChatGPT [interaktyvus]. <https://www.lrt.lt/naujienos/mokslas-ir-it/11/2470773/sputniko-momentas-pigus-kinu-dirbtinio-intelektoirankis-deepseek-lenkia-chatgpt>
24. Lrytas (2025-01-28). Kinija pristatė savo daug triukšmo sukėlusį DI modelį: štai kodėl ir kiek tai svarbu. [interaktyvus]. <https://www.lrytas.lt/it/dirbtinis-intelektas/2025/01/28/news/kinija-pristate-savo-daug-triuksmo-sukelusi-savo-di-modeli-stai-kodel-ir-kiek-tai-svarbu-36231052>
25. PAULAUSKĖ, Miglė (2025-01-25). Ambicijos prieš realybę: kodėl Lietuvos DI politika stringa [interaktyvus]. <https://www.lrt.lt/naujienos/pozicija/679/2464342/migle-paulauske-ambicijos-pries-realybe-kodel-lietuvos-di-politika-stringa>
26. TeisėPro (2024-09-11). Tarptautinės teisės ekspertas apie DI reguliavimą: nieko nedaryti nėra išeitis [interaktyvus]. https://www.teise.pro/index.php/2024/09/11/tarptautines-teises-ekspertas-apie-di-reguliavima-nieko-nedaryti-nera-iseitis/?utm_source=chatgpt.com
27. TONKIH, Evgenij (2024-12-17). Opyt Kitaya v regulirovanii II: mezhdu Stsilloy i Kharibdoj [interaktyvus]. <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/opyt-kitaya-v-regulirovanii-ii-mezhdu-stsilloy-i-kharibdoj/>

28. Transparency International Lietuvos skyrius (2023). Beieškant dirbtinio intelekto viešajame sektoriuje. Žvalgomasis skaidrumo tyrimas [interaktyvus]. <https://transparency.lt/wp-content/uploads/2023/11/Leidinys-Dirbtinis-intelektas-2023-1.pdf>
29. U.S. Department of State (2023-10). Enterprise Artificial Intelligence strategy FY2024-FY2025. Empowering Diplomacy through Responsible AI [interaktyvus]. <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2023/11/Department-of-State-Enterprise-Artificial-Intelligence-Strategy.pdf>

SANTRAUKA

Pastaraisiais metais dirbtinio intelekto technologijų pažanga sukėlė tiek ekonominių, tiek etinių iššūkių, todėl valstybės vis aktyviau kuria dirbtinio intelekto valdymo mechanizmus. Tačiau pasaulinė DI reguliavimo sistema vis dar yra fragmentuota - valstybės taiko skirtingas strategijas. Moksliniame straipsnyje nagrinėjamos dirbtinio intelekto strategijos skirtingose valstybėse bei jų reglamentavimas. Atskleidžiamas dirbtinio intelekto terminas per mechanizmus, mašinos gebėjimus ir programines įrangas. Europos Sąjunga siekdama užtikrinti saugią ir etišką DI plėtrą priėmė Dirbtinio intelekto aktą, kuris nustato rizikos pagrindu grindžiamą reguliavimo sistemą. Jungtinės Amerikos Valstijos didžiausią dėmesį skiria dirbtinio intelekto klasifikavimui pagal įrangų skaičiavimo pajėgumus. Tuo yra siekiama kontroliuoti skaičiavimo galią. Kinija taiko centralizuotą DI reguliavimą, siekdama strateginio dominavimo ir nacionalinio saugumo. Lietuvos DI valdymo sistema dar nėra aiškiai apibrėžta, o strategijos trūkumas gali lemti konkurencingumo mažėjimą tarptautinėje rinkoje. Valstybė privalo įgyvendinti visus įsigaliojusius ES DI akto nuostatus. Šių skirtingų valstybių DI valdymo sistemų analizė atskleidžia iššūkius, su kuriais susiduria šalys, siekdamos rasti balansą tarp inovacijų skatinimo ir reguliavimo griežtumo bei leidžia įvertinti DI reguliavimo poveikį inovacijoms, ekonomikai ir visuomenei.

SUMMARY

In recent years, advancements in artificial intelligence (AI) technologies have posed both economic and ethical challenges, prompting governments to increasingly develop AI governance mechanisms. However, the global AI regulatory framework remains fragmented, as countries adopt different strategies. This scientific article examines AI strategies and regulations in various countries. The concept of artificial intelligence is explored through mechanisms, machine capabilities, and software. The European Union, aiming to ensure the safe and ethical development of AI, has adopted the Artificial Intelligence Act, which establishes a risk-based regulatory framework. The United States focuses on classifying AI based on computing power to control computational capacity. China applies a centralized AI regulation approach, seeking strategic dominance and national security. Lithuania's AI governance system

is not yet clearly defined, and the lack of a strategy may lead to decreased competitiveness in the international market. The country must implement all provisions of the EU AI Act. The analysis of different countries' AI governance systems reveals the challenges nations face in balancing innovation promotion with regulatory strictness. It also allows for an assessment of the impact of AI regulation on innovation, the economy, and society.

SANCTIONS WITHOUT WEIGHT: HOW SANCTIONS AFFECT RUSSIA'S POWER IN SPACE?

Liepa Žukauskaitė, Kristina Valkiūnaitė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

3-o kurso Teisės studentės

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: liepa.zukauskaite@tf.stud.vu.lt; kristina.valkiunaite@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinė kuratorė doc. dr. Indrė Isokaite-Valužė

El. paštas: indre.isokaite@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinis kuratorius dr. Valentinas Beržiūnas

El. paštas: valentinas.berziunas@tspmi.vu.lt

Annotation. *This article examines the impact that sanctions have on Russia's actions in space. This work aims to consider the space cooperation between the United States of America, the European Union and Russia, outline the scope and types of imposed sanctions following the war in Ukraine and their (in)direct impact on Russia's space sector. As the West imposed sanctions on various goods necessary for development of the space industry and aims to break off partnership with Russia in the space industry, a shift in intergovernmental space relations is observed. Hence, Russia is forced to look for new ways to maintain its power.*

Keywords: *Space law, cooperation in space, sanctions on Russia, sanctions on Russia's space industry, Russia's role in space.*

Anotacija. Šiame straipsnyje analizuojamas sankcijų poveikis Rusijos vaidmeniui kosmose. Šio darbo tikslas yra aptarti Jungtinių Amerikos Valstijų, Europos Sąjungos ir Rusijos bendradarbiavimą kosmose, apibrėžti sankcijų, įvestų dėl karo Ukrainoje, apimtį ir rūšis bei jų (ne)tiesioginį poveikį Rusijos kosmoso pramonei. Vakarams įvedus sankcijas įvairioms prekėms, būtinoms kosmoso pramonės plėtrai, taip pat siekiant nutraukti partnerystę su Rusija, yra matomas pokytis tarpvalstybiniuose kosmoso santykiuose. Todėl Rusijai tenka ieškoti naujų būdų, kaip išlaikyti savo galią.

Pagrindiniai žodžiai: Kosmoso teisė, bendradarbiavimas kosmose, sankcijos Rusijai, sankcijos Rusijos kosmoso pramonei, Rusijos vaidmuo kosmose.

Introduction

Since the war in Ukraine, the United States of America (“US”) and the European Union (“EU”) (together hereinafter “West”), have imposed extensive sanctions on Russia and suspended cooperative projects. These restrictions have significantly impacted activities within Russia and affected its status in the international community. The West and Russia have historically maintained close ties in space exploration. However, a question is raised whether the war has influenced cooperation in space. Are Western sanctions limited to terrestrial matters, or do they also extend to relations in outer space?

The relevance and originality of the topic. Sanctions and their substantial impact on Russia’s economic power have been a widely debated topic. As most analysis centres on the effect of sanctions on Russia’s military capabilities, we expand the discussion to a broader implication of sanctions, particularly their effects on the space industry. In addition, space exploration has been on a rise. A growing number of countries are working to establish a presence in space by participating in international projects or launching spacecrafts individually. In light of current events, it is worth examining how the war in Ukraine and imposed sanctions are altering Russia’s role in space.

This article aims to analyse the impact of sanctions imposed by the West on Russia’s power in the space sector, considering the legal framework and challenges of implementing sanctions. **The object of this article** is the impact of sanctions on Russia’s dominance in space.

The tasks of this article are: 1) to discuss the development of international space law and the principal regulations of space law; 2) to compare Russia’s role and power in space before and after the start of war in Ukraine¹; 3) to examine the legislation of sanctions, types and scope of sanctions adopted by the EU and the US regarding the space industry; 4) to analyse how sanctions affect Russia’s space activities and the challenges of their implementation.

The research methods used in this article are linguistic, theoretical, historical, comparative, and logical. The linguistic method was used to analyse the content of legal acts, academic publications and other data from national and international institutions. The theoretical analysis method was used to determine the scope and types of sanctions and their legal framework. The historical method was used to analyse the development of space regulations and background of space cooperation between the West and Russia. The comparative method was used to compare sanctions imposed by the US and the EU. The logical method was used to evaluate the challenges of evading sanctions and to estimate the prospects of Russia’s role in space.

¹ For this article the start of the war in Ukraine is considered the annexation of Crimea in 2014.

Main sources of this article are international treaties governing the activity in space: Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies (“Outer Space Treaty”), Agreement on the Rescue of Astronauts, the Return of Astronauts and the Return of Objects Launched into Outer Space (“Rescue Agreement”), Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects (“Liability Convention”), Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space (“Registration Convention”), the Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies (“Moon Agreement”), Agreement Among the Government of Canada, Governments of Member States of The European Space Agency, the Government of Japan, the Government of the Russian Federation, and the Government of the United States of America (“ISS Intergovernmental Agreement”). In addition, regulations on sanctions, academic publications, significant data published by international and national organisations. As this topic is not widely covered, online articles were used as an essential source.

1. Space Law and Cooperation in Space Before the War

1.1. The Development of Space Law

The first attempts to reach and explore space were initiated during the Cold War, a period of intense geopolitical tension. The arms race turned into a race for technological and space dominance and, as a result, fundamentally changed the political landscape. It became essential for the world’s great powers to define their authority beyond Earth.

Soviet attitude to space cooperation was described as an interest to “score propaganda points against the capitalist West” (Office of Technology Assessment, 1985). Initially, the Soviet Union remained secretive and held a concern for exchanging information. The Soviets imposed limitations on broadcasting data for space research projects with other countries. The primary reason for this was a lack of distinction between Soviet military and scientific activities, which resulted in a complete divergence from the views of other countries, including the West.

The official start of the space race was set in 1957 with the launch of the Soviet satellite Sputnik. This breakthrough was a significant downfall for the West. It was a warning sign of the Russian capacity for launching intercontinental ballistic missiles and its intention to explore the space environment, whose control could affect methods of maintaining peace and waging wars (Office of Technology Assessment, 1985). As the space race evolved, the question of space governance had to be discussed.

The United Nations (“UN”) acknowledged the urgent need for governance and took on the role of resolving the complexity of this new legal field. In 1959, the UN established the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space (“Committee”). The

Committee aimed to set out guidelines to ensure that no country alone would have the right to dominate in outer space (Pellegrino, Stang, 2016, p. 53). A treatification process of international space law had set off.

Between 1963 and 1979, the foundation of space law was concluded in 5 key agreements: the Outer Space Treaty, the Rescue Agreement, the Liability Convention, the Registration Convention, the Moon Agreement (Von Der Dunk, 2015, p. 39-41). These international treaties set out fundamental principles governing exploration and other activities in space. In short, the key principles are:

- 1) space activities are for the benefit of all nations, and any country is free to explore orbit and beyond;
- 2) there is no claim for sovereignty in space, no nation can own space, the Moon or any other celestial body;
- 3) weapons of mass destruction are forbidden in orbit and beyond, as the Moon, planets and other celestial bodies can only be used for peaceful purposes;
- 4) states are responsible for their activities in outer space, including private commercial endeavours, and must provide authorisation and supervision (Outer Space Treaty, 1967);
- 5) parties commit to seek all possible actions to help and rescue astronauts in need, and return objects launched into outer space (Rescue Agreement, 1967);
- 6) the UN should always be made aware of any station positioned in outer space (Moon Agreement, 1979);
- 7) parties take full responsibility for any damage caused by their actions and space objects and agree to standard procedures for adjudicating damage claims (Liability Convention, 1972);
- 8) the UN Secretary-General shall maintain a register of all space objects (Registration Convention, 1974).

1.2. Russia's Activity in Space Before the War

While the Soviet Union took part in these international agreements, only in 1992, after the Soviet Union collapsed, Russia began working closely with the West in various fields, including the space industry. In 1993, international collaboration in space reached its high point, when Russia was invited to become a partner in the design, development, operation, and utilisation of the International Space Station ("ISS") (Logsdon, Millar, 2001, p. 2). This cooperation showed its success in 1998 when the ISS Intergovernmental Agreement was signed by five parties: the US, Canada, Japan, Russia and the European Space Agency ("ESA")².

² An intergovernmental non-EU institution space exploration organisation, consisted of 22 Member States, Canada as Long-Standing Cooperating State, 4 Associate Members: Latvia, Lithuania, Slovakia, Slovenia and 4 Cooperating States in Europe: Bulgaria, Croatia, Cyprus, Malta.

Although the ISS Intergovernmental Agreement established the principal rule that the parties retain jurisdiction and control over their elements and personnel (ISS Intergovernmental Agreement, 1998), in essence, the ISS was designed by default to guarantee the cooperation of the state members. Each state was made responsible for the operation of a specific feature of the ISS making partners dependent on one other. For instance, Russia is responsible for navigation, the US provides most of the electricity, and the ESA performs studies on Earth observation. Throughout the years of collaboration in the ISS, working with the ESA and National Aeronautics and Space Administration (“NASA”), Russia had certainly earned the name of a reliable partner. The possession of the Soyuz launcher, a rocket for transportation to and from the ISS, was a major benefit for Russia and its commercial market. For instance, due to Russia’s space sector resurgence³, in 2014, the Russian Space Agency Roscosmos’ (“Roscosmos”) annual budget totalled EUR 4.2 billion. Thus, in 2012, the US retired its shuttle program and became completely reliant on the Soyuz. Ultimately, the Soyuz became the only way to reach the ISS, which meant that Russia acquired a “de facto leadership role” in space transportation (Moltz, 2019, p. 24).

Moreover, Roscosmos was strengthening its cooperation with the ESA by developing new space exploration projects. In 2013, an agreement was signed to work together on a project aimed at exploring and observing the possibilities of life on Mars. During that same year, Russia funded the scientific equipment that would be carried out into orbit for exploration (European Space Agency, 2013). Thus, Russia’s cooperation in space did not stop with the first international space agreements and the creation of the ISS. Roscosmos continued to strengthen cooperation between countries through various intergovernmental projects.

2. Legal Regulation and Impact of Sanctions in the Context of the War in Ukraine

2.1. Legal Framework of Sanctions

Restrictive measures have become an integral part of modern-day politics and diplomacy. Hence, when the war in Ukraine broke out, Russia faced an extensive amount of countermeasures and other restrictions. To understand the challenges posed by sanctions against Russia in the space sector, it is important to begin with a brief overview of the legal framework for sanctions.

³ The 2000s were considered the year of Russia’s great revival of the space industry. As the country discovered new sources of funding from oil and gas, the Russian government regarded the restoration of the space sector as one of the primary objectives on its political agenda. This was precisely because Russia’s space greatness was one of the few industries still holding the country’s old prestige.

Sanctions are a range of measures imposed on another state, organisation or individual in response to their illegal actions, breaches of procedure, or as a deterrent that certain practices will not be tolerated. From the perspective of the EU law, such measures are not punitive and are imposed for a change in policy or activity by the sanctioned subject. In abstract terms, economic and individual sanctions are the most relevant for Russia's activity in space.

Economic sanctions are international measures “viewed as either a war of attrition where both sides absorb costs until the sender abandons its demands, the target alters its policy, or both parties reach some negotiated settlement” (Bapat, Kwon, 2015, p. 133). Economic sanctions can take on various forms in the political arena, but the most widely used are: 1) the non-export of certain goods (e.g., restricting a country's resources, technologies, or supplies to be exported to a certain country); 2) restrictions on trade in a specific sector of a sanctioned country (e.g., production of semiconductors, refining technologies, manufacturing of aerospace components, etc.); and 3) a complete economic embargo, where no activities are carried out with the sanctioned country.

Individual sanctions are applied to individual political figures, both natural and legal persons, not focusing on the entire country or organisation. Individual sanctions, also known as targeted “smart” sanctions, were implemented in the late 1990s by the Security Council of the UN and provided an innovative approach to making sanctions legitimate, giving accountability a stronger role in the international arena by showing that decision-makers personally were not exempt from the impact their policies were causing (Wallesteen, Grusell, 2012, p. 208). Examples of such individual sanctions include freezing assets, imposing travel bans, and separating from financial systems.

Furthermore, a distinction can be made between the UN sanctions and unilateral or so-called “autonomous” sanctions (Asada, 2019, p. 3).

Under Article 39 of the Charter of the United Nations, the Security Council determines what measures shall be taken to maintain or restore international peace and security. Additionally, the basis for the legitimacy of international sanctions is established in Article 41, which states: “The Security Council may decide what measures not involving the use of armed force are to be employed to give effect to its decisions, and it may call upon the Members of the United Nations to apply such measures”. The UN Security Council consists of 15 members, of which 5 are permanent members (China, France, the UK, the US and Russia) that have a veto right on the proposed measures, including sanctions. These sanctions may be imposed on both natural and legal persons who, by their actions or political activities, violate human rights and other recognized norms and principles of international law.

Russia's right to veto decisions caused a failure to apply such sanctions. For instance, in 2022, Russia exercised its veto right two times. On 25 February 2022, Russia and China vetoed a resolution for the immediate and unconditional reverse of Russia's deci-

sion regarding the status of Ukraine's Donetsk and Luhansk regions. After Russia held referendums to annex four regions of Ukraine, another resolution condemning referendums was vetoed too (the UN, 2023). As Russia maintains its position as a permanent member of the UN Security Council, no countermeasures against Russia can be executed by the UN Security Council. As for now, the likelihood of UN sanctions that would affect Russia's space sector is ruled out. Therefore, unilateral sanctions remain the only option for reducing space cooperation with Russia and its power.

Unilateral sanctions, contrary to the UN sanctions, do not require the UN Security Council mandate and may be imposed by a state or group of states individually according to national legal regulations. In essence, unilateral restrictive measures could be regarded as lawful only by regulatory requirements stated in the UN Act of Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts.

From the EU perspective, the legal basis for implementing EU sanctions is established in Article 29 of the Treaty on European Union, which states: "The Council shall adopt decisions which shall define the approach of the Union to a particular matter of a geographical or thematic nature. Member States shall ensure that their national policies conform to the Union positions". Furthermore, the Commission is responsible for ensuring, through monitoring, that imposed sanctions are implemented and enforced correctly. Also, the EU may adopt sanctions, either as autonomous sanctions and (or) as a way to implement UN resolutions, in cases where non-EU countries or persons violate international law or do not abide by the rule of law or democratic principles (Publications Office of the European Union, 2023).

2.2. Sanctions in Practice

Although space is considered to be a place for no politics, current political conflicts cannot be ignored. In 2014, after the annexation of Crimea, most Western countries imposed coordinated sanctions and other geopolitical measures targeting Russia's economy. While in space a kind of unprecedented situation emerged – cooperation between the long-standing partners faced a crisis.

In 2014, the US introduced its first series of sanctions targeting individuals and entities responsible for violating Ukraine's sovereignty and territorial integrity. Sanctions were focused on blocking property usage and travel for individuals directly or indirectly contributing to the conflict, as well as prohibiting business, investment, or trade in occupied Crimea (Executive Order 13660, 2014).

Initially, the West was not willing to let go three decades worth of space collaboration. In 2014, NASA announced that they would continue to work together with Roscosmos to maintain safe and continuous operation (Associated Press, 2014). So, while the US condemned Russia's actions by adopting sanctions, the US Congress made an exception for the operation in the ISS.

However, shortly after, NASA started to deliberately reduce its dependence on Roscosmos technology. As a result, the US shifted its space matters to the private sector. In 2014, NASA selected Boeing and SpaceX to transport its space crews with the intention of ending the sole reliance on Russia and its Soyuz journeys by 2017 (NASA, 2014). As far as the ESA was concerned, there was no strong visible reaction to the Russian aggression and remained substantially neutral. In 2020, the ESA Director General Jan Wörner described the ISS as “a bridge over troubled water”. (West, 2022).

After the full-scale invasion in 2022, the West took the role of implementing corresponding measures. Arguably the most consequential restriction was the ban on imports of certain Russian oils, liquefied natural gas and coal by the US (Statement of the White House, 2022). Sectoral restrictions were put on dual use goods and technology, including microelectronics, navigation and communication equipment, optics and other high-value tools, aerospace, metals and mining, engineering, construction, manufacturing, and transportation (U.S. Department of the Treasury, 2023).

These restrictions are closely connected to the space industry and affect space performance since both military and space fields rely on high-value goods and Western technology. There is a significant overlap between the goods and technologies used in space and military applications. Hence, restrictions on one affect the other. For example, satellites, primarily used for communication, navigation, and observation, are now being launched into space to carry and deploy weapons (Center for Strategic and International Studies, 2024). Therefore, the lack of resources to produce and maintain space equipment affects both military and civilian satellites. Such transformation in the use of space technology has raised concerns that commercial space systems may be treated similarly to military space systems in present and forthcoming conflicts. Indicating that even commercial satellites and space networks can be subject to imposed sanctions.

In terms of direct sanctions on the space industry, between 2014 and 2022, the West introduced sanctions restricting exports of items related to space cooperation and commercial launches (Congressional Research Service, 2022). The EU prohibited the sale, supply, transfer or export of goods or technology suited for the space industry, including jet fuel to any person or entity in Russia. In addition, the EU imposed limitations on its transit, repair, inspection, replacement, and modification, also prohibited any financial assistance related to it (Council Regulation (EU) No 269/2014, Article 3 c). The list of prohibited items included spacecrafts and their components, various oils, measurement devices, and other instruments necessary for the spacecrafts. These restrictions made it severely challenging for Russia to acquire Western materials essential for its space sector and maintain its existing resources.

In 2023, G7-Leaders implemented large-scale sanctions against Russian government entities, officials, and their families, as well as people operating in the sectors of technology, defence, and economy. Individual restrictions have also been placed

on Russian political figures and entities within the space industry. Assets of Russia's officials and entities were frozen and travel bans were imposed, including Dmitry Rogozin⁴, Sergey Vladimirovich Dronov⁵, JSC Rocket and Space Centre Avant Space LLC, JSC Russian Corporation of Rocket and Space Instrumentation and Information⁶ (Council Regulation (EU) No 269/2014). The aforementioned individual sanctions highlight the importance of space in Russia's politics and indicate that the state of politically neutral outer space is coming to an end.

However, some exceptions in sanctioned actions kept profiting Russia's space industry. In 2018, the US imposed a ban on the export of goods with the exception of continuing exports related to space cooperation and commercial space launches. Thus, initially, the space industry was left relatively untouched. On the contrary, after the poisoning of Alexei Navalny, allowance for such exports was permitted only until September 2021 (Congressional Research Service, 2024). Similarly, the EU granted certain exclusions as well. The supply of dual use and other goods, along with any technical or financial assistance, contributing to Russia's military and technological development may be authorised if it is determined that:

- 1) prohibited actions are intended for intergovernmental cooperation in space programs (Council Regulation (EU) No 269/2014 Article 2 (4), 2a (4));
- 2) it is necessary to avoid collisions between satellites or prevent their unintended re-entry into the atmosphere (Council Regulation (EU) No 269/2014 Article 6 (6b)),
- 3) it is necessary in cases of medical, pharmaceutical, or humanitarian purposes (Council Regulation (EU) No 269/2014 Article 6 (6c)).

Imposing sanctions with certain allowances may seem reasonable in cases of emergencies. However, separating exceptions and evasion of sanctions becomes a bit challenging. While some goods are banned because of their military nature, the same goods may be considered admissible when used for space programmes. One way of bypassing sanctions is by acquiring goods and technology for alleged intergovernmental programmes, while these goods and technology are used for commercial or military purposes in space. Another method is to use third countries to re-export sanctioned goods.

The West addressed this issue by presenting anti-circumvention measures. The EU's 14th sanction package required EU operators selling military goods to implement due diligence mechanisms that recognise and evaluate the re-exportation of such goods to Russia (Council of the European Union, 2024). While the US addressed sanction evasion in third countries, including exports of dual use items from

⁴ Deputy Prime Minister for Defence and Space Industry and former head of Roscosmos.

⁵ The Commander of the Air Force and Deputy Commander-in-Chief of the Air and Space Forces.

⁶ Part of Roscosmos.

China-based companies (Denisova, 2024). Thus, all property of the sanctioned persons in control of the US was blocked. Any entities that are directly or indirectly owned by one or more banned persons were banned as well, and non-US persons were prohibited from causing or conspiring to cause violation or evasions of sanctions (U.S. Department of the Treasury, 2023). The latter seems to be the new threat. While on paper regulations seem effective, not much has changed. As Russia finds new ways to bypass restrictions, the West will continue to struggle to put an end to cooperation with Russia.

3. Shift in Russia's Cooperation and New Prospects for Space Partnership

To minimize the damage, Russia made it a priority to look for new ways to establish its power and reduce its dependence on the West. In 2022, the head of Roscosmos announced Russia's plans to leave the ISS by 2024 and build its own independent space station (Cashman, Liebermann, 2023, p. 279). And while Russia did not keep its promises and extended its participation in the ISS until 2028 (Trevelyan, 2024), European countries terminated partnerships with Russia⁷ (European Space Agency, 2022).

From a broader perspective, ISS partners were relieved that Russia maintained cooperation and continued to work by the narrative of an apolitical stance. The argument was made that the ISS was designed for cooperation for scientific research, space exploration, and technological testing, thus, partners should leave political matters on Earth. Although, the militarised nature of Roscosmos casts doubts on this view.

After Russia annexed Crimea in 2014, Russia restructured its space agency by strengthening governmental ownership and censorship of it. Russia's space sector was politicised by the appointment of nationalist Dmitry Rogozin as the head of Roscosmos (Vidal, Privalov, 2024, p. 3). As the international space community tried to continue diplomatically work with Roscosmos, Dmitry Rogozin only fuelled and provoked Russia's reputation through his public statements questioning the ability of the US astronauts to reach the ISS without the Soyuz rocket. His term of office between 2018 and 2022 acknowledged the transition from a crisis mode to a survival mode of the Russian space industry (Vidal, Privalov, 2024, p. 3). Therefore, other space partners were forced to take notice of the issue of Russia's collaboration and question the prospects for the future.

With the rise of private space companies and Russia's loss of revenue from the Soyuz rocket, the Russian government loses its impetus to continue to engage to-

⁷ ESA discontinued joint programmes exploring the Moon and Mars.

gether in space. Russia is no longer interested in cooperating with the West in space as it no longer benefits financially. Therefore, the last financial link to maintaining relations in space is slowly being lost.

With the West restrictions, Russia has no choice but to turn to the East to find like-minded allies. One of the major contenders is China for several reasons. Firstly, Russia needs to cover the shortfall in resources. In 2023, China was the closest partner in circumventing sanctions, supplying Russia with 90% of the high-priority goods banned by the West (Fornusek, 2024). Secondly, China remains committed to becoming a world-class space leader and it is estimated that the big breakthrough for China will happen by 2030 (Office of the Director on National Intelligence, 2024). Thirdly, both countries have expressed similar views on the regulatory issues of space law. For instance, Russia and China voted against a British-introduced UN Resolution in 2020 that sought to establish “rules of responsible behaviours” in outer space⁸ (Vidal, Privalov, 2024, p. 5). Similarly, as on Earth, China and Russia are not willing to support an absolute definition of normative rules for cross-border relations and continue to fuel tensions.

With the global uncertainty in the political landscape, space may be a place for the US and the EU to strengthen their partnership. As both encounter similar challenges, working together on space missions and engaging in research initiatives could enhance space progress, strengthen diplomatic ties and the response to Russia's threats. While it is not clear who will dominate space in the future, and what kind of partnerships between space agencies will exist, one thing is clear: the war in Ukraine shifted Russia away from the West.

Conclusions:

1. The legal regulation of space is aimed at international cooperation of space exploration. Space law consists of principal provisions that are not explicitly detailed. Thus, in the future space law will need to amend the legal framework to meet the geopolitical challenges it faces today.
2. Historically, Russia has relied on its partnership with the West in space. Since the war in Ukraine, relations with Russia in space have been in a state of crisis. While Western-Russian individual space programs have been suspended, activities on the ISS are still ongoing.
3. Unilateral economic and individual sanctions are currently among the most effective tools used by the West. They cover a wide range of sectors, including those that directly target the space. Even in the absence of direct sanctions, broader sanctions indirectly restrict Russia's ability to further develop and maintain its

⁸ Resolution was still passed with 164 countries in favour.

space industry. At the same time, exemptions and circumvention continue to pose a threat to the effectiveness of sanctions.

4. Russia's power in space is undergoing a noticeable shift. While Russia maintains its status as one of the leading members in space politics, the loss of partnership from the West has caused Russia to seek new allies and increase its space militarisation, making it a new threat for the future.

List of references

Legal acts:

International legal acts:

1. Charter of the United Nations (1945) Available at: <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>
2. Agreement Among the Government of Canada, Governments of Member States of the European Space Agency, the Government of Japan, the Government of the Russian Federation, and the Government of the United States of America Concerning Cooperation on the Civil International Space Station (1998). Available at: https://www.nasa.gov/mission_pages/station/structure/elements/nasa_esa_agreement.html
3. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (2001). Available at: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf
4. Resolution 2222 (XXI). Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies (1967). Available at: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/outerspacetreaty.html>
5. Resolution 2345 (XXII). Agreement on the Rescue of Astronauts, the Return of Astronauts and the Return of Objects Launched into Outer Space (1967). Available at: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/rescueagreement.html>
6. Resolution 34/68. Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies (1979). Available at: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/moon-agreement.html>
7. Resolution 2777 (XXVI). Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects (1972). Available at: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/liability-convention.html>
8. Resolution 3235 (XXIX). Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space (1974). Available at: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/registration-convention.html>

EU legal acts:

1. Treaty on the European Union (1992). Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A11992M%2FTXT> [Accessed 29 December 2024].
2. Council Regulation (EU) No 269/2014 of 17 March 2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sover-

eignty and independence of Ukraine (2014). Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014R0269-20240914> [Accessed 29 December 2024].

Foreign legal acts:

1. Executive Order 13660. Blocking Property of Certain Persons Contributing to the Situation in Ukraine (2014). 79 FR 13493. Available at: <https://www.federalregister.gov/documents/2014/03/10/2014-05323/blocking-property-of-certain-persons-contributing-to-the-situation-in-ukraine> [Accessed 29 December 2024].

Academic literature:

1. Asada, M. (2019). *Economic Sanctions in International Law and Practice* [online], Routledge. Available at: <https://doi.org/10.4324/9780429052989> [Accessed 29 December 2024].
2. Bapat, N.A. and Kwon, B.R. (2015). *When Are Sanctions Effective? A Bargaining and Enforcement Framework*. *International Organization*, 69(1), p. 132-133 [online]. Available at: <https://www.jstor.org/stable/43283293> [Accessed 29 December 2024].
3. Biersteker, T.J. et al. (2018). *UN targeted sanctions datasets (1991–2013)*. *Journal of Peace Research*, 55(3), p. 407-408 [online]. Available at: <https://www.jstor.org/stable/48595892> [Accessed 29 December 2024].
4. Cashman, L. and Liebermann, S. (2023). *Space Diplomacy and the International Space Station*. *European Review of International Studies*, 10(3), p. 277-281 [online]. Available at: <https://www.jstor.org/stable/27297344> [Accessed 29 December 2024].
5. Logsdon, J.M. and Millar, J.R. (2001). US–Russian cooperation in human spaceflight: assessing the impacts. *Space Policy*, p. 2 [online]. Available at: [https://doi.org/10.1016/S0265-9646\(01\)00021-2](https://doi.org/10.1016/S0265-9646(01)00021-2) [Accessed 29 December 2024].
6. Moltz, J.C. (2019). *The Changing Dynamics of Twenty-First-Century Space Power*. *Journal of Strategic Security* (2019), 12(1), p. 23-24 [online]. Available at: <https://www.jstor.org/stable/26623076> [Accessed 29 December 2024].
7. Pellegrino, M., Stang, G. (2016). *Space security for Europe* [online]. Available at: <https://csp.aerospace.org/sites/default/files/2021-08/Space%20Security%20for%20Europe%20Jul16.pdf> [Accessed 29 December 2024].
8. Vidal, F. and Privalov, R. (2023). *Russia in Outer Space: A Shrinking Space Power in the Era of Global Change*. *Space Policy*, p. 2-7 [online]. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.spacepol.2023.101579> [Accessed 29 December 2024].
9. Von Der Dunk, F. (2015). *Handbook of Space Law* [online], Edward Elgar Publishing. Available at: https://books.google.lt/books?hl=en&lr=&id=5v6LBgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR1&dq=space+law&ots=xLlwU_BgAx&sig=3DGNUmF4RnWTq3IHjl1D-kFzen80&redir_esc=y#v=onepage&q=space%20law&f=false [Accessed 29 December 2024].
10. Wallenstein, P. and Grusell, H. (2012). *Targeting the Right Targets? The UN Use of Individual Sanctions*. *Global Governance*, 18(2), p. 207-212 [online]. Available at: <https://www.jstor.org/stable/23269950> [Accessed 29 December 2024].

Other sources:

1. European Space Agency Website. *ExoMars: ESA and Roscosmos set for Mars missions* [online] (modified 2013-03-14) Available at: https://www.esa.int/Science_Exploration/Space_Science/ExoMars_ESA_and_Roscosmos_set_for_Mars_missions [Accessed 29 December 2024].
2. European Space Agency Website. *Redirecting ESA programmes in response to geopolitical crisis* [online] (modified 2022-04-13). Available at: https://www.esa.int/Newsroom/Press_Releases/Redirecting_ESA_programmes_in_response_to_geopolitical_crisis [Accessed 29 December 2024].
3. EUR-Lex Website. *General Framework for EU Sanctions* [online] (modified 2023-05-05) Available at: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/general-framework-for-eu-sanctions.html> [Accessed 29 December 2024].
4. EUR-Lex Website. *Sanctions* [online] (modified 2021-10-013) Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=legisum:sanctions> [Accessed 29 December 2024].
5. Princeton.edu. *U.S.-Soviet Cooperation in Space (1985)* [online] Available at: <https://www.princeton.edu/~ota/disk2/1985/8533/8533.PDF> [Accessed 29 December 2024].
6. United Nations. *With Invasion of Ukraine, Security Council's 2022 Efforts to Maintain International Peace, Stability Mired by Widening Rifts between Veto-Wielding Members* [online] (modified 2023-01-12) Available at: <https://press.un.org/en/2023/sc15172.doc.htm> [Accessed 29 December 2024].
7. NASA. *NASA Chooses American Companies to Transport U.S. Astronauts to International Space Station* [online] (modified 2014-09-16). Available at: <https://www.nasa.gov/news-release/nasa-chooses-american-companies-to-transport-u-s-astronauts-to-international-space-station/> [Accessed 29 December 2024].
8. The White House. *FACT SHEET: United States Bans Imports of Russian Oil, Liquefied Natural Gas, and Coal* [online] (modified 2022-03-08). Available at: <https://www.white-house.gov/briefing-room/statements-releases/2022/03/08/fact-sheet-united-states-bans-imports-of-russian-oil-liquefied-natural-gas-and-coal/> [Accessed 29 December 2024].
9. U.S. Department of the Treasury. *With Over 300 Sanctions, U.S. Targets Russia's Circumvention and Evasion, Military-Industrial Supply Chains, and Future Energy Revenues* [online] (modified 2023-05-19). Available at: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1494> [Accessed 29 December 2024].
10. Center for Strategic and International Studies. *Is There a Path to Counter Russia's Space Weapons?* [online] (modified 2024-06-28). Available at: <https://www.csis.org/analysis/there-path-counter-russias-space-weapons> [Accessed 29 December 2024].
11. Congressional Research Service. *U.S. Sanctions on Russia* [online] (modified 2022-01-18). Available at: <https://sgp.fas.org/crs/row/R45415.pdf> [Accessed 29 December 2024].
12. Congressional Research Service. *U.S. Sanctions on Russia: Legal Authorities and Related Actions* [online] (modified 2024-04-26). Available at: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R48052> [Accessed 29 December 2024].

13. Council of the European Union. *Russia's war of aggression against Ukraine: comprehensive EU's 14th package of sanctions cracks down on circumvention and adopts energy measures* [online] (modified 2024-06-24). Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/06/24/russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-comprehensive-eu-s-14th-package-of-sanctions-cracks-down-on-circumvention-and-adopts-energy-measures/> [Accessed 29 December 2024].
14. Office of the Director of National Intelligence. *Annual Threat Assessment of the U.S. Intelligence Community* [online] (modified 2024-02-05). Available at: <https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/assessments/ATA-2024-Unclassified-Report.pdf> [Accessed 29 December 2024].
15. Denisova, K. (2024) US sanctions Russia, Chinese companies for war effort support [online] (modified 2024-05-01). Available at: <https://kyivindependent.com/us-sanctions-russia-chinese-companies-for-war-effort-support/> [Accessed 29 December 2024].
16. Fornusek, M. (2024). While Xi tours Europe, China feeds Russia's war machine [online] (modified 2024-05-10). Available at: <https://kyivindependent.com/china-russia-dual-use-goods/> [Accessed 29 December 2024].
17. The Guardian (2014). *Nasa cuts ties with Russia over Ukraine crisis, except for space station*. [online] (modified 2014-04-03) Available at: <https://www.theguardian.com/science/2014/apr/03/nasa-cuts-ties-russia-ukraine-space-station> [Accessed 29 December 2024].
18. Reuters (2024). *Russia plans to create the core of a new space station by 2030*. [online] (modified 2024-07-02) Available at: <https://www.reuters.com/technology/space/russia-plans-create-core-new-space-station-by-2030-2024-07-02/> [Accessed: 30 December 2024].
19. West, J. (2022). After the ISS: Why Cooperation in Space Remains Essential. Ploughshares Website [online]. Available at: <https://www.ploughshares.ca/publications/after-the-iss-why-cooperation-in-space-remains-essential> [Accessed 29 December 2024].

SANCTIONS WITHOUT WEIGHT:

HOW SANCTIONS AFFECT RUSSIA'S POWER IN SPACE?

SUMMARY

The work examines the impact of international sanctions on Russia's position in outer space. It analyses the development of space law and the main international treaties governing legal relations between states in outer space. The work also provides an overview of the Russian-Western partnership in space prior to and after the start of the war in Ukraine. The work focuses on the legal regulation of international sanctions and how economic and technological restrictions affect Russia's space sector. Finally, Russia's response to Western sanctions, its intention to withdraw from the International Space Station, the militarisation of the space sector and the search for new partners, are discussed.

SANKCIJOS NETURINČIOS SVORIO: KAIP SANKCIJOS VEIKIA RUSIJOS PADĖTĮ KOSMOSE?

SANTRAUKA

Darbe nagrinėjamas tarptautinių sankcijų poveikis Rusijos padėčiai kosmose. Analizuojama kosmoso teisės raida ir pagrindinės tarptautinės sutartys, reglamentuojančios valstybių teisinius santykius kosminėje erdvėje. Darbe taip pat apžvelgiama Rusijos ir Vakarų partnerystė kosmose iki ir po karo Ukrainoje pradžios. Daugiausia dėmesio darbe skiriama tarptautinių sankcijų teisiniam reguliavimui ir tam, kaip ekonominiai ir technologiniai apribojimai veikia Rusijos kosmoso sektorių. Galiausiai aptariamas Rusijos atsakas į Vakarų sankcijas, ketinimas pasitraukti iš Tarptautinės kosminės stoties, kosmoso sektoriaus militarizacija ir naujų partnerių paieška.

STARTUOLIŲ ŽLUGIMAS IR ĮSTATYMINIS REGLAMENTAVIMAS

Erikas Mečkovskis

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
2-o kurso studentas
Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222, Vilnius
El.paštas: erik.meckovskis@tf.stud.vu.lt

Nikita Laurėlis

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
2-o kurso studentas
Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222, Vilnius
El.paštas: nikita.laurelis@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius partnerystės doc. Gintautas Bartkus

El. paštas: gintautas.bartkus@tf.vu.lt

Anotacija. Šiame straipsnyje nagrinėjamas įstatyminio reglamentavimo poveikis startuolių veiklai ir jo įtaka jų gyvybingumui. Tyrimo tikslas – identifikuoti pagrindines teisinio reguliavimo kliūtis bei pateikti rekomendacijas, kaip jas sumažinti. Analizė apima keturis pagrindinius sektorius: Finansinių technologijų, informacinių technologijų ir dirbtinio intelekto, elektroninės komercijos bei biotechnologijų ir farmacijos startuolius, kurie dažniausiai susiduria su sudėtingomis licencijavimo procedūromis, griežtais atitikties reikalavimais ir neaiškia reguliavimo aplinka. Tyrimo rezultatai atskleidžia, kad perteklinis reguliavimas gali slopinti inovacijas ir mažinti startuolių išlikimo galimybes. Siekiant palankesnių verslo sąlygų, būtina supaprastinti licencijavimo procesus, užtikrinti aiškesnę teisinį reguliavimą ir sumažinti administracinę našą.

Raktiniai žodžiai: teisinis reguliavimas, startuolių ekosistema, licencijavimo procedūros, administracinė našta, inovacijų skatinimas, reguliavimo kliūtys, verslo aplinka.

THE FAILURE OF STARTUPS AND LEGAL REGULATION

This article examines the impact of legislative regulation on startup activities and its influence on their viability. The aim of the study is to identify the main legal regulatory obstacles and provide recommendations on how to mitigate them. The analysis covers four key sectors: FinTech, IT and artificial intelligence, e-commerce, and biotechnology and pharmaceuticals, which most often face complex licensing procedures, strict compli-

ance requirements, and an unclear regulatory environment. The study results reveal that excessive regulation can hinder innovation and reduce startups' chances of survival. To create more favorable business conditions, it is essential to simplify licensing processes, ensure clearer legal regulations, and reduce administrative burdens.

Key words: *tegul regulation, startup ecosystem, licensing procedures, administrative burden, innovation promotion, regulatory barriers, business environment.*

Įvadas

Remiantis Respublikos smulkaus ir vidutinio verslo plėtros įstatymo 2 straipsnio 17 dalimi, startuoliu laikoma labai maža įmonė, įregistruota Juridinių asmenų registre ne daugiau kaip prieš penkerius metus ir pasižyminti dideliu inovacijomis grįstu verslo augimo potencialu. Visgi tiek akademiniuose šaltiniuose, tiek visuomenėje šis terminas dažnai taikomas ir buvusioms tokio tipo įmonėms, kurios, nors ir išaugo, išlaikė inovatyvios veiklos bruožus. Dėl to šiame darbe sąvoka „startuolis“ bus vartojama tiek formalia prasme, tiek ir platesniame kontekste – kalbant apie įmones, kurių pradžia buvo kaip novatoriškas mažasis verslas.

Startuoliai yra viena iš pagrindinių šiuolaikinės ekonomikos varomųjų jėgų, skatinanti inovacijas ir rinkos plėtrą. Vis dėlto jų veiklai įtaką daro ne tik ekonominės sąlygos, bet ir teisinis reguliavimas. Nors teisės aktai yra būtini siekiant užtikrinti finansinį stabilumą, vartotojų apsaugą ir rinkos skaidrumą, neefektyviai suderinti reglamentai gali tapti rimta kliūtimi startuolių augimui, o kartais net ir jų žlugimo priežastimi. Griežtos reguliavimo priemonės, sudėtingos licencijavimo procedūros ir neaiškūs teisės reikalavimai ypač apsunkina mažų, pradedančiųjų įmonių veiklą, apsunkindamos jų įsitvirtinimą konkurencingoje rinkoje.

Šio **darbo tikslas** – išanalizuoti, kaip teisinis reglamentavimas veikia startuolių veiklą ir kokių mastu jis prisideda prie jų žlugimo. Siekiant platesnio supratimo, bus nagrinėjami tiek nacionaliniai, tiek tarptautiniai reguliavimo modeliai. Tyrimo iškelti šie pagrindiniai uždaviniai:

1. Išsiaiškinti pagrindinius teisinius iššūkius, su kuriais susiduria startuoliai;
2. Išnagrinėti, kaip skirtingų šalių reguliavimo priemonės lemia startuolių sėkmę ar nesėkmę;
3. Įvertinti, ar esami teisės aktai atitinka rinkos poreikius ir sudaro palankias sąlygas verslo plėtrai;
4. Pateikti rekomendacijas, kaip optimizuoti reguliacinę aplinką, mažinant administracinę naštą ir didinant startuolių išlikimo galimybes.

Darbo objektas – startuolių veiklą reglamentuojanti teisinė sistema ir jos įtaka verslo gyvybingumui bei konkurencingumui. Analizei pasitelkiami lyginamosios teisės, norminės teisės ir empiriniai tyrimo metodai, leidžiantys įvertinti, kaip reguliavimo priemonės veikia startuolių ekosistemą.

Problemos aktualumas kyla iš fakto, kad vis daugiau startuolių veikia griežtai reguliuojamose srityse, kur teisės aktai yra dažnai keičiami ir ne visada prisitaiko prie sparčiai besikeičiančių technologijų. Dėl to šios įmonės patiria neproporcingai didelę administracinę naštą, susiduria su sunkumais įgyvendinant reguliavimo reikalavimus, o tai gali stabdyti inovacijų diegimą ir riboti naujų verslų atsiradimą.

Šiame darbe bus išsamiai nagrinėjamos keturios pagrindinės startuolių veiklos sritys, kurios dažniausiai susiduria su teisiniais iššūkiais:

1. Finansinių technologijų sektoriaus startuoliai;
2. Informacinių technologijų ir dirbtinio intelekto sričių startuoliai;
3. Elektroninės komercijos srities startuoliai;
4. Biotechnologijų ir farmacijos pramonės startuoliai.

Šios sritys buvo pasirinktos dėl jų spartaus augimo ir reikšmingo reguliavimo poveikio. Dėl teisinių apribojimų šių sektorių startuoliai dažnai susiduria su dideliais iššūkiais, kurie gali lemti tiek sėkmę, tiek ir nesėkmę rinkoje.

Šio **darbo unikalumas** slypi detaliam teisinio reguliavimo vertinime ir kritinėje analizėje, kaip teisinė aplinka prisideda prie startuolių veiklos ribojimo ar skatinimo. Remiantis teisės aktų analize ir realiais verslo pavyzdžiais, bus pateiktos įžvalgos apie tai, kaip galima būtų sukurti lankstesnę reguliavimo sistemą, skatinančią inovacijas ir konkurencingą startuolių ekosistemą.

Svarbiausi šaltiniai: Norint atlikti išsamią analizę, šiame tyrime remiamasi įvairiais literatūros ir teisės šaltiniais. Pagrindinių dėmesį skiriame Europos Sąjungos teisės aktams, tokiems kaip Mokėjimų paslaugų direktyva (PSD2), Kriptoturto rinkų (MiCA) reglamentas, Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas (BDAR) bei Dirbtinio intelekto aktas. Taip pat analizuojami Lietuvos nacionaliniai teisės aktai, farmacijos ir biotechnologijų reguliavimo nuostatos, tarptautiniai reguliavimo modeliai, ypač Jungtinių Amerikos Valstijų ir Jungtinės Karalystės teisės praktikos pavyzdžiai, bei teisės doktrinoje pateikiamos įžvalgos.

1. Finansinių technologijų startuoliai

Finansinių technologijų (toliau – FinTech) sektorius sparčiai plečiasi, tačiau jo augimą neretai stabdo įvairūs reguliavimo iššūkiai. Nors efektyvus reguliavimas yra būtinas siekiant užtikrinti finansinį stabilumą, vartotojų apsaugą ir kovą su pinigų plovimu, pernelyg griežti reikalavimai gali trukdyti naujiems rinkos dalyviams įsivertinti ir riboti inovacijų plėtrą. Sudėtingos licencijavimo procedūros, aukšti kapitalo reikalavimai bei atitikties prievolės sukuria didelę administracinę naštą, ypač mažoms startuolių įmonėms. Be to, Europos Sąjungos Mokėjimų paslaugų direktyva 2015/2366 (PSD2), kovos su pinigų plovimu reikalavimai ir neseniai priimtas kriptoturto rinkų (MiCA) reglamentas įpareigoja FinTech įmones taikyti sudėtingus atitikties mechanizmus, kurie reikalauja didelių finansinių bei žmogiškųjų išteklių. Nors

Lietuva siekia išlaikyti patrauklią ir konkurencingą FinTech ekosistemą, per griežtas reguliavimas gali sumažinti šalies patrauklumą tarptautinėje rinkoje ir apsunkinti naujų startuolių veiklos pradžią.

1.1. Licencijavimo ir veiklos leidimų iššūkiai

Lietuvoje FinTech įmonių veiklą reguliuoja Lietuvos bankas (toliau - LB), kuris atsakingas už elektroninių pinigų įstaigų (toliau - EPI) ir mokėjimo įstaigų (toliau - MĮ) licencijavimą. Pagal Mokėjimų įstaigų įstatymo 5 straipsnio 1 dalį, mokėjimo įstaigos licencija suteikia teisę veikti visoje Europos Sąjungoje (toliau - ES)¹. Panašiai, Elektroninių pinigų ir elektroninių pinigų įstaigų įstatymo 11 straipsnio 1 dalis numato, kad EPI licencija taip pat galioja visose ES šalyse². Dėl šios priežasties daugelis tarptautinių FinTech bendrovių renkasi Lietuvą kaip patrauklią jurisdikciją savo veiklai, nes čia įgyta licencija suteikia prieigą prie visos ES rinkos.

Norint gauti EPI licenciją, įmonėms taikomas ne mažesnis kaip 350 000 eurų pradinio kapitalo reikalavimas³. Be šio finansinio reikalavimo, licencijos prašytojos privalo įrodyti savo verslo modelio tvarumą, vadovų patikimumą bei užtikrinti klientų lėšų apsaugos mechanizmų veiksmingumą. Šie reikalavimai išsamiai aprašyti Lietuvos banko patvirtintose Elektroninių pinigų ir mokėjimo įstaigų taisyklėse, kurios numato, kad licencijos paraiškoje turi būti pateikiamas detalus verslo planas su finansinėmis prognozėmis, organizacine struktūra, rizikos valdymo politika bei vidaus kontrolės procedūromis⁴.

Vienas iš pagrindinių iššūkių FinTech įmonėms yra ilgas ir sudėtingas licencijavimo procesas. Nors teoriškai Lietuvos bankas privalo priimti sprendimą dėl licencijos suteikimo per tris mėnesius⁵, praktikoje šis laikotarpis dažnai užsitęsia dėl papildomų dokumentų teikimo ir išsamių patikrų. LB Teisės ir licencijavimo departamento pateikta statistika rodo, kad vidutinė licencijavimo proceso trukmė viršija šešis mėnesius. Tai rodo, kad dažniausiai per tris mėnesius licencijavimo procedūra nebaiigiama, o vėlavimai dažnai kyla dėl papildomų reguliavimo reikalavimų. Pavyzdžiui, įmonės turi įrodyti veiklos rizikos valdymo strategijas, IT sistemų saugumą ir klientų

¹ Lietuvos Respublikos mokėjimo įstaigų įstatymas (2009). Valstybės žinios, 153-6887.

² Lietuvos Respublikos elektroninių pinigų ir elektroninių pinigų įstaigų įstatymas (2011). Valstybės žinios, 163-7769.

³ Lietuvos Respublikos elektroninių pinigų ir elektroninių pinigų įstaigų įstatymas (2011). Valstybės žinios, 163-7769.

⁴ Lietuvos banko Teisės ir licencijavimo departamento 2024 m. kovo 20 d. organizuoto konsultacinio renginio skaidrės „Licencijavimo aktualijos“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.lb.lt/uploads/documents/files/Konsultacinis%20renginys_%20Licencijavimo%20aktualijos%202024.pdf.

⁵ Lietuvos Respublikos elektroninių pinigų ir elektroninių pinigų įstaigų įstatymas (2011). Valstybės žinios, 163-7769.

duomenų apsaugos mechanizmus⁶. Be to, administracinė našta ir teisiniai kaštai gali tapti dideliu iššūkiu mažoms įmonėms, kurios tik pradeda savo veiklą. Licencijavimo procesas reikalauja išsamos dokumentacijos, vidaus procedūrų sukūrimo ir atitikties įvairiems reguliavimo reikalavimams, o tai gali tapti dideliu finansiniu ir organizaciniu iššūkiu pradedantiesiems verslams.

Papildomą sudėtingumą FinTech sektoriui kelia Europos Sąjungos Mokėjimų paslaugų direktyva (toliau - PSD2), kuri perkelta į Lietuvos Respublikos mokėjimų įstatymą. Ji įpareigoja bankus suteikti trečiosioms šalims prieigą prie klientų sąskaitų informacijos, jei tam pritaria pats klientas. PSD2 direktyva skatina atvirosios bankininkystės plėtrą, kuri leidžia FinTech įmonėms kurti inovatyvias mokėjimo paslaugas. Tačiau kartu ji nustato griežtus saugumo ir atitikties reikalavimus, įskaitant patikimą klientų autentifikavimą (angl. *Strong Customer Authentication*) bei duomenų apsaugos priemones.

Atvirosios bankininkystės plėtra pagal PSD2 direktyvą suteikia naujas galimybes FinTech įmonėms, tačiau tuo pačiu kelia ir tam tikras rizikas. Trečiųjų šalių prieiga prie bankų sistemų ir klientų duomenų reikalauja aukštų kibernetinio saugumo standartų bei nuolatinės priežiūros. Dėl šios priežasties FinTech įmonės privalo investuoti į pažangią IT infrastruktūrą ir sertifikavimo procesus, kurie gali būti per brangūs mažesniems rinkos dalyviams.

Apibendrinant, Lietuvos banko taikoma FinTech licencijavimo sistema suteikia įmonėms galimybę veikti visoje ES, kas yra reikšmingas konkurencinis pranašumas. Tačiau kartu ši sistema kelia nemažai iššūkių – ilgas paraiškų nagrinėjimo laikas, dideli pradinio kapitalo reikalavimai bei sudėtingos atitikties procedūros apsunkina naujų rinkos dalyvių patekimą. Be to, nors PSD2 direktyva skatina inovacijas ir atvirąją bankininkystę, ji taip pat reikalauja griežtų saugumo standartų ir didelių investicijų į IT infrastruktūrą. Siekiant išlaikyti Lietuvos konkurencingumą FinTech sektoriuje, būtina optimizuoti licencijavimo procesus, mažinti biurokratinės kliūtis ir užtikrinti lankstesnę reguliavimo aplinką, kuri skatintų inovacijas ir naujų startuolių įsitvirtinimą rinkoje.

1.2. Pinigų plovimo prevencija ir reguliavimo našta

FinTech sektorius, kaip ir tradicinės finansų institucijos, privalo laikytis griežtų pinigų plovimo prevencijos (toliau - AML – angl. *Anti-Money Laundering*) ir klientų tapatybės patvirtinimo (toliau - KYC – angl. *Know Your Customer*) reikalavimų. Šie reguliavimo mechanizmai yra būtini kovojant su neteisėtomis finansinėmis operaci-

⁶ Lietuvos banko Teisės ir licencijavimo departamento 2024 m. kovo 20 d. organizuoto konsultacinio renginio skaidrės „Licencijavimo aktualijos“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.lb.lt/uploads/documents/files/Konsultacinis%20renginys_%20Licencijavimo%20aktualijos%202024.pdf.

jomis, tačiau dažnai tampa reikšminga administracine ir finansine našta, ypač naujai veiklą pradedančioms įmonėms. Pastaraisiais metais Europos Sąjunga sugriežtino kovos su pinigų plovimu reguliavimą, įgyvendindama 5-ąją ir 6-ąją AML direktyvas, kurios įpareigoja finansų įstaigas kruopščiau tikrinti klientų tapatybę, stebėti sandorius ir užtikrinti duomenų saugumą⁷.

Lietuvoje AML reikalavimai yra įtvirtinti Pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatyme, kuris įpareigoja finansų įstaigas ir FinTech bendroves įdiegti veiksmingas rizikos vertinimo sistemas, vykdyti išsamų klientų tapatybės patikrinimą bei užtikrinti tinkamą duomenų saugojimą ir ataskaitų teikimą priežiūros institucijoms. Tačiau, nepaisant griežtų reikalavimų, AML sistemos ne visuomet veikia efektyviai. Kai kurios FinTech įmonės vis dar aptarnauja aukštos rizikos klientus, o jų taikomos prevencijos priemonės ne visada pakankamai veiksmingos, kad užkirstų kelią įtartinams sandoriams⁸. Tai kelia klausimą, ar griežtėjantys reguliavimo standartai iš tikrųjų padeda užtikrinti finansinį saugumą, ar tiesiog didina administracinę ir finansinę naštą įmonėms, ribodami inovacijų plėtrą.

AML ir KYC procedūros reikalauja, kad FinTech įmonės investuotų į pažangias klientų identifikavimo technologijas, sandorių stebėjimo sistemas bei atitikties specialistų komandą. 2024 m. liepos 11 d. buvo priimtas Pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymo pakeitimas Nr. XIV-2883, kuriame papildytas 2 straipsnis 12³ dalimi. Jame aiškiai apibrėžta kriptoturtų paslaugų teikėjų sąvoka, o 9 straipsnio 21¹ dalis nustato jų pareigas dėl klientų tapatybės nustatymo ir sandorių stebėsenos. Šie pakeitimai verčia kriptoturto paslaugų teikėjus įgyvendinti dar griežtesnes AML ir KYC procedūras, o tai gali būti sudėtinga mažoms FinTech įmonėms, nes reikalauja papildomų finansinių ir žmogiškųjų išteklių.

Lietuvoje finansinių institucijų veiklą prižiūri Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba (toliau - FNTT) ir Lietuvos bankas, kurie atsakingi už AML politikos įgyvendinimą bei pažeidimų kontrolę. FinTech įmonės privalo saugoti klientų duomenis ne trumpiau kaip aštuonerius metus po verslo santykių pabaigos ir reguliariai teikti ataskaitas apie įtartinus sandorius⁹. Griežtos ataskaitų teikimo taisyklės reiškia, kad įmonės privalo nuolat stebėti finansinius srautus, atlikti detalias rizikos analizes ir laikytis aukštų duomenų apsaugos standartų. Nors tokios priemonės yra būtinos kovojant su finansiniais nusikaltimais, jos taip pat gali apsunkinti teisėtai veikiančių įmonių darbą, didindamos reguliavimo kaštus ir apribodamos jų lankstumą.

⁷ Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento tyrimų skyrius. *Europos Sąjungos teisinio reguliavimo aktualijos pinigų plovimo ir terorizmo finansavimo prevencijos srityje* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=83379.

⁸ Vainora, R. (2024). Pinigų plovimo prevencijos problemos Lietuvos Fintech sektoriuje. Magistro darbas, socialiniai mokslai, taikomoji ir teorinė kriminologija, Vilniaus universitetas.

⁹ Lietuvos Respublikos pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymas (1997). Valstybės žinios, 64-1502.

Kai kurios FinTech įmonės, tokios kaip FoxPay, iSun, Kevin ir Bitandpay, jau yra susidūrusios su priežiūros institucijų sankcijomis dėl AML ir KYC pažeidimų. Tai rodo, kad institucijos aktyviai prižiūri rinką, siekdami užtikrinti finansų sektoriaus skaidrumą. Tačiau griežta reguliacinė aplinka gali tapti dideliu iššūkiu ne tik pažeidimus padariusioms įmonėms, bet ir toms, kurios veikia skaidriai, bet susiduria su didelėmis sąnaudomis siekdamos laikytis visų taisyklių. Dėl to AML reguliavimas gali apsunkinti naujų rinkos dalyvių patekimą ir stabdyti FinTech sektoriaus augimą.

Nepaisant šių iššūkių, AML reguliavimas yra būtinas norint užtikrinti finansų rinkos skaidrumą bei kovoti su pinigų plovimu ir teroristų finansavimu. Tačiau svarbu, kad reguliavimo sistema būtų subalansuota – vietoj pernelyg griežtų biurokratinių procedūrų reikėtų skatinti inovatyvius technologinius sprendimus. Vienas iš galimų būdų efektyvinti AML ir KYC procesus – DI ir automatizavimo technologijų taikymas. InnReg teigia, kad tokios technologijos gali padėti FinTech įmonėms efektyviau vykdyti AML reikalavimus, mažinant žmoniškųjų išteklių poreikį ir spartinant procesus¹⁰.

Tarptautinė patirtis rodo, kad reguliavimo institucijų veikla gali turėti dvejopą poveikį rinkai. Pavyzdžiui, neseniai priimtas JAV sprendimas laikinai sustabdyti Vartotojų finansinės apsaugos biuro (CFPB) veiklą sukėlė diskusijų apie reguliavimo poveikį finansų sektoriui. Šis biuras, įsteigtas po 2008 m. finansų krizės, siekė apsaugoti vartotojus nuo nesąžiningų bankų ir kitų finansinių paslaugų teikėjų veiklos. Tačiau 2025 m. vasarį Trumpo administracija nusprendė apriboti šios institucijos funkcijas, argumentuodama, kad pernelyg griežtas reguliavimas stabdo rinkos augimą¹¹. Šis pavyzdys rodo, kad reguliavimas turi būti subalansuotas – nors būtina užtikrinti rinkos skaidrumą ir vartotojų apsaugą, per didelė reguliacinė našta gali tapti kliūtimi verslo plėtrai ir inovacijoms.

Apibendrinant, Lietuvoje AML ir KYC reguliavimas laikomas vienu griežčiausių Europoje, o pastarųjų metų įstatymų pakeitimai rodo, kad priežiūra ir toliau griežtės. Vis dėlto, kyla klausimas, ar šie sugriežtinimai iš tiesų didina finansų sektoriaus saugumą, ar tik apsunkina naujų rinkos dalyvių įsitvirtinimą. Siekiant, kad reguliavimas nestabdytų inovacijų, būtina ieškoti lankstesnių sprendimų – supaprastinti atitikties procedūras mažoms įmonėms, skatinti DI pagrįstų KYC platformų naudojimą ir užtikrinti, kad reguliavimas ne tik apsaugotų finansų sektorių nuo nusikaltimų, bet ir sudarytų palankias sąlygas FinTech sektoriaus augimui.

¹⁰ InnReg. *AML Compliance: A Practical Guide for Fintechs* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.innreg.com/blog/aml-compliance-guide-for-fintechs>.

¹¹ Newsweek. *White House Orders Consumer Protection Agency Shutdown* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.newsweek.com/trump-white-house-orders-consumer-protection-agency-shutdown-2028483>.

1.3. Kriptovaliutų reguliavimo teisiniai neapibrėžtumai ir rizikos

Kriptovaliutų sektorius – viena sparčiausiai augančių finansų rinkos sričių, tačiau kartu jis susiduria su nuolat besikeičiančiais ir dažnai neaiškiais reguliavimo reikalavimais. Dėl jų decentralizuoto pobūdžio ir anonimiškumo valstybės stengiasi nustatyti aiškias taisykles, kurios padėtų užtikrinti finansinį stabilumą, apsaugoti vartotojus ir užkirsti kelią pinigų plovimui. Tačiau šių taisyklių skirtumai skirtingose šalyse kelia teisinį neapibrėžtumą, kuris gali apsunkinti kriptovaliutų verslų veiklą ir riboti inovacijų plėtrą.

Norėdama suvienodinti kriptovaliutų rinkos reguliavimą visoje Europos Sąjungoje, ES priėmė kriptoturto rinkų reglamentą (angl. *Markets in Crypto-Assets*) (toliau – MiCA), kuris pilna apimtimi įsigalios tik 2026 m. liepos 1 d.¹² Šis reglamentas siekia sukurti bendrą reguliacinę sistemą, kuri standartizuotų licencijavimo procesą, stiprintų vartotojų apsaugą ir užtikrintų didesnę rinkos skaidrumą¹³. MiCA taip pat įpareigoja kriptoturto paslaugų teikėjus laikytis griežtų kapitalo reikalavimų ir reguliacinės priežiūros standartų. Nors šios priemonės gali padėti sumažinti su kriptovaliutomis susijusias rizikas, jos kartu kelia iššūkių mažesniems rinkos dalyviams, nes papildomi reguliaciniai reikalavimai didina verslo sąnaudas ir administracinę našta¹⁴.

Lietuvoje, siekiant įgyvendinti MiCA reikalavimus, buvo priimti nacionaliniai teisės aktų pakeitimai, kurie dar labiau sugriežtino kriptovaliutų paslaugų teikėjų veiklą. Dabar įmonės privalo laikytis dar griežtesnių KYC ir AML procedūrų, o jų veiklą nuolat stebi LB ir FNTT. Dėl šių sugriežtinimų dalis kriptovaliutų įmonių nusprendė nutraukti veiklą Lietuvoje arba perkelti savo operacijas į šalis, kuriose reguliavimas yra lankstesnis ir palankesnis verslui¹⁵.

Be griežtėjančių reguliavimo reikalavimų, Lietuvoje veikiančios kriptovaliutų įmonės susiduria ir su kita didele problema – bendradarbiavimo su tradicinėmis finansų institucijomis trūkumu. Daugelis bankų atsisako teikti paslaugas kriptovaliutų verslams, nes juos laiko per daug rizikingais. Lietuvos bankas taip pat aiškiai nurodė, kad finansų įstaigoms draudžiama tiesiogiai dalyvauti kriptovaliutų veikloje,

¹² Teisė.Pro. *ESMA informacija dėl pradedamo taikyti Reglamento dėl kriptoturto rinkų (MiCA reglamento)* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.teise.pro/index.php/2024/12/30/esma-informacija-del-pradedamo-taikyti-reglamento-del-kriptoturto-rinku-mica-reglamento/>.

¹³ Glimstedt. *Naujas reglamentas dėl ES kriptovaliutų rinkos: ką turi žinoti virtualaus turto paslaugų teikėjai?* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.glimstedt.lt/naujienos/naujas-reglamentas-del-es-kriptovaliutu-rinkos-ka-turi-zinoti-virtualaus-turto-paslaugu-tiekejai/>.

¹⁴ BinanceAcademy. *What Is MiCA (Markets in Crypto Assets Regulation)?* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://academy.binance.com/en/articles/what-is-mica-markets-in-crypto-assets-regulation>.

¹⁵ Lietuvos bankas. *Lietuvos institucijos: reikalavimai kriptoturto įmonėms turi būti sugriežtinti nedelsiant* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.lb.lt/lt/naujienos/lietuvos-institucijos-reikalavimai-kriptoturto-imonems-turi-buti-sugrieztinti-nedelsiant>.

todėl bankai negali teikti su kriptovaliutomis susijusių paslaugų ar prekiauti šia turto klase¹⁶. Dėl to kriptovaliutų įmonėms tampa sudėtinga atidaryti sąskaitas, vykdyti mokėjimus ir gauti finansavimą, o tai stipriai riboja jų galimybes augti ir plėsti veiklą.

Skirtingų šalių požiūris į kriptovaliutų reguliavimą parodo, kad rinkai būtinas aiškus ir subalansuotas reguliavimo modelis. Pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose 2025 m. sausį prezidentas Donaldas Trumpas pasirašė vykdomąjį įsakymą, kuriuo siekiama skatinti kriptovaliutų ir blokų grandinės technologijų plėtrą. Šiuo įsakymu buvo įsteigta speciali darbo grupė, kuri sieks užtikrinti aiškesnį ir vieningesnį reguliavimo modelį. Be to, šiame dokumente pabrėžta, kad centrinio banko skaitmeninės valiutos kūrimas nebus JAV prioritetas, o dėmesys bus skiriamas rinkos liberalizavimui ir inovacijoms¹⁷. Tai stipriai kontrastuoja su ES ir ypač Lietuvos požiūriu, kur griežtas reguliavimas dažnai tampa verslo plėtros kliūtimi.

Nepaisant reguliavimo iššūkių, kriptovaliutų sektorius išlieka viena iš perspektyviausių finansinių inovacijų sričių. Tarptautinės tendencijos rodo, kad griežtesnės taisyklės gali padidinti rinkos skaidrumą ir vartotojų apsaugą, tačiau jos taip pat gali sumažinti konkurenciją ir apsunkinti naujų žaidėjų patekimą į rinką. Dėl to labai svarbu rasti tinkamą balansą tarp rinkos apsaugos ir inovacijų skatinimo.

Ateityje, norint išlaikyti konkurencingą kriptovaliutų ekosistemą Lietuvoje ir Europoje, būtina suderinti aiškias reguliavimo taisykles su galimybe skatinti inovacijas. Kriptovaliutų reguliavimas turėtų ne tik apsaugoti investuotojus ir padėti užkirsti kelią finansiniams nusikaltimams, bet ir sudaryti sąlygas naujų technologijų diegimui bei verslo augimui. Lietuvai, kaip vienai iš FinTech lyderių Europoje, svarbu išlaikyti pusiausvyrą tarp priežiūros ir reguliacinio lankstumo, kad šalies kriptovaliutų rinka galėtų toliau augti ir tapti inovacijų centru.

2. Informacinių technologijų ir dirbtinio intelekto startuoliai

Informacinių technologijų (toliau - IT) ir dirbtinio intelekto (toliau - DI) startuoliai yra vieni pažangiausių verslų, tačiau jų plėtrą vis dažniau riboja sudėtingas reguliavimas. Griežti duomenų apsaugos reikalavimai, tokie kaip Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas (toliau - BDAR), įpareigoja įmones užtikrinti asmens duomenų tvarkymo ir saugumo priemones, kas mažiems startuoliams gali tapti didele finansine ir administracine našta. Be to, intelektinės nuosavybės apsauga taip pat kelia iššūkių – ilgi ir brangūs patentavimo procesai apsunkina naujų technologijų teisinę

¹⁶ TV3. *Lietuvos banko požiūris į kriptovaliutas: reguliaviams ir naujausi teisės aktai* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.tv3.lt/naujiena/verslas/lietuvos-banko-pozioris-i-kriptovaliutas-regulivimas-ir-naujausi-teises-aktai-n1398569>.

¹⁷ Coinpedia. *Donald Trump's Crypto Portfolio, Policy Changes, & Top Blockchain Projects: Full Report* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://coinpedia.org/research-report/donald-trumps-crypto-holdings-regulatory-vision-and-blockchain-projects-report/>.

apsaugą, o programinės įrangos autorių teisės dažnai nėra aiškiai apibrėžtos. Europos Sąjungos priimtas Dirbtinio intelekto aktas (toliau – DI aktas) įveda DI sistemų rizikos kategorijas ir nustato papildomus reguliavimo reikalavimus, kurie, nors ir siekia didesnio skaidrumo, gali sulėtinti inovacijų tempą ir padidinti startuolių veiklos kaštus. Tuo tarpu DI reguliavimas skirtingose šalyse smarkiai skiriasi – JAV taiko lankstesnį požiūrį ir riboja reguliavimą tik jautriuose sektoriuose, o ES laikosi griežčiausio reguliavimo modelio, įpareigojančio atlikti saugumo ir etikos vertinimus. Šis reguliacinis fragmentiškumas kuria teisinį neapibrėžtumą startuoliams, kuris gali riboti investicijų pritraukimą, apsunkinti plėtrą ir net paskatinti inovacijų nutekėjimą į šalis, kur reguliavimas yra lankstesnis, todėl būtina siekti pusiausvyros tarp technologinės plėtros skatinimo ir atsakingo reguliavimo.

2.1. Duomenų apsauga ir BDAR poveikis IT startuoliams

BDAR yra vienas griežčiausių teisės aktų, reglamentuojančių asmens duomenų apsaugą, ir jis daro didelį poveikį IT startuoliams. Jis įpareigoja įmones užtikrinti, kad jų duomenų tvarkymas būtų skaidrus, teisėtas ir saugus¹⁸. Tačiau mažoms įmonėms, turinčioms ribotus finansinius ir žmogiškuosius išteklius, šių reikalavimų įgyvendinimas gali būti sudėtingas iššūkis. Startuoliai, kuriantys technologijas, paremtas vartotojų duomenimis – nuo personalizuotų mobiliųjų aplikacijų iki debesijos paslaugų ar dirbtinio intelekto modelių – privalo laikytis griežtų taisyklių, susijusių su duomenų rinkimu, saugojimu, šifravimu ir vartotojų teisių užtikrinimu. Tai gali tapti administracine ir finansine našta, ypač kai įmonės neturi pakankamai resursų nuolat atnaujinti duomenų apsaugos politiką.

Viena iš pagrindinių problemų – BDAR reikalavimų sudėtingumas. Įmonės privalo turėti aiškią duomenų apsaugos politiką, atlikti rizikos vertinimus ir užtikrinti, kad vartotojai galėtų lengvai atšaukti sutikimą dėl duomenų naudojimo (BDAR 7 str.). Kai kuriais atvejais reglamentas įpareigoja paskirti duomenų apsaugos pareigūną (BDAR 37 str.), tačiau dauguma startuolių negali to sau leisti. Tai reikalauja papildomų investicijų ne tik į personalą, bet ir į technologinius sprendimus, tokius kaip duomenų šifravimo įrankiai ar automatizuoti privatumo valdymo mechanizmai. Dėl šios priežasties kai kurios įmonės renkasi mažinti renkamų duomenų kiekį arba kreipiasi į trečiųjų šalių tiekėjus, teikiančius BDAR atitikties paslaugas.

Privaloma duomenų apsaugos ir šifravimo politika taip pat kelia papildomų išlaidų. Startuoliai privalo naudoti modernius šifravimo algoritmus, riboti prieigą prie jautrių duomenų ir turėti veiksmingas incidentų valdymo strategijas (BDAR 32 str.). Be to, infrastruktūra turi atitikti aukščiausius saugumo standartus, o tai reiškia pa-

¹⁸ Europos Parlamento ir Tarybos 2016 m. balandžio 27 d. reglamentas 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo.

pildomas investicijas į IT infrastruktūrą, serverių priežiūrą ir nuolatinį saugumą testus. Ne visos mažos įmonės gali tai sau leisti, todėl kai kurios rizikuoja netyčia pažeisti reglamento reikalavimus.

Didžiausia BDAR grėsmė verslui – milžiniškos baudos už pažeidimus. Įmonės gali būti baudžiamos iki 20 mln. eurų arba 4 % savo metinių pajamų, priklausomai nuo to, kuri suma yra didesnė (BDAR 83 str. 5 d.). Nors didelės korporacijos, tokios kaip „Meta“, jau yra gavusios milijardines baudas, mažesnės įmonės taip pat nėra apsaugotos nuo finansinių nuostolių. Lietuvoje „Vinted“ už BDAR pažeidimus buvo skirta beveik 2,4 mln. eurų bauda¹⁹, o tai rodo, kad net startuoliai, neturintys didelių finansinių rezervų, gali susidurti su rimtomis pasekmėmis.

Startuoliai, siekiantys plėstis į tarptautines rinkas, susiduria su dar didesniais iššūkiais. Jei įmonė tvarko Europos Sąjungos piliečių duomenis, ji privalo laikytis BDAR nepriklausomai nuo to, kur yra įsikūrusi (BDAR 3 str.). Tai reiškia, kad net už ES ribų veikiantys startuoliai turi užtikrinti atitiktį šiems reikalavimams. Kai kurios įmonės dėl to pasirenka veiklą tik ne ES rinkose, siekdamos išvengti sudėtingų reguliavimo procesų, tačiau tai apriboja jų galimybes augti ir pasiekti platesnę vartotojų auditoriją²⁰.

Nepaisant iššūkių, BDAR turi ir teigiamų aspektų. Reglamentas skatina skaidresnę ir atsakingesnę duomenų tvarkymo praktiką, didina vartotojų pasitikėjimą ir suteikia aiškias gaires, kaip saugiai tvarkyti asmens duomenis. Startuoliai, kurie nuo pat pradžių integruoja privatumo apsaugos principus į savo produktus ir paslaugas, gali įgyti konkurencinį pranašumą, nes jų sprendimai tampa patikimesni vartotojams ir investuotojams. Ilgalaike perspektyvoje tai padeda kurti patikimus sprendimus, kurie atitinka griežčiausius duomenų apsaugos standartus. Vis dėlto norint išlaikyti pusiausvyrą tarp BDAR reikalavimų ir verslo plėtros, būtina ieškoti būdų, kaip supaprastinti atitikties procesus ir sumažinti reguliacinę naštą mažoms įmonėms.

2.2. Intelektinės nuosavybės apsaugos iššūkiai

Intelektinės nuosavybės apsauga yra itin svarbus klausimas IT ir DI startuoliams, nes jų sėkmė dažnai priklauso nuo inovatyvių sprendimų, kuriuos būtina apsaugoti nuo konkurentų. Tačiau ši sritis kelia nemažai iššūkių – nuo patentavimo sudėtingumo iki neaiškaus autorių teisių taikymo programinei įrangai. Startuoliams, turintiems ribotus finansinius išteklius, užtikrinti savo intelektinės nuosavybės apsaugą gali būti sudėtinga.

¹⁹ Verslo žinios. „Vinted“ – 2,4 mln. Eur bauda, bendrovė ją ketina skysti [interaktyvus]. <https://www.vz.lt/prekyba/2024/07/03/vinted--24-mln-eur-bauda>.

²⁰ TrendMicro. *Closing Shop or Closing Off: Companies Respond to GDPR* [interaktyvus]. <https://www.trendmicro.com/vinfo/us/security/news/online-privacy/closing-shop-or-closing-off-companies-respond-to-gdpr>.

Vienas didžiausių iššūkių – naujų IT ir DI technologijų patentavimas. Šis procesas yra ilgas ir brangus, todėl mažos įmonės dažnai neturi nei laiko, nei finansinių galimybių siekti šios teisinės apsaugos. Europos patentų tarnyba reikalauja, kad patentuojama technologija turėtų „pramoninį pritaikomumą“ (Europos patentų konvencijos 52 straipsnis), tačiau IT ir DI srityje šis kriterijus ne visada aiškus. Nors tam tikromis aplinkybėmis algoritmai ir programinė įranga gali būti patentuojami, daugelis DI sprendimų nepatenka į šią kategoriją. Be to, siekiant apsaugoti technologijas skirtingose rinkose, tenka kreiptis į atskiras institucijas, o tai dar labiau didina išlaidas ir sudėtingumą.

Patentavimo procesas užtrunka kelerius metus, o tai sukelia papildomų problemų sparčiai besikeičiančiame technologijų sektoriuje. Neretai pasitaiko atvejų, kai startuoliai susiduria su situacija, kai jų patentuojama technologija pasensta dar iki patento gavimo. DI modeliai ir jų pritaikymas keičiasi taip greitai, kad tradicinė patentavimo sistema paprasčiausiai nespėja prisitaikyti prie rinkos realijų. Dėl to daugelis startuolių renkasi alternatyvius apsaugos būdus, pavyzdžiui, komercines paslaptis ar atvirojo kodo licencijas.

Kitas svarbus aspektas – autorių teisių taikymas programinei įrangai. Nors programinis kodas gali būti saugomas autorių teisių įstatymais, DI sugeneruoto turinio apsauga vis dar nėra aiškiai reglamentuota. Pavyzdžiui, jei DI sukuria naują meno ar muzikos kūrinių, kyla klausimas, kam priklauso teisės – programinės įrangos kūrėjui, DI modelį apmokiusiai įmonei ar apskritai niekam? Šis teisinis neapibrėžtumas gali sukelti ginčus tarp technologijų kūrėjų ir naudotojų, nes nėra aiškių taisyklių, reglamentuojančių DI sukurtą intelektinę nuosavybę.

Daugelyje jurisdikcijų DI sugeneruotas turinys vis dar nėra pripažįstamas kaip galintis turėti autorių teises, nes autorių teisės paprastai suteikiamos tik žmogaus sukurta intelektinei nuosavybei²¹. Tai reiškia, kad startuoliai, kurie kuria DI pagrindu veikiančias technologijas, gali susidurti su sunkumais apsaugodami savo kūrinius nuo kopijavimo. Dėl šios priežasties kai kurios įmonės renkasi kitus apsaugos mechanizmus, tokius kaip prekybos paslaptys ar sutartinės nuostatos, tačiau šie būdai ne visada yra tokie veiksmingi kaip oficialūs intelektinės nuosavybės apsaugos metodai.

Be patentavimo ir autorių teisių problemų, intelektinės nuosavybės apsauga IT ir DI sektoriuje susiduria su dar vienu iššūkiu – inovacijų lėtėjimu dėl teisinio neapibrėžtumo. Startuoliai dažnai priversti skirti daug laiko ir resursų teisinių procesų išmanymui, o tai gali atitraukti nuo pačios inovacijų kūrimo veiklos. Be to, skirtingose šalyse galioja skirtingos taisyklės, todėl įmonėms, kurios plečiasi į tarptautines rinkas, gali tekti prisitaikyti prie visiškai skirtingų reguliavimo reikalavimų.

²¹ Teisė.Pro. *Ar generatyvinio dirbtinio intelekto rezultatai saugomi autorių teisių?* [interaktyvus]. <https://www.teise.pro/index.php/2024/09/03/ar-generatyvinio-dirbtinio-intelekto-rezultatai-saugomi-autoriu-teisiu/>.

JAV ir Europos Sąjungoje intelektinės nuosavybės apsaugos taisyklės taip pat skiriasi. JAV patentų sistema leidžia lengviau patentuoti programinės įrangos sprendimus nei Europoje, nes pakanka atitikti naujumo, naudingumo ir neakivaizdumo kriterijus. Tačiau teisiniai ginčai dėl intelektinės nuosavybės yra dažni, o teisminiai procesai gali trukti metų metus. Europoje patentavimo kriterijai griežtesni, todėl startuoliams gali būti sudėtinga gauti oficialią apsaugą savo produktams. Ši teisinė fragmentacija sukuria papildomas kliūtis startuoliams, kurie siekia apsaugoti savo inovacijas globaliai.

Norint spręsti šias problemas, būtina reformuoti intelektinės nuosavybės apsaugos mechanizmus, kad jie geriau atitiktų technologijų rinkos poreikius. Vienas iš galimų sprendimų – supaprastinta patentavimo procedūra IT ir DI sektoriuje, kuri leistų greičiau gauti apsaugą. Taip pat būtina aiškiau apibrėžti DI sugeneruoto turinio teisinį statusą, kad būtų išvengta ginčų dėl autorių teisių.

Tarptautinis bendradarbiavimas taip pat galėtų padėti suvienodinti intelektinės nuosavybės apsaugos standartus skirtingose šalyse. Tai palengvintų startuolių plėtrą į užsienio rinkas ir sumažintų administracinę naštą, susijusią su patentavimo procedūromis. Aiškesnė ir vieningesnė teisinė aplinka leistų IT ir DI startuoliams efektyviau apsaugoti savo inovacijas, skatintų investicijas į naujas technologijas ir prisidėtų prie spartesnio technologinio progreso.

2.3. ES DI aktas ir jo poveikis startuoliams

Dirbtinio intelekto reguliavimas Europos Sąjungoje yra vienas ambicingiausių teisėkūros procesų, turintis didelę įtaką technologijų sektoriaus plėtrai. ES Dirbtinio intelekto aktas (toliau - DI aktas) yra pirmoji pasaulyje išsami DI reguliavimo sistema, pagrįsta rizikos pagrindu veikiančiu modeliu. Pagal jį DI sistemos skirstomos į keturias kategorijas: minimalios, ribotos, didelės ir nepriimtinos rizikos²². Šis reguliavimas startuoliams sukuria naujas taisykles, tačiau kartu kelia rimtų iššūkių, ypač toms įmonėms, kurios kuria arba diegia DI technologijas aukštos rizikos srityse, tokiose kaip sveikatos apsauga, teisės sauga ar finansai.

Didelės rizikos DI sistemoms taikomi griežti reikalavimai, įskaitant poveikio vertinimus, nuolatinę atitikties priežiūrą, skaidrumo užtikrinimą ir privalomus testavimus prieš pateikiant produktą į rinką. Startuoliai, kurių technologijos patenka į šią kategoriją, turės užtikrinti, kad jų DI sprendimai nepažeidžia pagrindinių žmogaus teisių ir veikia skaidriai (DI akto 9 ir 26 straipsniai). Šios prievolės reiškia papildomas biurokratinės ir finansinės kliūtis – nuo teisinio suderinamumo patikrinimų iki

²² Inovacijų Agentūra. *Rugpjūčio 1 d. įsigaliojo ES dirbtinio intelekto aktas: Inovacijų agentūra padės verslams prisitaikyti prie pokyčių* [interaktyvus]. <https://inovacijuagentura.lt/news/2024/07/rugpjucio-1-d.-isigaliojo-es-dirbtinio-intelektas-inovaciju-agentura-pades-verslams-prisitaikyti-prie-pokyciu.html?lang=lt>.

nuolatinio atitikties palaikymo. Daugeliui mažesnių įmonių šios procedūros gali būti per brangios, o tai gali lemti inovacijų stabdymą arba net kai kurių startuolių pasitraukimą iš rinkos.

Reguliavimas ypač paveiks startuolius, kuriančius generatyvinio DI sistemas. Joms bus taikomi papildomi reikalavimai dėl duomenų skaidrumo, modelių atsekamumo ir saugumo testavimo. Tokios platformos kaip „OpenAI“ ar „DeepMind“ turės užtikrinti, kad jų DI modeliai laikytųsi griežtų privatumo standartų ir nebūtų naudojami klaidinančios informacijos generavimui. Tai ypač svarbu DI modeliams, taikomiems medicinoje ar teisėsaugoje, kur net nedidelė klaida gali sukelti rimtų pasekmių.

ES DI reguliavimo sistema gerokai skiriasi nuo kitų pasaulio regionų. Jungtinėse Amerikos Valstijose DI reguliavimas vis dar grindžiamas savireguliacijos principais ir pramonės standartais, o ne griežtais įstatymais. 2025 m. sausį Trumpo administracija paskelbė naują DI politiką, kuri atšaukė Bideno administracijos reguliavimo sistemą ir skatino lankstesnę DI vystymąsi²³. Tai rodo JAV pastangas skatinti inovacijas, sumažinant reguliacinę našta, o tai gali suteikti pranašumą jų DI sektoriui globalioje rinkoje. Kinija taiko kitokį modelį – nors ji aktyviai reguliuoja DI, valstybė taip pat skiria didelę finansinę paramą ir lengvatas šioje srityje veikiančioms įmonėms. Tai leidžia Kinijai palaikyti stiprią DI ekosistemą, tuo pačiu užtikrinant, kad naujos technologijos neperžengtų valdžios nustatytą saugumo ribų²⁴.

Griežtas ES reguliavimas gali turėti įtakos ir investicijų srautams į Europos startuolius. Kadangi DI aktas bus taikomas visoms įmonėms, veikiančioms ES rinkoje, investuotojai gali nuspręsti nukreipti savo kapitalą į startuolius, veikiančius šalyse, kur reguliavimas yra švelnesnis. Dėl to kai kurie Europos DI kūrėjai gali perkelti savo veiklą į JAV, Jungtinę Karalystę ar kitus regionus, kur naujų technologijų diegimas yra mažiau ribojamas²⁵.

Nepaisant visų iššūkių, DI aktas turi ir teigiamų aspektų. Jis suteikia aiškias gaires dėl DI sistemų atsakomybės, reikalauja, kad jos būtų kuriamos etiška ir gerbtų žmogaus teises (DI akto 6 straipsnis). Tai gali padėti didinti pasitikėjimą DI technologijomis ir skatinti jų platesnį naudojimą visuomenėje. Vis dėlto, kad inovacijos nenukentėtų, būtina sudaryti palankesnes sąlygas mažoms įmonėms prisitaikyti prie naujų reikalavimų. Tai galima pasiekti supaprastinant atitikties procedūras arba siūlant finansinę ir metodinę pagalbą startuoliams.

²³ NationalLawReview. *Trump Administration Unveils New AI Policy, Reverses Biden's Regulatory Framework* [interaktyvus]. https://natlawreview.com/article/trump-administration-unveils-new-ai-policy-reverses-bidens-regulatory-framework#google_vignette.

²⁴ LRT. *Kinijos premjeras: plėtojant dirbtinį intelektą reikia „raudonos linijos“* [interaktyvus]. <https://www.lrt.lt/naujienos/mokslas-ir-it/11/2173487/kinijos-premjeras-pletojant-dirbtini-intelektu-reikia-raudonos-linijos>.

²⁵ FinancialTimes. *Transcript: Tech in 2025 — The EU vs Big Tech* [interaktyvus]. <https://www.ft.com/content/8b43a2ae-fc02-4bfd-bfc2-15b05918f692>.

Apibendrinant, ES DI aktas gali tapti svarbiu įrankiu reguliuojant DI plėtrą, tačiau jo griežti reikalavimai ir administracinė našta gali turėti neigiamą poveikį startuoliams, ypač tiems, kurie neturi pakankamai resursų laikytis visų taisyklių. Norint išvengti inovacijų stabdymo, svarbu išlaikyti reguliavimo lankstumą ir suteikti mažoms įmonėms tinkamas priemones prisitaikyti prie naujų teisinių reikalavimų. Jei ES nesusgebės suderinti saugumo ir inovacijų skatinimo, gali iškilti rizika, kad technologijų kūrėjai rinksis palankesnes reguliavimo jurisdikcijas, o Europos DI ekosistema praras konkurencingumą.

3. Elektroninės komercijos startuoliai

3.1. Sudėtingas reguliavimas skirtingose rinkose

Elektroninės komercijos startuoliams, siekiantiems plėstis tarptautiniu mastu, taikomi įvairūs reguliavimo reikalavimai, kurie įvairiose šalyse labai skiriasi. Šie skirtumai apima mokesčius, duomenų apsaugą ir vartotojų teises reglamentuojančius teisės aktus, kurie gali apsunkinti verslo modelius.

Vienas iš pagrindinių iššūkių, su kuriais susiduria startuoliai Lietuvoje, kai jų verslas pradeda generuoti pajamas, yra mokesčių reglamentavimas, kuris gali sukelti finansinius išpareigojimus ir reikalauja nuolatinio teisinio atitikimo. Pagal Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymą (toliau - LR MAĮ), visos įmonės, įskaitant startuolius, privalo mokėti pajamų mokestį, pridėtinės vertės mokestį (toliau - PVM) bei kitus vietinius mokesčius, rinkliavas, priklausomai nuo jų veiklos pobūdžio ir apimties. Startuoliai veikiantys elektroninės komercijos sektoriuje turi atsižvelgti į Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymą (toliau - LR PVMĮ) ir jo reikalavimus, tokius kaip – jei jų metinės pajamos viršija 45 000 EUR, jie privalo registruotis PVM mokėtojais ir taikyti 21% PVM tarifą savo siūlomoms prekėms bei teikiamoms paslaugoms, tačiau Seimui patvirtinus, nuo 2025 m. sausio 1 d. Lietuvoje įsigaliojo PVM įstatymo projekto pakeitimai, numatantys, kad smulkūs verslai (UAB, MB, IĮ) turės tapti PVM mokėtojais peržengę ne 45 000 eurų pardavimo pajamų ribą, o 55 000 eurų²⁶. Pardavimo pajamų riba bus didinama 10 000 eurų²⁷. Taip pat, priklausomai nuo pirkėjo buvimo padėties, gali tekti taikyti jo šalies PVM tarifą, jei sandoriai vykdomi tarptautiniu mastu. Be PVM, startuoliai yra įpareigoti mokėti ir pelno mokestį. Pagal Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymą (toliau - LR PMĮ), juridiniai asmenys, tokie kaip UAB ar MB, moka 16% pelno mokestį nuo apmokestinamojo pelno. Visgi svarbu paminėti, kad mažosios įmonės, atitinkančios

²⁶ Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymas (2002). Valstybės žinios, 35-1271.

²⁷ Juriscon. Planuojami PVM įstatymo pokyčiai, Seimui patvirtinus įsigaliosiantys nuo 2025 m. sausio 1 d. [interkatyvus]. <https://www.juriscon.lt/naujienos/pvm-istatymo-pokyciai-isigaliosiantys-nuo-2025-m-sausio-1-d/>

nustatytus kriterijus arba veikiančios pirmuosius savo metus, gali taikyti lengvatinių 5% tarifą (6 proc. nuo 2025 m. mokesčio laikotarpio)²⁸. Tačiau, visos įmonės, įskaitant startuolius, yra įpareigos laikytis apskaitos biurokratinių reikalavimų ir teikti mokesčių deklaracijas: PVM deklaraciją kas mėnesį per i.MAS sistemą, bei pelno mokesčio deklaraciją pasibaigus finansiniams metams. Dėl nuolat besikeičiančio reglamentavimo startuoliai privalo skirti papildomus išteklius mokesčių apskaitai, konsultuotis su specialistais ir sekti teisės aktų pokyčius, kad išvengtų galimų pažeidimų ir finansinių nuobaudų.

Būdama Europos Sąjungos (toliau - ES) nare, Lietuva privalo laikytis ne tik nacionalinių, bet ir ES mokesčių teisės aktų, o tai sukelia papildomų iššūkių startuoliams, ypač tiems, kurie vykdo elektroninę komerciją tarptautiniu mastu. Vienas iš pagrindinių iššūkių – ES PVM taisyklių laikymasis, nustatytas Tarybos direktyvoje 2006/112/EB, pagal kurią, jei startuolis parduoda prekes kitose ES šalyse ir jo bendros pardavimo pajamos visoje ES viršija 10 000 EUR per metus, jis privalo taikyti pirkėjo šalies PVM tarifą. Tai reiškia, kad vietoj įprasto 21% Lietuvos PVM tarifo gali tekti taikyti, pavyzdžiui, 19% Vokietijos ar kitą atitinkamos šalies tarifą. Šio reikalavimo įgyvendinimą palengvina vieno langelio principas (angl. OSS – *One Stop Shop* sistema), leidžiantis deklaruoti ir sumokėti PVM per Lietuvos Valstybinę mokesčių inspekciją (toliau - VMI), kuri paskirsto surinktas lėšas atitinkamoms valstybės narėms.

Be PVM reguliavimo, ES teisės aktai siekia išvengti dvigubo dividendų apmokestinimo tarp įmonių grupių, kaip numatyta Tarybos direktyvoje 2011/96/ES. Tačiau ši direktyva nėra patogi didžiajai daliai startuolių, nes ji skirta tik įmonėms, turinčioms bent 10% akcijų paketą dukterinėse bendrovėse ir turinčiomis šį paketą mažiausiai dvejus metus. Kadangi daugelis startuolių veikia kaip vienas juridinis asmuo be dukterinių bendrovių ar ilgalaikių investicijų, jie negali pasinaudoti šiuo palengvinimu ir dažnai susiduria su dvigubo pelno apmokestinimo problema. Be to, startuoliai, planuojantys sandėliuoti prekes kitose ES šalyse, gali susidurti su papildomais sunkumais. Pagal Tarybos direktyvos 2006/112/EB 194 straipsnį, valstybės narės gali reikalauti, kad PVM registracija būtų atlikta toje šalyje, kurioje prekės yra laikomos sandėlyje ir parduodamos, o 214 straipsnis įpareigoja startuolius registruotis kaip PVM mokėtojus tose šalyse, kuriose jie vykdo prekių tiekimo veiklą. Tai reiškia, kad startuoliai, norintys naudotis sandėliavimo infrastruktūra kitose ES valstybėse, gali būti priversti registruotis keliose jurisdikcijose, kas padidina administracinę našlą ir apsunkina verslo plėtrą.

Siekdami plėstis, elektroninės komercijos startuoliai dažnai planuoja prekiauti didesniu mastu, ne tik ES viduje, bet ir trečiose šalyse kurių rinkos galimybės daug platesnės pavyzdžiui: Jungtinės Amerikos Valstijos (toliau - JAV), Kinija, Indija, Jungti-

²⁸ Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymas (2001). Valstybės žinios, 110-3992.

nė Karalystė (toliau - JK). Tačiau patekę į šias rinkas, startuoliai susitinka su dar didesniais iššūkiais, susijusiais su importo reikalavimais, muitais ir PVM reguliavimu. Pavyzdžiui, prekės, atvykusios į Lietuvą ar kitas ES valstybes iš trečiųjų šalių, yra privalomai apmokestinamos importo PVM, o priklausomai nuo prekės kategorijos, gali būti taikomi papildomi muitai, apsunkinantys startuolio veiklą. Tačiau problemos neapsiriboja tik importu – nepaprastas reguliavimas taip pat taikomas parduodant prekes už ES ribų. Nors pagal Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymą eksportuojamos prekės yra neapmokestinamos PVM, kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje, startuoliai privalomai turi registruotis vietinėje PVM sistemoje ir mokėti šį mokestį²⁹. Po „Brexit“ 2021 m. visos JK neregistruotos įmonės, teikiančios paslaugas JK vartotojams, privalės registruotis kaip PVM mokėtojai JK, jei jų apyvarta viršys 90 000 svarų sterlingų³⁰. Tikėtina, kad nesilaikydamas reikalavimų startuolis susidurs su teisinėmis pasekmėmis, tokiomis kaip baudos ar prekybos apribojimai, dėl kurių bus sunku vykdyti verslą. Kitas svarbus klausimas - dvigubo apmokestinimo praktika, kuri atsiranda, kai pradedančiosios įmonės pelnas, gautas vienoje jurisdikcijoje, apmokestinamas abiejose jurisdikcijose. Lietuva jau yra pasirašiusi 60 dvigubo apmokestinimo išvengimo sutarčių (DAIS), kuriomis siekiama supaprastinti tokio pelno paskirstymą, tačiau jas įgyvendinti nėra lengva, nes įvairiose šalyse galioja daug sudėtingų taisyklių ir skirtingos interpretacijos³¹. Viena iš problemų yra nuolatinės buveinės (angl. *Permanent Establishment*) sąvoka, kuri skirtingose šalyse apibrėžiama skirtingai. Pavyzdžiui, jei pradedančioji įmonė teikia e. prekybos paslaugas JAV, tos šalies mokesčių institucijos ją gali laikyti kaip nuolatine buveine turintį verslą, nors toje šalyje ji neturi fizinės parduotuvės ar biuro³². Tokiu atveju naujai įsteigta įmonei gali tekti mokėti pelno mokestį ir Lietuvoje, ir JAV, o tai lemia papildomas teises išlaidas ir laiko sąnaudų išnaudojimą. Be to, startuoliai, orientuoti į greitą plėtrą ir lankstumą, susiduria su lėtais ginčų sprendimo mechanizmais. Net ir taikant ES Dvigubo apmokestinimo ginčų sprendimo direktyvą (2017/1852), procesai dažnai yra ilgi ir reikalaujantys didelių finansinių pajėgumų, kurių mažesni startuoliai gali neturėti. Dėl šios priežasties dauguma jų nusprendžia mokėti mokesčius abiejose šalyse, kad išvengtų teisinių ginčų ir prekybos apribojimų. Problemos dar labiau kaupiasi dėl nuolat atsinaujinančio tarptautinio reguliavimo. Skirtingos valstybės įveda naujus skaitmeninio verslo mokesčių reguliavimus, kurie gali itin pa-
branginti veiklos išlaidas. Tokiose milžiniškuose rinkose kaip pavyzdžiui Indija ir JK

²⁹ Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymas (2002). Valstybės žinios, 35-1271.

³⁰ Gov.UK. How VAT works [interaktyvus]. <https://www.gov.uk/how-vat-works>

³¹ VMI. Galiojančios dvigubo apmokestinimo išvengimo sutartys [interaktyvus]. <https://www.vmi.lt/evmi/tarptautines-dvigubo-apmokestinimo-issvengimo-sutartys>

³² SUPREME COURT OF THE UNITED STATES SOUTH DAKOTA v. WAYFAIR, INC., ET AL. CERTIORARI TO THE SUPREME COURT OF SOUTH DAKOTA No. 17–494. Argued April 17, 2018—Decided June 21, 2018

jau yra įvestas „Digital Service Tax“, šios skaitmeninės paslaugos apmokestinamos net ir tuo atveju, jei startuolis nėra įkūręs fizinės buveinės toje valstybėje³³. Tokios tendencijos reiškia, kad planuojant sėkmingai vykdyti plėtrą į trečiąsias šalis, startuoliai turi atidžiai peržiūrėti, suprasti tarptautinius įstatymus ir būti nuolat pasiruošęs besikeičiančiam reguliavimui bei galimiems teisiniams procesams.

3.2. Duomenų apsauga ir privatumo iššūkiai

Europos Sąjungoje veikiančios elektroninės komercijos startuoliai, privalo laikytis Bendrojo duomenų apsaugos reglamento (toliau - BDAR), kuriame yra nustatytos griežtos asmens duomenų tvarkymo taisyklės ir keliama reikalavimai duomenų apsaugai. Pagal BDAR 5 straipsnį, asmens duomenys turi būti tvarkomi teisėtai, sąžiningai ir skaidriai, renkami tik aiškiai apibrėžtais ir teisėtais tikslais bei saugomi tik tiek, kiek būtina. Tai reiškia, kad startuoliai, kurie renka ir analizuoja vartotojų duomenis siekdami gerinti savo paslaugas, personalizuoti pasiūlymus ar vykdyti rinkodaros funkcijas, turi užtikrinti šių principų laikymąsi. Teisėto duomenų tvarkymo pagrindo nustatymas pagal BDAR 6 straipsnį yra vienas iš sudėtingiausių iššūkių, kuris numato, kad bet koks duomenų tvarkymas turi būti pagrįstas viena iš teisiųjų sąlygų, pavyzdžiui, aiškiu vartotojo sutikimu ar teisėtu įmonės interesu. Dėl šių reikalavimų startuoliai yra priversti investuoti į darbuotojus kurie galės surašyti aiškią privatumo politiką, vartotojų informavimo sistemą ir sutikimų valdymo mechanizmus, nes nepakankamas atitikimas gali sukelti itin skausmingas teises pasekmes, įskaitant dideles baudas. BDAR 83 straipsnis numato, kad už pažeidimus gali būti taikomos sankcijos iki 20 mln. eurų arba 4 % metinės pasaulinės apyvartos, o tai gali būti praežūtinga naujam, augančiam verslui. Be to, BDAR 13 ir 14 straipsniai reikalauja, kad startuoliai aiškiai pateiktų informaciją vartotojams apie tai, kokie duomenys yra renkami, kaip juos tvarko ir kam perduoda. Ypač aktualu tai tampa, kai surinktą duomenų bazę yra perduodama už ES ribų, pavyzdžiui, informacijos saugyklų paslaugų teikėjams ar partneriams trečiojoje šalyje. Pagal BDAR V skyrių, toks perdavimas leidžiamas tik laikantis griežtų saugumo priemonių, įskaitant standartines sutarčių sąlygas. Tai sukuria papildomas administracines ir teises kliūtis startuoliams, kurie dažnai neturi pakankamai išteklių, kad galėtų įvykdyti visus šiuos reikalavimus be specializuotų teisininkų pagalbos. Elektroninėje komercijoje neįmanoma apsieiti be ypač sudėtingos sritys - slapukų (angl. *cookies*) naudojimas, kuris reglamentuojamas ne tik BDAR, bet ir Elektroninių ryšių privatumo direktyvoje 2002/58/EB. Pagal šios direktyvos 5 straipsnį, vartotojų sutikimas yra būtinas prieš įdiegiant slapukus, išskyrus atvejus, kai jie yra būtini paslaugų teikimui. Tai reiškia, kad startuolių par-

³³ DLA Piper. *The UK's Digital Services Tax update* [interaktyvus]. <https://www.dlapiper.com/es-pr/insights/publications/2022/12/the-uks-digital-services-tax-update>

eiga yra įdiegti aiškius slapukų valdymo įrankius, nes priešingu atveju jų veikla gali būti laikoma BDAR taisyklių nesilaikymu. Be to svarbu atkreipti dėmesį ir į ne taip dažnai pastebimą aspektą - duomenų subjektų teises, kurios yra išsamiai apibrėžtos BDAR 15–22 straipsniuose. Vartotojai turi teisę gauti informaciją apie savo duomenų tvarkymą, reikalauti juos ištrinti, perkelti kitam paslaugų teikėjui arba apriboti jų naudojimą. Tai kelia didelius techninius iššūkius startuoliams, nes jie privalo įdiegti sistemas, leidžiančias greitai ir efektyviai vykdyti šiuos prašymus. Jei įmonė negali užtikrinti tokio duomenų subjekto teisių įgyvendinimo, ji gali sulaukti skundų duomenų apsaugos priežiūros institucijoms. Lietuvoje tokią priežiūrą vykdo Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija, kuri gali ne tik skirti baudas, bet ir nurodyti laikinai sustabdyti veiklą, jei nustato rimtus BDAR pažeidimus (BDAR 58 str.). Be to, teisinių ginčų sprendimas gali būti ilgas ir brangus procesas, kuris mažam startuoliui gali reikšti dideles finansines ir reputacines pasekmes.

3.3. Vartotojų apsaugos įstatymo laikymasis

Elektroninės komercijos startuoliai, vykdydami veiklą Lietuvoje ir Europos Sąjungoje, privalo laikytis griežtų vartotojų apsaugos reikalavimų, kuriuos nustato ES direktyvos, nacionaliniai įstatymai ir reglamentai. Pagrindiniai teisės aktai, reglamentuojantys šią sritį, yra Vartotojų teisių direktyva 2011/83/ES, Prekių pardavimo ir garantijų direktyva 2019/771, Nesąžiningos komercinės veiklos direktyva 2005/29/EB bei Elektroninės prekybos direktyva 2000/31/EB. Lietuvoje šie reikalavimai yra perkelti į Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą, Vartotojų teisių apsaugos įstatymą, Reklamos įstatymą, Nesąžiningos komercinės veiklos draudimo įstatymą ir Informacinės visuomenės paslaugų įstatymą. Startuoliai, nevykdantys šių reikalavimų, gali susidurti su teisinėmis sankcijomis, finansinėmis bandomis ir veiklos apribojimais. Vienas pagrindinių iššūkių startuoliams yra aiškių pirkimo sąlygų užtikrinimas pagal Vartotojų teisių direktyvą, kuri reikalauja, kad prieš sudarant nuotolinę sutartį vartotojai būtų informuoti apie parduodamų prekių ar paslaugų savybes, kainas, pristatymo sąlygas, mokėjimo būdus ir grąžinimo politiką (11 straipsnis). Lietuvos civilinio kodekso 6.228 straipsniai nustato, kad pardavėjas privalo suteikti vartotojui aiškią, tikslią ir suprantamą informaciją apie sutarties sąlygas. Startuoliams gali kilti sunkumų su šių reikalavimų laikymusi, ypač jei jie veikia tarptautinės rinkos mastu, kur vartotojų teisių reguliavimas gali skirtis. Kitas svarbus iššūkis yra grąžinimo ir atšaukimo politikos laikymasis. Pagal Vartotojų teisių direktyvos 9 straipsnį, vartotojas turi teisę atsisakyti sutarties per 14 dienų nuo prekių gavimo be papildomo pagrindimo. Be to, direktyvos 13 straipsnis numato, kad vartotojui turi būti grąžinta visa sumokėta suma, įskaitant pristatymo išlaidas. Šios nuostatos yra perkeltos į civilinio kodekso 6.228¹⁰ straipsnį, kuris įpareigoja pardavėjus vykdyti grąžinimus per 14 dienų. Startuoliai dažnai susiduria su sunkumais įgyvendinant šiuos reikalavimus,

nes grąžintų prekių logistikos, sandėliavimo ir kokybės patikrinimo procesai gali būti sudėtingi ir brangūs. Elektroninės komercijos startuoliai taip pat privalo užtikrinti, kad parduodamos prekės atitiktų kokybės reikalavimus ir garantijas. Pagal Prekių pardavimo ir garantijų direktyvos 13 straipsnį, pardavėjai atsako už prekių neatitikimą sutarties sąlygoms mažiausiai dvejus metus nuo pristatymo dienos. Lietuvoje šios taisyklės įtvirtintos civilinio kodekso 6.363 straipsnyje, kuris numato, kad jei defektas nustatomas per pirmuosius 6 mėnesius, laikoma, kad jis egzistavo pardavimo metu, nebent pardavėjas įrodo kitaip. Startuoliai turi užtikrinti ne tik kokybiškas prekes, bet ir aiškiai suformuluotas garantijos sąlygas, kad išvengtų galimų ginčų su vartotojais ir Valstybine vartotojų teisių apsaugos tarnyba (toliau - VVTAT). Dar viena problema yra nesąžiningos komercinės veiklos prevencija. Pagal Nesąžiningos komercinės veiklos direktyvą, pardavėjai negali klaidinti vartotojų apie prekių kainas, nuolaidas ir savybes (6–7 straipsniai). Šios taisyklės perkeltos į Lietuvos Respublikos nesąžiningos komercinės veiklos vartotojams draudimo įstatymą, kuris draudžia skleisti melagingą informaciją apie produktus ir paslaugas. Reklamos įstatymas taip pat nustato, kad reklama turi būti aiški, tikslinė ir neturinti klaidinančios informacijos. Startuoliai, taikantys sparčiai besikeičiančią kainodarą ar personalizuotas nuolaidas, gali susidurti su rizika, jei jų veiksmai bus laikomi nesąžiningais arba nepakankamai skaidriais. Papildomai elektroninės prekybos startuoliams tenka laikytis Skaitmeninio turinio direktyvos (2019/770), jei jie prekiauja skaitmeniniais produktais, pavyzdžiui, e. knygomis ar kitokia programine įranga. Šioje direktyvoje numatyta, kad vartotojai turi teisę reikalauti nemokamo pataisymo ar kompensacijos, jei skaitmeninis turinys neatitinka sutarties sąlygų. Tai reiškia, kad startuoliai, siūlantys skaitmenines prekes, turi užtikrinti veiksmingą vartotojų skundų sprendimo tvarką ir aiškiai apibrėžtas paslaugų teikimo sąlygas. Be ES reglamentų, startuoliai, veikiantys Lietuvoje, turi laikytis ir nacionalinių teisės aktų. Lietuvos Respublikos informacinės visuomenės paslaugų įstatymas reikalauja, kad e. prekybos įmonės aiškiai pateiktų savo rekvizitus, įskaitant įmonės pavadinimą, adresą ir kontaktinius duomenis. Vartotojų teisių apsaugos įstatymas suteikia vartotojams teisę reikalauti kokybiškų prekių, gauti aiškią informaciją apie sandorius bei kreiptis į VVTAT ginčų atveju. Galiausiai, startuoliai, prekiaudami tarptautiniu mastu, turi išmokyti kaip prisitaikyti prie skirtingų šalių teisės aktų. Pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje, po „Brexit“, taikomi savarankiški vartotojų apsaugos reglamentai, o JAV kiekviena valstija turi savo individualias taisykles.

3.4. Intelektinės nuosavybės apsauga

Elektroninės komercijos startuoliai siekiantys užtikrinti savo intelektinės nuosavybės apsaugą, susiduria su keliais svarbiais iššūkiais, susijusiais su teisinių reikalavimų laikymusi, tarptautiniais reguliavimo skirtumais ir pažeidimų prevencija. Pirmia, kalbant apie prekių ženklų apsaugą, pradedančiosios įmonės susiduria su iššūkiu, kad

joms reikia registruoti savo prekių ženklus ne tik Lietuvoje pagal Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatymą, bet ir tarptautiniu mastu pagal ES prekių ženklų reglamentą (2017/1001) arba Madrido protokolą. Neregistruoti prekių ženklai nesuteikia išimtinių teisių, todėl įmonės gali susidurti su prekių ženklų pažeidimais ar ginčais dėl jau egzistuojančių prekių ženklų. Antra, autorių teisių ir skaitmeninio turinio apsaugą ap-sunkina skirtingos jurisdikcijos, reglamentuojančios ir saugančios autorių teises inter-nete. Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatyme ir ES direktyvoje 2019/790 reikalaujama, kad pradedančiosios įmonės, naudojamos trečiųjų šalių sukur-tą turinį, sudarytų atvirąsias licencines sutartis, tačiau praktikoje intelektinės nuosavy-bės vagystės (pvz., dizaino ir turinio kopijavimas) išlieka problema. Trečia, inovatyvių technologijų patentinė apsauga gali būti sudėtinga, nes patentų registracija pagal Lietu-vos Respublikos patentų įstatymą arba Europos patentų konvenciją (toliau - EPC) yra brangi ir užima daug laiko. Neturėdamos tinkamos teisinės apsaugos, pradedančiosios įmonės gali susidurti su konkurentų vykdomu jų technologijų kopijavimu. Ketvirta, ko-vos su padirbinėjimu ir klastotėmis iššūkiai yra ypač aktualūs elektroninės komercijos platformose, kur trečiųjų šalių pardavėjai gali pardavinėti suklastotas prekes, pažeis-dami Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 204 straipsnį. Startuoliai turi įdiegti savo vidinius mechanizmus, atitinkančius Reglamentą 2019/1150 dėl sąžiningumo in-ternetinėse platformose, kad apsisaugotų nuo neteisėtos prekybos. Penkta, intelektinės nuosavybės pažeidimų stebėseną ir sprendimą gali apsunkinti skirtinga jurisdikcijos tvarka: jei intelektinės nuosavybės teisės pažeidžiamos už ES ribų, dėl skirtingų teisinių teisių gynimo mechanizmų gali būti ypač sudėtinga užtikrinti vykdymą. Pradedančio-sios įmonės turi nuolat stebėti intelektinės nuosavybės teisių pažeidimus ir apsisaugoti naudodamosi teisinėmis teisių gynimo priemonėmis, pavyzdžiui, išpėjamaisiais laiškais arba kreipdamosi į Valstybinį patentų biurą (toliau - VPB) ar Europos Sąjungos intelektinės nuosavybės tarnybą (toliau - EUIPO). Neefektyvi intelektinės nuosavybės apsauga gali sukelti finansinių nuostolių ir pakenkti verslo reputacijai.

4. Biotechnologijos ir farmacijos startuoliai

4.1. Reguliavimo institucijos ir teisinė sistema

Biotechnologijų ir farmacijos startuoliai, kurie siekia plėsti savo veiklą Lietuvoje, yra įpareigoti laikytis griežtų teisinių ir reguliacinių reikalavimų. Lietuvos teisinė sis-tema šioje srityje glaudžiai susijusi su ES teisės aktais, todėl startuoliai turi užtikrinti atitikimą tiek nacionaliniams, tiek ES lygmens reikalavimams. Pagrindinės institu-cijos, atsakingos už reguliavimą ir priežiūrą, yra Valstybinė vaistų kontrolės tarnyba (toliau - VVKT) ir Europos vaistų agentūra (toliau - EMA). VVKT yra pagrindinė nacionalinė institucija Lietuvoje, atsakinga už vaistų ir biotechnologinių produk-tų reguliavimą. Tarnyba išduoda leidimus vykdyti klinikinius tyrimus, registruoja

vaistinius preparatus, prižiūri rinkoje esančių produktų saugą ir kokybę bei atlieka reguliacinius patikrinimus. Prieš pradėdami klinikinius tyrimus, biotechnologijų ir farmacijos startuoliai turi pateikti VVKT išsamią dokumentaciją, apimančią tyrimo protokolą, etikos komiteto patvirtinimą bei pacientų informavimo dokumentus. VVKT vertina ne tik tyrimo mokslinį pagrįstumą, bet ir atitiktį Geros klinikinės praktikos (toliau - GCP) standartams, numatytiems ICH E6 gairėse. Jei nustatomi pažeidimai ar neatitikimai, startuoliai gali susidurti su leidimo atšaukimu ar baudomis, numatytomis Lietuvos Respublikos farmacijos įstatyme. EMA yra pagrindinė ES institucija, atsakinga už vaistų patvirtinimo procesą centralizuota tvarka. Biotechnologijų ir farmacijos startuoliai, siekiantys patekti į platesnę Europos rinką, turi gauti EMA patvirtinimą, kuris galioja visose ES valstybėse narėse. Centralizuota registracija yra privaloma biologiniams produktams, pažangios terapijos vaistams ir vaistams skirtiems retų ligų gydymui. EMA procesas apima mokslinį vertinimą, saugumo ir veiksmingumo analizę bei planų peržiūrą. Ši procedūra užtikrina greitesnį patekimą į kelias rinkas, tačiau ji taip pat reikalauja didelių finansinių ir laiko išteklių. Procedūros trukmė siekia iki 210 dienų, tačiau gali būti ilginama, jei yra reikalaujama papildomos informacijos. Nepateikus tinkamos dokumentacijos ar neatitikus reglamentuojamų reikalavimų, paraiška gali būti atmesta. Lietuvos biotechnologijų ir farmacijos startuoliai, veikiantys tarptautiniu mastu, privalo atsižvelgti į regioninius reguliavimo skirtumus. Nors EMA užtikrina vieningą vaistų registravimo sistemą ES, kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose (reguliuoja FDA) ar Jungtinėje Karalystėje regulioja vaistų ir sveikatos priežiūros produktų reguliavimo agentūra (toliau - MHRA), galioja skirtingi reikalavimai, dėl kurių tenka adaptuoti produktų dokumentaciją ir procesus. Dėl šių kiekvienos jurisdikcijos skirtumų startuoliai dažniausiai turi samdyti teisinės konsultacijas teikiančius advokatus, nes netinkamai įvertinus užsienio reguliacinius reikalavimus, gali būti skiriamos finansinės sankcijos, atmetamos registracijos paraiškos ar uždraudžiamas produktų prekyba.

4.2. Regioniniai skirtumai

Farmacijos ir biotechnologijų produktų reguliavimo sistema skirtingose pasaulio šalyse gali ženkliai skirtis, o tai kelia papildomų teisinių iššūkių startuoliams siekiant tarptautinės plėtros. ES veikia centralizuota vaistų patvirtinimo sistema, prižiūrima EMA, kuri leidžia gauti rinkodaros leidimą visose ES šalyse per vieningą paraiškos teikimo procesą. Tai suteikia didelį pranašumą siekiant patekti į Europos rinką. Vis dėlto net ir ES viduje gali pasitaikyti specifinių nacionalinių reikalavimų, susijusių su vaistų kainodara, kompensavimo sistemomis ar reklamos taisyklėmis, todėl startuoliai privalo derintis ne tik prie bendrojo ES reguliavimo, bet ir atskirų valstybių narių teisinių niuansų. Tuo tarpu JAV – didžiausia pasaulio farmacijos rinka, 2018 m. siekusi 362 mlrd. USD, o 2023 m. prognozuojama virš 420 mlrd. Todėl šį rinką itin

patraukli farmacijos sferoje startuoliams. Vaistų ir biotechnologijų produktų patvirtinimą reguliuoja Maisto ir vaistų administracija (toliau - FDA). Skirtingai nuo EMA, FDA reikalauja atskirų klinikinių tyrimų bei gamybos proceso patvirtinimo, o papildomos nuostatos dėl duomenų apsaugos, saugumo reikalavimų ir rinkodaros apribojimų gali dar labiau komplikuoti įėjimą į JAV rinką. FDA taip pat turi skirtingus patvirtinimo kelius – įprastą, pagreintą ar prioritetinį – kurių pasirinkimas priklauso nuo produkto pobūdžio ir gydymo naujumo. Šių procesų skirtumų ignoravimas gali lemti produkto atmetimą, papildomų dokumentų reikalavimus ar reikšmingus vėlavimus rinkodaros leidimo išdavimo procese. JK, po „Brexit“ proceso, buvo įdiegta savarankiška reguliavimo sistema, prižiūrima MHRA. Nors JK ir toliau siekia derinti savo reikalavimus su ES standartais, yra reikšmingų skirtumų klinikinių tyrimų registracijos, rinkodaros leidimų ir produktų etikečių srityse. Startuoliai, norintys patekti į JK rinką, privalo atskirai registruoti savo produktus ir laikytis šios šalies duomenų apsaugos bei farmacijos reklamos taisyklių.

4.3. Leidimų ir patvirtinimo procesai

Klinikinių tyrimų reguliavimas yra privalomas procesas, siekiant užtikrinti naujų vaistų saugumą ir veiksmingumą. Be to, norint apsaugoti inovacines idėjas ir pritraukti investicijų, būtina aprūpinti apsaugą patentams, tačiau ši sritis gali sukelti didelių iššūkių startuoliams, dėl itin sudėtingų procedūrų susijusių su registracija ir konkurencine aplinka. Siekiant gauti naujo vaisto ar medicinos technologijos rinkodaros leidimą klinikiniai tyrimai yra būtinas etapas. ES klinikinių tyrimų reguliavimas grindžiamas Reglamentu 536/2014, kuris buvo sukurtas siekiant supaprastinti tyrimų vykdymą visoje ES. Šis reglamentas nustatė svarbius reikalavimus tyrimų procesui, pacientų apsaugai ir duomenų patikimumui, o visi tyrimai turi būti įregistruojami į ES klinikinių tyrimų informacinėje sistemoje (toliau - CTIS). Lietuvoje klinikinių tyrimų priežiūrą yra vykdoma VVKT, kuri prisiima atsakomybę už leidimų išdavimą, priežiūrą ir pažeidimų tikrinimą. Norint pradėti klinikinį tyrimą, startuoliai privalo pateikti išsamiai aprašytą dokumentaciją, tyrimo protokolus, etikos komiteto patvirtinimą ir pacientų informavimo dokumentus. Šis procesas nepaprastai sunkus ir brangus, nes reikia užtikrinti ne tik visus atitikimus reguliavimui, bet ir aukštus etikos standartus pagal Helsinkio deklaraciją. Vienas didžiausių iššūkių su kuriais susiduria startuoliai yra finansinė našta, susijusi su klinikinių tyrimų organizavimu. Tyrimai dažniausiai kainuoja milijonus eurų ir trunka daugiau negu vienus metus, kas labai stabdo vystymosi procesą. Be to, neigiamo rezultato rizika yra gana didelė – daugelis naujai sukurtų vaistų nepasiekia paskutiniųjų tyrimų fazių dėl nepakankamo vaistų veiksmingumo ar saugaus vartojimo stokos. Startuoliai, neturintys pakankamo kapitalo yra priversti ieškoti partnerystės su stambiomis farmacijos įmonėmis arba kitais investuotojais, tačiau to pasėkoje gali netekti dalies intelektualinės nuosavybės teisių.

Norėdamos apsaugoti savo mokslinių tyrimų ir plėtos rezultatus, biotechnologijų ir farmacijos sektorių pradedančiosios įmonės turi atkreipti dėmesį į intelektinės nuosavybės, ypač patentų, apsaugą. Patentinė apsauga suteikia išskirtines teises į naujus produktus ir technologijas ir neleidžia konkurentams be leidimo naudoti tų pačių naujovių. Europos patentų sistema grindžiama Europos patentų konvencija (toliau - EPC), o Europos patentus galima gauti Europos patentų tarnyboje (toliau - EPO). Be to, 2023 m. įsigaliosianti Vieningo patento ir Vieningo patentų teismo (toliau - UPC) sistema leis vieną patentą apsaugoti daugelyje ES valstybių narių, todėl sumažės administracinė našta ir išlaidos. Tačiau patentavimo procesas yra sudėtingas ir brangus: Ekspertizė EPT gali trukti kelerius metus, o viso proceso išlaidos, įskaitant patento paraiškos parengimą, teisinės išlaidas ir vertimą, gali siekti kelis šimtus tūkstančių eurų. Be to, patentai saugomi tik tam tikrą laiką, paprastai dvidešimt metų nuo paraiškos padavimo dienos, tačiau faktinis rinkos plėtos laikas paprastai būna trumpesnis dėl ilgos klinikinių tyrimų trukmės. Kitas svarbus dalykas yra tai, kad pradedančiosios biotechnologijų įmonės dažnai patentuoja ne tik į patį vaistą, bet ir gamybos procesą, biotechnologinius metodus ar konkrečius molekulinis taikinius. Tačiau dėl sudėtingos patentų teisės farmacijos sektoriuje dažnai kyla ginčų dėl patentų galiojimo ir taikymo srities, o didelės farmacijos bendrovės gali imtis teisinių veiksmų prieš mažesnius konkurentus, siekdamos užginčyti jų patentus arba apriboti jų patekimą į rinką. Startuoliai taip pat turi būti pasirengę spręsti su „patentų išsekimu“ (angl. *patent exhaustion*) susijusias problemas, kuomet vaistui pasibaigus patento galiojimo laikui, rinkoje atsiranda genetiniai vaistai, mažinantys inovatyvių vaistų pelningumą. Siekiant pratęsti intelektinės nuosavybės apsaugą, farmacijos įmonės dažnai naudojasi papildomos apsaugos liudijimais (toliau - SPC), kuriuos reglamentuoja Reglamentas (EB) 469/2009.

4.4. Teisinė atsakomybė

Biotechnologijų ir farmacijos bendrovės, kurdamos naujoviškus produktus, susiduria ne tik su techniniais ir finansiniais iššūkiais, bet ir su sudėtinga teisine aplinka. Civilinė ir baudžiamoji atsakomybė šiose srityse yra ypač svarbi, nes nesaugūs produktai, klaidinanti reklama ir neteisėti klinikiniai tyrimai gali turėti rimtų pasekmių vartotojų sveikatai ir įmonės reputacijai. Civilinė atsakomybė už nesaugų produktą gali būti taikoma startuoliui pagal Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą (LR CK) 6.292 straipsnį. Gamintojas atsako už žalą, padarytą dėl gaminio trūkumų, nepriklausomai nuo kaltės. Biotechnologijų ir farmacijos startuoliams ši atsakomybė gali būti pritaikyta už: produkto trūkumus. Trūkumas gali būti gamybos brokas, projektavimo klaida arba informacijos stokos atvejis. Netinkamas ženklavimas ar nepakankamas įspėjimas apie galimus šalutinius poveikius gali būti laikomas trūkumu. Žalos atsiradimą, pacientas privalo įrodyti realios žalos faktą – nuo fizinės žalos iki prarastų

pajamų dėl darbingumo netekimo. Priežastinį ryšį, būtina įrodyti, kad būtent šio produkto trūkumas sukėlė žalą vartotojui. Startuoliai, siekdami greitai patekti į rinką, dažnai patiria spaudimą sutrumpinti klinikinių tyrimų laiką ar sumažinti išlaidas kokybės kontrolei. Tačiau net jei gamintojas nežinojo apie trūkumą, griežtoji atsakomybė vis tiek taikoma. Be to jie gali būti patraukti civilinei atsakomybei už klaidingą reklamą Lietuvos reklamos įstatymas ir ES direktyvos griežtai reglamentuoja farmacijos ir biotechnologijų produktų reklamą. Startuoliai gali susidurti su civiline atsakomybe, jei: reklama pateikia nepagrįstus teiginius apie produkto veiksmingumą, nutylimos svarbios detalės apie galimus šalutinius poveikius, reklama skirta neleistiniams auditorijoms, pavyzdžiui, tiesiogiai vartotojams, kai tai draudžiama. Neteisinga ar klaidinanti reklama gali lemti vartotojų klaidinimą, o nukentėjusieji gali pareikalausti kompensacijos už patirtą žalą.

Baudžiamoji atsakomybė gali būti taikoma už nesaugų produktą. Pagal Baudžiamąjį kodeksą, jei dėl sąmoningo ar dėl didelio neatsargumo platinamo nesaugaus produkto buvo padaryta sunki žala ar net mirtis, atsakingi asmenys gali būti patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Tai gali apimti: gamybos proceso klastojimą, sąmoningą trūkumų slėpimą, dokumentacijos klastojimą, siekiant gauti leidimą prekiauti produktu. Taip pat kaip ir civilinėje teisės šakoje baudžiamojoje gali kilti atsakomybė ir už klaidingą reklamą. Baudžiamoji atsakomybė gali būti taikoma, jei klaidinanti reklama buvo tyčinė ir sukėlė rimtų pasekmių vartotojų sveikatai ar finansinei gerovei. Tai ypač aktualu, kai vaistai reklamuojami neturint tinkamo leidimo. Baudžiamoji atsakomybė taip pat taikoma už klinikinius tyrimus be leidimo. Pradedančios farmacijos ir biotechnologijų įmonės gali būti patrauktos baudžiamojon atsakomybėn, jei jos atlieka klinikinius tyrimus neturėdamos reikiamo leidimo arba pažeisdamos etikos standartus. Neteisėti tyrimai apima tyrimus, atliekamus be tiriamųjų sutikimo, etikos komitetų sprendimų ignoravimą, duomenų klastojimą ar slėpimą. Už tokius pažeidimus atsakingiems asmenims gali būti taikoma laisvės atėmimo bausmė, baudos ir veiklos apribojimas.

Išvados

1. Startuolių veiklos tvarumas glaudžiai susijęs su teisiniu reguliavimu, kuris daugelyje sektorių kelia administracinius, finansinius ir teisinius iššūkius naujoms įmonėms. Griežtos licencijavimo procedūros, sudėtingi atitikties reikalavimai ir neapibrėžta reguliavimo aplinka gali riboti jų augimą ir sumažinti išlikimo galimybes.
2. FinTech sektoriaus startuoliai susiduria su reikšmingais reguliaciniais iššūkiais, nes finansų rinkos priežiūra yra itin griežta. Pinigų plovimo prevencijos, duomenų apsaugos ir kiti teisiniai įpareigojimai gali tapti rimta kliūtimi naujų rinkos dalyvių atsiradimui, ypač dėl sudėtingos licencijavimo sistemos ir didelių kapitalo reikalavimų.

3. IT ir dirbtinio intelekto startuoliams didžiausią iššūkį kelia intelektinės nuosavybės apsauga, griežtas duomenų privatumo reguliavimas bei naujai įsigaliojančios teisės normos, tokios kaip Dirbtinio intelekto aktas. Šie reikalavimai gali apriboti inovacijų plėtrą ir padidinti technologinių startuolių veiklos sąnaudas.
4. Elektroninės komercijos sektoriaus startuoliai dažniausiai susiduria su vartotojų apsaugos, asmens duomenų tvarkymo bei skaitmeninių paslaugų reglamentavimo iššūkiais. Griežti reikalavimai e. komercijos platformoms ypač apsunkina mažųjų rinkos dalyvių konkurencines galimybes, nes šie dažnai stokoja resursų teisiniais įsipareigojimams įgyvendinti.
5. Biotechnologijų ir farmacijos startuolių sėkmė didele dalimi priklauso nuo ilgos ir sudėtingos produktų registravimo tvarkos. Griežtos klinikinių tyrimų reguliavimo procedūros, aukšti atitikties standartai ir priežiūros institucijų reikalavimai gali sulėtinti inovacijų diegimą ir apsunkinti naujų produktų patekimą į rinką.
6. Skirtingose šalyse taikomi reguliavimo modeliai daro tiesioginę įtaką startuolių augimo galimybėms. Lankstesnis ir aiškesnis reguliavimas gali paskatinti verslo plėtrą, tuo tarpu per griežta ir sudėtinga reguliacinė aplinka gali paskatinti įmones persikelti į jurisdikcijas, kuriose verslo sąlygos yra palankesnės.
7. Siekiant sumažinti startuolių žlugimo riziką ir gerinti jų veiklos sąlygas, būtina peržiūrėti teisinį reguliavimą ir pritaikyti jį prie inovatyvių verslų poreikių. Efektyvesnės licencijavimo procedūros, administracinės naštos mažinimas ir aiškesnė reguliavimo aplinka gali sudaryti palankesnes sąlygas startuolių augimui bei konkurencingumo didinimui.

Šaltinių sąrašas:

Teisės norminiai aktai

Tarpautiniai norminiai aktai

1. Europos patentų išdavimo konvencija (Europos patentų konvencija) (1973). Valstybės žinios, 147-5325.
2. Madrido sutarties dėl tarptautinės ženklų registracijos protokolas (1989). Valstybės žinios, 50-1193.
3. Europos Parlamento ir Tarybos 2015 m. lapkričio 25 d. direktyva 2015/2366 dėl mokėjimo paslaugų vidaus rinkoje.
4. Europos Parlamento ir Tarybos 2016 m. balandžio 27 d. reglamentas 2016/679 dėl fizinų asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo.
5. Europos Parlamento ir Tarybos 2024 m. birželio 13 d. reglamentas 2024/1689 kuriuo nustatomos suderintos dirbtinio intelekto taisyklės.
6. Tarybos 2006 m. lapkričio 28 d. direktyva 2006/112/EB dėl pridėtinės vertės mokesčio bendros sistemos.
7. Tarybos 2011 m. lapkričio 30 d. direktyva 2011/96/ES dėl bendrosios mokesčių sistemos, taikomos įvairių valstybių narių patronuojančioms ir dukterinėms bendrovėms.

8. Tarybos 2017 m. spalio 10 d. direktyva 2017/1852 dėl mokestinių ginčų sprendimo mechanizmų Europos Sąjungoje.
9. Europos Parlamento ir Tarybos 2002 m. liepos 12 d. direktyva 2002/58/EB dėl asmens duomenų tvarkymo ir privatumo apsaugos elektroninių ryšių sektoriuje.
10. Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. spalio 25 d. direktyva 2011/83/ES dėl vartotojų teisių.
11. Europos Parlamento ir Tarybos 2019 m. gegužės 20 d. direktyva 2019/771 dėl tam tikrų prekių pirkimo–pardavimo sutarčių aspektų.
12. Europos Parlamento ir Tarybos 2005 m. gegužės 11 d. direktyva 2005/29/EB dėl nesąžiningos įmonių komercinės veiklos vartotojų atžvilgiu vidaus rinkoje.
13. Europos Parlamento ir Tarybos 2000 m. birželio 8 d. direktyva 2000/31/EB dėl kai kurių informacinės visuomenės paslaugų, ypač elektroninės komercijos, teisių aspektų vidaus rinkoje.
14. Europos Parlamento ir Tarybos 2019 m. gegužės 20 d. direktyva 2019/770 dėl tam tikrų skaitmeninio turinio ir skaitmeninių paslaugų teikimo sutarčių aspektų.
15. Europos Parlamento ir Tarybos 2017 m. birželio 14 d. reglamentas 2017/1001 dėl Europos Sąjungos prekių ženklo.
16. Europos Parlamento ir Tarybos 2019 m. balandžio 17 d. direktyva 2019/790 dėl autorių teisių ir gretutinių teisių bendrojoje skaitmeninėje rinkoje.
17. Europos Parlamento ir Tarybos 2019 m. birželio 20 d. reglamentas 2019/1150 dėl verslo klientams teikiamų internetinių tarpininkavimo paslaugų sąžiningumo ir skaidrumo didinimo.
18. Europos Parlamento ir Tarybos 2014 m. balandžio 16 d. reglamentas 536/2014 dėl žmonems skirtų vaistų klinikinių tyrimų.
19. Europos Parlamento ir Tarybos 2009 m. gegužės 6 d. reglamentas 469/2009 dėl medicinos produktų papildomos apsaugos liudijimo.

Nacionaliniai norminiai aktai

20. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). Valstybės žinios, 74-2262.
21. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). Valstybės žinios, 89-2741.
22. Lietuvos Respublikos smulkaus ir vidutinio verslo plėtros įstatymas (1998). Valstybės žinios, 109-2993.
23. Lietuvos Respublikos mokėjimo įstaigų įstatymas (2009). Valstybės žinios, 153-6887.
24. Lietuvos Respublikos elektroninių pinigų ir elektroninių pinigų įstaigų įstatymas (2011). Valstybės žinios, 163-7769.
25. Lietuvos Respublikos mokėjimų įstatymas (1999). Valstybės žinios, 97-2775.
26. Lietuvos Respublikos pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymo Nr. VIII-275 2, 4, 7, 9, 14, 19, 20, 22, 25, 29, 36, 49, 51 straipsnių, priedo pakeitimo, Įstatymo papildymo 36-1 straipsniu ir 25-1, 25-3 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas (2024). TAR, 13492.
27. Lietuvos Respublikos pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymas (1997). Valstybės žinios, 64-1502.

28. Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas (2004). Valstybės žinios, 63-2243.
29. Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymas (2002). Valstybės žinios, 35-1271.
30. Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymas (2001). Valstybės žinios, 110-3992.
31. Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatymas (1994). Valstybės žinios, 94-1833.
32. Lietuvos Respublikos reklamos įstatymas (2000). Valstybės žinios, 64-1937.
33. Lietuvos Respublikos nesąžiningos komercinės veiklos vartotojams draudimo įstatymas (2007). Valstybės žinios, 6-212.
34. Lietuvos Respublikos informacinės visuomenės paslaugų įstatymas (2006). Valstybės žinios, 65-2380.
35. Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas (1999). Valstybės žinios, 50-1598.
36. Lietuvos Respublikos patentų įstatymas (1994). Valstybės žinios, 8-120.
37. Lietuvos Respublikos farmacijos įstatymas (2006). Valstybės žinios, 78-3056.

Nutarimai

38. Lietuvos banko valdybos 2009 m. gruodžio 24 d. nutarimas Nr. 238 „Dėl Lietuvos banko išduodamų leidimų elektroninių pinigų mokėjimo įstaigoms“. Valstybės žinios, 4-181.

Specialioji literatūra

Moksliniai darbai

39. Vainora, R. (2024). *Pinigų plovimo prevencijos problemos Lietuvos Fintech sektoriuje*. Magistro darbas, socialiniai mokslai, taikomoji ir teorinė kriminologija, Vilniaus universitetas.

Elektoriniai leidiniai

40. Lietuvos banko Teisės ir licencijavimo departamento 2024 m. kovo 20 d. organizuoto konsultacinio renginio skaidrės „Licencijavimo aktualijos“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.lb.lt/uploads/documents/files/Konsultacinis%20renginys_%20Licencijavimo%20aktualijos%202024.pdf [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.]
41. Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento tyrimų skyrius. *Europos Sąjungos teisinio reguliavimo aktualijos pinigų plovimo ir terorizmo finansavimo prevencijos srityje* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=83379 [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
42. InnReg. *AML Compliance: A Practical Guide for Fintechs* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.innreg.com/blog/aml-compliance-guide-for-fintechs> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
43. Newsweek. *White House Orders Consumer Protection Agency Shutdown* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.newsweek.com/trump-white-house-orders-consumer-protection-agency-shutdown-2028483> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].

44. Teisė.Pro. *ESMA informacija dėl pradedamo taikyti Reglamento dėl kriptoturto rinkų (MiCA reglamento)* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.teise.pro/index.php/2024/12/30/esma-informacija-del-pradedamo-taikyti-reglamento-del-kriptoturto-rinku-mica-reglamento/> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
45. Glimstedt. *Naujas reglamentas dėl ES kriptovaliutų rinkos: ką turi žinoti virtualaus turto paslaugų teikėjai?* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.glimstedt.lt/naujienos/naujas-reglamentas-del-es-kriptovaliutu-rinkos-ka-turi-zinoti-virtualaus-turto-paslaugu-tiekėjai/> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
46. BinanceAcademy. *What Is MiCA (Markets in Crypto Assets Regulation)?* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://academy.binance.com/en/articles/what-is-mica-markets-in-crypto-assets-regulation> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
47. Lietuvos bankas. *Lietuvos institucijos: reikalavimai kriptoturto įmonėms turi būti sugriežtinti nedelsiant* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.lb.lt/lt/naujienos/lietuvos-institucijos-reikalavimai-kriptoturto-imonems-turi-buti-sugrieztinti-nedelsiant> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
48. TV3. *Lietuvos banko požiūris į kriptovaliutas: reguliavimas ir naujausi teisės aktai* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.tv3.lt/naujiena/verslas/lietuvos-banko-pozioris-i-kriptovaliutas-reguliavimas-ir-naujausi-teises-aktai-n1398569> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
49. Coinpedia. *Donald Trump's Crypto Portfolio, Policy Changes, & Top Blockchain Projects: Full Report* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://coinpedia.org/research-report/donald-trumps-crypto-holdings-regulatory-vision-and-blockchain-projects-report/> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
50. Verslo Žinios. „Vinted“ – 2,4 mln. Eur bauda, bendrovė ją ketina skųsti [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.vz.lt/prekyba/2024/07/03/vinted--24-mln-eur-bauda> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
51. TrendMicro. *Closing Shop or Closing Off: Companies Respond to GDPR* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.trendmicro.com/vinfo/us/security/news/online-privacy/closing-shop-or-closing-off-companies-respond-to-gdpr> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
52. Teisė.Pro. *Ar generatyvinio dirbtinio intelekto rezultatai saugomi autorių teisių?* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.teise.pro/index.php/2024/09/03/ar-generatyvinio-dirbtinio-intelekto-rezultatai-saugomi-autoriu-teisiu/> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
53. InovacijųAgentūra. *Rugpjūčio 1 d. įsigaliojo ES dirbtinio intelekto aktas: Inovacijų agentūra padės verslams prisitaikyti prie pokyčių* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://inovacijuagentura.lt/news/2024/07/rugpjucio-1-d.-isigaliojo-es-dirbtinio-intelekto-aktas-inovaciju-agentura-pades-verslams-prisitaikyti-prie-pokyciu.html?lang=lt> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
54. NationalLawReview. *Trump Administration Unveils New AI Policy, Reverses Biden's Regulatory Framework* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://natlawreview.com/>

- article/trump-administration-unveils-new-ai-policy-reverses-bidens-regulatory-framework#google_vignette [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
55. LRT. *Kinijos premjeras: plėtojant dirbtinį intelektą reikia „raudonos linijos“* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/mokslas-ir-it/11/2173487/kinijos-premjeras-pletojant-dirbtini-intelekta-reikia-raudonos-linijos> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
 56. FinancialTimes. *Transcript: Tech in 2025 — The EU vs Big Tech* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.ft.com/content/8b43a2ae-fc02-4bfd-bfc2-15b05918f692> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
 57. EMA. *ICH E6 Good clinical practice - Scientific guideline* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.ema.europa.eu/en/ich-e6-good-clinical-practice-scientific-guideline> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
 58. DlaPiper. *The UK's Digital Services Tax update* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.dlapiper.com/es-pr/insights/publications/2022/12/the-uks-digital-services-tax-update> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
 59. Gov.UK. *How VAT works* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.gov.uk/how-vat-works> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
 60. VMI. *Galiojančios dvigubo apmokestinimo išvengimo sutartys* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.vmi.lt/evmi/tarptautines-dvigubo-apmokestinimo-isvengimo-sutartys> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
 61. Juriscon. *Planuojami PVM įstatymo pokyčiai, Seimui patvirtinus įsigaliosiantys nuo 2025 m. sausio 1 d.* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.juriscon.lt/naujienos/pvm-istatymo-pokyciai-isgaliosiantys-nuo-2025-m-sausio-1-d/> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].
 62. FDA. *What do we do* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.fda.gov/about-fda/what-we-do> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].

Teismų praktika

Užsienio teismų praktika

63. SUPREME COURT OF THE UNITED STATES SOUTH DAKOTA v. WAYFAIR, INC., ET AL. CERTIORARI TO THE SUPREME COURT OF SOUTH DAKOTA No. 17–494. Argued April 17, 2018—Decided June 21, 2018

STARTUOLIŲ ŽLUGIMAS IR ĮSTATYMINIS REGLAMENTAVIMAS

SANTRAUKA

Šiame straipsnyje nagrinėjamas teisinio reglamentavimo poveikis startuolių veiklai ir jų žlugimo priežastys. Tyrimo tikslas – išsiaiškinti pagrindinius reguliavimo iššūkius ir pateikti siūlymus jų mažinimui. Analizuojami keturi pagrindiniai sektoriai: FinTech, IT ir dirbtinis intelektas, elektroninė komercija bei biotechnologijos ir farmacijos pramonė. Tyrimo rezultatai rodo, kad sudėtingos licencijavimo proce-

dūros, didelė administracinė našta ir neaiškus reguliavimas riboja startuolių augimą bei konkurencingumą, ypač mažesnėms įmonėms, kurios neturi pakankamai išteklių teisiniams reikalavimams įgyvendinti. Be to, skirtingos reguliavimo taisyklės tarp šalių dažnai skatina startuolius ieškoti palankesnių verslo sąlygų kitose jurisdikcijose. Išvadoje pabrėžiama, kad siekiant skatinti inovacijas ir verslo plėtrą, būtina supaprastinti reguliavimo procesus, mažinti administracinę naštą bei užtikrinti aiškesnę teisinę aplinką.

THE FAILURE OF STARTUPS AND LEGAL REGULATION

SUMMARY

This article examines the impact of legal regulation on startup activities and the reasons for their failure. The aim of the study is to identify the main regulatory challenges and provide suggestions for their mitigation. The analysis focuses on four key sectors: FinTech, IT and artificial intelligence, e-commerce, and biotechnology and pharmaceuticals. The study results show that complex licensing procedures, high administrative burdens, and unclear regulations limit the growth and competitiveness of startups, particularly smaller companies that lack sufficient resources to meet legal requirements. Additionally, differences in regulatory frameworks between countries often drive startups to seek more favorable business conditions in other jurisdictions. The conclusions emphasize that to foster innovation and business development, it is essential to simplify regulatory processes, reduce administrative burdens, and ensure a clearer legal environment.

TARPTAUTINĖS (HUMANITARINĖS) TEISĖS TAIKYMAS AUTONOMINĖMS GINKLŲ SISTEMOMS: RUSIJOS AGRESIJOS UKRAINOJE ATVEJO ANALIZĖ

Agota Stankevičiūtė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
2-o kurso studentė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222, Vilnius
El.paštas: agota.stankeviciute@tf.stud.vu.lt

Agata Romanovska

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
2-o kurso studentė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222, Vilnius
El.paštas: agata.romanovska@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinė kuratorė doc.dr. Indrė Isokaitė-Valužė

El. paštas: indre.isoikaite@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinis kuratorius doc.dr Linas Bukauskas

El. paštas: linas.bukauskas@mif.lt

Anotacija. Straipsnyje analizuojama autonominių ginklų sistemų atitikimas tarptautinės humanitarinės teisės normoms, ypač jų taikymas Rusijos agresijos prieš Ukrainą kontekste. Aptariami *jus in bello* principų taikymo iššūkiai, technologinio patikimumo trūkumai ir atsakomybės už padarytą žalą priskyrimo problematika. Kadangi DI sprendimų modeliai negali užtikrinti tokio situacijos vertinimo, kokį geba atlikti žmogus, siūloma nustatyti griežtus technologinius eksploatavimo kriterijus ir aiškius atsakomybės mechanizmus už tokių sistemų naudojimą.

Raktiniai žodžiai: Autonominės ginklų sistemos, tarptautinė (humanitarinė) teisė, technologijos, *jus in bello*

*This article analyses whether autonomous weapons systems comply with international humanitarian law, particularly in the context of Russia's aggression against Ukraine. It discusses the challenges of applying *jus in bello* principles, technological reliability limitations, and attribution of responsibility for damage caused. Since AI solution models*

cannot provide the same situational awareness as human judgement, the article proposes establishing strict technological performance criteria and clear liability mechanisms for the use of such systems.

Key words: autonomous weapon systems, international law, technologies, *jus in bello*

Įvadas

Temos aktualumas ir ištyrimo laipsnis. Autonominės ginklų sistemos – tai ginklai, gebantys savarankiškai identifikuoti taikinius ir naudoti mirtiną jėgą be tiesioginio žmogaus įsikišimo. Moderniuose ginkluotuose konfliktuose šios sistemos gali paspartinti karinį pranašumą, tačiau klaidos nustatant karinius taikinius sukelia atsitiktines civilių žūtis. Tarptautinės organizacijos rizikas sieja su šių sistemų autonomiškumu, kuris yra skirtingų lygių: nuo žmogaus valdomų iki visiškai autonominių¹. Dauguma šių ginklų vis dar veikia su ribotu žmogaus įsikišimu, tačiau technologinė pažanga mažina žmogaus kontrolę. Jungtinės tautos ragina užtikrinti prasmingą žmogaus kontrolę ir uždrausti visiškai autonomines ginklų sistemas², o Tarptautinis Raudonasis Kryžius pabrėžia šio tipo ginklų nesuderinamumą su tarptautine humanitarine teise³. Taigi netinkamai apribotų autonominių ginklų sistemų naudojimas prieštarauja *jus in bello* principams. Rusijos agresija prieš Ukrainą yra pirmas plataus masto ginkluotas konfliktas, kuriame naudojamos eksperimentinės autonominės ginklų sistemos, pasižyminčios neprognuojamu veikimu dėl integruoto DI sprendimų modelio. Technologiniai trūkumai kelia algoritminio šališkumo kibernetinių atakų riziką. Teisiškai nereglamentuota dvigubos paskirties programinė įranga (angl. *dual-use*) sąlygoja valstybių diskreciją šiuos ginklus naudoti tiek gynybai, tiek puolimui. Ukraina šiuos ginklus pasitelkia kariniam pranašumui pasiekti⁴, o Rusija jais atakuoja civilius, energetinę infrastruktūrą⁵ ir vykdo kitus karo nusikaltimus. Teisinio

¹ HEYNS, Christof (2013-04-09). *Report of the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions, Christof Heyns* [online]. <https://digitallibrary.un.org/record/755741?v=pdf>, p. 7-8

² United Nations (2023-10-05). *Note to Correspondents: Joint call by the United Nations Secretary-General and the President of the International Committee of the Red Cross for States to establish new prohibitions and restrictions on Autonomous Weapon Systems* [online]. <https://www.un.org/sg/en/content/sg/note-correspondents/2023-10-05/note-correspondents-joint-call-the-united-nations-secretary-general-and-the-president-of-the-international-committee-of-the-red-cross-for-states-establish-new>

³ International Committee of the Red Cross (2021-05-12). *ICRC Position on Autonomous Weapon Systems* [online]. https://www.icrc.org/sites/default/files/document_new/file_list/icrc_position_on_autonomous_weapon_systems.pdf

⁴ Center For Strategic International Studies (2024-11-12). *Understanding The Military AI System of Ukraine* [online]. <https://www.csis.org/analysis/understanding-military-ai-ecosystem-ukraine>

⁵ Kyiv Independent (2024-09-04). *Ukraine war latest: At least 7 killed, over 70 injured in Russian attacks on Lviv, Kriviy Rih* [online]. <https://kyivindependent.com/ukraine-war-latest-27/>

reguliavimo neapibrėžtumas apsunkina kaltės priskyrimą konkrečioms asmenims, todėl kyla atsakomybės išvengiamumo (angl. *responsibility gap*) rizika taikant valstybių ir asmenų atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus. Autonominių ginklų sistemų visiško autonomiškumo riziką didina sparti technologijų pažanga⁶, todėl būtina nustatyti griežtus jų eksploatavimo kriterijus tam, kad būtų išvengta dar didesnio karo destruktivumo.

Mokslinio tyrimo originalumas. Šiame darbe analizuojami aktualūs DI sprendimų priėmimo modeliu pagrįstų autonominių ginklų sistemų teisiniai ir technologiniai aspektai. Konkretūs šių ginklų sukelti incidentų pavyzdžiai atskleidžia tarptautinės humanitarinės teisės taikymo bei individualios baudžiamosios ir valstybių atsakomybės taikymo problemas priskiriant atsakomybę konkrečioms subjektams už netinkamo naudojimo sukeltas pasekmes. Atsižvelgiant į technologinius trūkumus, siūlomi eksploatavimo kriterijai, kurie užtikrintų šių sistemų veikimo atitiktį *jus in bello* principams, atsižvelgiant į šiuolaikinių konfliktų pobūdį ir sparčią DI pažangą.

Mokslinio tyrimo tikslas – įvertinti, ar tarptautinės humanitarinės teisės normos gali būti taikomos Rusijos agresijos Ukrainoje metu naudojamoms autonominėms ginklų sistemoms. Taip pat tikslinga įvertinti, kokie technologiniai ir kibernetinio saugumo standartai gali užtikrinti saugų šio tipo ginklų naudojimą karo metu bei kaip DI sprendimų modelis keičia valstybių ir asmenų atsakomybės pagal tarptautinę teisę koncepciją.

Mokslinio tyrimo objektas yra autonominių ginklų sistemų naudojimas karinėse operacijose.

Mokslinio tyrimo uždaviniai:

1. Įvertinti, ar tarptautinė humanitarinė teisė gali būti taikoma autonominėms ginklų sistemoms, kurių veikimas pagrįstas DI sprendimų priėmimo modeliu.
2. Ištirti DI sprendimų modelio, algoritmo šališkumo ir kibernetinių pažeidžiamumą poveikį autonominėms ginklų sistemoms.
3. Išanalizuoti, kokią įtaką DI pagrįstas sprendimų priėmimo modelis bei technologiniai trūkumai daro individualios baudžiamosios ir valstybių atsakomybės pagal tarptautinę teisę taikymui.

Pagrindiniai šaltiniai. Tyrimo metu analizuoti aktualūs tarptautiniai dokumentai - 1949 m. Ženevos konvencija dėl civilių apsaugos karo metu (toliau – 1949 m. Ženevos konvencija), 1977 m. Ženevos konvencijų I Papildomas protokolas dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (toliau – 1977 m. I Papildomas protokolas), 1998 m. Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas (toliau – Romos statutas) ir 1945 m. Jungtinių Tautų Chartijos Tarptautinio Teisingumo Teismo statutas (toliau – Tarptautinio Teisingumo Teismo statutas). Taip pat naudota tarptautinių

⁶ RUSSELL, Stuart (2023). AI weapons: Russia's war in Ukraine shows why the world must enact a ban. *Nature*, 614 (7949), 620-623 [online]. DOI: 10.1038/d41586-023-00511-5.

teismų jurisprudencija, moksliniai straipsniai ir tarptautinių organizacijų ataskaitos. Pasirinkti šaltiniai atskleidžia esminius tyrimo problematikos aspektus, jų įvairiapusę analizę padeda atskleisti autonominių ginklų sistemų suderinamumo su *jus in bello* principais, atsakomybės pagal tarptautinę teisę valstybėms ir asmenims taikymui. Moksliniai straipsniai, tyrimai, tarptautinių organizacijų ataskaitos suteikia vertingos informacijos apie autonominių ginklų sistemų technologinius ir teisinius iššūkius bei padeda įvertinti jų tolesnės raidos tendencijas.

Mokslinio tyrimo metodai. Tyrime taikyti lingvistinis, sisteminis ir lyginamasis metodai. Lingvistiniu metodu analizuoti 1949 m. Ženevos konvencijos, 1977 m. I Papildomo protokolo, Romos Statuto ir Tarptautinio Teisingumo Teismo statuto terminai bei formuluotės siekiant nustatyti, ar autonominių ginklų sistemų sukelti incidentai gali būti laikomi tarptautiniais nusikaltimais. Lyginamuoju metodu vertintas autonominių ginklų sistemų naudojimas Rusijos agresijos Ukrainoje metu ir kituose konfliktuose (pvz. Izraelio – “ Hamas” kare), analizuojant DI pažangos įtaką atsakomybės pagal tarptautinę teisę pritaikymui. Sisteminė analizė taikyta vertinant šių ginklų technologinius ypatumus, kibernetines grėsmes bei jų atitiktikimą *jus in bello* principams.

1. Tarptautinės humanitarinės teisės taikymas autonominių ginklų sistemoms

Visos valstybės 1949 m. Ženevos konvencijos 1 str. įsipareigoja karo veiksmų metu užtikrinti minimalią civilių apsaugą ir laikytis kitu tarptautinės humanitarinės teisės taisyklių⁷. Šiame Konvencijoms bendrame straipsnyje įtvirtintas humanizmo principas. Tai pirmiausia siejama su 1977 m. I Papildomo protokolo 36 str. įtvirtintu draudimu naudoti ginklus ir karines priemones, kurių veikimas nėra tinkamai apribotas⁸. Vis dėlto, ne visi ginklai gali būti naudojami taip, kad būtų laikomasi humanizmo principo⁹. Tarptautinio Teisingumo Teismo jurisprudencijoje akcentuojama, kad ginklų teisėtumas vertinamas pagal tai, kaip jie geba tinkamai atskirti kombatantus nuo civilių bei užtikrinti proporcingą poveikį karinių ataku metu¹⁰. Šiuos teisėtumo kriterijus galima taikyti ir autonominių ginklų sistemoms. Dėl šio tipo ginklų nau-

⁷ Ženevos konvencija dėl civilių apsaugos karo metu (1949). *Valstybės žinios*, 2000, 63-1908, 1 str.

⁸ Ženevos konvencijų Papildomas protokolai dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolai) (1977). *Valstybės žinios*, 2000, 63-1909, 36 str.

⁹ HAINES, Steven. The Developing Law of Weapons: Humanity, Distinction, and Precautions in Attack [online]. In: CLAPHAM, Andrew and GAETA, Paola (eds.) (2014). *The Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict*. Oxford University Press, p. 273-295. DOI: 10.1093/law/9780199559695.003.0013; p. 284.

¹⁰ International Court of Justice (ICJ) (1996). *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion*, I. C. J. Reports 1996, p. 278.

dojimo karo veiksmuose tarptautinės teisės doktrinoje esama įvairių nuomonių. Kai kurie mokslininkai teigia, kad autonominės ginklų sistemos gali būti veikti technologiskai nepriekaištingai ir tarptautinės humanitarinės teisės normas užtikrinti dar geriau nei žmogus¹¹. Su šia nuomone nesutiktina, nes, kaip pabrėžia priešininkai, šių sistemų veikimas neprilygsta žmogaus sprendimų priėmimo gebėjimui, o visiškai autonomiškų ginklų naudojimas sąlygotų karo dehumanizaciją¹². Autonominių ginklų sistemos, panašiai kaip bakteriologiniai ar branduoliniai ginklai, pasižymi destruktvyviu veikimu, kuris didina civilių aukų riziką.

1977 m. I Papildomo protokolo 48 ir 51 str. įtvirtintas kartinis atskyrimo principas reikalauja karo metu visais atvejais atskirti civilius nuo kombatantų ir draudžia atakas be atrankos¹³. Pagal bendrąją taisyklę preziumuojama, kad civiliai nedalyvauja konflikte¹⁴. Praktikoje šis skirstymas yra sąlyginis, nes civiliai gali būti pasitelkti kitais būdais padėti ginkluotosioms pajėgoms, o konfliktai vyksta urbanizuotose vietovėse. Skirtingai nei žmogus, autonominės ginklų sistemos nesugeba nustatyti tikrojo konflikte dalyvaujančio asmens statuso, sveikatos būklės ir kitų kontekstinių aplinkybių¹⁵. Pavyzdžiui, centrinėje Poltavoje per Rusijos oro pajėgų surengtą karinę ataką raketą pataikė į gyvenamąjį namą, žuvo 11 žmonių¹⁶. Panašių incidentų buvo ir kituose konfliktuose: Izraelio – „Hamas“ kare perteklines civilių žūties galėjo sukelti DI valdoma sistema atrinko 37 000 gyvųjų taikinių, iš kurių dalis galėjo būti netikslūs¹⁷. Šie atskyrimo principo pažeidimų pavyzdžiai parodo, kad šios ginklų sistemos nesugeba improvizuoti, skubiai pakeisti smūgiavimo trajektoriją ar kitaip reaguoti į situaciją, kad būtų išvengta smūgių civiliams ir civiliniams objektams.

¹¹ ARKIN, Ronald C. A roboticist's perspective on lethal autonomous weapon systems [online]. In: VEREINTE NATIONEN (ed.) (2018). *Perspectives on Lethal Autonomous Weapon Systems*. United Nations Office for Disarmament Affairs (UNODA) Occasional Papers, No. 30. New York: United Nations, p. 35–47 [online]. DOI: 10.18356/6fce2bae-en; p. 36–40.

¹² SHARKEY, Noel E. (2013). The inevitability of autonomous robot warfare. *International Review of the Red Cross*, 94(886), 787–799 [online]. DOI: 10.1017/S1816383112000732; p. 788–791.

¹³ Ženevos konvencijų Papildomas protokolas dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolas) (1977). *Valstybės žinios*, 2000, 63-1909; 48, 51 str.

¹⁴ MAČÁK, Kubo (2023). Will the centre hold? Countering the erosion of the principle of distinction on the digital battlefield. *International Review of the Red Cross*, 105(923), 965–991 [online]. DOI: 10.1017/S1816383123000152; p. 967.

¹⁵ WINTER, Elliot (2022). The Compatibility of Autonomous Weapons with the Principles of International Humanitarian Law. *Journal of Conflict and Security Law*, 27, 1, 1–20 [online]. DOI: 10.1093/jcsl/krac001; p. 13.

¹⁶ Agence France – Presse (2025-02-01). *Russian air attack targets gas infrastructure, kills 15 in Ukraine* [online]. <https://www.voanews.com/a/russia-says-it-is-advancing-toward-flashpoint-ukrainian-city/7959302.html>

¹⁷ The Guardian (2024-07-14). *AI's 'Oppenheimer moment': autonomous weapons enter the battlefield* [online]. <https://www.theguardian.com/technology/article/2024/jul/14/ais-oppenheimer-moment-autonomous-weapons-enter-the-battlefield>

Jau aptartų autonominių ginklų sistemų sukeltų incidentų metu karinės jėgos naudojimas nebuvo proporcingas siekiamam tikslui, sukėlė perteklinės žalos civiliams, taigi buvo pažeistas 1977 m. I Papildomo protokolo 51 str. įtvirtintas proporcingumo principas¹⁸. Šio principo paisymas pirmiausia reiškia būtinybę įvertinti potencialią žalą ir karinį pranašumą atlikus kompleksinį situacijos vertinimą ir prireikus pasirinkti alternatyvų kariavimo būdą. Teisingą karinės atakos sprendimą sudėtinga užtikrinti dėl subjektyvumo¹⁹, o netinkama žvalgybos duomenų interpretacija, nepakankama žmogaus kontrolė autonominėse ginklų sistemose taip pat kelia papildomų rizikų dėl šio principo pažeidimų. Pavyzdžiui, 2021 m. JAV bepiločio orlaivio smūgis Kabule į įtariamą teroristinį taikinį pražudė 10 civilių, o 2014 m. per Izraelio pajėgų dronų ataką dėl neteisingai interpretuotos vaizdinės informacijos žuvo vaikai²⁰.

Remiantis 1977 m. I Papildomo Protokolo 52 str., karinės būtinybės principas reikalauja, kad karinė jėga būtų nukreipta tik į teisėtus karinius taikinius. Kaip ir atskyrimo principo atveju, preziumuojama, kad mokyklos, ligoninės ir kiti civilinės paskirties objektai neturėtų būti laikomi teisėtais kariniais taikiniais, jei dėl to kyla abejonų²¹. 1977 m. I Papildomo protokolo 35 str. įtvirtintas draudimo sukelti perteklines kančias principas draudžia karo metu naudoti tokius metodus ar priemones, kurių veikimas nėra apribotas²², šie principai yra glaudžiai susiję. Karinės būtinybės vertinimas turi būti pagrįstas neutralumo principu ir apsaugoti moteris, vaikus ir kitas pažeidžiamas visuomenės grupes nuo nepagrįstos diskriminacijos²³. Karinė būtinybė, humanizmas kartu su atskyrimo ir proporcingumo principais gali būti užtikrinti tik tuomet, kai laikomasi tarptautinės humanitarinės teisės taisyklių²⁴. Kaip rodo jau aptarti pavyzdžiai, esamas autonominių ginklų sistemų destruktivus veikimas pažeidžia pamatinius *jus in bello* principus, taigi toliau tikslinga aptarti šio tipo ginklų technologinius trūkumus ir eksploatavimo kriterijus.

¹⁸ Ženevos konvencijų Papildomas protokolas dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolas) (1977). *Valstybės žinios*, 2000, 63-1909; 51 str.

¹⁹ CANIZZARO, Enzo. Proportionality in the Law of Armed Conflict [online]. In: CLAPHAM, Andrew and GAETA, Paola (eds.) (2014). *The Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict*. Oxford University Press, p.332-352. DOI: 10.1093/law/9780199559695.003.0013; p. 337.

²⁰ KREBS, Shiri (2023). Above the law: Drones, aerial vision and the law of armed conflict – a socio-technical approach. *International Review of the Red Cross*, 105(924), 1690–1728 [online]. DOI: 10.1017/S1816383123000413; p. 1691-1692.

²¹ Ženevos konvencijų Papildomas protokolas dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolas) (1977). *Valstybės žinios*, 2000, 63-1909; 52 str.

²² Ženevos konvencijų Papildomas protokolas dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolas) (1977). *Valstybės žinios*, 2000, 63-1909; 35 str.

²³ CHERNOVA, Anna (2024). Queering the humanitarian principles of neutrality and impartiality: Implications for humanitarian action, IHL effectiveness and gender justice. *International Review of the Red Cross*, 106 (925), 192-222 [online]. DOI: 10.1017/S1816383124000110; p. 201-202.

²⁴ WINTER, Elliot (2022). The Compatibility of Autonomous Weapons with the Principles of International Humanitarian Law. *Journal of Conflict and Security Law*, 27,1, 1–20 [online]. DOI: 10.1093/jcsl/krac001; p. 11-12.

2. Autonominių ginklų sistemų technologiniai trūkumai

DI sprendimų modelių pagrįstose autonominėse ginklų sistemose rezultatai gautami apdorojant duomenis mašininio (angl. *machine learning*) ir giluminio mokymo (angl. *deep learning*) technologijomis. Galutinį rezultatą (angl. *output*) prognozuoti sudėtinga dėl ribotos duomenų įvesties (angl. *input*) kontrolės bei tiesioginės įtakos sprendimų priėmimui nebuvimo. Mašininio mokymo duomenų rinkiniuose pasitaiko klaidų, o giluminis mokymas nepasiekia žmogaus sprendimų kokybės. Tai reiškia, kad pradinio programavimo klaidų ir dinamiškos aplinkos veiksmų nulemtas nenuspėjamumas kelia ypatingą susirūpinimą bandant užtikrinti patikimą šių technologijų pritaikymą karinėje pramonėje²⁵. Šie procesai sąlygoja pagrindinės netiksliai atpažintų karinių taikinių priežasties – algoritmo šališkumo - atsiradimą. Išankstinė, techninė ir atsirandanti algoritmo šališkumą taip pat sukelia riboti duomenų atrankos kriterijai, per siauri algoritmo vertinimo modeliai ir testavimo klaidos (angl. *algorithmic bias*)²⁶.

Kita algoritmo šališkumo priežastis yra kibernetinės atakos, kurių metu gautais rezultatais gali būti tyčia manipuliuojama. Kibernetinį pažeidžiamumą didina taikomos skirtingos ar nepakankamos kibernetinio saugumo priemonės ir grėsmių suvokimo lygis²⁷. Dvigubos paskirties programinė įranga ginkluotėse sistemose gali būti naudojama tiek gynybai, tiek puolimui. Pažangi kenkėjiška programinė įranga gali atlikti slaptus veiksmus, susijusius su duomenų vagyste, tinklų ir kompiuterių trikdymu, kontrolės sistemų pažeidimu²⁸. Algoritmo klaidas nustatant taikinius taip pat gali sąlygoti blokuojamas GPS signalo tiekimas (angl. *GPS data jamming*) ar netiesingų duomenų įterpimas (angl. *false sensor data injection*) į sensorius. Kibernetinės atakos prieš tiekimo grandines taip pat gali sutrikdyti kritinės valdymo funkcijas ir sukelti avarinius incidentus. Dronai taip pat gali būti perimti ir nukreipti kita trajektorija siunčiant melagingus GPS signalus (angl. *spoofing attacks*).

Sparčiai tobulėjančios pusiau autonominės ginklų sistemas Rusija pasitelkia neteisėtoms atakoms. Pavyzdžiui, Rusijos išmaniosios sparnuotosios raketos yra pajėgios smogti į iš anksto nustatytus taikinius, tokius kaip administraciniai pastatai ir

²⁵ OSOBA, Osonde A. (2024). A complex-systems view on military decision making. *Australian Journal of International Affairs*, 78, 2, 237–246 [online]. DOI: 10.1080/10357718.2024.2333817; p.238.

²⁶ FRIEDMAN, Batya and NISSENBAUM, Helen (1996). Bias in Computer Systems. *ACM Transactions on Information Systems*, 14, 3, 330–347 [online]. DOI: 10.1145/230538.230561; p. 334–335.

²⁷ WYATT, Austin (2023). Examining Supply Chain Risks in Autonomous Weapon Systems and Artificial Intelligence. *Applied Cybersecurity & Internet Governance*, 2, 1, 85–104 [interaktyvus]. DOI: 10.60097/ACIG/162874

²⁸ ABAIMOV, Stanislav and MARTELLINI, Maurizio. Artificial Intelligence in Autonomous Weapon Systems [online]. In: MARTELLINI, Maurizio and TRAPP, Ralf (eds.) (2020). *21st Century Prometheus*. Cham: Springer International Publishing, p. 141–178. DOI: 10.1007/978-3-030-28285-1_8; p. 149.

energetikos įrenginiai²⁹. Savirūdos tipo dronai tokie kaip „Šached“ ir „Lancet“ gali veikti kaip tolimojo nuotolio sparnuotosios raketos, ilgos trukmės „klaidžiojanti amunicija“ ar staigiai atakuoti taikinius^{30 31}. Arti fronto linijos esančiame Charkive „Šached“ dronai sąmoningai naudojami taikų civilių persekiojimui³². Tokie neteisėti veiksmai išryškina prasmingos žmogaus kontrolės (angl. *meaningful human control*) svarbą. Prasminga žmogaus kontrole nelaikomi formalūs operatoriaus veiksmai paspaudžiant mygtuką „šaudyti“ pagal kompiuterio suteiktus duomenis³³. Autonominių ginklų sistemų eksploatavimas turi būti pagrįstas į žmogų orientuotais DI modeliais ir *jus in bello* principais ir išsaugant prasmingą operacinę ir laiku atliekamą žmogaus kontrolę visose šių ginklų eksploatavimo fazėse. Tai apima sprendimų nuospėjamumo, klaidų dažnio ir gebėjimo prisitaikyti prie netikėtų situacijų analizę³⁴. Ginklų veikimo humaniškumui užtikrinti būtina juos testuoti dinamiškose kovinėse aplinkybėse, skiriant ypatingą dėmesį karinių taikinių atskyrimui ir reagavimui į pasikeitusias aplinkybes. Turi būti nustatyti privalomi technologiniai taikinių tipų, naudojimo trukmės ir geografinio masto apribojimai bei operatoriaus galimybė operatyviai išsikšti ir išjungti sistemą kritinėse situacijose³⁵. Technologiniai eksploatavimo apribojimai turėtų būti taikomi kompleksiskai su kibernetinio saugumo standartais. Šiuo atveju pagrindinis dėmesys turėtų būti skiriamas sistemos duomenų vientisumo apsaugai, tinkamam naudotojų tapatybės patvirtinimui bei patikimos programinės įrangos naudojimui. Tam, kad būtų išvengta atakų prieš autonominių ginklų sistemų tiekimo grandines, būtina apriboti techninės informacijos apie ginklo gamybą naudotus mašininio mokymo duomenų rinkinius, algoritmus ir kitą jautrią informaciją. Eksploatuojant sistemas, svarbu naudoti mašininio mokymo technikas, kurios padaro ginklus atsparius priešiškam mokymui (angl. *adversarial training*) arba tinklo

²⁹ RUSSELL, Stuart (2023). AI weapons: Russia's war in Ukraine shows why the world must enact a ban. *Nature*, 614 (7949), 620–623 [online]. DOI: 10.1038/d41586-023-00511-5

³⁰ Army Recognition Group (2025-03-12). *Shahed-136* [online]. <https://armyrecognition.com/military-products/army/unmanned-systems/unmanned-aerial-vehicles/shahed-136-loitering-munition-kamikaze-suicide-drone-technical-data#Data>

³¹ Army Recognition Group (2024-07-25). *Lancet-3* [online]. <https://armyrecognition.com/military-products/army/unmanned-systems/unmanned-aerial-vehicles/lancet-3-loitering-munition-kamikaze-drone-russia-data-fact-sheet>

³² The Washington Post (2024-10-31). *Russian drones hunt civilians in streets of southern Ukrainian city* [online]. <https://www.washingtonpost.com/world/2024/10/31/kherson-ukraine-russia-drone-attacks/>

³³ ROFF, Heather M. and MOYES, Richard (2016-04-11). *Meaningful Human Control, Artificial Intelligence and Autonomous Weapons* [online]. <https://article36.org/wp-content/uploads/2016/04/MHC-AI-and-AWS-FINAL.pdf>

³⁴ CONROY, Susannah Kate (2024-10-28). *Spotlight Session on Autonomous Weapons Systems at ICRC 34th International Conference* [online]. Preprint on arXiv. DOI: 10.48550/ARXIV.2411.08890

³⁵ International Committee of the Red Cross (2021-05-12). *ICRC Position on Autonomous Weapon Systems* [online]. https://www.icrc.org/sites/default/files/document_new/file_list/icrc_position_on_autonomous_weapon_systems.pdf

distiliavimui (angl. *network distillation*). Tam, kad būtų užtikrintas tikslų duomenų gavimas, būtina aptikti ir pašalinti arba ištaisyti užkrėstus mokymo duomenis (angl. *poisoned data*)³⁶.

3. Valstybių ir asmenų atsakomybė už autonominių ginklų sistemų sukeltą žalą

Už tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus gali būti taikoma atsakomybė valstybėms ir asmenims pagal tarptautinę teisę. Nors šios atsakomybių rūšys gali kilti iš tų pačių įvykių, jos skiriasi savo turiniu ir taikymo mechanizmu³⁷. Valstybės atsakomybė kyla, kai valstybė vykdo agresiją, neužkerta kelio tarptautiniams nusikaltimams ar padaro kitus tarptautinės teisės pažeidimus. Tuo tarpu individuali baudžiamoji atsakomybė reikalauja įrodyti konkretų fizinio asmens tyčinį veikimą, aplaidumą ar įsakymą padaryti nusikaltimą. Abiejų rūšių atsakomybės galima taikyti kartu, tačiau jų atskyrimas gali būti sudėtingas tais atvejais, kai tarptautinius nusikaltimus sąlygoja valstybės politika, o pažeidimus atlieka atskiri asmenys, kuriems taikoma individuali baudžiamoji atsakomybė už visos valstybės veiksmus. Autonominės ginklų sistemos šių atsakomybės rūšių atskyrimą reikšmingai apsunkina dėl neaiškumų, kas atsakingas už šių sistemų veikimo sukeltus padarinius: valstybė, jos kariuomenės struktūros ar privatūs duomenų tiekėjai.

Tarptautinio Teisingumo Teismo statuto 34 str. yra valstybių atsakomybės teisinis pagrindas³⁸. Bylose dėl valstybės struktūrų įvykdytų tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimų vertinama civiliams padaryta žala ir valstybės galimybė efektyviai kontroliuoti savo karines pajėgas neteisėtų veiksmų atlikimo metu. Todėl Rusija taip pat galėtų būti pripažinta tiesiogiai atsakinga už autonominėmis ginklų sistemomis įvykdytų neteisėtų karinių ataku padarinius, jei būtų įrodyta, kad Rusija neužkirto kelio autonominių ginklų sistemų naudojimui karinių ataku metu, norint efektyviai kontroliuoti savo pajėgas, ir tokiais veiksmais pažeidė ratifikuotas tarptautines konvencijas. Šiuo atveju galėtų būti naudojami byloje „Kongo Demokratinė respublika prieš Ugandą“ suformuluoti kriterijai, pagal kuriuos Uganda pripažinta tiesiogiai atsakinga už tarptautinius nusikaltimus Kongo Demokratinės Respublikoje, nes efektyviai kontroliavo ten veikusias karines pajėgas³⁹.

³⁶ MITRE ATLAS (n.d.). *Mitigations* [online]. <https://atlas.mitre.org/mitigations>

³⁷ REID, Natalie L. (2005). Bridging the Conceptual Chasm: Superior Responsibility as the Missing Link between State and Individual Responsibility under International Law. *Leiden Journal of International Law*, 18(4), 795-828 [online]. DOI: 10.1017/S0922156505003018; p. 797.

³⁸ Jungtinių Tautų Chartijos Tarptautinio Teisingumo Teismo statutas (1945). *Valstybės žinios*, 2002, 15-557; 34 str.

³⁹ International Court of Justice (ICJ) (2005). *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, Judgment, I.C.J. Reports 2005, p. 231.

Tyčinės atakos prieš Ukrainos civilius gali tapti teisiniu pagrindu taikyti individualią baudžiamąją atsakomybę už karo nusikaltimus Rusijos atsakingiems asmenims. Tačiau neužtenka konstatuoti tik objektyviojo požymio – būtina įrodyti ir subjektyvųjį elementą bei priežastinį ryšį. Tai reiškia, kad būtina nustatyti, kad padariniai atitiko Romos statuto 8 str. įtvirtintą karo nusikaltimų sudėtį⁴⁰, o atsakingi asmenys suvokė šių veiksmų neteisėtumą ir tyčia siekė padarinių, kaip tai numatyta Romos statuto 30 str.⁴¹. Autonominių ginklų sistemų atveju sunku nustatyti konkretų asmenį, kuris buvo atsakingas už jų sukeltus padarinius, taigi išryškėja atsakomybės atotrūkio bei nebaudžiamumo problemos, kurios ypač aktualios taikant atsakomybę karo vadams, nes jie tiesiogiai šių ginklų nekontroliuoja. Itin sudėtinga įrodyti pavaldumo santykį tarp vadovo ir nusikaltimo vykdytojo bei sąmoningą aplaidumą užkardant pavaldinių daromus nusikaltimus⁴². Sudėtinga įrodyti ir veiksmingos kontrolės kriterijų, kuris Tarptautinio Baudžiamojo Teismo jurisprudencijoje yra esminė karo vado atsakomybės sąlyga. Pavyzdžiui, byloje „Prokuroras prieš Bemba“ veiksminga kontrolė buvo apibrėžta kaip įsakymo vykdymo užtikrinimas, drausminių priemonių taikymas, pajėgų bei išteklių kontrolė⁴³, ir apeliacinės instancijos nutartimi generolas Bemba buvo išteisintas konstatavus, kad jis neturėjo realios galimybės užkirsti kelio pavaldinių daromiems nusikaltimams⁴⁴. Kai kurie autoriai teigia, kad pavaldumo ryšį galima pritaikyti ir autonominėms ginklų sistemoms, nes jos taip pat paklūsta vado įsakymams karo metu t.y. veikia pagal operatoriaus komandas⁴⁵. Su tokia nuomone nesutiktina, nes autonominės ginklų sistemų veikimas neprilygsta žmogaus, jos negėba samprotauti ar veikti pagal atsakingo vadovavimo principą, neatitinka tradicinės pavaldumo doktrinos, todėl netinkamas šių sistemų naudojimas gali nebūti pakankamu teisiniu pagrindu vado atsakomybei⁴⁶.

Kaltės ir priežastinio ryšio įrodymas už autonominių ginklų sistemų sukeltą žalą yra sudėtingas ir dėl šių ginklų eksploatavimo ypatumų. Jų diegimas ir priežiūra apima ne tik karo vadus, bet ir privačius duomenų tiekėjus bei programuotojas, todėl karo

⁴⁰ Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas (1998). *Valstybės žinios*, 2003, 49-2165; 8 str.

⁴¹ Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas (1998). *Valstybės žinios*, 2003, 49-2165; 30 str.

⁴² OIMANN, Ann-Katrien (2024). Why Command Responsibility May (not) Be a Solution. *Criminal Law and Philosophy*, 18, 765-791 [online]. DOI: 10.1007/s11572-023-09710-7; p. 772.

⁴³ International Criminal Court (ICC). (2016). *Situation in the Central African Republic in the case of the Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo*. ICC-01/05-01/08.

⁴⁴ International Criminal Court (ICC) (2018). *Judgment on the appeals of the Prosecutor, Mr Jean-Pierre Bemba Gombo, Mr Fidèle Babala Wandu, and Mr Narcisse Arido against the decision of Trial Chamber VII entitled "Decision on Sentence pursuant to Article 76 of the Statute*. ICC-01/05-01/13-2276-Red.

⁴⁵ BUCHAN, Russell and TSAGOURIAS, Nicholas (2020). Autonomous Cyber Weapons and Command Responsibility. *Stockton Center for International Law*, 96, 645, p.657.

⁴⁶ SPADARO, Alessandra (2023). Weapon is No Subordinate: Autonomous Weapon Systems and the Scope of Superior Responsibility. *Journal of International Criminal Justice*, 21, 5, 1119–1136 [online]. DOI: 10.1093/jicj/mqad025; p. 1124.

pareigūnai gali bandyti pateisinti savo aplaidumą DI klaidomis, o kaltinamieji dėl karo nusikaltimų – vengti moralinės atsakomybės teigdami, kad civilių aukos yra technologinių gedimų pasekmė⁴⁷. Tai reiškia, kad turi būti įrodyta, kad už tyčines atakas prieš Ukrainos civilius tiesiogiai atsakingi Rusijos karo vadai, kiti vadovaujantys asmenys sąmoningai netinkamai ar aplaidžiai eksploatavo autonomines ginklų sistemas karinių atakų metu tam, kad būtų sukurta kuo daugiau žalos civiliams ir civilinei infrastruktūrai arba apie šiuos veiksmus žinojo, tačiau nesiėmė jokių priemonių tokiems veiksams sustabdyti. Programuotojų ar kitų už sistemų technologinį eksploatavimą tiesiogiai atsakingų asmenų atžvilgiu individuali baudžiamoji atsakomybė įmanoma tik tuo atveju, jei būtų tiesioginių įrodymų dėl to, kad konkretūs fiziniai asmenys tyčia programavo šias sistemas taip, kad jų veikimas būtų netinkamai apribotas.

Išvados

1. Rusijos agresijos prieš Ukrainą metu autonominių ginklų sistemų eksploatavimas karinių atakų metu lėmė atsiktines civilių žūties ir kitus tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus. Toks jų naudojimas prieštarauja jus in bello principams, todėl valstybės privalo užtikrinti, kad karinėse atakose būtų naudojamos tik tokios autonominės ginklų sistemos, kurių veikimas yra tinkamai apribotas, kaip to reikalauja 1949 m. Ženevos konvencijų I Papildomojo protokolo 36 straipsnis.
2. Algoritminis šališkumas ir kibernetiniai pažeidžiamumai sąlygoja autonominių ginklų sistemų klaidas nustatant taikinius. Todėl būtina nustatyti griežtus technologinius eksploatavimo kriterijus bei užtikrinti prasmingą žmogaus kontrolę ir objektyviu situacijos vertinimu pagrįstą valdymo modelį. Avarinio išjungimo mechanizmai yra būtini tam, kad būtų išvengta perteklinių civilių aukų karinių atakų metu. Be to, šios sistemos turi būti ne tik tinkamai apribotos, bet ir įvairiapusiškai testuojamos prieš realų naudojimą karinėse operacijose, siekiant užtikrinti jų atitiktį tarptautinės humanitarinės teisės reikalavimams.
3. Autonominių ginklų sistemų eksploatavime dalyvauja valstybės, kariuomenės struktūros, duomenų tiekėjai ir programuotojai, todėl valstybės ir asmenų atsakomybės atskyrimas ir taikymas pagal tarptautinę teisę yra reikšmingai apsunkintas. Siekiant užtikrinti teisinį aiškumą 1949 m. Ženevos konvencijos, Romos statutas ir kiti aktualūs tarptautiniai dokumentai turi būti papildyti nuostatomis, kad atsakomybė už netinkamai apribotų ir nepakankamai testuotų autonominių ginklų sistemų padarytą žalą tenka asmenims, kurie tiesiogiai atsakingi už šių ginklų naudojimą karinių atakų metu bei valstybei, kurios pajėgos šiuos ginklus naudoja.

⁴⁷ SANTONI DE SIO, Filipo and MECCACI, Giulio (2021). Four Responsibility Gaps with Artificial Intelligence: Why they Matter and How to Address them. *Philosophy & Technology*, 34, 1057–1084 [online]. DOI: 10.1007/s13347-021-00450-x; p. 1061 – 1065.

Šaltinių sąrašas

Lietuvos Respublikos ratifikuotos tarptautinės sutartys

1. Ženevos konvencija dėl civilių apsaugos karo metu (1949). *Valstybės žinios*, 2000, 63-1908.
2. Ženevos konvencijų Papildomas protokolas dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolas) (1977). *Valstybės žinios*, 2000, 63-1909.
3. Jungtinių Tautų Chartijos Tarptautinio Teisingumo Teismo statutas (1945). *Valstybės žinios*, 2002, 15-557.
4. Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas (1998). *Valstybės žinios*, 2003, 49-2165.

Specialioji literatura

5. ABAIMOV, Stanislav and MARTELLINI, Maurizio. Artificial Intelligence in Autonomous Weapon Systems [online]. In: MARTELLINI, Maurizio and TRAPP, Ralf (eds.) (2020). *21st Century Prometheus*. Cham: Springer International Publishing, p. 141–178. DOI: 10.1007/978-3-030-28285-1_8
6. ARKIN, Ronald C. A roboticist's perspective on lethal autonomous weapon systems [online]. In: VEREINTE NATIONEN (ed.) (2018). *Perspectives on Lethal Autonomous Weapon Systems*. United Nations Office for Disarmament Affairs (UNODA) Occasional Papers, No. 30. New York: United Nations, p. 35–47 [online]. DOI: 10.18356/6fceb2bae-en
7. BUCHAN, Russell and TSAGOURIAS, Nicholas (2020). Autonomous Cyber Weapon-sand Command Responsibility. *Stockton Center for International Law*, 96, 645, p.657.
8. CANIZZARO, Enzo. Proportionality in the Law of Armed Conflict [online]. In: CLAPHAM, Andrew and GAETA, Paola (eds.) (2014). *The Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict*. Oxford University Press, p.332-352. DOI: 10.1093/law/9780199559695.003.0013
9. CHERNOVA, Anna (2024). Queering the humanitarian principles of neutrality and impartiality: Implications for humanitarian action, IHL effectiveness and gender justice. *International Review of the Red Cross*, 106 (925), 192-222 [online]. DOI: 10.1017/S1816383124000110
10. FRIEDMAN, Batya and NISSENBAUM, Helen (1996). Bias in Computer Systems. *ACM Transactions on Information Systems*, 14, 3, 330–347 [online]. DOI: 10.1145/230538.230561
11. HAINES, Steven. The Developing Law of Weapons: Humanity, Distinction, and Precautions in Attack [online]. In: CLAPHAM, Andrew and GAETA, Paola (eds.) (2014). *The Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict*. Oxford University Press, p. 273-295. DOI: 10.1093/law/9780199559695.003.0013
12. KREBS, Shiri (2023). Above the law: Drones, aerial vision and the law of armed conflict – a socio-technical approach. *International Review of the Red Cross*, 105(924), 1690–1728 [online]. DOI: 10.1017/S1816383123000413

13. MAČÁK, Kubo (2023). Will the centre hold? Countering the erosion of the principle of distinction on the digital battlefield. *International Review of the Red Cross*, 105(923), 965–991 [online]. DOI: 10.1017/S1816383123000152
14. OIMANN, Ann-Katrien (2024). Why Command Responsibility May (not) Be a Solution. *Criminal Law and Philosophy*, 18, 765–791 [online]. DOI: 10.1007/s11572-023-09710-7
15. OSOBA, Osonde A. (2024). A complex-systems view on military decision making. *Australian Journal of International Affairs*, 78, 2, 237–246 [online]. DOI: 10.1080/10357718.2024.2333817
16. REID, Natalie L. (2005). Bridging the Conceptual Chasm: Superior Responsibility as the Missing Link between State and Individual Responsibility under International Law. *Leiden Journal of International Law*, 18(4), 795–828 [online]. DOI: 10.1017/S0922156505003018
17. RUSSELL, Stuart (2023). AI weapons: Russia's war in Ukraine shows why the world must enact a ban. *Nature*, 614 (7949), 620–623 [online]. DOI: 10.1038/d41586-023-00511-5
18. SANTONI DE SIO, Filippo and MECCACI, Giulio (2021). Four Responsibility Gaps with Artificial Intelligence: Why they Matter and How to Address them. *Philosophy & Technology*, 34, 1057–1084 [online]. DOI: 10.1007/s13347-021-00450-x
19. SHARKEY, Noel E. (2013). The evitability of autonomous robot warfare. *International Review of the Red Cross*, 94(886), 787–799 [online]. DOI: 10.1017/S1816383112000732
20. SPADARO, Alessandra (2023). Weapon is No Subordinate: Autonomous Weapon Systems and the Scope of Superior Responsibility. *Journal of International Criminal Justice*, 21, 5, 1119–1136 [online]. DOI: 10.1093/jicj/mqad025
21. WINTER, Elliot (2022). The Compatibility of Autonomous Weapons with the Principles of International Humanitarian Law. *Journal of Conflict and Security Law*, 27,1, 1–20 [online]. DOI: 10.1093/jcsl/krac001
22. WYATT, Austin (2023). Examining Supply Chain Risks in Autonomous Weapon Systems and Artificial Intelligence. *Applied Cybersecurity & Internet Governance*, 2, 1, 85–104 [interaktyvus]. DOI: 10.60097/ACIG/162874.

Tarptautinių teismų jurisprudencija

23. International Court of Justice (ICJ) (1996). *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion*, I. C.J. Reports 1996, p. 278.
24. International Court of Justice (ICJ) (2005). *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, Judgment, I.C.J. Reports 2005, p. 231.
25. International Criminal Court (ICC). (2016). *Situation in the Central African Republic in the case of the Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo*. ICC-01/05-01/08.
26. International Criminal Court (ICC) (2018). *Judgment on the appeals of the Prosecutor, Mr JeanPierre Bemba Gombo, Mr Fidèle Babala Wandu, and Mr Narcisse Ari-do against the decision of Trial Chamber VII entitled "Decision on Sentence pursuant to Article 76 of the Statute*. ICC-01/05-01/13-2276-Red.

Elektroniniai leidiniai

27. Agence France – Presse (2025-02-01). *Russian air attack targets gas infrastructure, kills 15 in Ukraine* [online]. <https://www.voanews.com/a/russia-says-it-is-advancing-toward-flashpoint-ukrainian-city/7959302.html>
28. Army Recognition Group (2024-07-25). *Lancet-3* [online]. <https://armyrecognition.com/military-products/army/unmanned-systems/unmanned-aerial-vehicles/lan-cet-3-loitering-munition-kamikaze-drone-russia-data-fact-sheet>
29. Army Recognition Group (2025-03-12). *Shahed-136* [online]. <https://armyrecognition.com/military-products/army/unmanned-systems/unmanned-aerial-vehicles/shahed-136-loitering-munition-kamikaze-suicide-drone-technical-data#Data>
30. Center For Strategic International Studies (2024-11-12). *Understanding The Military AI System of Ukraine* [online]. <https://www.csis.org/analysis/understanding-military-ai-ecosystem-ukraine>
31. CONROY, Susannah Kate (2024-10-28). *Spotlight Session on Autonomous Weapons Systems at ICRC 34th International Conference* [online]. Preprint on arXiv. DOI: 10.48550/ARXIV.2411.08890
32. HEYNS, Christof (2013-04-09). *Report of the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions, Christof Heyns* [online]. <https://digitallibrary.un.org/record/755741?v=pdf>
33. International Committee of the Red Cross (2021-05-12). *ICRC Position on Autonomous Weapon Systems* [online]. https://www.icrc.org/sites/default/files/document_new/file_list/icrc_position_on_autonomous_weapon_systems.pdf
34. Kyiv Independent (2024-09-04). *Ukraine war latest: At least 7 killed, over 70 injured in Russian attacks on Lviv, Kriviy Rih* [online]. <https://kyivindependent.com/ukraine-war-latest-27/>
35. MITRE ATLAS (n.d.). *Mitigations* [online]. <https://atlas.mitre.org/mitigations>
36. ROFF, Heather M. and MOYES, Richard (2016-04-11). *Meaningful Human Control, Artificial Intelligence and Autonomous Weapons* [online]. <https://article36.org/wp-content/uploads/2016/04/MHC-AI-and-AWS-FINAL.pdf>
37. The Guardian (2024-07-14). *AI's 'Oppenheimer moment': autonomous weapons enter the battlefield* [online]. <https://www.theguardian.com/technology/article/2024/jul/14/ais-oppenheimer-moment-autonomous-weapons-enter-the-battlefield>
38. The Washington Post (2024-10-31). *Russian drones hunt civilians in streets of southern Ukrainian city* [online]. <https://www.washingtonpost.com/world/2024/10/31/kherson-ukraine-russia-drone-attacks/>
39. United Nations (2023-10-05). *Note to Correspondents: Joint call by the United Nations Secretary-General and the President of the International Committee of the Red Cross for States to establish new prohibitions and restrictions on Autonomous Weapon Systems* [online]. <https://www.un.org/sg/en/content/sg/note-correspondents/2023-10-05/note-correspondents-joint-call-the-united-nations-secretary-general-and-the-president-of-the-international-committee-of-the-red-cross-for-states-establish-new>

SANTRAUKA

Tinkamai neapribotų autonominių ginklų sistemų eksploatavimas karinių atakų metu gali lemti atsitiktines civilių žūtis ir kitus tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus. Rusijos agresijos prieš Ukrainą metu karinėse atakose naudojami eksperimentiniai DI grindžiami šio tipo ginklai, pasižymintys technologiniais trūkumais, ribota žmogaus kontrolė ir teisiškai neapibrėžtais eksploatavimo kriterijais. Toks jų naudojimas prieštarauja pamatiniams *jus in bello* principams, ypač atskyrimo ir proporcingumo reikalavimams. Nenuspėjamas šių sistemų veikimas kyla dėl DI sprendimų modelio integracijos ir algoritminio šališkumo. Dvigubos paskirties programinė įranga kelia kibernetinio pažeidžiamumo riziką. Šio tipo ginklų sistemų eksploatavime dalyvauja valstybės karinės struktūros, privatūs programuotojai ir duomenų tiekėjai, o tai reikšmingai apsunkina atsakomybės pagal tarptautinę teisę pritaikymą valstybėms ir konkrečioms asmenims. Todėl 1949 m. Ženevos konvencijose, jų Papildomuose protokoluose ir Romos statute būtina įtvirtinti aiškius technologinius eksploatacijos kriterijus bei atsakomybės mechanizmus, nustatant valstybių, karinės vadovybės ir kitų sprendimų priėmėjų atsakomybę.

SUMMARY

Using unconstrained autonomous weapon systems in military attacks can result in accidental civilian casualties and other violations of international humanitarian law. Experimental AI-based weapons of this type have been used in military attacks during Russia's aggression against Ukraine, and they are characterised by technological shortcomings, limited human control, and legally undefined operational criteria. Such use contravenes fundamental *jus in bello* principles, particularly the requirements of distinction and proportionality. The unpredictable operation of these systems is due to the integration of the AI decision model and algorithmic bias. Dual-purpose software poses a cyber-vulnerability risk. The operation of these weapon systems involves state military structures, private developers and data providers, significantly complicating the attribution of responsibility under international law to states and individuals. Therefore, it is necessary to establish clear technological exploitation criteria and liability mechanisms in the 1949 Geneva Conventions, their Additional Protocols, and the Rome Statute, which would define the responsibilities of states, military leadership, and other decision-makers.

TEISĖ Į KOMPENSACIJĄ IR KOMERCINĖ VEIKLA: AR GALIMAS BALANSAS KURIANT DIRBTINĮ INTELEKTĄ?

Justyn Kicel, Jokūbas Jurkevičius

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

IV kurso, civilinės ir verslo teisės šakos studentai

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: justyn.kicel@tf.stud.vu.lt; jokubas.jurkevicius@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio mokslinis kuratorius Prof. dr. (HP) Vytautas Mizaras, LL.M.

El. paštas: vytautas.mizaras@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinis kuratorius Vyr. lekt. dr. Paulius Jurčys, LL.M

El. paštas: paulius.jurcys@tf.vu.lt

„Nors technologijos neabejotinai ir toliau keis pasaulį, jos negali paneigti teisinės valstybės principo, negali kelti pavojaus pamatinėms teisingumo, sąžiningumo ir žmogaus orumo vertybėms“; –

Prof. V. Mizaras.

Santrauka. Sparčiai besivystant dirbtinio intelekto technologijoms, vis dažniau iškyla klausimas dėl autorių darbų naudojimo dirbtinio intelekto kūrimo procese teisėtumo. Straipsnyje autoriai siekia rasti pusiausvyrą tarp komercinių dirbtinio intelekto kūrėjų interesų ir autorių teisės į teisingą atlyginimą. Tyrimas apėmė dirbtinio intelekto mokymo proceso teisėtumo vertinimą, atsižvelgiant į įvairių jurisdikcijų teisės normas ir teismų praktiką.

Nustatyta, kad daugelyje valstybių dirbtinio intelekto apmokymas autorių teisių saugomais kūriniiais yra teisėta praktika. Skirtingos šalys taiko nevienodus reglamentavimo modelius – vienos suteikia platesnes galimybes, kitos nustato griežtesnius apribojimus. Tačiau išryškėja disbalansas tarp dirbtinio intelekto kūrėjų siekio laisvai naudoti kūrinius ir autorių teisės į sąžiningą atlyginimą. Straipsnyje siekiama rasti būdą, kaip suderinti šias priešpriešines pozicijas. Remdamiesi koncepcija „what is worth copying is prima facie worth protecting“, autoriai siūlo alternatyvią interpretaciją – „what is worth copying is prima facie worth remunerating“ – ir pabrėžia kompensacinio mechanizmo būtinybę.

Taip pat analizuojami esami ir teoriniai, ateityje galintys būti pritaikyti, mokslininkų siūlomi kompensavimo modeliai. Įvertinus kiekvieną nustatyta, kad turėtų būti priimtas administraciniu požiūriu efektyvus ir finansiškai tvarus mechanizmas. Autoriai pateikia

jų nuomone efektyviausių modelių, paremtą keliais analizuotais bei aptartais modeliais. Vis tik, prieinama išvada, kad labiausiai tikėtina, jog įsitvirtins vienkartinio kompensavimo licencijos pagrindu grindžiamas modelis. Tai lemia Europos Sąjungoje įtvirtinta opt-out galimybė tekstų ir duomenų gavybai bei vadinamasis Briuselio efektas, darantis įtaką dirbtinio intelekto reguliavimo kryptims globaliu mastu.

Pagrindiniai žodžiai: dirbtinis intelektas, dirbtinio intelekto ir autorių teisių sankirta, tekstų ir duomenų gavyba, sąžiningo naudojimo doktrina, teisinga kompensacija, kompensavimo modelis

THE RIGHT TO COMPENSATION AND COMMERCIAL ACTIVITIES: IS A BALANCE POSSIBLE IN THE DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE?

Summary. *With the rapid development of artificial intelligence technologies, the question of the legality of using authors' works in the process of creating artificial intelligence is increasingly being raised. In this article, the authors seek to strike a balance between the interests of commercial artificial intelligence developers and the right of authors to fair remuneration. The study assessed the legality of the artificial intelligence training process, taking into account the legal norms and court practices of various jurisdictions.*

It has been established that in most countries, training artificial intelligence using copyrighted works is a legitimate practice. Different countries apply different regulatory models – some provide broader opportunities, while others impose stricter restrictions. However, there is a clear imbalance between the desire of artificial intelligence developers to freely use works and the right of authors to fair remuneration. This article seeks to find a way to reconcile these opposing positions. Based on the concept of “what is worth copying is prima facie worth protecting”, the authors propose an alternative interpretation – “what is worth copying is prima facie worth remunerating” – and emphasise the need for a compensation mechanism.

Existing and theoretical compensation models proposed by scientists that could be applied in the future are also analysed. After evaluating each of them, it was determined that a mechanism that is administratively effective and financially sustainable should be adopted. The authors present what they consider to be the most effective model, based on several analysed and discussed models. However, the conclusion is that the most likely model to prevail is the one based on a one-off compensation license. This is determined by the opt-out option for text and data mining established in the European Union and the so-called Brussels effect, which influences the direction of artificial intelligence regulation on a global scale.

Keywords: artificial intelligence, intersection of artificial intelligence and copyright, text and data mining, fair use doctrine, fair compensation, compensation model

Ivadas

Nors dirbtinio intelekto (toliau – **DI**) technologija nėra visiškai nauja mokslo sritis – jos sąvokos ištakos siekia 1955 m.¹, o koncepcijos aptinkamos dar 1936 m.² – ši tema išlieka viena populiariausių nūdienos tematikų interdisciplininių diskusijų kontekste, kuri pagreitį įgavo po tokių istorinių įvykių kaip Deep Blue (1997), AlexNet (2012), AlphaGo (2016) ir galiausiai ChatGPT (2022). Nepaisant plačių šios technologijos panaudojimo galimybių medicinos, finansų, teisės ir kituose sektoriuose, ji turi savų niuansų. Vien iš juridinės pusės, galima išskirti bent kelis atskiro dėmesio reikalaujančius klausimus: i) atsakomybės už DI sukeltą žalą; ii) duomenų apsaugos³; iii) autorių teisių (pastarąjį sudaro dvi dedamosios: 1) autorių teisių saugomų kūrinių naudojimas apmokant DI; 2) DI išvesties saugojimas autorių teisėmis); iv) tvarumo; v) DI panaudojimo karo veiksmuose ir pan. Jeigu Lietuvos teisės doktrinoje tokie klausimai kaip autorių teisių apsaugos DI išvestims (angl. *output*)⁴ suteikimo ar DI atsakomybės klausimams yra skiriama kažkiek dėmesio, tai, nepaisant to, kad kompensavimo autoriams už jų naudojamus kūrinius apmokant DI klausimas yra kertinis, atliekantis prekursoriaus funkciją ir duodantis pagrindą kitiems klausimams kelti, jam skiriama nepakankamai dėmesio. Šį faktą patvirtina mokslinės literatūros stoka. DI apmokymo stadijai, o konkrečiai DI apmokymui autorių teisių saugomais kūrinių klausimo nagrinėjimui Lietuvoje nėra skirta nei vieno tyrimo. Tiesa, A. Grumulaičio straipsnyje pažymima šio klausimo svarba, pripažįstant, jog būtina šį klausimą nagrinėti plačiau⁵. Paminėtina, jog kompensacinio mechanizmo svarba buvo pastebėta jau 2019 m.⁶. Nepaisant to, koks metodas būtų pasitelktas apmokant DI (GAN, RNN, ML ir pan.), visi DI modeliai, sistemos reikalauja didelio kiekio duomenų, kas rodo dar didesnę būtinybę diskutuoti šia tema.

Temos **aktualumą** patvirtina ir tai, kad generatyvinio DI technologijos yra diegiamos greičiau nei kadaise proveržiu laikyti asmeninis kompiuteris ir internetas⁷. Vi-

¹ McCarthy, J. et al. (1955). *A proposal for the Dartmouth summer research project on artificial intelligence*, p. 1, 10.

² Turing, A. M. (1936). *On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem*. Proceedings of the London Mathematical Society, 42.

³ Pastarojo aktualumą ypatingai pabrėžė DeepSeek situacija. Prancūzija, Belgija, Italija, Pietų Korėja, JAV, Vokietija, Portugalija ir kitos valstybės jau ėmėsi veiksmų prieš DeepSeek.

⁴ Tiksliau – turiniui, kaip kad jis apibrėžiamas Europos Komisijos (Guidelines on the definition of..., p. 11).

⁵ Grumulaitis, A. (2024). *Ar dirbtinio intelekto sukurtas objektas yra „kūrinys“ ir kam jis priklauso? Teisė*, 132, p. 90.

⁶ Mizaras, V. (2019-03-31). ES autorių teisių bendroje skaitmeninėje rinkoje direktyva: politikų bei lobistų kompromisas, galimai tapsiantis standartiniu eksperimentu visuomenei [interaktyvus]. <https://www.teise.pro/index.php/2019/03/31/v-mizaras-es-autoriu-teisiu-bendroje-skaitmenineje-rinkoje-direktyva-politiku-bei-lobistu-kompromisas-galimai-tapsiantis-standartiniu-eksperimentu-visuomenei/>

⁷ Bick, A. et al. (2024). The Rapid Adoption of Generative AI. NBER Working Paper No. w32966. <https://ssrn.com/abstract=4964384>, p. 20.

suotinau sutariama, kad teisė ir moralė turi koegzistuoti, siekiant užtikrinti socialinę darną. Tačiau šiuolaikinės DI technologijos kontekste pastebima problema: autoriai, kaip kūrinių kūrėjai, dažnai lieka nuošalyje, o teisės ir moralės balansas tarp jų teisių ir DI naudojimo nėra tinkamai užtikrintas. Tai kelia klausimą, ar esama teisinė sistema tinkamai saugo autorių teises naujų technologijų eroje, ir skatina kelti diskusiją dėl būtinybės peržiūrėti teisės aktus. Kadangi teisė nėra tik formalizuotas normų rinkinys – ji turi būti susieta su moralinėmis vertybėmis ir bendruoju visuomenės supratimu apie teisingumą, būtina skirti pakankamai dėmesio balanso tarp naujų technologijų ir autorių teisių paieškai.

Šis darbas yra pirmas ir **originalus** Lietuvos kontekste.

Kadangi autorių teisių saugomi kūriniai yra kertinis akmuo, *sine qua non*, leidžiantis plėtoti DI technologijas, o šiuo metu nėra tinkamo mechanizmo, leidžiančio autoriams gauti atlyginimą už jų kūrinių panaudojimą DI apmokymui, kartu nepažeidžiant balanso tarp DI technologijų plėtros, šio darbo **tikslas** yra pateikti galimus šio klausimo išsprendimo būdus, prisidėti prie šios diskusijos.

Europos Sąjunga yra žinoma dėl į žmogų orientuoto reglamentavimo, o Jungtinės Amerikos Valstijos priešingai – dėl dėmesio sukoncentravimo į inovacijas. Dėl šios priežasties, norint pasiekti užsibrėžtą tikslą, vienas iš išsikeltų **uždavinių** yra išanalizuoti DI apmokymą autorių teisių saugomais kūriniais teisėtumo aspektu Europos Sąjungos ir Jungtinių Amerikos Valstijų kontekste. Kitas, ne ką mažiau svarbus uždavinys – aptarti autorių teisių apsaugą ir galimus kompensacijų modelius autoriams už jų kūrinių panaudojimą DI apmokymui.

Šio darbo **objektas** – dirbtinio intelekto apmokymo procesų, vykstančių naudojant autorių teisių saugomus kūrinius, poveikis autorių turtinėms teisėms. Pagrindiniai nagrinėjami klausimai yra šių procesų teisėtumas ir jų įtaka autorių teisėms. Šie aspektai neanalizuojami per informacinių technologijų mokslo prizmę.

Šiame straipsnyje taikomas sisteminis **metodas**, siekiant visapusiškai ir objektyviai įvertinti bei apibendrinti esamą literatūrą, įskaitant mokslinius šaltinius, teisės aktus ir institucijų pozicijas, susijusias su DI įtaka autorių turtinėms teisėms, ypač išimtinai kūrinio atgaminimo teisei. Taip pat pasitelktas lyginamasis metodas, vertinant atskirų valstybių teisės reguliavimą ir teismų praktiką, bei teleologinis metodas, analizuojant ES regulatoriaus ketinimus tekstų ir duomenų gavybos srityje, kurie atsispindi direktyvoje (ES) 2019/790, reglamente (ES) 2024/1689.

Taip pat žr.: Valstybės skaitmeninių sprendimų agentūra (2024). Ženkliai padidėjo įmonių, naudojančių dirbtinio intelekto technologijas, skaičius [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://vssa.lrv.lt/lt/naujienuos/zenkliai-padidejo-imoniu-naudojanciu-dirbtinio-intelekto-technologijas-skaicius/> [žiūrėta 2024 m. sausio 21 d.]; Eurostat (2024). Use of artificial intelligence in enterprises [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Use_of_artificial_intelligence_in_enterprises#Enterprises_using_artificial_intelligence_technologies [žiūrėta 2024 m. sausio 21 d.].

Siekiant užtikrinti **šaltinių** tinkamumą, kokybę ir aktualumą, jie buvo atrenkami remiantis trimis pagrindiniais kriterijais: i) teminis aktualumas – šaltinio tiesioginis ryšys su dirbtinio intelekto ir autorių teisių problematika; ii) chronologija – prioritetas teikiamas naujausiems šaltiniams; iii) pliuralizmas – siekiama įvairiapusiškumo, išvengiant vienpusiškos pozicijos dominavimo. Šaltiniai, neatitinkantys šių kriterijų, buvo laikomi netinkamais ir neįtraukti į analizę. Rašant šį straipsnį, ypatingai svarbūs buvo A. Bick, M. Senftleben, C. Geiger, A. Dermawan moksliniai straipsniai, tarptautiniai, ES ir atskirų valstybių teisės aktai.

1. DIRBTINIO INTELEKTO APMOKYMO AUTORIŲ TEISIŲ SAUGOMAIŠ KŪRINIAIS TEISĖTUMAS

1.1. Išimtinė autoriaus teisė atgaminti kūrinį

Asmuo⁸, sukūręs kūrinį, iš karto tampa to kūrinio autoriumi arba, kitais žodžiais tariant, nuo kūrinio sukūrimo momento atsiranda autorių teisės į tą kūrinį⁹. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (toliau – **ESTT**) yra išaiškinęs, kad intelektinės veiklos objektui pripažinti esant kūrinium, pastarasis turi tenkinti dvi kumuliatyvias sąlygas, t. y. i) būti originalus; ii) būti išreikštas objektyvia forma¹⁰. Analogiškai reikalavimai keliami ir Jungtinėse Amerikos Valstijose (toliau – **JAV**) (JAV kodekso 17 skyriaus 102 str. (a) d.). Viena pagrindinių turtinių autoriaus teisių – išimtinė autoriaus teisė atgaminti kūrinį bet kokia forma ar būdu – yra įtvirtinta Berno konvencijos 9 str. 1 d. Atgaminimas reiškia kūrinio (viso arba jo dalies) tiesioginį ar netiesioginį, nuolatinį ar laikiną kopijų (kopijos) padarymą bet koku būdu ir bet kokia forma, įskaitant elektroninę¹¹. Toks atgaminimo apibrėžimas yra identiškas tarptautinėse sutartyse bei ES teisės aktuose matomam¹².

Turtinis atgaminimo teisės pobūdis suponuoja autoriaus teisę gauti kompensaciją už kūrinio panaudojimą¹³. Tiek tarptautiniai, tiek ES, tiek nacionaliniai teisės aktai vienu ar kitu mastu nustato autorių teisę į kompensaciją. Iš tarptautinių teisės aktų galima išskirti šiuos: i) Berno konvenciją (11bis 2 d., 2 d., Priedo IV str. 6 d. a) p. i) pp.)

⁸ Terminas „asmuo“, o ne „fizinis asmuo“ pasirinktas sąmoningai, atsižvelgiant į tai, kad kai kuriose jurisdikcijose autoriumi gali būti pripažįstamas ir juridinis asmuo.

⁹ Birštonas, R. et al. (2024). *Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo komentaras*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 91

¹⁰ Cofemel vs. G-Star Raw CV [ESTT], Nr. C-683/17, [2019-09-12], ECLI:EU:C:2019:721.

¹¹ Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas (1999). *Valstybės žinios*, 2003, 28-1125

¹² Birštonas, R. et al. (2024). *Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo komentaras*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 120.

¹³ Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas (1999). *Valstybės žinios*, 2003, 28-1125.

(1886 m.); ii) Tarptautinę Romos konvenciją (12 str.) (1961 m.); iii) Ženevos konvenciją (6 str. (c) p.) (1971 m.); iv) Pasaulinės intelektinės nuosavybės organizacijos atlikimų ir fonogramų sutartį (4 str. 1 d., 9 str. 2 d., 13 str. 2 d., 15 str. 1-2 d.) (1996 m.); v) Pasaulinės intelektinės nuosavybės organizacijos autorių teisių sutartį (7 str. 3 d.) (1996 m.); vi) Pasaulio prekybos organizacijos steigimo sutartį (1C priedas) (14 str. 4 d., 31 str. (h) p., 31bis str. 2 d., 37 str. 1 d., 44 str. 2 d., 45 str. 1 d., 48 str. 1 d., 56 str. 1 d., 70 str. 2 d.) (1994 m.).

ES teisėje egzistuoja tiek imperatyvios¹⁴, tiek dispozityvios nuostatos dėl autorių teisės į kompensaciją. Pvz., 2019 m. balandžio 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2019/790 dėl autorių teisių ir gretutinių teisių bendrojoje skaitmeninėje rinkoje, kuria iš dalies keičiamos direktyvos 96/9/EB ir 2001/29/EB (toliau – **DSM direktyva**) palieka valstybėms narėms diskreciją spręsti, ar (ir) kokių autorių kompensavimo modelių taikyti (5 str. 4 d., 16 str.). Panaši nuostata egzistuoja ir kitose ES direktyvose, pavyzdžiui: i) 2017 m. rugsėjo 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2017/1564 (3 str. 6 d.); ii) 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/28/ES (6 str. 5 d.); iii) 2006 m. gruodžio 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2006/115/EB (3 str. 6 d., 6 str. 1-3 d., 8 str. 2 d., 11 str. 3 d.); iv) 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/48/EB (12 str.); v) 2001 m. rugsėjo 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/84/EB (1 str. 2, 4 d.).

Nacionalinių lygmeniu Lietuvoje taip pat yra įtvirtinti įvairūs kompensavimo mechanizmai, o kai kurie jų patvirtina, kad Lietuvos valstybė yra linkusi pasinaudoti ES direktyvų suteikta diskrecija nustatant kompensavimo mechanizmus. Pvz.: i) Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas (toliau – **ATGTĮ**); ii) Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. liepos 25 d. nutarimas Nr. 734; iii) Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2022 m. liepos 26 d. įsakymas Nr. ĮV-633; iv) Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2022 m. liepos 18 d. įsakymas Nr. ĮV-618.

1.2. Dirbtinio intelekto mokymas autorių teisių saugomais kūriniais: teisėtumo analizė

Prieš pereinant prie DI apmokymo autorių teisių saugomais kūriniais teisėtumo klausimo, būtina apibūdinti, kaip DI apmokymo procesas vyksta. Kalbant be didesnių techniškesnių, iš pradžių yra surenkami didžiuliai duomenų kiekiai, apimantys tiek autorių teisių saugomus, tiek viešajame domene esančius (angl. *public domain*) tekstus, paveikslėlius ir kitus kūrinius. Šis procesas vadinamas tekstų ir duomenų gavyba (angl. *text and data mining*, **TDM**) (toliau – **TDM**). TDM apima automatizuotus metodus, skirtus analizuoti skaitmeninius tekstus ir duomenis, siekiant nustatyti modelius, tendencijas ir koreliacijas, tačiau neapsiribojant tik šiais aspektais¹⁵.

¹⁴ Pvz., vadinamasis „tuščios laikmenos“ atlyginimas, įtvirtintas direktyvos 2001/29/EB 5 str. 2 d. b) p.

¹⁵ 2019 m. balandžio 17 d. Europos Parlamento ir tarybos direktyvos (ES) 2019/790 dėl autorių tei-

Surinkus duomenis, DI modelis dažniausiai apmokomas pasitelkiant mašininio mokymosi (angl. *machine learning*, *ML*) metodus, o tiksliau – jo porūšį, vadinamą giliuoju mokymusi (angl. *deep learning*, *DL*). Šioje stadijoje dažnai naudojami įvairūs modeliai, pvz., konvoliuciniai neuroniniai tinklai (angl. *Convolutional Neural Networks*, *CNNs*), grįžtamojo ryšio neuroniniai tinklai (angl. *Recurrent Neural Networks*, *RNNs*) ir generatyviniai besivaržantieji tinklai (angl. *Generative Adversarial Networks*, *GANs*). Mašininis mokymasis apima metodų rinkinį, naudojamą DI algoritmams apmokyti, leidžiantį jiems pagerinti užduočių atlikimą remiantis apdorojamais duomenimis¹⁶.

Kalbant apie DI apmokymo stadijos teisėtumą, galima rasti kelias oponuojančias nuomones. Pirmosios, kad yra pažeidžiamos autorių teisės, daugiausia laikosi autoriai¹⁷, tačiau galima rasti ir mokslininkų pavyzdžių¹⁸. Be to, esti ir kitokių iniciatyvų. Viena iš tokių – bandymas „nuodyti“ mokymo duomenis kaip protestą dėl autorių kūrinių naudojimo be teisingo atlygio¹⁹. Kiti laikosi nuomonės, kad apmokant DI yra padaroma paimto kūrinių kopija tačiau tuo pačiu suponuoją, jog ši stadija yra laikina (tranzitinė) ir apmokymo procesas nepažeidžia autorių teisių, patenka po sąžiningo naudojimo doktrina (angl. *fair use doctrine*)²⁰. Toks požiūris sukuria terpę avangardiškai DI technologijai vystyti.

sių ir gretutinių teisių bendrojoje skaitmeninėje rinkoje, kuria iš dalies keičiamos direktyvos 96/9/EB ir 2001/29/EB 2 str. 2 d.

¹⁶ International Organization for Standardization (2022). Information technology — Artificial intelligence — Artificial intelligence concepts and terminology, ISO/IEC 22989:2022, edition 1, 3.3.5. p.; Lietuvos Respublikos akademinės etikos ir procedūrų kontrolieriaus 2024 m. balandžio 29 d. įsakymo Nr. V-14 dėl dirbtinio intelekto etiškos naudojimo mokslo ir studijų procese gairių tvirtinimo 4.4 p.

¹⁷ European Guild for Artificial Intelligence Regulation (2023). Manifesto for AI Companies Regulation in Europe [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.egair.eu/#manifesto> [žiūrėta 2025 m. sausio 26 d.]; 62. AI litigation database (2025) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://blogs.gwu.edu/law-eti/ai-litigation-database/> [žiūrėta 2025 m. sausio 26 d.]. Čia pateikiama dauguma ieškininių, pateiktų prieš DI kuriančias bendroves, tačiau trūksta, pvz., GEMA vs. Suno Inc.; Advance Local Media LLC vs. Cohere Inc. (1:25-cv-01305) [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].

¹⁸ Dornis, T. W., Stober, S. (2024). Copyright Law and Generative AI Training - Technological and Legal Foundations. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4946214.

¹⁹ Heikkilä, M. (2023). This new data poisoning tool lets artists fight back against generative AI [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.technologyreview.com/2023/10/23/1082189/data-poisoning-artists-fight-generative-ai/> [žiūrėta 2025 m. vasario 2 d.].

Tai neturėtų būti praleista pro akis, nes tai gali dar labiau trukdyti inovacijoms nei kompensacinio mechanizmo už autorių teisių saugomų kūrinių panaudojimą. Tai puikiai iliustruoja Amazon atvejis, kai nekokybiški duomenys privėdė prie kurto DI veiklos sustabdymo. Kompensavimo mechanizmo įdiegimas nėra savitiksliis, jis turi būti skirtas rasti ir įtvirtinti balansą tarp DI kūrėjų ir autorių teisių turėtojų. Sintetiniai duomenys nėra tokie vertingi turinio prasme ir yra pavojingi, nes stiprina vadinamąjį „haliucinavimą“ (neteisingos ar klaidinančios informacijos generavimas). Žr. Gibney, E. (2024). AI models fed AI-generated data quickly spew nonsense [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.nature.com/articles/d41586-024-02420-7> [žiūrėta 2025 m. vasario 15 d.].

²⁰ Opderbeck, D. W. (2024). Copyright in AI Training Data: A Human-Centered Approach, *Oklahoma Law Review*, Vol. 76 (Forthcoming), p. 3; Quang, J. (2021). Does Training AI Violate Copyright Law?. 36(4) *Berkeley Technology Law Journal*, p. 1407-1409.

Nepaisant išimtinio atgaminimo teisės pobūdžio, tam tikrais atvejais ji gali būti ribojama. Jeigu kalbėtume apie JAV ir bendrosios teisės tradicijos valstybėms būdingą *copyright* sistemą, tai joje yra įsitvirtinusi sąžiningo naudojimo doktrina. Remiantis sąžiningo naudojimo doktrina, nustatant, ar autorių teisių saugomo kūrinio atgaminimas neturint sutikimo yra teisėtas, turi būti vertinami keturi kriterijai: i) naudojimo tikslas ir pobūdis, įskaitant tai, ar toks naudojimas yra komercinio pobūdžio, ar skirtas ne pelno siekiantiems švietimo tikslams; ii) autorių teisių saugomo kūrinio pobūdį; iii) panaudotos dalies kiekį ir reikšmingumą, palyginti su visu autorių teisių saugomu kūriniu ir; iv) naudojimo poveikį potencialiai autorių teisių saugomo kūrinio rinkai ar vertei²¹.

Kadangi JAV autorių teisę grindžiama sąžiningo naudojimo doktrina, nenuostabu, kad ji yra visų ginčų dėl DI apmokymo epicentre, kaip kad ir matyti iš išsamių mokslinių tyrimų²² ir ieškinių²³. Kadangi JAV federaliniu lygmeniu nėra išsamių teisės aktų dėl DI ir artimiausiu metu jų buvimo nenusimato, ypač po to, kai 2025 m. sausio 20 d. buvo anuliuotas 2023 m. spalio 30 d. JAV prezidento vykdomasis įsakymas Nr. 14110²⁴. Vietoje minėtojo, naujasis JAV prezidentas priėmė kitą, 2025 m. sausio 23 d. vykdomąjį įsakymą pavadinimu „Kliūčių Amerikos lyderystei dirbtinio intelekto srityje šalinimas“²⁵, tačiau juo stipriai sumažintas DI reguliavimo JAV potencialas. Tai iš esmės reiškia, kad būtent teismai, kilus ieškinių bangai, sukurs precedentus, kuriais bus galima vadovautis²⁶. Vis dėlto, galima tikėtis apeliacinių skundų, todėl galutinio atsakymo, ar DI apmokymas patenka į sąžiningo naudojimo doktrinos sritį greičiausiu metu tikėtis neverta.

²¹ Title 17 of the United States Code (Copyright Act of 1976), 102 str. (a) d.

²² Pvz., Henderson et al., (2023). Foundation Models and Fair Use. <https://arxiv.org/abs/2303.15715>.

²³ Pvz., Farnsworth vs. Meta Platforms, Inc., 3:24-cv-06893; The Center for Investigative Reporting, Inc. vs. OpenAI, Inc., 1:24-cv-04872.

²⁴ Executive order on Initial Rescissions of Harmful Executive Orders and Actions, January 20, 2025.

²⁵ Executive order on Removing Barriers to American Leadership in Artificial Intelligence, January 23, 2025.

²⁶ Šiandien dienai galima rasti pavyzdžių kuomet teismas pripažįsta, kad DI apmokymas autorių teisių saugomais kūriniais nepatenka po sąžiningo naudojimo doktrina: 2025 m. vasario 11 d. Jungtinių Valstijų Delavero apygardos apylinkės teismas byloje Thomson Reuters Enterprise Centre GmbH vs. ROSS Intelligence Inc. (1:20-cv-00613) atmetė ROSS Intelligence Inc. argumentus dėl sąžiningo naudojimo doktrinos kaip nepagrįstus. Tai tik dar kartą parodo, kad vienareikšmiško atsakymo nėra – viskas turi būti vertinama palaipsniui, atsižvelgiant į konkrečios situacijos aplinkybes (angl. *case-by-case*) (Jurčys et al., 2023, p. 18). Tokį sprendimą priėmęs teisėjas Stephanos Bibas ir pats iki paskutinės akimirks turėjo abejonų: “A smart man knows when he is right; a wise man knows when he is wrong. Wisdom does not always find me, so I try to embrace it when it does—even if it comes late, as it did here”. Visgi, galima (ir tikėtina, kad bus) kelti klausimą, ar tai tikrai validus rodiklis. Nereikia pamiršti ir to, kad įmanomas šio klausimo supaprastinimas, įvedant privalomą kompensavimo mechanizmą.

ES praktika dėl autorių teisių saugomų kūrinių atgaminimo (naudojimosi išimtinėmis autorių teisėmis) DI kontekste yra išvystyta labiau. Kontinentinės teisės tradicijos valstybėse, kuriose vyrauja *droit d'auteur*, sąžiningo naudojimo doktrinos nėra, tačiau *droit d'auteur* yra grindžiama kitais apribojimais / išimtimis. Autorių teisių saugomus kūrinius be atskiro sutikimo leidžiama naudoti viešojo intereso labui, kaip tai nurodyta 2001 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2001/29/EB dėl autorių teisių ir gretutinių teisių informacinėje visuomenėje tam tikrų aspektų suderinimo (toliau – **InfoSoc direktyva**) 5 str.²⁷. Viešas interesas apima mokslo, švietimo ir kultūros plėtrą. Šalia minėtos nacionalinį teisinį reglamentavimą turinčios harmonizuoti direktyvos yra kitas, šiam darbui svarbus teisės aktas. Tai yra jau minėta DSM direktyva, kurioje įtvirtinta TDM išimtis. Dėmesys atkreiptinas į tai, kad TDM institutas savo esme yra InfoSoc direktyvos papildymas, nustatant papildomą išimtį, kuomet autorių teisių saugomi kūriniai gali būti panaudojami tam tikriems tikslams be jų autorių sutikimo. Vis dėlto, svarbu atskirti DSM direktyvos 3 str. (ATGTĮ 22¹ str.), kuris įtvirtina TDM mokslinių tyrimų tikslais nuo 4 str. (ATGTĮ 22² str.), reglamentuojančio, taip vadinamo, komercinio TDM išimtį. DSM direktyvos 3 str. išimties atveju yra keliamos keturios kumuliatyvos sąlygos: i) turi būti specialūs subjektai (t. y. mokslinių tyrimų organizacijos ir kultūros paveldo įstaigos. Jų apibrėžimus galima rasti ATGTĮ 2 str. 31 d. ir 35 d.; ii) nėra komercinių tikslų; iii) kūriniai yra viso labo atgaminami; iv) atgaminami yra tik tie kūriniai, su kuriais specialūs subjektai gali teisėtai susipažinti²⁸.

Tuo tarpu DSM direktyvos 4 str. (ATGTĮ 22² str.) atveju yra vienintelė sąlyga – kūrinių ir kitų objektų teisių turėtojais kompiuterio skaitomomis priemonėmis (angl. *machine-readable means*) viešai internete prieinamo turinio atveju, aiškiai nenurodė, jog pasilieka sau teisę naudoti tuos kūrinius ir kitus objektus. Tai yra vadinamasis *opt-out* mechanizmas, kuomet autoriai gali uždrausti jų kūrinių panaudojimą TDM. Tai yra pagrindas vienam iš galimų kompensavimo autoriams už jų kūrinių panaudojimą – licencijavimo – mechanizmui ES įgalinti. Pastarasis plačiau aptariamas šio straipsnio II skyriuje. Vis dėlto, šiuo metu galima rasti abejonių, ar tai tikrai yra veiksminga priemonė, leidžianti autoriams gauti kompensaciją. Vien tai, kad nėra aiškaus būdo, kaip reikėtų apriboti komercinio TDM išimtį²⁹, yra pakankamas pagrindas abejoti *opt-out* veiksmingumu.

²⁷ 2001 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/29/EB dėl autorių teisių ir gretutinių teisių informacinėje visuomenėje tam tikrų aspektų suderinimo.

²⁸ Čekanavičius, A. (2022). Lietuvos autorių teisių reforma bendrojoje skaitmeninėje rinkoje. Lietuvos teisė 2022: esminiai pokyčiai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 213.

²⁹ Šiuo metu yra manoma, kad priimtini variantai būtų *robots.txt* failai (Keller, P., Warso, Z., 2023) arba išstojo iš TDM įtvirtinimas internetinės svetainės naudojimosi sąlygose (DSM direktyvos 18 konstatuojamoji dalis).

Vis dėlto galima įžvelgti simbiotinių ryši tarp DSM direktyvos ir Europos Parlamento ir Tarybos 2024 m. birželio 13 d. reglamento (ES) 2024/1689 (toliau – **DI aktas**)³⁰. Pastarojo 51 straipsnio c) d. ir 106 konstatuojamojoje dalyje įtvirtinta, kad DI programinės įrangos tiekėjai privalo nepažeisti DSM direktyvos 4 str. 3 d. numatytos *opt-out* galimybės. Šią pareigą dar labiau sustiprina vadinamasis Briuselio efektas: jei DI modelis pateikiamas ES rinkai, jis privalo atitikti ES teisės reikalavimus. Be to, DI aktas nustato skaidrumo³¹ reikalavimus – pagal 53 str. d) d. ir 107 konstatuojamąją dalį DI modelių tiekėjai privalo parengti ir viešai paskelbti turinio, naudoto DI modelio mokymui, santrauką, laikantis DI tarnybos pateikto šablono³². Neatmetama tikimybė, kad praktiniu lygmeniu gali kilti sunkumų, nes 2024 m. balandį dienraščio *The Washington Post* atliktas tyrimas atskleidė, jog daugelis DI kūrime dalyvaujančių įmonių neregistruoja vidinių mokymo duomenų įrašų, baimindamosi, kad jie galėtų tapti įrodymais autorių teisių ar duomenų apsaugos įstatymų pažeidimo bylose³³.

Jeigu iki Hamburgo apygardos teismo sprendimo byloje *Robert Kneschke prieš LAION gemeinnütziger e.V.*, bylos Nr. 310 O 227/23³⁴, dar galima buvo rasti abejonių, ar TDM išimtis taikoma apmokant DI, tai dabar jau tvirčiau galima teigti, kad minėtoji išimtis apima ir DI apmokymą³⁵. Tai dar kartą patvirtino ir Amsterdamo apygardos teismas, byloje *DPG Media et al. prieš HowardsHome*, bylos Nr. C/13/737170 / HA ZA 23-690³⁶. Vadinas, didesnių abejonių nekyla – autorių teisės saugomų kūrinių panaudojimas apmokant DI ES *sensu stricto* yra teisėta praktika³⁷.

³⁰ Europos Parlamento ir Tarybos 2024 m. birželio 13 d. reglamentas (ES) 2024/1689, kuriuo nustatomos suderintos dirbtinio intelekto taisyklės ir iš dalies keičiami reglamentai (EB) Nr. 300/2008, (ES) Nr. 167/2013, (ES) Nr. 168/2013, (ES) 2018/858, (ES) 2018/1139 ir (ES) 2019/2144 ir direktyvos 2014/90/ES, (ES) 2016/797 ir (ES) 2020/1828 (dirbtinio intelekto aktas).

³¹ Įdomu tai, kad skaidrumas yra plačiausiai vartojamas principas etiško DI kontekste (*Jobin et al.*, 2019, p. 7-8). Taip pat galima rasti ir tarptautinių susitarimų (Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law, Council of Europe Treaty Series – No. 225, Vilnius, 5.IX.2024; United Nations General Assembly Resolution A/78/L.49 ir kt.), bei federacijos lygmens pasiūlymų, kuriuose šis reikalavimas yra įtvirtinamas (US House Bill 7913 “Generative AI Copyright Disclosure Act of 2024”).

³² Šiuo metu šablonas dar kuriamas (General-Purpose AI Code of Practice, 2025). Paminėtina ir tai, kad Europos Komisiją paskelbė viešąjį pirkimą dėl tyrimo, kuriuo siekiama įvertinti galimybę sukurti centrinį TDM atsisakymo, kurį pareiškė teisių turėtojai, registrą (Study to assess the feasibility..., 2025).

³³ Bick, A. et al. (2024). The Rapid Adoption of Generative AI. NBER Working Paper No. w32966. <https://ssrn.com/abstract=4964384>, p. 4.

³⁴ Hamburg Regional Court, *Robert Kneschke vs. LAION gemeinnütziger e.V.*, case No. 310 O 227/23.

³⁵ TDM išimtis turėtų apimti ir derinimo (angl. *fine-tuning*) etapą, nes šio proceso esmė yra ta pati – naudojamas jau apmokytas modelis, kuris toliau tobulinamas su mažesniu, užduočiai pritaikytu duomenų rinkiniu, siekiant pagerinti jo veikimą konkrečioje taikomojoje srityje.

³⁶ Amsterdam District Court, *DPG Media et al. vs. HowardsHome*, case No. C/13/737170 / HA ZA 23-690.

³⁷ 2019 m. balandžio 17 d. Europos Parlamento ir tarybos direktyvos (ES) 2019/790 dėl autorių teisių ir gretutinių teisių bendrojoje skaitmeninėje rinkoje, kuria iš dalies keičiamos direktyvos 96/9/EB

Vis dėlto, žiūrint plačiau, nors sutinkama, kad DI modeliai nesaugo mokymui naudojamų duomenų³⁸, *sensu lato* ne visais atvejais galima teigti, kad šis procesas vienareikšmiškai nepažeidžia autorių teisių, nes atsiranda įsiminimo (angl. *memorisation*) fenomenas. TDM išimtis apima tik DI apmokymo stadiją, tad ši išimtis kūrinį atvaizdavimui išvestyje negalėtų būti taikoma. Galima rasti pavyzdžių: i) Kinija, Guangzhou interneto teismo, kaip pirmosios instancijos teismo, sprendimas (2024 m.) Yue 0192 Min Chu Nr. 113³⁹; ii) Getty Images vs. Stability AI (byla 1:23-cv-00135-UNA)⁴⁰; 3) paprašius sugeneruoti Šreko atvaizdą, GPT-4o atsako tai padaryti dėl autorių teisių apribojimų (tas pats su Copilot, galbūt ir su kitomis DI grįstomis programinėmis įrangomis – nepatikrinta). Tai rodo, kad DI turi tokią galimybę, bet yra užprogramuotas to nedaryti, jog būtų sušvelnintas įsiminimo reiškinys.

Jei palygintume JAV ir ES, pamatytume du skirtingus požiūrius. ES nėra sąžiningo naudojimo doktrinos ir ji remiasi išimtimis ir apribojimais, pvz., DSM direktyvos 3 ir 4 str. Tai leidžia įžvelgti, jog sprendimas priklauso nuo jurisdikcijos. Visgi, ES valstybėse narėse esama neatitikimų, nes direktyvų įgyvendinimas nacionalinėje teisėje, kaip žinia, yra sudėtingas. Pvz., jei atkreiptume dėmesį į Ispaniją, jos autorių teises reglamentuojančiame teisės akte numatyta, kad autoriai gali uždrausti jų kūrinių panaudojimą mokslinių tyrimų tikslais, kuomet DSM direktyvoje to numatyta nėra⁴¹. Lenkijoje buvo pateiktas projektas, įtvirtinantis TDM draudimą generatyvinio DI kūrimui⁴², tačiau galiausiai šio draudimo nebeliko⁴³.

ir 2001/29/EB 3 str.; Europos Parlamento ir Tarybos 2024 m. birželio 13 d. reglamento (ES) 2024/1689, kuriuo nustatomos suderintos dirbtinio intelekto taisyklės ir iš dalies keičiami reglamentai (EB) Nr. 300/2008, (ES) Nr. 167/2013, (ES) Nr. 168/2013, (ES) 2018/858, (ES) 2018/1139 ir (ES) 2019/2144 ir direktyvos 2014/90/ES, (ES) 2016/797 ir (ES) 2020/1828 (dirbtinio intelekto aktas) preambulės 105 p.

³⁸ Communia (2023). Policy Paper #15 on using copyrighted works for teaching the machine, p.2 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://communia-association.org/policy-paper/policy-paper-15-on-using-copyrighted-works-for-teaching-the-machine/> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.]; Bick, A. et al. (2024). The Rapid Adoption of Generative AI. NBER Working Paper No. w32966. <https://ssrn.com/abstract=4964384>, p. 5.

³⁹ Guangzhou Internet Court, Yue 0192 Min Chu No. 113, 2024.

⁴⁰ Getty Images vs. Stability AI (1:23-cv-00135-UNA).

⁴¹ Nobre, T. (2024). A first look at the Spanish proposal to introduce ECL for AI training [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://copyrightblog.kluweriplaw.com/2024/12/11/a-first-look-at-the-spanish-proposal-to-introduce-ecl-for-ai-training/> [žiūrėta 2025 m. vasario 2 d.]; 2019 m. balandžio 17 d. Europos Parlamento ir tarybos direktyvos (ES) 2019/790 dėl autorių teisių ir gretutinių teisių bendrojoje skaitmeninėje rinkoje, kuria iš dalies keičiamos direktyvos 96/9/EB ir 2001/29/EB preambulės 15 p.

⁴² Projektas z dnia 14 lutego 2024 r. o zmianie ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych oraz niektórych innych ustaw, 1 str. 5 d., 2 str. 3 d.

⁴³ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Poz. 1254. Ustawa z dnia 26 lipca 2024 r. o zmianie ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych, ustawy o ochronie baz danych oraz ustawy o zbiorowym zarządzaniu prawami autorskimi i prawami pokrewnymi.

Žengdami toliau, galime pažvelgti į Jungtinę Karalystę, Izraelį ir Japoniją. Japonijoje taikoma vadinamoji *nonenjoyment* TDM išimtis⁴⁴, kurią kai kas laiko pranašesne už ES išimtį⁴⁵. Savo ruožtu, Izraelis daro prielaidą, kad DI mokymas atitinka jo autorių teisių įstatymus⁴⁶. Jungtinė Karalystė leidžia TDM tik nekomerciniais tikslais⁴⁷.

Apibendrinant, galima pastebėti tendenciją ir dominuojančią poziciją, jog autorių teisių saugomų kūrinių panaudojimas DI apmokymui yra teisėtas. Visgi, galima pastebėti ir tai, kad dažniausiai autoriams nėra atlyginama. Tinkamo kompensacijos autoriams mechanizmo nebuvimas, sudėtingas *opt-out* procesas, įsiminimo fenomenas leidžia kvestionuoti, ar tikrai yra užtikrinamas balansas tarp autorių ir DI vystytojų. Iš to, kas buvo aptarta, akivaizdu, kad DI kūrėjai nori kuo mažiau apribojimų, o autoriai – kuo daugiau apribojimų⁴⁸. Atrodo, kad reguliuotojas, bent jau ES lygmeniu, laikosi nuomonės, kad siekiant užtikrinti pusiausvyrą ir išspręsti DI kūrėjų ir autorių nesutarimus, reikia tam tikro kompensavimo modelio, kaip kad ir matyti iš DSM direktyvos ir DI akto. Toliau šiame straipsnyje aptarsime galimus kompensavimo autoriams modelius, vertindami kiekvieno iš jų privalumus ir trūkumus.

2. TEISĖ GAUTI KOMPENSACIJĄ IR GALIMI KOMPENSAVIMO MODELIAI

Kaip buvo šiame darbe anksčiau minėta, tiek ES, tiek Lietuvos teisėje yra išsamiai numatyta autorių teisė į kompensaciją, tačiau reguliavimo trūkumai pasireiškia kai kalbama apie DI ir TDM. JAV TDM paprastai pripažįsta sąžiningu naudojimu, kuris yra leistinas be išankstinio teisių turėtojo leidimo ir už kurį nereikalaujama atlyginimo⁴⁹, dėl to perdėta autorių teisių apsauga ir kompensacija gali apsunkinti DI plėtrą bei tobulinimą ES. Dėl ES reguliavimo DI kūrėjai vietoje autorių kompensavimo gali

⁴⁴ Plačiau aptariama šio straipsnio 2.1. poskyryje.

⁴⁵ Dermawan, A. (2023). Text and Data Mining Exceptions in the Development of Generative AI Models: What the EU member states could learn from the Japanese “nonenjoyment” purposes? *The Journal of World Intellectual Property* 44, p. 44–68. <https://doi.org/10.1111/jwip.12285>.

⁴⁶ Israel, Ministry of Justice (2022). Opinion: Uses of Copyrighted Materials for Machine Learning [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.gov.il/BlobFolder/legalinfo/machine-learning/he/18-12-2022.pdf> [žiūrėta 2025 m. vasario 2 d.], p. 3.

⁴⁷ Copyright, Designs and Patents Act 1988, 29A skirsnis; 77. The UK Intellectual Property Office (2021). Consultation outcome, Artificial intelligence call for views: copyright and related rights [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.gov.uk/government/consultations/artificial-intelligence-and-intellectual-property-call-for-views/artificial-intelligence-call-for-views-copyright-and-related-rights> [žiūrėta 2024 m. sausio 26 d.].

⁴⁸ European Commission (2025). General-Purpose AI Code of Practice [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/ai-code-practice> [žiūrėta 2025 m. vasario 15 d.].

⁴⁹ Senfleben, M. (2024). Win-win: How to Remove Copyright Obstacles to AI Training While Ensuring Author Remuneration (and Why the European AI Act Fails to Do the Magic). *Chicago-Kent Law Review*, Volume 98, Forthcoming. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4964460, p. 19.

nuspręsti toliau tobulinti savo DI kitur, ko pasekoje autoriai negautų jokio atlygio ir DI sistemos kurios pasiektų ES būtų mažiau išprususios nei ne ES valstybėse⁵⁰. Potenciali DI nauda yra neabejotina ir DI kūrimas bei tobulinimas svarbus visuomenės vystymuisi, tačiau tai nereiškia, jog šiam tikslui pasiekti negalima nustatyti tam tikrų proporcingų ir protingų apribojimų. Asmenims yra pagrįsta tikėtis, kad DI nebūtų apmokomas iš pavogtų duomenų ir, kad tie asmenys, kurie pelnosi iš DI taip pat atitinkamai atlygintų autoriams arba bent pripažintų autorius, kurių darbas naudojamas⁵¹, dėl to būtina rasti balansą tarp TDM ir autorių teisių apsaugos.

Šiandien galima rasti pavyzdžių kai neatsižvelgiama į autorių nuomonę bei norus dėl jų darbų naudojimo DI kūrime. Vienas iš tokių atvejų yra leidyklų susitarimai su DI kūrėjais neatsiklausus autorių nuomonės ir neaptarus kompensavimo⁵². Kaip tokiu atveju apginti autoriaus teises galima bandyti ieškoti InfoSoc direktyvoje. Pagal šios direktyvos 2 str. išimtinė atgaminimo teisė priklauso autoriui, tačiau ši atgaminimo teisė netaikoma jei egzistuoja šios sąlygos: i) šie veiksmai yra laikini; ii) jie yra trumpalaikiai arba atsitiktiniai; iii) yra būtina bei svarbi technologinio proceso dalis; iv) jų vienintelis tikslas yra sudaryti sąlygas tarpininkui perduoti tinkle tretiesiems asmenims arba teisėtai naudoti kūrinių ar kitą objektą; v) jei šie veiksmai atskirai nėra ekonominiu atžvilgiu svarbūs⁵³. Tikėtina, jog 4 bei 5 sąlygos DI kūrėjai neįgyvendins, dėl to jeigu autoriams išlikusi išimtinė teisė atgaminti kūrinius, jie gali neleisti DI kompanijoms naudoti jų darbus. Net jei leidėjams yra suteikta teisė licencijuoti ar perleisti kūrinius, autoriai vis tiek turi teisę į atlygį pagal DSM direktyvos 18 str.

2.1. *Ex post* modeliai⁵⁴

ES modelis

ES modelis yra bene labiausiai orientuotas į autorių teisių apsaugą, tačiau taip pat ir dažnai kritikuojamas kompanijų bei DI kūrėjų. Daugiausia diskusijų kyla dėl DSM direktyvos 4 str. 3 d., kuris numato autorių *opt-out* teisę, kad jų duomenys būtų naudojami ir dėl autorių kompensavimo⁵⁵. Kalbant apie DSM direktyvos 4 str. 3 d.,

⁵⁰ Ten pat, p. 20.

⁵¹ Chesterman, S. (2024). Good models borrow, great models steal: intellectual property rights and generative AI. Policy and Society. <https://doi.org/10.1093/polsoc/puae006>, p. 4-5.

⁵² Žr., pvz., Battersby, M. (2024). Academic authors 'shocked' after Taylor & Francis sells access to their research to Microsoft AI [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.thebookseller.com/news/academic-authors-shocked-after-taylor--francis-sells-access-to-their-research-to-microsoft-ai> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].

⁵³ Infopaq International A/S vs. Danske Dagblades Forening [ESTT], Nr. C-5/08, [2009-07-16], ECLI:EU:C:2009:465.

⁵⁴ Turimi omenyje šiuo metu praktikoje taikomi modeliai.

⁵⁵ 2019 m. balandžio 17 d. Europos Parlamento ir tarybos direktyvos (ES) 2019/790 dėl autorių teisių ir gretutinių teisių bendrojoje skaitmeninėje rinkoje, kuria iš dalies keičiamos direktyvos 96/9/EB ir 2001/29/EB 18 str.

ji gali esmingai sulėtinti DI tobulinimą. DI kūrimui yra būtina turėti kuo daugiau duomenų ir nuo to priklauso DI kokybiškumas bei efektyvumas. Tai lemia, jog kuo didesnis skaičius asmenų atsisako, kad jų duomenys būtų panaudoti, tuo didesnė tikimybė, kad DI gaunamas rezultatas bus netikslus ir DI galimybės bus iš dalies ne-realizuotos⁵⁶. Net ir esant šiai *opt-out* teisei, nėra garantuojama, kad autorių teisės bus apsaugotos. Nesant ataskaitos, kuri leistų patikrinti kokie darbai buvo surinkti ir panaudoti DI tobulinimui, būtų beveik neįmanoma autorių teisių turėtojui sužinoti, kad jo kūriniai buvo panaudoti, išskyrus tuos atvejus, kai tai akivaizdžiai pastebima iš DI pateikto rezultato⁵⁷. Kaip minėta, DI tobulinimui reikalingas didžiulis kiekis duomenų, dėl to gali reikėti susitarti su kiekvienu autoriumi atskirai dėl atlyginimo. Net jei bus sukurtas standartizuotas mechanizmas, leidžiantis autoriams išreikšti atlyginimą ir jo tvarką, nėra garantuota, kad autorių teisių turėtojams pavyks Europos mastu sukurti efektyvų modelį, kuriuo jie galėtų leisti naudoti savo kūrinius ir kartu patikimai ir saugiai gautų kompensaciją⁵⁸.

Kai kurie taip pat kritikuoja DSM direktyvos 3 str. dėl jo taikymo apimties. Šis straipsnis nustato Direktyvos 96/9/EB 5 str. a) p. ir 7 str. 1 d., Direktyvos 2001/29/EB 2 str. ir DSM direktyvos 15 str. 1 d. numatytų teisių išimtį mokslinėms organizacijoms dėl duomenų perdavimo ir perkėlimo, siekiant atlikti TDM. Pagal DSM direktyvos 2 str. pateiktą apibrėžimą, mokslinės organizacijos turi būti pelno nesiekiančios arba visą pelną reinvestuojančios į savo mokslinius tyrimus arba turi vykdyti valstybės narės pripažintus su viešuoju interesu susijusius uždavinius. Kalbant apie DI mokslines organizacijas, dauguma jų yra pelno siekiančios, kadangi, kai kurių autorių teigimu, norint gauti geriausius tyrimų rezultatus neužtenka viešojo finansavimo ir dėl to būtina bendradarbiauti su privačiu sektoriumi⁵⁹. Taip pat gali kilti abejonės dėl šios normos efektyvumo keliant klausimą, kas jeigu mokslinė organizacija, kuriai yra taikoma TDM išimtis, nusprendžia siekti pelno? Panašų atvejį galima įžvelgti su ChatGPT, kurio kūrėją, OpenAI, Elonas Muskas padavė į teismą, kadangi OpenAI pradėjo naudoti savo DI pelno tikslais⁶⁰.

⁵⁶ Geiger, C., Iaia, V. (2024). *The Forgotten Creator: Towards a Statutory Remuneration Right for Machine Learning of Generative AI*. *Computer Law & Security Review*, 52, p. 14. [interaktyvus]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4594873.

⁵⁷ Ten pat, p. 10.

⁵⁸ Senfleben, M. (2023). *Generative AI and Author Remuneration*, *International Review of Intellectual Property and Competition Law*, 54, p. 17 [interaktyvus]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4478370.

⁵⁹ Dermawan, A. (2023). *Text and Data Mining Exceptions in the Development of Generative AI Models: What the EU member states could learn from the Japanese “nonenjoyment” purposes?* *The Journal of World Intellectual Property*, 44, p. 9

⁶⁰ Plačiau žr. Musk vs. Altman *et al.* (CGC-24-612746).

Japonijos modelis

Kiek kitokį reguliavimą, lyginant su ES, pasirinko Japonija. Japonijos autorių teisių akto 30-4 str. leidžia kūrinių naudoti bet koku būdu ir bet kokia apimtimi, kuri laikoma būtina, taip pat kai šių kūrinių naudojimas nėra skirtas asmenims asmeniškai arba kitiems „mėgautis“ šiais kūrinių, nebent tai nepagrįstai pažeistų autorių teisių savininko interesus: i) kai bandoma sukurti ar naudoti technologiją, susijusią su kūrinių garso ar vaizdo įrašymu, ar kitam naudojimui; ii) jei tai daroma duomenų analizei; iii) jei tai daroma kompiuteriniam duomenų apdorojimui arba naudojamas taip, kad kūrinyje išreikšta informacija nėra suvokiama žmogaus jauslėmis. Šiame reguliavime galime įžvelgti mažesnę autorių apsaugą nei ES ir esminių skirtumų tarp Japonijos ir ES modelių galima laikyti autorių *opt-out* galimybės nebuvimą (DSM direktyvos 4 str. 3 d.). Taip pat sąlyga, kad kūriniai turi būti naudojami su tikslu ne mėgautis jais yra visai neįprasta. Sprendžiant ar asmens veiksmas yra skirtas „mėgautis“ sprendžiama pagal tai ar šiuo veiksmu siekiama patenkinti intelektualinius ar emocinius norus⁶¹. Pagal šį reguliavimą, DI kūrėjai gali be jokių apribojimų įgyvendinti TDM. Šis Japonijos modelis yra labai palankus DI kūrėjams ir DI tobulinimui, tačiau jis taip pat, lyginant su ES modeliu, nustato tik minimalią autorių apsaugą. DI kūrėjai yra iš esmės priklausomi nuo autorių ir jų darbų, dėl to DI kūrėjai yra suinteresuoti, kad autoriai toliau kurtų naujus darbus, kuriuos būtų galima panaudoti DI, dėl to ne tik iš moralinės priзмės teisinga reglamentuoti autorių teisių apsaugą, tačiau tai taip pat būtina, kad nesumažėtų autorių suinteresuotumas kurti naujus kūrinius. Taigi, nors Japonijos modelis yra palankus kurti bei tobulinti DI, jame taip pat yra vietos papildomai autorių teisių apsaugai.

2.2. *Ex ante* modeliai⁶²

Yra daug pasiūlymų kaip būtų galima patobulinti ES modelį ir koks kompensavimo mechanizmas būtų tinkamiausias. Atskirų autorių, teisininkų bei mokslininkų nuomonių bei darbų analizė gali padėti išspręsti esamas autorių kompensavimo problemas bei padeda formuoti bei tobulinti esamus autorių teisių apsaugos ir kompensavimo modelius.

Martin Senftleben modelis

Intelektinės nuosavybės teisės profesorius dr. Martin Senftleben siūlo mokestinį variantą. Šio mokesčio esmė būtų kompensuoti autoriams, kuriuos įmanoma, kad

⁶¹ Dermawan, A. (2023). *Text and Data Mining Exceptions in the Development of Generative AI Models: What the EU member states could learn from the Japanese “nonenjoyment” purposes?* The Journal of World Intellectual Property 44, p. 11.

⁶² Turimi omenyje teoriniai modeliai, kuriuos galima pradėti taikyti praktikoje.

DI pakeis. Senftleben teigimu, kaip šio reguliavimo modelį būtų galima panaudoti direktyvos 92/100/EEC 8 str. ir jį perfrazuoti taip, kad DI teikėjai mokėtų kompensacijas į atitinkamus socialinius ir kultūrinius fondus, jeigu DI sukuriamas rezultatas gali pakeisti žmogaus darbą⁶³. Senftleben manymu, toks kompensavimo modelis taip pat padėtų autoriams konkuruoti su DI kūrėjais, kuriems daugiau neapsimokėtų teikti savo paslaugas nemokamai⁶⁴. Pažymėtina, kad norint sukurti tokį modelį, ES ir valstybės narės turėtų: i) įsteigti minėtus fondus ir užtikrinti jų administravimą; ii) numatyti kompensacinio atlyginimo dydį ir jo apskaičiavimo tvarką; iii) nustatyti kriterijus, kokie autoriai gaus kompensaciją ir kurių žmonių darbą DI rezultatas gali pakeisti. Intelektinės nuosavybės teisės dėstytojas profesorius Christophe Geiger taip pat pritaria Senftleben idėjai ir sutinka, jog autorių kompensavimas, orientuotas į DI rezultatus, yra geresnis sprendimas nei autorių *opt-out* teisė, numatyta DSM direktyvos 4 str. 3 d.⁶⁵. Tačiau galima kelti klausimą, ar pritaikius tokį modelį visiems autoriams, kuriantiems skirtingus kūrinius ir darbus (literatūrinius kūrinius, paveikslus, vaizdo įrašus ir t. t.) privaloma kompensuoti tokia pačia apimtimi. Šiai minčiai mažai skiriama dėmesio, bet nusprendus pritaikyti šį modelį reikėtų ne tik nuspręsti, kokių profesijų žmonių darbą DI gali pakeisti, bet ir apsvarstyti, kokio dydžio kompensaciją kiekvienos profesijos atstovas turėtų gauti.

Viena iš kliūčių leisti DI kūrėjams naudoti Autorių kūrinius yra Berno konvencijos 9 str., kuris numato autoriams išimtinę teisę leisti atgaminti jų kūrinius bet kokia forma ar būdu. Šios konvencijos 9 str. taip pat suteikia teisę valstybėms leisti atgaminti kūrinius esant šioms sąlygoms: i) tai daroma atskirais ir ypatingais atvejais; ii) atgaminimas neprieštaruja įprastiniam kūrinio naudojimui; iii) tai nepažeidžia teisėtų autoriaus interesų. Esant tokiam modeliui, kai autoriams atlyginama už jų indėlį į DI tobulinimą, būtų užtikrintas autorių kompensavimas ir taip labiau atitiktų Berno konvencijos reikalavimus, taip pat nebūtų neproporcingai varžomas DI kūrėjų interesas kurti vis aukštesnės kokybės DI⁶⁶.

Ritos Matulionytės modelis

Kiek kitokį kompensavimo variantą nustatyti Australijoje siūlė Dr. Rita Matulionytė. Jos siūlomas modelis susideda iš 4 dalių: i) atskiriami „kūrybiniai“ ir „ne kūry-

⁶³ Senftleben, M. (2023). Generative AI and Author Remuneration, *International Review of Intellectual Property and Competition Law*, 54, p. 15. [interaktyvus]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4478370.

⁶⁴ Ten pat, p. 16.

⁶⁵ Geiger, C. (2023). *To Pay or Not to Pay (for Training Generative AI), That is the Question*. Jotwell: The Journal of Things We Like (Lots), p. 3.

⁶⁶ Geiger, C., Iaia, V. (2024). The Forgotten Creator: Towards a Statutory Remuneration Right for Machine Learning of Generative AI. *Computer Law & Security Review*, 52, p. 14-16. [interaktyvus]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4594873.

biniai“ (angl. „creative“ and „non-creative“) DI modeliai; ii) nustatoma išimtis „ne kūrybiniais“ DI modeliams, kad būtų leidžiama naudoti autorių kūrinius tokių modelių apmokymui; iii) nustatoma kompensacija autoriams už jų kūrinių naudojimą apmokant „kūrybinių“ DI; iv) nustatomi skaidrumo reikalavimai DI kūrėjams apmokant DI⁶⁷. Matulionytė „kūrybiniais“ DI modeliais įvardija tuos, kurie gali pakeisti arba konkuruoti su žmonių sukurtais darbais, tačiau kiti modeliai, kurie pateikia įžvalgas, rekomendacijas ir t. t., laikomi „ne kūrybiniais“⁶⁸. Iš esmės Matulionytė siūlo iš pradžių atskirti DI modelius, kurie gali konkuruoti su autoriais ir dėl kurių autoriai gali prarasti savo darbą ar pajamas, nuo tų, su kuriais autoriams nereikėtų konkuruoti. Šiame modelyje galima įžvelgti panašumų su Senftleben siūlymais, kuriais siekiama kompensuoti autoriams, kurių darbą gali pakeisti DI, tačiau Matulionytė siūlo kiek kitokį kompensavimo lėšų surinkimo variantą. Matulionytė siūlo sukurti privalomą įstatymu nustatytą licencijavimą, kuriuo kolektyvinėms organizacijoms (angl. *collective societies*), atstovaujančioms tam tikros rūšies darbų autorius (literatūros darbai, vaizdinė medžiaga ir t. t.), būtų leista licencijuoti autorių darbus⁶⁹. Matulionytė pati įžvelgia kelis šio pasiūlymo trūkumus. Pirmiausia valstybėje priimtas toks įstatymas savaime neįgalins šios valstybės kolektyvines organizacijas licencijuoti kitų valstybių autorių darbus; antra – kai kurie autoriai gali prieštarauti licencijuoti savo darbus per tokias organizacijas arba iš principo gali nenorėti, jog jų darbai būtų naudojami DI tobulinimui; trečia – nėra garantuota, jog kompensacija pasieks pačius autorius, o ne kitus teisių turėtojus kaip leidėjus ar prodiuserius⁷⁰.

Prancūzijoje siūlytas modelis

2023 m. rugsėjo 12 d. Prancūzijoje buvo pateikti siūlymai keisti ir papildyti Prancūzijos intelektinės nuosavybės kodeksą. Šiuose siūlymuose galima rasti panašių idėjų į tas kurias turėjo Matulionytė kaip antai leidimas kolektyvinio administravimo organizacijoms atstovauti autorius ir rinkti atlyginimus, taip pat nustatomas mokestis jeigu negalima nustatyti panaudoto kūrinio autoriaus. Kas šiuose Prancūzijos siūlymuose yra neįprasta, tai siūlymas, jog DI sukurtų kūrinių autorystė būtų priskirta visiems autoriams, kurių darbai buvo panaudoti apmokyti DI, kad jis pateiktų atitinkamą rezultatą. Be to, nustatomas reikalavimas įrašyti, jog kūrinys yra DI rezultatas ir kartu išvardinti visus autorius, kurių darbai buvo panaudoti. Atsižvelgiant į tai, jog DI pateikiant tam tikrą rezultatą gali būti panaudota potencialiai tūkstančių ar milijonų autorių darbų, toks reikalavimas yra ypatingai nepatrauklus DI kūrėjams ir tai gali

⁶⁷ Matulionytė, R. (2023). *Generative AI and Copyright: Exception, Compensation or Both?*, p. 6. [intaktyvus]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4652314.

⁶⁸ Ten pat, p. 7.

⁶⁹ Ten pat, p. 7-8.

⁷⁰ Ten pat, p. 8-9.

apsunkinti DI plėtrą⁷¹. Pažymėtina, kad ši idėja, pažymėti kokie kūriniai yra DI rezultatas, nėra išskirtinė. Šiandien galima rasti įmonių, kurios svarsto arba reikalauja, kad jų internetinėse platformose būtų pažymėta, kad tam tikras kūrinys yra sukurtas DI⁷².

DI agentų modelis

Galima rasti avangardišką autorių kompensavimo idėją pasitelkiant DI agentus (angl. *AI agents*). Kiekvienas autorius ar kitas vartotojas galėtų turėti savo DI agentus, kurie dalintųsi informacija su kitais DI agentais⁷³. Vienas iš minėtų autorių kompensavimo probleminių aspektų yra DI kūrėjų susitarimas su kiekvienu autoriumi. Derybos gali būti pavestos kolektyvinėms organizacijoms ar kitiems subjektams, kurie atstovauja autorių grupes, tačiau DI agentai šiuo aspektu potencialiai būtų daug efektyvesni. DI agentai galėtų perduoti duomenis bei kūrinius pagal autoriaus ar vartotojo nurodytas sąlygas bei parametrus, o DI kūrėjų agentai atitinkamai rinktų duomenis pagal DI kūrėjams priimtinas sąlygas – toks DI agentų tarpusavio informacijos perteikimas neabejotinai gali būti daug spartesnis nei kiti minėti variantai. Nors DI agentų naudojimas gali padėti kompensuoti autoriams, tačiau pritaikius juos išlieka keli trūkumai. Nėra garantijos, kad DI kūrėjai rinks informaciją būtent iš DI agentų, o ne iš kitokių šaltinių. Jei autorius publikavo savo kūrinių kitoje laisvai prieinamoje internetinėje platformoje, DI kūrėjai galės gauti reikiamus duomenis būtent iš šios platformos, o ne iš autorių DI agentų. Tai yra ypač aktualu kalbant apie menininkus, kurie dažnai publikuoja savo darbus socialinėse platformose ir kurių kūriniai naudojami DI vaizdo generavimui. Antras trūkumas – reikiamų duomenų ir pasiūlymų individualizavimas. Net jei autoriai ir DI kūrėjai pradėtų naudoti DI agentus, atskirais atvejais šie subjektai gali norėti teikti labiau individualizuotus pasiūlymus, kuriems reikėtų pačių subjektų įsikišimo, dėl to galima abejoti ar DI agentai visada galės pakeisti žmonių bendravimą.

Lentelėje Nr. 1 apibendrinamos aukščiau aptartos priemonės, susijusios su autorių kompensavimu už jų kūrinių panaudojimą DI mokymui.

⁷¹ Geiger, C. (2023). *To Pay or Not to Pay (for Training Generative AI), That is the Question*. Jotwell: The Journal of Things We Like (Lots), p. 25.

⁷² Žr., pvz.: Porter, J. (2024). Valve opens the door to more Steam games developed with AI [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.theverge.com/2024/1/10/24032678/valve-steam-generative-ai-rules-disclosure-pre-generated-live-illegal-content-copyright> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.]; Bickert M. (2024). Our Approach to Labeling AI-Generated Content and Manipulated Media [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://about.fb.com/news/2024/04/metasp-approach-to-labeling-ai-generated-content-and-manipulated-media/> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.].

⁷³ Fenwick, M., Jurčys, P., Loikkanen, V. (2024). 'Google Zero': Incentives & Remuneration in a New Era of 'Agentic' Copyright. [interaktyvus]. <https://copyrightblog.kluweriplaw.com/2024/06/26/google-zero-incentives-remuneration-in-a-new-era-of-agentic-copyright/>.

1 lentelė. *Ex ante* ir *ex post* kompensavimo modeliai

<i>Ex ante</i> modeliai		<i>Ex post</i> modeliai	
Martin Senftleben modelis	Mokesčio įvedimas DI teikėjams, kuris mokamas į socialinius ir kultūrinius fondus. Mokestis mokamas jei DI rezultatas gali pakeisti žmogaus darbą.	ES modelis	Autorių <i>opt-out</i> (angl. <i>opt-out</i>) galimybė. Autorių teisė gauti kompensaciją. TDM išimtis mokslinėms organizacijoms.
Ritos Matulionytės modelis	Atskiriami „kūrybiniai“ ir „nekūrybiniai“ DI modeliai. Kompensacija mokama autoriams už kūrinių naudojimą apmokant „kūrybinį“ DI. Įstatymu nustatomas privatomas licencijavimas, kurį atlieka kolektyvinės organizacijos.	Japonijos modelis	Kūrinius galima naudoti bet koku būdu ir bet kokia apimtimi kuri laikoma būtina, taip pat kai kūrinys nėra naudojamas mėgavimosi tikslais, kai: i) kai bandoma sukurti ar naudoti technologiją, susijusią su kūrinio garso ar vaizdo įrašymu, ar kitam naudojimui; ii) jei tai daroma duomenų analizei; iii) jei tai daroma kompiuteriniam duomenų apdorojimui arba naudojamas taip, kad kūrinyje išreikšta informacija nėra suvokiama žmogaus jausmėmis.
2023 m. rugsėjo 12 d. Prancūzijos pasiūlytas modelis	Leidžiama kolektyvinėms organizacijoms atstovauti autorius bei rinkti atlyginimą. Nustatomas mokestis jei DI rezultatui panaudoto kūrinio autoriaus negalima nustatyti.		
DI agentų modelis	Autoriai ir DI kūrėjai bendrauja pasitelkiant DI agentus. Panaikinamas poreikis derėtis su kiekvienu autoriumi atskirai.		

Šaltinis: sudaryta autorių.

Taigi, yra daug skirtingų minčių ir idėjų kaip būtų galima subalansuoti DI kūrėjų ir autorių poreikius. Joks siūlomas modelis nėra idealus ir ne visais atvejais įmanoma patenkinti DI kūrėjų ir autorių poreikius, dėl to nustatant autorių teisių apsaugos bei kompensavimo modelį svarbu įvertinti galimas sukurto reguliavimo pasekmes ir stengtis išlaikyti proporcingumą. Nors *opt-out* mechanizmas sulaukia daug kri-

tikos, tikėtina, kad ES jo neatsisakys (tuo labiau, kad jau esti licencijavimo pavyzdžių). Dėl šios priežasties, taip pat atsižvelgiant į Briuselio efektą, licencijavimas, tikėtina, taps įsitvirtinusia praktika. Visgi, inspiruoti prie šio klausimo sprendimo mokslininkų idėjų, šio straipsnio autoriai teigtų, geriausią variantą esant tokį, kuris užtikrintų nuolatinį atlyginimą. Tokiu būdu būtų skatinama žmogiškoji kūryba ir tuo pačiu būtų užtikrinamas tolygus DI tobulėjimas, o autoriai nebūtų visiškai išstūmiami iš kūrybinės rinkos, ypač kai bendrasis DI (angl. *artificial general intelligence*) yra siekiamybė. Kitais žodžiais tariant, būtų sukurtas simbiotinis santykis, užtikrinantis kompensaciją autoriams ir suteikiantis naujos medžiagos DI kūrėjams. Teoriškai, tokia galimybė įmanoma ir sudarant licencijavimo sutartis, įvedant mokesčius (angl. *levy*) grįstą sistemą arba mainais už naudojamus kūrinis suteikiant kolektyvinėms autorių organizacijoms dalį DI kuriančios bendrovės akcijų⁷⁴. Šios kolektyvinės organizacijos galėtų būti kuriamos kūrinų rūšių pagrindų, pvz., tekstų, audiovizualinių ir pan. Pastarosios, atitinkamai kauptų kapitalą, kurį naudotų kūrybos skatinimo tikslais, pvz., steigiant premijas. Sutarčių šalys, tiek kolektyvinės autorių organizacijos, tiek DI bendrovės, galėtų įgyvendinti tarpusavio derybas dėl atlyginimo bei dalijimąsi informacija pasitelkus DI agentus, kurie užtikrintų šių procesų operatyvumą ir efektyvumą. Surenkami pinigai galėtų būti paskirstomi pagal iš kiekvienos kolektyvinės organizacijos panaudotų kūrinų skaičių arba, akcijų atvejų – išmokant dividendus.

Išvados

1. Daugelyje valstybių DI mokymas autorių teisių saugomais kūriniais yra įteisintas, tačiau trūksta mechanizmo, kuris užtikrintų sąžiningą atlygį autoriams. DI, automatizuodamas „kūrybos“ procesą, tampa autorių konkurentu, tačiau jam vis tiek reikalinga žmonių sukurtos kokybiškos informacijos bazė. Remiantis žinoma koncepcija „what is worth copying is *prima facie* worth protecting“, galime pasiūlyti alternatyvų vertinimą: „what is worth copying is *prima facie* worth remunerating“, kuris pabrėžia būtinybę užtikrinti atlygį už kūrinų naudojimą, būtinybę teisiškai įtvirtinti kompensavimo sistemą, kuri subalansuotų autorių teises ir technologinę plėtrą.
2. Norint užtikrinti duomenų reprezentatyvumą ir autorių pasitenkinimą, būtina rasti subalansuotą kompensacinį modelį. Pernelyg griežtas reglamentavimas ribotų duomenų prieinamumą, o per daug švelnus – nepašalintų autorių nepasitenkinimo. Todėl kompromiso paieška per derybas, viešas konsultacijas ir suin-

⁷⁴ Žinoma, tokius pasiūlymus galima kritikuoti, kaip sunkiai įgyvendinamus, pvz., dėl nepakankamos kolektyvinių asociacijų derybinės galios, tačiau svarbu turėti įvairovę, iš kurios būtų galima rinktis. Kaip jau ir minėta, autoriai viso labo siekia prisidėti prie diskusijos ir jokių būdu nepretenduoją atsakyti į šį sudėtingą klausimą.

teresuotų šalių dialogą yra būtina siekiant tvaraus ir visoms pusėms priimtino sprendimo.

3. Pasirenkant kompensavimo modelį būtina atsižvelgti tiek į autorių interesus, tiek į DI tobulinimo būtinumą. Kiekvienas modelis turi trūkumų. Manytina, optimaliausias kompensavimo mechanizmas būtų mišrus modelis, o konkrečiai toks, kuris užtikrintų nuolatinį atlyginimą autoriams. Atsižvelgus į kitų autorių kompensavimo modelių autorių idėjas, šio straipsnio autorių manymu tinkamiausias modelis susideda iš: i) alternatyvaus autorių kompensavimo būdo nustatymo, renkantis tarp licencijavimo sutarčių sudarymo, mokesčių įvedimo ir dalies DI bendrovių akcijų suteikimo kolektyvinėms autorių organizacijoms; ii) kolektyvinių autorių organizacijų įsteigimo, kurios atstovautų bei rinktų kompensaciją atstovaujamiems autoriams; iii) DI agentų pasitelkimo, kurie šį procesą automatizuotų. Surenkamas kompensacinis atlygis būtų paskata autoriams ir toliau kurti. Tokiu būdu būtų skatinama kūryba, tačiau tuo pačiu būtų užtikrinamas ir tolygus DI tobulėjimas, ypač kai bendrasis DI (angl. *artificial general intelligence*) yra siekiamybė.
4. ES reguliatoriaus intencijos, išreikštos DSM direktyvos preambulėje, taip pat DI akto preambulėje, aiškiai parodo, kad TDM išimtis be kompensavimo mechanizmo turėjo būti skirta mokslinių tyrimų organizacijoms ir kultūros paveldo įstaigoms, kurios, turėdamos prieigą prie skaitmeninių šaltinių, galėtų geriau vykdyti savo veiklą ir vykdyti tyrimus be pernelyg didelių komercinių suvaržymų. *Opt-out* mechanizmas ir skaidrumo reikalavimai sukūrė terpę licencijavimui ES, bandant subalansuoti autorių ir komercinių tikslų siekiančių subjektų interesus.

Šaltinių sąrašas

Teisės aktai

Tarptautiniai teisės aktai

1. 1886 m. Berno konvencija dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos (1971 m. Paryžiaus akto redakcija), su pakeitimais, padarytais 1979 m. rugsėjo 28 d. *Valstybės žinios*, 1995, 40-988;
2. Tarptautinė Romos konvencija dėl atlikėjų, fonogramų gamintojų ir transliuojančiųjų organizacijų apsaugos". *Valstybės žinios*, 1991, 11-249;
3. Ženevos konvencija dėl fonogramų gamintojų apsaugos nuo neteisėto jų fonogramų kopijavimo. *Valstybės žinios*, 1999, 82-2416;
4. Pasaulinės intelektinės nuosavybės organizacijos atlikimų ir fonogramų sutartis. *Valstybės žinios*, 2000, 95-2970;
5. Pasaulinės intelektinės nuosavybės organizacijos autorių teisių sutartis. *Valstybės žinios*, 2001, 32-1060;
6. Pasaulio prekybos organizacijos steigimo sutartis (1C priedas – sutartis dėl intelektinės nuosavybės teisių aspektų susijusių su prekyba). *Valstybės žinios*, 2001, 46-1620;

7. Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law, Council of Europe Treaty Series – No. 225, Vilnius, 5.IX.2024;
8. United Nations General Assembly Resolution A/78/L.49;
Europos sąjungos teisės aktai
9. Europos Parlamento ir Tarybos 2024 m. birželio 13 d. reglamentas (ES) 2024/1689, kuriuo nustatomos suderintos dirbtinio intelekto taisyklės ir iš dalies keičiami reglamentai (EB) Nr. 300/2008, (ES) Nr. 167/2013, (ES) Nr. 168/2013, (ES) 2018/858, (ES) 2018/1139 ir (ES) 2019/2144 ir direktyvos 2014/90/ES, (ES) 2016/797 ir (ES) 2020/1828 (dirbtinio intelekto aktas);
10. 1992 m. lapkričio 19 d. Europos Tarybos direktyva 92/100/EEB dėl nuomos ir panaudos teisių bei tam tikrų teisių, gretutinių autorių teisėms, intelektinės nuosavybės srityje;
11. 2001 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/29/EB dėl autorių teisių ir gretutinių teisių informacinėje visuomenėje tam tikrų aspektų suderinimo;
12. 2001 m. rugsėjo 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/84/EB dėl originalaus meno kūrinių perpardavimo teisės autoriaus naudai;
13. 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/48/EB dėl intelektinės nuosavybės teisių gynimo;
14. 2006 m. gruodžio 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2006/115/EB dėl nuomos ir panaudos teisių bei tam tikrų teisių, gretutinių autorių teisėms, intelektinės nuosavybės srityje (kodifikuota redakcija);
15. 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/28/ES dėl tam tikro leistino nenustatytų teisių turėtojų kūrinių naudojimo;
16. 2017 m. rugsėjo 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2017/1564 dėl akų, regos sutrikimų ar kitų spausdinto teksto skaitymo negalių turinčių asmenų labai leidžiamų tam tikrų būdų naudoti tam tikrus autorių teisių ir gretutinių teisių saugomus kūrinius ir kitus objektus, kuria iš dalies keičiama Direktyva 2001/29/EB dėl autorių teisių ir gretutinių teisių konformacinėje visuomenėje tam tikrų aspektų suderinimo;
17. 2019 m. balandžio 17 d. Europos Parlamento ir tarybos direktyva (ES) 2019/790 dėl autorių teisių ir gretutinių teisių bendrojoje skaitmeninėje rinkoje, kuria iš dalies keičiamos direktyvos 96/9/EB ir 2001/29/EB;
Lietuvos teisės aktai
18. Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas. *Valstybės žinios*, 2003, 28-1125.;
19. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. liepos 25 d. nutarimas Nr. 734 dėl Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo įgyvendinimo (Kompensacinio atlyginimo už knygų ir vaizduojamojo meno leidinių (dailės ir fotografijų albumų) panaudą bibliotekose mokėjimo tvarkos aprašas, Kompensacinio atlyginimo už audiovizualinių kūrinių ar fonogramose įrašytų kūrinių atgaminimą asmeniniais tikslais surinkimo, paskirstymo, mokėjimo ir grąžinimo tvarkos aprašas ir Kompensacinio atlyginimo

už kūrinių atgaminimą asmeniniais tikslais reprografijos būdu surinkimo, paskirstymo, mokėjimo ir grąžinimo tvarkos aprašas). TAR, 2018, 12674;

20. Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2022 m. liepos 18 d. įsakymas Nr. ĮV-618 dėl Kompensacijos už buvusių nenustatytų teisių turėtojų kūrinių naudojimą ir buvusių kūrinių, gretutinių teisių ar sui generis teisių objektų, kuriais nebeprekiuojama, naudojimą mokėjimo tvarkos aprašo patvirtinimo. TAR, 2022, 16006;
21. Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2022 m. liepos 26 d. įsakymas Nr. ĮV-633 dėl Kompensavimo už nenustatytų teisių turėtojų kūrinių ir kūrinių, kuriais nebeprekiuojama, naudojimą ekspertų komisijos sudarymo ir jos nuostatų patvirtinimo. TAR, 2022, 16178;
22. Lietuvos Respublikos akademinės etikos ir procedūrų kontrolieriaus 2024 m. balandžio 29 d. įsakymas Nr. V-14 dėl dirbtinio intelekto etiško naudojimo mokslo ir studijų procese gairių tvirtinimo. TAR, 7913;

Lenkijos teisės aktai

23. Projekt z dnia 14 lutego 2024 r. o zmianie ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych oraz niektórych innych ustaw;
24. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Poz. 1254. Ustawa z dnia 26 lipca 2024 r. o zmianie ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych, ustawy o ochronie baz danych oraz ustawy o zbiorowym zarządzaniu prawami autorskimi i prawami pokrewnymi;

Prancūzijos teisės aktai

25. Proposition de loi visant à encadrer l'intelligence artificielle par le droit d'auteur, n° 1630, déposée le mardi 12 septembre 2023;

Japonijos teisės aktai

26. 著作権法（昭和四十五年法律第四十八号）；

JAV teisės aktai

27. Title 17 of the United States Code (Copyright Act of 1976);
28. Executive Order 14110 on the Safe, Secure, and Trustworthy Development and Use of Artificial Intelligence, October 30, 2023;
29. Executive order on Initial Rescissions of Harmful Executive Orders and Actions, January 20, 2025;
30. Executive order on Removing Barriers to American Leadership in Artificial Intelligence, January 23, 2025;
31. US House Bill 7913 “Generative AI Copyright Disclosure Act of 2024”;

JK teisės aktai

32. Copyright, Designs and Patents Act 1988;

Teismų praktika

ESTT praktika

33. Cofemel vs. G-Star Raw CV [ESTT], Nr. C-683/17, [2019-09-12], ECLI:EU:C:2019:721;
34. Infopaq International A/S vs. Danske Dagblades Forening [ESTT], Nr. C-5/08, [2009-07-16], ECLI:EU:C:2009:465;

Vokietijos teismų praktika

35. Hamburg Regional Court, Robert Kneschke vs. LAION gemeinnütziger e.V., case No. 310 O 227/23;
36. Munich Regional Court, GEMA vs. Suno Inc., 21 January 2025;

Nyderlandų teismų praktika

37. Amsterdam District Court, DPG Media *et al.* vs. HowardsHome, case No. C/13/737170 / HA ZA 23-690;

JAV teismų praktika

38. Thomson Reuters Enterprise Centre GmbH vs. ROSS Intelligence Inc., 1:20-cv-00613;
39. Farnsworth vs. Meta Platforms, Inc., 3:24-cv-06893;
40. The Center for Investigative Reporting, Inc. vs. OpenAI, Inc., 1:24-cv-04872;
41. Advance Local Media LLC vs. Cohere Inc. (1:25-cv-01305);
42. Getty Images vs. Stability AI (1:23-cv-00135-UNA);
43. Musk vs. Altman *et al.* (CGC-24-612746).

Kinijos teismų praktika

44. Guangzhou Internet Court, Yue 0192 Min Chu No. 113, 2024;

Speciali literatūra

45. Bick, A. *et al.* (2024). The Rapid Adoption of Generative AI. NBER Working Paper No. w32966, <https://ssrn.com/abstract=4964384>;
46. Birštonas, R. *et al.* (2024). Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo komentaras. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla;
47. Chesterman, S. (2024). Good models borrow, great models steal: intellectual property rights and generative AI. *Policy and Society*, <https://doi.org/10.1093/polsoc/puae006>;
48. Čekanavičius, A. (2022). Lietuvos autorių teisių reforma bendrojoje skaitmeninėje rinkoje. *Lietuvos teisė 2022: esminiai pokyčiai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 211-224;
49. Dermawan, A. (2023). Text and Data Mining Exceptions in the Development of Generative AI Models: What the EU member states could learn from the Japanese “non-enjoyment” purposes? *The Journal of World Intellectual Property* 44, p. 44–68, <https://doi.org/10.1111/jwip.12285>;
50. Dornis, T. W., Stober, S. (2024). Copyright Law and Generative AI Training - Technological and Legal Foundations, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4946214;

51. Geiger, C., Iaia, V. (2024). The Forgotten Creator: Towards a Statutory Remuneration Right for Machine Learning of Generative AI. *Computer Law & Security Review*, vol 52, 2024, p. 1-9, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4594873;
52. Geiger, C. (2023). To Pay or Not to Pay (for Training Generative AI), That is the Question. *Jotwell: The Journal of Things We Like (Lots)*, p. 1-3;
53. Grumulaitis, A. (2024). Ar dirbtinio intelekto sukurtas objektas yra „kūrinys“ ir kam jis priklauso? *Teisė*, Vol. 132, p. 80–93, <https://doi.org/10.15388/Teise.2024.132.6>;
54. Henderson *et al.*, (2023). Foundation Models and Fair Use, <https://arxiv.org/abs/2303.15715>;
55. Jobin A. *et al.* (2019). The global landscape of AI ethics guidelines. ArXiv:1906.11668, p. 1-42, <https://doi.org/10.48550/arXiv.1906.11668>;
56. Matulionytė, R. (2023). Generative AI and Copyright: Exception, Compensation or Both?, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4652314;
57. Opderbeck, D. W. (2024). Copyright in AI Training Data: A Human-Centered Approach, *Oklahoma Law Review*, Vol. 76 (Forthcoming);
58. Quang, J. (2021). Does Training AI Violate Copyright Law?. 36(4) *Berkeley Technology Law Journal*;
59. Senftleben, M. (2023). Generative AI and Author Remuneration, *International Review of Intellectual Property and Competition Law* 54, p. 1535-1560. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4478370;
60. Senftleben, M. (2024). Win-win: How to Remove Copyright Obstacles to AI Training While Ensuring Author Remuneration (and Why the European AI Act Fails to Do the Magic). *Chicago-Kent Law Review*, Volume 98, Forthcoming. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4964460;
61. Turing, A. M. (1936). On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem. *Proceedings of the London Mathematical Society, Series 2, Volume 42*, p. 230–265;

Kiti šaltiniai

62. AI litigation database (2025) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://blogs.gwu.edu/law-eti/ai-litigation-database/> [žiūrėta 2025 m. sausio 26 d.]
63. European Commission (2025). General-Purpose AI Code of Practice [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/ai-code-practice> [žiūrėta 2025 m. vasario 15 d.]
64. European Commission (2025). Guidelines on the definition of an artificial intelligence system established by Regulation (EU) 2024/1689 (AI Act) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/commission-publishes-guidelines-ai-system-definition-facilitate-first-ai-acts-rules-application> [žiūrėta 2025 m. vasario 15 d.]
65. European Commission (2025). Study to assess the feasibility of a central registry of Text and Data Mining opt-out expressed by rightsholders [interaktyvus]. Prie-

- ga per internetā: <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/opportunities/tender-details/8726813a-bd9b-4f58-8679-01c80f7a1abf-CN?i-sExactMatch=true&order=DESC&pageNumber=1&pageSize=50&sortBy=startDate> [žiūrēta 2025 m. vasario 15 d.];
66. European Guild for Artificial Intelligence Regulation (2023). Manifesto for AI Companies Regulation in Europe [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.egair.eu/#manifesto> [žiūrēta 2025 m. sausio 26 d.];
 67. Eurostat (2024). Use of artificial intelligence in enterprises [interaktyvus]. Prieiga per internetą: Use of artificial intelligence in enterprises - Statistics Explained [žiūrēta 2024 m. sausio 21 d.];
 68. Fenwick, M., Jurčys, P., Loikkanen, V. (2024). 'Google Zero': Incentives & Remuneration in a New Era of 'Agentic' Copyright [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://copyrightblog.kluweriplaw.com/2024/06/26/google-zero-incentives-remuneration-in-a-new-era-of-agentic-copyright/> [žiūrēta 2025 m. vasario 15 d.];
 69. Gibney, E. (2024). AI models fed AI-generated data quickly spew nonsense [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.nature.com/articles/d41586-024-02420-7> [žiūrēta 2025 m. vasario 15 d.];
 70. Heikkilä, M. (2023). This new data poisoning tool lets artists fight back against generative AI [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.technologyreview.com/2023/10/23/1082189/data-poisoning-artists-fight-generative-ai/> [žiūrēta 2025 m. vasario 2 d.];
 71. International Organization for Standardization (2022). Information technology — Artificial intelligence — Artificial intelligence concepts and terminology, ISO/IEC 22989:2022, edition 1;
 72. Israel, Ministry of Justice (2022). Opinion: Uses of Copyrighted Materials for Machine Learning [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.gov.il/BlobFolder/legalinfo/machine-learning/he/18-12-2022.pdf> [žiūrēta 2025 m. vasario 2 d.];
 73. Jurčys, P. *et al.*, (2023). Public Consultation Response on "Copyright and AI" [Docket No. 2023-06] [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.regulations.gov/comment/COLC-2023-0006-9137> [žiūrēta 2025 m. vasario 15 d.];
 74. Keller, P., Warso, Z. (2023). Defining best practices for opting out of ML training [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://openfuture.eu/wp-content/uploads/2023/09/Best_practices_for_optout_ML_training.pdf [žiūrēta 2025 m. vasario 15 d.];
 75. McCarthy, J. *et al.* (1955). A proposal for the Dartmouth summer research project on artificial intelligence [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://jmc.stanford.edu/articles/dartmouth/dartmouth.pdf> [žiūrēta 2025 m. vasario 2 d.];
 76. Nobre, T. (2024). A first look at the Spanish proposal to introduce ECL for AI training [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://copyrightblog.kluweriplaw.com/2024/12/11/a-first-look-at-the-spanish-proposal-to-introduce-ecl-for-ai-training/> [žiūrēta 2025 m. vasario 2 d.];
 77. The UK Intellectual Property Office (2021). Consultation outcome, Artificial intelligence call for views: copyright and related rights [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://>

- www.gov.uk/government/consultations/artificial-intelligence-and-intellectual-property-call-for-views/artificial-intelligence-call-for-views-copyright-and-related-rights [žiūrėta 2024 m. sausio 26 d.];
78. Valstybės skaitmeninių sprendimų agentūra (2024). Ženkliai padidėjo įmonių, naudojančių dirbtinio intelekto technologijas, skaičius [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://vssa.lrv.lt/lt/naujienos/zenkliai-padidejo-imoniu-naudojanciu-dirbtinio-intlekto-technologijas-skaicius/> [žiūrėta 2024 m. sausio 21 d.];
79. Porter, J. (2024). Valve opens the door to more Steam games developed with AI [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.theverge.com/2024/1/10/24032678/valve-steam-generative-ai-rules-disclosure-pre-generated-live-illegal-content-copyright> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.];
80. Bickert M. (2024). Our Approach to Labeling AI-Generated Content and Manipulated Media [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://about.fb.com/news/2024/04/metas-approach-to-labeling-ai-generated-content-and-manipulated-media/> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.];
81. Communia (2023). Policy Paper #15 on using copyrighted works for teaching the machine [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://communia-association.org/policy-paper/policy-paper-15-on-using-copyrighted-works-for-teaching-the-machine/> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.];
82. Battersby, M. (2024). Academic authors 'shocked' after Taylor & Francis sells access to their research to Microsoft AI [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.thebookseller.com/news/academic-authors-shocked-after-taylor--francis-sells-access-to-their-research-to-microsoft-ai> [žiūrėta 2025 m. vasario 16 d.];
83. Mizaras, V. (2019). ES autorių teisių bendroje skaitmeninėje rinkoje direktyva: politikų bei lobistų kompromisas, galimai tapsiantis standartiniu eksperimentu visuomenei [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.teise.pro/index.php/2019/03/31/v-mizaras-es-autoriu-teisiu-bendroje-skaitmenineje-rinkoje-direktyva-politiku-bei-lobistu-kompromisas-galimai-tapsiantis-standartiniu-eksperimentu-visuomenei/> [žiūrėta 2025 m. vasario 17 d.].

Autorių pastabos. Remdamiesi i) Dirbtinio intelekto naudojimo Vilniaus universitete gairėmis, patvirtintomis Vilniaus universiteto senato 2024 m. birželio 18 d. nutarimu Nr. SPN-54; ii) Lietuvos Respublikos Akademinės etikos ir procedūrų kontrolieriaus 2024 m. balandžio 29 d. įsakymo Nr. V-14 dėl dirbtinio intelekto etiško naudojimo mokslo ir studijų procese gairių patvirtinimo 11.7 p., autoriai deklaruoja, jog teksto redagavimui pasitelktas ChatGPT; vertimui – DeepL.

TEISĖJŲ SPRENDIMŲ PRIĖMIMĄ LEMIANTYS VEIKSNIAI: PSICHOEMOCINĖS SVEIKATOS POVEIKIS SPRENDIMŲ PRIĖMIMO PROCESUI

Ignas Antanaitis, Guoda Baubaitė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

4-o kurso studentai

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: ignas.antanaitis@tf.stud.vu.lt; guoda.baubaitė@tf.stud.vu.lt

Rugilė Kriščiukaitytė

Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto

4-o kurso studentė

M. K. Čiurlionio g. 21, 03101 Vilnius

El. paštas: rugile.krisciukaityte@mf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius dr. Jurgis Bartkus

El. paštas: jurgis.bartkus@tf.vu.lt

Anotacija. Straipsnio tikslas yra aptarti bei išanalizuoti veiksnius, lemiančius teisėjų sprendimų priėmimą baudžiamosiose bylose. Šio darbo objektas yra teisėjo emocinė būsena, mąstymas, profesinė patirtis, baudžiamajame procese vyraujantys procesiniai terminai. Atlikus tyrimą matyti, kad Lietuvos Respublikos įstatymai neapima visų veiksnių, galinčių daryti ir darančių įtaką teisėjams baudžiamųjų bylų priėmimo procese. Atitinkamai, tokie veiksniai siejami su teisėjams tenkančiu krūviu, teisėjo psichologine būsena, profesine patirtimi. Straipsnyje prieinama prie išvados, kad, nepaisant teisėjams taikomų aukštų etikos standartų, jų objektyvumą veikia profesinė patirtis, darbo krūvis ir patiriamas stresas, o tai reikalauja papildomo dėmesio jų psichoemocinei sveikatai ir darbo sąlygoms.

Pagrindiniai žodžiai: teisėjas, sprendimų priėmimas, sprendimas, įtaka.

The aim of this article is to discuss and analyse the factors that influence the decision-making of judges in criminal cases. The subject of this paper is the emotional state of the judge, his/her thinking, professional experience, procedural deadlines in criminal

proceedings. The research shows that the laws of the Republic of Lithuania do not cover all the factors that can and do influence judges in the process of decision-making in criminal cases. Accordingly, such factors relate to the workload of judges, the judge's psychological state, professional experience. The paper concludes that, despite the high ethical standards applied to judges, their objectivity is influenced by their professional experience, workload and stress, which requires additional attention to their psycho-emotional health and working conditions.

Key words: judge, decision-making, decision, influence.

|vadas

Temos aktualumas ir originalumas. Teisingumo vykdymas yra vienas svarbiausių demokratinės valstybės principų, o teisėjų gebėjimas priimti objektyvius bei argumentuotus sprendimus tiesiogiai veikia visuomenės pasitikėjimą teismais ir teisine sistema. Teisės aktuose yra įtvirtinta, kad teisėjai, priimdami sprendimus, vadovaujasi vien tik įstatymu, tačiau teisėjai yra žmonės, kuriems įtaką gali daryti daugelis kitų veiksnių, tokių kaip stresas, emocinis išsekimas, intensyvus darbo krūvis. Teisėjai yra darnios valstybės pagrindas, todėl analizuojant veiksnius, turinčius įtakos teisingumo vykdymui, gali būti ir yra užkertamas kelias subjektyvių procesinių sprendimų priėmimui bei užtikrinama priimamų procesinių sprendimų kokybė. Šios darbo temos turinys originalus tuo, kad veiksniai, turinčių įtakos teisėjų priimamiems sprendimams, analizė neapsiriboja vien tik įstatyme įtvirtintomis normomis, tačiau analizuojami ir kiti veiksniai, kurių nereglamentuoja įstatymas ir kurie yra analizuojami mokslinėje doktrinoje. Temos aktualumas taip pat kyla ir iš būtinybės reformuoti teisinę sistemą taip, kad būtų mažinamas teisėjams tenkantis darbo krūvis ir stiprinama jų psichoemocinė būseną bei skiriama laiko jų kompetencijos kėlimui už profesinės praktikos ribų. Straipsnyje keliama klausimai ir analizuojami veiksniai ne tik prisideda prie šios akademinės srities literatūros, tačiau turi ir praktinę reikšmę gerinant teisėjų darbo sąlygas ir visuomenės pasitikėjimą teismais.

Šio mokslinio **darbo tikslas** – išanalizuoti ir aptarti, kaip kognityvinis šališkumas, teisėjo profesinė patirtis, darbo krūvis ir psichoemocinė sveikata daro įtaką teisėjo priimamiems sprendimams.

Darbo objektas – veiksniai, darantys įtaką teisėjų sprendimų priėmimui.

Darbo uždaviniai:

1. Ištirti ir išanalizuoti veiksnius, kurie daro įtaką teisėjų sprendimų priėmimui.
2. Pateikti pasiūlymus, mažinančius minėtų veiksnų įtaką sprendimų priėmimui.

Tyrimo metodai: atliekant mokslinį tyrimą pasitelktas empirinis, lingvistinis, sisteminis metodai. Empirinis metodas buvo taikytas renkant Nacionalinės teismų administracijos skelbiamus metinius statistinius duomenis apie teisėjų darbo krūvį,

juos sisteminant bei analizuojant. Lingvistiniu metodu naudotasi atskleidžiant sąvokas, jas išaiškinant, taip pat analizuojant teisės normas bei teismų praktiką. Sisteminiu metodu naudotasi nagrinėjant teismų praktiką, teisės aktus bei Nacionalinės teismų administracijos skelbiamus metinius statistinius duomenis, siejant juos tarpusavyje bei ieškant sąsajų tarp procesinių sprendimų kokybės ir teisėjų darbo krūvio.

Svarbiausi šaltiniai buvo Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, Nacionalinės teismų administracijos skelbiamos teismų ir teismų savivaldos institucijų veiklos ataskaitos, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teismų praktika, moksliniai tyrimai apie teisėjų profesinį stresą, psichoemocinę būseną ir veiksnius, darančius įtakos priimamiems sprendimams.

Veiksniai, turintys įtakos teisėjų sprendimų priėmimui

Teisėjų sprendimų priėmimą lemia daugybė veiksnių, o daugelio iš jų įstatymo leidėjas nenumato. Ypatingą reikšmę priimamiems sprendimams turi kognityvinis šališkumas, profesinė patirtis bei teisėjams tenkantis darbo krūvis. Šie veiksniai ne tik, kad turi įtaką teisėjų gebėjimui objektyviai vertinti bylos aplinkybes, tačiau ir priimamų sprendimų kokybei, pagrįstumui. Šiame skyriuje analizuojama, kaip įvairūs kognityviniai mechanizmai, tokie kaip patvirtinimo šališkumas, inkaravimo efektas ar pasitikėjimo savimi perteklius, gali paveikti teisėjo sprendimų nešališkumą. Taip pat aptariama, kaip teisėjo profesinė patirtis gali tapti tiek privalumu, tiek iššūkiu objektyvumui, o per didelis darbo krūvis gali sukelti perdegimą ir (ar) sumažinti priimamų sprendimų kokybiškumą, tikslingą argumentaciją. Suprasti šiuos aspektus yra itin svarbu siekiant įvertinti ir, esant galimybei, sumažinti subjektyvių veiksnių įtaką teisėjų priimamiems sprendimams, o ši analizė ne tik, kad leidžia pagalvoji apie veiksnius, turinčius įtakos priimamiems teisėjų sprendimams, tačiau ir priversti prie būdų, kurie padės užtikrinti objektyvių sprendimų priėmimą, teisingumo vykdymo efektyvumą bei priimamų sprendimų kokybę.

1.1. Kognityvinis šališkumas

Teisėjo kognityvinis šališkumas yra reikšmingas veiksnys, galintis daryti didelę įtaką sprendimų priėmimui. Šis šališkumas pasireiškia ypatingais mąstymo modeliais, kurie gali paveikti teisėjo gebėjimą objektyviai analizuoti bylos faktus ir pritaikyti teisės normas. Nors teisėjai savo profesinėje veikloje privalo veikti objektyviai ir nešališkai, jų sprendimus gali paveikti asmeninės patirtys, emocijos ar net aplinkos veiksniai, todėl šališkumo įtaka tampa neišvengiama žmogaus psichikos dalimi.

Viena iš pagrindinių kognityvinio šališkumo apraiškų yra **patvirtinimo šališkumas (confirmation bias)**, kai teisėjas gali pasąmoningai ieškoti arba labiau pasitikėti įrodymais, kurie atitinka jo išankstinį įsitikinimą apie bylą¹. Ši tendencija reiškia, kad

¹ Reese, E. (2012) *Cognitive Biases and Decision Making*.

jei teisėjas ankstyvoje bylos stadijoje suformuoja pradinę nuomonę, pavyzdžiui, apie kaltinamąjį ar ginčo esmę, jis gali labiau atkreipti dėmesį į informaciją, kuri patvirtina šią nuomonę, ir ignoruoti priešingus įrodymus. Pavyzdžiui, baudžiamosios bylos atveju, jei teisėjas mano, kad kaltinamasis yra linkęs į nusikalstamą veiklą dėl ankstesnių nuosprendžių, t. y. dėl ankstesnio kaltinamojo teistumo, jis gali mažiau kritiškai vertinti prokuratūros pateiktus įrodymus ir pernelyg griežtai vertinti gynybos argumentus. Tokia tendencija kelia pavojų teisingumui, nes ji gali lemti vienpusišką ir neobjektyvų sprendimą.

Kitas svarbus šališkumo tipas yra **inkaravimo efektas** (*anchoring effect*), kai teisėjas pernelyg daug dėmesio skiria pirmai pateiktai informacijai arba pradiniam įrodymams, net jei vėlesnė informacija prieštarauja šiems duomenims². Pavyzdžiui, baudžiamosios bylos nagrinėjimo metu viena šalis gali pateikti nepagrįstai didelės apimties civilinį ieškinį, tikėdamasi, kad ši suma turės įtakos teisėjo sprendimui. Net jei ši suma neturi objektyvaus pagrindo, teisėjas gali nesąmoningai remtis ja kaip atspirties tašku, o tai gali lemti sprendimą, kuris neatspindi tikrosios situacijos. Toks šališkumas ypač pavojingas situacijose, kai bylos sprendimas reikalauja tikslaus vertinimo ar sumų nustatymo, pavyzdžiui šeimos teisės bylose, dėl išlaikymo priteisimo ir pan.

Pasitikėjimo savimi perteklius (*overconfidence bias*) yra dar vienas reikšmingas veiksnys, galintis paveikti teisėjo sprendimus. Teisėjai, turintys daug patirties arba užimančios aukštas pareigas, gali pernelyg pasitikėti savo gebėjimu priimti sprendimus remiantis intuicija ar patirtimi. Teisėjas turintis ilgametę patirtį gali netinkamai įvertinti savo galimybes bei vadovautis vidiniu įsitikinimu, kas, pažymėtina, ne visais atvejais yra blogai³. Tačiau, tokia per didelė pasitikėjimo savimi tendencija gali paskatinti teisėją nepaisyti svarbių įrodymų, juos vertinti netinkamai arba nesigilinti į teisinius ginčo aspektus. Nors pasitikėjimas savimi profesinėje veikloje yra viena svarbiausių teisėjo savybių, per didelis pasitikėjimas gali lemti klaidingus sprendimus, nes teisėjas gali neatsižvelgti į kitus galimus bylos rezultatų aspektus ar alternatyvias interpretacijas.

Stereotipai ir išankstinės nuostatos yra dar vienas svarbus kognityvinio šališkumo aspektas, kuris gali turėti reikšmingą poveikį teisėjo sprendimams. Šie stereotipai gali būti susiję su asmens lytimi, tautybe, socialine padėtimi ar net išvaizda. Pavyzdžiui, teisėjas, kuris nesąmoningai sieja tam tikrą elgesį su konkrečia socialine grupe, gali būti linkęs labiau nepasitikėti tos grupės atstovais, net jei pateikti įrodymai ar parodymai yra patikimi. Ši problema ypač aktuali, kai teisėjai nagrinėja bylas, susijusias su socialiniais ar kultūriniais klausimais, kur stereotipai gali netyčia paveikti sprendimą. Tokiais atvejais šališkumas kelia pavojų pagrindiniam teisės principui – teisin-

² Guthrie, C., Rachlinski, J.J. and Wistrich, A.J. (2001) 'Inside the Judicial Mind', *Cornell Law Faculty Publications*, pp. 777–830.

³ Tang, A. (2023) *Supreme Hubris: How Overconfidence Is Destroying the Court – and How We Can Fix It*. New Haven: Yale University Press.

gumo vykdymui visiems asmenims be išankstinių nuostatų. Svarbu paminėti, kad remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – ir Konstitucija) 109 straipsniu, teismai, o tuo pačiu ir teisėjai, nagrinėdami bylas klauso tik įstatymo, tačiau šiuo atveju yra pastebėtina problema – kaip teisėjas, turėdamas stiprią nuomonę dėl tam tikros asmenų grupės gali nešališkai išnagrinėti ginčą bei priimti sprendimą remiantis tik įstatymu, o ne išankstinėmis nuostatomis⁴.

1.2. Teisėjo profesinė patirtis

Teisėjo profesinė patirtis yra esminis veiksnys, kuris gali reikšmingai paveikti jo sprendimų priėmimą. Ši patirtis apima ne tik tiesioginį darbą su bylomis, bet ir praktinį teisės principų taikymą, nuolatinę teisinės sistemos pažinimą bei darbo su įvairiomis žmonių grupėmis patirtį⁵. Ilgametė teisėjo praktika dažnai suteikia gilesnį supratimą apie teisės subtilybes ir leidžia tinkamai įvertinti net sudėtingiausius teisinius ginčus, kadangi tik gilus teisės išmanymas yra būtinas norint priimti sprendimus, kurie būtų tiek teisėti, tiek teisingi⁶.

Patyręs teisėjas turi platesnį teisės normų ir precedentų kontekstinį suvokimą. Kiekviena byla yra unikali, tačiau teisminės praktikos esmė yra gebėjimas rasti analogijas ir skirtumus tarp nagrinėjamos bylos ir ankstesnių teisinių sprendimų⁷. Kuo daugiau bylų teisėjas yra nagrinėjęs, tuo daugiau realių pavyzdžių jis turi savo atminties „bibliotekoje“, kuria gali remtis. Tai leidžia jam greičiau ir tiksliau pritaikyti tinkamas teisės normas, atsižvelgiant į kiekvienos situacijos specifiką⁸.

Profesinė patirtis taip pat ugdo teisėjo analitinius įgūdžius. Dirbant su bylos medžiaga, svarbu ne tik suprasti pateiktą informaciją, bet ir gebėti ją analizuoti, vertinti įrodymus bei liudytojų parodymus⁹. Patyręs teisėjas turi geresnį gebėjimą numatyti galimus bylos posūkius ir tiksliai prognozuoti, kaip tam tikri argumentai ar įrodymai gali paveikti bylos eigą. Tokia intuicija, išsivystanti per daugelį darbo metų, leidžia priimti geriau apgalvotus sprendimus¹⁰. Be to, ilgametė patirtis dažnai padeda teisėjui

⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. *Valstybės žinios*, 1992, 33–1014.

⁵ Guthrie, C., Rachlinski, J.J. and Wistrich, A.J. (2007) 'Blinking on the Bench: How Judges Decide Cases', *Cornell Law Review*, 93(1), pp. 1–44.

⁶ Epstein, L. and Knight, J. (2013) *The Choices Justices Make*. Washington, D.C.: CQ Press.

⁷ Sunstein, C.R. (2005) *Laws of Fear: Beyond the Precautionary Principle*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁸ Schauer, F. (2009) *Thinking Like a Lawyer: A New Introduction to Legal Reasoning*. Cambridge: Harvard University Press.

⁹ Guthrie, C., Rachlinski, J.J. and Wistrich, A.J. (2010) 'Inside the Judicial Mind', *Stanford Law Review*, 55(5), p. 1339–1370.

¹⁰ EPSTEIN, L. (2016) *The Behavior of Federal Judges: A Theoretical and Empirical Study of Rational Choice*. Cambridge: Harvard University Press.

įvertinti ne tik teisinius, bet ir socialinius bei ekonominius sprendimų padarinius, todėl jo sprendimai tampa labiau subalansuoti ir atitinkantys visuomenės interesus¹¹.

Svarbus aspektas yra ir žmogaus elgsenos bei psichologijos supratimas, kuris formuojasi per ilgalaikę asmens patirtį teismų sistemoje. Teisėjas, daug metų dirbęs su įvairių tipų bylomis, įgyja vertingų žinių apie tai, kaip žmonės elgiasi tam tikrose situacijose¹². Pavyzdžiui, jis gali geriau įvertinti liudytojų parodymų patikimumą, atpažinti tam tikrus manipuliacijos ar melavimo požymius. Šie įgūdžiai yra ypač svarbūs nagrinėjant sudėtingas bylas, kuriose įrodymai nėra vienareikšmiški, o šalys dažnai pateikia skirtingas versijas apie tai, kas įvyko¹³.

Tačiau profesinė patirtis gali turėti ir tam tikrų pavojų. Vienas jų – šabloninis mąstymas arba, jau minėtas, kognityvinis šališkumas. Ilgą laiką nagrinėjant to paties pobūdžio bylas, teisėjas gali nesąmoningai pradėti daryti prielaidas apie tam tikrų situacijų tipinius sprendimus, net jei konkrečioje byloje aplinkybės yra kitokios¹⁴. Pavyzdžiui, teisėjas, kuris daug kartų nagrinėjo šeimos ginčus, gali nesąmoningai manyti, kad tam tikros situacijos baigtis bus panaši į ankstesnių, net jei faktai rodo priešingai¹⁵. Šis reiškinys rodo, kad net patyręs teisėjas turi būti budrus ir visada stengtis išvengti asmeninių nuostatų įtakos.

Teisėjo patirtis dažnai susijusi su jo specializacija tam tikrose teisės srityse, pavyzdžiui, baudžiamojoje, civilinėje ar administracinėje teisėje¹⁶. Ši specializacija leidžia teisėjui giliau išmanyti specifinius teisės aspektus ir priimti aukštesnės kokybės sprendimus konkrečiose srityse. Tačiau tuo pačiu metu siaura specializacija gali apriboti teisėjo perspektyvą, kai jis susiduria su sudėtingomis bylomis, kurios apima kelias teisės šakas¹⁷. Todėl svarbu, kad teisėjas nuolat tobulintų savo žinias ir įgūdžius, siekdamas išlaikyti plačią ir įvairiapusę kompetenciją.

Etikos ir profesinių vertybių vystymasis taip pat yra neatsiejama teisėjo profesinės patirties dalis. Teisėjas, turintis daug praktinės patirties, dažnai geriau suvokia savo sprendimų moralinius ir teisėtumo aspektus¹⁸. Jis gali labiau įvertinti teisingumo principų svarbą ir suprasti, kaip jo sprendimai veikia žmonių gyvenimus. Patyręs

¹¹ Posner, R.A. (2008) *How Judges Think*. Cambridge: Harvard University Press.

¹² Kahan, D.M. (2010) 'Culture, Cognition, and Consent: Who Perceives What, and Why, in Acquaintance-Rape Cases', *University of Pennsylvania Law Review*, 158(3), pp. 729–813.

¹³ Guthrie, C. et al. (2011) *Judging in a Social Context: Psychological and Institutional Determinants*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹⁴ Tversky, A. and Kahneman, D. (1974) 'Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases', *Science*, 185(4157), p. 1124–1131.

¹⁵ Gigerenzer, G. (2008) *Rationality for Mortals: How People Cope with Uncertainty*. Oxford: Oxford University Press.

¹⁶ BAUM, Lawrence (2006). *Judges and Their Audiences: A Perspective on Judicial Behavior*. Princeton: Princeton University Press.

¹⁷ Epstein, L. and Martin, A. D. (2012) *An Introduction to Empirical Legal Research*. Oxford: Oxford University.

¹⁸ Posner, R.A. (2010) *Reflections on Judging*. Cambridge: Harvard University Press.

teisėjas taip pat yra labiau linkęs laikytis nepriklausomumo ir objektyvumo principų, kurie yra būtini siekiant užtikrinti, kad teisingumas būtų vykdomas sąžiningai ir be išorės įtakos¹⁹.

1.3. Vidinio įsitikinimo esmės ir teisėjams tenkančio krūvio sąveika bei įtaka priimamiems sprendimams

Anksčiau aptarti teisėjų sprendimą lemiantys veiksniai, tokie kaip kognityvinis šališkumas, teisėjo profesinė patirtis nėra reglamentuojami įstatyme, tačiau įstatymo leidėjas numato vidinį įsitikinimą, kuriuo teisėjai vadovaujasi priimdami sprendimus. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 20 str. 5 d. nurodoma, kad „*teisėjai įrodymus vertina pagal savo vidinį įsitikinimą, pagrįstą išsamiu ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaudamiesi įstatymu*“²⁰. Vidinis įsitikinimas yra minimas ir kituose teisės aktuose, tokiuose kaip Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas, Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas, tačiau vidinio įsitikinimo panašumai ir (ar) skirtumai nėra šio darbo tikslas ir šiame darbe vertinamas tik baudžiamajame procese vyraujantis vidinis įsitikinimas.

Analizuojant baudžiamąsias bylas pastebima tendencija, kad BPK 20 str. 5 d. įtvirtintas vidinis įsitikinimas yra vienas iš pagrindų, kuriuo vadovaujantis gynėjai, nuteistieji ir kt. asmenys skundžia teismo priimtus sprendimus²¹, kadangi vidinio įsitikinimo samprata ne tik kad gali būti aiškinama įvairiai, tačiau daug vietos lieka ir interpretacijai, o veiksniai, kurie lemia vidinio įsitikinimo formavimąsi yra neapibrėžti. Be abejo, kaip minima Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formuojamoje teismų praktikoje, „*teisėjų vidinis įsitikinimas vertinant įrodymus turi būti paremtas visų byloje esančių duomenų patikimumo patikrinimu, palyginimu, prieštaravimų pašalinimu ir savo sprendimų argumentavimu*“²², tačiau ar vidinį įsitikinimą įmanoma apibrėžti teismų praktika ar įstatymu ir ar vidiniam įsitikinimui įtakos negali daryti teisėjui tenkantis procesinių sprendimų priėmimo krūvis? Šiame skyriuje, analizuojant viešai prieinamus statistinius duomenis dėl Lietuvos Respublikos teismuose vienam teisėjui tenkančio darbo krūvio bei Lietuvos Respublikos teismų baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjams tenkančio darbo krūvio, Lietuvos teismų praktiką, siekiama atsakyti į šį

¹⁹ Fischman, J. and Law, D. (2012) 'Judicial Preferences and Decision-Making: A Study of Supreme Court Justices', *Journal of Empirical Legal Studies*, 9(3), pp. 462–493.

²⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968. *Valstybės žinios*, 2000, 89-2741.

²¹ Pavyzdžiui, viešai prieinamais duomenimis (infolex) teismų praktikos paieškoje pažymėjus BPK 20 str. 5 d. „skunde“ randama 1906 bylų [žiūrėta 2024-11-17].

²² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225-1214/2024.

klausimą atskleidžiant vidinio įsitikinimo esmę ir tam įtaką darančius baudžiamajame procese įtvirtintus procesinius terminus.

Didžioji dalis teisėjų darbo yra susijusi su informacijos analize bei sprendimų priėmimu, kurie daro įtaką ir gali paveikti nusikalstamą veiką padariusio ar nuo jo nukentėjusio asmens ateitį. Tačiau nors ir įstatymas numato vidinį įsitikinimą, bet imperatyvus reikalavimas jo taikymui, kaip išsamus ir nešališkas visų bylos aplinkybių išnagrinėjimas, priimamų sprendimų argumentavimas, atrodo, siekia teisėją paversti sprendimų priėmimo „robotu“, kurio pagrindinė paskirtis – vadovautis vien tik įstatyme įtvirtintais procesiniais terminais, kurie neabejotinai daro įtaką ne tik teisėjo priimamiems sprendimams, tačiau ir jo asmeniniam gyvenimui, emociniai būsena bei riboja profesinio tobulėjimo galimybes dalyvaujant konferencijose, seminaruose ir kt. Be abejo, vadovavimasis įstatymu užtikrina teisėjo nešališkumą, nepriklausomumą, tačiau baudžiamajame procese aukštų kokybės standartų įgyvendinimas ribojamas teisėjams tenkančiu darbo krūviu, kuris pateikiamas žemiau.

Kiekvienais metais Lietuvoje yra skelbiama vieša teisėjų darbo analizė, tai yra pateikiamas gautų, išnagrinėtų bylų skaičius, nurodomas teisėjų skaičius, įvertinamas teisėjo darbo krūvio rodiklis bei pateikiamas teisėjų darbo stažas²³. Atitinkamai šio darbo kontekste nagrinėjamas 2020-2023 metų laikotarpis per kurį analizuojamas darbo krūvis²⁴, tenkantis baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjams bei tokie skaičiai lyginami su bendrai bendrosios kompetencijos teismams tenkančiu krūviu. Statistinėmis duomenimis 2023 m. Lietuvoje baudžiamosiose bylose specializavosi 203 teisėjai, 2022 m. – 200, 2021 m. – 193, 2020 m. – 195²⁵. Lietuvoje gautų baudžiamųjų bylų skaičius 2023 m. buvo 16 385, 2022 m. – 16 516, 2021 m. – 16 584, 2020 m. – 18 255. Tuo tarpu 2023 m. Lietuvos baudžiamųjų bylų teisėjai išnagrinėjo 16 440 bylų, 2022 m. – 16 555, 2021 m. 16 556, 2020 m. 17 884²⁶. Darbo dienų skaičius, dirbant

²³ Nacionalinė teismų administracija (2021-03). Lietuvos Teismai. Veiklos Rezultatai 2020 [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2021/03/teismai2021-g.pdf>; Nacionalinė teismų administracija (2022-03). Lietuvos Teismai. Veiklos Rezultatai 2021 [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2022/03/teismai2022.pdf>; Nacionalinė teismų administracija (2023-03). Lietuvos Teismai. Veiklos Rezultatai 2022 [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2023/03/teismai2023-1.pdf>; Nacionalinė teismų administracija (2024-03). Lietuvos Teismai. Veiklos Rezultatai 2023 [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2024/03/lietuvos-teismai-ataskaita-2023-m..pdf>.

²⁴ Darbo krūvis šio darbo kontekste yra išnagrinėtų bylų skaičius per vieną darbo dieną tenkantis vienam teisėjui.

²⁵ Tokie statistiniai duomenys gauti peržiūrėjus Lietuvos teismų ir teismų savivaldos institucijų veiklos ataskaitas ir užimtų teisėjų etatų skaičių padauginus iš procentinės teisėjų specializacijos išraiškos bei suapvalinus iki grynojo skaičiaus. Pavyzdžiui, 2023 m. užimtų teisėjų etatų skaičius siekė 709 vienetų, baudžiamųjų (administracinių nusižengimų) bylų procentinė išraiška tarp teisėjų buvo 28,65 %. Taigi, 709*0,2865 lygu 203.

²⁶ Gautų ir išnagrinėtų bylų skaičius gautas peržvelgus viešai prieinamas Lietuvos teismų ir teismų savivaldos institucijų veiklos ataskaitas.

5 darbo dienas per savaitę 2023 ir 2022 m. buvo 251 d., 2021 m. – 252 d., 2020 m. – 253 d. Atkreiptinas dėmesys, kad kartais, kaip pavyzdžiui 2023 metais, gautų bylų skaičius yra mažesnis už išnagrinėtų. Tai yra todėl, kad byla buvo gauta prieš tai buvusiais metais, o išnagrinėta tik kitais metais. Tuo pačiu svarbu pažymėti, kad teisėjams, kaip valstybės tarnautojams, yra garantuojamos kasmetinės atostogos. Kasmetinių atostogų dienų skaičius gali būti nuo 22 iki 40 d. d. ir priklauso nuo teisėjų darbo stažo²⁷, kurio vidurkis 2023, 2022 m. buvo 17 m., 2021 m. – 18 m., o 2020 m. – 19 m.²⁸ Atitinkamai vidutiniškai teisėjai 2023, 2022 m. atostogavo 34 d. d., 2021 m. – 35 d. d., 2020 m. 36 d. d. Tai reiškia, kad vidutiniškai teisėjai 2023, 2022, 2021 ir 2020 m. dirbo 217 d. d. Taigi, 2023 m. baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjai vidutiniškai per vieną darbo dieną išnagrinėdavo 0,37 bylas, 2022 m. – 0,38, 2021 m. – 0,39, 2020 m. – 0,42²⁹.

Kadangi siekiant nustatyti baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjui nagrinėjant baudžiamąsias bylas per dieną tenkantį krūvį buvo išanalizuota ir pateikta daug įvairių skaičių ir skaičiavimų, išvada padaryti žemiau pateikiama lentelė.

1 lentelė. Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų vidutiniškai per vieną darbo dieną išnagrinėtų bylų skaičius.

	2023 m.	2022 m.	2021 m.	2020 m.
Teisėjų, specializuojančių baudžiamosiose bylose, skaičius	203	200	193	195
Gautų baudžiamųjų bylų skaičius	16385	16516	16584	18255
Išnagrinėtų baudžiamųjų bylų skaičius	16440	16555	16556	17884
Vidutinis teisėjų darbo stažas	17	17	18	19
Vidutinės teisėjo atostogų dienos	34	34	35	36
Darbo dienų skaičius per metus	251	251	252	253
Dirbtų dienų skaičius per metus	217	217	217	217
Vidutiniškai išnagrinėjamų bylų skaičius per vieną darbo dieną	0,37	0,38	0,39	0,42

²⁷ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. 1994 m. gegužės 31 d. Nr. I-480. *Valstybės žinios*, 1994, 46-851.

²⁸ Tokie statistiniai duomenys gauti peržiūrėjus Lietuvos teismų ir teismų savivaldos institucijų veiklos ataskaitas ir viešai skelbiamą vidutinį teisėjų darbo stažą dienomis bei sudėjus kiekvieno bendrosios kompetencijos teismo teisėjų darbo stažą dienomis, jį padalinus iš bendrosios kompetencijos teismų skaičiaus bei iš 365 d. Pavyzdžiui, 2023 m. bendra vidutinė teisėjų darbo stažo dienomis suma siekė 105 280, bendros kompetencijos teismų skaičius – 18. Taigi, 105 280/18/365 lygu 16.

²⁹ Vidutiniškai per vieną darbo dieną išnagrinėtų bylų skaičius gautas išnagrinėtų baudžiamųjų bylų skaičių per atitinkamus metus padalijus iš teisėjų, specializuojančių baudžiamosiose bylose, skaičiaus ir tą skaičių padalijus iš dirbtų dienų skaičiaus per metus bei skaičių suapvalinus iki šimtųjų. Pavyzdžiui, 2023 m. gautų baudžiamųjų bylų skaičius buvo 16385, teisėjų, specializuojančių baudžiamosiose bylose skaičius – 203, dirbtų dienų skaičius per metus – 217. Atitinkamai 16385 padalijus iš 203 ir padalijus iš 217 vidutiniškai išnagrinėtų bylų skaičius per vieną darbo dieną siekė 0,37.

Atrodytų, kad vidutiniškai 1 byla per 2,7 darbo dienos yra „normalus“ tenkantis krūvis teisėjui, tačiau reikia nepamiršti, kad baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjai priima ir kitus procesinius sprendimus, pavyzdžiui skiria kardomąsias priemones (BPK 121 str. 1 d.), o tokie procesiniai sprendimai į tenkantį darbo krūvį nėra įskaičiuojami. Aukščiau pateikti skaičiai atspindi baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjams tenkantį darbo krūvį, tačiau analizuojant bei lyginant statistinius duomenis visada svarbu matyti ir bendrus skaičius, tai yra visų bendrosios kompetencijos teismų administracinių nusižengimų, civilinėse, baudžiamosiose bylose per vieną dieną teisėjams tenkantį krūvį, kuriame išskiriamas skirtingų instancijų teismams tenkantis darbo krūvis, todėl žemiau pateikiami viešai prieinami statistiniai duomenys, leidžiantis palyginti bendrus skaičius Lietuvos teismų sistemoje bei konkrečius ir viešus³⁰ skaičius baudžiamųjų bylų skyriuje.

2023 m. vidutiniškai per metus teisėjas apylinkės teismuose išnagrinėdavo 394 bylas, vidutiniškai per vieną darbo dieną apylinkių teismuose teisėjas išnagrinėdavo 1,57 bylas, tuo tarpu apygardų teismuose (I instancija ir apeliacinė instancija) – 103 bylas ir 0,41 bylą per vieną darbo dieną. 2022 m. apylinkių teismuose vienas teisėjas išnagrinėdavo 384 bylas, vidutiniškai per vieną darbo dieną – 1,53. Atitinkamai apygardų teismuose 110 bylas ir 0,44 bylą per vieną darbo dieną. 2021 m. apylinkių teismuose vienas teisėjas vidutiniškai išnagrinėjo 369 bylas, vidutiniškai per vieną darbo dieną – 1,46. Apygardų teismuose – 114 bylas ir 0,45 bylą per vieną dieną. 2020 m. vidutiniškai per metus vienas teisėjas išnagrinėjo 393 bylą, vidutiniškai per vieną darbo dieną 1,55 bylą. Apygardos teismuose – 125 bylas ir 0,49 bylą.

Siekiant nustatyti teisėjui bendrosios kompetencijos teismuose per vieną darbo dieną tenkantį krūvį buvo išanalizuota ir pateikta daug įvairių skaičių, išvadaai padaryti žemiau pateikiama lentelė.

2 lentelė. Bendrosios kompetencijos teismų teisėjų vidutiniškai per vieną darbo dieną išnagrinėtų bylų skaičius.

	2023 m.	2022 m.	2021 m.	2020 m.
Vidutiniškai per metus išnagrinėtų bylų skaičius, tenkantis apylinkės teismo teisėjui	394	384	369	393
Vidutiniškai per vieną darbo dieną vieno apylinkės teismo teisėjo išnagrinėtos bylos	1,57	1,53	1,46	1,55
Vidutiniškai per metus išnagrinėtų bylų skaičius, tenkantis vienam apygardos teismo teisėjui	103	110	114	125
Vidutiniškai per vieną darbo dieną vieno apygardos teismo teisėjo išnagrinėtos bylos	0,41	0,44	0,45	0,49

³⁰ Nacionalinė teismų administracija (2021-03). Lietuvos Teismai. Veiklos Rezultatai 2020 [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2021/03/teismai2021-g.pdf>; Nacionalinė teismų administracija (2022-03). Lietuvos Teismai. Veiklos Rezultatai 2021 [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2022/03/teismai2022.pdf>; Nacionalinė teismų administracija (2023-03). Lietuvos Teismai. Veiklos Rezultatai 2022 [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2023/03/teismai2023-1.pdf>; Nacionalinė teismų administracija (2024-03). Lietuvos Teismai. Veiklos Rezultatai 2023 [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2024/03/lietuvs-teismai-ataskaita-2023-m.pdf>.

Aukščiau pateiktose 1 ir 2 lentelėse statistiniai duomenys bendrosios kompetencijos teismuose ir konkrečiai baudžiamosiose bylose skiriasi, kadangi konkrečiai baudžiamosiose bylose pateikti skaičiai atitinka bendrai tiek ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, tiek ir žemesnių instancijų teismų baudžiamųjų bylų teisėjų išnagrinėtas bylas, tuo tarpu analizuojant bendrosios kompetencijos teismų teisėjams tenkantį darbo krūvį dėmesys skiriamas apylinkės ir apygardų teismų teisėjams. Iš lentelių pateikiamų duomenų atrodo, kad žymus skirtumas tarp bendrų skaičių Lietuvos Respublikos teismuose ir konkrečių skaičių Lietuvos Respublikos teismų baudžiamųjų bylų skyriuje parodo skirtumą tarp teisėjams tenkančio darbo krūvio, tačiau bet koku atveju siekiant užtikrinti baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų priimamų sprendimų kokybę, jiems tenkančio darbo krūvio rodiklis yra per didelis ir, galbūt, net neadekvatus, nes, kaip minima anksčiau, darbo krūvio skaičiavimas neapima ir kitų procesinių sprendimų, kurie priimami nagrinėjant baudžiamąją bylą.

Atkreiptinas dėmesys, kad teismas, kaip nurodoma BPK 242¹ str. 1 d. „*privalo rūpintis, kad baudžiamoji byla teisme būtų išnagrinėta per kuo trumpesnę laiką, ir turi siekti, kad byla būtų išnagrinėta darant kiek įmanoma mažiau teisiamojo posėdžio pertraukų*“, pagal BPK 243 str. 2 d. „*teisiamojo posėdžio pertrauka negali trukti ilgiau kaip vienką mėnesį*“, o BPK 302 str. 4 d. „*nuosprendis turi būti paskelbtas ne vėliau kaip per keturiolika dienų nuo pranešimo apie jo paskelbimo laiką ir vietą dienos, o jei byla sudėtinga ir didelės apimties, per teismo nustatytą įmanomai trumpiausią laiką, bet ne vėliau kaip per keturiasdešimt penkias dienas*“. Nors kaip pavyzdys pateikiami ne visi BPK numatyti procesiniai terminai, taikomi sprendimų priėmimui ar kitiems procesiniams veiksams, pavyzdžiui, vykstantiems ikiteisminio tyrimo metu priimti, tačiau apibūdinant vidinį įsitikinimą įstatymo ir teismų praktikos kontekste, teisėjai turi ištirti visas bylose esančias aplinkybes, įvertinti įrodymus jų visete ir argumentuotai priimti savo sprendimus. Kaip nurodoma Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje, „*teisėjų vidinis įsitikinimas vertinant įrodymus turi būti paremtas visų byloje esančių duomenų patikimumo patikrinimu, palyginimu, prieštaravimų pašalinimu ir savo sprendimų argumentavimu. Įrodymų patikimumas – tai vertinimo metu nustatoma savybė, reiškianti, kad duomenys atitinka tikrovę. Įrodymų patikimumas nustatomas išanalizavus jų gavimo tvarką, patikrinus BPK nustatytais veiksmais ir palyginus su kitais byloje esančiais parodymais bei kitais įrodymais. Svarbu, kad įrodymai būtų įvertinti pagal įstatymo reikalavimus ir teismui nekiltų jokių abejonių dėl to, kad kaltininkas padarė nusikaltimus, dėl kurių jis kaltinamas*“³¹. Be to, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo, kad „*vienas iš tinkamo įrodymų vertinimo reikalavimų yra tas, jog byloje turi būti įvertintas kiekvienas įrodymas atskirai ir įrodymų visuma, sujungiant visus reikšmingus faktus į loginę visumą, ir tik po to galima daryti apibendrinančias išvadas, kurios turi būti vienareikšmės, tikslios ir*

³¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225-1214/2024.

logiškos³². Tokia formuojama praktika dar kartą patvirtinta kokybės, kaip vidinį įsitikinimą užtikrinantį, reikalavimą, kuris yra susietas su tinkamu sprendimų priėmimu analizuojant byloje esančius įrodymus bei bendrą įrodymų vertinimą, kuris pagrįstas logiškumu, tikslumu ir vienareikšmiškumu. Be to, cituojama teismų praktika ir įstatymo nuostata imperatyviai reikalauja patikrinti įrodymus, t. y. įsitikinti, kad jie tinkamai surinkti, o atliekami procesiniai veiksmai turi būti atlikti per įstatymo leidėjo nustatytus terminus, teisėjai priimdami sprendimus turi būti nešališki ir t. t. Tokie reikalavimai yra pagrįsti, tačiau žvelgiant į aukščiau 1 ir 2 lentelėje minimą darbo krūvį, tenkantį tiek baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjams, tiek ir bendrosios kompetencijos teismams, kokybę bei įstatyme vyraujančius baudžiamojo proceso terminus, kyla abejonų dėl terminų tikslingumo bei teismų praktikos įgyvendinimo, kadangi pastovus kokybės reikalavimas ir nemažėjantis teisėjams tenkantis darbo krūvis neišvengiamai priveda prie klaidų, tai yra nesilaikant BPK ir teismų praktikos keliamų intensyvaus ir kokybiško darbo reikalavimų gali susiklostyti situacija, kai dėl žemesnių instancijų teismų priimamų sprendimų, kuriuose neužtikrinami keliami kokybiško darbo rezultatai, kasaciniu skundu yra kreipiamasi į Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą, taip papildomai didinant teisėjams tenkantį darbo krūvį. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nutartyje nurodė, kad „konstatuotina, kad apeliacinės instancijos teismo atliktas įrodymų vertinimas neatitinka išsamaus visų bylos aplinkybių išnagrinėjimo principo (BPK 20 str. 5 d.)“, ir atitinkamai „šie baudžiamojo proceso pažeidimai pripažintini esminiais, nes sukludė teismui išsamiai ir nešališkai išnagrinėti bylą ir priimti teisingą nuosprendį ar nutartį“³³. Šioje byloje apeliacinės instancijos teismo nuosprendis buvo panaikintas ir byla perduota nagrinėti iš naujo apeliacine tvarka. Kitame pavyzdyje nurodoma, kad „apeliacinės instancijos teismo atliktas įrodymų vertinimas buvo neišsamus ir fragmentiškas, pažeidžiantis BPK 20 str. 5 d. nuostatas“³⁴. Dėl to apeliacinės instancijos teismo nuosprendis buvo panaikintas ir byla perduota nagrinėti iš naujo apeliacine tvarka.

Taigi, iš pateiktų statistinių duomenų, BPK įtvirtintų procesinių terminų bei Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formuojamos teismų praktikos galima susidaryti įspūdį, kad BPK 20 str. 5 d. nuostatų pažeidimui, kuris yra pagrindas skusti priimtą sprendimą kasacine tvarka, didžiulę įtaką turi įstatymo leidėjo numatyti terminai, kadangi aukštų standartų taikymas kiekvienos bylos kokybei nors ir neišvengiamas, tačiau yra neadekvatus teisėjo darbo krūviui. Tuo pačiu svarbu pažymėti, kad teisėjams, kaip ir kitiems valstybės tarnautojams ar atitinkantiems darbuotojams yra svarbu kelti savo kompetencijas bei dalyvauti seminaruose. Privalomasis kvalifikacijos kėlimas numa-

³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. birželio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-108-511/2024.

³³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. vasario 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-27-788/2024.

³⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. rugsėjo 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-198-976/2023.

tytas ir LR teismų įstatymo 92 str.³⁵, tačiau atrodo, kad teisėjams užtikrinti tiek ir kokybišką sprendimų priėmimą, tiek ir kvalifikacijos kėlimą mokantis yra neįmanoma dėl jiems darbo aplinkoje tenkančio krūvio, nes teisėjas yra žmogus³⁶, kuris turi ir asmeninį gyvenimą, reikalauja poilsio bei negali koncentruotis vien tik į darbą bei teisingumo, kaip nurodoma Konstitucijoje, vykdymą.

Apibendrinant, gebėjimas priimti kelis sprendimus per dieną, savaitę yra neišvengiama savybė, kuria pasižymi Lietuvos baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjai. Atitinkamai tokių statistinių duomenų analizė parodo, kad vidinio įsitikinimo formavimuisi bei jo užtikrinimui įstatymo ir teismų praktikos kontekste didelę įtaką daro baudžiamajame procese įtvirtinti terminai. Teisėjai Lietuvoje turi turėti gerus darbo laiko paskirstymo įgūdžius, nes tik taip įmanoma užtikrinti ne tik tinkamą ir gerą bylų išnagrinėjimą, pagrįstą tinkamu sprendimų priėmimo ir išvadų argumentavimu, bet turėti laiko ir savo asmeniniam gyvenimui bei poilsui. Teisėjai, turėdami tokį krūvį, gali ir, neabejotinai, kartais patiria emocinius nudegimus³⁷, kurių įtaka matoma ir analizuojamose bylose, kai atitinkamai nėra argumentuojami priimti sprendimai, o padarytos klaidos yra taisomos aukštesnės instancijos teismuose ar perduodama nagrinėti bylas iš naujo. Dėl šios priežasties užsitęsia procesas, paliekama nežinioje ne tik proceso dalyviai, tačiau tai kainuoja papildomų resursų ir valstybei. Įstatymo leidėjo numatyti terminai, darantys įtaką teisėjų priimamų sprendimų kokybei ir teisėjo gebėjimui rasti laiko sau, yra didžiulis iššūkis, lemiantis teisėjo vidinio įsitikinimo formavimąsi, tinkamą priimamų sprendimų argumentavimą bei įstatymo laikymąsi.

Psichoemocinės sveikatos reikšmė teisėjo profesijoje

1651 m. Thomas Hobbes pareiškė, kad idealus teisėjas yra „*atskirtas nuo baimės, pykčio, neapykantos, meilės ir užuojautos*“³⁸. Jau ilgą laiką teisinėje literatūroje vyrauja emocijų neturinčio teisėjo paveikslas, tačiau ar galima šią per šimtmečius įsišaknijusią idėją laikyti teisėjų būdo standartu? Teisėjai yra žmonės, kurie liūdi, džiaugiasi ir jaučia tai pat stipriai, kaip ir kiti. Nagrinėdami bylas dėl netinkamo proceso dalyvių elgesio jie gali išgyventi tokias emocijas kaip pyktis ar pasibjaurėjimas; nusivylimas dėl bylų ir situacijų, kurių nepavyksta išspręsti. Nuo XX a. pradžios požiūris į teisėjų pamažu keičiasi - pradedama suprasti, kad teisėjai yra žmonės, o jų išgyvenamos

³⁵ „Teisėjams nustatomas įvadinis mokymas ir privalomasis kvalifikacijos kėlimas“.

³⁶ Oldfather, C.M. (2007) „Judges as Humans: Interdisciplinary Research and the Problems of Institutional Design“, *Hofstra Law Review*, 36(1), Article 6, 135.

³⁷ David M. Flores et al. (2009). Judges' Perspectives on Stress and Safety in the Courtroom: An Exploratory Study. *Court Review*, Volume 45, Issue 3, 78.

³⁸ HOBBS, Thomas (1651) cituota MARONEY, Terry (2011). Emotional Regulation and Judicial Behavior, 1488.

emocijos - neišvengiama darbo ir sprendimų priėmimo dalis³⁹. Vis dėlto visuomenės keliai lūkesčiai teisėjams išlieka itin aukšti. Ši priešprieša tarp teorinio požiūrio į teisėją ir realių profesinių iššūkių bei aplinkinių keliamo spaudimo sukuria reikšmingą psichologinę įtampą, kuri prisideda prie aukšto patiriamo streso lygio jų darbe.

Streso poveikis sprendimų priėmimui

Lėtinis profesinis stresas ir jo įtaka kognityvinei veiklai

Lėtinis profesinis stresas yra opi problema teisėjų tarpe, turinti reikšmingą poveikį kognityvinėms funkcijoms, kurios yra būtinos objektyviam ir racionaliam sprendimų priėmimui. Stresas sukelia ne tik emocinę ir fizinę įtampą, bet ir gali turėti ilgalaikį poveikį kognityviniams gebėjimams, tokiems kaip dėmesio koncentracija, atmintis, gebėjimas spręsti sudėtingas užduotis ir analizuoti informaciją. Teisėjų darbas dažnai susijęs su intensyvia protine veikla, reikalaujančia nuolatinės dėmesio koncentracijos ir gebėjimo apdoroti didelį kiekį sudėtingos informacijos. Lėtinis stresas gali sumažinti šių funkcijų efektyvumą, dėl ko teisėjai tampa labiau linkę priimti klaidingus sprendimus arba pasikliauti automatiniais, neapgalvotais sprendimų priėmimo mechanizmais.

Tyrimai rodo, kad teisėjai, patiriantys lėtinį stresą, dažniau susiduria su dėmesio sutrikimais, sumažėjusia gebėjimo įvertinti detales koncentracija ir atminties problemomis⁴⁰. Tai ypač aktualu, kai reikia apdoroti sudėtingas bylas, kurių metu teisėjas turi įvertinti daugybę faktų, įrodymų ir teisinių aspektų. Atminties sutrikimai, atsirandantys dėl lėtinio streso, gali lemti, kad teisėjas pamiršta svarbius bylos elementus arba priima sprendimus, remdamasis tik dalimi informacijos. Be to, lėtinis stresas gali paveikti problemų sprendimo gebėjimus, kurie būtini, norint užtikrinti, kad sprendimas būtų pagrįstas logika ir teisingumu, o ne subjektyviu vertinimu. Pavyzdžiui, 2018 metais atliktas tyrimas, kuriame dalyvavo 221 teisėjas iš dviejų JAV valstijų (vienos vidurio vakarų ir vienos vakarų valstijos), nagrinėjo lėtinio streso poveikį teisėjų sveikatai, darbo efektyvumui ir saugumo suvokimui. Tyrime dalyvavo 61,3 proc. vyrų ir 38,7 proc. moterų; 49,3 proc. dalyvių teisėjais dirbo daugiau nei 10 metų, o 58,4 proc. per praėjusius metus vadovavo bent 10 teismo procesų. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad teisėjai patyrė vidutinį streso lygį (vidurkis – 47,86 balo skalėje nuo 0 iki 100), o jų fizinė ir psichinė sveikata buvo įvertinta kaip gera (vidurkiaai atitinkamai 75,64 ir 81,98 balo). Tačiau darbo pasitenkinimas ir darbo efektyvumas buvo tik vidutiniai (atitinkamai 56,26 ir 58,38 balo). Įdomu tai, kad 25,8 proc. teisėjų per pastaruosius

³⁹ MARONEY, Terry (2011). Emotional Regulation and Judicial Behavior, 1488-1490.

⁴⁰ MILLER, Monica; et al. (2022). The Relationship between Workplace Incivility and Well-Being in Administrative Court Judges.

metus dėl streso praleido nuo 10 iki 19 darbo dienų. Be to, tyrimas atskleidė, kad teisėjai, patyrę didesnę stresą, dažniau jautė baimę dėl nesėkmių (vidurkis – 23,94 balo) ir sunkumų atskirti darbą ir asmeninį gyvenimą (vidurkis – 33,94 balo). Saugumo suvokimo analizė parodė, kad teisėjai vidutiniškai jautėsi susirūpinę savo asmeniniu saugumu (vidurkis – 33,72 balo) ir šeimos saugumu (vidurkis – 30,44 balo), o didžiausią stresą sukėlė hipotetinės situacijos, pavyzdžiui, galimybė būti sekamam (vidurkis – 35,16 balo)⁴¹.

Šie rezultatai rodo, kad lėtinis stresas turi įvairiapusį poveikį teisėjų sveikatai ir darbo kokybei, pabrėžiant būtinybę giliau suprasti profesinio streso mechanizmus ir jų įtaką sprendimų priėmimo procesams. Tai ypač svarbu, atsižvelgiant į teisėjų darbo specifiką, kurioje emocinis ir kognityvinis stabilumas yra būtinas teisingumo užtikrinimui.

Neurobiologiniai streso mechanizmai: kortizolio poveikis smegenų veiklai

Lėtinis stresas, būdingas teisėjų profesijai, skatina hipotalamo-hipofizės-antinksčių (HHA) ašies aktyvumą, kuris ilgainiui lemia padidėjusią kortizolio sekreciją. Kortizolis – pagrindinis gliukokortikoidinis hormonas, reaguojantis į stresą, – yra pagrindinis veiksnys, reguliuojantis metabolinius, imunologinius ir neuroendokrininius procesus⁴². Tačiau lėtinis kortizolio poveikis smegenims gali sukelti struktūrinius ir funkcinis pokyčius, turinčius įtakos kognityvinei veiklai ir sprendimų priėmimui.

Tyrimai rodo, kad ilgalaikis kortizolio poveikis yra susijęs su smegenų regionų, atsakingų už aukštesnias pažintines funkcijas, disfunkcija. Ypač pažeidžiama yra hipokampo sritis – struktūra, atsakinga už atmintį ir mokymąsi. Lėtinis kortizolio poveikis sumažina neurogenezę ir skatina neuronų dendritų susitraukimą, dėl ko pablogėja tiek trumpalaikė, tiek ilgalaikė atmintis⁴³. Teisėjams tai gali pasireikšti sunkumais apdorojant informaciją ir sprendžiant sudėtingas teisines bylas. Be to, Rockefeller universiteto mokslininkų atlikti tyrimai parodė, kad kortizolio poveikis prefrontalinei žievei – smegenų sričiai, atsakingai už sprendimų priėmimą, vykdomąsias funkcijas ir emocijų reguliavimą – gali lemti gebėjimo efektyviai spręsti problemas sumažėjimą. Ilgalaikio kortizolio poveikio rezultatas yra neuronų atrofija ir sumažėjęs sinapsių tankumas, dėl ko padidėja impulsyvumas, klaidų tikimybė ir kognityvinis šališkumas teisėjų sprendimuose⁴⁴. Tuo tarpu migdolinė liauka, atsakinga už emocijų

⁴¹ FLORES, David; et al., (2007). Judges perspectives on stress and safety in the courtroom: An exploratory study, *Court Review*, 45(3), 76–89.

⁴² STANKUS, Albinas; SLUŠNIENĖ, Anžela (2009). Cortisol and stress effects. *Review of literature*.

⁴³ LUPIEN, Sonia; et al. (2007). The effects of stress and stress hormones on human cognition: Implications for the field of brain and cognition, 209–237.

⁴⁴ MCEWEN, Bruce (2007). Physiology and neurobiology of stress and adaptation: central role of the brain.

apdorojimą, patiria hiperaktyvumą dėl lėtinio streso. Tai gali sukelti intensyvesnę nei įprasta emocinį atsaką į bylos dalyvių rodomas emocijas. Tokia disproporcija tarp emocijų reguliavimo (dėl prefrontalinės žievės disfunkcijos) ir emocijų hiperaktyvumo (dėl migdolinės liaukos aktyvacijos) gali lemti netinkamų sprendimų priėmimą⁴⁵.

Svarbu paminėti, jog tyrimai, nagrinėjantys kortizolio poveikį smegenims, parodė, kad priemonės skirtos streso lygiui mažinti bei HHA ašiai reguliuoti, gali būti veiksmingos siekiant išsaugoti teisėjų kognityvinę veiklą ir emocinį stabilumą⁴⁶.

Lėtinio streso valdymas

Nuo Sigmundo Freudo psichoanalizės pradžios, kai psichikos sveikata buvo pripažinta neatsiejama žmogaus gerovės dalimi, iki šių dienų, kai visame pasaulyje vis daugiau žmonių atvirai dalijasi savo išgyvenimais ir mintimis psichoemocinės sveikatos tema, psichologinės gerovės palaikymas tapo pagrindiniu šių laikų žmogaus siekiu. Taip pat ir tokios aukštą stresą keliančios profesijos atstovai, kaip teisėjai, nėra išimtis – jiems, kaip ir visai visuomenei, o kartais net dar labiau, svarbu užtikrinti psichologinę gerovę, gebėti atpažinti ir valdyti emocijas bei susidoroti su kasdieniais iššūkiais, siekiant išlaikyti aukštą profesinį ir asmeninės sveikatos lygį.

Pastarąjį dešimtmetį pasaulyje ėmė daugėti įvairių mokymų ir programų psichoemocinės sveikatos temomis. Greta didžiųjų pasaulio valstybių, siekiančių gerinti teisėjų bei teismo darbuotojų psichologinę sveikatą, yra ir Lietuva. Mūsų šalyje teisėjams yra siūlomos įvairios psichoemocinės sveikatos gerinimo programos, skirtos streso, emocinio perdegimo ir konfliktinių situacijų valdymui. 2021 m. – 2025 m. teisėjų mokymo planuose numatytos tokios programos kaip „*Emocinės įtampos valdymas neapibrėžtumo sąlygomis*“, „*Kritiniai pokalbiai, jų valdymas*“ bei „*Streso ir konflikto valdymas bei psichologinė parama*“. Šios iniciatyvos siekia suteikti teisėjams praktinių įgūdžių, padedančių mažinti emocinę įtampą, efektyviau spręsti sudėtingas situacijas ir išlaikyti profesinę gerovę. Be to, rengiami seminarai, tokie kaip - „*Teisė išlaikyti balansą 2.0: streso ir perdegimo valdymas teisininkams DI eroje*“, suteikia galimybę gilinti žinias apie perdegimo sindromą, stresą ir jo valdymą bei jų poveikį sprendimų priėmimui⁴⁷. Šios programos ir mokymai ne tik teigiamai veikia teisėjų psichoemocinę sveikatą, bet ir gerina tarpusavio santykius darbo aplinkoje⁴⁸.

Remiantis 2024 m. / 2025 m. mokymo programomis stebimas dar didesnis dėmesys teisėjų psichikos sveikatai, įtraukiant specializuotus kursus. Programoje numa-

⁴⁵ MCEWEN, Bruce (2007). Physiology and neurobiology of stress and adaptation: central role of the brain.

⁴⁶ CHAMBERLAIN, Jared; MILLER, Monica (2008). Stress in the Courtroom: Call for research, 247.

⁴⁷ Countline. (2024). Seminaras „Teisė išlaikyti balansą 2.0: streso ir perdegimo valdymas teisininkams DI eroje“.

⁴⁸ Lietuvos teismai (2021; 2024) teisėjų mokymo programos.

tytas kursas „*Streso ir sudėtingų situacijų valdymas*“ turėtų ne tik papildyti jau turimas teorines žinias, bet ir suteikti teisėjams praktinių įgūdžių, padėsiančių efektyviai kovoti su stresu. Be to, teisėjai turės galimybę dalyvauti mokymuose tema: „*Mobingas darbo aplinkoje: kaip atpažinti ir suvaldyti?*“, skirtuose psichologinio spaudimo teismų sistemoje prevencijai. Greta programų skirtų teisėjų asmeninei gerovei bus organizuojami ir kursai, tema: „*Psichologinė parama nukentėjusiesiems ir liudytojams teismo procese*“, suteiksiantys teisėjams žinių padėsiančių užtikrinti geresnę emocinę paramą teismo proceso dalyviams. Dar viena naujovė – programa - „*Melo psichologija. Streso įveika. Sprendimų priėmimas*“, kurioje analizuojami melo atpažinimo metodai, streso valdymo strategijos ir racionalaus sprendimų priėmimo mechanizmai⁴⁹.

Šių programų kūrimas ir vykdymas atspindi Lietuvos teismų sistemos pastangas siekiant sustiprinti teisėjų psichoemocinę sveikatą ir gerinti jų gebėjimus valdyti stresą bei sudėtingas situacijas darbe. Tikėtina, jog šių kursų nauda turės teigiamą įtaką ne tik teisėjų profesinei gerovei, bet ir sprendimų objektyvumo užtikrinimui kasdienėje teismų praktikoje.

Veiksnių, darančių įtaką teisėjų sprendimų priėmimui, mažinimas

Teisėjų priimami sprendimai yra esminiai teisingumo užtikrinimo procese, todėl svarbu sumažinti įvairius, jau aptartus veiksnius, kurie gali neigiamai paveikti jų objektyvumą. Teisėjai, nors jiems ir taikomi aukštesni etikos, kokybės standartai⁵⁰, taip pat yra žmonės, kurie, veikdami valstybės vardu, daro klaidas. Teisėjų priimami sprendimai yra esminiai teisingumo užtikrinimo procese, todėl svarbu mažinti veiksnių, galinčių neigiamai paveikti jų objektyvumą, įtaką. Kognityvinis šališkumas, profesinė patirtis, darbo krūvis ir psichoemocinė sveikata gali turėti reikšmingą poveikį sprendimų priėmimui, tačiau tinkamai taikomos priemonės gali padėti užtikrinti sąžiningumą ir nešališkumą.

Vienas iš būdų mažinti kognityvinį šališkumą – teisėjų mokymai, kuriuose jie būtų supažindinami su įvairiomis šališkumo rūšimis ir jų poveikiu sprendimams. Be kita ko, būtų siekiama užtikrinti, kad teisėjai priimtų sprendimus remdamiesi tik teisine informacija, o ne pašaliniais veiksniais.

Profesinė patirtis, nors ir būtina, kartais gali lemti pernelyg šablonišką mąstymą ar išankstinius nusistatymus. Siekiant to išvengti, naudinga skatinti teisėjų rotaciją bei konsultacijas su kolegomis. Taip pat reguliarios teisinės praktikos analizės sesijos gali padėti teisėjams reflektuoti savo sprendimus ir kritiškai vertinti jų priėmimo procesą.

Didelis darbo krūvis neretai lemia sprendimų priėmimo skubotumą ir nuovargį,

⁴⁹ Lietuvos teismai (2025) teisėjų mokymo programos.

⁵⁰ Lietuvos Respublikos teisėjų etikos kodeksas. Patvirtintas Visuotinio teisėjų susirinkimo 2006 m. birželio 28 d. sprendimu Nr. 12 P-8.

todėl teisėjų etatų didinimas galėtų padėti išspręsti šią problemą, sumažinant vienam teisėjui tenkantį bylų skaičių. Be to, teisėjų darbe svarbi administracinė pagalba, todėl didesnis teisėjų padėjėjų skaičius ar šių asmenų kvalifikacijos kėlimas leistų teisėjams sutelkti dėmesį į esminius teisinius klausimus, užuot gaištant laiką techniniam darbui. Taip pat verta apsvarstyti bylų skirstymo optimizavimą, pasitelkiant dirbtinio intelekto įrankius, kurie padėtų teisingiau ir efektyviau paskirstyti bylas pagal jų sudėtingumą ir teisėjų specializaciją.

Teisėjų psichoemocinė sveikata yra dar vienas svarbus veiksnys, galintis turėti įtakos sprendimų priėmimui. Stresas, perdegimas ir emocinis išsekimas gali neigiamai paveikti teisėjo gebėjimą priimti objektyvius sprendimus, todėl būtina užtikrinti psichologinės pagalbos prieinamumą. Konfidencialios emocinės paramos programos galėtų padėti teisėjams efektyviau valdyti stresą. Taip pat svarbu skatinti darbo ir poilsio balansą, sudarant teisėjams galimybes reguliariai naudotis atostogomis ir pertraukomis. Bendruomenės palaikymas ir diskusijų grupės tarp teisėjų taip pat gali būti veiksminga priemonė emocinei gerovei stiprinti.

Apibendrinant, siekiant užtikrinti, kad teisėjų sprendimai būtų kuo objektyvesni, būtina įgyvendinti kompleksines priemones. Kognityvinio šališkumo mažinimas per mokymus, patirties įtakos ribojimas per refleksiją ir konsultacijas, darbo krūvio mažinimas per etatų didinimą bei administracinę pagalbą ir psichoemocinės sveikatos stiprinimas per paramos sistemas gali padėti sukurti efektyvesnę, sąžiningesnę ir mažiau šališką teisminę sistemą.

Išvados

1. Teisėjų sprendimų priėmimui įtakos turi daugybė veiksnių, tokių kaip kognityvinis šališkumas, profesinė patirtis ir darbo krūvis. Patvirtinimo šališkumas, inkaravimo efektas ir pasitikėjimo savimi perteklius, gali lemti subjektyvumą sprendimų priėmime. Teisėjo profesinė patirtis gali būti tiek privalumas, tiek iššūkis objektyvumui, o per didelis darbo krūvis daro įtaką teisėjų priimamų sprendimų kokybei bei tinkamos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos įgyvendinimui.
2. Teisėjų psichoemocinė sveikata yra esminis veiksnys, darantis įtaką jų sprendimų priėmimo kokybei ir profesinei gerovei. Lėtinis profesinis stresas gali neigiamai paveikti teisėjų kognityvines funkcijas, atmintį, emocijų reguliavimą ir gebėjimą priimti objektyvius sprendimus. Didelis kortizolio kiekis, sukeltas nuolatinės įtampos, gali sukelti smegenų struktūrinius pokyčius, mažinant informacijos apdorojimo efektyvumą. Siekiant sumažinti streso poveikį, tiek tarptautiniu, tiek Lietuvos mastu vykdomos įvairios teisėjų psichoemocinės sveikatos gerinimo programos, orientuotos į streso, perdegimo ir konfliktų valdymą. Šios iniciatyvos padeda stiprinti teisėjų emocinį atsparumą, didinti darbo efektyvumą ir užtikrinti teisingesnį sprendimų priėmimą.

3. Teisėjų sprendimų objektyvumui užtikrinti būtina mažinti kognityvinį šališkumą, pernelyg šablonišką mąstymą, didelio darbo krūvio įtaką ir gerinti jų psichoemocinę sveikatą. Mokymai apie šališkumą, teisėjų rotacija, konsultacijos ir teisinės praktikos analizės gali padėti išvengti išankstinių nusistatymų. Darbo krūvio mažinimas per papildomus etatus, administracinę pagalbą ir bylų skirstymo optimizavimą leistų teisėjams priimti labiau apgalvotus sprendimus. Streso valdymui svarbu užtikrinti psichologinės pagalbos prieinamumą, skatinti darbo ir poilsio balansą bei bendruomenės palaikymą.

Šaltinių sąrašas

Teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. *Valstybės žinios*, 1992, 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. 1994 m. gegužės 31 d. Nr. I-480. *Valstybės žinios*, 1994, 46-851.
3. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas. 1999 m. sausio 14 d. Nr. VIII-1029. *Valstybės žinios*, 1999, 13-308.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968. *Valstybės žinios*, 2000, 89-2741.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. 2002 m. kovo 14 d. Nr. IX-785. *Valstybės žinios*, 2002, 37-1341.
6. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743. *Valstybės žinios*, 2002, 36-1340.
7. Lietuvos Respublikos teisėjų etikos kodeksas. Patvirtintas Visuotinio teisėjų susirinkimo 2006 m. birželio 28 d. sprendimu Nr. 12 P-8.
8. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas. 2015 m. birželio 25 d. Nr. XII-1869. *TAR*, 2015, 11216.

Specialioji literatūra:

9. BAUM, Lawrence (2006). *Judges and Their Audiences: A Perspective on Judicial Behavior*. Princeton: Princeton University Press.
10. CHAMBERLAIN, Jared; MILLER, Monica K. (2008). Stress in the courtroom: Call for research, *Judicature*.
11. DEDOVIC, Katarina.; DUCHESNE, Annie.; ANDREWS, Julie.; ENGERT, Veronika.; et al (2009). The brain and the stress axis: The neural correlates of cortisol regulation in response to stress, *NeuroImage*, 47(3), 864–871. doi:10.1016/j.neuroimage.2009.05.074.
12. EPSTEIN, L. (2016) *The Behavior of Federal Judges: A Theoretical and Empirical Study of Rational Choice*. Cambridge: Harvard University Press.
13. Epstein, L. and Knight, J. (2013) *The Choices Justices Make*. Washington, D.C.: CQ Press.
14. Epstein, L. and Martin, A. D. (2012) *An Introduction to Empirical Legal Research*. Oxford: Oxford University Press.

15. Fischman, J. and Law, D. (2012) 'Judicial Preferences and Decision-Making: A Study of Supreme Court Justices,' *Journal of Empirical Legal Studies*, 9(3), pp. 462–493.
16. FLORES, David M.; MILLER, Monica K.; CHAMBERLAIN, Jared (2009). Judges perspectives on stress and safety in the courtroom: An exploratory study,' *Court Review*, 45(3), 76–89.
17. Frontiers in Research. Decision Making Under Stress: The Importance of Cortico-Limbic Circuits. <https://www.frontiersin.org/research-topics/1653/decision-making-under-stress-the-importance-of-cortico-limbic-circuits/overview>.
18. Gigerenzer, G. (2008) *Rationality for Mortals: How People Cope with Uncertainty*. Oxford: Oxford University Press.
19. Guthrie, C., Rachlinski, J.J. and Wistrich, A.J. (2001) 'Inside the Judicial Mind,' *Cornell Law Faculty Publications*, pp. 777–830.
20. Guthrie, C., Rachlinski, J.J. and Wistrich, A.J. (2007) 'Blinking on the Bench: How Judges Decide Cases,' *Cornell Law Review*, 93(1), pp. 1–44.
21. Guthrie, C., Rachlinski, J.J. and Wistrich, A.J. (2010) 'Inside the Judicial Mind,' *Stanford Law Review*, 55(5), p. 1339–1370.
22. Guthrie, C. et al. (2011) *Judging in a Social Context: Psychological and Institutional Determinants*. Cambridge: Cambridge University Press.
23. Judicature Duke Law. An Examination of Outcomes Predicted by the Model of Judicial Stress. <https://judicature.duke.edu/articles/an-examination-of-outcomes-predicted-by-the-model-of-judicial-stress/>.
24. Kahan, D.M. (2010) 'Culture, Cognition, and Consent: Who Perceives What, and Why, in Acquaintance-Rape Cases,' *University of Pennsylvania Law Review*, 158(3), pp. 729–813.
25. LUPIN, Sonia J.; et al (2007). The effects of stress and stress hormones on human cognition: Implications for the field of brain and cognition. *Brain and Cognition*, 65(3), 209–237.
26. MARONEY, Terry A. (2011). Emotional regulation and judicial behavior,' *California Law Review*, 99(6), 1485–1556.
27. MASLACH, Christina; LEITER, Michael P. (2016). Understanding the burnout experience: recent research and its implications for psychiatry, *World Psychiatry*, 15(2), 103–111. doi:10.1002/wps.20311.
28. MCEWEN, Bruce S. (2007). Physiology and neurobiology of stress and adaptation: central role of the brain. *Physiological Reviews*, 87(3), 873–904. doi:10.1152/physrev.00041.2006.
29. MILLER, Monica K; et al. (2022). The Relationship between Workplace Incivility and Well-Being in Administrative Court Judges.
30. FLORES, David M.; et al. (2009). Judges Perspectives on Stress and Safety in the Courtroom: An Exploratory Study. *Court Review*, Volume 45, Issue 3, 76–89.
31. Neurolaunch. *Cortisol and the Brain*. <https://neurolaunch.com/cortisol-brain/>.
32. Oldfather, C.M. (2007) "Judges as Humans: Interdisciplinary Research and the Problems of Institutional Design," *Hofstra Law Review*, 36(1), Article 6.

33. Posner, R.A. (2008) *How Judges Think*. Cambridge: Harvard University Press.
34. Posner, R.A. (2010) *Reflections on Judging*. Cambridge: Harvard University Press.
35. Reese, E. (2012) *Cognitive Biases and Decision Making*. https://elearning.uniroma1.it/pluginfile.php/1319632/mod_resource/content/1/reeseE._2012.pdf.
36. Schauer, F. (2009) *Thinking Like a Lawyer: A New Introduction to Legal Reasoning*. Cambridge: Harvard University Press.
37. STANKUS, Albinas; SLUŠNIENĖ, Anžela (2009). Cortisol and stress effects. *Review of literature*.
38. Sunstein, C.R. (2005) *Laws of Fear: Beyond the Precautionary Principle*. Cambridge: Cambridge University Press.
39. Tang, A. (2023) *Supreme Hubris: How Overconfidence Is Destroying the Court – and How We Can Fix It*. New Haven: Yale University Press.
40. Tversky, A. and Kahneman, D. (1974) 'Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases', *Science*, 185(4157), p. 1124–1131.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika:

41. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. rugsėjo 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-198-976/2023.
42. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. vasario 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-27-788/2024.
43. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225-1214/2024.
44. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. birželio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-108-511/2024.

Kiti šaltiniai:

45. Nacionalinė teismų administracija (2021-03). Lietuvos Teismai. Veiklos Rezultatai 2020 [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2021/03/teismai2021-g.pdf>.
46. Nacionalinė teismų administracija (2022-03). Lietuvos Teismai. Veiklos Rezultatai 2021 [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2022/03/teismai2022.pdf>.
47. Nacionalinė teismų administracija (2023-03). Lietuvos Teismai. Veiklos Rezultatai 2022 [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2023/03/teismai2023-1.pdf>.
48. Nacionalinė teismų administracija (2024-03). Lietuvos Teismai. Veiklos Rezultatai 2023 [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2024/03/lietuvos-teismai-ataskaita-2023-m..pdf>.
49. Lietuvos teismai. (2021). 2021 metų teisėjų mokymo programos. https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2021/07/2021-programos_nuo-06-28.docx.
50. Lietuvos teismai. (2024). 2024 metų teisėjų mokymo programa. <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2024/02/2024-m.-teiseju-mokymu-programos-aktuali-redakcija-mg.docx>.
51. Countline. (2024). Seminaras „Teisė išlaikyti balansą 2.0: streso ir perdegimo valdymas teisininkams DI eroje“. <https://www.countline.lt/renginy/streso-ir-perdegimo-valdymas-teisininkams/>.

52. Lietuvos teismai. (2024). Nuotoliniai mokymai: Streso, emocijų ir konfliktinių situacijų valdymas. <https://www.teismai.lt/lt/ivykiu-renginiu-kalendorius/mokymai-teismu-darbuotojams-streso-emociju-ir-konfliktiniu-situaciju-valdymas/12569>.
53. Lietuvos teismai. (2025). 2025 metų teisėjų mokymo programa. <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2024/10/tt-nutarimas-ir-mokymu-programos.pdf>.

TEISĖJŲ SPRENDIMŲ PRIĖMIMĄ LEMIANTYS VEIKSNIAI: PSICHOEMOCINĖS SVEIKATOS POVEIKIS SPRENDIMŲ PRIĖIMO PROCESUI

SANTRAUKA

Šiame straipsnyje nagrinėjami teisėjų sprendimų priėmimą lemiantys veiksniai baudžiamosiose bylose, ypatingą dėmesį skiriant teisėjo vidiniam įsitikinimui, psichoemocinei sveikatai, profesiniai patirčiai, kognityvinam šališkumui ir darbo krūviui. Straipsnyje atskleidžiama, kad Lietuvos Respublikos teisės aktai nustato vidinio įsitikinimo reikalavimus, tačiau neapibrėžia kitų veiksnių, lemiančių sprendimų priėmimą. Tuo tarpu procesiniai terminai ir intensyvus darbo krūvis riboja teisėjų galimybes užtikrinti sprendimų kokybę, o teisėjų psichoemocinės sveikatos iššūkiai, tokie kaip lėtinis stresas ir emocinis išsekimas, taip pat turi įtakos sprendimų priėmimo kokybei. Siekiant užtikrinti teismų sistemos efektyvumą, teisėjų darbo kokybiškumą būtina optimizuoti teisėjų darbo krūvį bei skirti didesnę dėmesį teisėjų nuolatiniam tobulėjimui.

FACTORS INFLUENCING JUDICIAL DECISION-MAKING: THE IMPACT OF PSYCHO-EMOTIONAL HEALTH ON THE DECISION-MAKING PROCESS

SUMMARY

This article examines the determinants of judicial decision-making in criminal cases, focusing on the judge's inner conviction, psychoemotional health, professional experience, cognitive bias and workload. The article reveals that the legislation of the Republic of Lithuania lays down the requirements for inner conviction, but does not define other factors determining decision-making. Meanwhile, procedural deadlines and intense workload limit judges' ability to ensure the quality of their decisions, and judges' psycho-emotional health challenges, such as chronic stress and emotional exhaustion, also affect the quality of decision-making. In order to ensure the efficiency of the judicial system and the quality of judges' work, it is necessary to optimise the workload of judges and to increase the focus on the continuous development of judges.

TEISMO MEDICINOS EKSPERTAS – LABIAU TEISĖJAS AR LIUDYTOJAS?

Alina Stimburytė, Evelina Jakštaitė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

3 kurso studentės

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: alina.stimburyte@tf.stud.vu.lt, evelina.jakstaite@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinė kuratorė vyr. lekt. dr. Laura Šivickaitė-Moldarienė

El. paštas: laura.sivickaite@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinė kuratorė dr. Sandra Mažeikienė

El. paštas: sandra.mazeikiene@vtmt.lt

Anotacija: Šiame darbe nagrinėjama, ar teismo medicinos ekspertas baudžiamajame ir civiliniame procese yra labiau teisėjas ar liudytojas. Straipsnyje analizuojamos baudžiamosios ir civilinės bylos, teisėjų apklausos duomenys, siekiant nustatyti, kokią reikšmę šių bylų baigčiai turi teismo medicinos eksperto išvados.

Pagrindiniai žodžiai: Teismo medicinos ekspertas, ekspertizės aktas, nusikaltimai žmogaus gyvybei ir sveikatai.

Annotation: This paper examines whether a forensic expert is more of a judge or a witness in criminal and civil proceedings. It analyses criminal and civil cases and the data from the examination of judges in order to determine what impact the forensic expert's conclusions have on the outcome of these cases.

Keywords: Forensic expert, act of expertise, crimes against human life and health.

Įvadas

Darbo aktualumą ir originalumą lemia tai, kad teismo medicinos eksperto vaidmuo baudžiamajame ir civiliniame procese yra itin svarbus siekiant priimti teisingą sprendimą atitinkamoje byloje. Tokiais atvejais kyla klausimas, ar teismo medicinos ekspertas veikia kaip liudytojas, ar jo atliekamos funkcijos turi teisėjo veiklos bruožų, kai tam tikrais atvejais specialių medicinos žinių pagrindu pateikta išvada tampa teismo sprendimą nulemiančiu įrodymu. Teismų praktikoje ir teisės doktrinoje nuolat diskutuojama apie eksperto išvadų teisinę reikšmę ir jų vertinimo ribas.

Šio darbo **tikslas** – išanalizuoti ir pateikti atsakymą, ar baudžiamajame ir civiliniame procese, teismo medicinos ekspertas labiau veikia kaip teisėjas ar liudytojas.

Pagrindiniai šio **darbo uždaviniai**:

1. Nustatyti teisėjo, liudytojo ir teismo eksperto procesinę padėtį;
2. Išnagrinėti teismų priimtus baigiamuosius aktus baudžiamosiose ir civilinėse bylose ir įvertinti, kokią reikšmę turėjo teismo medicinos eksperto išvados bylos išnagrinėjimui;
3. Atlikti anketinę teisėjų apklausą, siekiant nustatyti, koks, teisėjų vertinimu, vaidmuo tenka teismo medicinos ekspertams.

Šio **darbo objektas** – teismo medicinos eksperto veiklos ypatumai ir jo vaidmuo proceso baigčiai.

Darbe naudojami sisteminis, analizės ir apklausos **metodai**. Sisteminis ir analizės metodai pasitelkti analizuojant teisės aktų nuostatas, teismų praktiką, teisės doktriną, teisės normų tarpusavio ryšį, teismų praktikos ir doktrinos reikšmę nagrinėjamam klausimui ir darant atitinkamas išvadas. Apklausos metodas naudotas, išsiunčiant apklausą Vilniaus apygardos teismo civilinių ir baudžiamųjų skyriaus teisėjams, kurių yra 49, gauti 8 atsakymai.

Šiame straipsnyje pagrindiniais **šaltiniais** laikytini proceso įstatymai – Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas ir Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, taip pat Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas, bendrosios kompetencijos teismų baigiamieji aktai, L. Šivickaitės-Moldarienės darbai, kuriuose analizuotas tiek teismo medicinos eksperto vaidmuo, tiek jo įtaka / vaidmuo baudžiamojo proceso baigčiai, teisėjų apklausos duomenys.

1. Teisėjo, teismo eksperto ir liudytojo procesinis statusas

1.1. Teisėjas

Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 109 straipsnyje įtvirtinta, kad teisingumo vykdymas yra išimtinai tik teisminės valdžios prerogatyva. Iš Konstitucijos 109 straipsnio, teisėjams kyla pareiga, įgyvendinant išimtinai teismų valdžiai priskirtą funkciją – vykdyti teisingumą, teisingai ir objektyviai išnagrinėti bylas, priimti motyvuotus ir pagrįstus sprendimus¹.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas) jurisprudencijoje formuojama, kad konstitucinė teisingumo vykdymo nuostata negali

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 10 d. sprendimas. TAR, 2907; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 3 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 72-3595; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 113-5737; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 31 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 14-602; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. rugsėjo 17 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 108-4136.

būti suprantama tik formaliai – kaip sprendimo priėmimas teisme ar, apsiriboti išorinė teismų teisingumo vykdymo regimybe. Konstitucijos saugomas ir ginamas teisingumo principas reiškia, kad teismas bylose turi pareigą Lietuvos Respublikos vardu priimti sprendimus ir kitus baigiamuosius teismo aktus, kurie savo turiniu nebūtų neteisingi².

Antai baudžiamajame procese teisėjas turi priedermę veikti aktyviai, t. y. imantis visų procesinių priemonių, išsamiai atskleisti nusikalstamą veiką ir, tinkamai pritaikyti įstatymus, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas be kaltės nebūtų nuteistas³. Civiliniame procese teisėjas vykdydamas teisingumą yra nepriklausomas ir nešališkas arbitras, ištirdamas byloje pateiktus įrodymus bando kuo greičiau atkurti teisinę taiką tarp ginčo šalių⁴.

Taigi teisėjo priedermė tiek civiliniame, tiek baudžiamajame procese yra vykdyti teisingumą, priimant teisingą susiklosčiusiai situacijai baigiamąjį aktą.

1.2. Teismo ekspertas

Civiliniame ir baudžiamajame procese ekspertizė pavedama atlikti ekspertizės įstaigai arba asmeniui tais atvejais, kai nustatyti bylai reikšmingoms aplinkybėms reikalinga pasitelkti specialias mokslo ir (ar) technines žinias, kuriomis teisėjai, turintys teisinį išsilavinimą, nedisponuoja⁵. Teismo ekspertizės įstaiga, tai valstybės įstaiga ar jos padalinys, kurios pagrindinė paskirtis yra atlikti ekspertinius tyrimus⁶.

Specialiomis žiniomis, kuriomis disponuoja teismo ekspertai, yra laikomos: dėl išsilavinimo ir per specialų pasirengimą ar profesinę veiklą įgytos išsamios mokslo, technikos, medicinos, meno ar bet kokios kitos srities (išskyrus teisės srities), žinios, reikalingos ekspertizei atlikti⁷. 2014 m. gruodžio 12 d. Europos Komisijos teisingumo efektyvumui stiprinti rekomendacijose Nr. CEPEJ(2014)14 „Dėl teismo eksperto vaidmens procese Europos Sąjungos valstybėse narėse“ (toliau – CEPEJ

² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 113-5737; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 111-4549; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, 102-3957.

³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341. 1 straipsnis; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1999, 15-402.

⁴ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 36-1340. 2 straipsnis.

⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341. 208, 286 straipsniai; Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 36-1340. 212 straipsnis.

⁶ Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, 112-4969. 5, 21 straipsniai.

⁷ Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, 112-4969. 3 straipsnio 2 dalis, 22 straipsnio 2 dalis.

rekomendacijos) akcentuojama, kad teismo ekspertai negali būti įpareigoti taikyti bei aiškinti įstatymus ar, užsiimti faktų, kuriais grindžiamas teismo sprendimas, teisiniu vertinimu, nes teisės klausimai yra išimtinai tik teisėjo kompetencija⁸. Be to, iš CEPEJ rekomendacijų nuostatų galima daryti išvadą, kad teismo ekspertas gali būti apibūdinamas kaip teisėjo padėjėjas arba konsultantas, kuris, pasitelkdamas savo turimą išsilavinimą ir profesinę patirtį nustato ir pateikia teismui duomenis, kuriais remdamasis teisėjas gali atlikti objektyvų bylos aplinkybių tyrimą ir vertinimą⁹. Tik visapusiškai kompetentingas (eksperto kvalifikacijos lygis turi atitikti nagrinėjimo klausimo sudėtingumą) ir nešališkas ekspertas gali prisidėti prie bylai reikšmingų duomenų nustatymo ir teisingumo vykdymo proceso, todėl teismo ekspertui yra taikomi itin aukšti veiklos, kompetencijos, nepriekaištingos reputacijos ir nepriklausomumo reikalavimai. Teismo ekspertas turi: 1) turėti aukštąjį išsilavinimą, kuris atitiktų pasirinktą teismo ekspertizės rūšį; 2) būti išlaikęs teismo eksperto kvalifikacijos, teismo ekspertizės metodologijos, teisinių žinių (asmenims siekiantiems tapti teismo ekspertais) egzaminus; 3) būti pasirengęs įgyti teismo eksperto kvalifikaciją, jeigu teismo ekspertizės įstaigoje yra nustatytas toks reikalavimas ir, 4) būti nepriekaištingos reputacijos¹⁰. Ekspertas savo profesinę veiklą privalo grįsti nepriklausomumo, profesionalumo, profesinių sprendimų skaidrumo, sąžiningumo, nešališkumo, pagarbos teisės aktams ir asmenų teisėms, konfidencialumo, teisingumo ir tyrimo išsamumo principais¹¹. Tiek baudžiamajame, tiek civiliniame procese ekspertas turi pareigą atvykti ir jam pateiktais klausimais duoti objektyvią išvadą¹². Ši nuostata reiškia, kad atlikdamas ekspertizę ir pateikdamas ekspertinio tyrimo išvadas, teismo ekspertas turi būti nepriklausomas ir objektyvus, neturėti asmeninio išankstinio nusistatymo, vengti bet kokių asmeniškumų ir interesų konfliktų su proceso dalyviais – savo išvadas teismo ekspertas turi teikti remdamasis tik savo srities specialiomis žiniomis ir tyrimų rezultatais, kurie buvo gauti moksliskai patvirtintais, visuotinai pripažintais ir patikimais ar akredituotais tyrimo metodais, išsamiai ir nešališkai ištyrus visą ekspertiniam tyrimui pateiktą medžiagą ir duomenis¹³. Teismo ekspertas

⁸ 2014 m. gruodžio 12 d. Europos Komisijos teisingumo efektyvumui stiprinti rekomendacijos Nr. CEPEJ(2014)14 „Dėl teismo eksperto vaidmens procese Europos Sąjungos valstybėse narėse“. 4, 16, 17, 18, 20 punktai.

⁹ 2014 m. gruodžio 12 d. Europos Komisijos teisingumo efektyvumui stiprinti rekomendacijos Nr. CEPEJ(2014)14 „Dėl teismo eksperto vaidmens procese Europos Sąjungos valstybėse narėse“. 16, 17 punktai.

¹⁰ Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, 112-4969. 6 straipsnis.

¹¹ Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, 112-4969. 5 straipsnis.

¹² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341. 87 straipsnis; Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 36-1340. 214 straipsnis.

¹³ Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, 112-4969. 15, 16, 25 straipsniai; Teismo ekspertų profesinės etikos kodeksas, patvirtintas Teismo ekspertų veiklos koordinavimo tarybos 2014 m. vasario 24 d. sprendimu Nr. B-16 (2014). TAR, 2954. 8 punktas.

asmeniškai atsako už savo duotų paaiškinimų ar surašytų ekspertinių tyrimų išvadų pagrįstumą ir tikrumą¹⁴.

Apibendrinus, galima daryti išvadą, kad teismo ekspertas yra nepriklausomas, nešališkas ir veikiantis savo profesinės kompetencijos ribose „teisėjo padėjėjas“ arba, kaip teigiama doktrinoje, mokslinis teisėjas¹⁵, kuris, vadovaudamasis savo profesinės srities specialiomis žiniomis, atlieka ekspertinius tyrimus ir pateikia išvadas, padedančias teismui nustatyti reikšmingas bylai aplinkybes.

1.3. Liudytojas

Baudžiamajame ir civiliniame procese kaip liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis gali žinoti kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių¹⁶. Liudytojui bendrai keliamas reikalavimas yra – sugebėjimas teisingai suvokti reikšmingai bylai aplinkybes ir duoti dėl jų parodymus¹⁷. Be to, liudytojas neturi turėti suinteresuotumo bylos baigtimi ar jos eiga. Liudytojo nesuinteresuotumas užtikrina jo parodymų patikimumą, kuris yra būtina sąlyga norint išvengti neteisingo ar nepagrįsto asmens nuteisimo, ar nepagrįsto sprendimo priėmimo¹⁸.

Liudytojas padeda teismui nustatyti byloje tiesą. Liudytojo priedermę geriausiai atskleidžia BPK ir CPK įtvirtintas liudytojo priesaikos tekstas, pagal kurį liudytojas prisiekia teismo posėdyje sakyti tik tiesą ir nieko nenuitylėti¹⁹.

Doktrinoje nurodoma, kad asmuo įgyja liudytojo statusą nuo to momento, kai tampa informacijos turėtoju ir gali tą informaciją perduoti teismui. Asmuo gali tapti informacijos turėtoju dviem būdais. Pirmu būdu, asmuo gali tapti informacijos turėtoju tiesiogiai – savo rega, klausa, uosle, skoniu ar kitais jūtimais suvokdamas faktines aplinkybes, kurios gali būti svarbios bylai²⁰. Antru būdu, netiesiogiai pažįstant bylai

¹⁴ Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, 112-4969. 17 straipsnis; Teismo ekspertų profesinės etikos kodeksas, patvirtintas Teismo ekspertų veiklos koordinavimo tarybos 2014 m. vasario 24 d. sprendimu Nr. B-16 (2014). TAR, 2954. 6.2. punktas.

¹⁵ Šivickaitė-Moldarienė, L. (2024). *Teismo eksperto mokslinės-praktinės ir procesinės kompetencijos vertinimo ypatumai ir pasekmės teisingam teismo sprendimui*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas. p. 10, 11, 111

¹⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341. 78 straipsnis; Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 36-1340. 189 straipsnis.

¹⁷ Žibaitė-Neliubšienė, R. (2016). *Asmenų parodymų patikimumo probleminiai klausimai*. Jurisprudencija. 23 (2), p. 312

¹⁸ Ažubalytė, R., Jurka, R. ir Zajančkauskienė, J. (2016). *Baudžiamojo proceso teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis, Mykolo Romerio universitetas. p. 215

¹⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341. 277 straipsnio 2 dalis; Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 36-1340. CPK 192 straipsnio 4 dalis.

²⁰ Ažubalytė, R., Jurka, R. ir Zajančkauskienė, J. (2016). *Baudžiamojo proceso teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis, Mykolo Romerio universitetas. p. 217

svarbias faktines aplinkybes, t. y. kai potencialus liudytojas sužino tam tikrą svarbią informaciją iš kito asmens. Liudijimu teisėjai gali vadovautis ieškodami, rinkdami ir tikrindami kitus bylos duomenis.

Apibendrinus galima daryti išvadą, kad liudytojas civilinėse ir baudžiamosiose bylose turi pareigą teisingai perduoti teismui jo tiesiogiai (ar netiesiogiai) suvoktą bylai reikšmingą informaciją, kuri padeda teismams nustatyti bei atskleisti nagrinėjamos bylos aplinkybes.

2. Teismo medicinos eksperto išvadų reikšmė baudžiamajame procese

Siekiant nustatyti, ar teismo medicinos ekspertas yra baudžiamajame procese labiau teisėjas, ar liudytojas, tikslinga pirmiausia aptarti baudžiamojo proceso subtilybes.

Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalyje, BPK 44 straipsnio 6 dalyje įtvirtintas nekaltumo prezumpcijos principas lemia, kad pareiga įrodinėti asmens kaltę baudžiamajame procese tenka valstybės pareigūnams, be to, iš nekaltumo prezumpcijos principo išplaukia kitas baudžiamojo proceso principas – „*in dubio pro reo*“, reiškiantis, kad visos abejonės dėl kaltinamojo kaltės turi būti aiškinamos tik jo naudai²¹. Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje pažymima, kad byloje nustatytos faktinės aplinkybės dėl asmens kaltės turi leisti daryti vienintelę bei nedviprasmišką išvadą, kartu pareižiant, kad dėl asmens kaltės teismai jokių būdu negali daryti savavališkų išvadų, kurios būtų nepagrįstos įrodymais ir taip pažeisti nekaltumo prezumpciją²². Atitinkamai teismai baudžiamosiose bylose apkaltinamąjį nuosprendį turi pareigą pagrįsti ne prielaidomis, o patikimais įrodymais, iš kurių analizės turi logiškai išplaukti kaltinamojo kaltę bei kitas svarbias aplinkybes patvirtinančios išvados, o kaltinimui prieštaraujantys duomenys turi būti paneigti²³.

Baudžiamojo proceso paskirtis suponuoja būtinumą tam tikrais atvejais bylai reikšmingų aplinkybių nustatymui pasitelkti į pagalbą specialiųjų žinių turinčius ekspertus (specialistus). Antai teisėjai nedisponuoja medicinos žiniomis. Todėl baudžiamajame procese teismo medicinos eksperto žinių panaudojimas yra būtinas tada, kai be jų negalėtų būti nustatytos aplinkybės, kurių neišsiaiškinus, teismas neturėtų galimybės pagrįstai nuspręsti, ar buvo padaryta nusikalstama veika ir ar atsakomybėn traukiamas žmogus yra kaltas, dėl tos veikos padarymo. Atsižvelgiant į tam tikrų atskirų kategorijų baudžiamųjų bylų specifiką, teismo medicinos ekspertizę baudžia-

²¹ Goda, G. (2002). *Nekaltumo prezumpcija: įtvirtinimas Lietuvos teisėje ir kai kurie teisiniai aspektai*. Teisė, 44, 42–53, p. 48

²² Pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. kovo 20 d. sprendimas byloje Telfner prieš Austriją.

²³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2020 m. spalio 27 d. Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių nuosprendžių surašymą, apžvalga.

majame procese būtina skirti: 1) nusikaltimų žmogaus gyvybei byloje, kuriose teismo medicinos ekspertas atlieka mirties priežasties nustatymo tyrimą (autopsiją), nustato mirties priežastį, laiką, sužalojimus, jų padarymo laiką, būdą, priemones, sveikatos sutrikdymo mastą ir kt. ir, 2) nusikaltimų žmogaus sveikatai byloje, kuriose teismo medicinos ekspertas atlieka sveikatos sutrikdymo masto nustatymo tyrimą, nustato sužalojimus, jų padarymo priemones, būdą, laiką, atlieka lytinių būklių, išžaginimo, seksualinio prievartavimo, tvirkinamųjų veiksmų tyrimus ir kt.²⁴.

Tais atvejais, kai baudžiamojon atsakomybėn yra traukiami gydytojai, tik kiti gydytojai, kurie yra tam tikros srities ekspertais, gali įvertinti gydytojų veiksmų teisingumą bei pagrįstumą²⁵, todėl teismo medicinos ekspertai taip pat visada pasitelkiami medicininio pobūdžio baudžiamosiose byloje, kuriose, atlikę deontologinę ekspertizę: 1) nustato ligos, sužalojimo pobūdį, gydymo teisingumą, neteisingo gydymo padarinius, ar buvo galima išvengti mirties, esamą sveikatos būklę; 2) įvertina diagnostikos teisingumą ir atlikimą laiku, ištirimo apimtį ir teisingos diagnozės nustatymo galimybę, ar buvo laikomasi atitinkamos srities ištirimo ir gydymo standartų, mirties priežastį, ar buvo galima išgydyti pacientą be pasekmių²⁶.

Kasacinės instancijos teismo praktikoje nuosekliai formuojama, kad ekspertizės aktai ar specialisto išvados, atitinkantys BPK 20 straipsnyje nustatytus reikalavimus, turi būti teismo įvertinti tokiomis pačiomis taisyklėmis kaip ir bet kokie kiti įrodymai – pagal teisėjo vidinį įsitikinimą, pagrįstą išsamiau ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaujantis įstatymu²⁷. Nors baudžiamajo proceso kodekso nuostatos nesuteikia ekspertizės aktui ar specialisto išvada didesnės įrodomosios galios nei kitiems įrodymams, visgi baudžiamajame procese jiems yra keliami žymiai aukštesni reikalavimai ir, atsižvelgiant į ekspertizės akto ar specialisto išvados

²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2019 m. kovo 28 d. Baudžiamajo proceso kodekso normų, reglamentuojančių specialiųjų žinių panaudojimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga; Teismo ekspertizių darymo Valstybinėje teismo medicinos tarnyboje nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2017 m. sausio 25 d. įsakymu Nr. V-73 (2017). TAR, 1649; Sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklės, patvirtintos Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2003 m. gegužės 23 d. įsakymu Nr. V298/158/A1-86 (2003). *Valstybės žinios*, 52-2357; Generalinio prokuroro rekomendacijos dėl užduočių specialistams ir ekspertams skyrimo, patvirtintos Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2011 m. sausio 18 d. įsakymu Nr. I-14 (2011). *Valstybės žinios*, Nr. 8-379.

²⁵ Kibišaitis, A. (2003). *Gydytojo veiksmų standarto samprata ir reikšmė taikant gydytojų civilinę atsakomybę Lietuvoje ir užsienio valstybėse*. Teisė, p. 47.

²⁶ Šivickaitė-Moldarienė, L. (2021). *Deontologinės ekspertizės išvadų reikšmė Lietuvos baudžiamajame procese*. Teisė, 120, p. 107; Šivickaitė-Moldarienė, L. (2024). *Teismo eksperto mokslinės-praktinės ir procesinės kompetencijos vertinimo ypatumai ir pasekmės teisingam teismo sprendimui*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas. p. 43.

²⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2019 m. kovo 28 d. Baudžiamajo proceso kodekso normų, reglamentuojančių specialiųjų žinių panaudojimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga.

prigimtį bei duomenų gavimo aplinkybes, tokios išvados teismų praktikoje laikomos objektyvesnėmis²⁸.

Siekiant nustatyti, kokią reikšmę apkaltinamojo, išteisinamojo nuosprendžio priėmimui turi teismo medicinos eksperto išvados, buvo atlikta nusikaltimų žmogaus gyvybei ir medicininio pobūdžio bylų analizė. Analizuoti teismų baigiamieji aktai bylose dėl nusikaltimų žmogaus gyvybei, kuriose kaltinamasis buvo pripažintas kaltu tyčia atėmęs žmogui gyvybę ir, medicininio pobūdžio baudžiamosios bylos, kaip jos įvardijamos doktrinoje²⁹, kuriose gydytojas buvo pripažintas kaltu (arba išteisintas) dėl neatsargumo pacientui atėmęs gyvybę.

Baudžiamoji atsakomybė už žmogaus gyvybės atėmimą kyla tuo atveju, kai tarp kaltininko padarytos veikos ir atsiradusių padarinių, teismai nustato priežastinį ryšį³⁰. Nustatant priežastinį ryšį turi būti nustatyta ir atsižvelgta į tai, ar kaltinamojo veika buvo būtina sąlyga mirčiai kilti, todėl bylose, kuriose nagrinėjami nusikaltimai žmogaus gyvybei, esant keliems kaltinamiesiems, teismai turi pareigą nustatyti, ar visų kaltinamųjų, ar tik dalies iš jų smurtiniai veiksmai lėmė asmens mirtį. Taip pat teismai turi atmesti versijas, ar kiti veiksniai (pavyzdžiui, liga, paties mirusiojo pasidaryti sužalojimai, vėliau patirti sužalojimai ir kt.) nebuvo pagrindine mirties priežastimi.

Atlikus analizę bylų, kuriose kaltinamasis buvo pripažintas kaltu tyčia atėmęs kito žmogaus gyvybę, nustatyta, kad visose bylose teismai nustatė bei konstatavo, kad asmens mirtį lėmė konkretaus nuteistojo veiksmai, taip pat atmetė versijas, kad tik bendrininkų padaryti sužalojimai ar kiti veiksniai galėjo nulemti mirtį. Tokią išvadą teismai padarė vadovaudamiesi teismo medicinos ekspertų / specialistų atliktų ekspertinių tyrimų išvadomis, jų duotais paaiškinimais apie asmens mirties priežastį, laiką, sveikatos būklę, padarytus sužalojimus ir jų padarymo mechanizmą³¹. Taip pat, vadovaudamiesi teismo medicinos ekspertų / specialistų pateiktomis išvadomis

²⁸ Maslauskaitė, G., Khatsernova, S. (2017). *Teismo ekspertizės ir objektų tyrimo reglamentavimo baudžiamajame procese Lietuvoje pakankamumas, atsižvelgiant į Europos Sąjungos standartus*. Mokslo studija. p. 5; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2019 m. kovo 28 d. Baudžiamosios proceso kodekso normų, reglamentuojančių specialiųjų žinių panaudojimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga.

²⁹ Šivickaitė-Moldarienė, L. (2024). *Teismo eksperto mokslinės-praktinės ir procesinės kompetencijos vertinimo ypatumai ir pasekmės teisingam teismo sprendimui*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas. p. 96; Švedas, G., Gutauskas, A. (2022). *Probleminiai gydytojo ar kito sveikatos priežiūros specialisto baudžiamosios atsakomybės už neatsargiai padarytą žalą paciento gyvybei arba sveikatai pagal Lietuvos Respublikos baudžiamuosius įstatymus aspektai*. Iš: Sudavičius, B. Kelyje su Konstitucija. p. 383.

³⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. spalio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-322-511/2016.

³¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. spalio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-241-788/2019; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-231-303/2018; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. spalio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-322-511/2016; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. gruodžio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-587-697/2015.

apie gydytojų veiksmų teisingumą ir galimą priežastinį ryšį tarp gydytojų veiksmų ir asmens mirties, teismai patikrino ir paneigė kaltinamųjų gynėbos iškeltas versijas, teigiant, kad ne kaltinamųjų padaryti sužalojimai, o sveikatos priežiūros specialistų netinkami veiksmai galėjo lemti nukentėjusiojo mirtį³².

Medicininio pobūdžio bylose gydytojui baudžiamoji atsakomybė kyla, kai yra įrodoma, kad gydytojas veikė pavojingai – prieš paciento interesus³³. Baudžiamoji atsakomybė kyla tais atvejais, kai yra padaromas nusikaltimas, t. y. kai įrodoma, kad nepalankios gydymo baigties priežastys peržengė nelaimingo atsitikimo arba gydytojo klaidos ribą³⁴.

Lauros Šivickaitės-Moldarienės daktaro disertacijoje nustatyta, kad visose medicininio pobūdžio bylose teismai nustato priežastinį ryšį tarp gydytojų veiksmų bei paciento mirties ir, pripažįsta gydytoją kaltu arba jį išteisina, remdamiesi išimtinai specialių medicinos žinių turinčių subjektų (teismo medicinos ekspertų, specialistų) išvadomis³⁵. Darydami išvadą dėl gydytojo kaltės neatsargiai atėmus pacientui gyvybę, teismai vadovaujasi teismo medicinos ekspertų / specialistų pateiktomis išvadomis apie mirties priežastį ir gydytojo veiksmų, gydant pacientą teisingumą (t. y. nustatytos diagnozės, pasirinkto gydymo ir gydymo metodų teisingumą, paciento priežiūros viso gydymo metu tinkamumą, ar buvo laikomasi atitinkamos gydytojo veiklos srities ištyrimo bei gydymo standartų ir kt.)³⁶. Taip pat teismo medicinos ekspertai / specialistai nustato, ar konkrečiu bylos atveju buvo galima išvengti paciento mirties, nustatyti teisingą diagnozę.

Taigi galima daryti išvadą, kad nors teismo medicinos ekspertai neturi teisės pateikti išvadų teisiniais klausimais, t. y. pasisakyti kas yra kaltas, tačiau teismo medicinos ekspertų išvados yra iš dalies esminis įrodymas, kuriuo remiantis, nusikaltimų žmogaus gyvybei ir medicininio pobūdžio baudžiamosiose bylose, teismai nustato

³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-511/2006; Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. kovo 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-58-387/2020.

³³ Švedas, G., Gutauskas, A. (2022). *Probleminiai gydytojo ar kito sveikatos priežiūros specialisto baudžiamosios atsakomybės už neatsargiai padarytą žalą paciento gyvybei arba sveikatai pagal Lietuvos Respublikos baudžiamuosius įstatymus aspektai*. Iš: Sudavičius, B. (2022). Kelyje su Konstitucija. p. 379.

³⁴ Garmus et al., 2000, cituotas Šivickaitė-Moldarienė, 2024, p. 101

³⁵ Šivickaitė-Moldarienė, L. (2024). *Teismo eksperto mokslinės-praktinės ir procesinės kompetencijos vertinimo ypatumai ir pasekmės teisingam teismo sprendimui*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas. p. 9-11, 153-165.

³⁶ Šivickaitė-Moldarienė, L. (2021). *Deontologinės ekspertizės išvadų reikšmė Lietuvos baudžiamajame procese*. Teisė, 120, p. 107; Šivickaitė-Moldarienė, L. (2024). *Teismo eksperto mokslinės-praktinės ir procesinės kompetencijos vertinimo ypatumai ir pasekmės teisingam teismo sprendimui*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas. p. 43, 127-165; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-78-511/2019; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-299/2008; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. rugsėjo 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-563/2006; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-624/2002.

priežastinį ryšį tarp konkretaus asmens veikos ir kilusių neigiamų padarinių³⁷. Tai leidžia laikyti teismo medicinos ekspertą ne liudytoju, o kaip teigiama doktrinoje „*moksliniu teisėju*“, kurio specialių medicinos žinių pagrindu pateiktų išvadų dėka, teismas baudžiamajame procese gali tinkamai įgyvendinti savo pareigą priimti teisingą bei pagrįstą sprendimą dėl asmens kaltės³⁸. Tokią išvadą patvirtina anketinės apklausos rezultatai. Du iš aštuonių apklausą užpildžiusių Vilniaus apygardos teismo baudžiamąsias bylas nagrinėjančių teisėjų, nurodė, kad baudžiamajame procese teismo medicinos ekspertą laiko labiau teisėju nei liudytoju.

3. Teismo medicinos ekspertas civilinėse bylose

Gydytojams ir kitiems sveikatos priežiūros specialistams tenka ypač svarbus vaidmuo užtikrinant žmogaus teisę į gyvybę, sveikatą, tačiau jų veikloje nėra išvengiama klaidų, kurios lemia ypač skaudžius padarinius. Pacientas turi teisę į žalos, padarytos pažeidus jo teises teikiant sveikatos priežiūros paslaugas, atlyginimą. Kasacinio teismo jurisprudencijoje išaiškinta, kad gydytojų civilinė atsakomybė už netinkamą gydymą yra profesinė atsakomybė, tai yra specialisto atsakomybė už netinkamą profesinių pareigų vykdymą, ji yra specifinė neteisėtų veiksmų ir kaltės, kaip civilinės atsakomybės sąlygų, aspektais. Gydytojo profesinės atsakomybės pobūdis yra nulemtas sveikatos priežiūros, kaip visuomenės veiklos srities, reikšmingumo ir su tuo susijusios būtinybės garantuoti tinkamą sveikatos priežiūros paslaugų teikimą visuomenei. Gydytojas, kaip profesionalas, turi specialiųjų žinių, t. y. žmogui gyvybiškai svarbiais klausimais žino ir gali daugiau negu kiti, be to, jis turi pripažintą teisę specialiąsias žinias taikyti ir kvalifikaciją patvirtinančius dokumentus; specialisto turima kvalifikacija sukuria teikiamų paslaugų kokybės prezumpciją, žmogus, pasikliovęs specialistu, turi jaustis saugus, todėl atitinkamos profesijos asmeniui yra taikomi griežtesni atidumo, atsargumo bei rūpestingumo reikalavimai. Tai yra esminis profesionalo atsakomybės bruožas. Gydytojo veiksmų neteisėtumas ir kaltė, kaip civilinės atsakomybės sąlygos, gali būti konstatuojami esant lengvesnio laipsnio pareigos elgtis rūpestingai ir apdairiai pažeidimui, negu įprastu civilinės atsakomybės atveju³⁹.

Civilinėse bylose galima pasitelkti privačių teismo medicinos ekspertų išvadų, tačiau CPK 218 straipsnyje nurodyta, kad civiliniame procese eksperto išvada teismui

³⁷ Šivickaitė-Moldarienė, L. (2021). *Deontologinės ekspertizės išvadų reikšmė Lietuvos baudžiamajame procese*. Teisė, 120, p. 111; Šivickaitė-Moldarienė, L. (2024). *Teismo eksperto mokslinės-praktinės ir procesinės kompetencijos vertinimo ypatumai ir pasekmės teisingam teismo sprendimui*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas. p. 158.

³⁸ Šivickaitė-Moldarienė, L. (2024). *Teismo eksperto mokslinės-praktinės ir procesinės kompetencijos vertinimo ypatumai ir pasekmės teisingam teismo sprendimui*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas. p. 61, 157.

³⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-553/2013.

yra neprivaloma ir įvertinama pagal vidinį teisėjo įsitikinimą, pagrįstą visapusišku, išsamiu ir objektyviu byloje esančių įrodymų ištyrimu. Medicinio pobūdžio bylose yra skiriama deontologinė teismo ekspertizė, todėl iškyla klausimas, kuo ši ekspertizės rūšis išsiskiria iš kitų teismo ekspertizių?

Deontologinė teismo ekspertizė yra viena iš teismo ekspertizės rūšių, skirta įvertinti nustatytą diagnozę, gydymo taktiką ir spręsti kitus klausimus⁴⁰. Kasacinio teismo praktikoje išaiškinta, kad deontologinė ekspertizė yra specifinė ekspertizės rūšis. Teisės doktrinoje nurodoma, kad ją iš kitų rūšių išskiriantis ypatumas, be kita ko, yra tas, kad tokią ekspertizę visada atlieka ekspertų komisija – be teismo eksperto, pasitelkiami ir kitų medicinos specialybių gydytojai, neturintys teismo eksperto statuso; ekspertų komisija vertina gydytojų veiksmus, nurodyma ne tik padarytą gydymo klaidą, bet ir jos reikšmę asmens sveikatos sutrikdymui, t. y. nustato ne tik ligos, sužalojimo pobūdį, bet ir gydymo teisingumą, neteisingo gydymo pasekmes, diagnostikos teisingumą ir savalaikiškumą, ar sveikatos priežiūros specialisto veiksmai priežastiniu ryšiu susiję su atsiradusiais pavojingais sveikatai padariniais ir šie padariniai atsirado dėl tiesioginės sveikatos priežiūros specialisto teiktų paslaugų kokybės. Šiam tyrimui pateikiami asmens medicininiai dokumentai, specialisto ar eksperto išvada, kita medžiaga. Taigi, deontologinę ekspertizę atlikę ekspertai pateikia išvadą, grindžiamą objektyviais duomenimis, ir tokia išvada yra konstatuojamas sveikatos priežiūros specialisto veiksmų (ne)teisėtumas (kaltė) medicinine prasme. Bylą nagrinėjantis teismas atlieka teisinį deontologinėje ekspertizėje padarytų išvadų vertinimą⁴¹. Sprendžiant dėl gydytojų veiksmų teisėtumo, reikšmingi įrodymai ir kaip patikimesni gali būti vertinami teismo medicinos ekspertizės išvada, taip pat rašytiniai įrodymai, kuriuose pateikiami duomenys, gauti atlikus reikalingus tyrimus ir pritaikius specialiąsias žinias, atitinkamos srities specialistų paaiškinimai⁴². Medicininio pobūdžio bylose teismo ekspertams svarbu yra įvertinti pirmiau buvusio žmogaus sveikatos būklę, taikytiną gydymą ir reakciją į jį. Kitaip sakant turi atlikti medicininių dokumentų vertinimą. Siekiant atsakyti į vieną iš iškeltų uždavinių, būtina išsiaiškinti, kaip pirmosios instancijos teismas, Lietuvos apeliacinis teismas ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas civilinėse bylose dėl gydytojų kaltės vertina medicinos eksperto išvadas ir kokią reikšmę joms suteikia.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyje civilinėje byloje Nr. e2-391-513/2018 nagrinėtas klausimas dėl gydytojų kaltės teikiant sveikatos priežiūros paslaugas, kai dėl atliktos operacijos mirė pacientas. Pirmosios instancijos teismas, siekdamas nustaty-

⁴⁰ Teismo ekspertizių darymo Valstybinėje teismo medicinos tarnyboje nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2017 m. sausio 25 d. įsakymu Nr. V-73 (2017). TAR, 1649. 5.3. papunktis.

⁴¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. balandžio 7 d. nutartis civilinėje byloje; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. sausio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-43-313/2023; Šivickaitė-Moldarienė, L. (2021). *Deontologinės ekspertizės išvadų reikšmė Lietuvos baudžiamajame procese*. Teisė, 120, 104–116.

⁴² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. birželio 2 d. nutartis civilinėje byloje

ti, ar Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos Pacientų sveikatai padarytos žalos nustatymo komisijos sprendime nurodyta, kad pateikta medicininė dokumentacija rodo, jog konsiliumo nustatyta gydymo ir operacijos taktika buvo tinkama, pacientui atlikti visi įprasti tyrimai, o operacijos metu teikiamos sveikatos priežiūros paslaugos atitiko reikalavimus. Be to, operacijos metu įvykęs kraujavimas nelaikomas gydytojų klaida. Įvertinęs pateiktą medicininę dokumentaciją, specialistas pateikė nuomonę, kad teikiant asmens sveikatos priežiūros paslaugas gydytojų klaidų padaryta nebuvo. Įvertinti pateiktą sprendimą, t. y., ar duomenys yra objektyvūs ir pagrįsti, buvo paskirta deontologinė ekspertizė, kurią atliko Valstybinė teismo medicinos tarnyba. Ekspertizės akto išvadoje buvo konstatuota, kad pacientui ligoninėje atliktos operacijos metu buvo teiktos tinkamos sveikatos priežiūros paslaugos, iki operacijos buvo atlikti ir įvertinti visi reikalingi tyrimai, paciento ištyrimui buvo taikyti tinkami metodai. Ekspertizės akte nurodyta, kad pateiktoje medicinos dokumentacijoje nėra duomenų apie galimą plaučių arterijos aterosklerozę, plaučių arterijos sienelės būklę. Operuojantys chirurgai plaučių arterijos sienelės būklę gali įvertinti tik operacijos metu. Nagrinėjamu atveju nei Komisijai išvadą teikęs gydytojas specialistas, nei ekspertizę atlikę teismo medicinos ekspertai nenustatė gydytojų klaidų ar netinkamo gydymo paslaugų teikimo faktų, teismas neturi pagrindo abejoti gydytojo specialisto išvados ir ekspertizės akto išvadų teisingumu ar specialisto ir ekspertų kompetencija, o byloje nesant jų išvados paneigiančių įrodymų (CPK 178 straipsnis) nėra teisinio pagrindo konstatuoti gydytojo neteisėtus veiksmus.

Lietuvos apeliacinio teismo nutartyje civilinėje byloje Nr. 2A-424-467/2024 nagrinėtas klausimas dėl netinkamai suteiktų asmens sveikatos priežiūros paslaugų, kurios ilgainiui lėmė piktybinio darinio susiformavimą. Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministerijos Pacientų sveikatai padarytos žalos komisija nurodžiusi, kad gydytoja tinkamai atliko reikiama paslaugą, tinkamai surinko anamnezės duomenis, taip pat iš paciento gavusi informaciją, jog jokių simptomų jis nejaučia. Pasisakydama dėl priežastinio ryšio sąlygos Komisija nurodė, kad ieškovui diagnozuotas piktybinis darinys praėjus pusantrų metų po echoskopijos tyrimo, todėl ieškovo teiginys, jog tai galėjo būti padaryta jau teikiant aptariamą sveikatos priežiūros paslaugas, yra spekuliatyvus. Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministerijos Pacientų sveikatai padarytos žalos komisija pateikė išvadą, kad, laikantis šeimos gydytojo siuntimo nustatytų kompetencijos ribų, medicininės paslaugos ieškovui buvo suteiktos sava laikiškai, tinkamai ir kokybiškai. Pirmosios instancijos teismas, siekdamas atsakyti į klausimą, ar tikrai paslauga buvo tinkamai ir kokybiškai suteikta, nutartimi paskyrė deontologinę ekspertizę. Teismo medicinos ekspertizės išvadoje buvo konstatuota, kad tyrimas atliktas tinkamai, nėra pagrindo abejoti jį atlikusios gydytojos kompetencija. Ieškovas vis tiek abejojo teismo medicinos ekspertų kompetencija ir ekspertizės akto išsamumu bei teikė prašymą skirti pakartotinę teismo medicinos ekspertizę. Prašymas buvo atmestas, motyvuojant tuo, kad ieškovas vilkina teismo procesą. Remdamasi teismo

medicinos ekspertizės išvadamis ir ekspertų paaiškinimais teismo posėdžio metu, Lietuvos apeliacinio teismo kolegija apeliacinį skundą atmetė kaip nepagrįstą ir paliko galioti pirmosios instancijos sprendimą, kuriuo ieškinyis buvo atmestas.

Vilniaus apygardos teismo sprendime civilinėje byloje Nr. 2-2759-781/2017 nagrinėtas klausimas dėl netinkamai suteiktų odontologijos paslaugų, kurios lėmė pacientui padarytą žalą. Ieškovė nurodo, kad atsakovas pažeidė Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.729 straipsnio ir Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos atlyginimo įstatymo 5 bei 17 straipsnio 2 dalyje nustatytus reikalavimus, atimdamas iš pacientės teisę pačiai priimti sprendimus dėl gydymo, atliekant procedūrą prieš ieškovės valią (nesuderinus gydymo plano ir negavus ieškovės sutikimo, neatlikus jokių tyrimų ir neįsitikinus tokios kraštutinės procedūros būtinumu), taip pat pažeisdamas kitus bendrųjų ir specialiųjų aktų reikalavimus kurie detalčiai išvardinti tiek Valstybinės akreditavimo sveikatos priežiūros veiklai tarnybos prie Sveikatos apsaugos ministerijos 2014 m. gegužės 9 d. direktoriaus įsakyme, tiek Pacientų sveikatai padarytos žalos nustatymo komisijos sprendime. Pažymėtina, kad nurodyti gydytojo neteisėti veiksmai padaryti kaltai, nes jis žinojo apie jo veiklai keliamus reikalavimus. Valstybinės akreditavimo sveikatos priežiūros veiklai tarnybos prie Sveikatos apsaugos ministerijos direktorius 2014 m. gegužės 9 d. įsakymu nustatė, kad pacientei M. G. odontologijos sveikatos priežiūros paslaugos buvo teiktos pažeidžiant teisės aktų ir įstaigos vidaus dokumentų reikalavimus bei pacientės teisę į kokybiškas asmens sveikatos priežiūros paslaugas. Buvo nustatyta, kad ieškovei minėtomis datomis R. G. paslaugos buvo teiktos nesudarius rašytinės sutarties dėl paslaugų teikimo; be kita ko, gydytojas R. G. pasirašytinai nesupažindino pacientės (ieškovės) su paciento gydymo planu, neiformino raštiško ieškovės sutikimo chirurginėms intervencijoms, pildė netinkamos formos įrašus. Atlikus deontologinę ekspertizę buvo nustatyta, kad gydymas buvo suteiktas tinkamas, bet pažeisdamas kitus bendrųjų ir specialiųjų aktų reikalavimus. Todėl teismas, vadovaudamasis Valstybinės akreditavimo sveikatos priežiūros veiklai tarnybos prie Sveikatos apsaugos ministerijos 2014 m. gegužės 9 d. direktoriaus įsakymu, tiek Pacientų sveikatai padarytos žalos nustatymo komisijos sprendimu ir deontologinės ekspertizės aktu ieškinį tenkino iš dalies.

Taip pat Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nutartyje civilinėje byloje Nr. e3K-3-43-313/2023 pasisakė dėl deontologinės ekspertizės akto įrodomosios reikšmės sprendžiant dėl sveikatos paslaugų teikėjo civilinės atsakomybės ir paciento sveikatai padarytos žalos atlyginimo. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo, kad vienas esminių įrodymų nagrinėjamo pobūdžio bylose – deontologinės ekspertizės aktas, kuriame turi atsispindėti medicinos žiniomis grindžiamos ekspertų išvados dėl konkrečių, individualių atveju reikšmingų aplinkybių. Atlikdami šios rūšies ekspertizę ekspertai nustato ne tik ligos, sužalojimo pobūdį, bet ir gydymo, diagnostikos teisingumą bei savalaikiškumą, identifikuoja padarytas gydymo klaidas. Tačiau įrodinėjimo procesui ginčiuose dėl sveikatos priežiūros paslaugų teikėjo paciento sveikatai padarytos žalos atlyginimo

taikomi bendrieji CPK įtvirtinti reikalavimai, ekspertizės išvada yra vertinama pagal tokias pačias taisykles kaip ir kitos įrodinėjimo priemonės, taikant įrodymų pakankamumo ir patikimumo kriterijus. Tam, kad teismas galėtų visavertiškai remtis deontologinės ekspertizės akte pateiktomis ekspertų išvadomis, vertinti jas kitų bylos duomenų kontekste, pats aktas turi atitikti įstatyme nustatytus reikalavimus, be kita ko, tyrimas turi būti atliktas nešališko eksperto (ekspertų komisijos), jis turi būti išsamus, apimti visus bylos nagrinėjimo dalyką sudarančius reikšmingus aspektus. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymėjo, kad deontologinės ekspertizės atlikimo atveju, atsižvelgiant į šios rūšies teismo ekspertizės ypatumus, susijusius su ekspertų komisijos, kuri atlieka tyrimą ir pateikia bendrą išvadą, sudėtimi (be teismo eksperto, pasitelkiami ir kitų medicinos specialybių gydytojai, neturintys teismo eksperto statuso), pagrindą teismui abejoti ekspertizės išvados patikimumu gali suponuoti paaiškėjęs faktas, keliantis abejonių dėl bet kurio iš ekspertų komisijos narių nešališkumo.

Taigi galima daryti išvadą, kad teismo medicinos ekspertas civiliniame procese – tai nepriklausomas ir objektyvus specialistas, kuris atlieka ekspertizę, remdamasis savo žiniomis ir kompetencija, siekiant padėti teismui priimti sprendimą. Ekspertas teikia išvadas apie specifinius klausimus, kurių teismas nesugeba išspręsti pats dėl tam tikrų techninių ar mokslinių žinių trūkumo. Eksperto išvados gali būti naudojamos kaip įrodymai, tačiau civiliniame procese eksperto išvada teismui yra neprivaloma ir įvertinama pagal vidinį teisėjo įsitikinimą, pagrįstą visapusišku, išsamiu ir objektyviu byloje esančių įrodymų ištyrimu. Šeši iš aštuonių anketinę apklausą užpildžiusių Vilniaus apygardos teismo civilinės bylas nagrinėjančių teisėjų, nurodė, kad civiliniame procese teismo medicinos ekspertą laiko labiau liudytoju nei teisėju.

Išvados

1. Teisėjo priedermė tiek civiliniame, tiek baudžiamajame procese yra vykdyti teisingumą, priimant teisingą susiklosčiusiai situacijai baigiamąjį aktą. Teismo ekspertas civiliniame ir baudžiamajame procese atlieka ekspertizę ir teikia išvadas, kai nustatyti bylai reikšmingoms aplinkybėms yra būtina pasitelkti specialias – mokslo, technikos, medicinos, meno ar bet kokios kitos srities (išskyrus teisės) žinias, kuriomis teisėjai nedisponuoja. Tuo tarpu liudytojas turi pareigą teismui teisingai perduoti jo tiesiogiai (ar netiesiogiai) suvoktą bylai reikšmingą informaciją.
2. Atlikta teismų baigiamųjų aktų, priimtų baudžiamosiose ir civilinėse bylose, analizė parodė, kad teismo medicinos ekspertų išvados yra iš dalies esminis įrodymas, kuriuo vadovaudamiesi teismai nusikaltimų žmogaus gyvybei ir medicininio pobūdžio baudžiamosiose bylose nustato ir konstatuoja priežastinį ryšį tarp asmens veikos ir kilusių neigiamų padarinių. Tai leidžia baudžiamajame procese teismo medicinos ekspertą laikyti, kaip nurodoma mokslinėje doktrinoje – „moksliniu teisėju“. Tokią išvadą patvirtina ir atliktos anketinės apklausos rezultatai. Anketi-

nę apklausą užpildę baudžiamąsias bylas nagrinėjantys Vilniaus apygardos teismo teisėjai nurodė, kad baudžiamajame procese teismo medicinos ekspertą laiko labiau teisėju nei liudytoju.

3. Civiliniame procese dėl netinkamai suteiktų sveikatos priežiūros paslaugų teismo medicinos eksperto išvada yra vienas iš įrodinėjimo būdų. Teismo medicinos eksperto išvada teismui yra neprivaloma ir įvertinama pagal vidinį teisėjo įsitikinimą, pagrįstą visapusišku, išsamiu ir objektyviu byloje esančių įrodymų ištyrimu. Todėl darytina išvada, kad civiliniame procese teismo medicinos ekspertas yra labiau liudytojas. Tokią tendenciją atspindi ir apklausos duomenys – Vilniaus apygardos teismo civilinių bylų teisėjai nurodė, kad civiliniame procese laiko teismo medicinos ekspertą labiau liudytoju nei teisėju.

Šaltinių sąrašas

Teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341.
3. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 36-1340.
4. Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, 112-4969.
5. Sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklės, patvirtintos Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2003 m. gegužės 23 d. įsakymu Nr. V298/158/A1-86 (2003). *Valstybės žinios*, 52-2357.
6. Teismo ekspertizės darymo Valstybinėje teismo medicinos tarnyboje nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2017 m. sausio 25 d. įsakymu Nr. V-73 (2017). *TAR*, 1649.
7. Teismo ekspertų profesinės etikos kodeksas, patvirtintas Teismo ekspertų veiklos koordinavimo tarybos 2014 m. vasario 24 d. sprendimu Nr. B-16 (2014). *TAR*, 2954
8. Generalinio prokuroro rekomendacijos dėl užduočių specialistams ir ekspertams skyrimo, patvirtintos Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2011 m. sausio 18 d. įsakymu Nr. I-14 (2011). *Valstybės žinios*, Nr. 8-379.

Specialioji literatūra:

9. Ažubalytė, R., Jurka, R. ir Zajančkauskienė, J. (2016). *Baudžiamojo proceso teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis, Mykolo Romerio universitetas.
10. Goda, G. (2002). Nekaltumo prezumpcija: įtvirtinimas Lietuvos teisėje ir kai kurie teisiniai aspektai. *Teisė*, 44, 42–53
11. Kibišaitis, A. (2003). Gydytojo veiksmų standarto samprata ir reikšmė taikant gydytojų civilinę atsakomybę Lietuvoje ir užsienio valstybėse. *Teisė*, 49, 38–51.
12. Maslauskaitė, G., Khatsernova, S. (2017). Teismo ekspertizės ir objektų tyrimo reglamentavimo baudžiamajame procese lietuvoje pakankamumas, atsižvelgiant į Europos

Sajungos standartus. Mokslo studija [interaktyvus]. Prieiga internetu: https://teise.org/wp-content/uploads/2023/01/Maslauskaite_Khatsernova.pdf [žiūrėta 2025 m. gruodžio 15 d.].

13. Šivickaitė-Moldarienė, L. (2021). Deontologinės ekspertizės išvadų reikšmė Lietuvos baudžiamajame procese. *Teisė*, 120, 104–116, <https://doi.org/10.15388/Teise.2021.120.7>.
14. Šivickaitė-Moldarienė, L. (2024). *Teismo eksperto mokslinės-praktinės ir procesinės kompetencijos vertinimo ypatumai ir pasekmės teisingam teismo sprendimui*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.
15. Švedas, G., Gutauskas, A. (2022). Probleminiai gydytojo ar kito sveikatos priežiūros specialisto baudžiamosios atsakomybės už neatsargiai padarytą žalą paciento gyvybei arba sveikatai pagal Lietuvos Respublikos baudžiamuosius įstatymus aspektai. Iš: Sudaavičius, B. (2022). *Kelyje su Konstitucija*. Vilnius University Open Series, 371–393, doi: 10.15388/KSK.2022.18.
16. Žibaitė-Neliubšienė, R. (2016). Asmenų parodymų patikimumo probleminiai klausimai. *Jurisprudencija*. 23 (2), 310-332, <https://doi.org/10.13165/JUR-16-23-2-09>.

Teismų praktika:

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai

17. Telfner prieš Austriją [EŽTT], Nr. 33501/96 [2001-03-20]. ECLI:CE:ECHR:2001:0320JUD003350196

Konstitucinio teismo jurisprudencija

18. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 10 d. sprendimas. *TAR*, 2907.
19. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 3 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 72-3595.
20. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 113-5737.
21. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 31 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 14-602.
22. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. rugsėjo 17 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 108-4136.
23. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 111-4549.
24. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, 102-3957; 200.
25. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1999, 15-402.

Bendrosios kompetencijos teismų sprendimai

26. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. sausio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-43-313/2023.

27. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-78-511/2019.
28. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. spalio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-241-788/2019.
29. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. liepos 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-391-513/2018.
30. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-231-303/2018.
31. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. spalio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-322-511/2016.
32. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. gruodžio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-587-697/2015.
33. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. gruodžio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-522-222/2015.
34. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-553/2013.
35. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-299/2008.
36. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-511/2006.
37. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. rugsėjo 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-563/2006.
38. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-624/2002.
39. Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. lapkričio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-424-467/2024.
40. Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. kovo 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-58-387/2020.
41. Vilniaus apygardos teismo 2017 m. gruodžio 11 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-2759-781/2017.

Kiti šaltiniai:

42. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2020 m. spalio 27 d. Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių nuosprendžių surašymą, apžvalga.
43. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2019 m. kovo 28 d. Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių specialiųjų žinių panaudojimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga.
44. 2014 m. gruodžio 12 d. Europos Komisijos teisingumo efektyvumui stiprinti rekomendacijos Nr. CEPEJ(2014)14 „Dėl teismo eksperto vaidmens procese Europos Sąjungos valstybėse narėse“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/168074827a> [žiūrėta 2025 m. gruodžio 15 d.].

PRIEDAS

Anketa VAT teisėjams (2025 m.)⁴³

Interaktyvi, prieiga per internetą:

<https://forms.office.com/Pages/ResponsePage.aspx?id=ghrFgo1Uy-kO8-b9LfrHQElMCpEe1EZpCs49HKJi6lU5UMUuWNVBJTkIHOFKWFfEU-TA1OVJJUUtQWi4u>

Laba diena. Esame Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Teisės MAN studijų studentės Alina Stimburytė ir Evelina Jakštaitė. Rengiame mokslinį darbą (SMD), kuriame esminis dėmesys yra skiriamas teismo medicinos ekspertams ir deontologinio ekspertinio tyrimo išvadų reikšmei medicininio pobūdžio baudžiamosiose ir civilinėse bylose. Būtume labai dėkingos už Jūsų laiką, atsakant į mūsų darbui aktualius klausimus.

1. Su kokiomis bylomis (baudžiamosiomis ar civilinėmis) dirbate?
2. Kiek laiko esate teisėjas?
3. Ar yra tekę skirti deontologinį ekspertinį tyrimą (objektų tyrimą ar teismo ekspertizę)? Jei taip, kurios instancijos teisme, kokiose bylose, kiek kartų?
4. Ar pateikta deontologinė išvada turėjo įtakos galutiniam teismo sprendimui (ar buvo pripažinta įrodymu, ar išvada lėmė apkaltinamojo / išteisinamojo nuosprendžio priėmimą)?
5. Kaip manote, teismo medicinos ekspertas – labiau teisėjas ar liudytojas?

TEISMO MEDICINOS EKSPERTAS – LABIAU TEISĖJAS AR LIUDYTOJAS?

SANTRAUKA

Šiame straipsnyje nagrinėjama, ar teismo medicinos ekspertas baudžiamajame ir civiliniame procese veikia labiau kaip teisėjas ar liudytojas. Siekiant pateikti atsakymą į šį klausimą, buvo analizuojama baudžiamojo ir civilinio proceso įstatymai, bendrosios kompetencijos teismų baigiamieji aktai, L. Šivickaitės-Moldarienės darbai ir kiti šaltiniai. Taip pat buvo atlikta Vilniaus apygardos teismo teisėjų anketinė apklausa, siekiant nustatyti teisėjų požiūrį į teismo medicinos eksperto vaidmenį. Darbe buvo atskleista, kad nusikaltimų žmogaus gyvybei ir medicininio pobūdžio baudžiamosiose bylose teismo medicinos eksperto išvada yra vienas pagrindinių įrodymų nusta-

⁴³ Anketa rengta L. Šivickaitės-Moldarienės disertacijoje „Teismo eksperto mokslinės-praktinės ir procesinės kompetencijos vertinimo ypatumai ir pasekmės teisingam teismo sprendimui“ atliktos anketos pagrindu.

tant asmens kaltę, todėl teismo medicinos ekspertas baudžiamajame procese laikytinas labiau teisėju nei liudytoju. Civiliniame procese dėl netinkamai suteiktų sveikatos priežiūros paslaugų teismo medicinos eksperto išvada yra vienas iš įrodinėjimo būdų. Teismo medicinos eksperto išvada teismui yra neprivaloma ir įvertinama pagal vidinį teisėjo įsitikinimą, pagrįstą visapusišku, išsamiu ir objektyviu byloje esančių įrodymų ištyrimu. Todėl darytina išvada, kad civiliniame procese teismo medicinos ekspertas yra labiau liudytojas. Tokias išvadas patvirtina anketinės apklausos rezultatai. Du iš aštuonių anketinę apklausą užpildžiusių baudžiamąsias bylas nagrinėjančių teisėjų nurodė, kad baudžiamajame procese laiko teismo medicinos ekspertą labiau teisėju nei liudytoju. Šeši iš aštuonių apklausą užpildžiusių Vilniaus apygardos teismo civilinių bylų teisėjai, civiliniame procese teismo medicinos ekspertą laiko labiau liudytoju nei teisėju.

A FORENSIC EXPERT – MORE OF A JUDGE OR A WITNESS?

SUMMARY

This article examines whether a forensic expert acts more as a judge or a witness in criminal and civil proceedings. In order to answer this question, the Criminal and Civil procedure laws, final acts of the courts of general jurisdiction, the works of L. Šivickaitė-Moldarienė and other sources were analysed. A questionnaire survey of Vilnius Regional Court judges was carried out in order to determine the judges' attitudes towards the role of the forensic expert. The work revealed that in criminal cases of crimes against human life and of a medical nature, the forensic expert's opinion is one of the main pieces of evidence in determining a person's guilt, and that the forensic expert in criminal proceedings should be regarded as a judge rather than a witness. In civil proceedings for improperly provided healthcare, the forensic expert's report is a form of evidence. The opinion of a forensic expert is not binding on the court and is to be evaluated according to the judge's internal conviction based on an overall, full and objective examination of the evidence in the case. It follows that in civil proceedings the forensic expert is more of a witness. The results of the questionnaire survey confirm this conclusion. Two judges handling criminal cases indicated that, in criminal proceedings, they view a forensic expert more as a judge than a witness. Six out of eight judges of the Vilnius Regional Court of Civil Cases who completed the questionnaire consider an forensic expert to be more of a witness than a judge in civil proceedings.

TERITORINIO TEISMINGUMO POREIKIS

Gabrielė Katasanovaitė, Emilė Ieva Šapkauskaitė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

2-o kurso studentės

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: gabriele.katasanovaite@tf.stud.vu.lt, emile.sapkauskaite@tf.stud.vu.lt;

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius partnerystės docentas

Albertas Šekštelo

El. paštas: albertas.sekstelo@motieka.com

Šiame straipsnyje analizuojamas teritorinio teisingumo institutas Lietuvos civilinio proceso teisėje, jo raida, reglamentavimas pagal Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksą ir praktinis taikymas šiuolaikiniame pasaulyje. Tyrimas atskleidžia, kad nors teritorinio teisingumo taisyklės išlieka imperatyvios, jų taikymas tampa lankstesnis dėl technologinių pokyčių, tokių kaip teismų skaitmenizacija, ir sisteminių reformų, siekiančių didinti teisingumo sistemos efektyvumą. Straipsnyje nagrinėjami svarbiausi iššūkiai, susiję su šiuo institutu, įskaitant teisėjų specializacijos poreikį ir teritorinio teisingumo santykį su skaitmeninėmis technologijomis. Lyginamoji analizė su Estijos patirtimi parodo, kad teritorinio teisingumo principas išlieka svarbus, tačiau jį reikia adaptuoti prie šiuolaikinių realiųjų.

Pagrindiniai žodžiai: teritorinis teisingumas, civilinės bylos, jurisdikcija, jurisdikciniai ginčai, teismų skaitmenizacija.

This article examines the concept of territorial jurisdiction in Lithuanian civil procedural law, its development, regulation in the Civil Procedure Code of the Republic of Lithuania, and practical application in modern world. The paper reveals that while the rules of territorial jurisdiction remain imperative, their application is becoming more flexible due to technological advancements, such as the digitalization of courts, and systemic reforms aimed at enhancing the efficiency of the justice system. The article explores key challenges related to this concept, including the need for judicial specialization and the relationship between territorial jurisdiction and digital technologies. A comparative analysis with Estonia's experience demonstrates that the principle of territorial jurisdiction remains relevant but requires adaptation to contemporary realities.

Key words: territorial jurisdiction, civil cases, jurisdiction, jurisdictional disputes, court digitalisation.

|vadas

Temos aktualumas ir originalumas. Šiuolaikiniame globalizuotame pasaulyje, kuriame teisinių sistemų sąveika tampa vis intensyvesnė, teritorinio teisingumo klausimas išlieka aktualus tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu mastu. Technologijų pažanga, visuomenės mobilumas bei tarptautinių santykių plėtra kelia naujus iššūkius nustatant, kuris konkretus teismas yra kompetentingas nagrinėti konkrečią bylą. Nors teritorinio teisingumo ištakos siekia XVII a., ši sąvoka tebėra aktuali ir šiandien, ypač atsižvelgiant į tai, kaip ji transformuojasi atsakant į šiuolaikinius iššūkius, pavyzdžiui, teismų skaitmenizaciją ar teisėjų specializaciją. Šis straipsnis yra aktualus siekiant įvertinti teritorinio teisingumo doktrinos aktualumą ir praktinį taikymą šiuolaikinėje Lietuvos civilinio proceso teisėje. Šio **darbo tikslas** – išanalizuoti, kaip teritorinio teisingumo institutas funkcionuoja Lietuvoje, kokia jo raida, kaip LR civilinio proceso kodekso (LR CPK) straipsniai reglamentuoja šį teisinį institutą bei kaip praktikoje šis institutas keičiasi reaguojant į technologinius, administracinius ir sisteminius pokyčius. Taip pat siekiama išsiaiškinti, kaip teritorinio teisingumo samprata transformuojama siekiant didesnio efektyvumo, įgyvendinant teisėjų specializacijos principus ir atsižvelgiant į skaitmenizacijos procesus. Tyrimo **objektas** – teritorinis teisingumas Lietuvos Respublikos civilinio proceso teisėje, jo reglamentavimas, praktinis taikymas bei planuojamos reformos. Taip pat nagrinėjami susiję aspektai, tokie kaip skaitmenizacija, teismų reorganizacija, teisėjų specializacija ir kitų šalių patirtis. Siekiant atsakyti į iškeltą problemą, buvo iškelti šie **tyrimo uždaviniai**: apžvelgti teritorinio teisingumo istorinę raidą ir teorinius pagrindus, įvertinti teritorinio teisingumo vietą LR CPK ir išanalizuoti pagrindines su tuo susijusias nuostatas, įvertinti teritorinio teisingumo poreikį šiandieniniame teisminiame procese bei jo svarbą ateities teisei sistemai. Atliekant mokslinį tyrimą bei rengiant straipsnį buvo taikyti istorinis, lyginamasis, lingvistinis ir sisteminis **metodai**. Istorinis metodas leido atskleisti teritorinio teisingumo raidos ypatumus nuo XVII a. iki šių dienų, lyginamuoju metodu naudotasi lyginant teritorinio teisingumo taikymą Lietuvoje ir Estijoje bei siekiant suprasti, kaip skirtingi modeliai veikia praktikoje. Lingvistinis metodas buvo naudingas atskleidžiant teisės sąvokų esmę bei jų interpretaciją praktikoje. Sisteminiu metodu buvo naudotasi nagrinėjant teisės norminius aktus su poįstatyminiais vyriausybės aktais norint suprast siekius bei galimus teisės aktų pokyčius ateityje. Pagrindiniai šio **darbo šaltiniai** buvo Lietuvos Respublikos nacionaliniai teisės aktai, užsienio šalių teisės aktai ir moksliniai straipsniai. Remiantis šiais aktais buvo atskleista teritorinio teisingumo problematika ir panagrinėta jo svarba dabartiniame skaitmenizuotame teisminiame procese.

1. Teritorinis teisingumas Lietuvoje: raida ir praktinė raiška LR CPK

Remiantis plačiai priimta teritorinio teisingumo kilimo ir nuosmukio samprata, teritorinis teisingumas atsirado XVII amžiuje kartu su teritorine valstybe. Teritorinės valstybės sukūrė tarpusavyje susijusią tarptautinę teritorinę tvarką, dažnai vadinamą Vestfalijos tvarka pagal taikos sutartį, kuri, kaip teigiama, ją įtvirtino 1648 m.¹

Teisingumas yra gana dažnai naudojama sąvoka Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse (toliau – LR CPK), visas kodekso I dalies IV skyrius yra skirtas vien teisingumui, tad norint atsakyti į probleminius klausimus reikia išsiaiškinti visų pirma kas yra teisingumas. Teisingumas (kaip suprantamas ir šiandieną) yra taisyklių visuma, kuria vadovaujantis bylos yra paskirstomos atitinkamiems teismams. LR CPK IV skyriuje pirmoji įtvirtinta (25 straipsnyje) norma nurodo, jog civilines bylas nagrinėja apylinkių ir apygardų teismai ir tai jau yra gairės, kuriomis privaloma vadovautis². Civilinio proceso teisėje skiriamos trys pagrindinės teisingumo rūšys: dalykinis (rūšinis), funkcinis ir teritorinis teisingumas. Dalykinis teisingumas nustato, kokios rūšies teismas turi nagrinėti konkrečią bylą.

Šis teisingumas priklauso nuo teisinių santykių, iš kurių kyla ginčas, pobūdžio. Pagal šio tipo teisingumą atibojama bendrosios kompetencijos teismų ir administracinių teismų kompetencija – administraciniai teismai sprendžia ginčus, kylančius iš viešosios teisės santykių, o bendrosios kompetencijos teismai sprendžia ginčus, kylančius iš privatinės teisės reglamentuojamų santykių (LR CPK 25 straipsnis). Kai teisinis santykis yra mišrus, bylos rūšinis teisingumas priklauso nuo to, koks byloje vyrauja teisinis santykis (LR CPK 36 straipsnis). Funkcinis teisingumas nustato ar byla gali būti nagrinėjama pirmąja, apeliacine ir kasacine instancija, taip pat nustato teismų kompetenciją spręsti kitus klausimus. Šis teisingumas atsako į klausimą, kurios grandies teismas turi nagrinėti bylą kaip pirmoji instancija. Teritorinis teisingumas nustato, kuris konkretus teismas privalo nagrinėti bylą, remiantis geografiniais arba su bylos dalyviais ar objektu susijusiais kriterijais. Pagrindinis kriterijus yra atsakovo gyvenamoji vieta arba juridinio asmens buveinė, tačiau LR CPK numato ir alternatyvius bei išimtinis pagrindus, pavyzdžiui, daikto buvimo vietą, žalos padarymo vietą arba šalių susitarimą. Šis teisingumas skirstomas į penkis tipus: bendrąjį (pagal atsakovo domicilą, LR CPK 29 str.), alternatyvųjį (suteikiant ieškovui teisę rinktis tarp kelių teismų, pvz., pagal savo gyvenamąją vietą žalos atlyginimo byloje, LR CPK 30 str.), išimtinį (privalomas nagrinėjimas ne-

¹ Szigeti, Peter, *The Illusion of Territorial Jurisdiction* (August 15, 2016). Texas International Law Journal, Vol. 52, No. 3, 369 SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3034602>

² Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340)

kilnojamojo daikto vietoje, CPK 31 str.), sutartinę (šalių susitarimu pakeičiamas teritorinis teisingumas, išskyrus išimties bylas, LR CPK 32 str.) ir kelių tarpusavyje susijusių bylų (nagrinėjimas viename teisme, net esant skirtingiems pagrindams, LR CPK 33 str.). Šios taisyklės užtikrina, kad byla būtų tirama teisme, turinčiame realų ryšį su ginču, kas palengvina teisminį procesą. Nors civilinė teisė visumoje labiau žinoma kaip dispozityvesnė ir leidžianti pasirinkti tinkamiausius teisių įgyvendinimo būdus, tačiau „visos LR CPK normose įtvirtintos teisingumo taisyklės yra imperatyvios – jų nesilaikymas nulemia atsisakymą pradėti civilinį procesą, tačiau neužkertant kelio pašalinus trūkumus pakartotinai kreiptis į teismą (LR CPK 137 str. 4 d.).“³

Lietuvoje iki 2018 m. buvo 49 apylinkės teismai, tačiau kaip pabrėžia LR Seimo nutarimo „Dėl teismų reorganizavimo“ aiškinamajame rašte 2015 m. įstatymo projektą rengusi Nacionalinė teismų administracija ir Teisingumo ministerija: „straipsnių pakeitimo įstatymo projektų rengimą paskatino poreikis imtis teisingumo vykdymo efektyvumui didinti būtinų priemonių, kurios leistų optimizuoti teisėjų darbo krūvius, padidinti teismų turimų žmogiškųjų, finansinių bei materialinių išteklių panaudojimo efektyvumą.“⁴. Taip pat ir pasiteisinęs bandymas 2013 m. sujungti Vilniaus, Kauno ir Šiaulių apylinkių teismus dar kartą įrodė Lietuvai, jog reformos yra būtinos ir joms valstybė yra pasiruošusi. Taigi tuo metu šalyje veikė 12 apylinkės teismų suformuotų po 2018 m., tačiau nuo 2025 m. sausio 1 d. vietoje 12 apylinkių teismų veiklą tęsė 11, o vietoje esamų 43 teismo rūmų apylinkių teismuose veiklą vykdė 27 rūmai. Įstatymų leidžiamąją valdžią imtis tokios reformos paskatino ir kaimyninių valstybių patirtis, pavyzdžiui Estijos, kuri 2006 m. sujungė apylinkių teismus ir taip suvienodino teismų darbo krūvius, pasiekė ekonominį efektą ir sutaupė administracines išlaidas (bendras valdymas, bendra buhalterija)⁵. Tokie pakeitimai atspindėjo ir įstatymuose, kaip LR CPK papildymas 62² ir 62³ straipsniais, kurie buvo priimti dar 2023 m. ir įsigaliojo 2024 m. sausio 1 d. Abu straipsniai kodekse optimaliau leido pasiskirstyti teismams darbą, taip pat palengvino teismo proceso tvarką, suteikė galimybę teisminiam procesui vykti naudojant informacines ir elektroninių ryšių technologijas bylas nagrinėjant apylinkės ir teikiant apeliacinius skundus (atskiruosius skundus) nagrinėti apygardos teismams. Formaliai teritorinis teisingumas straipsniuose vis dar atspindi, nors byla perduodama nagrinėti kitam teisėjui vis tiek byla yra nagrinėjama teismo, kuriam byla teisinga, vardu (LR CPK 62¹ 4 d.), tad teritorinis teisingumas yra svarbus aspektas, tačiau jis yra lanksčiau taikomas praktiškai.

³ ABROMAVIČIENĖ, Gitana (2007). Civilinės bylos teisingumo teismui aktualūs klausimai. *Jurisprudencija*, 3(93), 55–60.

⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2015 m. balandžio 23 d. nutarimas Nr. 409 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl teismų reorganizavimo“ (TAR, 2015-04-27, Nr. 2015-06376)

⁵ Apylinkių teismų teisėjų sąjunga, (2012) „Teismų reformos Estijoje apibendrinimas“, <https://atts.lt/straipsnis/teismu-reformos-estijoje-apibendrinimas>

1.1. Teismų skaitmenizacija: iššūkis teritorinio teismo sampratai

Pasaulyje vis daugiau šalių teismų veiklą perkelia į elektroninę erdvę. Skaitmenizacija mažina veiklos kaštus institucijoms ir kainas vartotojams, leidžia efektyviau organizuoti procesus⁶. Lietuvai įdiegus naująją nacionalinę teismų informacinę sistemą „LITEKO“ 2004 m., buvo pradėtos talpinti bylos, kurios iš popierinių tapo elektroninėmis. Taip pat sistema leidžia stebėti ir analizuoti teismų veiklą: teisėjų darbo krūvį, teismuose nagrinėtų ir nagrinėjamų bylų skaičių, teismų sprendimų stabilumą⁷. Vėliau 2013 m. vasarą teismų viešųjų elektroninių paslaugų portalas e.teismas. It teismų paslaugas perkėlė į elektroninę erdvę, proceso dalyviai galėjo elektroniniu būdu formuoti ir teismui pateikti procesinius dokumentus, peržiūrėti teismo siųstus dokumentus, elektroniniu būdu sumokėti žyminį mokestį ir t.t.⁸.

Tokie pakeitimai buvo naudingi ir reikalingi žengiant koją su pažangiuoju pasauliu, tačiau tai kelia klausimą ar teritorinis teismo samprata yra dar vis aktualus šiandienos pasaulyje. Galime grįžti prie vienos iš skaitmeninės justicijos lyderių Europoje - Estijos ir pažvelgti į teritorinio teismo sampratą šalies procese. Beveik visos gaunamos bylos yra tvarkomos per „E-toimik“ nacionalinę teismų informacinę sistemą įdiegtą taip pačiais metais kaip ir „LITEKO“ Lietuvoje. Šalyje visos teismo procesas gali būti atliekamas skaitmenizuotai: nuo pat procesinių dokumentų pateikimo per teismų informacinę sistemą iki nagrinėjimo ir paskelbimo būtent per skaitmeninę platformą. Nors bylos nagrinėjimo procesas gali būti nuotolinis ir teritorinio teismo sampratą gali atrodyti beprasmiškas, tačiau Estija neatsisako šios sąvokos, tik teismo sampratą yra taikomas labai plačiai. Estijos Respublikos civilinio proceso kodekse (toliau – ER CPK) antroje dalyje yra skirti iš viso 6 (11, 12, 13, 14, 15 ir 16) skyriai vien jurisdikcijai, ji kodekse įvardijama kaip bendroji, pasirenkamoji, išskirtinė, sutartinė ir pareiškimo tvarka nagrinėjamų bylų. Pavyzdžiui ER CPK 74 str. 3 d. nustato, kad pareiškimo tvarka nagrinėjamos bylos nagrinėjamos teismo rūmuose, kurių teritorinei jurisdikcijai priklauso vieta, pagal kurią nustatomas teismo sampratą. Jeigu skirtingos teismo sampratą lemiančios vietos patenka į to paties apygardos teismo, bet skirtingų rūmų aptarnaujamas teritorijas, bylos nagrinėjimo vietą nustato teismas, tad teritorinio teismo sampratą taisyklės yra dar vis laikomasi, tačiau teismas turi didesnę diskreciją spręsti bylos nagrinėjimo vietą ir nėra imperatyviai varžomas kodekso normos⁸. Galima teigti, kad tradicinio teritorinio teismo sampratą

⁶ Lietuvos teismų administracija, (2022) „Teisinių procesų ir teisinės kalbos skaitmeninimas: dabartis ir ateitis“ <https://vat.teismas.lt/naujienos/teisiniu-procesu-ir-teisines-kalbos-skaitmeninimas-dabartis-ir-ateitis/837>

⁷ Lietuvos teismų administracija, (2014), „Lietuvos teismams kuriama pažangesnė informacinė sistema“ <https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-sistemas-naujienos/lietuvas-teismams-kuriama-pazangesne-informacine-sistema/305>

⁸ Estijos Respublikos civilinio proceso kodeksas (Tsiivilkohtumenetluse seadustik), RT I 2005, 26, 197.

taikymas per visą savo egzistavimo laikotarpį žymiai pakito ir naujajame pažangių technologijų pasaulyje tapo mažiau reikšmingas, tačiau vis vien yra galiojantis ir jo laikomasi esant poreikiui kreiptis į teismą.

2. Teisėjų specializacija ir teritorinio teismo reformos: kelias į veiksmingesnę teisingumo sistemą Lietuvoje

Naujausi tikslai ir siekiai Lietuvoje planuojami Teisingumo ministerijos, kuri yra paruošusi 2021 - 2030 m. Teisingumo sistemos plėtros projekto planą. Naujojo projekto plano tikslai yra didinti teisingumo sistemos efektyvumą ir veiksmingumą bei baudinių vykdymo sistemos efektyvumą. Plane yra išskirta keleta teisingumo sistemos problemų ir pateikiamos jų atsiradimo priežastys. Viena iš problemų yra, kad nesudaromos prielaidos teismų veiklai organizuoti, atsižvelgiant į besikeičiančius visuomenės poreikius, kurios atsiradimo priežastys yra: nesubalansuotas teisėjų darbo krūvis skirtinguose teismuose ir jų rūmuose; neapibrėžtas siekiamas teismų sistemos veiklos rezultatas; esama teismų tinklo struktūra lemia netolygų teismams skiriamų resursų panaudojimą; nesudaromos praktinės sąlygos teisėjų specializacijai; bylų teismo imperatyvus reglamentavimas, priskiriant bylas teismų teritoriniams padaliniais – teismo rūmams⁹. Viena iš paskutinių problemų priežasčių būtų yra dėl teritorinio teismo reguliavimo nuostatų, kaip pabrėžia pati ministerija: „Tokia teisinio reguliavimo nuostata dėl bylų teismo (dėl bylų priskyrimo konkrečių teismo rūmų teisėjams) riboja galimybes plėsti teisėjų specializaciją, taip pat dar labiau vienodinti teismų, teismo rūmų darbo krūvį“¹⁰. Ministerija taip pat siekia didinti specializuotųjų teisėjų skaičių, kadangi šie teisėjai gali susitelkti į tam tikrą teisės sritį, dėl to gali greičiau priimti kokybišką sprendimą. Remiantis Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės 2020 m. birželio 22 d. valstybinio audito ataskaita „Teismo sistema“ yra matoma tendencija, kad teismuose, kuriuose specializacija nenustatyta, panaikintų ir į pirmąją instanciją iš naujo nagrinėti grąžintų civilinių bylų dalis 2018 m. sudarė vidutiniškai apie 70 proc. nuo visų panaikintų sprendimų, teismuose, kuriuose specializacija nenustatyta, panaikintų ir į pirmąją instanciją iš naujo nagrinėti grąžintų civilinių bylų dalis 2018 m. sudarė vidutiniškai apie 70 proc. nuo visų panaikintų sprendimų⁹. Laikantis parengto projekto plano neišvengiamai tektų keisti teisės aktus, iš kurių vienas būtų LR CPK 62² ir 62³ straipsniai, pakeičiant taip, kad normos suteiktų galimybę bylas skirstyti ir nagrinėti centralizuotai visiems teismo teisėjams

⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. spalio 20 d. nutarimas Nr. 861 „Dėl 2021–2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teisingumo sistemos plėtros programos patvirtinimo“. TAR, 2021, 22091.

¹⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. spalio 20 d. nutarimas Nr. 861 „Dėl 2021–2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teisingumo sistemos plėtros programos patvirtinimo“. TAR, 2021, 22091.

atsisakant bylų skirstymo pagal teritorinį teisingumą teismo rūmams taisyklės, kai tai iš esmės nesumažintų asmens teisės į teismą įgyvendinimo galimybių. Taip pat būtų reikalinga lankstesnė teisėjų skyrimo į apylinkės teismą bei jo perkėlimo į kitus rūmus tvarka, kuri leistų operatyviau reaguoti į darbo krūvio netolygumus tarp teismo rūmų⁹. Taigi, teritorinio teisingumo imperatyvaus reglamentavimo Lietuvai teks atsisakyti norint įgyvendinti užsibrėžtus tikslus ir pasiekti dar didesnę efektyvumą bei aukštesnę teismo proceso kokybę. Pokyčiai yra svarbūs, kadangi valstybės neveiksmingumas galėtų sukelti nepasitikėjimą teisingumo sistemomis, o tai gali tapti pretekstu netinkamoms reformoms, darančioms poveikį teisei valstybei¹¹.

Išvados:

1. Teritorinio teisingumo raidos analizė atskleidžia, kad šis procesinis institutas, istoriškai susijęs su teritorinių valstybių susikūrimu ir nacionalinės jurisdikcijos įsitvirtinimu, šiandien patiria reikšmingų transformacijų. Nors LR CPK vis dar numato imperatyvias teritorinio teisingumo taisykles, jų taikymas praktikoje tampa vis lankstesnis, o teisinis reguliavimas pamažu prisitaiko prie šiuolaikinių poreikių – tiek dėl informacinių technologijų integracijos į teismų darbą, tiek dėl būtinybės didinti teisingumo sistemos efektyvumą.
2. Skaitmenizacijos procesai Lietuvoje reikšmingai pakeitė teismo proceso logistiką, mažindami priklausomybę nuo geografinio teismo artumo. Šiuo požiūriu teritorinio teisingumo svarba mažėja, tačiau ji vis dar atlieka reikšmingą vaidmenį užtikrinant bylos ryšį su vieta, teismo prieinamumą ir procesinį aiškumą. Lyginamoji analizė su Estijos patirtimi parodė, kad net ir aukšto skaitmenizacijos lygio valstybėse teritorinio teisingumo principo nėra visiškai atsisakoma, bet šis tampa lankstesnis ir subordinuotas teismo diskrecijai. Be to, Teisingumo ministerijos inicijuota 2021–2030 m. teisingumo sistemos plėtros strategija aiškiai identifikuoja teritorinio teisingumo imperatyvų reguliavimą kaip kliūtį tolesniam teismų darbo optimizavimui, ypač teisėjų specializacijos srityje. Atsižvelgiant į nepakankamą resursų paskirstymą, teisėjų darbo krūvio disbalansą ir perteklinį teritorinių padalinių formalumą, tampa akivaizdu, kad teritorinio teisingumo doktrina turi būti transformuojama į funkcionalų ir lankstų įrankį.
3. Teritorinis teisingumas Lietuvoje išlieka svarbus teisės instituto aspektas, tačiau jo funkcija neabejotinai keičiasi. Šiuolaikinių technologijų, procesų skaitmenizavimo bei sisteminio efektyvumo siekio kontekste šis institutas turi būti perinterpretuotas ir pritaikytas prie naujų teisinės valstybės ir piliečių lūkesčių, išlaikant

¹¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. spalio 20 d. nutarimas Nr. 861 „Dėl 2021–2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teisingumos sistemos plėtros programos patvirtinimo“. TAR, 2021, 22091.

pusiausvyrą tarp procesinio stabilumo ir pažangaus valdymo poreikių. Tolesnė reforma, atsisakant imperatyvaus teritorinio teisingumo reglamentavimo ten, kur tai nėra būtina, sudarys sąlygas veiksmingesniam teisingumo vykdymui, gesniam resursų panaudojimui ir aukštesnei teismo sprendimų kokybei.

Šaltinių sąrašas

Norminiai teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743. Valstybės Žinios, 2002, 36-1340.
2. Estijos Respublikos civilinio proceso kodeksas (Tsiviilkohtumenetluse seadustik), RT I 2005, 26, 197.
3. Apylinkių teismų teisėjų sąjunga, (2012) „*Teismų reformos Estijoje apibendrinimas*“, <https://atts.lt/straipsnis/teismu-reformos-estijoje-apibendrinimas>
4. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2015 m. balandžio 23 d. nutarimas Nr. 409 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „*Dėl teismų reorganizavimo*“ (TAR, 2015-04-27, Nr. 2015-06376)
5. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. spalio 20 d. nutarimas Nr. 861 „Dėl 2021–2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teisingumos sistemos plėtros programos patvirtinimo“. TAR, 2021, 22091.

Specialioji literatūra:

6. ABROMAVIČIENĖ, Gitana (2007). Civilinės bylos teisingumo teismui aktualūs klausimai. *Jurisprudencija*, 3(93), 55-60.
7. SZIGETI, Péter D. (2017). The Illusion of Territorial Jurisdiction. *Texas International LawJournal*, 52(3), p. 369–412.
8. DAUGĖLAITĖ, Gintarė. (2022). Teisinių procesų ir teisinės kalbos skaitmeninimas: dabartis ir ateitis. *Teismai.lt*, 2(45), 10-13.
9. Lietuvos teismų administracija. (2014.07.02). *Lietuvos teismams kuriama pažangesnė informacinė sistema*. Teismų sistemos naujienos [interaktyvus].<https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-sistemos-naujienos/lietuvos-teismams-kuriama-pazangesne-informacine-sistema/305>

UŽ NETIKRO BALSŲ – REALI GRĖSMĖ: TEISĖS Į BALSĄ GYNIMO PROBLEMATIKA XXI AMŽIUJE

Milda Budzinauskaitė, Gabija Volkutė

III kurso, vientisųjų dieninių teisės
studijų šakos studentės

Mokslinio straipsnio akademinė kuratorė dokt. Deimantė Rimkutė

Mokslinio straipsnio praktinė kuratorė dokt. Akvilė Medvedevaitė

Anotacija. Darbe atlikta asmeninės neturtinės teisės į balsą nacionalinio reguliavimo apžvalga ir Lietuvos atvejo palyginimas su kitomis valstybėmis. Siekta išanalizuoti nacionalinėje ir užsienio valstybių teisėje įtvirtintus asmeninių neturtinių teisių gynimo būdus, pateikiant giluminę kiekvieno iš būdų analizę bei taikymo ribas. Darbe identifiikuoti esminiai trūkumai dabartiniame šio instituto reguliavime bei pateikiami galimi įstatymų keitimo variantai, suteiksiantys papildomos apsaugos asmenims, kurių asmeninė neturtinė teisė į balsą buvo pažeista.

Pagrindiniai žodžiai: dirbtinis intelektas, teisė į balsą, teisė į atvaizdą, asmeninės neturtinės teisės, Reklamos įstatymas, deliktinė atsakomybė, žalos atlyginimas.

A REAL THREAT BEHIND A FAKE VOICE: THE CHALLENGE OF PROTECTING THE RIGHT TO ONE'S VOICE IN THE 21st CENTURY

The paper provides an overview of the national regulation of the personal moral right to one's voice and compares the case of Lithuania with other countries. The aim was to analyse the methods of protection of personal non-pecuniary rights enshrined in both national and foreign law, providing an in-depth analysis of each method and the limits of its application. The paper identifies the fundamental shortcomings in the current regulation of this institute and presents possible options for amending the law to provide additional protection for persons whose personal moral right to one's voice has been infringed.

Keywords: artificial intelligence, right to a voice, right to an image, moral rights, Law on Advertising, tort liability, damages.

Ižanga

Europos Parlamentas dirbtinį intelektą apibrėžia kaip „mašinos gebėjimą, kuris yra panašus į žmogaus galimybes, tokias kaip argumentavimas, mokymasis, planavimas ir kūrybiškumas“¹. Dirbtinio intelekto ištakos siekia dar 1956 metus, kai Naujojo Hampšyro Dartmouth universitete² jis pirmą kartą susiformavo kaip disciplina. Pastaraisiais metais galime pastebėti itin didelę pažangą šioje srityje: prieš mūsų akis dirbtinis intelektas transformuoja įvairias pramonės šakas ir vis labiau yra integruojamas į kasdienį gyvenimą. Greičiausiai nebūtų klaidinga teigti, kad dauguma visuomenės atstovų sutiktų su teiginiu, kad šios naujos technologijos pagalba optimizuojami įvairiausi procesai ir neregėtų greičiu skatinamos inovacijos, daug kartų palengvinančios sudėtingų užduočių atlikimą. Tačiau, geometrine progresija daugėjant dirbtinio intelekto panaudojimo būdų, visuomenėje jaučiamas ne tik entuziazmas, bet kyla vis daugiau diskusijų apie tam tikrų aspektų etines, moralines pasekmes bei ilgalaikį poveikį visuomenei.

Vienu iš pagrindinių diskusijos taškų jau ilgą laiką yra vadinamosios išmaniosios klastotės (angl. *deep fakes*). Europos Parlamento reglamente 2024/1689 (toliau – DI aktas) išmanioji klastotė yra apibrėžiama kaip dirbtinio intelekto sukurtas ar apdoro-rotas vaizdinis ar garsinis turinys, primenantis realius asmenis, objektus, vietas ar įvykius, kurį neteisingai galima būtų palaikyti autentišku. Ši naujojo amžiaus technologija vis plačiau naudojama, pavyzdžiui, pramogų industrijoje, nes padeda sukurti tikroviškos vaizdo efektus, įgarsinti vaizdo įrašus įvairiomis kalbomis, tiksliai susinchronizuojant įrašę matomo asmens lūpas su sakomais žodžiais. Tačiau nėra sunku suprasti, kad technologija, leidžianti kitą asmenį pavaizduoti darant tai, ko jis niekada nedarė, arba „priversti“ pasakyti tai, ko jis niekada nepasakė, kelia ir susirūpinimą.

Dažnai šios diskusijos neapsieina be išmaniųjų klastočių technologijų reklamos kontekste paminėjimo. Pastaruoju metu socialiniuose tinkluose plinta reklamos, kuriose naudojamas būtent dirbtinio intelekto pagalba sugeneruojamas įžymybės balsas ar atvaizdas. Lietuvos, kaip ir daugelio kitų valstybių nacionalinėje teisėje, jau daug metų egzistuoja institutai, įtvirtinantys asmens apsaugą nuo neteisėto jo atvaizdo, vardo ir kitų identifikuojančių bruožų naudojimo. Tačiau išmaniųjų klastočių technologijų paplitimas su savimi atnešė daug teisės spragų bei klausimų, į kuriuos privaloma atsakyti – ar vis dar galima ginti savo teises, jei be sutikimo naudojama nebe nuotrauka ar realus balso įrašas, o dirbtinai sugeneruotas ir tikrąjį atvaizdo ar balso šeiminingą tik itin stipriai primenantis turinys?

¹ Europos Parlamentas (2020-10-07). Kas yra dirbtinis intelektas ir kaip jis naudojamas? [interaktyvus] <https://www.europarl.europa.eu/topics/lt/article/20200827STO85804/kas-yra-dirbtinis-intelektas-ir-kaip-jis-naudojamas>

² KAPLAN, Andreas ir HAENLEIN, Michael (2019). Siri, Siri, in my hand: Who's the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence. *Business Horizons*, 62(1), p. 1.

Lyginant su balsu, atvaizdo naudojimas dirbtinio intelekto kontekste jau yra kur kas labiau sureguliuotas: pasauliniu mastu atsiranda vis daugiau praktikos, kurioje patvirtinama, kad dirbtinio intelekto modelio, kuris, modifikuodamas tikro asmens vaizdinę medžiagą, pats sukuria tikrovišką jo išvaizdą atitinkantį vaizdinį, sukurtas rezultatas turėtų būti prilyginamas asmens realiam atvaizdui. Tuo tarpu teisės aktų bei praktikos, kurioje būtų kalbama apie balsą, trūkumas pastebimas net kalbant plačiau, nei tik dirbtinio intelekto kontekste. Pavyzdžiui, Lietuvos civiliniame kodekse žodis „balsas“, turint galvoje ne balsavimo teisę, o žmogaus balsą, kaip jo skleidžiamą garsą bei jį identifikuojantį požymį, iš viso nėra minimas. Tačiau tai jokių būdu nereiškia, kad teisė į balsą neturėtų būti ginama. Balsas iš esmės yra susijęs su viso asmens kūno autonomija, tai yra svarbiausias įrankis reikšti mintims, emocijoms ir tapatybei perteikti, dalyvauti diskusijose, ginti savo interesus. Dėl be sutikimo kuriamos ir naudojamos kito asmens balso klastotės gali kilti įvairių problemų, apimančių itin placią sferą – balsas gali būti naudojamas siekiant asmeniui inkriminuoti nusikalstamą veiką, „priversti“ jį pasakyti ką nors gėdingo bei žeminančio, būti naudojamas reklamoje. Dėl potencialiai itin didelės nagrinėjimo apimties, šiame darbe ji susiaurinama iki civilinės atsakomybės. Šio darbo autorės socialiniuose tinkluose yra susidūrusios su reklaminių pobūdžio turiniu, kuriame girdimas akivaizdžiai dirbtinio intelekto pagalba sugeneruotas konkrečios įžymybės balsas, tariai rekomenduojantis tam tikrus produktus ar paslaugas. Kartais šios „įžymybės“ netgi prabyla lietuviškai, nors jų balsas ir toliau lieka atpažįstamas. Taigi, neteisėtas kito asmens balso panaudojimas šiandien yra aktualesnė nei bet kada anksčiau problema, į kurios teisinį reguliavimą turėtų būti atkreipiama žymiai daugiau dėmesio.

Siekiant kaip įmanoma aiškiau bei išsamiau išanalizuoti šią problemą, darbe bus nagrinėjamas konkretus hipotetinis scenarijus (kazusas), kuomet dirbtinio intelekto priemonėmis asmens balsas yra panaudojamas komercinėje reklamoje. Siekiama išsiaiškinti, kokias teises gynbos priemones žmogus galėtų panaudoti tokioje situacijoje ir nustatyti dabartinės lietuviškosios teisinės sistemos spragas, taip pat pasiūlant rekomendacijas, kaip būtų galima sustiprinti specifinės asmeninės neturtinės teisės – teisės į nuosavą balsą – apsaugą nuo panašių pažeidimų. Norint pateikti tokius pasiūlymus, darbe Lietuvos teisės nuostatos bus lyginamos su kitų valstybių teisės aktais bei teismų precedentais, kuriuose aprašoma teisės į balsą apsauga ir tokios apsaugos veikimo sfera, bei diskutuojama, ar kurios nors iš šių nuostatų galėtų būti pritaikytos Lietuvos kontekste, siekiant užtikrinti dar tvirtesnes asmeninių neturtinių teisių apsaugos priemones.

Darbo tikslas. Atskleisti asmeninės neturtinės teisės į balsą gynimo būdus, kai ši teisė pažeidžiama naudojant dirbtinį intelektą.

Darbo uždaviniai.

1. Apžvelgti asmeninės neturtinės teisės į balsą gynbos priemonių Lietuvos nacionalinėje teisėje reglamentavimą ir pateikti šių priemonių lyginamąją analizę;

2. Apžvelgti asmeninės neturtinės teisės į balsą gynybos priemonių užsienio valstybių teisėje reglamentavimą ir palyginti šias priemones su nustatytais Lietuvos nacionalinėje teisėje;
3. Pateikti ir apibendrinti teisės į balsą reglamentavimo pakeitimo siūlymus Lietuvos įstatymų leidėjui.

Darbo objektas. Šiame darbe nagrinėjama asmeninė neturtinė teisė į balsą ir su šiuo institutu susijęs reguliavimas, galimos šios vertybės gynybos priemonės bei siūlomi pakeitimai. Tam, kad būtų pateikta išsami analizė, svarbu apžvelgti šį institutą ir platesniame nei Lietuvos kontekste ir pateikti lyginamąją analizę.

Tyrimo metodai.

1. Lyginamasis – apžvelgiama kitų valstybių teisės į balsą instituto reguliavimo praktika, siekiant identifikuoti skirtumus su Lietuvos atveju;
2. Lingvistinis – pažodžiui vertinamas ir interpretuojamas teisės normų turinys;
3. Loginis – įvertinamos teisinio reguliavimo spragos, apžvelgiami galimi teisės į balsą instituto teisinio reguliavimo pakeitimai Lietuvos nacionalinėje teisėje ir šių pakeitimų rezultatai;
4. Sisteminis – identifikuojamos sąsajos tarp civilinės teisės normų, įtvirtintų skirtingose to paties šaltinio vietose, suvokiant visą dokumentą kaip vientisą teisės aktą, kurio normos yra neatsiejamai viena su kita susijusios.

Svarbiausi šaltiniai. Siekiant visapusiškos analizės, nagrinėjama įvairi literatūra ir šaltiniai, įskaitant Civilinio kodekso antrą ir šeštą knygą, Reklamos įstatymą, Europos Parlamento reglamentus (BDAR ir DI aktas), užsienio valstybių, tokių kaip JAV, Kanada, Pietų Korėja ir kt. teisės aktai ir teisės doktrina.

1. Teisės į balsą reglamentavimas Lietuvoje

Nagrinėjant teisės į balsą, kaip asmeninės neturtinės teisės, gynimą, susiduriama su esmine reglamentavimo problema – asmeninės neturtinės teisės Lietuvos teisinėje sistemoje yra įtvirtinamos *numerus clausus* principu, t. y. šių teisių sąrašas yra baigtinis. Sparčiai tobulėjant informacinių technologijų sistemai bei plečiantis dirbtinio intelekto galimybėms, išryškėja teisinis vakuumas tam tikrose visuomeninio gyvenimo sferose, *inter alia*, ginant esmines subjektyvias neturtines asmens teises. Nors jų gali būti ir daugiau, vienas iš neturtinių teisių gynimo būdų – civilinė atsakomybė. Šioje darbo dalyje bus apžvelgtos LR civilinio kodekso bei specialiųjų teisės aktų nuostatos, kuriomis remiantis kaip teisiniu pagrindu deliktinei atsakomybei kilti būtų galimybė asmeniui apginti savo teisę į balsą, kuri buvo pažeista dirbtiniu intelektu sukuriant asmens balso imitaciją bei panaudojant ją komerciniais tikslais.

CK 6.245 straipsnio 4 dalis nurodo, jog deliktinė atsakomybė yra turtinė prievolė, atsirandanti dėl žalos, kuri nesusijusi su sutartiniais santykiais, išskyrus atvejus, kai įstatymai nustato, kad deliktinė atsakomybė atsiranda ir dėl žalos, susijusios su sutar-

tiniais santykiais. Deliktas – tai neteisėtas asmens veiksmas, kurio pasekoje atsiranda prievolė tarp asmenų, kurie iki to laiko nebuvo susiję teisiniu santykiu³. Šiuo metu Lietuvoje yra įtvirtinta tiek generalinio delikto doktrina, taip pat asmeniui deliktinė atsakomybė gali atsirasti ir tais atvejais, kai jis nesilaiko įstatymuose ar kitose teisės normose nustatytų pareigų. Deliktinė atsakomybė kyla tuomet, kai nustatomos visos deliktinės atsakomybės sąlygos: neteisėti veiksmai, žala, priežastinis ryšys ir kaltė, išskyrus atvejus, kai įstatyme nustatyta atsakomybė be kaltės⁴.

Pirmame darbo skyriuje analizuojami neteisėtų veiksmų teisės į balsą pažeidimo kontekste, kaip vienos iš būtinųjų deliktinės atsakomybės sąlygų, galimi teisiniai pagrindai – teisės į atvaizdą pažeidimas, garbės ir orumo pažeidimas, teisės į vardą pažeidimas, Reklamos įstatymo pažeidimas ir generalinis deliktas.

1.1. Teisės į atvaizdą pažeidimas

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje yra išaiškinta, kad teisė į atvaizdą – tai platesnės teisės į žmogaus privatų gyvenimą sudėtinė dalis. Šios teisės apsaugos esmė įtvirtinta Civilinio kodekso (toliau – CK) 2.22 straipsnio 1 dalyje, kur nustatyta, kad fizinio asmens nuotrauka (jos dalis), portretas ar kitoks atvaizdas gali būti atgaminami, parduodami, demonstruojami, spausdinami, taip pat pats asmuo gali būti fotografuojamas tik jo sutikimu⁵. Kiltų mažai ginčų, kad dirbtinio intelekto pagalba sukurtas asmens vaizdas, sugeneruotas tikro žmogaus nuotraukos pagrindu, šiuo atveju patektų į CK normoje įvardytos sąvokos „kitoks atvaizdas“ turinio rėmus. CK 2.22 straipsnis gina asmens teisę pasirinkti, ar jo atvaizdas gali būti bet kokia forma naudojamas kito asmens.

Pagal Dabartinį lietuvių kalbos žodyną sąvoka „atvaizdas“ reiškia: 1) portretą, paveikslą; 2) fizinio daikto vaizdą, susidariusį praėjus šviesos spinduliams pro optinį prietaisą. Iš sąvokos reikšmės matyti, jog atvaizdas gali būti ne tik nuotrauka, tikrovės vaizdinys, tačiau ir dirbtinai sukurtas, menine forma išreikštas produktas, pavyzdžiui, paveikslas ar portretas. Esminiu kriterijumi teisei į atvaizdą apginti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje taip pat laikoma tai, kad asmuo galėtų būti identifikuojamas, t. y. atpažįstamas be jo sutikimo padarytoje, platinamoje nuotraukoje, portrete ar kitokiame atvaizde⁶. Visi anksčiau minėti teiginiai leidžia daryti išvadą, jog asmuo, kurio atvaizdas be jo sutikimo buvo sukurtas dirbtinio intelekto pagalba,

³ AMBRASIENĖ, Dangutė; BARANAUSKAS, Egidijus; BUBLIENĖ, Danguolė ir kt. (2009). *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, p. 20.

⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 16 d. nutarimas Nr. AC-48-1, „Atskiri griežtosios deliktinės atsakomybės atvejai Lietuvos kasacinėje jurisprudencijoje“, Teismų praktika Nr. 48, p. 6.

⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2024 m. gegužės 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-73-421/2024, p. 39.

⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2004 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-91, p. 8.

galėtų ginti savo pažeistas teises remdamasis CK 2.22 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta teise į atvaizdą, nes tokiu būdu sukurtas asmens vaizdas atitinka minėtoje CK normoje įtvirtintą „kitokio atvaizdo“ sąvokos prasmę bei asmenį yra įmanoma identifikuoti.

Tačiau ar galima teisę į atvaizdą aiškinti plačiai, apimant ir galimybę žmogui kreiptis į teismą, remiantis CK 2.22 straipsniu tuo atveju, kai dirbtiniu intelektu buvo sukurtas (ir platinamas) ne jo atvaizdas, o asmens balsą imituojantis garsas? Remiantis kalbiniu (gramatiniu) normos aiškinimu, dabartinė CK 2.22 straipsnio redakcija („Fizinio asmens nuotrauka (jos dalis), portretas ar kitoks atvaizdas gali būti atgaminami, parduodami, demonstruojami, spausdinami, taip pat pats asmuo gali būti fotografuojamas tik jo sutikimu“) eksplicitiškai neįtvirtina asmens teisės į balsą kaip vienos iš sudedamųjų asmens teisės į atvaizdą dalių, t. y. į šios normos objektas yra būtent vaizdinis reiškiny, bet ne balsas ar garsas. Tačiau apžvelgus teismų praktikoje nurodytus kriterijus, būtų galima teigti, jog balsas yra asmenį identifikuojantis požymis, nes kiekvieno asmens balsas yra unikalus, todėl atitinka esminį teisės į atvaizdą kvalifikuojantį požymį. Taip pat ir Europos Sąjungos Dirbtinio intelekto akte apibūdinami kiekvienam iš mūsų unikalus fiziologiniai biometriniai duomenys, tarp kurių *expressis verbis* paminimas ir žmogaus balsas – jis eksplicitiškai pripažįstamas biometrine savybe, kuri gali būti naudojama asmens atpažinimui, nustatant bei patvirtinant jo tapatybę (DI akto 15 punktas).

Teisė į balsą yra viena iš esminių asmeninių neturtinių teisių, neatsiejama nuo asmens tapatybės ir identiteto, be to, kaip ir atvaizdas, gali turėti tam tikrą komercinę vertę, tačiau iš dabartinio teisinio reguliavimo galima teigti, jog yra susidariusi teisinio reguliavimo spragos situacija. Teisės spraga atsiranda tada, kai teisė tam tikro santykio nereguliuoja. Teisinėje literatūroje teisės spragos yra išskiriamos į pirmines ir antrines spragas. Pirminė spraga – kai dėl netobulos įstatymo leidybos faktiškai egzistuojantys visuomeniniai santykiai apskritai nėra teisinio reguliavimo dalykas. Antrinė spraga – kai tam tikri visuomeniniai santykiai teisės normomis buvo sureguliuoti tačiau keičiantis gyvenimui atsirado įstatyme nenumatytų situacijų⁷. Iš šio skirstymo matyti, jog teisės į balsą reglamentavimo atvejį, kuomet tokia teisė eksplicitiškai neįtvirtinama civiliniame kodekse ir nustatomas uždaras asmeninių neturtinių teisių sąrašas, galima kvalifikuoti kaip pirminę spragą. CK 1.8 straipsnio 1 dalis numato, jog civilinės teisės normų nesureglamentuotiems civiliniams santykiams taikomi panašius santykius reglamentuojantys civiliniai įstatymai. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje nurodyta, kad įstatymo analogija galima esant tokioms sąlygoms: nėra teisės normos, kuri reglamentuotų ginčo santykį; yra teisės norma, reglamentuojanti

⁷ JARAŠIŪNAS, Egidijus ir SPRUOGIS, Ernestas (2007). Legislatyvinės omisijos problemos konstitucinėje jurisprudencijoje. *Europos Konstitucinių Teismų Konferencijos XIV kongresui* parengtas nacionalinis pranešimas, p. 2-3 [interaktyvus]. https://www.confconstco.org/reports/rep-xiv/report_Lithuania_lt.pdf

panašų santykį; yra toks teisės normų reguliuojamo ir nereguliuojamo santykio panašumas, kuris leidžia daryti pagrįstą išvadą, kad analogijos taikymas yra pateisinamas, t. y. neprieštaras santykio esmei ir pobūdžiui⁸. Nagrinėjant teisės į balsą atvejį būtų teisinga teigti, jog egzistuoja visos prielaidos taikyti įstatymo analogiją: teisė į balsą yra lygiagrečiai svarbi asmeninė subjektinė teisė kaip ir asmens teisė į balsą; tiek atvaizdas, tiek balsas yra asmenį identifikuojantys požymiai, turintys komercinę vertę naudojant juos reklamose.

Taigi, gynybos būdas, kuomet remiamasi teisės į atvaizdą reglamentavimu, būtų įmanomas nebent taikant įstatymo analogiją. Panaudojant tokį asmens teisės į balsą gynybos teisinį pagrindą, asmuo, kurio teisės buvo pažeistos, turi teisę teismo tvarka reikalauti tokius veiksmus nutraukti bei atlyginti turtinę ir neturtinę žalą (CK 2.22 straipsnio 3 dalis). Kita vertus, jei analogija yra vienintelis argumentas, tai neišsprendžia teisinio netikrumo problemas.

1.2. Garbės ir orumo pažeidimas

Vienas iš asmens, kurio teisės buvo pažeistos dirbtinio intelekto sukurtu produktu, gynimosi būdų taip pat galėtų būti Civilinio kodekso 2.24 straipsnis, ginantis asmens garbę ir orumą. CK 2.24 straipsnio 1 dalyje nurodoma, jog „asmuo turi teisę reikalauti teismo tvarka paneigti paskleistus duomenis, žeminančius jo garbę ir orumą ir neatitinkančius tikrovės, taip pat atlyginti tokių duomenų paskleidimu jam padarytą turtinę ir neturtinę žalą“⁹. Lietuvos Aukščiausiojo teismo praktikoje pripažįstama, kad garbė ir orumas pagal CK 2.24 straipsnį ginami nustačius tokių faktų visetą: pirma, žinių paskleidimo faktą, antra, faktą, kad žinios yra apie ieškovą, trečia, faktą, jog paskleistos žinios neatitinka tikrovės, ir, ketvirta, faktą, kad žinios žemina asmens garbę ir orumą¹⁰. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje teigiama, kad „Žmogaus gyvybė ir jo orumas sudaro asmenybės vientisumą, reišia žmogaus esmę. Gyvybė ir orumas yra neatimamos žmogaus savybės, todėl negali būti traktuojamos atskirai“¹¹. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas pabrėžia, kad, kaip ir gyvybė, orumas išreiškia nepaprastą žmogaus vientisumo esmę ir dėl šios priežasties yra aukščiau įstatymo. Teisėtyrininkas Algirdas Taminskas savo straipsnyje „Žmogaus orumas: Konstitucinės refleksijos“ teigia, kad mūsų valstybės konstitucinės jurisprudencijos formuojama orumo samprata yra siejama su jo laikymu

⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2023 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-28-969/2023, p. 27.

⁹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. 2000 m. liepos 18 d. Nr. VIII-1968. *Valstybės žinios*, 2000, 74-2262.

¹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2018 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-127-403/2018, p. 8.

¹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 109-3004.

kiekvienam asmeniui priklausančios prigimtinės savybės, kuriai įtakos neturi nei jo statusas, nei teisinė padėtis¹². Straipsnyje taip pat akcentuojama, kad nustačius, jog pažeistos tokios teisės, kaip, pavyzdžiui, teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą, kartu gali būti konstatuojamas ir orumo, kaip konstitucinės vertybės, pažeidimas, bei teigiama, kad kiekvienas Konstitucinio Teismo nutarimas, kuriame sprendžiama dėl konkrečios žmogaus teisės ir laisvės, gali būti laikomas „byla dėl orumo“¹³.

Analizuojant dirbtinio intelekto sukurtos medžiagos, kuria bandoma imituoti kito asmens balsą, problematiką gali iškilti klausimas, ar dėl šios medžiagos panaudojimo nukentėjęs asmuo galėtų savo teises ginti CK 2.24 straipsnyje numatytos teisės į garbę ir orumą pagrindu. Iš LAT nustatytų privalomų kriterijų šios teisės gynimui nagrinėjamu atveju sunkiausia būtų įrodyti ketvirtąjį – kad žinios žemina asmens garbę ir orumą. Konstitucinis Teismas savo nutarime yra įtvirtinęs, kad „tai, kad įstatymų leidėjas, reguliuodamas su žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimu susijusius santykius, turi garantuoti deramą jų apsaugą, yra viena iš žmogaus orumo, kaip konstitucinės vertybės, užtikrinimo prielaidų“¹⁴. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo praktikoje ne kartą yra paminėjęs, kad „žeminančiomis garbę ir orumą laikomos tokios žinios, kurios įstatymų, moralės, paprotinių normų laikymosi požiūriu pažeidžia asmens garbę, orumą, jo gerą vardą visuomenėje, suponuoją neigiamas visuomenės nuostatas dėl tokio asmens“¹⁵. Remiantis tokiu LAT apibrėžimu galima daryti išvadą, kad žymus žmogus, kurio balso imitacija naudojama reklamoje, savo teises ginti garbės ir orumo pagrindu galėtų tuo atveju, jei reklamos turinys nulemtų neigiamą visuomenės požiūrį į šį žmogų – turėtų būti atsižvelgiama į reklamuojamus produktus ar paslaugas, žodžius, kurie išsakomi dirbtinio intelekto sugeneruoto balso pagalba, ir vertinama, ar kurie nors iš šių reklamos aspektų galėtų sukelti neigiamą visuomenės reakciją. CK 2.24 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad, nustačius garbės ir orumo pažeidimą, nukentėjusysis turi teisę reikalausti paneigti paskleistus duomenis, taip pat atlyginti tokių duomenų paskleidimu jam padarytą turtinę ir neturtinę žalą.

1.3. Teisės į vardą pažeidimas

Civilinio kodekso 2.21 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad „fizinis asmuo, kurio teisė į vardą yra pažeista dėl to, kad kitas asmuo neteisėtai veikia jo vardu (...), turi teisę

¹² TAMINSKAS, Algirdas ir MESONIS, Gediminas (2014). Žmogaus orumas: Konstitucinės refleksijos. *Jurisprudencija*, 21(4), p. 965.

¹³ TAMINSKAS, Algirdas ir MESONIS, Gediminas (2014). Žmogaus orumas: Konstitucinės refleksijos. *Jurisprudencija*, 21(4), p. 970.

¹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 1-7.

¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2023 m. sausio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-72-781/2023, p. 14.

kreiptis į teismą ir reikalauti, kad teismas įpareigotų kaltą asmenį nutraukti tokius veiksmus bei atlyginti tokiais neteisėtais veiksmais padarytą turtingą ir neturtingą žalą¹⁶. Nors naudojant tik įžymybės balsą jos vardas tiesiogiai minimas nėra, tačiau vis tiek daroma prielaida, jog jį girdintis vidutinis vartotojas šį balsą klaidingai identifikuotų kaip priklausantį konkrečiam visuomenėje plačiai žinomam asmeniui ir būtent jam priskirtų dirbtinio intelekto sugeneruotame garso įrašė išsakytas mintis bei rekomendacijas. Tokiu būdu iš įžymybės atimama galimybė kontroliuoti, kaip naudojama jos tapatybė, faktiškai be sutikimo neteisėtai yra veikiamą jos vardu. Taip ne tik pasisavinama įžymaus žmogaus tapatybės vertė, bet ir kyla reali grėsmė, kad bus pakenkta jo profesinei reputacijai, jei reklamuojamas produktas ar išsakyti žodžiai neatitiks visuomenei priimtinių vertybių.

Svarbu paminėti, kad taikant tokį aiškinimą ši norma netiktų siekiant apginti ir visuomenėje gerokai mažiau žinomų žmonių teisę į balsą, nes esminis jos elementas – vardas, kuris galėtų būti vidutinio vartotojo susiejamas su balsu. Taigi, CK 2.21 straipsnyje numatytu teisės į vardą neliečiamumu savo teisės nagrinėjamoje situacijoje galėtų ginti įžymus asmuo, tačiau paprastam visuomenės atstovui ši norma būtų nenaudinga.

1.4. Atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos reklamos įstatymą reglamentavimas

Vienas iš specialiųjų įstatymų, kuris yra aktualus deliktinės atsakomybės taikymui – Lietuvos Respublikos Reklamos įstatymas (toliau – Reklamos įstatymas). Šio įstatymo 4 straipsnyje yra nurodyti bendrieji reikalavimai rašytiniam ar garsiniam reklamos tekstui. Vienas iš šių reikalavimų yra tai, kad reklamoje negali būti be fizinio asmens sutikimo minimas jo vardas, pavardė, pateikiama jo nuomonė, informacija apie jo privatų ar visuomeninį gyvenimą, turtą, naudojamas fizinio asmens atvaizdas (Reklamos įstatymas, 4 str. 2 d. 7 p.). Taip pat įstatyme nurodyti ir galimi asmens teisių gynimo būdai: asmenys, kurių teisės ir įstatymų saugomi interesai pažeidžiami naudojant šio įstatymo draudžiamą reklamą, turi teisę nustatyta tvarka kreiptis į teismą su ieškiniu dėl: pirma, reklamos naudojimo nutraukimo; antra, padarytos žalos atlyginimo; trečia, įpareigojimo paskelbti vieną, du ar kelis konkretaus turinio ir formos pareiškimus, paneigiančius klaidinančią reklamą (Reklamos įstatymas, 28 str. 1 d.). Šiuo atveju iškyla jau anksčiau minėtas klausimas dėl to, ar fizinio asmens atvaizdo sąvoką galima aiškinti plečiamuoju būdu ir į jo apimtį įtraukti balsą, kaip vieną iš asmenį identifikuojančių bruožų, tačiau šiuo atveju laikomasi tokios pat nuomonės, kaip ir analizuojant Civilinio kodekso 2.22 straipsnyje įtvirtintą teisę į atvaizdą.

¹⁶ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. 2000 m. liepos 18 d. Nr. VIII-1968. *Valstybės žinios*, 2000, 74-2262.

Verta paminėti, jog Reklamos įstatymo 4 straipsnis iš dalies apgina asmens, kurio balso imitacija buvo be jo sutikimo panaudota reklamoje, teisės, nes vienas iš komponentų, paverčiančių reklamą neteisėta, yra be leidimo pateikta asmens nuomonė. Taigi, situacijoje, kai reklamoje dirbtiniu intelektu sugeneruotas asmens balsas yra naudojamas siekiant išreikšti nuomonę apie reklamuojamą produktą ir sukurti įvaizdį, jog asmuo, kurio balsas buvo panaudotas, išbandė ir rekomenduoja šį produktą, galima būtų remtis Reklamos įstatymo 4 straipsnio 2 dalies 7 punktu, nurodant tai kaip neteisėtų veiksmų (vienos iš būtinųjų deliktinės atsakomybės sąlygų) pagrindą. Šiuo atveju remiantis Reklamos įstatymo 28 straipsnio 1 dalimi, asmuo, kurio teisės buvo pažeistos, galėtų prisiteisti turtinės ir neturtinės žalos atlyginimą. Tačiau ne visos situacijos patenka į Reklamos įstatymo 4 straipsnio apimtį, todėl apsauga šiuo pagrindu nebūtų užtikrinta atvejams, kuomet, pavyzdžiui, asmens balso imitacija panaudojama įgarsinant prekės ar paslaugos aprašymą ar kitais reklaminiais tikslais, nes minėtais atvejais nebus reiškia asmens nuomonė.

Taip pat verta paminėti, jog Reklamos įstatymas draudžia klaidinančią reklamą (Reklamos įstatymas, 5 str. 1 d.). Sprendžiant, ar reklama yra klaidinanti remiamasi teisingumo, išsamumo bei pateikimo kriterijais, o ypač svarbiu nagrinėjamai temai laikytinas Reklamos įstatymo 5 straipsnio 2 dalies punktas, nurodantis, jog „reklamoje pateikiama informacija yra neišsami, jeigu praleista tam tikra informacijos dalis, kurios pateikimas, atsižvelgiant į kitą toje reklamoje pateikiamą informaciją, būtina reikalingas, kad būtų išvengta reklamos vartotojų suklaidinimo“ (Reklamos įstatymas, 5 str. 2 d. 2 p.). Panaudojant kito asmens balsą be jo sutikimo produktui reklamuoti vienareikšmiškai pažeidžiamas reklamos išsamumo kriterijus, nes siekiama suklaidinti vartotojus ir suteikti reklamai patikimumo bei kokybės įvaizdį, vartotojas būtų linkęs labiau pasitikėti įžymaus asmens patvirtinimu dėl reklamuojamos prekės kokybiškumo. Tačiau svarbu paminėti, jog aptarta norma yra labiau orientuota į vartotojų apsaugą, o ne asmens, kurio teisės buvo pažeistos panaudojant balsą reklamoje be jo sutikimo, gynimą.

1.5. Asmens duomenų tvarkymo apsaugos reglamentavimas

Svarbu aptarti ir asmens duomenų apsaugos bei privatumo reglamentavimą dirbtinio intelekto ir teisės į balsą gynimo būdų reguliavimo kontekste. Europos Parlamento ir Tarybos Bendrajame duomenų apsaugos reglamente (toliau – BDAR) įtvirtinta, kad „asmens duomenys – bet kokia informacija apie fizinį asmenį, kurio tapatybė nustatyta arba kurio tapatybę galima nustatyti (duomenų subjektas); fizinis asmuo, kurio tapatybė galima nustatyti, yra asmuo, kurio tapatybę tiesiogiai arba netiesiogiai galima nustatyti, visų pirma pagal identifikatorių, kaip antai (...) pagal vieną ar kelis to fizinio asmens fizinės, fiziologinės, genetinės, psichinės, ekonominės, kultūrinės ar socialinės tapatybės požymius“ (BDAR 4 str. 1 d.). Iš BDAR pateikto apibrėžimo

matyti, jog asmens balsas yra vienas iš asmens tapatybę identifikuojančių duomenų ir todėl patenka į BDAR taikymo sritį.

Paprastai kuriant išmanias klastotes yra naudojami asmens duomenys, pavyzdžiui žmogaus padaryti garso įrašai, žymaus žmogaus interviu įrašai ir pan. Asmens duomenys turėtų būti tvarkomi laikantis BDAR nustatytų taisyklių. Svarbu atsižvelgti į tai, jog „duomenų tvarkymas“ yra plati sąvoka, apimanti visus įmanomus asmens duomenų naudojimo būdus balso imitacijų kūrimo cikle: taisyklės apima įvairius veiksmus, tiek kuriant dirbtinio intelekto programinę įrangą, apmokant dirbtinį intelektą kurti žmogaus balsą imituojančius garso įrašus, tiek dirbtinio intelekto varotojui naudojant tam tikrus asmens duomenis kuriant galutinį dirbtinio intelekto produktą – garso įrašą, kuriame girdimas kito asmens balsas¹⁷.

Pagal BDAR, jei asmens duomenys visiškai ar iš dalies tvarkomi automatizuotomis arba neautomatizuotomis priemonėmis ir saugomi rinkmenų sistemoje (BDAR 2 str. 1 d.), būtinas asmens duomenų tvarkymo teisinis pagrindas. Tai gali būti sutartis, aiškus sutikimas arba teisinis reglamentavimas (4 str. 11 d.). Skaitmeninės formos balsai neabejotinai yra asmens duomenys, kaip apibrėžta BDAR, o dirbtinio intelekto mokymas naudojant didelį kiekį duomenų bet kuriuo atveju patenka į BDAR taikymo sritį. Duomenų subjektas šiuo atveju turi teisę dėl su jo konkrečiu atveju susijusių priežasčių bet kuriuo metu nesutikti, kad su juo susiję asmens duomenys būtų tvarkomi (BDAR 21 straipsnis), taip pat turi teisę reikalauti ištrinti tvarkomus duomenis (turi „teisę būti pamirštam“) (BDAR 17 straipsnis) arba apriboti duomenų tvarkymą (BDAR 18 str.). Be to, asmuo, patyręs materialinę ar nematerialinę žalą dėl asmens duomenų tvarkymo pagal BDAR pažeidimo, turi teisę iš duomenų valdytojo arba duomenų tvarkytojo gauti kompensaciją už patirtą žalą (BDAR 82 str. 1 d.).

1.6. Generalinis deliktas

Nesant specialiajai teisės normai, tiesiogiai įtvirtinančiai teisės į balsą gynimo reglamentavimą, būtų galima remtis ir bendrosiomis deliktinės civilinės atsakomybės normomis. CK 6.263 straipsnyje suformuluotos pagrindinės deliktinės civilinės atsakomybės taisyklės. Šio straipsnio 1 dalyje įtvirtinta vadinamoji generalinio delikto doktrina – bendroji, universali kiekvieno asmens pareiga laikytis tokio elgesio taisyklių, kad savo veiksmais (veikimu, neveikimu) nepadarytų kitam asmeniui žalos¹⁸. Generalinio delikto doktrina reiškia, kad bet koks žalos padarymas laikomas deliktu, jeigu žalos padaręs asmuo neįrodo esant aplinkybių, dėl kurių jo civilinė atsakomybė

¹⁷ Europos Parlamentas (2021). Tackling Deepfakes in European Policy, p. 39 [interaktyvus]. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690039/EPRS_STU\(2021\)690039_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690039/EPRS_STU(2021)690039_EN.pdf)

¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2024 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-187-469/2024, p. 10.

negalima. Taigi generalinio delikto principas reiškia, kad žalos faktus kartu reiškia žalos padariusio asmens veiksmų neteisėtumo ir jo kaltės prezumpciją¹⁹.

Remiantis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimais bei teisės doktrina, asmuo taip pat galėtų kreiptis į teismą remdamasis tuo, jog vienas iš fizinį asmenį apibrėžiančių bruožų – balsas – buvo panaudotas be šio asmens sutikimo komerciniais tikslais. Tokie veiksmai aiškiai pažeidžia balso savininko teises ir dėl to neturėtų būti toleruoti teisine prasme. Komerciniais tikslais panaudojant nors ir ne pačio asmens, o dirbtinio intelekto pagalba sukurtą ar modifikuotą balsą, turėtų būti suprantama, jog yra reikalingas asmens leidimas, nes dažnu atveju naudojamas balsas yra panašus į žymaus asmens, o jo balso naudojimo tikslas – patikimumo užtikrinimas. Tokia dirbtinio balso paskirtis yra aiškiai komercinė, suteikianti papildomą vertę reklamuojamam produktui, todėl įmonėms ar verslininkams neturėtų būti įmanoma remiantis įstatymų spraga pažeisti asmens subjektines neturtines teises. Tačiau reikia pažymėti, jog nesant tiesiogiai įstatyme įtvirtintos nuostatos dėl neturtinės žalos atlyginimo, būtų priteisiama tik turtinė žala (CK 6.263 str. 2 d.), o tokiu atveju apsauga būtų mažiau efektyvi.

2. Teisė į balsą lyginamojoje teisėje

Nors dirbtinio intelekto replikuojamo balso problematika yra itin nauja, pasaulyje su balsu, kaip vienu pagrindinių asmenį identifikuojančių savybių, ginamų teisės, susiję precedentai egzistuoja jau kelias dešimtis metų. Antrame darbo skyriuje analizuojami du žymūs, daug metų praktikoje taikomi JAV precedentai bei pateikiami konkretūs šios asmeninės neturtinės teisės apsaugos reglamentavimo pavyzdžiai įvairiose užsienio valstybėse.

2.1. Konkrečių JAV teismų praktikos pavyzdžių analizė

1985 metais automobilių gamintojas „Ford Motor“ pradėjo reklaminę kampaniją, kurioje planavo naudoti garsias septintojo dešimtmečio dainas. Kompanija dainininkei Bette Midler pasiūlė reklamoje sudainuoti žymią savo dainą „Do You Want To Dance“, o jai atsisakius vietoje originalios atlikėjos pasamdė itin panašaus balso moterį, kuri ją imitavo²⁰. Midler atvaizdas reklamoje naudojamas nebuvo, tačiau daugelis teigė, kad reklamoje girdimas balsas buvo beveik visiškai neatskiriamas nuo žymios dainininkės. Pareikšdama 400 tūkstančių JAV dolerių ieškinį „Ford Motor“, atlikėja siekė žalos atlyginimo, tačiau jį grindė ne dainos autorinių teisių pažeidimu, o būtent jos išskirtinio

¹⁹ MIKELĖNAS, Valentinas (2003). *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė, I tomas*. Vilnius: Justitia, p. 366.

²⁰ BRUSTEIN, Joshua (2024-05-22). Scarlett Johansson's Case Against OpenAI Isn't Novel. *Bloomberg Businessweek Daily* [interaktyvus]. <https://www.bloomberg.com/newsletters/2024-05-22/scarlett-johansson-s-openai-complaint-mimics-bette-midler-s-ford-case>

balso, kurį galima laikyti jos, kaip profesionalios dainininkės, skiriamuoju bruožu, naudojimu be sutikimo²¹. Ieškinio suma buvo nustatyta pagal tai, kiek realiomis rinkos sąlygomis kainuotų originalios atlikėjos pasirodymas reklamoje. Nagrinėdamas bylą teismas nustatė, kad reklamos kūrėjai siekė kaip įmanoma artimiau atkartoti Midler balsą ir sąmoningai tikėjosi, kad taip pritrauks daugiau potencialių klientų. Pasak Ulos Hedwig, moters, reklamoje įkūnijusios žymią dainininkę, ji buvo informuota, kad dainą turėtų sudainuoti kuo panašiau į originalią atlikėją, ir net jos pačios pažįstami teigė, kad išgirdę reklamą pagalvojo, jog dainą joje atlieka pati Midler. Priimdamas Midler palankų sprendimą teismas nurodė, kad jos balsas turi būti apsaugotas nuo neteisėto naudojimo kad norint viešai atkartoti originalaus atlikėjo balsą ar kitokį skiriamąjį bruožą yra būtinas jo leidimas: „A voice is as distinctive and personal as a face. The human voice is one of the most palpable ways identity is manifested. (...) Midler has made a showing, sufficient to defeat summary judgment, that the defendants here for their own profit in selling their product did appropriate part of her identity“²².

Midler v. Ford Motor bylos nustatytas precedentas praktikoje pirmą kartą suveikė po poros metų – 1990 metais JAV plačiai nuskambėjo dar viena byla, savo pobūdžiu labai panaši į Midler ginčą dėl balso, kaip žinomo atlikėjo skiriamąjo bruožo, panaudojimo komerciniais tikslais. Šį kartą į teismą kreipėsi dainininkas Tomas Waitsas, pagarsėjęs nuolatiniais atsisakymais pasirodyti reklamose. Pasak atlikėjo, bulvių traškučių kompanija „Frito-Lay“ pažeidė jo teisėtus interesus, nes jų reklamose, kurios buvo transliuojamos daugiau nei 250 radijo stočių, girdimi jo dainos žodžiai, tariami balsu asmens, kuris profesinėje veikloje verčiasi Tomo Waitso impersonavimu. Teismas nustatė, kad kompanija, neteisėtai savo komerciniams interesams tenkinti naudodama išskirtinį atlikėjo balsą, pakenkė jo reputacijai. Skirtingai nei Midler byloje, kurioje dainininkei buvo priteista kompensacija, „Frito-Lay“ atveju atlikėjui buvo priteista ir kompensacija, apskaičiuota pagal jo paslaugų rinkos vertę, taip pat už neturtinę žalą atlikėjo psichologinei būklei („Given the evidence that the commercial use of his voice was particularly offensive to Waits, we conclude that Waits' prayer for mental distress damages was properly submitted to the jury“), geram vardui, profesinei reputacijai bei būsimai reklamos vertei, ir 2 milijonų JAV dolerių dydžio baudiniai nuostoliai (angl. *punitive damages*) – daugumoje ES valstybių neegzistuojanti nuostolių rūšis, kurių pagrindinė paskirtis yra ne atkurti prieš žalos atsiradimą buvusią padėtį, bet nubausti kito asmens teises pažeidusį asmenį. Iš viso dainininkas prisiteisė 2,475 milijonų JAV dolerių²³. Tomo Waitso byla taip pat padėjo akcentuoti,

²¹ LANS, Maxine (1993). Sound-alikes sound like a legal violation. *Marketing news*, 27 (2), p. 7 [interaktyvus]. <https://research.ebsco.com/c/vzvkkq/viewer/pdf/2jt2tf646z?route=details>

²² Jungtinių Amerikos Valstijų Apeliacinio Teismo 1988 m. birželio 22 d. nutarimas byloje Midler v. Ford Motor Co., 849 F.2d 460

²³ Jungtinių Amerikos Valstijų Apeliacinio Teismo 1992 m. rugpjūčio 5 d. nutarimas byloje Waits v. Frito-Lay Inc., 978 F.2d 1093

kad asmens skiriamieji bruožai turi būti teisiškai ginami net ir tuo atveju, jei pats asmuo nėra itin žinomas ar atpažįstamas visuomenėje. Iki teismo proceso dauguma iš prisiekusiųjų buvo negirdėję Waitso muzikos, tačiau tai nepaneigė fakto, kad jo balsas yra asmenį identifikuojanti savybė, kurią galima ginti įstatymų nustatyta tvarka.

2.2. Teisės į balsą reglamentavimas įvairiose užsienio valstybėse

Teisės į balsą reglamentavimo srityje viena iš labiausiai pažengusių JAV valstijų neabejotinai galima laikyti Kaliforniją. Kalifornijos Civilinio kodekso straipsnyje 3344(a) pabrėžiama balso bei kitų identifikuojančių požymių komercinė reikšmė ir minima, kad bet kuris asmuo, kuris sąmoningai naudoja kito asmens balsą bet kokiais tikslais reklamuodamas ar parduodamas, arba ragindamas pirkti gaminius, prekes ar paslaugas be išankstinio tokio asmens sutikimo, atsako už bet kokią žalą, kurią dėl to patyrė nukentėjęs asmuo ar asmenys („Any person who knowingly uses another's name, voice (...) in any manner, on or in products, merchandise, or goods, or for any purposes of advertising or selling, or soliciting purchases of, products, merchandise, goods or services, without such person's prior consent, or, in the case of a minor, the prior consent of his parent or legal guardian, shall be liable for any damages sustained by the person or persons injured as a result thereof“)²⁴. Pagal šį skirsnį neteisėtus veiksmus atlikęs asmuo nukentėjusiajam turi atlyginti didesniąją iš šių sumų: 750 JAV dolerių arba dėl neteisėto naudojimo patirtą faktinę žalą, taip pat bet kokią iš neteisėto naudojimo gautą naudą. Nukentėjusiajai šaliai taip pat gali būti priteisti jau Midler v. Ford Motor precedento kontekste minėti baudiniai nuostoliai.

Progreso apsaugos nuo nelegalių veiksmų atliekamų dirbtinio intelekto pagalba sferoje pasižymi ir Tenesio valstija, kurioje 2024 metų kovo 21 d. pradėjo galioti įstatymas dėl balso ir atvaizdo saugumo užtikrinimo – ELVIS (Ensuring Likeness Voice and Image Security Act). Šis specialusis įstatymas, kurio pavadinimą galima laikyti aliuzija į rokenrolo karaliumi dažnai tituluojamą Elvį Preslį, iš dalies veikia kaip Tenesio asmens teisių apsaugos įstatymo – PRP Act (Tennessee Personal Rights Protection Act) pakeitimas papildant iki šiol galiojusią asmens atvaizdo apsaugos sritį balso kategorija ir yra pirmasis teisės aktas JAV istorijoje, skirtas būtent muzikos atlikėjų apsaugai nuo neteisėto jų balsų klonavimo pasitelkiant dirbtinį intelektą. Šiame teisės akte balsas yra apibrėžiamas kaip „garsas laikmenoje, kurį galima lengvai identifikuoti ir priskirti konkrečiam asmeniui, neatsižvelgiant į tai, ar šis garsas yra tikrasis balsas, ar jo imitacija“²⁵. Atsakomybė pagal jį gali kilti ne tik tam, kuris neteisėtai

²⁴ *The Civil Code of the State of California* (1873) [interaktyvus]. <https://leginfo.ca.gov/fa-ces/codes/TOCSelected.xhtml?tocCode=CIV>

²⁵ AUERBACH, Bradford (2024-08-22). Trailblazing Tennessee Legislation – the ELVIS Act. *Outside General Counsel* [interaktyvus]. <https://www.outsidegc.com/blog/trailblazing-tennessee-legislation-on-the-elvis-act>

naudoja svetimą balsą, tačiau ir bet kuriam kitam fiziniam ar juridiniam asmeniui, kuris balso imitaciją skelbia, platina ar kitaip padaro viešai prieinamą, taip asmenims, kurie platina, parduoda ar kitaip padaro prieinamą algoritmą, programinę įrangą ar kitokio tipo technologiją, kurios pagrindinė funkcija yra konkretaus, pagal šiuos požymius identifikuojamo asmens atvaizdo ar balso imitacijos kūrimas žinant, kad šie veiksmai atliekami be tikrojo atvaizdo ar balso savininko sutikimo²⁶. ELVIS minimos gynybos priemonės apima reikalavimą nutraukti neteisėtus veiksmus, sunaikinti bet kokią medžiagą, sukurtą pažeidžiant šį įstatymą ir atlyginti faktinę žalą bei priteisti nukentėjusiajam bet kokią pelną, gautą neteisėtai naudojantis jo balso imitacija.

Tam tikros Kanados provincijos – Manitoba, Niufaundlandas ir Saskačevanas – yra priėmusios specialius vienas kitam analogiškus įstatymus, reglamentuojančius ieškinius dėl neteisėto asmensybės pasisavinimo („a cause of action for the unauthorized appropriation of personality“). Šiuose įstatymuose neteisėti veiksmai apibūdinami kaip kito asmens vardo, atvaizdo ar balso naudojimas be jo sutikimo – balsas yra paminimas atskirai kaip vienas iš asmenį identifikuojančių bruožų. Pavyzdžiui, Niufaundlando versijoje rašoma, kad pažeidimas yra fizinio asmens vardo, atvaizdo ar balso naudojimas, siekiant reklamuoti ar skatinti turto ar paslaugų pardavimą ar kitokią prekybą jais, arba kitais naudotojui naudingais tikslais, kai fizinis asmuo yra identifikuojamas arba gali būti identifikuojamas ir buvo ketinama pasinaudoti to fizinio asmens vardu, atvaizdu ar balsu („use of the name or likeness or voice of an individual for the purposes of advertising or promoting the sale of, or other trading in, property or services, or for other purposes of advantage to the user where, in the course of the use, the individual is identified or identifiable and the user intended to exploit the name or likeness or voice of that individual“)²⁷. Visuose trijuose įstatymuose taip pat minima, kad siekiantis gauti žalos atlyginimą asmuo turi būti atpažįstamas pagal šiuos bruožus, taigi, asmens balso panaudojimas be jo sutikimo asmeniniais ar komerciniais tikslais būtų neteisėtas, jei jis nebuvo modifikuotas taip, kad originalusis balso savininkas nebegalėtų būti identifikuojamas. Taip pat kaip imperatyvi būtinoji sąlyga yra nustatyta kito asmens vardą, atvaizdą ar balsą naudojusio asmens kaltė – „(...) and the user intended to exploit the name or likeness or voice of that individual“²⁸. Svarbu paminėti, kad šių Kanados provincijų teisėje neteisėtas kito asmens vardo, atvaizdo ar balso panaudojimas laikomas pasikėsinimu į privataus gyvenimo neliečiamumą, todėl iš siekiančio gauti žalos atlyginimą ieškovo nereikalaujama įrodyti realiai patirtą žalą („An action for violation of privacy may be brought without proof of damage“). Savo straipsnyje „Protecting Your Personality Rights

²⁶ AUERBACH, Bradford (2024-08-22). Trailblazing Tennessee Legislation – the ELVIS Act. *Outside General Counsel* [interaktyvus]. <https://www.outsidegc.com/blog/trailblazing-tennessee-legislation-on-the-elvis-act>

²⁷ *Privacy Act* (1990) [interaktyvus]. <https://assembly.nl.ca/Legislation/sr/statutes/p22.htm>

²⁸ *Privacy Act* (1990) [interaktyvus]. <https://assembly.nl.ca/Legislation/sr/statutes/p22.htm>

in Canada: A Matter of Property or Privacy?“ Otavos universiteto doktorantė Amy Conroy teigia, kad kito asmens atvaizdo vertę nėra sunku apibūdinti iš komercinės pusės – jos vertė gali būti matuojama pagal vartotojo sąmonėje egzistuojantį ir jo pasirinkimams įtaką darantį ryšį tarp žymaus asmens atvaizdo bei jo reklamuojamo produkto²⁹. Šis kriterijus akcentuojamas ir anksčiau aptartuose amerikietiškuosiuose *Midler v. Ford Motor* bei *Waits v. Frito-Lay* precedentuose. Tačiau Conroy pabrėžia, kad įstatymų leidėjas Kanadoje pripažįsta, kad asmens atvaizdui būdinga komercinė vertė nėra vienintelis teisinės apsaugos vertas požymis ir kad teisė į nuosavą vardą, atvaizdą bei balsą Kanados įstatymų leidėjo supratimu turi tiek teisės į nuosavybę, tiek teisės į neliečiamą privatų gyvenimą bruožų³⁰.

Taip pat vertėtų paminėti, jog yra valstybių, kurios asmenines neturtines teises yra įtvirtinusios atviro sąrašo principu. Tai yra inovatyvus ir visavertišką gynybą užtikrinantis teisinis reglamentavimas, neleidžiantis vystantis visuomeniniams santykiams susidaryti teisės spragos situacijoms. Viena iš tokių valstybių yra Lenkija, savo civilinio kodekso 23 straipsnyje įtvirtinusi nuostatą, jog asmeniniai žmogaus interesai, prie jų priiskiriant ir atvaizdą, yra saugomi civilinės teisės, nepriklausomai nuo apsaugos pagal kitus teisės aktus³¹. Iš minėtos normos matyti, jog Lenkijoje yra pateikiamas tik pavyzdinis asmeninių neturtinių teisių sąrašas, leidžiantis ginti ir kitas normoje nepaminėtas teises.

Dar viena iš valstybių, kuriose pastaraisiais metais stipriai pagausėjo su dirbtiniu intelektu susijusių teisinių ginčų – Kinija. 2024 m. balandžio 23 d. Pekino teismas priėmė pirmąjį sprendimą, susijusį su dirbtinio intelekto atkartotu asmens balsu teisės į atvaizdą kontekste. Ieškovė – profesionali įgarsintoja, kurį į teismą kreipėsi sužinojusi, kad jos balso įrašai be jos sutikimo buvo perduoti įmonei, naudojusiai juos kurdamai programą, kuri naudotojo įrašomą tekstą paverčia garso įrašu („text-to-voice“)³². Kinijos civilinio kodekso 4 skyriuje nuostatoje, savo turiniu panašioje į Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 2.22 straipsnį, minima, kad niekas negali be asmens sutikimo naudoti, viešinti ar leisti kitiems viešinti jo atvaizdą³³. Kinijos civilinio kodekso 1023 straipsnyje pabrėžiama, kad fizinio asmens teisė į balsą turėtų būti traktuojama taip pat, kaip ir jo teisė į atvaizdą („For the protection of a natural person's voice, the

²⁹ CONROY, Amy. (2012). Protecting Your Personality Rights in Canada: A Matter of Property or Privacy? *Western Journal of Legal Studies*, 1(1) [interaktyvus]. <https://ojs.lib.uwo.ca/index.php/uwojls/article/view/5532/4617>

³⁰ CONROY, Amy. (2012). Protecting Your Personality Rights in Canada: A Matter of Property or Privacy? *Western Journal of Legal Studies*, 1(1) [interaktyvus]. <https://ojs.lib.uwo.ca/index.php/uwojls/article/view/5532/4617>

³¹ *The Civil Code* (1964) [interaktyvus]. <https://webfiles-sc1.blackbaud.com/files/support/helpfiles/npoconnect/content/resources/attachments/poland-civil-code.pdf>

³² WININGER, Aaron (2024-04-28). *China's Beijing Internet Court Recognizes Personality Rights in Generative AI Case*. China IP Law Update [interaktyvus]. <https://www.chinaiplawupdate.com/2024/04/chinas-beijing-internet-court-recognizes-personality-rights-in-generative-ai-case/>

³³ *Civil Code of the People's Republic of China* (2020) [interaktyvus]. <https://regional.chinadaily.com.cn/pdf/CivilCodeofthePeoplesRepublicofChina.pdf>

relevant provisions on the protection of the right to likeness shall be applied *mutatis mutandis*“)³⁴. Nagrinėjamu atveju teismas pripažino, kad fizinių asmenų balsai pasižymi skirtingomis savybėmis – tembru, dažniu – kurios yra unikalios kiekvienam asmeniui ir padeda individualizuoti kiekvieną iš mūsų. Byloje nustatyta, kad dirbtinio intelekto sukurtas balsas atitiko ieškovės intonaciją, tembrą ir žodžių tarimo stilių. Teismas ieškovei priteisė 250 000 juanių (apie 34 000 eurų) žalos atlyginimą ir atsakoves įpareigojo publikuoti viešą atsiprašymą³⁵. Šis naujai sukurtas teismo precedentas patvirtino, kad Kinijos civiliniame kodekse numatyta fizinio asmens teisės į atvaizdą apsauga turėtų būti aiškinama kaip taikoma ir dirbtinio intelekto atkartoto to asmens balso atveju, jeigu vidutinis žmogus turėtų sunkumų juos atskirdamas.

Pažanga šioje srityje pasižymi ir kita rytų Azijos valstybė – Pietų Korėja. Šios valstybės teisės šaltiniuose, skirtingai nei anksčiau aptartuose pavyzdžiuose, nėra atskirų įstatymų ar nuostatų, skirtų būtent asmenį identifikuojančių požymių apsaugai. Šiuo metu piliečiai pažeistas teises gina plačiai suformuluoto Pietų Korėjos civilinio kodekso 751 straipsnio, kuriame nustatoma, kad žalą kito asmenybei, laisvei ar žinomumui padaręs arba kitam dvasinių kančių sukėlęs asmuo turi tokią žalą atitinkamai atlyginti („A person who has injured the person, liberty or fame of another or has inflicted any mental anguish to another person shall be liable to make compensation for damages arising therefrom“), pagrindu³⁶. Nuostatą, artimiausią mūsų teisės į atvaizdą gynybos suvokimui, būtų galima rasti Pietų Korėjos Nesąžiningos konkurencijos prevencijos ir komercinių paslapčių apsaugos įstatyme, kurio 2 straipsnyje rašoma, kad „veiksmai, kuriais pažeidžiami kito asmens ekonominiai interesai, kai savame versle be leidimo naudojamas požymis, pagal kurį galima identifikuoti kitą asmenį, pavyzdžiui, kito asmens vardas, atvaizdas, balsas, parašas ir kt., kuris yra plačiai žinomas Korėjos Respublikoje ir turi ekonominę vertę, pažeidžiant sąžiningą konkurenciją ar konkurencijos įstatymuose numatytą tvarką“³⁷ yra įvardijami kaip įeinantys į nesąžiningos konkurencijos sąvoką. Tačiau šalies viduje dažnai kyla diskusijų dėl to, ar toks apsaugos lygmuo yra pakankamas – 2023 metais atliktos pramogų industrijos apklausos rezultatai parodė, kad net apie 80% valstybės talentų agentūrų susiduria su sunkumais, kai tenka ginti savo atlikėjų teises³⁸.

³⁴ *Civil Code of the People's Republic of China* (2020) [interaktyvus]. <https://regional.chinadaily.com.cn/pdf/CivilCodeofthePeople'sRepublicofChina.pdf>

³⁵ CAIYU, Liu (2024-04-23). Court rules on China's first AI voice rights case, sounding alarm for industry. *Global Times* [interaktyvus]. <https://www.globaltimes.cn/page/202404/1311121.shtml>

³⁶ *Civil Act* (1958) [interaktyvus]. https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=61788&lang=ENG

³⁷ *Unfair Competition Prevention and Trade Secret Protection Act* (1987) [interaktyvus]. <https://www.kipo.go.kr/upload/en/download/UnfairAct.pdf>

³⁸ Korean Intellectual Property Office (2023). *2023 Industry Survey on Publicity Rights Contract and Violation Status*. [interaktyvus] <https://www.kipo.go.kr/ko/kpo/BultnFileDown.do?ntatcSeq=16704&ntatcAtflSeq=1&sysCd=&aprchId=BU0000048>

Įvairūs aktorių bei muzikos atlikėjų ieškiniai, susiję su jų atvaizdo naudojimu reklamose Pietų Korėjos teismuose dažnai atmetami, nes, pasak teisėjų, įžymybės nesugeba įrodyti realiai patirtos žalos. Taip pat dabartinis reglamentavimas dažnai kritikuojamas dėl to, kad jame kaip privalomas bruožas yra išskiriamas žinomumas visuomenėje, todėl teisės į atvaizdą gynyba apsiriboja įžymybėmis ir nėra laikoma savarankiška kiekvienam asmeniui priklausanti teisė³⁹. Pietų Korėjos Teisingumo ministerija į šią problemą atsižvelgė 2022 m. pabaigoje pranešdama apie planus artimiausiu metu civilinį kodeksą papildyti specialiomis nuostatomis, kurios išplėstų šio pobūdžio teisių apsaugos taikymo sritį⁴⁰. Siūlomoje naujoje kodekso redakcijoje būtų galima rasti normas, kuriose įtvirtinama asmens teisė pačiam savo nuožiūra naudoti savo vardą, atvaizdą, balsą ar kitus identifikuojančius požymius (ministerijos siūlomas 3-2(1) straipsnio papildymas: „Any person shall have the right to the commercial use of his/her name, portrait, image, voice and other identity traits“, 3-3(1) straipsnio: „A person has the right to use his or her name, portrait, voice or other personal identity marks in a rational way“)⁴¹. Kodekse būtų minima, kad šią teisę asmuo kitiems gali perleisti tik savo valia („The right holder of a right of publicity may permit other persons to use their right of publicity. However, such permission may be withdrawn for serious causes, such as contradictory principles“), o jį identifikuojančių požymių naudojimas be sutikimo yra neteisėtas⁴². Prieš tokius neteisėtus veiksmus būtų numatytos konkrečios gynybos priemonės – teisė kreiptis į teismą, reikalaujanti nutraukti neteisėtus veiksmus, pašalinti viešą medžiagą, kurioje be sutikimo naudojamas asmens atvaizdas ir kiti požymiai, atlyginti patirtą žalą. Taip pat siūloma pridėti nuostatą, kad mirus šių teisių turėtojai, šios teisės gali būti perimamos paveldėtojų ir galioti trisdešimt metų nuo teisių perėmimo dienos. Paskelbdama pasiūlymą Teisingumo ministerija teigė, kad jį parengti paskatino pastaruoju metu kilę ginčai dėl to, ar teisė į atvaizdą ir kitus asmenį identifikuojančius požymius gali būti perimama paveldėtojų kartu su kitomis mirusiojo teisėmis, taip pat kitų valstybių, kuriose panašių teisių apsauga *expressis verbis* yra numatyta įstatymuose, pavyzdys⁴³.

³⁹ KIM, Junhong (2023-04-10). The Right of Publicity: An Alteration in Civil Law Along with the Passage of Time. *The Argus* [interaktyvus]. <https://www.theargus.org/news/articleView.html?idxno=2492>

⁴⁰ Kim & Chang (2023-04-14). *MOJ Announces Proposed Amendment to the Civil Code to Establish Right of Publicity*. Kim & Chang Newsletter [interaktyvus]. https://www.kimchang.com/en/insights/detail.kc?sch_section=4&idx=27037

⁴¹ KIM, Junhong (2023-04-10). The Right of Publicity: An Alteration in Civil Law Along with the Passage of Time. *The Argus* [interaktyvus]. <https://www.theargus.org/news/articleView.html?idxno=2492>

⁴² KIM, Junhong (2023-04-10). The Right of Publicity: An Alteration in Civil Law Along with the Passage of Time. *The Argus* [interaktyvus]. <https://www.theargus.org/news/articleView.html?idxno=2492>

⁴³ Kim & Chang (2023-04-14). *MOJ Announces Proposed Amendment to the Civil Code to Establish Right of Publicity*. Kim & Chang Newsletter [interaktyvus]. https://www.kimchang.com/en/insights/detail.kc?sch_section=4&idx=27037

3. Teisės į balsą reguliavimo problemos ir pasiūlymai

Lentelėje pateikta susisteminta turtinės bei neturtinės žalos atlyginimo nukentėjusiam asmeniui bei specialiųjų gynybos priemonių galimybės, nagrinėjant kiekvieną iš įmanomų teisinių pagrindų ginti asmens teisę į balsą. Iš lentelėje pateikto lyginimo matyti, jog dabartinėje Lietuvos teisinėje sistemoje yra numatyti keli alternatyvūs būdai ginti asmens teises, kurios buvo pažeistos dirbtiniu intelektu sukuriant šio asmens balso imitaciją ir panaudojant ją komerciniais tikslais.

1 lentelė. Turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo galimybės pažeidus asmens teisę į balsą dirbtinio intelekto priemonėmis komerciniais tikslais

	Turtinė žala	Neturtinė žala	Veiksmų nutraukimas
Teisė į atvaizdą (CK 2.22 str.)	Yra galimybė priteisti, taikant įstatymo analogiją	Yra galimybė priteisti, taikant įstatymo analogiją	Asmuo gali reikalauti nutraukti veiksmus, pažeidžiančius jo teises, taikant įstatymo analogiją
Garbė ir orumas (CK 2.24 str.)	Nėra galimybės priteisti, nebent pats reklamos turinys yra žeminančio pobūdžio	Nėra galimybės priteisti, nebent pats reklamos turinys yra žeminančio pobūdžio	Asmuo negali reikalauti nutraukti neteisėtus veiksmus, nebent pats reklamos turinys yra žeminančio pobūdžio
Teisė į vardą (CK 2.21 str.)	Yra galimybė priteisti, jeigu ieškinį reikštų žymus asmuo	Yra galimybė priteisti, jeigu ieškinį reikštų žymus asmuo	Teisę prašyti nutraukti neteisėtus veiksmus turi žymus asmuo
Reklamos įstatymas	Yra galimybė priteisti, jeigu yra pateikiama asmens nuomonė apie reklamuojamą produktą	Yra galimybė priteisti, jeigu yra pateikiama asmens nuomonė apie reklamuojamą produktą	Asmuo gali reikalauti nutraukti veiksmus, pažeidžiančius jo teises
BDAR	Yra galimybė priteisti, jeigu buvo naudojami asmens duomenys	Yra galimybė priteisti, jeigu buvo naudojami asmens duomenys	Asmuo gali reikalauti nutraukti neteisėtus veiksmus
Generalinis deliktas	Yra galimybė priteisti	Nėra galimybės priteisti	Asmuo gali reikalauti nutraukti neteisėtus veiksmus

Kaip matyti lentelėje, vienas iš asmeniui numatomų galimybių yra remtis BDAR ir ginčyti asmens duomenų tvarkymo teisėtumą, tačiau susiduriama su aiškia problema, kuomet sukūrimo fiktyvaus balso dirbtiniu intelektu procese nebuvo tiesiogiai ar netiesiogiai panaudoti asmens duomenys, o, pavyzdžiui, naudoti aktoriai, jų balsą modifikuojant dirbtiniu intelektu taip, kad galutinis rezultatas skambėtų kaip tikrojo balso savininko. BDAR ribos – tai asmens tvarkomi duomenys, todėl vargu ar įmanoma teigti, kad balso savininkas nepanaudojus jokių jo balso duomenų galėtų tokioje situacijoje ginti savo teises remiantis neteisėtu duomenų tvarkymu.

Taip pat egzistuoja keli santykiniai gynimosi būdai – deliktinė atsakomybė remiantis Reklamos įstatymu kyla asmeniui, dirbtiniu intelektu sukūrusiam balso imitaciją tuo atveju, jeigu ji panaudojama išreikšti fiktyvią balso savininko nuomonę apie prekę bei paslaugą, tačiau ne tais atvejais, kai balsas panaudojamas kitais tikslais, pavyzdžiui, įgarsinant produkto aprašymą. Be to, numanoma ir galimybė reikšti ieškinį teisės į vardą pagrindu arba ginant asmens garbę ir orumą. Nepaisant to, šie būdai, kaip ir minėtieji kiti būdai pateikia tik siaurą situacijų ratą, kuomet asmens teisė į balsą būtų apginta.

Vienas iš galimų gynybos būdų – remtis generalinio delikto pagrindu. Generalinio delikto esmė yra bendra pareiga nepažeisti kito asmens teisių, todėl gynyba šiuo pagrindu yra universalinė, tačiau eksplacitiškai įstatymuose neįtvirtinant teisės į neturtinės žalos atlyginimą, generalinio delikto pagrindu įmanoma tik reikalauti tik turinės žalos atlyginimo bei neteisėtų veiksmų nutraukimo.

Lyginant pateiktus pažeistų teisių gynimo būdus iškyla aiški dilema: kuris iš pateiktų būdų yra universaliausias ar kiek įmanoma visapusiškai apginantis esminę asmeninę neturtinę teisę į balsą?

Autorių manymu, remiantis dabartiniu Lietuvos teisinės sistemos reglamentavimu, tai būtų gynimas teisės į atvaizdą pagrindu, teigiant, jog reiktų taikyti teisės į atvaizdą normos analogiją teisei į balsą apginti. Tačiau šiuo metu praktikos dėl įstatymo analogijos taikymo tokiose situacijose nėra, todėl, kol teisė į balsą nėra eksplacitiškai įtvirtinta teisės į atvaizdą normos kontekste, sunku teigti dėl tokio gynybos būdo efektyvumo. Visgi būtų galima teigti, jog pagrindai taikyti įstatymų analogiją aptariamose situacijose egzistuoja, o teisės į atvaizdą ir teisės į balsą panašumas yra neginčytinas: abi teisės yra asmeninės neturtinės teisės, turinčios esminę reikšmę žmogaus identiteto išsaugojimui. Visgi atsižvelgiant į tai, jog asmeninės neturtinės teisės Lietuvos teisinėje sistemoje yra įtvirtintos uždaro sąrašo principu, ir siekiant suteikti efektyviausią gynybą ir sprendimą iškeltai problemai, būtų optimalu siekti asmens teisės į balsą eksplacitinio įtvirtinimo, suteikiant šiai teisei tokią pat apsaugą kaip ir teisei į atvaizdą.

Nagrinėjant šią problemą per Lietuvos Respublikos teisės prizmę susiduriama su sunkumais, susijusiais su teismų praktikos stoka. Amerikietiškieji *Midler v. Ford Motor* bei *Waits v. Frito-Lay* precedentai skaičiuoja jau ketvirtą dešimtį, o Lietuvos Res-

publikos teismai iki šiol nėra pateikę išaiškinimų, iš kurių būtų galima daryti išvadą, ar žmogaus balsas gali būti prilyginamas jo atvaizdai ir ginamas remiantis tais pačiais principais. Nesant reikiamos praktikos, pareiga užpildyti šią teisinę spragą galėtų būti perduota įstatymų leidėjui. Savotišku Kalifornijos civilinio kodekso 3344(a) straipsnio atitikmeniu būtų galima laikyti Lietuvos Respublikos reklamos įstatymo nuostatą: „Reklama draudžiama, jeigu joje: (...) 7) be fizinio asmens sutikimo minimas jo vardas, pavardė, pateikiama jo nuomonė, informacija apie jo privatą ar visuomeninį gyvenimą, turtą, naudojamas fizinio asmens atvaizdas“ (Reklamos įstatymas, 4 str. 2 d. 7 p.). Tiesa, šios nuostatos nėra visiškai analogiškos viena kitai. Pagal Kalifornijos civilinį kodeksą pažeidimą padaręs asmuo turi mokėti didesniąją sumą iš fiksuotos pinigų sumos, padarytos faktinės žalos ar iš neteisėtų veiksmų gautos naudos, o pagal lietuviškąjį įstatymą nukentėjusysis gali reikalauti neteisėtos reklamos naudojimo nutraukimo, žalos atlyginimo bei viešo paneigimo. Kalifornijos teisinio reguliavimo atveju taip pat galima prisiteisti baudinius nuostolius, o Lietuvos teisėje tokio instituto nėra. Kaip bene svarbiausią skirtumą tarp šių nuostatų galima būtų išskirti tai, kad mūsų Reklamos įstatyme *expressis verbis* niekur neminimas asmens balsas – apsiribojama „atvaizdo“ sąvoka, kuri, kaip minėta, pagal gramatinį aiškinimą nepakankamai apima balsą, kaip vieną iš asmenį identifikuojančių bruožų.

Įstatymas, atitinkantis ELVIS, stipriai pasitarnautų ginant atlikėjų teises ir interesus Lietuvos Respublikos ribose, tačiau, svarstant galimybę priimti ELVIS įkvėptą įstatymą mūsų teisinėje sistemoje, pirma reiktų įvertinti jo praktiškumą bei efektyvumą unikaliame mūsų valstybės teisiniame, kultūriniame bei ekonominiame kontekste, taip pat atsižvelgti į tokio reglamentavimo atitiktį protingumo, efektyvumo principams. Jungtinių Amerikos Valstijų pramogų verslo apimtis yra nepalyginti didesnė, todėl dėl didelio atlikėjų skaičiaus jaučiamas didesnis poreikis išleisti specialų konkrečias jų teises reglamentuojantį aktą, tuo tarpu Lietuvoje įstatymo, skirto išimtinai įžymybių teisių apsaugai, priėmimas galėtų prasilenkti su platesniais, valstybei bei visuomenei aktualesniais poreikiais.

Iš aptartų pavyzdžių Lietuvos teisei sistemai artimiausi minėtų trijų Kanados provincijų teisės aktai, reguliuojantys teisės į atvaizdą gynybą. Šiose teritorijose galiojančiuose įstatymuose ne tik yra ginama visų asmenų, neišskiriant vien visuomenėje atpažįstamų įžymybių, teisė į atvaizdą, tačiau taip pat prie šios teisės *expressis verbis* kaip bruožas, pagal kurį galima atpažinti konkretų asmenį, yra paminimas balsas, o būtent tokios normos nebuvimas Lietuvos teisės šaltinių sistemoje sukuria spragą. Šiame kontekste taip pat vertėtų paminėti Pietų Korėjos situaciją. Dabartinis šios valstybės teisinis reglamentavimas, skirtingai negu Lietuvos, beveik visiškai nemini teisės į atvaizdą apsaugos jokia forma (išskyrus specifinį nesąžiningos konkurencijos atvejį) ir, daugumos nuomone, yra laikomas nepakankamu. Lietuviškajame civiliniame kodekse yra įtvirtinta kiekvieno asmens teisė į atvaizdą, tačiau pagal šią nuostatą sunku būtų apginti balso neliečiamumą. Svarbu prisiminti, kad siūlomoje naujoje

Pietų Korėjos civilinio kodekso redakcijoje prie naujos normos apie teisės į atvaizdą gynybą eksplisitiškai būtų paminėtas ir balsas. Taigi, priėmus tokius pakeitimus, šios valstybės teisinė sistema, kurią būtent šių teisių gynimo reglamentavimo kontekste kol kas būtų galima laikyti atsiliekiančia nuo Lietuvos, taptų už ją kur kas pažangesnė.

Apibendrinant galima teigti, kad, nesant aktualios teismų praktikos, pats efektyviausias būdas apginti teisę į balsą Lietuvoje būtų dabartinę civilinio kodekso 2.22 nuostatą papildyti *expressis verbis* joje paminint žmogaus balsą kaip vieną jį identifikuojančių požymių. Atsižvelgiant į dabartinę mūsų valstybės ekonominę, socialinę bei teisinę situaciją, taip pat į tai, kad asmens teisė į balsą, kaip į esminį bruožą, pagal kurį kiekvienas iš mūsų gali būti atpažįstamas, yra teisei į atvaizdą lygiavertė neturtinė subjektinė vertybė, šis sprendimas efektyviausiai užtikrintų teisės į balsą gynybą tiek įžymybių, tiek kiekvieno visuomenės nario apskritai atžvilgiu.

Išvados

1. Lietuvos teisinėje sistemoje įtvirtinta nemažai galimybių asmeniui apginti pažeistą teisę į balsą, tačiau esamos priemonės nėra pakankamai efektyvios ar universalios: Reklamos įstatymo bei BDAR pagrindu asmuo savo asmeninę neturtinę teisę gali apginti tik esant itin specifinėms situacijoms, kurios yra nurodytos šiuose teisės aktuose; garbės ir orumo pažeidimas ginant asmens teisę į balsą kiltų tik tuo atveju, jeigu pavyktų įrodyti, kad dirbtiniu intelektu sugeneruoto balso panaudojimu buvo tiesiogiai pažeista žmogaus garbė ar orumas; manytina, jog teisės į vardą pažeidimas būtų konstatuotas tik ginant visuomenėje žinomo asmens teisę į balsą; teisės į atvaizdą atveju būtų galima taikyti įstatymo analogiją, tačiau tai sukelia teisinio netikrumo problemą; ginant teisę į balsą generalinio delikto pagrindu nėra tiesiogiai įtvirtintos galimybės prisiesti neturtinę žalą.
2. Lyginant užsienio valstybėse įtvirtintą asmeninių neturtinių teisių reglamentavimą galima pastebėti, jog užsienio teisės reguliavimas yra inovatyvus ir galėtų suteikti naudingų idėjų Lietuvos įstatymų leidėjui: nuo tiesioginio teisės į balsą įtvirtinimo iki atviro neturtinių teisių sąrašo įtvirtinimo.
3. Lietuvoje asmeninės neturtinės teisės yra įtvirtintos baigtinio sąrašo principu, todėl siūlytina *expressis verbis* įtvirtinti ir asmens teisę į balsą, siekiant suteikti vienodą apsaugą visoms asmeninėms neturtinėms teisėms. Tokiu būdu, nedarant kardinalios Lietuvos teisinio reguliavimo reformos, asmuo turėtų aiškiai suformuotą teisinį pagrindą, kuriuo remiantis galėtų reikalausti nutraukti neteisėtus veiksmus bei atlyginti turtinę ir neturtinę žalą.

Šaltinių sąrašas

Europos Sąjungos reglamentai, direktyvos ir kiti teisės aktai

1. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas 2024/1689 kuriuo nustatomos suderintos dirbtinio intelekto taisyklės ir iš dalies keičiami reglamentai (EB) Nr. 300/2008, (ES) Nr. 167/2013, (ES) Nr. 168/2013, (ES) 2018/858, (ES) 2018/1139 ir (ES) 2019/2144 ir direktyvos 2014/90/ES, (ES) 2016/797 ir (ES) 2020/1828 (Dirbtinio intelekto aktas), OL L, 2024/1689 [interaktyvus]. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:32024R1689>
2. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas), OL L 119, 2016, p. 1–88 [interaktyvus]. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex:32016R0679>

Lietuvos Respublikos norminiai teisės aktai:

3. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. 2000 m. liepos 18 d. Nr. VIII-1968. *Valstybės žinios*, 2000, 74-2262
4. Lietuvos Respublikos reklamos įstatymas. 2000 m. liepos 18 d. Nr. VIII-1871. *Valstybės žinios*, 64-1937

Užsienio valstybių teisės aktai:

5. *Civil Act* (1958) [interaktyvus]. https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=61788&lang=ENG
6. *Civil Code of the People's Republic of China* (2020) [interaktyvus]. <https://regional.china-daily.com.cn/pdf/CivilCodeofthePeople'sRepublicofChina.pdf>
7. *Privacy Act* (1990) [interaktyvus]. <https://assembly.nl.ca/Legislation/sr/statutes/p22.htm>
8. *Privacy Act* (1988) [interaktyvus]. <https://www.canlii.org/en/mb/laws/stat/ccsm-c-p125/67771/attachment/p125.pdf>
9. *The Civil Code of the State of California* (1873) [interaktyvus]. <https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml?tocCode=CIV>
10. *The Civil Code* (1964) [interaktyvus]. <https://webfiles-sc1.blackbaud.com/files/support/helpfiles/npconnect/content/resources/attachments/poland-civil-code.pdf>
11. *Unfair Competition Prevention and Trade Secret Protection Act* (1987) [interaktyvus]. <https://www.kipo.go.kr/upload/en/download/UnfairAct.pdf>

Konstitucinio Teismo jurisprudencija:

12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 109-3004.
13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 1-7

Specialioji literatūra:

14. AMBRASIENĖ, Dangutė; BARANAUSKAS, Egidijus; BUBLIENĖ, Danguolė ir kt. (2009). *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras.
15. CONROY, Amy. (2012). Protecting Your Personality Rights in Canada: A Matter of Property or Privacy? *Western Journal of Legal Studies*, 1(1), 1-20 [interaktyvus]. <https://ojs.lib.uwo.ca/index.php/uwojls/article/view/5532/4617>
16. JARAŠIŪNAS, Egidijus ir SPRUOGIS, Ernestas (2007). Legislatyvinės omisijos problemos konstitucinėje jurisprudencijoje. *Europos Konstitucinių Teismų Konferencijos XIV kongresui* parengtas nacionalinis pranešimas, 2-40 [interaktyvus]. https://www.confueconstco.org/reports/rep-xiv/report_Lithuania_lt.pdf
17. Korean Intellectual Property Office (2023). *2023 Industry Survey on Publicity Rights Contract and Violation Status*. [interaktyvus] <https://www.kipo.go.kr/ko/kpoBulnFile-Down.do?ntatcSeq=16704&ntatcAtflSeq=1&sysCd=&aprchId=BUT0000048>
18. LANS, Maxine (1993). Sound-alikes sound like a legal violation. *Marketing news*, 27 (2), 7 [interaktyvus]. <https://research.ebsco.com/c/vzvkkq/viewer/pdf/2jt2tf646z?route=details>
19. MIKELĖNAS, Valentinas (2003). *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė, I tomas*. Vilnius: Justitia.
20. Europos Parlamentas (2021). Tackling Deepfakes in European Policy [interaktyvus]. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690039/EPRS_STU\(2021\)690039_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690039/EPRS_STU(2021)690039_EN.pdf)
21. TAMINSKAS, Algirdas ir MESONIS, Gediminas (2014). Žmogaus orumas: Konstitucinės refleksijos. *Jurisprudencija*, 21(4), 957-973.
22. VANSEVIČIUS, Stasys (2000). *Valstybės ir teisės teorija*. Vilnius: Justitia.
23. KAPLAN, Andreas ir HAENLEIN, Michael (2019). Siri, Siri, in my hand: Who's the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence. *Business Horizons*, 62(1), 15-25.

Nacionalinė teismų praktika:

24. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2004 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-91
25. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2018 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-127-403/2018
26. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 16 d. nutarimas Nr. AC-48-1, „Atskiri griežtosios deliktinės atsakomybės atvejai Lietuvos kasacinėje jurisprudencijoje“, Teismų praktika Nr. 48
27. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2023 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-28-969/2023
28. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2023 m. sausio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-72-781/2023
29. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2024 m. gegužės 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-73-421/2024

30. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2024 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-187-469/2024

Tarptautinė teismų praktika:

31. Jungtinių Amerikos Valstijų Apeliacinio Teismo 1988 m. birželio 22 d. nutarimas byloje Midler v. Ford Motor Co., 849 F.2d 460
32. Jungtinių Amerikos Valstijų Apeliacinio Teismo 1992 m. rugpjūčio 5 d. nutarimas byloje Waits v. Frito-Lay Inc., 978 F.2d 1093

Internetiniai šaltiniai:

33. AUERBACH, Bradford (2024-08-22). Trailblazing Tennessee Legislation – the ELVIS Act. *Outside General Counsel* [interaktyvus]. <https://www.outsidegc.com/blog/trailblazing-tennessee-legislation-the-elvis-act>
34. BRUSTEIN, Joshua (2024-05-22). Scarlett Johansson's Case Against OpenAI Isn't Novel. *Bloomberg Businessweek Daily* [interaktyvus]. <https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2024-05-22/scarlett-johansson-s-openai-complaint-mimics-bette-midler-s-ford-case>
35. CAIYU, Liu (2024-04-23). Court rules on China's first AI voice rights case, sounding alarm for industry. *Global Times* [interaktyvus]. <https://www.globaltimes.cn/page/202404/1311121.shtml>
36. KIM, Junhong (2023-04-10). The Right of Publicity: An Alteration in Civil Law Along with the Passage of Time. *The Argus* [interaktyvus]. <https://www.theargus.org/news/articleView.html?idxno=2492>
37. Europos Parlamentas (2020-10-07). Kas yra dirbtinis intelektas ir kaip jis naudojamas? [interaktyvus] <https://www.europarl.europa.eu/topics/lt/article/20200827STO85804/kas-yra-dirbtinis-intelektas-ir-kaip-jis-naudojamas>
38. KIM, Unho; KIM, John ir LEE, Vera Eunwoo (2023-01-17). Korea's Draft Amendment to the Civil Act May Mean Statutory Protection for 'Right of Publicity'. *Lexology* [interaktyvus]. <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=c8785f90-e0e6-47c3-a6dd-5ff4d6708222>
39. Kim & Chang (2023-04-14). *MOJ Announces Proposed Amendment to the Civil Code to Establish Right of Publicity*. Kim & Chang Newsletter [interaktyvus]. https://www.kimchang.com/en/insights/detail.kc?sch_section=4&idx=27037
40. WININGER, Aaron (2024-04-28). *China's Beijing Internet Court Recognizes Personality Rights in Generative AI Case*. China IP Law Update [interaktyvus]. <https://www.chinaiplawupdate.com/2024/04/chinas-beijing-internet-court-recognizes-personality-rights-in-generative-ai-case/>

Enciklopediniai, informaciniai ir statistiniai šaltiniai:

41. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (2021). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas [interaktyvus]. <https://ekalba.lt>.

UŽ NETIKRO BALSO – REALI GRĖSMĖ: TEISĖS Į BALSĄ GYNIMO PROBLEMATIKA XXI AMŽIUJE

SANTRAUKA

Egzistuojant vis daugiau sferų, kuriose pradėjo veikti dirbtinis intelektas, reikia susimąstyti ir apie tai, kad kartu atsiranda ir vis didesnės galimybės bei platesni būdai pažeisti žmogaus asmenines neturtines teises. Darbo objektu šiuo atveju buvo pasirinkta balso teisė, kuri nėra niekaip įtvirtinta Lietuvos teisinio reguliavimo sistemoje. Ištyrus alternatyvius teisės į balsą gynybos nuo - dirbtiniu intelektu sukurtos klastotės komerciniais tikslais - būdus, o konkrečiai teisės į vardą pažeidimą, teisės į atvaizdą pažeidimą, garbės ir orumo pažeidimą, Reklamos įstatymo pažeidimą, asmens duomenų tvarkymo pažeidimą ar generalinį deliktą, tapo aišku, jog dauguma būdai yra tik sąlyginiai, jų pritaikymo galimybės egzistuoja tik esant specifinėms situacijoms. Ieškant universalesnio teisių gynybos būdo, darbo autorių teigimu, asmens teisė į balsą yra būtent asmens teisės į atvaizdą dalis, šios dvi subjektinės neturtinės teisės kyla iš noro užtikrinti, kad tik pats asmuo galėtų turėti galimybę pasirinkti, kaip ir kokių būdu naudojami jį identifikuojantys požymiai. Taikant įstatymo analogiją teisei į balsą apginti išliktų teisinio netikrumo problema, todėl siūlytina balso apsaugą tiesiogiai įtvirtinti įstatyme.

A REAL THREAT BEHIND A FAKE VOICE: THE CHALLENGE OF PROTECTING THE RIGHT TO ONE'S VOICE IN THE 21ST CENTURY

SUMMARY

As more and more areas of artificial intelligence come into play, we need to consider that they also bring with them increasing opportunities and ways to violate people's personal rights. The object of the work in this case was the right to one's voice, which is not in any way enshrined in the Lithuanian legal regulatory framework. After examining the alternative ways of defending the right to one's voice against commercial forgery created by artificial intelligence, namely infringement of the right to name, infringement of the right to image, infringement of honour and dignity, infringement of the Law on Advertising, infringement of the processing of personal data or general tort, it became clear that most of the ways are only conditional, and that their applicability exists only in specific situations. In the search for a more universal remedy, the authors argue that the individual's right to one's voice is a part of the individual's right to an image, and that these rights stem from the desire to ensure that only the individual can have the possibility to choose the way in which and the manner in which his or her identifiers are used. Applying the analogy of the law to the protection of the right to a voice would leave a problem of legal uncertainty, and it is therefore proposed that the protection of the voice should be enshrined explicitly in the law.

ISSN 2345-0878 (spausdintas)

ISSN 2538-8916 (internete)

Teisės mokslo pavasaris 2025. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Studentų mokslinė draugija. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2025. – 444 p.

„Teisės mokslo pavasaris“ – kasmetinis Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentų geriausių darbų rinkinys. Į straipsnių rinkinį atrinkti tyrimai buvo vertinami autoritetingos komisijos, kuri pirmiausia išklausė originalius tyrėjų pristatymus. Tikslumas, gebėjimas pristatyti teisinę problemą, identifikuoti skirtingus jos sprendimo argumentus, juos supriešinti ir išgauti geriausią sprendimą – tai tos teisės profesionalo savybės, kurios būtinos sėkmingam teisininkui. Tačiau ne tik dėl to teisininko profesija yra vertinama visuomenėje. Skirtingų ideologijų, interesų, informacijos srautuose pasiklydusi visuomenė tikisi ne tik procedūrinio teisingumo – ji pirmiausia tikisi vertybinio teisingumo. Humanistiškas požiūris į žmogų, asmens laisvės gerbimas ir asmens pažeidžiamumo suvokimas, galimybė balansuoti visuomenės ir subjekto individualius interesus – tai yra savybės, be kurių negali būti įsivaizduojamas teisės profesionalas.

Viršelio dailininkė *Jurga Tėvelienė*

Maketuotoja *Vida Vaidakavičienė*

Vilniaus universiteto leidykla

Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius

info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt

Spausdino UAB „Baltijos kopija“

Kareivių g. 13B, LT-09109 Vilnius

Tiražas 100 egz. 31,4 aut. l.